

VEDA,
vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

© **Autori**

Miroslava Avramovová, Ada Böhmerová, Klára Buzássyová, František Čermák, Juraj Dolník, Peter Ďurčo, Radovan Garabík, Tatiana Grigorjanová, Jana Hašanová, Jana Hoffmannová, Bronislava Chocholová, Vladimír Ivanov, Martina Ivanová, Nicol Janočková, Michaela Kajanová, Dezider Kollár, Natália Korina, Mária Košková, Miroslava Kyseľová, Jozef Mlacek, Emília Nemcová, Martin Ološtiak, Slavomír Ondrejovič, Oľga Orgoňová, Jana Skladaná, Miloslava Sokolová, Mariola Szymczak-Rozlach, Zdeňka Tichá, Marta Vojteková, Dáša Zvončeková, Pavol Žigo

Editorky

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.
Mgr. Bronislava Chocholová, PhD.
Mgr. Nicol Janočková, PhD.

Technický redaktor

Mgr. Vladimír Radik

Grafický návrh obálky

Mgr. art. Eva Kovačevičová-Fudala (s použitím grafiky V. Benka)

Grafika (textové oblaky)

Ing. Vladimír Benko

Jazyková korektúra anglických abstraktov

PhDr. Anna Šebestová
PhDr. Dáša Zvončeková

Zodpovedná redaktorka

Mgr. Ľubica Suballyová, PhD.

Zborník je súborom štúdií z rovnomennej vedeckej konferencie *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika). Na počesť Alexandry Jarošovej*, venovanej životnému jubileu Mgr. Alexandry Jarošovej, CSc., ktorá sa konala 22. 2. – 23. 2. 2012 v Častej-Papierňičke. Konferenciu organizačne pripravil Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Do zborníka prispelo 31 autorov.

Prípravu publikácie čiastočne financovala Vedecká grantová agentúra Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied – grant VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2012

Prvé vydanie. Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, v Bratislave roku 2012 ako svoju 3952. publikáciu. 300 strán.

ISBN 978-80-224-1268-1

Zborník
Slovo v slovníku
Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)
Na počesť Alexandry Jarošovej

srdečne venujú kolegovia a priatelia

OBSAH

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ: Slovo o Alexandre Jarošovej	9
Bibliografia prác Alexandry Jarošovej za roky 1982 – 2011	13
DEZIDER KOLLÁR: Životné jubileum vedkyne-lexikografky	25
DEZIDER KOLLÁR: Словарник – это звучит гордо	26
PAVOL ŽIGO: Variantnosť v retrospektíve	27
JURAJ DOLNÍK: Lexikálna pragmatika	41
JOZEF MLACEK: K problematike vydeľovania sekundárnych štýlov	50
KLÁRA BUZÁSSYOVÁ: Konotatívne a pragmatické príznaky lexikálneho významu..	56
FRANTIŠEK ČERMÁK: Poznámky k interpretaci významu ve slovníku	76
SLAVOMÍR ONDREJOVIČ: K otázke normatívnosti Slovníka súčasného slovenského jazyka	84
PETER ĎURČO: Typológia ekvivalentnosti vo frazeológii. Na príklade ruských, slovenských a nemeckých parémii	91
JANA SKLADANÁ: Hranica medzi ustálenými spojeniami lexikalizovanými a frazeologickými z hľadiska synchronie i diachronie	103
TATIANA GRIGORJANOVÁ: Frazeologické metamorfózy v slovensko-ruskom politickom diskurze	109
JANA HOFFMANNOVÁ: Podíl frazémů na stylu dopisového dialogu J. Voskovce a J. Wericha	118
MARTIN OLOŠTIAK: K problematike delimitácie viacslovných pomenovaní a voľných syntaktických konštrukcií	126
OLGA ORGOŇOVÁ: Profesionalizmy teoreticky aj prakticky	140
MILOSLAVA SOKOLOVÁ: Vymedzenie konjugačných tried, vzorov, podvzorov a ich variantov v slovenčine	149
MARTINA IVANOVÁ – MIROSLAVA KYSEĽOVÁ: Niekoľko poznámok o statuse a vymedzení kategoriálnych verb	159
NICOL JANOČKOVÁ: Frekventatíva v gramatike a v slovníku	171
JANA HAŠANOVÁ: Spracovanie zvratných slovies v Slovníku súčasného slovenského jazyka so zameraním na komponent <i>sa</i>	184
EMÍLIA NEMCOVÁ: Niekoľko poznámok k spracovaniu verb dicendi	192
MÁRIA KOŠKOVÁ: Spájateľnosť slova v dvojazyčnom slovníku	201
MARTA VOJTEKOVÁ: Valencia slovenských a poľských adjektív	209
MARIOLA SZYMCZAK-ROZLACH: Ustálené slovesno-menné spojenia z pohľadu poľskej a slovenskej lingvistiky	220
NATÁLIA KORINA: Dominanty jazykového obrazu sveta v národnom korpuse (rusko-slovenský aspekt)	230

VLADIMIR IVANOV: Medzijazyková homonymia niektorých športových termínov v slovenskom a bulharskom jazyku	237
ADA BÖHMEROVÁ: Rané dielo slovenskej anglicistickej lexikografie.....	245
BRONISLAVA CHOCHOLOVÁ: Morfológická adaptácia anglicizmov v slovenčine.	254
MIROSLAVA AVRAMOVOVÁ: Kam so spojovníkom? Problematické používanie znamienka (aj) s ohľadom na adjektívne heslá v Slovníku súčasného slovenského jazyka	263
DÁŠA ZVONČEKOVÁ: Judaizmy v slovenčine.....	273
ZDEŇKA TICHÁ: Příklady ve výkladovém slovníku	282
RADOVAN GARABÍK – MICHAELA KAJANOVÁ: Problémy a výsledky počítačového spracovania diela <i>Slowár Slowenski Češko-Latínsko-Ňemecko- -Uherski seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum</i>	294

Slovo o Alexandre Jarošovej

Publikáciu *Slovo v slovníku* vydávame na počesť významnej slovenskej jazykovedkyne Alexandry Jarošovej, ktorá je vďaka svojmu dielu a svojmu osobnostnému profilu vedeckou osobnosťou uznávanou tak domácou vedeckou komunitou a širšou odbornou a kultúrnou verejnosťou, ako aj lingvistami a vedcami z príbuzných vedných odborov v zahraničí. Jubilejný zborník je súborom štúdií, ktoré odzneli (vo forme prezentácií) na rovnomennej konferencii konanej 22. – 23. februára 2012 v Častej-Papierničke s cieľom pripomenúť si vzácne životné jubileum tejto vedkyne. Knižka obsahuje štúdie, ktoré ich autorky a autori venujú Alexandre Jarošovej a ku ktorým ich priamo či menej priamo inšpirovalo jubilatkinho košaté, podnetné vedecké dielo. Uverejňujeme tu aj príspevky niekoľkých autorov, ktorí z rôznych dôvodov nemohli byť osobne prítomní na konferencii.

Alexandra Jarošová je vedeckou osobnosťou v pravom zmysle tohto slova. Výsledky jej vedeckovýskumnej činnosti sú mimoriadne hodnotné a plodné. Sú obsiahnuté v časopisec-kých štúdiách, v početných ďalších druhoch publikácií relevantných pre hodnotenie vedeckej osobnosti, v slovníkoch akademického typu (s prívlastkom dnes už ustupujúceho či staršieho, ale zmysluplného označenia), t. j. v slovníkoch s vysokým podielom základného výskumu popri aplikatívnej zložke. Tematicky sú práce A. Jarošovej vzácne homogénne, svedčia o hlbokom záujme vedkyne o oblasť v našom prostredí tradične chápanú v súvislosti s lexikológia – lexikografia, či konkrétnejšie – lexikológia a výkladová (jednojazyčná) a prekladová (viacjazyčná) lexikografia v úzkom prepájaní teoretickej zložky a aplikácie. Takto vymedzená dominantná oblasť neznamená pri pestovaní a rozvíjaní tejto tematickej oblasti na úrovni súčasnej vedy s mysliteľským, tvorivým potenciálom a ďalšími schopnosťami, aké sú vlastné Alexandry Jarošovej, úzky priestor. Publikácie Alexandry Jarošovej v plnej miere ukazujú, že na jasnej koncepcii a na vhodných teoretických zásadách budovaná práca na lexikografickom diele, vznikajúcom na pracovisku typu Slovenskej akadémie vied (vieme, že parametre tohto typu majú aj špecializované slovníky vznikajúce na niektorých univerzitách, napr. z „dielne“ Prešovskej univerzity), nevyhnutne vyžaduje poznatky aj z iných disciplín jazykovedy a príbuzných odborov a ďalšie rozvíjanie ich poznatkovej bázy: gramatiky (s jej mnohoaspektovými väzbami na kategórie a jednotky lexikálnej roviny jazyka), terminológie, frazeológie, počítačovej a korpusovej lingvistiky, ako aj – v neposlednom rade – poznatky metodologického a všeobecnojazykovedného charakteru.

Vhodným vstupom do prvej výskumnej etapy jubilatky – do skúmania jazykov z konfrontačného a porovnávacieho hľadiska a do praktickej a teoretickej lexikografie, hlavne prekladovej – bola už práca A. Jarošovej na kandidátskej dizertácii s témou *Metodologické východiská skúmania čiastkových systémov slovnej zásoby (s aplikáciou na slovesá pohybu v slovenčine a ruštine)*, obhájenej v r. 1985. V skrátenej podobe práca vyšla knižne ako súčasť monografie troch autorov: *Porovnávacie opis lexikálnej zásoby* (Dolník – Jarošová – Benkovičová, 1993). Už na tejto náročnej téme A. Jarošová preukázala veľmi dobrú schopnosť zúročovať teoretické poznatky získané počas vysokoškolského štúdia (v rokoch 1970 – 1975 štúdium ruského a anglického jazyka na Filologickej fakulte Štátnej univerzity A. A. Ždanova v Leningrade) a neskôr v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV (kde pracuje od r. 1980). Jej ďalšie vedecké pôsobenie v jazykovede spoluurčovali aj Filozofická fakulta Univerzity Komenského, kde študo-

vala slovenský jazyk a literatúru (1994 – 1999), ako aj študijné a pracovné pobyty na viacerých európskych univerzitách. A. Jarošová je spoluautorkou 4. – 6. dielu *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (1990, 1993, 1995) a početných štúdií porovnávacieho zamerania, napr. *Lexikálna jednotka z konfrontačného hľadiska* (1990), *Východiská dvojazyčnej lexikografie (Konfrontačná semiológia a onomaziológia)* (1994), *Comparative Analysis of English and Slovak Translation of Plato's Republic* (1997), *Parallel Corpora and Equivalents not Found in Bilingual Dictionaries* (1997). Prejavom uznania vedeckých výsledkov A. Jarošovej zahraničnou lingvistikou je publikovanie štúdie *Problems of Semantic Subdivision in Bilingual Dictionary Entries* (2000) v renomovanom karentovanom časopise *International Journal of Lexicography* (Cambridge University Press).

Mimoriadne plodné obdobie vo vedeckovýskumnej (aj organizačnej a manažérskej činnosti) Alexandry Jarošovej je obdobie spojené s výkladovou (jednojazyčnou) lexikografiou, najmä odkedy je (od r. 2005) vedúcou tímu pripravovaného výkladového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (1. zv. 2006, 2. zv. 2011), vedúcou riešiteľkou projektu, hlavnou spoluredaktorkou aj autorkou. Má veľkú zásluhu na vypracovaní koncepcie diela. V spoluautorstve s K. Buzássyovou a J. Bosákom publikovala v 1. zväzku slovníka kapitolu *Východiská a zásady spracovania slovníka* (v rámci svojho autorského podielu 57 % spracovala napr. ústrednú kapitolu o chápaní lexikálneho významu, o typoch výkladu hesiel, o synonymii v tomto slovníku, o prezentácii frazeológie a odbornej lexiky). Zo spracovania viacerých tém stimulovaných prácou na tomto slovníku vznikla séria zásadných lexikologických štúdií A. Jarošovej. Prinášajú nové originálne riešenia danej problematiky, ktoré sa premietajú nielen do vypracúvaného lexikografického diela, ale znamenajú výrazný teoretický prínos aj pre lexikálnu sémantiku, frazeologickú teóriu, terminografiu, korpusovú lingvistiku či všeobecnú jazykovedu. Z metodologického hľadiska sú jubilantkine práce prínosné aj pre širší okruh lingvistov, nielen lexikografov a lexikológov. Odkazujem tu na bibliografiu A. Jarošovej publikovanú v tomto zborníku aj na časopisecké články venované jej významnému jubileu. Zhrňujúco si tu pripomeňme len – čisto výberovo – sériu štúdií predstavujúcich jubilantkin prínos do typológie ustálených spojení, napr. *Lexikalizované spojenia v kontexte ustálených spojení* (2000), *Viacslovný termín a lexikalizované spojenie* (2000), *Obrazná terminológia alebo odborná frazeológia? Ako riešime túto a podobné otázky v Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2005). A. Jarošová vniesla do slovenskej jazykovedy závažné témy – analýzu a teoretické objasnenie slov s veľmi obmedzenou spájateľnosťou (typu *treskúca zima*, *frenetický potlesk*) – a tak určila rozsah pojmovej kategórie monokolokabilných slov (*Monokolokabilné slová v slovenčine*, 1995). Originálnym prínosom je i riešenie navrhnuté v práci *Problém vyčleňovania ustálených lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov* (1999).

Osobitne treba vyzdvihnúť do hĺbky problematiky idúce štúdie, ktoré majú okrem vedeckého a užšie odborného dosahu a hodnoty pre spracovanie konkrétneho slovníka aj širší kultúrno-spoločenský rozmer, lebo sú diskurzom o opise a normatívnosti vo výkladovom slovníku národného (a spisovného) jazyka: *Deskriptívna a normatívna dimenzia Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2009), *Lexikálna norma a výkladový slovník* (2010), *Problematika lexikálnej variantnosti a spôsoby jej lexikografického zachytenia* (2009).

V rámci vedeckovýskumných výsledkov súvisiacich s najnovšími výskumami A. Jarošovej tvorí závažnú položku séria štúdií, ktoré prinášajú nové poznatky o súčasnom fungovaní gramatickej (morfolologickej a syntaktickej) stránky jednotiek lexikálnej zásoby slovenského

jazyka. Tieto štúdie, vypracúvané v spoluautorstve s Miloslavou Sokolovou a s ďalšími jazykovedkýňami z „dielne“ Prešovskej univerzity – pracoviska, ktoré v posledných rokoch najsystematickejšie zaplňa podlžnosti slovenskej jazykovedy voči gramatickému výskumu –, sú zamerané na optimalizáciu gramatického aparátu a metajazykových zápisov lexikálnych jednotiek v Slovníku súčasného slovenského jazyka. Preto nie je náhodné, že popri lexikologicko-lexikografickej problematike výkladových (jednojazyčných) slovníkov a popri bloku príspevkov, ktoré sa venujú rozličným aspektom frazeológie (v rámci dvoch jazykov alebo v širšom typologickom rámci), sú v zborníku *Slovo v slovníku* zastúpené aj príspevky s gramatickou tematikou, resp. štúdie zacielené na okruhy javov reprezentujúcich gramaticko-lexikálne kategórie.

Ak bola na začiatku týchto úvodných slov reč o tom, ako pozná Alexandru Jarošovú vedecká komunita aj širšia odborná a kultúrna verejnosť, nemôžem na záver nespomenúť aspoň telegraficky niekoľko faktov. A. Jarošová je priekopníčkou v slovenskej korpusovej lingvistiky informovaním o korpusoch textov národných jazykov v prvých rokoch riešenia tejto problematiky na Slovensku, ako aj viacerými štúdiami. Viedla úlohu a grantový projekt budovania prvej lexikálnej databázy elektronických textov v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV, ktorá bola predchodcom dnešného Slovenského národného korpusu. Pod vedením A. Jarošovej sa začali stretávať korpusoví lingvisti, informatici a špecialisti na jazykové zdroje, keď zorganizovala prvý ročník medzinárodnej konferencie *SLOVKO, Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní* (2001). Z podujatia sa stala tradícia bienálnych pokračovaní týchto medzinárodných konferencií. A. Jarošová s Ing. Vladimírom Benkom položili základy počítačovej lexikografie. Významné je spoluriešiteľstvo A. Jarošovej (s Ing. V. Benkom) aj v medzinárodných projektoch *Transeurópska infraštruktúra jazykových zdrojov* (Trans-European-Language Resources Infrastructure) *TELRI I* (1995 – 1997) a *TELRI II* (1999 – 2001) v rámci programu INCO-COPERNICUS, ktoré boli zamerané na využívanie jazykových technológií pri tvorbe slovníkov. Skúsenosti, ktoré A. Jarošová získala zo študijného a pracovného pobytu ako terminológ-konzultant v Európskej centrálnej banke vo Frankfurt nad Mohanom (2003 – 2004), využíva v lexikografii pri spresňovaní spracovania odbornej lexiky vo vypracúvanom slovníku, ako aj v prednáškach pre pracovníkov Prekladateľského centra orgánov Európskej únie (prednášky v Luxemburgu, v Bruseli), či vo svojom pôsobení ako členky výboru Slovenskej terminologickej siete. Vedecko-organizačné a manažérske aktivity A. Jarošovej sa prejavili aj v iniciovaní a koordinovaní bilaterálnej spolupráce s partnerským lexikografickým oddelením Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR (výsledkom tejto spolupráce sú dva zborníky z r. 2008, 2011). Od r. 2005 A. Jarošová pôsobí aj ako členka medzinárodnej Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Aj tu, aj v asociácii združujúcej európskych lexikografov EURALEX reprezentuje slovenskú vedu v tejto oblasti a prináša z podujatí tejto asociácie podnety do projektu a práce tímu, ktorý vedie.

S vedeckovýskumnou činnosťou A. Jarošovej je spätá aj pestrá činnosť, ktorou jubilanťka popularizuje výsledky svojho vedeckého bádania. Sú medzi nimi pozvané prednášky s lexikologicko-lexikografickou problematikou pre Slovenskú spoločnosť prekladateľov odborného prekladu, prednáška o kognitívnej lingvistiky v rámci cyklu prednášok Kognitívne vedy, organizovaného Matematicko-fyzikálnou fakultou Univerzity Komenského v spolupráci so Slovenskou technickou univerzitou (2004). A nemožno na tomto mieste nespomenúť aj početné prezentácie pri príležitosti vydania prvých dvoch zväzkov *Slovníka súčasného slovenského jazyka*

samotnou jubilantkou (alebo spolu s ďalšími členmi redakcie) na slovenských univerzitách, v televíznych a rozhlasových reláciách či v tlači.

O konkrétnych inšpiráciách z vedeckého diela Mgr. Alexandry Jarošovej, CSc., prinášajú svedectvo aj príspevky, ktoré sú pripravené na publikovanie v tomto našom jubilejnom zborníku. Vzdávame ním úctu a poďakovanie našej kolegyni a priateľke.

Klára Buzássyová

Bibliografia prác Alexandry Jarošovej za roky 1982 – 2011

1982

Na návšteve v okrese Senica. In: Ruštinár, 1982, roč. 17 (30), č. 5, s. 22 – 24 (rozhovor A. Jarošovej s J. Chochoľáčkom, Z. Hrbatou a M. Slivkovou o práci okresnej komisie pre ruský jazyk).

1984

Ruské ekvivalenty slovenských distributívnych slovies. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 244 – 247.

Jazyková situácia v ZSSR. In: Kultúra slova, 1984, roč. 18, č. 4, s. 99 – 103.

Konferencia o teoretických otázkach marxistickej jazykovedy. In: Slavica Slovaca, 1984, roč. 19, s. 291 – 293 (správa o konferencii konanej v dňoch 21. – 23. 11. 1983 v Domo-ve vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach).

1985

Metodologické východiská skúmania čiastkových systémov v slovnej zásobe (s aplikáciou na slovesá pohybu v slovenčine a ruštine). Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre, umení a národopise 1985. 152 s.

1986

Lexikografické spracovanie nových slov a významov. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domo-ve vedeckých pracovníkov SAV 17. – 19. apríla 1985. Venované XVII. zjazdu KSČ. Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 277 – 281.

1988

Niektoré aspekty polysémie slovesnej lexémy. In: Linguistica. 17/2. Funkční lingvistika a dialektika. Red. J. Nekvapil – O. Šoltys. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1988, s. 405 – 415, rus. res. s. 453, angl. res. s. 467.

Čo znamená *dramaturgia koncertu*? In: Mária Pisárčiková a kolektív: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 98.

Čo treba rozumieť pod pojmom *jazyková situácia*? In: Mária Pisárčiková a kolektív: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 261.

Aká je jazyková situácia v ZSSR, kde sa používa veľa jazykov? In: Mária Pisárčiková a kolektív: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 261 – 262.

1989

Slovníkové spracovanie neologického materiálu v ruštine. In: Československá rusistika, 1989, roč. 34, č. 3, s. 148 – 152.

Konferencia o funkčnej lingvistike a dialektike. In: Jazykovedný časopis, 1989, roč. 40, č. 2, s. 98 – 101 (správa o konferencii konanej v dňoch 23. – 25. 3. 1988 v Domove vedec-kých pracovníkov ČSAV v Libliciaciach).

Využitie výpočtovej techniky pri lexikografických bázach údajov a pri tvorbe slovníkov. Správa pre potreby Vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení. 1989.

1990

Veľký slovensko-ruský slovník. 4. diel. R – Š. (Paralelný rus. názov.) Red. E. Sekaninová et al. Bratislava: Veda 1990. 760 s. ISBN 80-224-0079-3. (spoluautori Ľ. Balážová, V. Dorotjaková, P. Ďurčo, E. Fifičková, M. Filkusová, B. Haasová, M. Masárová, M. Petrufová).

Ref.: 1. Kollár, Dezider: Zas o krok bližšie k cieľu. In: Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 4, s. 125 – 128. – 2. Švagrovský, Štefan: Slavica Slovaca, 1992, roč. 27, č. 2, s. 218 – 219.

Funkcional'no-semantičeskaja tipologija lexičeskich ekvivalentov. In: Doklady i soobščeniija čechoslovackoj delegacii. Sed'moj meždunarodnyj kongress prepodavatelej russkogo jazyka i literatury. Moskva, SSSR, 1990. Russkij jazyk i literatura v obščenií narodov mira. Problemy funkcionirovanija i prepodavanija. Praga: Čechoslovackaja asociacija rusistov 1990, s. 414 – 417.

Sémantizácia v dvojjazyčnom slovníku. In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989). Red. V. Blanár et al. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 225 – 230.

Lexikálna jednotka z konfrontačného hľadiska. In: Československá rusistika, 1990, roč. 35, č. 4, s. 197 – 205, rus. res. s. 205.

Čiastkové systémy slovnej zásoby z konfrontačného aspektu (1. časť). In: Slavica Slovaca, 1990, roč. 25, č. 3, s. 257 – 266, rus. res. s. 266.

1991

Čiastkové systémy slovnej zásoby z konfrontačného aspektu (2. časť). In: Slavica Slovaca, 1991, roč. 26, č. 1, s. 12 – 25.

Onomaziologický aspekt jazykovej konfrontácie. In: Slavica Slovaca, 1991, roč. 26, č. 3, s. 208 – 220, rus. res. s. 220.

Typológia ekvivalentov a štruktúra hesla v dvojjazyčnom slovníku. In: Zapisník slovenského jazykovedca, 1991, roč. 10, č. 3 – 4, s. 29 – 30 (tézy prednášky na 4. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov konanom v dňoch 1. – 2. 10. 1991 v Učebno-výchovnom zariadení UK v Modre-Piesku).

1992

Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 1, s. 116 – 126, angl. res. s. 126.

1993

Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava: Veda 1993. 192 s. ISBN 80-224-0344-X. (spoluautori J. Dolník, J. Benkovičová).

Ref.: Horecký, Ján: Dolník, J. – Benkovičová, J. – Jarošová, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava: Veda 1993. 189 s. In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 1, s. 55 – 57.

Veľký slovensko-ruský slovník. 5. diel. T – Vú. (Paralelný rus. názov.) Red. E. Sekaninová et al. Bratislava: Veda 1993. 496 s. ISBN 80-224-0204-4. (spoluautori J. Benkovičová, P. Ďurčo, M. Masárová, M. Petrufová, K. Sakanová, A. Šebestová).

Frazeologičeskaja „periferija“ i jejo predstavlenije v tolkovom slovare. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 186 – 193. ISBN 80-88738-05-9.

Korpus textov slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 2, s. 89 – 95.

Spájateľnosť slov a jazyková norma. In: Kultúra slova, 1993, roč. 27, č. 9 – 10, s. 270 – 276.

Konfrontačná lexikológia slovanských jazykov – onomaziologický aspekt. In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislovičová et al. Bratislava: Veda 1993, s. 528 – 529.

Typológia lexikálnej spájateľnosti. In: Zápisník slovenského jazykovedca, 1993, roč. 12, č. 1 – 4, s. 30 (tézy prednášky konanej dňa 30. 11. 1993 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993. In: Knižná revue, 1993, roč. 3, č. 17, s. 1 (referát).

Spájateľnosť slov. In: Nedel'ná Pravda, 1993, roč. 2, č. 24, s. 6.

1994

Teoretičeskije predposylki sopostavitel'nogo issledovanija častnyh leksiko-semantičeskich sistem. In: Teoretičeskije i metodologičeskije problemy sopostavitel'nogo izučeniija slavjanskich jazykov. Red. H. Běličová – G. Neščimenko – E. Rudnik-Karwatowa. Moskva: Nauka 1994, s. 70 – 79. ISBN 5-02011126-0.

Item Ordering in the Bilingual Dictionary Entry. In: International Conference LP '94. Prague, August 16 – 18, 1994. Item-Order in Natural Languages. Program and Abstracts. Prague: Charles University, Institute of Linguistic and Finno-ugric Studies and Institute of Phonetics 1994, bez paginácie.

Východiská dvojazyčnej lexikografie. (Konfrontačná semiológia a onomaziológia.) In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 1, s. 19 – 30, angl. abstrakt s. 19.

Budovanie automatizovaného korpusu slovenských textov. In: Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 1994, roč. 4 + 110, č. 8, s. 116 – 117.

Dostať sa do kráľov. In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 1, s. 57 – 58.

Budovanie automatizovaného korpusu slovenských textov. In: Zápisník slovenského jazykovedca, 1994, roč. 13, č. 1 – 4, s. 26 – 27 (tézy prednášky na 6. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov konanom v dňoch 17. – 18. 5. 1994 v Bratislave).

1995

Veľký slovensko-ruský slovník. 6. diel. Vy – Ž. (Paralelný rus. názov.) Red. E. Seikaninová et al. Bratislava: Veda 1995. 704 s. ISBN 80-224-0433-0. (spoluautori E. Balážová, J. Benkovičová, P. Ďurčo, T. Grigorjanová, M. Masárová, M. Petrufová, K. Sakanová, A. Šebestová).

Monokolokabilné slová v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1995, roč. 46, č. 2, s. 83 – 99, angl. res. s. 99.

1996

Prínos „bratislavskej lexikografickej školy“ k teórii a praxi dvojjazyčnej lexikografie. In: Kultúra slova, 1996, roč. 30, č. 3, s. 134 – 141.

Nové trendy v lexikografii. In: Zápisník slovenského jazykovedca, 1996, roč. 15, [č. 1 – 4], s. 49 – 50 (tézy prednášky konanej dňa 21. 11. 1996 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

1997

Comparative Analysis of English and Slovak Translation of Plato's Republic. In: TELRI. Trans-European Language Resources Infrastructure. Copernicus Program. Newsletter 5. Prague: Charles University 1997, s. 15 – 19.

Parallel Corpora and Equivalents not Found in Bilingual Dictionaries. In: Trans-European Language Resources Infrastructure. Language Application for Multilingual Europe. Proceedings of the Second TELRI Seminar. Kaunas, April 17 – 20, 1997. Red. N. Volz – R. Marcinkevičienė. Mannheim – Kaunas: Institut für Deutsche Sprache – Vytauto Didžiojo Universitetas 1997, s. 69 – 75. ISBN 9986-501-09-1.

Lexikografia a počítače – slovenský variant. In: Sociolinguistica Slovaca. 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 304 – 311. ISBN 80-224-0514-0.

Tvorba dvojjazyčných terminologických slovníkov s počítačovou podporou. In: Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 4, s. 201 – 210.

Corpus and Criteria of Collocations. In: Europhras '97. Phraseology and Paremiology. Theses. International Symposium. Liptovský Ján, September 2 – 5, 1997. Bratislava: Commission for Phraseology by Slovak Committee of Slavists 1997, s. 23.

Jazykové zdroje a „nová lexikografia“ (1. časť). In: Jazykovedný zápisník, 1997, roč. 16, [č. 1 – 4], s. 35 – 36 (tézy prednášky konanej dňa 2. 12. 1997 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

1998

Slovackaja sopostavitel'naja lexikologija i dvujazyčnaja lexikografija v metodologičeskom kontexte. In: Sopostavitel'noje opisanije statiki i dinamiki sovremennogo ruskogo jazyka v teoretičeskom i prikladnom aspektach. Meždunarodnaja naučnaja konferencija. Bratislava, 11 – 12 sent'abria 1997. Red. R. Blazsek. Bratislava: Universitet imeni Komenskogo 1998, s. 120 – 125. ISBN 80-85697-77-7.

Jubilujúca Klára Buzássyová. In: Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č. 2, s. 155 – 157.

1999

Problém vyčleňovania ustálených lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. In: *Jazykovedný časopis*, 1999, roč. 50, č. 2, s. 95 – 101, angl. abstrakt s. 95.

Terminografické úvahy na margo inováčnej príručky. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 214 – 219, angl. abstrakt s. 214.

Metalexigraphy and Reusability of Bilingual Dictionaries. Abstract. 4th European Seminar Text Corpora and Multilingual Lexicography. Bratislava, November 5 – 7th 1999. In: TELRI. Trans-European Language Resources Infrastructure. Concerted Action in the Framework of the Copernicus Program. Newsletter No 9, Prague: Charles University 1999, s. 18 – 19.

O slovníkoch. In: *Literárny týždenník*, 15. júl 1999, č. 29, s. 2.

2000

Dictionary of Social Protection Terms. Slovakian – English. English – Slovakian. (Paralelný slov. názov.) Red. B. Veghte et al. 1. vyd. European Commission 2000. 370 s. (spoluautorka).

Glossary of Social Protection Terms. English – Bulgarian – Macedonian – Romanian – Slovakian. (Paralelný bulh., maced., rumun. a slov. názov.) Red. B. Veghte et al. 1. vyd. European Commission 2000. 364 s. (spoluautorka).

Problems of Semantic Subdivision in Bilingual Dictionary Entries. In: *International Journal of Lexicography*, March 2000, Volume 13, Number 1, s. 12 – 28.

Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: *Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference.* Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2000, s. 43 – 54. ISBN 80-86496-00-7.

Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: *Človek a jeho jazyk I. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého.* Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 481 – 493. ISBN 80-224-0641-4.

Internet a slovenčina. In: *Sociolinguistica Slovaca. 5. Mesto a jeho jazyk.* Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 233 – 241. ISBN 80-224-0605-8. (spoluautor V. Benko).

Lexikalizované spojenia v kontexte ustálených spojení. In: *Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.* Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 138 – 153, angl. res. s. 149. ISBN 80-223-1566-4.

2001

Poznámky k lexikografickej koncepcii Petra Tvrdeho. In: *Peter Tvrdý. Zborník zo seminára 150. výročiu narodenia.* Zost. S. Ondrejovič – K. Fircáková – D. Lechner. Bratislava: Univerzitná knižnica – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2001, s. 27 – 34. ISBN 85170-63-9.

Jazykoveda na úrovni informačnej spoločnosti. Príklad dvoch českých lingvistických pracovísk. In: *Jazykovedný časopis*, 2001, roč. 52, č. 1, s. 39 – 44, angl. abstrakt s. 39.

Národný korpus slovenského jazyka: lingvistické a počítačové aspekty. In: *Kultúra slova*, 2001, roč. 35, č. 4, s. 193 – 199.

Malá inventúra pred hľadáním spoločného jazyka. In: *Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Zborník referátov zo seminára Bratislava 26. – 27. októbra 2001.* Ed. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2001, s. 7 – 10. ISBN 80-224-0692-9.

Ôsmy ročník súťaže Slovník roka. Pestrý svet referenčných príručiek z pohľadu prekladateľov. In: *Knižná revue*, 2001, roč. 11, č. 23, s. 7.

Kognitívna lingvistika. In: *Cyklus interdisciplinárnych prednášok Kognitívne vedy II.*, zorganizovaný Matematicko-fyzikálnou fakultou UK v spolupráci so Slovenskou technickou univerzitou. Bratislava 5. 4. 2001. Dostupné na WWW: <http://math.chtf.stuba.sk/kog_vedy.htm>.

Korpus slovenčiny môže vylepšiť automatické korektory. In: *SME*, 2001, roč. 9, č. 142 (21. 6. 2001), príloha *Počítače*, č. 24, s. 1 (rozhovor Tomáša Bellu s Alexandrou Jarošovou).

2002

Slovník v kontexte informačnej spoločnosti. In: *Preklad z/do málo rozšírených európskych jazykov. (Paralelný angl. názov.) Zborník z konferencie FIT konanej 3. – 7. novembra 2001 v Smoleniciach.* Zodp. red. J. Hasonová. Bratislava: Letra Bratislava 2002, s. 59 – 65. ISBN 80-967905-6-0. – *Znovu publikované: Slovník v kontexte informačnej spoločnosti. – Překlady a jak na to.* Red. J. Hasonová – A. Šebestová. (Praha): *Jednota tlumočníků a překladatelů 2002 (CD ROM)*.

Národný korpus slovenského jazyka a jeho dimenzie. In: *Správy Slovenskej akadémie vied*, roč. 38, 2002, č. 9, s. 2 – 4.

Syntagmatika slova. Tézny prednášky na konferenciu *Aktuálne otázky slovenskej syntaxe* konanej v dňoch 7. – 8. novembra 2002 v Budmericiach. In: *Aktuálne otázky slovenskej syntaxe.* Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied – Katedra slovenského jazyka Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského – Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Budmerice 7. – 8. XI. 2002, bez paginácie.

2003

Problémy funkčnej klasifikácie ustálených kombinácií slov (na príklade útvarov vetného typu). In: *Frazeologické štúdie. III.* Ed. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: *Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK Bratislava 2003*, s. 77 – 87. ISBN 80-8898-37-6.

Umývať sa: predmetová syntagma alebo zvrtné sloveso? In: *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku.* Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 204 – 208. ISBN 80-224-03732-1.

Impulzy korpusovej lingvistiky pre dvojjazyčnú lexikografiu: medzi textovou a slovníkovou ekvivalenciou. In: *Jazykovedný časopis*, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 59 – 68, angl. abstrakt s. 59.

Vlastnosti slov v lexikografických opisoch a pravdepodobnostných modeloch. [Lexicographica '99.] In: *Jazykovedný časopis*, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 85 – 90 (recenzia).

2004

Jubilujúci Vladimír Benko alebo o blahodarnom vplyve niektorých inžinierov na jazykovedu. In: Jazykovedný časopis, 2004, roč. 55, č. 1, s. 69 – 71.

2005

Obrazná terminológia alebo odborná frazeológia? Ako riešime túto a podobné otázky v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Frazeologické štúdie. IV. Ed. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 131 – 145. ISBN 80-224-0865-4.

Terminologická práca v kontexte prekladu európskych dokumentov. In: Odborný seminár Ministerstva kultúry SR Európske záležitosti a otázky jazykovej kultúry. Bratislava 16. júna 2005. Dostupné na WWW: <http://korpus.juls.savba.sk/publications/block2/terminologicka-praca-v-kontexte-prekladu-europskych-dokumentov/Term_EU.pdf>.

2006

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4. (spoluautorky Ľ. Balážová, K. Buzássyová, M. Čierna, B. Holičová, N. Janočková, A. [Adriana] Oravcová, A. [Anna] Oravcová, M. Petrufová, E. Porubská, A. Šebestová, A. Šufliarska, M. Zamborová).

Ref.: 1. Čierna, Miroslava: Žičlivá lexikálna nádielka. Vyšiel 1. diel Slovníka súčasného slovenského jazyka. In: Učiteľské noviny, 2007, roč. 55, prezentačné číslo, s. 14. – 2. Findra, Ján: Nad Slovníkom súčasného slovenského jazyka. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 145 – 149. – 3. Gajdošová, Katarína: Prezentácia slovníkových diel z kuchyne najvýznamnejších lexikografických pracovísk. In: Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 3, s. 168 – 171. – 4. Gajdošová, Katarína: Výnimočný krst. Dostupné na WWW: <http://korpus.juls.savba.sk/publications/index.sk.html> [citované 17. 10. 2008]. – 5. Ocenenie Slovak Gold pre Slovník. In: Správy SAV, 2007, roč. 43, č. 6, 4. strana obálky. – 6. Ološtiak, Martin: O Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Slovo o slove. 13. Ed. Ľ. Sičáková – Ľ. Liptáková – B. Hlebová. 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy 2007, s. 285 – 290. ISBN 978-80-8068-646-8. – 7. Ondrejovič, Slavomír: Slovník súčasného slovenského jazyka (a – g). In: Knižná revue, 2007, roč. 17, č. 6, 14. marec 2007, s. 3. – 8. Pisárčiková, Mária: Očakávané dielo slovenskej lexikografie. [Slovník súčasného slovenského jazyka (A – G). Bratislava: Veda 2006. 1134 s.] In: Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 4, s. 193 – 202. – 9. Slovník a encyklopédia na ceste k čitateľom. In: Správy SAV, 2007, roč. 43, č. 2, s. 21. – 10. Wlachovský, Karol: Slovníková slávnosť. In: Ľudové noviny, 2007, roč. 51, č. 12, 22. marca 2007, s. 3. – 11. (red.): Ponuka kvalitných kníh. In: Fórum, 2007, roč. 18, č. 2, s. 7. – 12. Košalková, Andrea: Jazykovedci považujú prvý zväzok nového slovníka za svoje dieťa. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 2006/2007, roč. 53, č. 7 – 8, s. 242 – 243. – 13. Čermák, František: Slavia, 2009, roč. 78, č. 1 – 2, s. 113 – 119. – 14. Kačala, Ján: Svedectvo recenzenta o Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 2, s. 97.

Východiská a zásady spracovania slovníka. In: Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, s. 13 – 47. ISBN 80-224-0932-4. (spoluautori K. Buzássyová, J. Bosák).

Slovak Lexicography. In: Encyclopedia of Language and Linguistics. Vol. 11. Ed. K. Brown. 2. vyd. Oxford: Elsevier 2006, s. 422. ISBN 0-08-044299-4.

Predhovor. In: Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, s. 11 – 12. ISBN 80-224-0932-4. (spoluautorka K. Buzássyová).

2007

Problém vymedzenia kolokácií. In: Jazykovedný časopis 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102, angl. abstrakt s. 81.

Slovník súčasného slovenského jazyka: čo vás zaujíma. In: TOP (tlumočení – preklad), 2007, roč. 18, č. 85, s. 27/2363.

Slovenčinu obohatili tisíce nových slov. In: Pravda, 27. január 2007, s. 3 (rozhovor Vladimíra Jancuru s Alexandrou Jarošovou).

Vo významoch slov je celý náš svet: Rozhovor s jazykovedkyňou Alexandrou Jarošovou (pripravila Miroslava Čierna). In: Knižná revue, roč. 17, č. 3, 31. január 2007, s. 12.

Slovník slovenčiny vychádza po 50 rokoch. In: SME, 2007, roč. 15, č. 38, 15. 2. 2007, s. 4 (rozhovor Michala Piška s Alexandrou Jarošovou).

Svet zachytený v slovných významoch: Hovoríme s jazykovedkyňou Alexandrou Jarošovou (pripravila Miroslava Čierna). In: Literárny (dvoj)tyždenník, 2007, roč. 20, č. 11 – 12, 21. 3. 2007, s. 9.

2008

Dimensions of Equivalence. In: Beiträge zur bilingualen Lexikographie. Hg. M. Vachková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2008, s. 71 – 81. ISBN 978-80-7308-217-8.

Slovenská lexikografia. In: Teorija i istorija slavianskoj leksikografii. Naučnyje materialy k IV sjezdu slavistov. Red. M. I. Černyševa. Moskva: Meždunarodnyj komitet slavistov – Komissija po leksikologii i leksikografii – Nacional'nyj komitet slavistov Rossijskoj federacii – Učreždenije Rossijskoj akademii nauk im. V. V. Vinogradova RAN 2008, s. 133 – 149.

Spracovanie adjektív v Slovníku súčasného slovenského jazyka s osobitným zreteľom na adjektíva vzťahové. In: Lexikografie v kontextu informační společnosti: Sborník příspěvků z pracovního setkání. Praha 4. – 6. 2007. Red. A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2008, s. 57 – 72. ISBN 978-80-86496-41-2.

Aspekty ekvivalence: prekladový ekvivalent a prekladový význam. In: Iugi observatione... Jubilejný zborník na počesť Ľubomíra Ďuroviča. Ed. S. Ondrejovič. Veda: 2008, s. 105 – 109. ISBN 978-80-224-1043-4.

Problém uvádzania synonym v výkladovom slovníku. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Zborník štúdií z konferencie venovanej S. Ondrejovičovi, ktorá sa konala v Kongresovom centre SAV v Smoleniciach 26. – 27. apríla 2006. Ed. Sibyla Mislovičová. Bratislava: Veda 2008, s. 371 – 377. ISBN 978-80-224-1026-7.

Kvantitatívne alternácie v lexémach so sufixmi *-ár, -áreň*. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 4, s. 193 – 211, angl. abstrakt s. 193. (spoluautorka M. Sokolová).

Optimalizácia gramatickej charakteristiky substantív v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 4, s. 212 – 220, angl. abstrakt s. 212. (spoluautorka M. Sokolová).

Diftongizácia vokalických skupín *ie, ia* a lexikografická prax. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 5, s. 281 – 292, angl. abstrakt s. 281. (spoluautorky M. Sokolová, M. Ivanová).

2009

Deskriptívna a normatívna dimenzia Slovníka súčasného slovenského jazyka. In: Trudy i materialy. Slavianskije jazyki i kul'tury v sovremennom mire. Meždunarodnyj naučnyj simpozium. Moskva, MGU imeni M. V. Lomonosova, Filologičeskij fakul'tet, 24 – 26 marta 2009 goda. Eds. L. M. Remneva – O. V. Dedova – L. M. Zacharov. Moskva: MAKS Press 2009, s. 252. ISBN 978-5-317-02749-0.

Problematika lexikálnej variantnosti a spôsoby jej lexikografického zachytenia. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 18. – 19. mája 2006 v Bratislave. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 98 – 234. ISBN 978-80-224-1106-6.

Diftongizácia vokalických skupín *ie, ia* a lexikografická prax. In: Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe. Bratislava – Veliko Tärnovo: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Institut za bälgarski ezik Prof. I. Andrejčin pri BAN – IK Znak 94 2009, s. 127 – 141. ISBN 978-80-969992-4-8. ISBN 978-954-8709-94-1. (spoluautorky M. Sokolová, M. Ivanová).

2010

Lexikálna norma a výkladový slovník. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2010, s. 180 – 208, angl. res. s. 208. ISBN 978-80-224-1107-3.

Problém významu predložky *kvôli* na pozadí lingvistickej reflexie a jazykového materiálu. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 3, s. 159 – 169, angl. abstrakt s. 159.

Aspekty idiomatičnosti: medzi frazeológiou a terminológiou. Tězy prednášky na Meždinarodnú konferenciu Človek a jeho jazyk, venovanú 90. výročiu narodenia Jána Horeckého a konanú v dňoch 20. – 22. januára 2010 v Smoleniciach. In: Ján Horecký – Človek a jeho jazyk. – Man and his Language. Abstrakty. [Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied – Ústav orientalistiky Slovenskej akadémie vied – Slovenská jazykovedná spoločnosť] Smolenice 20. – 22. 1. 2010, s. 27.

2011

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1. (spoluautorky M. Avramovová, Ľ. Balážová, M. Čierna, J. Hašanová, B. Chocholová, N. Janočková, J. Končalová, M. Kováčová, L. Ocetová, A. [Adriana] Oravcová, A. [Anna] Oravcová, M. Petrufová, E. Porubská, A. Šebestová, A. Šufliarska, D. Zvončeková).

Ref.: 1. Jancura, Vladimír: Jazykovedci počítajú s vyšším sebedomím Slovákov. In: Pravda, Víkend, roč. 21, č. 105, 12. 5. 2011, s. 16 – 19. – 2. Druhý zväzok Slovníka súčasného slovenského jazyka uviedli dnes do života. [online]. Publikované 10. 5.

2011 [citované 11. 5. 2011]. Dostupné z <http://dnes.atlas.sk/slovensko/746205/druhy-zvazok-slovnika-sucasneho-slovenskeho-jazyka-uviedli-dnes-do-zivota>. – 3. Zrodil sa druhý zväzok Slovníka súčasného slovenského jazyka. [online]. Publikované 10. 5. 2011 [citované 11. 5. 2011]. Dostupné z <http://aktualne.centrum.sk/domov/clanek.phtml?id=1232826>. – 4. Bibel, Vladimír: Slovník – užasná haluz. [online]. Publikované 19. 7. 2011 [citované 20. 7. 2011]. Dostupné z <http://www.panorama.sk/sk/knihy/slovik-uzasna-haluz/2212>. – 5. Striško, Rastislav: Novinky v slovníku. Jeden vulgarizmus za druhým. [online]. Publikované 10. 5. 2011 [citované 11. 5. 2011]. Dostupné z <http://crepiny.noviny.sk/servisna-tema/10-05-2011/novinky-v-slovníku-jeden-vulgarizmus-za-druhym.html>. – 6. [V. Š.]: Zrkadlo dnešnej slovenčiny. In: Správy SAV, 2011, roč. 47, č. 5, s. 10 – 11. – 7. Šimková, Mária: Slovník súčasného slovenského jazyka H – L. In: Romboid, 2011, roč. 46, č. 6, s. 105 – 106. – 8. Ferko, Miloš: Knižná revue, 2011, roč. 21, č. 14 – 15, 6. 7. 2011, s. 3. – 9. Pisárčiková, Mária: Slovník súčasného slovenského jazyka pokračuje. In: Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 4, s. 234 – 241. – 10. Šmihula, Vladimír: Druhý zväzok slovníka skutočnosťou. [online]. Publikované 11. 5. 2011 [citované 26. 11. 2012]. Dostupné z http://www.sav.sk/?lang=sk&charset=&doc=services-news&news_no=3882. – 11.

Ustálené prirovnania: problémy ich chápania a lexikografického zachytenia. In: *Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia. Súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka.* Red. J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova. Brno: Tribun EU 2011, s. 207 – 218. ISBN 978-80-263-0097-7.

Prípona -ák a -ár v kontexte lexikálnej variantnosti. In: *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej.* Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 294 – 307, angl. res. s. 307. ISBN 978-80-555-0335-6.

Percepcia a lexikografické spracovanie zložených adjektív. In: *Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 3, s. 132 – 148, angl. abstrakt s. 132.*

Podoby *Nitran* a *Nitrančan* v kontexte slovotvorných modelov a kodifikačných riešení. In: *Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 5 – 6, s. 334 – 344, angl. abstrakt s. 334.*

Majstrovské dielo českej aj svetovej frazeológie. (F. Čermák a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky.*) In: *Jazykovedný časopis, 2011, roč. 42, č. 1, s. 51 – 64, angl. abstrakt s. 51.*

Na úvod. In: *Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia. Súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka.* Ed. J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova. Brno: Tribun EU 2011, s. 7. ISBN 978-80-263-0097-7.

Slovník súčasného slovenského jazyka: čo vás zaujíma (ak vôbec niečo). In: *Slovenské dotyky – Príloha Dotyky so slovenčinou, 2011, roč. 16, č. 7 – 8, s. 3 – 4.*

Oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie JÚLŠ SAV. 1. 1. 2011. Dostupné na WWW: http://www.juls.savba.sk/about_juls/oddelenia/oslal/index.html.

Anglicizmy ako problém textu a postojov. Prednáška na 7. konferencii Slovenskej terminologickej siete *Anglicizmy v slovenčine*. Bratislava 21. 10. 2011. Dostupné na WWW: http://ec.europa.eu/dgs/translation/sts/conf_speech.html.

Jazykovedci počítajú s vyšším sebedomím Slovákov. Rozhovor Vladimíra Jancuru s Alexandrou Jarošovou a Klárou Buzássyovou. In: Pravda, roč. 21, č. 105, 12. 5. 2011, s. 16 – 19.

Redakčná činnosť

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4 (hlavná redaktorka spolu s K. Buzássyovou, členka red. kolektívu spolu s J. Bosákom, K. Buzássyovou, J. Skladanou).

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Bratislava: Veda 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1 (hlavná redaktorka spolu s K. Buzássyovou, členka red. kolektívu spolu s J. Bosákom, K. Buzássyovou).

Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Zborník referátov zo seminára Bratislava 26. – 27. októbra 2001. Bratislava: Veda 2001. 196 s. ISBN 80-224-0692-9 (editorka).

Ref.: Horák, Alexander: In: Jazykovedný časopis, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 91 – 95.

Lexikografie v kontextu informačnej spoločnosti. Sborník príspevků z pracovného setkání. Praha 4. – 6. 6. 2007. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2008. 218 s. ISBN 978-80-86496-41-2 (editorka, spolueditorky A. Rangelova, J. Světlá).

Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia. Súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka. Brno: Tribun EU 2011. 218 s. ISBN 978-80-263-0097-7 (editorka, spolueditorky J. Světlá, A. Rangelova).

Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53 – 2011, roč. 62 (členka red. rady).

Prekladateľská činnosť

Passport – Anglicko-slovenský slovník s príkladmi použitia hesiel vo vetách. Passport – English-Slovak Learner's Dictionary. Based on Passport English Learner's Dictionary. Kernerman Semi-bilingual Dictionaries. Lexicograf: Ya'acov Levy. Editor: Raphael Gefen. Bratislava: SPN – Mladé letá, spol. s r. o., 2003. 726 s. ISBN 80-10-00009-4. CD-ROM (spoluprekladateľka, spoluprekladatelia D. Ondrová, M. Badinská, A. Šebestová).

Literatúra

Alexandra Jarošová, rod. Šolcová. In: Dvonč, Ladislav: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava: Veda 1997, s. 231 (súpis prác A. Jarošovej za roky 1982 – 1985).

Alexandra Jarošová, rod. Šolcová. In: Dvonč, Ladislav: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava: Veda 1998, s. 245 – 247 (súpis prác A. Jarošovej za roky 1986 – 1995).

Buzássyová, Klára: Jubileum Alexandry Jarošovej. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 1, s. 65 – 67.

Dvonč, Ladislav: Súpis prác Alexandry Jarošovej za roky 1982 – 2001. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 1, s. 68 – 73.

Horecký, Ján: Nová päťdesiatnička – Alexandra Jarošová. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 1, s. 33 – 34.

- Alexandra Jarošová, rod. Šolcová. In: Dvonč, Ladislav: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava: Veda 2003, s. 169 – 170. ISBN 80-224-0719-4 (súpis prác A. Jarošovej za roky 1996 – 2000).
- Jarošová Alexandra, Mgr., CSc. In: Zoznam prekladateľov odbornej a vedeckej literatúry. Zost. S. Pustajová – T. Grigorjanová. Bratislava: AnaPress 2004, s. 31. ISBN 80-89137-03-2.
- Jarošová, rodená Šolcová, Alexandra, Mgr., CSc. – jazykovedkyňa – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. In: Kto je kto v Slovenskej akadémii vied. 2004. Zost. M. Macková. Bratislava: Veda 2004, s. 97. ISBN 80-224-0792-5 (heslo).
- Alexandra Jarošová, rod. Šolcová. In: Behýlová, Júlia – Smetanová, Yulia: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2001 – 2005). Bratislava: Veda 2009, s. 175 – 176. ISBN 978-80-224-1063-2 (súpis prác A. Jarošovej za roky 2001 – 2005).

Zostavené s použitím záznamov Alexandry Jarošovej (r. 1982 – 2011), Ladislava Dvonča (r. 1982 – 2000), Yulie Smetanovej a Júlie Behýlovej (r. 2001 – 2005) a Júlie Behýlovej (r. 2006 – 2011).

Životné jubileum vedkyne-lexikografky

Životné jubileum nie je dôvodom k pripomínaniu veku jubilantovi. Okrem toho, pripomínať vek vedcovi a lexikografovi, a tobôž vedkyňi a lexikografke, je nielen nemiestne, ale aj neproduktívne. Obaja, či obe, vekom len zrejú a nadobúdajú na väčšej atraktivnosti. Vek nie je biľag.

V osobe našej jubilantky, Mgr. Alexandry Jarošovej, CSc., sa vzácne snúbi veda, teda vedecký prístup k faktom, s opisom slovnej zásoby jazyka, teda s lexikografiou. Hovorí sa tomu aj lexikografia budovaná na vedeckých základoch. Práca lexikografa sa totiž môže zdať, na prvý pohľad, veľmi jednoduchou – lexikograf, ako hovorí sama etymológia tohto slova, „opisuje slová“. No, aby sme mohli niečo opísať (nie laicky, povrchno, ale vedecky), musíme to najprv dôkladne preskúmať, overiť jeho fungovanie, skrátka, dokonale poznať. Pre lexikografa je každé slovo problémom, a jeho vyriešenie – malým víťazstvom (nad sebou i nad problémom). Je to víťazstvo, no nie vyhratá bitka. Boj so slovami a o slová nepozná totiž v tomto prípade konca. A v tom tkvie zároveň príťažlivosť i krása tohto boja.

Životné jubileum je, v prvom rade, dôvodom poblahoželať jubilantovi k dosiahnutiu životnej méty, k úspechom v jeho doterajšej činnosti, spoločne s ním sa krátko obzrieť dozadu, aby lepšie videl svoju perspektívu, no najmä poďakovať sa mu za vykonanú prácu a povzbudiť ho na ďalšej ceste životom. V prípade našej jubilantky je sa na čo pozeráť pri pohľade späť, je sa aj za čo poďakovať a je aj čo závidieť pri pohľade vpred, na to, čo ju ešte čaká. Pred ňou je totiž krásna, jej srdcu veľmi blízka, spoločensky významná a aj cenená (hoci nie vždy docenená) práca lexikografa, práca vedúcej riešiteľky a hlavnej redaktorky ďalších zväzkov Slovníka súčasného slovenského jazyka. A čaká ju aj veľa „objavov“ pri hlbšom poznávaní jazyka, predovšetkým ruštiny a slovenčiny, či už každého osobitne, alebo vo vzájomnej konfrontácii, pri odhaľovaní tajomstiev i krásy lexikografie.

Do ďalších rokov života želáme našej oslávenkyni pevné zdravie, veľa tvorivých síl a nikdy neutíchajúci elán do práce na poli konfrontačnej lingvistiky, pri rozvíjaní dedičstva „bratislavskej lexikografickej školy“ (z ktorej jubilantka vyšla), pri ďalšom skúmaní „slova v slovníku“, no aj pri organizácii lexikografickej práce v ústave či otváraní nových obzorov mladým adeptom lingvistiky, a najmä pri sústavnom dvíhaní vedeckého renomé „slovníkára“.

Aj vďaka vedcom a lexikografom typu našej jubilantky znie dnes slovo „slovníkár“ hrdo.

Ad multos annos!

V Bratislave 22. 2. 2012

Dezider Kollár

Словарник – это звучит гордо

Он – не только **мастер словарного дела**,
но и **мастер слова**;
он же – **хранитель клада**,

так как словарь – это:

клад, сохраняющий память о бывших временах, о том, что называется прошлое наше,
и что с годами становится все ценнее и краше,

сейф, в котором хранят самые большие ценности,
чтобы уберечь их от гибели – он же порука их безопасности,

источник познаний о нас, о том, откуда мы вышли и куда шаги свои направляем,
о том, чего только когда-то мы не знали, а сегодня знаем,

учитель, который учит нас, что полагается и что необходимо,
кто мы, с чем надо считаться и когда можно пройти мимо,

советник, помогающий разобраться в сложной ситуации
выбора подходящих форм человеческой коммуникации,

путеводитель по необъятной стране, называемой языком,
показывающий верный путь и предупреждающий о том,
где и какие опасности нас подстерегают,

друг, всегда готовый не только к пустяковым спорам,
но и к серьезным, занимающим обе стороны, разговорам,

партнер, знающий, что в спорах полагается, какой закон здесь дан,
и что заключения для себя должен сделать каждый сам,

источник потехи для того, кто понимает это дело, его грамматику,
кто способен находить красоту, которая в словах кроется,

кто понял, что тайна всех успехов заключается
в способности постоянно возвращаться к источнику,

пробный камень настоящего патриотизма, чувства отечества –
отношение к родному языку не требует другого его доказательства.

Он и **блюститель порядка и чистоты языка**,

а язык – это:

всесильное, много значащее и многозначное явление,
народа однозначное определение

(в истории своей, оно было даже его синонимом,
только в наше время стали употреблять его в значении ином).

Язык, говорят, – это **средство общения**,

но также людей **разъединения**,

если они общего не находят,

а только свой на высший пьедестал возводят.

Он же – **опасное оружие, клин**, который единство нарушает
и людей друг другу отчуждает.

Dezider Kollár

Variabilitnosť v retrospektíve

Pavol Žigo

Nedostatok aktuálnej literatúry z morfológie slovenského jazyka, ktorá by bola kvalifikovanou oporou lexikografického spracovania súčasnej slovenskej lexiky v takom rozsiahlom diele, akým je vznikajúci Slovník súčasného slovenského jazyka, nás privádza k myšlienke vrátiť sa na pozadí minulej skúsenosti k variantnosti tvarov, napr. aj k mnohokrát riešenej problematike dvojtvarov genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub*. V jednom zo svojich príspevkov venovaných tejto problematike J. Oravec pripomenul známu skutočnosť, že všetky slovanské jazyky majú v genitíve singuláru neživotných maskulín dvojtvar *-a/-u* a že hranica medzi týmito dvoma príponami ostáva podľa neho neurčitá a všade ostáva kolísanie aj v tých istých slovách. V gramatikách a jazykových príručkách sa podľa J. Oravca tomuto dvojtvaru venuje veľa miesta, ale hranice použitia konkrétneho tvaru sa na základe formálnych aj významových kritérií rozhraničujú len približne (pozri Oravec, 1970, s. 161). Postupné návraty k podstate problému v nás umocňujú presvedčenie, že je v ňom zahalená minulé skúsenosť či použiteľná minulosť, v ktorej je skrytá – možno aj ako súhrn nevedome neuvedomovaných poznatkov či súvislostí – Polkinghornova myšlienka z jeho práce *Reason and reality*: „Musíme rozumieť, aby sme mohli veriť, ale musíme veriť, aby sme mohli rozumieť“ (pozri Krempaský, 2006, s. 196). Teda musíme rozumieť tomu, čím sa zaoberáme, aby sme mohli veriť, že je to tak, ale musíme veriť, že to tak je, aby sme tomu mohli porozumieť.

Výkladom jedného z variantných javov deklinácie slovenských substantív nadväzujeme na snahu postihnúť prirodzenosť vývinu a aj súčasného stavu slovenského deklináčného systému. Vychádzame z predpokladu, že jedným zo slabých miest analýzy prirodzeného vývinu slovenského spisovného jazyka je nejednoznačné určovanie gramatických koncoviek v genitíve singuláru neživotných maskulín typu *cípu, cmaru, cukru, čaju, času, drieku, hávu, hmyzu, hradu, listu, ľadu, kovu, medu*. V klasickej akademickej Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 90; autor kapitoly L. Dvonč) sa o tejto problematike uvádza, že pádová prípona *-u* je najmä:

1. pri abstraktných podstatných menách, napr. *vrh – vrhu, let – letu, pozdrav – pozdravu, úklon – úklonu, úkryt – úkrytu, záhyb – záhybu, začiatok – začiatku, dotyk – dotyku, dostrel – dostrelu, únik – úniku, farad – faradu*;

2. pri zložených podstatných menách, ktorých druhá jednoslabičná časť je deverbatívna, napr. *d'alekohľad – d'alekohľadu, vodovod – vodovodu, vodopád – vodopádu, vodomet – vodometu, vodotrysk – vodotrysku, teplomer – teplomeru, tlakomer – tlakomeru*;

3. pri látkových a hromadných podstatných menách, napr. *vosk – vosku, rum – rumu, zamat – zamatu, bôb – bôbu, ľan – ľanu, škrob – škrobu, ocot – octu, bronz – bronzu, cukor – cukru, hrach – hrachu, list – listu, plech – plechu, drôt – drôtu, cmar – cmaru, petržlen – petržlenu, sacharín – sacharínu, kvet – kvetu, hmyz – hmyzu, ľud – ľudu, papier – papieru, štrk – štrku, med – medu* (ale *syr – syra, ovos – ovsa, chlieb – chleba*). Keď nejde o množstvo, ale o jednotlivinu, vtedy je aj prípona *-a*, napr. *hrášok – hrášku (zeleného hrášku)*, ale *hrášok – hráška/hrášku (jedného hráška)*, *prášok – práška/prášku*. Ten istý

L. Dvonč v *Dynamike slovenskej morfológie* (Dvonč, 1984, s. 30 – 31) hovorí o komplementárnej distribúcii pádových prípon *-a* a *-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín aj napriek niektorým prípadom „prekrývania sa oblasti ich výskytu v dvojtvaroch“. Pri určovaní výskytu tvarov na *-a* a *-u* sa podľa L. Dvonča (tamže) vychádza z formálnej alebo významovej stránky slova.

J. Oravec (1970, s. 161 – 168) uvádza, že všetky slovanské jazyky majú v genitíve singuláru vzoru *dub* dvojtvar *-a/-u*. Hranica medzi týmito dvoma príponami ostáva podľa neho neurčitá a všade ostáva kolísanie aj v tých istých slovách. Gramatiky venujú podľa autora tomuto dvojtvaru veľa miesta, no i tak ho na základe formálnych aj významových kritérií rozhraničujú len približne (op. cit., s. 161). Tieto myšlienky J. Oravec dopĺňa konštatovaním, že kodifikácia nepotrebné obmedzuje príponu *-a*: „... nazdávame sa, že vo výbere prípon *-a/-u* rozhodujú sémantické činitele, základná masa dokladov vyhovuje sémantickým kritériám, iba okrajové prípady poukazujú na staršie štádium jazyka, na prevzatie z cudzích jazykov a pod.“ (tamže, s. 163). Dôležité je pritom ďalšie Oravcovo konštatovanie o tom, že „príponu *-a* ako základnú netreba obmedzovať a pri opise dvojtvaru *-a/-u* treba začať druhou príponou *-u*, lebo tá je – ako každý druhotný prvok v gramatike – presnejšie vyznačená“ (tamže, s. 164). Na základe tohto tvrdenia si dovoľujeme poznamenať, že gramatická koncovka *-u* nie je druhotným prvkom, ale na pozadí dejín vedy a rozvoja poznania ide v tomto prípade o pevný systémový prvok, výsledok prirodzeného vývinu jazyka. Toto tvrdenie uvádzame najmä z troch príčin: 1. J. Oravec argumentoval tým, že jeho poznatky sa opierali o približne 10 000 dokladov z archívu Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV z vtedajšej kartotéky krásnej aj odbornej literatúry a klasikov (Kukučín, Tajovský, Jesenský, Timrava). – 2. Podľa J. Oravca sa kodifikácia nepotrebné rozchádza s normou a nepotrebné sa obmedzuje prípona *-a*; pri kodifikovaní dvojtvarov *-a/-u* sa tomuto javu nevenovala dostatočná pozornosť, preberali sa podoby z Pravidiel slovenského pravopisu (1931) do Pravidiel slovenského pravopisu (1940), odtiaľ do Slovníka slovenského jazyka (1959 – 1968), hoci úzus bol čiastočne iný. – 3. Zložité poučky o tomto jave podľa J. Oravca nevyhovujú teoreticky, lebo sa vlastne vzdávajú kodifikácie a škodia i jazykovej praxi; pri výbere prípon *-a/-u* majú rozhodovať sémantické činitele. J. Oravec navrhuje, aby *-u* bola v dvoch prípadoch:

1.

- pri abstraktách odvodených od bezpredponových slovies: *blud, bozk, cval, hnus, chlad, krik*,
- pri abstraktách od predponových slovies: *dosah, dôvtip, nárek, návrat, postup*,
- pri abstraktách, ktoré tvoria druhú časť zložených slov: *vodopád, blahobyť*,
- pozn.: *-u* ostáva v dejových abstraktách, aj keď konkretizovali význam (op. cit., s. 164 – 165);

2. látkové a hromadné: *balzam, benzín, betón, bronz, cín, cukor, materiál, mušt, pergamen* (slová nedomáceho pôvodu), *hrach, hlien, ľad, ľan, lekvár, cesnak (česnúť), kov, list* (tamže),

hromadné: *hmyz, ľud, statok* + prevzaté: *personál, senát* + dejové abstraktá z etymologického hľadiska, materiáliá z významového hľadiska: *dym, krm, pot, dym* = etymologicky (tamže).

Prípona *-u* sa opiera hlavne o sémantiku, to dokazujú aj výnimky pri mäkkom vzore *stroj*, pri ktorom *-u* celkom zanikla, ostáva iba vo výnimočných prípadoch: *žiaľu, bôľu*,

ošialu (s. 166). V nezdomácnených slovách (Oravec, 1970, s. 168) je častejšia prípona *-u*. Vzniká pritom otázka, do akej miery je na súčasnom stupni internacionalizácie lexiky v odbornej komunikácii sporný stupeň, resp. intenzita, „rýchlosť“ zdomácnovania lexiky (typu *strečing, skríning, e-learning...*). Podľa nášho názoru sa nedomáce slová zakončené na *-us*, typu *synkretizmus*, genitív singuláru *synkretizmu*, správajú ako pôvodné *u*-kmeňové substantíva (*domus/dom – domu, fūmus/dym – dymu*). J. Štolc (1971, s. 40) uvádza, že E. Pauliny (1949, s. 41 – 43) problém gramatických koncoviek *-a/-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín odfonetizoval a upozornil na sémantický princíp: čím je podstatné meno konkrétnejšie, čím väčšiu súvislosť so životnými substantívami javí, tým skôr má v genitíve singuláru koncovku *-a* (Pauliny – Ružička – Štolc, 1968, s. 178 – 179).

Problematike distribúcie koncoviek *-a* a *-u* v genitíve singuláru substantív vzoru *dub* sa na pozadí výskytu tvarov v Slovenskom národnom korpusu (ďalej SNK) venovala aj D. Majchráková (2009, s. 321 – 332). Využitím korpusového materiálu a príspevkov o skúmanej problematike však problém vysvetľovania dubletných koncoviek genitívu singuláru vzoru *dub* nepresahuje deskripciu. Takmer všetci citovaní autori sa pri výkladoch problematiky odvolávajú na historickú podstatu problému. Táto podstata sa však neskrýva v samotnom historickom vývine jazyka, ale často aj v minulom nekválikovanom postoji časti jazykovedcov a kodifikátorov k riešeniu tejto problematiky a v neadekvátnej argumentácii toho, prečo sa kodifikuje práve konkrétna podoba. K záverom, ktoré chceme formulovať v ďalšej časti nášho príspevku, nás priviedla jednak každodenná potreba hľadať príčiny dnešného stavu a spoľahlivo ich „vysvetľovať“, jednak konštatovanie, že väzby medzi používateľmi jazyka a jeho kodifikátormi neboli také, aby zodpovedali požadovanému, skutočnému poznaniu podstaty. Naprávať nejednotnosť v kodifikácii či odstraňovať dvojtvary v dnešnej jazykovej situácii nepovažujeme za adekvátne, vhodné ani žiaduce. Spoločensky ani z hľadiska jazykovej politiky to v tejto chvíli nie je potrebné. Preto by mal prijímateľ tohto textu vnímať našu argumentáciu skôr ako prostriedok vysvetľovania súčasného stavu. Naše ďalšie vysvetľovanie problematiky sa bude opierať viac o myšlienku, „*aké (by) boli*“ tvary genitívu singuláru vzoru *dub*, „*keby*“...

Ukazuje sa, že priamu cestu k vysvetľovaniu problému naznačil E. Pauliny (1949, s. 41 – 43) tým, že upozornil na syntaktickú a sémantickú podstatu problému a vzdal sa jeho fonologickej, resp. fonetickej podstaty. Vysvetľovanie dnešného stavu, akokoľvek sa súčasná jazykoveda odvoláva na „používateľov jazyka“ a odmieta systémový prístup, nezaobíde sa bez rešpektovania procesu, ktorý má svoje východiská v systéme a na ne nadväzujúci ďalší zložitý priebeh. Podstatu tohto priebehu nemožno zveriť len do rúk používateľov jazyka, veď aj oni mali a majú svoje jazykové vedomie, v ktorom sa usúvzťažňovali a aj dnes sa usúvzťažňujú viac aj menej preferované podoby. V čom teda tkvie podstata rozdielu, ak dve slová, líšiace sa formálne (aj fonologicky) jediným – morfológicky irelevantným prvkom – majú v tom istom deklinačnom systéme odlišné tvary toho istého gramatického významu: *prst-0 – prst-a : krst-0 – krst-u*? Konštatovanie, že jedno podstatné meno je konkrétne a druhé abstraktné, je – ako neskôr ukážeme – pseudokritériom.

V minulej skúsenosti sú aj niektoré príčiny existencie dubletných koncoviek genitívu singuláru *-a/-u* na pozadí uplatňovania sémantického kritéria. Sémantický prístup k výkladu gramatických koncoviek odporúča Ľ. Žigová (2007, s. 269) uplatniť aj pri navonok fonologicky aplikovanom kritériu. Uvádza príklady na koncovku genitívu singuláru *-u* po

konsonante *-d*: *obchodu,kladu, príkladu, úvodu, prípadu, odhadu, súdu, schodu, prídu, západu, východu...* oproti „prirodzeným“ *smädu, radu, medu, ľudu*, ale *-a*: *obeda, pôjda* a dvojtvar *vred -u/-a*. Ďalšie príklady sú po konsonante *-t*: *platu, rabatu, hmatu, Vihorlatu, automatu, obratu, potratu, návratu, termostatu, záchvatu, mandátu, plagátu, formátu, sekretariátu, antikvariátu, syndikátu, certifikátu, konzulátu, šalátu, dekanátu, špenátu, senátu, referátu, citátu, lektorátu, rektorátu, hrmotu, šramotu, kvetu, úsvitu, paktu, rešpektu, koncertu, aspektu, talentu, parlamentu, octu, plastu, supermarketu...*, ale *-a*: *kabáta, chrbta, dukáta, života, sveta, mosta, nechta, centa* a pri ďalších slovách dvojtvary: komponent *-u/-a*, list *-u/-a*, kvocient *-u/-a*, špagát *-u/-a* (tamže), po konsonante *-k*: *tabaku, laku, vlaku, fľaku, maku, znaku, cesnaku, koňaku, opaku, Iraku, zraku, zázraku, súmraku, ruksaku, úseku, šeku, úteku, veku, úniku, vzniku, zániku, kriku, toku (prítoku), parku, krku, blesku, puku, pluku, luku, hluku, prízvuku, zvyku, bozku, styku, dotyku, článku, príspevku, krúžku, šperku, zisku, zmätku, zlomku, zvyšku...*, ale *-a*: *smreka, buka, baroka, jazyka, vidieka*, pričom v slovách *bok, rok, opasok, opätok, ústrižok, oškvarok, zovňajšok, zátylok* sú dvojtvary s koncovkami *-a/-u*, v prípade slova *piatok* je genitív singuláru *piatka*, ale *sviatok* – *sviatka/sviatku*, *Ružomberok* – do *Ružomberka*, ale *Kežmarok* – do *Kežmarku* (tamže). Po konsonante *-n* sa uvádzajú príklady s koncovkou *-u*: *sloganu, orgánu, toboganu, talizmanu, klanu, šafranu, štvorhranu, stanu, prievanu, porcelánu, plánu, románu, apartmánú, činu, zločinu, uragánu, marcipánu, orgovánu, parmezánu, petržlenu, baklažánu, závinu...*, ale *-a*: *organa, stojana, hltana, hrtana, gaštana, balvana, džbána, sna*; pri slovách *kaňon* – *kaňonu*, *kánon* – *kánonu*, *kankán* – *kankánu*, *kantón* – *kantónu*, ale *kanón* – *kanóna*. Slová *región, ihlan, župan, oceán, banán, tulipán, bazén* a ďalšie majú v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) uvedené dvojtvary: *regiónu/-a, ihlanu/-a, županu/-a, oceánu/-a, banánu/-a, tulipánu/-a, bazénu/-a, pontónu/-a, turbanu/-a, ampliónu/-a*; ale slovo *lapión* má len koncovku *-a*. Podobná situácia je aj v prípadoch po spoluhláske *-ch*: *strachu, almanachu, zápachu, rozmachu, šachu, hrachu, prachu, krachu, úspechu, plechu, hriechu, vrchu, povrchu, výbuchu, kozuchu, vzduchu, ruchu, sluchu, čuchu, oddychu, prepychu*, ale *-a*: *mecha, orecha, kalicha*, po konsonante *-s*: *času, hlasu, pasu, časopisu, vlasu, zápasu, kompasu, otrasu, atlasu, cirkusu, klasu, pásu, ananásu, úžasu, procesu, účesu, poklesu, majálesu, dresu, okresu, stresu, klávesu, závesu, hnisu, Tunisu, nápisu, zápisu, dejepisu, zemepisu, prírodopisu, strojopisu, opisu, keksu, podnosu, prínosu, výnosu, lósu, konsenzu, kokosu, kolosu, glóbusu, pokusu, vkusu...*, ale *-a*: *lesa, pralesa, notesa, nosa, kusa*. Slovo *autobus* má tvary s koncovkami *-u* aj *-a*, z ďalších slov autorka uvádza príklady *chleba, duba*, ale *zhybu, záhybu* a *zrub -u/-a, hrb -u/-a* (tamže).

Ináč sa javí problematika vtedy, ak sa pri jej riešení uplatnia iné kritériá hodnotenia tých istých slov: do prvej skupiny sme zaradili tvary typu *obchodu, príkladu, úvodu, prípadu, odhadu, súdu, schodu, prídu, západu, východu, platu, hmatu, obratu, potratu, návratu, hrmotu, šramotu, kvetu, úsvitu, mosta, list -u/-a, vlaku, znaku, zraku, zázraku, súmraku, úseku, úteku, úniku, vzniku, zániku, kriku, toku (prítoku), krku, blesku, puku, luku, hluku, prízvuku, zvyku, bozku, styku, dotyku, článku, príspevku, zisku, zmätku, zlomku, zvyšku, roku, opasku, ústrižku, oškvaru, stanu, prievanu, činu, zločinu, závinu* (ale *stojana, hltana, sna*); ďalšie príklady: *strachu, zápachu, rozmachu, úspechu, výbuchu, vzduchu, ruchu, sluchu, čuchu, oddychu, prepychu, hlasu, časopisu, zápasu, otrasu, úžasu, účesu, poklesu, okresu, závesu, nápisu, zápisu, dejepisu, zemepisu, prírodopisu, strojopisu, opisu*,

podnosu, prínosu, výnosu, pokusu, vkusu (dovoľujeme si upozorniť, že všetky príklady sú v skutočnosti deverbátiva), resp. aj tvary *smädu, radu, medu, ľudu, vredu* (existuje aj ako dvojtvar s podobou *vreda*), *maku, cesnaku, opaku, krku, blesku, hriechu, vrchu, povrchu, kožuchu, času, vlasu*. Do tejto skupiny sa v rámci morfolologickej adaptácie v genitíve singuláru začlenili slová cudzieho pôvodu v podobách *rabatu, automatu, termostatu, mandátu, plagátu, formátu, sekretariátu, antikvariátu, syndikátu, certifikátu, konzulátu, šalátu, dekanátu, špenátu, senátu, referátu, citátu, lektorátu, rektorátu, paktu, rešpektu, koncertu, aspektu, talentu, parlamentu, plastu, supermarketu* (oproti podobe *centa*), *tabaku, laku, fláku, koňaku, ruksaku, šeku, parku* (oproti *baroka*), *sloganu, orgánu, toboganu, talizmanu, klanu, šafranu, porcelánu, plánu, románu, apartmánu, uragánu, marcipánu, orgovánu, parmezánu, petržlenu, baklažánu* (ale *-a*: *organa, gaštana*), *kaňon – kaňonu, kánon – kánonu, kankán – kankánu, kantón – kantónu* (ale *kanón – kanóna*), slová *región, ihlan, župan, oceán, banán, tulipán, bazén*. Podobná situácia je aj v prípadoch *almanachu, šachu, krachu, plechu* (ale *-a*: *kalicha*), *atlasu, cirkusu, ananásu, procesu, majálesu, dresu, stresu, klávesu, Tunisu, keksu, lósu, konsenzu, kokosu, kolosu, glóbusu* (ale *-a*: *notesa*), dvojtvary sú pri ďalších slovách typu *komponent -u/-a, kvocient -u/-a, špagát -u/-a*.

Pri riešení naznačenej problematiky treba uviesť aj snahu D. Majchrákovvej, ktorá distribúciu koncoviek *-a* a *-u* v genitíve singuláru substantív vzoru *dub* sledovala na materiáli SNK a ďalších jazykovedných prameňov (B. Letz, J. Orlovský, L. Arany; pozri Majchráková, 2009, s. 321 – 332). Treba priznať, že z metodologického hľadiska staršie pramene neposúvajú riešenie problematiky k novšiemu poznaniu, treba ich vnímať ako východisko, o ktoré sa opierali citovaní jazykovedci E. Pauliny, J. Oravec či L. Dvonč. Tendenciou, ktorá sa v porovnaní s klasickou metódou excerpčných lístkov opiera o rozsiahlejšie údaje, t. j. o elektronickú verziu textov v SNK, možno identifikovať sledovaný problém presvedčivejšie, najmä preto, že takýmto prístupom sa spoľahlivo identifikuje nielen stav deklarovaný v kodifikačných príručkách, ale aj ich praktické používanie, stav v živom jazyku. V našom postoji k SNK v tejto chvíli vychádzame z pozície „korpuseralizmu“, t. j. SNK vnímame ako súbor, v ktorom nie sú objektívne zastúpené všetky žánre aj štýly. Na druhej strane však v porovnaní s klasickou lístkovou kartotékou, ktorá žánrovo tiež nie je úplne objektívna (žiaľ, v minulosti iné možnosti pramennej základne neboli k dispozícii), sú údaje v elektronickom korpuse rozsiahlejšie a najmä aktuálnejšie. Použitelným poznatkom D. Majchrákovvej (op. cit., s. 323 a n.) o gramatických koncovkách genitívu singuláru *-a*, resp. *-u* neživotných maskulín je zistenie väčšej frekvencie gramatickej koncovky *-u*, spájanie problematiky s novšími výkladmi M. Sokolovej (2007, resp. aj Dvonča, 1984), dominancia v slovách cudzieho pôvodu, ako aj poukázanie na funkciu *-a* v závislosti od zakončenia slova. Pri tejto problematike sa D. Majchráková (op. cit., s. 323) snaží svojimi výsledkami zo SNK (verzia prim-2.1-juls-all) nadviazať na konštatovania E. Paulinyho (1949) a J. Oravca (1970, 1980) a uvádza, že ich tvrdenia neplatia úplne. Skutočnosť je taká, že E. Pauliny (1949, s. 42) nedeklaroval absolútnu podmienenosť gramatickej koncovky *-u* slovotvornými činiteľmi, ale upozornil na potrebu vzdať sa „fonetického“ prístupu vysvetľovania tohto javu a uplatniť významový prístup. Opakovane pripomíname tvrdenie J. Oravca o tom, že „pri opise dvojtvaru *-a/-u* treba začať druhou príponou *-u*, lebo tá je – ako každý druhotný prvok v gramatike – presnejšie vyznačená“ (Oravec, 1970, s. 164). Pravdu mal rovnako E. Pauliny, ako aj

J. Oravec v tom, že na úrovni dnešného poznania v uvedenom prípade nejde o slovtvornú podmienenosť gramatickej koncovky, ale že je tu žiaduci zložitý a veľmi citlivý, na poznanie náročný prístup vysvetľovania javu, ktorý vyžaduje dokonalé poznanie starších aj novších vývinových tendencií. Ich pochopenie je ľahkou cestou k presvedčivej aplikácii teórie o prirodzených jazykových zmenách či k vysvetľovaniu zmien „zaregistrovaných“ na sociolingvistickej báze. V nadväznosti na závery, ktoré uvádza D. Majchráková vo svojom príspevku (op. cit., s. 321 – 332), pred sumarizovaním našich postojov k problematike uvedieme posledné Majchrákovské konštatovanie: „Jednotlivé kodifikačné príručky sa v kodifikácii genitívnych prípon v niektorých prípadoch nezhodujú, pričom nie všetky odzrkadľujú reálny výskyt prípon *-a*, *-u*“. Autorka (op. cit., s. 326) v osobitnej časti príspevku poukazuje na odchýlky v novších kodifikačných prácach: 3. a 4. vydání Krátkeho slovníka slovenského jazyka, v Pravidlách slovenského pravopisu, v 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka. V porovnaní s autorkou príspevku sme pred zhrnutím našich poznatkov dlhší čas skúmali podoby genitívu singuláru neživotných maskulín v našich kodifikačných prácach. Máme analyzovaný materiál všetkých Pravidiel slovenského pravopisu: ich vydanie v r. 1931, neschválený návrh Pravidiel H. Bartka z r. 1939, Pravidlá z r. 1940, 1953 – jednotlivé vydania až po r. 1971, vydania Pravidiel z r. 1991 – 2000. Máme vypísané a porovnané všetky podoby genitívu singuláru neživotných maskulín na *-a*, všetky podoby na *-u* a všetky prípustné dvojtvary. Rozsah tohto materiálu nám nedovoľuje uverejniť ho ako prílohu tohto textu. Namiesto toho však možno použiť myšlienku D. Majchrákovskej zo záveru jej citovaného príspevku (Majchráková, 2009, s. 327): „Hľadanie pravidiel a zákonitostí výberu genitívnych prípon *-a*, *-u* naďalej ostáva otvorenou otázkou poskytujúcou priestor pre ďalšie lingvistické analýzy“. Namiesto otvorenosti otázky, vyslovenej nielen D. Majchrákovskou, a širokého obzoru problematiky nám na tomto mieste prichodí na um myšlienka M. Marcellioho: „V tvári účastníka konferencie je vpísané, že svoju jedinú nádej vkladá do záverečného slova. Všetky predchádzajúce slová majú preňho zmysel a hodnotu len v tej miere, v akej ho k tomuto bodu približujú“ (Marcelli, 2001, s. 67). Naša snaha priblížiť sa k tomuto bodu je podmienená primárnym uvedomením si hierarchie problémov na pozadí úvodnej časti nášho príspevku, kde sme konštatovali, že nám nejde o snahu zmeniť súčasný stav, ale o hľadanie cesty k jeho vysvetleniu, t. j. že sa budeme opierať viac o myšlienku, „*aké (by) boli*“ tvary genitívu singuláru vzoru *dub*, „*keby*“...

Východiskom by v prvom rade malo byť vysvetlenie tvarov slov domácej proveniencie, t. j. slov slovanského pôvodu, čiže postihnutie prirodzenej podstaty jazyka, uplatnenie racionálneho, funkčného prístupu, kritéria či princípu. Druhým kritériom by bolo aplikovanie tohto zreteľného prístupu aj v rámci morfolologickej adaptácie nedomácich slov pri kodifikácii. V súčasnej jazykovej situácii, na pozadí „minulej skúsenosti“, v tomto prípade „nepoužiteľnej“ minulosti, nám ostáva už len uvedomiť si východisko, ktoré nebolo zlé. Bolo funkčné, presvedčivé, zreteľné, pochopiteľné, možnože didakticky aj zvládnuteľné. Doterajší jazykový vývin svedčí o tom, že naozaj neostáva iné, len rešpektovať akúsi životom už nezmeniteľnú izotropnosť, nevratnosť ďalšieho – nie veľmi šťastného – vývinu kodifikácií a vnímať naše vysvetlenia stavu, ktorý je výsledkom prirodzených jazykových zmien s príčinami na obidvoch stranách barikády: majú ich na svedomí rovnako kodifikátori, ako aj používatelia jazyka.

Pripomenkou pri identifikovaní toho, kedy „by“ mala byť či mohla byť v genitíve singuláru gramatická koncovka *-a* a kedy *-u*, je uvedenie si prístupu k hodnoteniu týchto slov. Po syntetizovaní predchádzajúcich poznatkov navrhujeme pri vysvetľovaní pôvodu gramatickej koncovky *-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín uplatňovať sémantické kritérium a rešpektovať minulosť, t. j. doterajšie výskumy, rozšírené o prirodzenú povahu jazyka. Táto prirodzenosť je „genetickým kódom“ malej časti neživotných maskulín pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie typu *dom, dym, med, mak* (v slove *mak* je jeho začlenenie do pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie len nepriame, porov. Snój, 2003, s. 374; Vasmer, 1988, zv. 2, s. 656). Druhú skupinu tvoria abstraktá typu *let – let-u, skok – skok-u, beh – beh-u, krik – krik-u, vrh – vrh-u, úkryt – úkryt-u...* (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 90), v skutočnosti „pseudoabstraktá“, resp. v pravom zmysle slova deverbatíva, patriace do spoločnej skupiny so zloženými podstatnými menami typu *d'alekohľad – d'alekohľad-u, vodovod – vodovod-u, teplomer – teplomer-u*, ktoré sa na základe druhej časti zloženého slova (tamže) deklarovali ako deverbatíva. Tak isto sa podľa sémantického kritéria na pozadí minulej skúsenosti do skupiny deverbatív zaraďujú vo všetkých slovanských jazykoch substantíva typu *list, súd, hlas, kraj, stoh, pot, rok, čas, pluk, mráz, strom...*, ktoré majú v genitíve singuláru tvary *listu, súdu, hlasu, kraju, stohu, potu, roku, času, pluku, mrázu, stromu* atď. Tvar genitívu singuláru na *-u* je tu svedectvom prirodzeného vývinu jazyka, ktorý si zo synchronického pohľadu používateľa jazyka neuvedomujú, alebo o tom jednoducho nevedia. Slová typu *list, súd, hlas, kraj, stoh, pot, rok, čas, pluk, mráz, strom, hmyz, trh...* sú z hľadiska pôvodu v slovanských jazykoch takými istými deverbatívami ako slová typu *let, skok, beh, krik, vrh, úkryt* a pod. (*list* < **lei(h)st-*, pozri Snój, 2003, s. 359; *súd* < **sōd-i-ti*, pozri Snój, 2003, s. 679; *glas* < ide. **gals-* vo význame *znieť*, pozri Snój, 2003, s. 173; *kraj* < **kroj-i-ti* = rezať, pozri Snój, 2003, s. 317; *stoh* < **steg-* = vrázať, pozri Machek, 1957, s. 473; *pot* < **pók-to-s*, pozri Machek, 1957, s. 386, to z pôvodného **pek-* (= variť), z toho *piecť*, Snój, 2003, s. 552; *rok* < **rek-ti*; z toho *od-roč-i-t', ú-rok*, pozri Machek, 1957, s. 421, Snój, 2003, s. 628; *čas* = plynutie, *beh*, pozri Machek, 1957, s. 67; Snój, 2003, s. 80; *pluk*, pozri Machek, 1957, s. 379, najmä Snój, 2003, s. 541; *mráz* < **mьrz-ŋo-ti*, Machek, 1957, s. 311; *strom*, postverb. < **strom-i-ti*; *hmyz*, postverb., príbuzné *hmýriť*, pozri Machek, 1957, s. 69; *trh* < postverb. **trьgь*, Machek, 1957, s. 534; *smäd*, postverb. < **smag-ŋo-ti* = trpieť hladom, Machek, 1957, s. 458 atď.). Na pozadí týchto príkladov môže celkom oprávnené vzniknúť námietka, že používateľom jazyka v jazykových príručkách nemožno vysvetľovať etymologické príčiny tvarov. Z nášho pohľadu to ani nie je potrebné, pretože ani v prípade skloňovania životných podstatných mien mužského rodu sa v kodifikačných príručkách nevysvetľujú príčiny rozdielov v nominatíve plurálu typu *chlap-i, brat-ia, syn-ovia...* Podstata veci tkvie v tom, že takéto vedomie mali mať kodifikačné komisie, ktoré pripravovali jednotlivé vydania kodifikačných prác. Problém má navonok širšie praktické dimenzie, ako sa na prvý pohľad zdá, a nestačí ho alibisticky posúvať do roviny používateľov jazyka, ale ho vnímať aj ako praktickú potrebu vysvetľovania javu na základnom stupni vzdelávania, ďalej v oblasti porovnávacieho štúdia a aj vyučovania slovenského jazyka v zahraničí.

Ďalší prvok, ktorý spôsobuje celkom prirodzenú prítomnosť gramatickej koncovky *-u* v genitíve singuláru maskulín a ktorý sa zjednodušene a bez kvalifikovanejšieho vysvet-

lenia pripísal na vrub historickej podstaty problému, je jeho väzba s látkovými substantívami. Práve s látkovými preto, že ide o jav, ktorý v slovenskom jazyku s odstupom času prestal byť produktívny a zachovali sa len jeho dôsledky: partitívny genitív. Jeho význam je bezprostrednou príčinou prítomnosti gramatickej koncovky *-u* v skupine, v ktorej sa v súčasnosti označujú ako látkové substantíva a je reziduálnym znakom tohto významu. Pôvodne boli tvary na *-u* uniformne transparentné pri nedeliteľných predmetoch (v súčasnej jazykovede označované ako látkové substantíva) vtedy, ak sa mal odlišiť význam všeobecného, látkového či druhového pomenovania (označené číslicou 1) od pôvodného partitívneho (čiastkového) významu v aktuálnej komunikačnej situácii (označené číslicou 2): v predpokladanej východiskovej podobe: *liečivý účinok *med-a* (1) – *lyžička med-u* (2); *dovoz *čaj-a* (1) – *šálka čaj-u* (2)... Táto tendencia sa najdlhšie udržiavala vo východoslovanských jazykoch a z celoslovanského retrospektívneho hľadiska na jej prítomnosť a vývin v slovenčine, lužickej srbčine, chorvátčine, srbčine a slovinčine (okrem ruštiny, resp. východoslovanských jazykov) poukázal ešte J. Stanislav (1973, s. 140) a tento jav podrobnejšie opísal Z. Stieber (1971, s. 26). V súčasnej jazykovej praxi sa tento významový kontrast stráca a od konca minulého storočia pretrváva aj vo východoslovanských jazykoch len v hovorových prejavoch. V kodifikovaných podobách východoslovanských jazykov prestal byť produktívny a ustupuje tvarom s koncovkou *-a* (pozri Russkaja grammatika, 1980, s. 486 – 487).

V záverečnej časti nášho príspevku sa pokúsime o zhrnutie, ktorého motívom by mohla byť snaha o postihnutie prirodzenosti v jazyku: J. Oravec (op. cit., s. 164) uvádza, že „príponu *-a* ako základnú netreba obmedzovať a pri opise dvojtvaru *-a/-u* treba začať druhou príponou *-u*, lebo tá je – ako každý druhotný prvok v gramatike – presnejšie vyznačená“. S odstupom času, na pozadí novších výskumov a poznatkov z nich možno konštatovať, že gramatická koncovka *-u* nie je druhotným prvkom v gramatike. Presvedčivo to dokázali autori V. Benko, J. Hašanová a E. Kostolanský (1998, s. 87), ktorí spracovaním neživotných maskulín vzoru *dub* zistili, že v genitíve singuláru neživotných maskulín je prevaha tvarov s *-u* (substantíva typu *med* = 41,43 %, *mak* = 8,96 % – ako osobitná skupina je tento typ vyčlenený pre tvary lokálu singuláru). So základným vzorom *dub*, t. j. s jeho vzorovou paradigmou, sa v úplnosti zhoduje len 7,66 % neživotných maskulín tejto triedy. Zmysel tohto konštatovania je v tom, že v rámci neživotných substantív vzoru *dub* má 64,76 % substantív príslušnej triedy v genitíve singuláru iný tvar (!), ako predpisuje vzor. Podľa toho v genitíve singuláru neživotných maskulín *-a* v najfrekvencovanejšej slovnej zásobe nie je základnou gramatickou koncovkou a tento poznatok si vyžaduje spresniť predchádzajúce tvrdenia v tom zmysle, že pomer gramatických koncoviek *-a/-u* v genitíve singuláru maskulín nebol v starších prácach spoľahlivo identifikovaný. Nejde nám o spochybenie poznatkov L. Dvonča či J. Oravca, ani o deklarovanie „predpokladanej“ dynamiky ústupu tvarov genitívu singuláru neživotných maskulín na *-a* a o zvyšovanie frekvencie tvarov na *-u*. V tomto prípade ide o celkom prirodzený genetický kód jazyka a o naše rozvinutie poučenia E. Paulinyho z r. 1949, najmä však z r. 1990, pri odhaľovaní prirodzenosti slovenskej morfológie. Presvedčivo na to poukázal Z. Stieber (op. cit., s. 24) tým, že upozornil na expanziu pôvodnej *u*-kmeňovej gramatickej koncovky genitívu singuláru *-u* do paradigmy pôvodných *o*-kmeňov (t. j. súčasný vzor *dub*) už od najstarších čias, v období rozpadu praslovanskej jednoty. Dôkazy na túto zmenu sú zachované v staroruských pamiatkach

z konca 11. storočia (**dlъgu*, **rodu*, **rędu*), hoci v slovenskom jazykovom prostredí sa spočiatku nepredpokladá taký výrazný charakter zmeny. Postupne sa však tieto zmeny aj v slovenčine prejavili nielen prienikom gramatickej koncovky *-u* (*u*-kmeňová deklinácia) do genitívu singuláru neživotných maskulín tvrdých vzorov (pôvodnej *o*-kmeňovej deklinácie), ale aj do pôvodných mäkkých vzorov (pôvodné *jo*-kmene) typu *plač* – *plaču*, *žiaľ* – *žiaľu*. Tieto príklady akoby podporovali našu tézu o deverbatívnom pôvode tvarov genitívu singuláru neživotných maskulín s gramatickou koncovkou *-u*! Analogicky sa podľa pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie – typ *syn* – v triede mužských životných maskulín tieto tvary vyskytujú aj pri substantívach typu *ľud* – *ľud-u* (pôvodné *i*-kmeňové substantívum s pôvodnou neúplnou paradigmou malo len plurálové tvary **ľudъje*), *dav* – *dav-u*, v súčasnosti maskulínium, pôvodne deverbatívum od slovesa **daviti* vo význame „tlačiť“, *sval* – *sval-u* (postverbálny tvar od slovesa *svaliti* = „zhrnúť na kopu“; pozri Machek, 1957, s. 487), *sneh* – *sneh-u* (pôvodne *o*-kmeňové deverbatívne substantívum **snoig^h-o-s* vo východiskovom participiálnom význame „to, čo je snežené“).

V súvislosti s preberanou problematikou nemožno obísť výpovednú hodnotu korpusového materiálu, resp. jeho využitie pri argumentácii primárnych a sekundárnych koncoviek genitívu singuláru neživotných maskulín. Vzorka, na ktorej D. Majchráková (op. cit., s. 328) sleduje distribúciu *-a/-u* v genitíve singuláru vzoru *dub*, obsahuje len 36,4 % slov domáceho pôvodu, z toho 60,4 % má v prevahe *-u*. Spoločnosť nášho predpokladu, že jedným z kritérií na určenie gramatickej koncovky *-u* v sledovanej triede substantív je ich deverbatívny pôvod, potvrdzuje frekvencia týchto tvarov: v citovanom súbore javov zo SNK, verzie prim-2.1-juls-all, sa v rozsahu 300 000 tokenov podľa D. Majchrákovej (op. cit., s. 328) pri slovách typu *časomer*, *dial'komer*, *hlbkomer*, *odliatok*, *plynomer*, *podväzok*, *prietokomer*, *prívesok*, *ústrižok*, *závitok*, *zvršok* nevyskytuje v genitíve singuláru ani jediný tvar zakončený na *-a*, všetky tvary sú zakončené na *-u*. Pri variantných typoch s väčším výskytom sa v tom istom súbore prejavuje tendencia častejšieho výskytu tvarov s gramatickou koncovkou *-u*: *kroku/kroka* = 1 892/106, *rázporku/rázporka* = 17/1, *rýchlomeru/rýchlomera* = 30/5, *sklepu/sklepa* = 166/0, *štetu/štetpa* = 58/13, *úlomku/úlomka* = 1/28, *výklenku/výklenka* = 169/20, *zrubu/zruba* = 125/12, *oštetu/oštetpa* = 62/12. Výnimku z tejto tendencie tvorí frekvencia tvarov *otáčkomeru/otáčkomera* = 3/13, *teplomeru/teplomera* = 57/182, resp. aj tvary slova *rok*, t. j. *roku/roka* = 70 059/128 0181 (toto slovo dnes už nikto, okrem časti historických jazykovedcov, nevníma ako deverbatívum). Naš „korpusrealizmus“, t. j. spoločnosť týchto údajov, sme sa snažili preveriť na novšej, rozsiahlejšej verzii SNK. Vo verzii prim.5.0-public-sane sme zistili takéto – v porovnaní s D. Majchrákovou rozdielne – pomery výskytu tvarov: *kroku/kroka* = 4 108/273, *rázporku/rázporka* = 43/10, *rýchlomeru/rýchlomera* = 51/27, *sklepu/sklepa* = 76/66, *štetu/štetpa* = 68/2, *úlomku/úlomka* = 59/3, *výklenku/výklenka* = 193/30, *oštetu/oštetpa* = 140/19. V tých prípadoch, kde sa v staršej verzii SNK (možno celkom prirodzene) nevyskytovali žiadne tvary genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* s gramatickou koncovkou *-a*, v novšej verzii SNK sa vyskytuje takýto pomer: *časomera/časomeru* = 36/0, *dial'komera/dial'komeru* = 10/3, *hlbkomera/hlbkomeru* = 1/2, *odliatka/odliatku* = 0/12, *plynomera/plynomeru* = 8/56, *podväzka/podväzku* = 1/3, *prietokomera/prietokomeru* = 0/3, *príveska/prívesku* = 4/100, *ústrižka/ústrižku* = 2/29, *závitka/závitku* = 2/19, *zvrška/zvršku* = 3/70 (pozri pomer výskytu vyššie vo verzii prim-2.1-juls-all).

Systémovejši, prehľadnejší a vyčerpávajúci pohľad na skúmanú problematiku priniesla M. Sokolová (Sokolová, 2007, s. 56 a n.), ktorá vo svojej monografii uplatnila syntetizujúce kritériá klasifikácie substantív do jednotlivých deklináčnych vzorov a v rámci nich aj typov. Táto práca presvedčivo inventarizuje množstvo variantných a dubletných gramatických koncoviek v súčasnom slovenskom spisovnom jazyku a poukazuje aj na príčiny týchto javov (fonologické, vývinové, slovotvorné). Zaujímavé je, že pri indikátoroch najčastejšej dubletnosti genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* (-u/-a) sa v skupine sémanticky a derivačne diferencovaných príkladov vyskytuje len päť pôvodných domácich slov *sklep*, *štít*, *bršlen*, *džber* a *tis* (Sokolová, 2007, s. 214; zvyraznil P. Ž.), ostatné príklady sú svedectvom morfolologickej adaptácie slov nedomáceho pôvodu na kvázianalogickom základe (pozri obr. M. Sokolovej, tamže):

Indikátory dubletnosti Gsg neživotných maskulín

Faktory	Realizácia morf	Príklady
SF prevzaté →← DF zakončenie ako pri životných maskulínach		-u/-a: <i>banán, medailón, volant, kompresor, magazín</i> ; oa/-u: <i>seminár, sandál, hangár, kuloár</i>
SF nepravé abstraktá →← DF zakončenie ako pri konkrétnych		-u (-a): <i>koeficient, kvocient, lexikón</i>
SF prevzaté →← SF konkrétna		-u/-a: <i>trolejbus, bambus, koľt, kombajn, koráb, forint, kabanos, klystír, plagát, sklep, šilt, štít, žaket</i>
DF deverbatíva →← SF konkrétna	Gsg -u/-a Gsg -a/-u	-u/-a: <i>schod</i> ; oa/-u: <i>obrus, zošit, záchod</i> ; <i>teplomér</i> <i>smiešok, chládoček</i> , oa/-u: <i>smiešik</i>
SF abstraktá →← DF deminutíva		
SF nepravé abstraktá →← DF su-ok		a/-u: <i>piatok, utorok</i> ; -u/-a: <i>desiatok, deviatok</i>
SF prevzaté toponymá →← DF zakončenie ako pri domácich		a/-u: <i>Sachalín, Hostýn, Londýn, Budyšin</i>
SF prevzaté toponymá →← SF vysoká frekvencovanosť		a/-u: <i>Betelehem, AlÉír</i> , -u/-a: <i>Zurich, Frydek, Osvienčim</i> ; <i>Lrael, Postupim</i>

A) sémantická a derivačná diferenciácia

SF prevzaté maskulína →← DF zakončenie ako pri životných alebo konkrétnych maskulínach = Gsg -u/a (-u/-a: *salón, autosalón, banán, encián, klaksón, lampión, medailón, magazín, oceán, pontón, perón, plagát, radián, rajón, sklep, šilt, štít, termofor, turbokompresor, talón, vavrin, vulkán, volant, žaket, žetón*; a/-u: *bazén, barak, nervák, pikník; bulvár, hangár, honorár, kuloár, seminár, sandál, repertoár/repertuár; bajonet, bršlen, cimbal, dvojskjf, džber, hűf, hubertus, chalát, idol, kaktus, krókus, monzún, pánt, platan, ribstol, rigol, skanzen, stós, špagát, tis, tulipán, turban, ženšen, župan*).

SF prevzaté nepravé abstraktá →← DF zakončenie ako pri životných alebo konkrétnych maskulínach = Gsg -u/-a (*koeficient, kvocient, lexikón*).

SF domáce abstraktá →← DF deminutíva = Gsg -u/-a (*smiešok, chládoček, smiešik*).

SF nepravé abstraktá →← DF sufix -ok = Gsg -u/-a (-a/-u): -a/-u: *pondelok, utorok, piatok*; -u/-a: *desiatok, deviatok*).

Našu tézu o tom, že jednou z príčin výskytu gramatickej koncovky -u v genitíve singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* je ich deverbatívny pôvod, potvrdzujú aj dvojtvary -a/-u v genitíve singuláru „mäkkého“ vzoru *stroj* (typ *stroja/žial'u*). Naznačuje sa to aj v akademickej Morfológii slovenského jazyka konštatovaním, že „prípona -u sa opiera hlavne o sémantiku, to dokazujú aj výnimky pri mäkkom vzore *stroj*, pri ktorom -u celkom zanikla, ostáva iba vo výnimočných prípadoch: *žial'u, bôl'u, ošial'u*“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 166). V tomto diele však nie je vysvetlenie, o akú sémantiku sa tieto tvary „opierajú“, t. j. že vo všetkých prípadoch tvarov na -u ide v skutočnosti o deverbatíva! Variantnosť syntetického flektívneho typu jazyka a relatívnu povahu pravidiel, t. j. výnimiek, dokazuje samotný mäkký vzor *stroj*, resp. tvar jeho genitívu singuláru podobou *stroja*; podľa našej argumentácie deverbatívnu motiváciou by mal mať tvar genitívu po-

dobu **stroju* (slovo *stroj* stratilo svoj deverbatívny význam pravdepodobne veľmi dávno a začlenilo sa do mäkkej deklinácie pôvodných *jo*-kmeňov, ktoré mali v genitíve singuláru *-a*). Stav v súčasnom jazyku je však výsledkom zložitých analogických zmien, ktorých podstatu možno na explanačnej úrovni evidovať v teoretických či metodologických prácach. Z hľadiska jazykovej praxe – širokého okruhu používateľov jazyka – tieto javy nie je potrebné v jazykových príručkách uvádzať.

V snahe priblížiť sa k záveru problematiky pomôžeme si krátkym návratom k zaujímavému a nevyčerpatel'nému fenoménu – k metafore. Jej základným znakom je snaha o pretlmočenie obsahu do jazyka zodpovedajúceho poznaniu a vedomostnej úrovni prijímateľa. Tak je to aj v prípade gramatických koncoviek *-a/-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín vzoru *dub*, o ktorých si navonok myslíme, že v súčasnom jazyku pri ich vysvetľovaní vládne chaos. Zvláštnosťou tohto chaosu však je, že nemá externý pôvod, ale že si ho vytvára sám systém na určitej úrovni svojej evolúcie. Výklad takéhoto procesu je dosť jednoduchý: v určitom priaznivom či skôr nepriaznivom zoskupení riadiacich parametrov – v našom prípade synchronného kritéria s deficitom poznatkov o prirodzenom vývine jazyka – sa systém stáva enormne citlivým na poruchy, fluktuácie, ktorými sa v našom prípade stalo neúplné uvedomovanie si významu. Tieto fluktuácie vyvolali v systéme špecifický spôsob vnútornej reakcie, vnútili mu správanie, ktoré nie je predikovateľné, a systém sa navonok správa akoby chaoticky, najmä preto, že sa mení kvalita. Pri výklade gramatických koncoviek *-a/-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* má táto meniacia sa kvalita viacero dimenzií: z vývinového hľadiska ju ovplyvnila meniacia sa sociálna paradigma, možnosť zmien umožnila pružnosť jazykového systému, podmienená jeho typom (syntetizujúcou flexiou). V širších slovanských súvislostiach na tento jav poukázal Z. Stieber (op. cit., s. 25) konštatovaním, že rozšírenie gramatických koncoviek *-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín z pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie na slová pôvodnej *o*-kmeňovej deklinácie je dávny javom, ktorý je typický pre severnú časť slovanského jazykového areálu s hypertrofiou na území českých, moravských a lužickosrbských nárečí a začal sa prejavovať od 14. stor. Mieru divergencie od južnoslovanských jazykov a príklon k západoslovanskému morfológickému typu týmto javom prejavili slovinské nárečia. Časť nezhôd v uvádzaní gramatických koncoviek *-a/-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín v slovenskom spisovnom jazyku spôsobil aj nejednotný prístup postupných kodifikačných zásahov, časť rozdielov možno pripísať na vrub strate funkčnosti niektorých kodifikačných kritérií či konfliktnosti kodifikačných princípov. Východiskom z problému je z hľadiska jazykovej praxe tendencia k variantnosti, pričom frekvenčné rozdiely variantných tvarov treba vnímať ako viacrozmernej fenomén, na ktorý vplýva jazykové vedomie používateľov, miera uvedomovania si uniformnej transparentnosti aj vnútroparadigmatického napätia v rámci tvarovej homonymie genitívu a datívu typu *sneh – snehu – snehu* verus *bok – boka – boku* : *bok – boku – boku*, v propriách typu *Kraska – Krasku*, nemalý vplyv na preferovanie variantu má aj pragmatika komunikačného aktu. Možnože z hľadiska jazykovej kultúry verejných prejavov by mohlo ísť aspoň o použitie rovnakých podôb v jednom výpovednom akte: *od pondelka do piatka*, resp. *od pondelku do piatku*, namiesto často počutých príkladov z médií: *od pondelka do piatku* či *od pondelku do piatka*.

Ak je motívom nášho príspevku hľadanie hraníc neurčitosti jazyka v jeho retrospektíve aj perspektíve a hľadanie príčin variantnosti, krátkym zhrnutím nekonečnej problematiky

tvarov genitívu singuláru neživotných maskulín *-a/-u* pri vzore *dub* môže byť práve spoznanie hraníc určitosti v retrospektíve, založené na odporúčaní vychádzať pri identifikácii týchto tvarov z významového kritéria a použiteľnej minulosti: 1. gramatická koncovka *-u* nie je druhotným prvkom; 2. je pôvodnou súčasťou tvarov niekoľkých pôvodom domácich jednoslabičných slov typu *dom, dym, med, vrch* (t. j. pôvodných *u*-kmeňových substantív); 3. prirodzená je v skupine látkových podstatných mien typu *cukru, čaju, piesku* (pôvodný partitívny genitív); 4. tvoria sa ňou tvary významovej skupiny jednoduchých aj zložených deverbatív typu *let, beh, skok : vodovod, teplomer, gulomet*. Z hľadiska poznania podstaty javu, vysvetľovania príčin tvarov typu *súdu, hlasu, stohu, potu, roku, času, mrazu, stromu, listu, svalu, ľudu, davu, snehu*, možnože aj s perspektívou do explanačnej problematiky, je užitočný aj piaty poznatok, že aj tieto slová patria svojím pôvodom do skupiny deverbatív. Systémovú povahu a produktívnosť genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* s gramatickou koncovkou *-u* dokazuje aj adaptačný proces cudzích slov, ktoré tvoria rozsiahlu časť výskumnej základne sledovaných javov (pozri príklady citovaných autorov). Je to špecifický rozdiel slovenského jazyka a časti slovanských spisovných jazykov, v ktorých badať prevahu tvarov s gramatickou koncovkou *-a*. Ostatné významové či formálne kritéria vysvetľovania gramatickej koncovky *-u* v genitíve singuláru typu „abstraktných podstatných mien“, „zakončenia tvarotvorného základu na veľáru“ a pod., sú pomocným pseudokritériom. Hranica neurčitosti a perspektívy z názvu nášho príspevku je podmienená tým, že pri formulovaní praktických poučiek asi nie je možné a ani potrebné uvádzať všetky opísané detaily, pretože všetci používatelia jazyka nepoznajú zákonitosti jeho vývinu. V teoretickej jazykovede by však takéto poznatky nemali byť deficitom vedomostí, ale prostriedkom a súčasťou vysvetľovania príčin súčasného stavu v jazyku. Pretože jazyk svoju spoločenskú podstatu odráža aj tým, že jeho prvky nemajú absolútnu platnosť (v genitíve singuláru slova *chlieb*, t. j. v tvare *chleba*, tiež ide o čiastkový význam, napriek tomu žiaden slovanský jazyk nemá tento tvar zakončený na *-u*; v slovenských nárečiach, t. j. v prirodzených podobách jazyka, sú navyše známe aj podoby nominatívu singuláru maskulína *ten chleba* aj neutra *to chleba*; pozri Slovník slovenských nárečí, zv. 1, 1994, s. 662).

Problematika genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* nie je uzavretá a určite bude motívom mnohých ďalších analýz živej podoby slovanských jazykov. Ak sa nám ju zatiaľ nepodarilo vyčerpávajúcim spôsobom opísať, pokúsme sa v závere aspoň o konštatovanie, že spoľahlivá interpretácia naznačených javov nie je možná bez minulej skúsenosti a bez pohľadu na súčasnú jazykovú prax. Nimi je podmienené poznávanie jazyka, jeho poznanie a formulovanie záverov v deskriptívnej lingvistike, teórii jazyka, jazykové správanie či didaktika materinského, resp. cudzieho jazyka. Záver príspevku by bolo možné nahradiť myšlienkou z jednej z novších prác J. Dolníka, v ktorej autor uvádza, že aktuálny jazyk nenesie len reálne stopy blízkej minulosti, ale aj imaginárne stopy dávnej minulosti. Podstata ich imaginárnosti nie je vo vyjadrení reálnej podoby časovo vzdialeného korelátu daného znaku v jazykovej pamäti, ale len v tom, že taký korelát v nejakej podobe existoval (Dolník, 2010, s. 98). Psychologickú podstatu problému vidí autor (tamže) v osvojovaní si jazyka v procese socializácie preberaním jazyka od predchádzajúcej generácie, ale – v retrospektíve – aj sprostredkovane od predchádzajúcich generácií. Z medzigeneračného pohľadu na kontinuitu jazyka nám tak vychádza, že univerzálna gramatika, na základe ktorej si jednotlivci akýkoľvek jazyk osvojujú, sa „odovzdáva“ akoby gene-

ticky. V základe sa podobným spôsobom prenáša konkrétny jazyk z jednej generácie na druhú, niektoré jeho prvky sa však vplyvom rozličných externých okolností v tejto pamäti ocitajú na periférii a dostávajú do pozície „zabudnutia“. Takýto osud stihol aj distribúciu gramatickej koncovky genitívu singuláru neživotných maskulín *-u* od pôvodného partitívneho genitívu, *u*-kmeňovej deklinácie a deverbatívnych substantív a vývinovo dospel k súčasnému stavu s typickou variantnosťou gramatických koncoviek *-a* a *-u*.

Literatúra

- BENKO, Vladimír – HAŠANOVÁ, Jana – KOSTOLANSKÝ, Eduard: Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Časť 1. Morfológia podstatných mien. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1998. 87 s. ISBN 80-88868-39-4.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk, človek, kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s. ISBN 978-80-8101-377-5.
- DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984. 124 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., doplnené a prepracované vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 944 s. ISBN 80-224-0464-0.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková, 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- KREMPASKÝ, Július: Veda verzus viera. Bratislava: Veda 2006. 254 s. ISBN 80-224-0896-4.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.
- MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Distribúcia koncoviek *-a*, *-u* v genitíve singuláru substantív vzoru *dub*. In: *Varia*. 16. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov (Častá-Papiernička 8. – 10. 11. 2006). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2009, s. 321 – 332. ISBN 80-89037-04-6.
- MARCELLI, Miroslav: Príklad Barthes. Bratislava: Kalligram 2001. 219 s. ISBN 8071494410.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ORAVEC, Ján: Rozhraničenie prípon *-a/-u* v genitíve singuláru vzoru *dub*. In: *Slovenská reč*, 1970, roč. 35, č. 3, s. 161 – 169.
- ORAVEC, Ján: Konkurencia prípon *-a/-u* v genitíve singuláru vzoru *dub*. In: *Kultúra slova*, 1980, roč. 14, č. 6, s. 205 – 210.
- PAULINY, Eugen: Genitív sg. vzoru *dub*. In: *Slovo a tvar*, 1949, roč. 3, č. 2, s. 41 – 43.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s. ISBN 80-224-0164-1.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: SPN 1968. 596 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vyd. Bratislava: Veda 2000. 592 s. ISBN 80-224-0655-4.
- Russkaja grammatika. Tom I. Red. N. Ju. Švedova. Moskva: Nauka 1980. 784 s.
- Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.

- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Slovník slovenských nářečí. I. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8.
- SNOJ, Marko: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Modrijan 2003. 1024 s. ISBN 961-6465-37-6.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklináčny systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007. 338 s. ISBN 80-8068-550-9.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 4. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1973. 415 s.
- STIEBER, Zdzisław: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Część II. Zeszyt I. Fleksja imienna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971. 106 s.
- ŠTOLC, Jozef: Poznámka o gen. sg. mask. na *-a/-u*. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 1, s. 39 – 42.
- VASMER, Max: Etimologičeskij slovar ruskogo jazyka. T. 1. – 4. Moskva: Progress 1986.
- ŽIGOVÁ, Ľudmila: Slovenský jazyk a komunikácia v súvislosti s vyučovaním slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach 2. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 265 – 273. ISBN 978-80-223-2427-4.

Variants in Retrospective

The article deals with variation of case suffixes of inanimate masculine nouns in the Slovak language. The author has used theoretical works from the second half of the 20th century focused on the morphology of Slovak language and its historical development, as well as the material of The Slovak National Corpus and he points out the primacy of the semantic resource in explaining doublets in synchronic and diachronic state of language. He determined the study of limits of the vagueness in retrospection and perspective by reliable interpretation of the units utilising a past experience and respecting the contemporary language use. They determine the study of language, knowledge of it and making conclusions in descriptive linguistics, theory of language and didactics.

prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika

e-mail: pavolz@juls.savba.sk, pavol.zigo@fphil.uniba.sk

Lexikálna pragmatika

Juraj Dolník

Úvod

Porovnanie troch výkladových slovníkov slovenského jazyka – Slovníka slovenského jazyka (SSJ), Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ) a (rozpracovaného) Slovníka súčasného slovenského jazyka (SSSJ) – poskytuje prehľadný obraz korelácie vývoja teoretickej a praktickej lexikografie s vývinom lexikológie v najširšom zmysle, v pozadí ktorého je zasa stimulácia slovníkmi. Týka sa to všetkých aspektov slovníkového spracovania lexikálnych jednotiek, teda aj výkladu lexikálnych významov, ktorému sa venuje tento príspevok. Koncepcia lexikálneho významu a jeho výkladu predložená vo „Východiskách a zásadách spracovania slovníka“ v SSSJ výrazne demonštruje túto koreláciu. Pracuje sa v nej s pojmom lexikálna pragmatika, zahŕňajúcim mimonocionálnu zložku významu. Nocionálna (kognitívna) zložka sa však neredukuje na pojmovo relevantné komponenty v tradičnom zmysle, včleňujú sa do nej aj „typické“ a „fakultatívne“ príznaky, čo je už ozvenou prístupu lexikálnej sémantiky k pragmatizácii tejto zložky významu. Tento proces je v súlade s pragmatizáciou teoretického uchopovania jazyka vôbec. Jedným z ideových pozadí tohto procesu je presadzovanie antidichotomického videnia jazykovosti, teda jej videnia ako protikladu jazyk – reč, čo vedie k presvedčeniu, že jedinou realitou je používanie jazyka bez toho, aby niečo bolo „za“, resp. „nad“ ním (povestná „predpokladová“ báza reči). Presadzovanie tohto videnia je prejavom toho, že sa aj v lingvistike výrazne oživil odveký konflikt dvoch fundamentálnych interpretačných paradigiem založených na protiklade dvojontologický vz. jednoontologický modus existencie sveta (porov. so známym sporom nominalistov s realistami). Na jednej strane je presvedčenie, že jestvuje svet javov, „za“, resp. „nad“ ktorým je svet „ideí“, a na druhej strane sa toto presvedčenie spochybňuje a vychádza sa z toho, že reálnym svetom je náš javový svet. Tento protiklad sa odráža aj v lingvistickom zaobchádzaní s lexikálnym významom. Uvažujúc v duchu dvojontologickej paradigmy, lexikálny význam je abstraktná jednotka jazyka (*langue*), ktorá sa aktualizuje v reči. Prístup k tomuto javu z pozície monoontologickej paradigmy vedie k tomu, že jestvuje len svet rečových lexikálnych významov.

Dvojontologický svet významov a jeho zahmlievanie

Biontologická vz. monoontologická interpretácia jazyka pri teoretickom uchopovaní významu slova sa prejavuje ako činnostný vz. odrazový, resp. reprezentačný prístup. Klasický odrazový výklad, v ktorom sa, pravdaže, odraz nechápe v zmysle „zrkadlového“ obrazu skutočnosti, a teda v zmysle, že jazyk je len reprezentáciou mimojazykového, vyúsťuje do určenia virtuálneho významu, ktorý sa realizuje, aktualizuje v reči pod vplyvom meniacich sa kontextových podmienok. Aktuálne významy sú exempláre, inštancie „čistého“ a kontextového významu: aktuálne, syntagmatické významy (významy na syntagmatickej osi) sú reprezentantmi vzorového, paradigmatického významu (významu na paradigmatickej osi). Prívlastkom „paradigmatický“ sa dáva najavo, že význam je entita sformovaná vzťahmi na lexikálnosémantickej rovine jazyka (lexikálny význam = zväzok dištingtívnych príznakov;

význam = hodnota, „valeur“ v zmysle výkladu F. de Saussura), ku ktorým sa pridružujú vzťahy v rámci morfeumatickej a zovšeobecnenej syntagmatickej (týkajúcej sa spájateľnosti slova) stránky slova, a tak sa lexikálny význam špecifikuje ako jazykovo stvárnený obsah vedomia. Nestratiac zo zreteľa, že ide o obsah vedomia ako odrazu skutočnosti, význam sa stotožňuje s lexikálnym (jazykovým) pojmom, ktorý sa odlišuje od logického pojmu práve jazykovou stvárnenosťou (ide, prirodzene, o konkrétne jazyky, preto sa lexikálne pojmy rozličných jazykov nemusia zhodovať). Prístup k lexikálnemu významu orientovaný na pojem vedie k jeho zobrazeniu ako produktu mentálnych operácií pojmotvornej povahy, takže jeho štruktúra sa prezentuje podľa modelu „kategoriálne + subkategoriálne + špecifikačné príznaky“. Na základe tejto štruktúry lexikálny význam plní designačnú funkciu, čiže vymedzuje rozsah denotátov, na ktoré sa dané slovo môže vzťahovať, a tým aj diferenciačnú funkciu, t. j. odlišuje tento rozsah od iných extenzií. Inak povedané, slovo prostredníctvom pojmového významu plní identifikačnú funkciu, takže význam asociovaný s formou slova funguje ako mentálny reprezentant skutočnosti, čo umožňuje mentálne zaobchádzanie s ňou bez ohľadu na jej aktuálnu prítomnosť v zmyslovom vnímaní. V pojmovej koncepcii lexikálneho významu sa teda odráža téza, že existenčnou motiváciou tohto významu je základná orientačná potreba človeka – potreba identifikovať javy sveta – a potreba mentálne a komunikačne zaobchádzať s nimi. Lexikálny význam určený na pozadí tejto tézy je abstraktná jazyková jednotka, ktorá je predpokladom používania príslušného slova v reči, a to preto, lebo pri použití slova v rozličných kontextoch sa z tohto významu vychádza ako z oporného orientačného bodu pri recepcii aktuálneho významu. Tento abstraktný význam predstavuje „čistú“ sémantickú jednotku, jednotku jazyka, ktorú môžeme zobrazit' ako produkt semiotického uchopovania skutočnosti na základe kategorizačno-špecifikačnej mentálnej aktivity, zahŕňajúcej prihliadanie na lexikálnosémantickú štruktúru v danom jazyku – z tohto hľadiska význam slova sa javí ako lexikálny pojem –, aj ako konštrukciu získanú z porovnávania aktuálnych významov zameraného na odhalenie významového invariantu. Táto „čistá“ sémantická jednotka, ktorá sa opisuje vo výkladových slovníkoch, má platnosť konštanty, čo vyplýva z predstavy o konštantnosti identifikačnej funkcie významu založenej na jeho pojmovej povahe. Jej znalosť patrí do znalostného jazykového fondu používateľov (pravda, ide o intuitívnu, implicitnú znalosť), na jej základe používateľ vie, čo znamená isté slovo mimo kontextu, a ňou sa riadi pri používaní slova. Táto konštantna je jednotiacim faktorom aktuálnych významov.

Koncepcia lexikálneho významu orientovaná na logiku dáva dvojontologickému chápaniu tohto významu tento zmysel: Aby sme mohli hovoriť o svete, v slovách musí byť zachytené, ktoré výseky sveta máme na mysli. Až keď je táto podmienka splnená, môžeme slová zmysluplne používať v rozličných kontextoch s rozličnými zámermi. Disponovanie jazykovologickým obrazom sveta zakotveným v pojmových významoch slov je predpokladom komunikácie o ňom. Takže musia byť dva sémantické svety. Prvý je založený na jazykovologickom spracovaní sveta a je vopred daný, kým druhý je vytváraný prispôbovaním jazykovologických jednotiek podmienkam reči, komunikácie, čomu hovoríme, že sa systémový význam aktualizuje. Pri opise lexikálnych významov, reprezentujúcich výseky jazykovologického obrazu sveta, sa však ukazuje, že rozdiel medzi jazykovým a rečovým nie je taký úhľadný, ako to prezentuje dvojsvetový konštrukt. Naznačujú to aj výkladové slovníky; porov. napríklad výklady významu slova *dub* v troch slovníkoch:

- SSJ: *dub* = lesný listnatý strom;
- KSSJ: *dub* = listnatý strom rodiaci žalude;
- SSSJ: *dub* = listnatý strom mohutného vzrastu s tvrdým drevom a plodmi žaludmi, niektoré druhy sa pestujú ako úžitkové a okrasné dreviny.

Vo výklade v SSJ niet špecifikačného príznaku (Ktorý lesný listnatý strom?), čo evidentne súvisí s tým, že je otázne, či jestvuje jazykovologický pojem „dub“ s jasným špecifikačným príznakom, a tak sa vo výklade neuvádza taký príznak, lebo ten by mohol byť prenesený z reči, čím by sa narušila „čistota“ systémového lexikálneho významu. V KSSJ sa napriek tejto otáznosti uvádza príznak „rodiaci žalude“ na podklade jednej z nápadných vlastností označovaného stromu, o ktorej sa bežne hovorí v súvislosti s dubom. Tu sa vychádza z toho, že jazykový pojem sa nedá vždy zreteľne vymedziť v pomere k tomu, čo už patrí do reči. V SSSJ sa udávajú ďalšie príznaky – „mohutný vzrast“, „tvrdé drevo“ – a navyše aj s dodatkom o pestovaní niektorých druhov na špeciálne účely. V tomto prípade sa už výrazne prekračuje hranica lexikálneho významu v zmysle jazykovologického pojmu. Rozdiely v opise významu „dub“ v týchto slovníkoch odrážajú posun v poznávaní lexikálneho významu (nie náhodou sú tu uvádzané chronologicky). Demonštrujú to aj vymedzenia lexikálneho významu v úvodných informáciách slovníkov:

- SSJ (1959, zv. 1, s. X): „Nejde pritom o presnú vedeckú definíciu pojmu ani o encyklopedický opis veci alebo javu.“
- KSSJ (1997, s. 23): „Význam lexikálnej jednotky predstavuje hierarchicky usporiadaný systém významových prvkov pojmovej (poznatkovej, kognitívnej) povahy...“
- SSSJ (2006, a – g, s. 27): „Lexikálny význam možno opísať ako hierarchicky usporiadanú štruktúru významových prvkov... Časť prvkov má pojmovú (nacionálnu, kognitívnu) podstatu. Tieto prvky odrážajú komplex vedomostí, ktoré o označovanej mimojazykovej entite (objekte, jave, príznaku) majú používatelia jazyka na úrovni bežného poznania.“

Kým chápanie lexikálneho významu v SSJ a KSSJ je viazané na pojem, pričom sa odlišuje lexikografický výklad od vedeckej definície, v SSSJ sa pojmosť spája so znalosťami používateľov o označovaných entitách, pričom opis sa aj tu obmedzuje na mimoodborné znalosti, ale pripúšťajú sa „encyklopedické“ údaje, pravda, s tým, že lexikografický výklad sa nemá stotožniť s encyklopedickým opisom. V SSSJ sa nie náhodou explicitne spomínajú používatelia jazyka. Je to signál, že vývin poznávania vývinu slova smeruje od orientácie na logiku abstraktného nositeľa jazyka k orientácii na znalosti reálnych používateľov, od orientácie na pojem k orientácii na koncept, čiže od jednotky myslenia v klasickej chápaní k znalostnej jednotke, s ktorou operujú používatelia v reči.

Tento poznávací posun podporila samotná logika, keď sa sama začala pragmatizovať, berúc do úvahy reálneho človeka ako mentálneho aktéra. Ilustračne si pripomeňme známe rozlišovanie K. Ajdukiewicza (1965) medzi deduktívnym usudzovaním v absolútnom zmysle (záver logicky vyplýva z predpokladov) a entymematickým usudzovaním, pri ktorom záver vyplýva aj so zreteľom na predpoklad, ktorým je vedenie usudzujúceho. Nadväzujúco sa pri analýzach pracuje s usudzovaním zvaným *default reasoning*, teda s usudzovaním na základe znalostnej obmedzenosti (napríklad pri potvrdzovaní typických vlastností, ktoré pripúšťajú inferencie spočívajúce na presvedčivosti: „Ak je kivi vták, tak pravdivosť výroku *Kivi vie lietat'* je presvedčivá inferencia.“ Na základe usudzovania označovaného ako *default rea-*

soning môžeme dospieť k záveru: „Ak kivi je vták a ak niet protichodných informácií, tak možno usudzovať, že kivi vie lietať“; Kleiber, 1993, s. 80 – 81). K tejto línii patrí aj pojem „pragmatická implikácia“ v spätosti s pragmaticky podmienenou analytickou pravdivosťou, teda s pragmatickou pravdivosťou založenou na presvedčení, nie na logickej nevyhnutnosti: „Ak T1 a T2 sú tvrdenia, potom istá výpoveď T1 pragmaticky implikuje výpoveď T2, keď vyslovenie T1 sa za normálnych okolností chápe tak, že zaväzuje hovoriaceho považovať za pravdivú nielen propozíciu, ktorá je vyjadrená v T1, ale aj propozíciu vyjadrenú vo výpovedi T2“ (Dolník, 2003, s. 32). Branie zreteľa na pragmatizované usudzovanie korešpondovalo so zaoštréním pozornosti na to, že kategorizácia sa nerealizuje len podľa aristotelovského modelu nevyhnutných a dostatočných podmienok (exempláre kategórie musia mať spoločné vlastnosti, ktoré sú dostačujúce na to, aby sa odlišili od iných kategórií). „Prirodzená“ (bežná, nie striktno logická) kategorizácia sa uskutočňuje podľa wittgensteinovského modelu založeného na vzťahu „rodinnej príbuznosti“, ktorý dal podnet na budovanie prototypovej teórie kategorizácie a prototypovej sémantiky. Tým, že sa ukázala relevantnosť typických príznakov – ako relevantné sa už nevnímali len dištinktívne príznaky spoločné všetkým exemplárom kategórie –, aj z tejto strany sa dostalo podpory presvedčeniu, že lexikálny význam je viac ako lexikálny pojem v klasickom vymedzení, resp. ako zväzok dištinktívnych príznakov. O tom, ktoré príznaky sú typické (resp. ktoré exempláre kategórie sú typické), rozhodujú používatelia. To znamená, že ak väčšina používateľov vníma napríklad vlastnosti „neposednosť“, „vzdorovitosť“ („trucovitosť“) alebo „hravosť“ ako typické príznaky dieťaťa, považujú sa za súčasť významu slova *dieťa*, ktorého opis sa v slovníku obmedzuje na jazykovologické diferenciacné príznaky: „nedospelý ľudský jedinec asi do 15. roku“ (SSSJ, 2006, s. 633). Tieto príklady v slovníkoch sa spravidla zachytávajú v exemplifikácii – napríklad v SSSJ (op. cit., s. 39) sa vysvetľuje, že „doklady sú v heslovej stati usporiadané podľa ich povahy a funkcie takto: 1. frekventované a typické spojenia...“, takže pri hesle *dieťa* nájdeme exemplifikáciu *hravé, neposlušné d.* –, čo demonštruje istú bariéru pri prechode od vnímania lexikálneho významu ako jazykového pojmu k jeho chápaniu ako konceptu. V tejto súvislosti sa, samozrejme, osvetľuje otázka pomeru medzi opisom lexikálneho významu a konceptom so zreteľom na rozdiel medzi lexikografickou deskripciou jazykového významu a encyklopedickým „profilom“ daného objektu. Presvedčivým je deskriptívny model A. Wierzbickej (1985) založený na odlíšení podstatných vlastností od typických (charakteristických), pričom podstatné vlastnosti rozsahom nie sú totožné s nevyhnutnými kategorizačnými podmienkami. Ide o súbor vlastností, ktoré zabezpečujú, že objekt, ktorý nimi disponuje, vo všeobecnosti sa považuje za exemplár zastupujúci danú kategóriu. „Vo všeobecnosti“ znamená, že tieto príznaky, konštituujuce modifikovaný (obohatený) lexikálny pojem, majú intersubjektívnu platnosť. Jazyková relevantnosť vlastností je teda podmienená tým, že prostredníctvom nich väčšina používateľov (v krajnom prípade všetci používatelia) objekt s týmito vlastnosťami vníma ako taký, ktorý zodpovedá štandardnému reprezentovaniu kategórie. Rozhodujúce je to, čo používatelia považujú za štandardné, t. j. také, ktoré zodpovedá ich kategorizačnej normalite.

Následkom vtiahnutia používateľov do určovania lexikálneho významu je, že nanovo sa hľadá odpoveď na otázku jazykovej (v zmysle *langue*) relevantnosti príznakov zodpovedajúcich vlastnostiam označovaných entít. Kategorizačná normalita, za ktorou sú príznaky považované používateľmi za štandardné, sa dopĺňa tým, že to, čo je zafixova-

né jazykovými formami, je nepopierateľná jazyková realita, a ak je táto realita evidentne „živo“ zakotvená v jazykovom povedomí súčasných generácií (čiže neodhaľuje sa len lingvistickou analýzou a používatelia si tieto príznaky bežne vybavujú pri mentálnom zaobchádzaní s príslušnou entitou), je súčasťou lexikálneho významu. Jazykovo relevantné sú tak príznaky, ktoré sú zachytené (1) v lexikálnom motíve, (2) vo vnútornej forme slova, (3) v ustálených prirovnaniach, resp. vo frazeologizmoch a (4) v metaforách; napríklad:

- (1) *blatník* (podľa SSSJ): ochranný, obyčajne plechový kryt nad kolesami vozidiel; žiada sa doplnenie: zabraňujúci znečisteniu blatom a podobnými nečistotami; *góľman* (podľa SSSJ): hráč hrajúci v bráne alebo bránke; žiada sa doplnenie: s úlohou zabrániť gólu;
- (2) *dážďovka* (podľa SSSJ): dlhý červenavý obrúčkavý červ z triedy maloštetinavcov žijúci v pôde polí, lúk a záhrad, ktorý za silného dažďa vylieza na povrch (porov. s výkladom založeným na explicitnom vyjadrení vnútornej formy; Dolník, 2003, s. 45): dlhý červenavý červ žijúci v pôde a vypudzovaný z nej dažďom; *dubák* (podľa SSSJ): bežné označenie vyhľadávanej jedle huby; žiada sa dodať (odhliadnuc od spornosti výkladu): ktorej sa obzvlášť dobre darí v dubovom poraste;
- (3) *slímák* (podľa KSSJ): živočích s mäsitým telom zasunutelným do ulity; uvádza sa aj ustálené prirovnanie: *chodiť, vliecť sa ako slimák*; žiada sa dodať: a pohybujúci sa veľmi pomaly; *blesk* (podľa SSSJ): veľmi silný viditeľný vysokonapäťový elektrický výboj vnútri oblaku, medzi oblakmi alebo medzi oblakom a povrchom Zeme; medzi frazeologizmami sa uvádzajú: *bežať ako (namydlený) blesk; ako blesk z jasného neba; ostat'/stát' ako bleskom zasiahnutý*; žiada sa dodať: vyznačujúci sa extrémnou rýchlosťou, objavujúci sa niekedy znenazdajky, prekvapujúci;
- (4) *anjel* (podľa SSSJ): 2. (v kresťanskom náboženstve) nadprirodzená osobná bytosť stvorená Bohom, Boží služobník a posol, ochranca ľudí; žiada sa dodať: bytosť vyznačujúca sa ideálnymi cnosťami; je zafixované v prenesenom (knižnom) používaní: *anjel dobroty, milosrdenstva, spásy*, ako aj v 3. význame: *ušľachtilý, láskavý človek* (relevantné sú aj frazeologizmy: *nevinný ako anjel, robiť zo seba anjela, zmeniť sa z čerta na anjela*); *črieda* (podľa KSSJ): 1. väčšia skupina zvierat (najmä kopytníkov) žijúcich zvyčajne spolu; žiada sa dodať: a reagujúcich hromadne živelne na vonkajšie podnety; 3. ľudia hromadne a nekriticky podliehajúci náladám, názorom a pod.

Keď sa aj uznáva jazyková relevantnosť takých príznakov, a teda sa zahrnú do opisu lexikálneho významu, predsa sa prejavuje tendencia k oddeleniu lexikálneho pojmu ako jazykologickej jednotky od ďalších príznakov, a to tak, že sa vymedzuje „významové jadro“, „báza významu“ a pod. v pomere k „obalovým“ príznakom. Táto tendencia má oporu aj v tradičnej diferenciacii medzi denotáciou a konotáciou, odhliadnuc od toho, že s výrazom konotácia sa spája krajne premenlivá sémantika. Posilňuje ju aj interpretácia týchto výrazov v semiotike, nadväzujúc na známy Hjelmslevov protiklad medzi denotatívnou a konotatívnou semiotikou (Hjelmslev, 1972, s. 119). V tejto interpretácii v podstate ide o dvojité kódovanie, resp. dvojité signifikáciu. V poli denotatívnej semiotiky je vzťah výrazová rovina – významová rovina (denotatívny znak = znaková forma + znakový význam), čiže denotatívne kódy,

kým s konotatívnou semiotikou máme do činenia vtedy, keď „výrazová rovina semiotiky je ďalšia semiotika“ (Eco, 1991, s. 84). Príznakom konotatívneho kódu je, že „ďalšia signifikácia spočíva na primárnej signifikácii“ (op. cit., s. 85), takže tento kód má status „subkódu“ v pomere k „bázovému kódu“ (tamže). Takže štruktúru denotatívneho znaku tvorí vzťah signifikant – signifikát a signifikant a signifikát tohto znaku funguje ako signifikant konotatívneho znaku spätého so svojim signifikátom, ako to ilustruje príklad:

	signifikant	:	signifikát
denotatívny znak:	<u>o k o</u>		orgán zraku
	signifikant	:	signifikát
konotatívny znak:	<u>o k o</u> : orgán zraku		okno do duše

Denotatívny znak vymedzuje prostredníctvom signifikátu triedu denotátov a, zastupujú túto triedu, nadobúda status signifikanta asociovaného so signifikátom, ktorý sa štandardne prisudzuje denotátu. Tento model upevňuje predstavu, že signifikát denotatívneho znaku je jazykovologický pojem, ktorý je taký obsažný, aký „sa žiada“ na určenie triedy denotátov, a to, čo sa asociačne spája s denotátom, je už „za“ týmto pojmom.

Prekonávanie významovej duality

Signifikát sa niečím vyjadruje. V našom prípade je signifikát denotatívneho znaku o k o vyjadrený jazykovou formou o r g á n z r a k u, čiže signifikát viazaný na signifikant o k o je vyjadrený ďalším signifikantom, napríklad jazykovou formou o k n o d o d u š e atď. Dostávame sa k pojmu interpretant zo znakovej koncepcie, ktorú vypracoval Ch. S. Peirce. Oživme si, čo je v jeho teórii interpretantom: „Znak alebo *repräsentamen* je niečo, čo niekomu niečo v nejakom zmysle alebo funkcii zastupuje. Obracia sa k niekomu, t. j. v jeho mysli tvorí ekvivalentný alebo aj zložitejší znak. Takto vytvorený znak nazývam *interpretant* pôvodného znaku“ (Pragmatizmus, 1998, s. 131). Interpretant, čiže „ekvivalentný alebo aj zložitejší znak“ v mysli interpreta, je prostriedok na to, aby signifikát istého výrazu fungoval ako niečo zrozumiteľné. Na spoznanie signifikátu istého znaku potrebujeme ďalší znak, ktorým sa interpretuje, čo vedie k procesu známemu ako neohraničená semióza. U. Eco (1991, s. 102) ju zafixoval touto deskripciou: „... aby sme určili, čo je interpretantom istého znaku, musíme ho pomenovať iným znakom, ktorého interpretant sa zasa pomenúva ďalším znakom atď.“ Inak povedané, význam istého slova sa ozrejmuje iným slovom alebo zložitejším výrazom, akým je slovo (alebo mimojazykovými prostriedkami), ale ich význam je zrozumiteľný prostredníctvom ďalšieho ozrejmovacieho výrazu atď. V tomto procese vystupuje aj konotatívny znak. U. Eco (op. cit., s. 104) sumarizuje: „Vychádzam preto z predpokladu, že celé denotácie istého signifikanta sú bezpochyby jeho interpretantmi, že konotácia je interpretantom denotácie, ktorá je v jeho základe, a že ďalšia konotácia je interpretantom bázevej denotácie.“ Ak je však nielen signifikát denotatívneho znaku, ale aj signifikát konotatívneho znaku zafixovaný štandardizovanosťou, o r g á n z r a k u a o k n o d o d u š e sú „rovnoprávne“ interpretanty, t. j. majú rovnaké „právo“ na fungovanie ako médium, ktorým sa dáva najavo, ako treba rozumieť signifiká-

tu, takže denotatívnosť vz. konotatívnosť sa stráca zo zreteľa (ak na otázku, čo znamená *okno do duše*, používatelia zareagujú výrazom oči, tak to svedčí o tom, že o k n o d o d u š e funguje ako štandardizovaný interpretant). „Rovnoprávnosť“ však nemusí znamenať rovnocennosť, t. j. to, že aj rovnako fungujú ako ozrejmovacie výrazy. Vyznačujú sa preferenčnou organizovanosťou, interpretanty sú prototypovo štruktúrované.

Upriamovanie pozornosti na to, že signifikát môžeme uchopiť a ozrejmovať len interpretantom, vzbudzuje „podozrenie“, že lexikálny význam jestvuje len ako interpretant: interpretant je jediný reálny spôsob existencie významu. Smeruje k spochybneniu tézy, ktorá je taká sugestívna, že sme naklonení vnímať ju ako apodiktickú: signifikant reprezentuje signifikát ako abstraktnú sémantickú jednotku. Jedným z tých, ktorí dospeli k inému presvedčeniu, je J. Lacan (1978), podľa ktorého signifikant nereprezentuje signifikát, lebo signifikant je jediná danosť. Tým však nepopiera existenciu významu. Ako máme tomu rozumieť? Význam vzniká tým, že istý signifikant odkazuje na iný signifikant, a to tak, že sa dosadí na jeho miesto, čím sa „vytlačení“ signifikant presúva do pozície signifikátu (významu). To znamená, že signifikát je najprv signifikantom – a je to signifikant v pozícii signifikátu. Ilustračne: Čo znamená výraz o k o? Orgán zraku. Signifikant o k o sa „preklíza“ na miesto signifikantu o r g á n z r a k u, čím sa ten „prešmykne“ do pozície signifikátu ako význam signifikanta o k o. Čo znamená o r g á n z r a k u? Okno do duše. Proces sa opakuje. Tento proces je ešte priezračnejší pri metonymii a metafore. Metonymia: *dub* = drevo z duba; výraz d u b sa presunul na miesto výrazu d r e v o z d u b a, čím sa tento výraz ocitá v pozícii signifikátu ako významu výrazu d u b. Metafora: *despota* = krutý človek; signifikant k r u t ý č l o v e k sa dostal do pozície signifikátu ako významu signifikanta d e s p o t a, ktorý sa presunul na miesto signifikanta k r u t ý č l o v e k. Podľa J. Lacana ide o významotvorný pohyb signifikantov, ktorý demonštruje jedna z inherentných možností jazyka: diferencovať medzi povedaným a významom – „niečo iné znamenať, ako je povedané“. Z nášho hľadiska je však závažné to, že pre uchopovanie významu týmto spôsobom – presúvaním signifikanta na miesto iného signifikanta – vystačíme s jedným svetom jazykovosti, s vonkajším svetom bez predpokladania vnútorného, ideálneho sveta. Korešponduje to s wittgensteinovským prístupom k významu.

Wittgensteinova téza o existencii významu (týka sa to, pravda, neskorého Wittgensteina; Wittgenstein, 1979) je dostatočne známa: význam sa nevyskytuje v jazyku, jestvuje len vo výklade (vysvetľovaní) jazyka. To znamená, že význam slova je to, čo sa vo výklade významu vykladá. Čo sa vo výklade významu vykladá, však nie je význam v zmysle nejakej entity, ktorá je vlastná jazyku, ale slovo *význam*. Ako máme tomu rozumieť? Na otázku, čo je významom slova *oko*, môžeme odpovedať výkladom „orgán zraku“. Čo sa vykladá výkladom „orgán zraku“? Podľa wittgensteinovského videnia vykladá sa používanie slova *význam*, vyskytujúc sa pri slove *oko*. Preto Wittgenstein pripomína, že ak chceme rozumieť používaniu slova *význam*, musíme si všimnúť, čo sa nazýva vykladanie slova. Odpoveď na otázku, čo však znamená „vykladať používanie“, znie: výklad používania spočíva v objasnení pravidiel, ako niečo robíme. Ich objasnenie však nespočíva v ich interpretácii. Je to vec praxe: riadenie sa pravidlami je prax vykonávaná ako zvyklosti. Výklad významu je pravidlo v tomto zmysle. A vykladanie významu je jedna z jazykových hier, ktorú môžu realizovať lingvisti v duchu svojich teórií, ale aj používatelia na základe ich praktického ovládania jazyka. Keďže jazyková hra je konštituovaná istým prehovorom

alebo sledom prehovorov v istej situácii a v istom kontexte správania a konania, jazyková hra „výklad významu slova“ varíruje v závislosti od týchto faktorov.

Záver: ponuka pre lexikografa

Pragmatizovanie chápania a následne opisovania lexikálneho významu, čiže odpútavanie sa od predstavy, že pojmový význam je jazyková entita, ktorá sa aktualizuje v reči, interpretačný návrat k Peirceovmu pojmu interpretant, ktorý zasahuje aj do obsahovej zóny vymedzovanej ako konotačná sémantika, zblížuje lexikálnosémantické myslenie s wittgensteinovskou praxologickou koncepciou významu slova, v ktorej pozadí je (explicitne nesformulovaná) téza, že jazyková prax je jediný jazykový svet. Praxologický prístup k lexikálnemu významu zahŕňa ideu, že výklad významu je jazyková hra – teda istá jazyková praktika –, ktorá sa realizuje v rozličných situáciách a kontextoch. To znamená, že výklad lexikálneho významu v rámci klasickej lexikálnosémantickej paradigmy, ktorá pripútala lexikografa k viac alebo menej vyhranenému lexikálnemu pojmu, je len jedným z možných výkladov vnímaných ako jazykové hry, pričom taký výklad nie je „nad“ ďalšími možnými výkladmi, ale v jednom rade s nimi. Z toho nevyplýva, že nemôže mať prioritu. Táto priorita je však prakticky motivovaná, nie tým, že reprezentuje jazykový význam, kým ďalšie výklady sú záležitosťou reči. Táto koncepcia je „dobrou správou“ pre tých lexikografov, ktorých používateľské jazykové povedomie sa niekedy vzpiera proti tlaku výkladovej tradície založenej na medzigeneračnej komunikácii lexikografov lingvistov, teda odovzdávajúcej z generácie na generáciu istú lingvistickú jazykovú hru. Prístup k lexikálnemu významu v duchu monoontologického prístupu k jazykovosti ich oslobodzuje od záväzku, vyžadovaného silne štandardizovanou dvojsvetovou interpretáciou jazykovosti, orientovať sa na paradigmatický význam. Lexikálna sémantika reagujúca na oddualizované vnímanie jazykovosti „zrovno-právnjuje“ možné výkladové jazykové hry a dáva lexikografovi ponuku na reflexiu neutralizácie protikladu jazykové verzus rečové, a teda na možné zužitkovanie dovŕšenia vývoja pragmatizácie chápania a opisovania lexikálneho významu. Na ilustráciu: V ponuke pri základnom význame slova *blesk* môže byť výklad, aký sa podáva v SSJ – „svetelný úkaz za búrky pri výboji elektrického napätia v mračnách“, alebo v SSSJ – „veľmi silný viditeľný vysokonapäťový elektrický výboj vnútri oblaku, medzi oblakmi al. medzi oblakom a povrchom Zeme“, alebo iný výklad – „prírodný elektrický výboj spravidla sprevádzaný hrmením“, alebo „životunebezpečný prírodný elektrický úkaz“, alebo „prírodný elektrický úkaz, pred ktorým si ľudia chránia svoje príbytky špeciálnym zariadením“ a pod. Teoretická lexikografia je povolaná na to, aby zistila, aký lexikografický potenciál je za touto ponukou, a sprostredkovala praktickej lexikografii inštruktáž na jeho zužitkovanie. V tejto súvislosti sa opäť aktualizuje otázka zmyslu výkladu lexikálneho významu v jednojazyčných slovníkoch. Odpoveď na túto otázku je jedným z faktorov ovplyvňujúcich lexikografické preferencie aj vo vzťahu k spracovaniu lexikálneho významu.

Literatúra

AJDUKIEWICZ, Kazimierz: Logika pragmatyczna. Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe 1965. 172 s.

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s. ISBN 80-223-1733-0.
- ECO, Umberto: Semiotik. Entwurf einer Theorie der Zeichen. 2. Aufl. München: Wilhelm Fink Verlag 1991. 439 s. ISBN 3-7705-2323-7.
- HJELMSLEV, Louis: O základech teorie jazyka. Praha: Academia 1972. 156 s. ISBN 509-21-862.
- KLEIBER, Georges: Prototypensemantik. Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag 1993. 153 s. ISBN 3-8233-4955-4.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 944 s. ISBN 80-224-0464-0.
- LACAN, Jacques: Das Seminar von Jacques Lacan. Hg. N. Haas und H. J. Metzger. Freiburg: Walter-Verlag 1978. 212 s.
- Pragmatizmus (Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey, Richard Rorty). Ed. E. Višňovský – F. Mihina. Bratislava: Iris 1998. 572 s. ISBN 80-88778-45-X.
- Slovník slovenského jazyka. 1. diel. a – k. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 832 s.
- WIERZBICKA, Anna: Lexicography and Conceptual Analysis. Ann Arbor: Karoma Publishers 1985. 321 s.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: Filozofické skúmania. Bratislava: Pravda 1979. 158 s.

Lexical Pragmatics

The article deals with the lexical meaning with regard to the opposition two-world vs. one-world-conception of the phenomenon language. The comparing of the descriptions of lexical meanings in monolingual dictionaries demonstrates that the development of the explication is directed towards a pragmatic picture of the meaning. The lexical semantics developed in a spirit of Wittgenstein supports this tendency. The author elucidates an approach to the meaning in this sense and he draws a conclusion that the contemporary lexical semantics is a prop to the lexicographer who does not restrict himself by lexicographical tradition. In this connection there is a need to put again the question of what is the sense of the explication of the meaning in a monolingual dictionary.

prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: juraj.dolnik@fphil.uniba.sk, juraj.dolnik@juls.savba.sk

K problematike vydeľovania sekundárnych štýlov

Jozef Mlacek

V kontextoch najmä lexikograficky orientovanej vedeckej konferencie môže už sám názov tohto textu naznačovať, že pôjde o voľačo odťazitejšie, čo azda len celkom okrajovo môže súvisieť so základnými zámermi konferencie aj následného zborníka štúdií. Autor textu však jednako predpokladá, že pohľad na jeden z dôležitých pojmov štylistického a textového inštrumentária môže aspoň čiastočne alebo náznakovito prispieť aj k niektorým rozmerom lexikografického pojmoslovnia a v niečom aj k rozvíjaniu lexikografickej praxe. Vedie ho k tomu opakovaná skúsenosť získaná predovšetkým z kontaktov s lexikografiou (oponentúra dvoch doterajších zväzkov Slovníka súčasného slovenského jazyka [1. zv. 2006, 2. zv. 2011], pri ktorých kľúčovú úlohu zohráva práve dedikantka nielen nášho textu, ale celého tohto zborníka Alexandra Jarošová), konkrétne teda skúsenosť, že práve určovanie štylistických charakteristík zachytávaných slov je jednou zo základných, ale zároveň aj jednou z najťažších úloh lexikografa. Skúsenosť, že lexikografickému spracovaniu v danom smere nie vždy stačí určenie základnej štylistickej charakteristiky slova (ktorá sa aj sama niekedy dost' ťažko špecifikuje), že veľmi často ju musí konkretizovať, zužovať napríklad smerom k istej komunikačnej sfére či k nejakému komunikačnému typu, teda práve takáto autorova osobná skúsenosť signalizuje, že zreteľnú výpovednú hodnotu pre lexikografiu môže mať aj vlastná štylistická špecifikácia základnej charakteristiky slova. Na takomto pozadí môže byť aj pre lexikografiu zaujímavé a azda trochu aj užitočné naše nasledujúce uvažovanie o pojme z názvu tohto textu, teda o pojme *sekundárny štýl*.

Ako nás poučajú aj celkom súčasné výskumy, k typológii textov možno pristupovať z mnohých strán, a tak aj konkrétnych postupov v ich triedení podľa vlastných štylistických ukazovateľov je viacero (porov. napr. Hoffmannová, 1997; Dolník – Bajzíkova, 1998). Sú medzi nimi aj prístupy, v rámci ktorých sa signalizovaný pojem *sekundárny štýl* vôbec nevyskytuje. Na druhej strane existujú zasa také štylistické koncepcie, v ktorých je celkom organickým článkom v ich pojmoslovnom inštrumentárii. Slovenská štylistika sa zväčša zaraďuje k týmto druhým prípadom, a tak je azda aj dnes dost' aktuálne venovať istú pozornosť evidentným pohybom okolo sledovaného pojmu.

Pomenovanie *sekundárny štýl* je v našej štylistike pomerne nového dáta, hoci s pojmovým pozadím pre tento názov sa v nej stretáme už dávnejšie. F. Miko v známej monografii *Text a štýl* (a tá je z roku 1970) síce ešte tento názov nemá – a vlastne ešte ani pojem –, ale už na niekoľkých miestach hovorí o istých štýloch ako o derivátoch prvotných či primárnych štýlov. Ba v súvislosti s jeho prístupom k týmto otázkam sa možno odvolať už na jeho prednášky zo slovenskej štylistiky, ktoré mal na vtedajšej Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove niekedy v polovici 60. rokov (už) minulého storočia: práve v nich isté derivované štýly označoval ako tzv. *lomené štýly* (sám najčastejšie takto charakterizoval esejistický a len trochu zriedkavejšie aj popularizačný štýl). Oveľa častejšie sa však tento štylistický pojem u nás spája s prácami J. Místríka. Známa je najmä jeho osobitná kapitola o danej problematike z posledného vydania jeho *Štylistiky* (1997), v ktorej sa uvádza a stručne

charakterizuje vyše sedemdesiat takýchto štýlov. Keď však siahneme po jej prvom vydaní (1989), zistíme síce, že tento názov v nej ešte nie je (slovo *sekundárny* sa tu vyskytuje iba v spojení *sekundárny text*, ktorým autor pri výklade pojmu *text* označuje metatext, resp. posttext), ale na príslušných miestach jeho výkladu (s. 422) nachádzame aj autorovu poznámku o vyše sto štýloch, ktoré možno pri rozličných triediacich prístupoch k pojmu štýl vôbec vydeľovať, ako aj výpočet 87 štýlov, ktoré sa charakterizujú nie ako iba celkom individuálne, ale ako štýly, ktoré možno „zaradiť do abstraktnejších tried štýlov“ (tamže) a ktoré možno chápať ako *konfigurované*, ale zároveň jedinečné štýly. Je však paradoxné, že práve J. Mistrík prispel nielen k rozvíjaniu tejto časti slovenskej štylistickej teórie, ale celkom zreteľne aj k výrazným pochybnostiam o samom tomto pojme alebo aspoň k jeho sproblematizovaniu. Uvedené konštatovanie si vyžaduje osobitnú poznámku.

Ešte pred ňou však doložme, že v prácach ďalších našich popredných štylistikov sa takáto trieda štýlov zvyčajne nevydeľuje, hoci každý z nich nejakým spôsobom reflektuje tú veľkú dynamiku celej tejto sféry: M. Dudok vo svojom Úvode do textiky (1998) zdôrazňuje v súvislosti s hybridizáciou textov rovnaký proces (teda hybridizáciu) vlastne aj pri všetkých rozmeroch textu (a teda implikuje aj myšlienku o hybridizácii štýlov, ale aj postupov, žánrov atď.); D. Slančová v sledovaných súvislostiach zasa odkazuje na Mikovu myšlienku o tom, že tu ani nie je tým najpodstatnejším faktorom určovanie samých hraníc medzi jednotlivými štýlmi, ale že v ich výklade musí ísť skôr o vystihovanie ich dominanty, teda dominanty ich „štýlovosti“ (1996, s. 46). Napokon spomeňme ešte J. Findru. On sám aj pri konštatovaní všetkých naznačených vývinových premien štýlov azda nikde nespomína názov sekundárny štýl, ba vôbec nepočíta ani s takýmto pojmom: v jeho interpretáciách sú skutočnosti chápané a zaraďované v iných domácich koncepciách ako sekundárne štýly alebo záležitosťou štýlu individuálnych textov, alebo záležitosťou žánrov (naposledy v knihe *Jazyk v kontextoch a v textoch z r. 2009*, a to najmä v kapitolke s názvom *K problematike klasifikácie štýlov*, tamže s. 201 – 205). Pred záverom nášho uvažovania sa pristavíme ešte pri jednej, najnovšej aplikácii sledovaného pojmu, a to pri jeho interpretácii v Pavlovičovej knihe *Prednášky zo štylistiky slovenčiny* (2011). Predtým sa však vráťme k signalizovanému paradoxu v súvislosti s Mistríkovými výkladmi sledovaného pojmu.

Netreba sa nijako podrobnejšie pristavovať pri tej strane naznačeného paradoxu, ktorá je vyjadrená konštatovaním, že práve J. Mistrík sa zaslúžil o uvedenie aj širšie uplatnenie tohto pojmu v našej štylistike. Tento poznatok sa všeobecne akceptuje. Tú naznačenú osobitnú poznámku si vyžaduje skôr či predovšetkým tá druhá strana tohto paradoxu, totiž zmienka o tom, že rovnako práve J. Mistrík prispel aj k spochybneniu, resp. aspoň k závažnému sproblematizovaniu uvedeného pojmu. Pri hľadaní riešenia tejto otázky sa preto obráťme na isté fakty aj formulácie z jeho vlastných textov o príslušnej problematike.

Na tú asi najproblematickejšiu vec v Mistríkovom prístupe k určovaniu sledovaného pojmu upozornila v recenzii spomenutého tretieho vydania *Štylistiky* O. Orgoňová krátko po jeho vyjdení (1998). Konštatovala, že pod týmto názvom sa v diele uvádzajú také druhy štýlov, ktoré patria na tretiu, štvrtú či ešte ďalšiu rovinu odvodenosti od štýlov, ktoré sa zasa označujú ako primárne, a prípadne ešte aj také označenia, ktoré nemožno pokladať za nejaké osobitné odvodené druhy nejakého primárneho štýlu, ale ktoré sú len istými kontextovými či situačnými charakteristikami niektorého spomedzi známych štýlov. Ako

je známe, J. Mistrík na túto recenziu reagoval svojou odpoveďou v Slovenskej reči (1999) a nadväzne ešte aj vo svojom príspevku do zborníka venovaného životnému jubileu J. Horreckého (Mistrík, 2000). A práve v týchto jeho reakciách sa ešte výraznejšie ako v príslušných pasážach jeho štýlistík prejavili aj naznačené ďalšie skutočnosti, ktoré prispeli k spomenutému sproblematizovaniu sledovaného pojmu. Predovšetkým je to jeho formulácia, že názov sekundárny štýl je vlastne iba akýmsi celkom „okazionálnym označením“ pre štýly nižšie, simplexné, jedinečné atď. (Mistrík, 2000, s. 277). Toto spolu s jeho výpočtom tých štýlov, ktoré sám zaradil medzi sekundárne štýly, si tiež žiada aspoň malú poznámku. Najprv však pár poznámok o tom, čo všetko sa u neho pod tento názov zaradilo.

V spomenutých výpočtoch sa nachádzajú predovšetkým typy, ktoré možno chápať ako reálne podtypy niektorých štýlov, napr. jeho *epistolárny* v rámci hovorového (tu sa nebudeme osobitne pristavovať pri fakte, že F. Ruščák tento štýl argumentovane vyčleňuje ako celkom osobitný; Ruščákova práca vyšla neskôr, až v r. 2002), jeho *reklamný* v rámci publicistického či žurnalistického štýlu, jeho *spravodajský* tiež v rámci toho istého základného štýlu. Podobné podtypy možno nájsť aj v rámci ďalších primárnych štýlov, napríklad *protokolárny* v rámci administratívneho, *liturgický* alebo *kazateľský* v rámci náboženského štýlu, *učebný* v rámci popularizačného (v jeho názvosloví vlastne populárno-náučného), *encyklopedický* v rámci vedeckého atď. Len o niečo nižšie sú v tomto triedení typy štýlov určované podľa klasických slohových postupov, teda jeho *výkladový*, *úvahový*, *polemický* a *opisný* sekundárny štýl. O isté útvary z viacerých štýlov sa opierajú štýly ďalšej skupiny: jeho *referátový*, *receptový* (hoci evidujeme, že táto entita sa niekedy vyčleňuje aj na úrovni slohových postupov, a to konkrétne ako tzv. návodový slohový postup), *fejtonový*, *reportážny*, *denníkový*, *vyhláškový*, *kalendárový* štýl atď. Keďže estetická funkcia je prítomná vo viacerých spomedzi bežne vydeľovaných štýlov, neprekvapuje, že sa na úrovni sekundárneho štýlu vymedzujú aj *lyrický*, *poetický*, *prozaický* štýl (viaceré inšpiratívne námety aj pre klasifikáciu štýlov, resp. aj žánrov ponúka práve z oblasti konfrontácie pojmov štýl a literárny druh, prípadne aj literárna forma vo svojej nedávnej habilitačnej práci M. Sedláková; Banská Bystrica 2011). Ďalšie z takýchto štýlov sa opierajú o istú špecifickú komunikačnú sféru, resp. o typického producenta textov takéhoto typu: *právnický* (vieme, že v niektorých prácach ho sám J. Mistrík vydeľoval už medzi subjektívno-objektívnymi primárnymi štýlmi, konkrétne pod názvom *juristický štýl*), *konferenciarsky*, *sprievodcovský* štýl, alebo o typické prostredie: *rozhlasový*, *televízny*, *telefonický* štýl. Napokon je v týchto zoznamoch viacero (ba vlastne veľká väčšina) štýlov vymedzených istou typickou vlastnosťou (napríklad *emocionálny*, *expresívny*, *nadnesený*, *maznavý*, *rozvláchny*, *koncízny*, *patetický* atď.) alebo zasa typickými výrazovými prostriedkami (napr. *vulgárny* štýl). Práve o prípadoch z konca tohto vymenúvania platí to, čo konštatoval už dávnejšie F. Miko na okraj takýchto modifikácií, že totiž názov *štýl* je pri nich nie celkom oprávnený, lebo tu ide podľa neho „len o istý tón, zafarbenie v celkovom výrazovom ustrojení reči“ (1970, s. 105).

Tento malý výber zo spomenutých Mistríkových zoznamov zreteľne potvrdzuje fakt, že pod uvedený názov sa naozaj zahrnuli až príliš rôznorodé veličiny a že pri takomto prístupe je sám nielen názov, ale aj pojem sekundárneho štýlu naozaj čímsi hádam až okazionálnym, príležitostným, a teda azda aj nepotrebným. Stávať vedľa seba napríklad pojmy *epistolárny*, *reklamný*, *spravodajský*, ale aj *úvahový*, *polemický*, *fejtonový* z jed-

nej strany a z druhej strany zasa také názvy, ako maznavý, rozvláchny, nadnesený atď. štýl akoby na jednu rovinu je naozaj dosť problematické, a to až natoľko, že to spochybňuje sám príslušný pojem. Vzniká tu teda celkom oprávnene otázka, či je takýto pojem v oblasti triedenia štýlov vôbec potrebný alebo nejako osožný, produktívny. Náš predchádzajúci pohľad na spomenuté skupiny takýchto označení však signalizuje, že prípady zo začiatku nášho výpočtu, teda najmä prvá, ale možno aj ďalšie dve skupiny, sú celkom iné ako názvy z konca tejto enumerácie, že sú to nie iba nejaké voľné, a teda naozaj iba príležitostné, okazionálne charakteristiky istých štýlov, ale že sú to dosť zreteľne prípady, ktoré aj v zmysle uvedeného Mistríkoveho určenia možno bez ťažkostí „zaradiť do abstraktnejších tried štýlov“. Takéto zaraďovanie do abstraktnejších tried však znamená pokus o ich určenie na úrovni funkčného štýlu. Aby tu však nešlo o nejaké zaraďovanie ad hoc, teda opäť iba príležitostné, treba zistiť, či príslušné entity majú požadované parametre štýlu. Ak sa v tomto kľúčovom bode oprieme o osvedčené ukazovatele, ako ich vymedzili poprední českí štylistici z autorského kolektívu Stylistiky češtiny (Chloupek a kol., 1991 – ide o osobitnú funkciu, špecifickú komunikačnú sféru, osobitný komunikačný typ aj osobitnú vrstvu prostriedkov), a ak k tomu pripočítame aj žánrovú pestrosť pri niektorých spomedzi uvedených typov, bude azda celkom oprávnené hovoriť tu o osobitnom štýle. Pravda, ak zároveň pritom počítame aj s faktom, že niektoré z takto vymedzovaných štýlov tvoria s ďalšími podobnými kategóriami nejaký základný štýl, že ony sú vlastne reálnymi zložkami takéhoto primárneho štýlu, potom je naozaj namieste hovoriť tu o sekundárnom štýle v pravom zmysle tohto označenia. Názvom sekundárny štýl sa tu teda vystihuje jednak fakt, že môže ísť o štýl od niektorého primárneho štýlu priamo odvodený, a jednak aj skutočnosť, že ide o jav stojaci v porovnaní so základnými, primárnymi štýlmi na nižšej úrovni štylistickej abstrakcie. Nebudeme tu vymenúvať, čo všetko má byť konkrétnou náplňou sledovaného pojmu; predovšetkým naznačené príklady z prvej uvádzanej skupiny, ale na druhej strane aj takmer všeobecne akceptovaná škála primárnych štýlov sú v tomto smere zreteľným signálom.

Pred úplným záverom tohto textu sa malou poznámkou vrátime k naznačenému prístupu J. Pavloviča k tejto otázke. V jeho novej citovanej štylistike sa špecificky počíta so sledovaným typom sekundárneho štýlu, pričom autor počíta na tejto rovine abstrakcie len so štyrmi druhmi štýlu (ich konkrétnu škálu preberá od svojho učiteľa F. Mika), navyše sám však pridáva ešte jeden relevantný pojem, a to pojem *variant štýlu*. Z jeho prístupu je pozoruhodný najmä fakt, že klasifikácia štýlov sa pre neho teda nekončí rozlíšením primárnych a sekundárnych štýlov, že vlastne pri každom z nich (teda aj pri primárnych, aj pri sekundárnych štýloch) predpokladá aj isté podtypy, varianty, ba v tomto smere zachádza ešte ďalej, nie však vydeľovaním nejakých terciárnych, kvartárnych či ešte ďalších typov, ale skôr špecifikáciou tzv. štylistiky diskurzov, pričom však tieto diskurzy tiež nie sú iba nejakými individuálnymi modifikáciami, konkretizáciami niektorého spomedzi štýlov, ale sú to veličiny, ktoré aj pri svojej dynamike, prechodnosti prejavujú tendenciu k zaraďovaniu v zmysle vyššie citovanej Mistríkovej zásady do istých abstraktnejších tried štýlov, bližia sa k takémuto zaraďovaniu.

Celé naše predchádzajúce uvažovanie v súvislosti s touto parciálnou otázkou hádam samo ukázalo, že tu nejde/nemôže ísť len o nejaké školácke „upratovanie“ v rámci celkového triedenia štýlov, o nejakú systemizáciu či kategorizáciu za každú cenu, ale že nám

ide najmä o konceptualizáciu pojmu, ktorý sa uplatňoval a uplatňuje vo veľkej časti našich domácich prác z oblasti štylistiky a pri ktorom sa prejavovala aj prejavuje až priveľká rozkolísanosť v jeho chápaní a určovaní. Ak si pritom uvedomíme, že práve oblasť sekundárnych štýlov sa pokladala v nedávnom čase priamo za východisko pri vyčleňovaní ďalších základných štýlov, potom sa celá sledovaná analýza a úvaha javí ako užitočná nielen pre samu štylistiku, ale hádam aj v širších lingvistických, možno aj lexikografických súvislostiach. Pripúšťame, že jej aplikácia v lexikografickej práci, pravdepodobne, nebude taká priamočiara, ako je bežná prax kombinácie štylistických parametrov a signálov komunikačnej sféry (napríklad odb. stroj. či odb. chem.), prípadne signálov komunikačného typu (napr. hovor. region., staršie aj hovor. ľud.), na druhej strane sa však po uvedených spresneniach a doplneniach azda oprávnenne domnievame, že aj ona dovoľuje precizovať a zjemňovať celú škálu štylistických kvalifikátorov pri opise slov v slovníkoch.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s. ISBN 80-85697-78-5.
- DUDOK, Miroslav: Úvod do textiky. Báčsky Petrovec: Kultúra 1998. 125 s. ISBN 86-7103-132-2.
- FINDRA, Ján: Jazyk v kontextoch a v textoch. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2009. 316 s. ISBN 978-80-8083-924-6.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a... Současná situace stylistiky. Praha: TRIZONIA 1997. 200 s. ISBN 80-85573-67-9.
- CHLOUPEK, Jan a kol.: Stylistika češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1991. 294 s. ISBN 80-04-23302-3.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- MIKO, František: Text a štýl. Bratislava: Smena 1970. 189 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: SPN 1989. 584 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Tretie, upravené vydanie. Bratislava: SPN 1997. 600 s. ISBN 80-08-02529-8.
- MISTRÍK, Jozef: Recenzia recenzie vyprovokovaná textom O. Orgoňovej k 3. vydaniu Štylistiky J. Mítrika. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 3, s. 177 – 179.
- MISTRÍK, Jozef: K systemizácii štýlov v jazykovednej štylistike. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 275 – 279. ISBN 80-224-0641-4.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Štylistika Jozefa Mítrika po tretí raz. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 5, s. 301 – 307.
- PAVLOVIČ, Jozef: Prednášky zo štylistiky slovenčiny. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2011. 188 s. ISBN 978-80-8082-494-5.
- RUŠČÁK, František: Štylistika epištolárnych textov. Prešov: Náuka 2002. 97 s. ISBN 80-89038-13-1.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Komunikačný aspekt paralel ontogenézy a fylogenézy jazyka a reči. Habilitačná práca. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2011. 93 s.

SLANČOVÁ, Dana: Praktická štylistika. Prešov: SLOVACONTACT 1996. 176 s. ISBN 80-901417-9-X.

On the Problems of Separation of Secondary Styles

The goal of the paper is to contribute to more detailed conceptualization of the notion of the secondary style, which means making an exact specification of what belongs to this style and what not. The author assumes that his precise grasping of problems can be productive either for stylistics itself or for other linguistic disciplines, necessitating to define stylistic characteristics of a word (that is, also for lexicography).

prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovenská republika

e-mail: jozef.mlacek@gmail.com

Konotatívne a pragmatické príznaky lexikálneho významu¹

Klára Buzássyová

0. Pri záverečných prácach spätých s editáciou 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka (1. zväzok A – G, 2006) a v ďalšom spresnení zásad spracovania druhého zväzku tohto slovníka (2. zväzok H – L, 2011) sa jasnejšie ozrejnilo, ako sa v koncepcii slovníka chápe lexikálny význam slova aj oblasť označená v koncepcii súhrnne pojmom lexikálna pragmatika. Veľkú zásluhu na tom má v rovine teoretickej lexikografie aj v aplikácii tejto teórie do praxe vypracúvania tohto výkladového slovníka vedúca celého projektu jubilujúca Alexandra Jarošová. Cieľom môjho príspevku je doplniť spresňujúce zásady aplikácie tohto chápania lexikálnej pragmatiky poukázaním na to, že nehniezdovanie, resp. obmedzené hniezdovanie, prijaté v tomto slovníku, spracovanie desubstantívnych vzťahových adjektív v samostatných heslách, ako aj ďalších od nich odvodených slov, prípadne ich dvojmotivačnosť, sa prejavuje aj v samostatnosti, autonómnosti spôsobov, akými sa v slovníku prezentuje prítomnosť/nepítomnosť pragmatického aspektu vo výkladoch významu týchto odvodených slov. Poukazujem aj na niektoré otázky súvisiace s aplikovaním riešení v niektorých heslách, kde sa do výkladu ich lexikálneho významu dopĺňajú sémantizačné poznámky (s pragmatickými významami), ktoré reflektujú (hodnotiace) postoje rozličnými spôsobmi diferencovaných používateľov jazyka k vyjadrovanej skutočnosti alebo k partnerom komunikácie.

1. S pojmom a termínom **pragmatika, pragmatická lingvistika (pragmalingvistika)** sa častejšie stretáme v lingvistike druhej polovice 20. stor. Pragmatická lingvistika v širšom zmysle zahŕňa všetky lingvistické odbory, s ktorými boli od 60. a 70. rokov 20. stor. prekračované limity dovtedajšieho typu opisu jazyka; „obory, ktoré se místo koncentrace na jazykový systém, na langue, kompetenci (ve formulaci N. Chomského), zaměřily na parole, performanci, užívání jazyka a které vykročily za hranice věty do oblasti nadvětné směrem k textu, diskurzu, kontextu“ (Hoffmannová, 1997, s. 96). V užšom zmysle možno podľa tejto autorky pokladať pragmatickú lingvistiku (alebo lingvistickú pragmatiku) za jeden z týchto odborov, a to popri sociolingvistike, textovej lingvistike a ďalších odboroch. J. Hoffmannová sleduje pragmatickú lingvistiku z pozície (a primárneho uhla) **štylistiky** a predstavuje súčasnú situáciu štylistiky ako odboru, ktorý má väzby s mnohými ďalšími disciplínami či odborními. Nie náhodou dala autorka svojej pozoruhodnej knihe názov *Stylistika a...: současná situace stylistiky* (so špecifikáciou tematických okruhov: analýza diskurzu, feministická lingvistika, fonetika, fonologie, gramatika, interpretace literárního textu... atd.) (Hoffmannová, 1997). J. Dolník (2010, s. 249) zdôrazňuje netotožnosť **pragmalingvistiky** s **lingvistickou pragmatikou**, ako predstavuje druhú z menovaných disciplín v osobitnej kapitole svojej knižnej monografie o všeobecnej jazykovede. Nehľá-

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

diac na rozdielny primárny uhol pohľadu, obaja citovaní autori v zásade súladne charakterizujú náplň pragmalingvistiky ako novej čiastkovej disciplíny aj smerovanie jazykovedy, ktoré J. Dolník nazýva pragmatizáciou lingvistiky. Poznatky obidvoch citovaných autorov predstavujú pre nás širší poznatkový rámec, ktorý nám pomáha lepšie ukotviť pojem pragmatický príznak lexikálneho významu ako užšie vymedzený (a vymedzovaný) pojem.

Vo všeobecnosti v popredí záujmu lingvistickej pragmatiky je v porovnaní s lexikálnou pragmatikou oveľa širší okruh javov (porov. definíciu pragmatiky vypočítaním skúmaných javov u S. Levinsona, 1983: *deixa*, /konverzačné/ implikatúry, presupozície, rečové akty, aspekty štruktúry diskurzu; citujeme podľa J. Hoffmannovej, 1997, s. 97). Ak sa pragmalingvistika (pragmatická lingvistika) chápe ako synonymum pragmatiky, je to podľa autorov Encyklopedického slovníka češtiny (2002, s. 332) správne do tej miery, že pragmalingvistika opisuje vzťah jazykového znaku a účastníkov komunikácie vzhľadom na komunikačný kontext a komunikačnú situáciu. Tieto pojmy berú do úvahy aj lexikografi v práci na slovníkoch rozličného typu (nám tu ide najmä o jednojazyčné, výkladové slovníky), ale v limitovanejšom rozsahu a aj v odlišne zameranom zábere, ktorý je podmienený odlišným cieľom práce.

2. V súvisi s prácou na Slovníku súčasného slovenského jazyka (1. zväzok A – G, 2006; 2. zväzok H – L, 2011; 3. zväzok M – O ako pracovná elektronická verzia, jej heslá ešte neprešli redakčnou úpravou všetkých redaktorov; ďalej aj SSSJ) sa odvolávam na koncepciu tohto diela uvedenú v 1. zväzku slovníka (2006, s. 13 – 47), konkrétne v kapitole 7. Význam lexikálnych jednotiek, jeho výklad a významové vzťahy (napísanej jubilujúcou Alexandrou Jarošovou). Uvádza sa tu:

„Lexikálny význam je komplexný obsah lexikálnej jednotky vyvolaný vo vedomí používateľov jazyka lexikálnou formou, výrazovou stránkou lexikálnej jednotky. Má intersubjektívnu povahu [...] Lexikálny význam možno opísať ako hierarchicky usporiadanú štruktúru významových prvkov, ktoré majú dvojakú povahu. Časť prvkov má pojmovú (nacionálnu, kognitívnu) podstatu. Tieto prvky odrážajú komplex vedomostí, ktoré o označovanej mimojazykovej entite (objekte, jave, príznaku) majú používatelia jazyka na úrovni bežného poznania. Prvky, ktoré odrážajú postoje nositeľov jazyka k realite, ako aj postoje hovoriaceho k partnerovi, tvoria pragmatickú zložku významu. Lexikálna pragmatika zahŕňa hodnotiace a citovohodnotiace postoje (podmieňujúce štýlovú, resp. funkčnú určenosť slov obsahujúcich takýto príznak), používanie slov v rozličných kontextoch podmienených komunikačnou situáciou, apelatívne zložky, záporné alebo kladné (často kultúrne podmienené) asociácie a obrazy navrstvené na nacionálnu zložku významu“ (op. cit., s. 27 – 28).

Pri výrazoch pragmatické a konotatívne príznaky sa opierame o interpretáciu J. Filipca, ktorý v Českej lexikológii (Filipec – Čermák, 1985, s. 69) do istej miery podobne rozlišuje v sémantickej rovine nacionálne, kognitívne prostriedky a nenacionálne prostriedky. Nenacionálne prostriedky sa realizujú ako pragmatické črty významu (expresivita, postojové, citovohodnotiace, apelové, kontaktné, intenzifikačné, asociačné, evokačné, obrazné, ideologické príznaky), tzv. konotácie. Z citovaného diela pokladám za dôležité pripomenúť aj to, že predmety skutočnosti majú samy isté vlastnosti, ktoré navodzujú pragmatické príznaky, ale tieto kvality môžu byť aj dôsledkom kladných a záporných vzťahov a stanovísk používateľov jazyka k týmto predmetom a javom.

Na tesnejšiu či voľnejšiu spätosť sémantických a pragmatických príznakov vo význame slova nejestvuje v lingvistickej literatúre jednotný názor. F. Čermák v príspevku Poznámky k interpretácii významu v slovníku, publikovanom v tomto zborníku, poukazuje na to, že pragmatický význam (obvykle flektívneho tvaru) nemusí byť súčasťou významu lexémy a treba ho spracovať osobitne.

„**Metodologický rámec** identifikácie (napr. formy (a pak) i následného významu a funkce je možný jen v aspektech **paradigmatických a syntagmatických**. [...] V širším smyslu je **funkce** každé formy (ve smyslu role ve struktuře, řetězci a pod.) součástí syntagmatiky a její analýzy, nicméně **pragmatická funkce** (pragmatika), kterou nelze směřovat s významem, jakkoliv se od něj někdy těžko odlišuje, stojí mimo a je věcí analýzy širšího, často i mimojazykového kontextu (i když i ten lze zjistit jen ze širší syntagmatiky a studia kontextu...“ (Čermák, 2012, s. 77).

Ako príklad uvádza F. Čermák funkciu (flektívneho) tvaru českej *Dovolíte?* (= konvenčné požiadanie o uľahčenie prechodu v rade obsadených sedadiel v divadle a pod.), ktorý sa nekryje so žiadnym z významov českej lexémy *dovolit* v slovníku.

J. Dolník na konferencii usporiadanej na počesť významného životného jubilea Alexandry Jarošovej (Častá-Papiernička 22. 2. – 23. 2. 2012) predstavil hlavné myšlienky štúdie Lexikálna pragmatika, uverejnenej v tomto zborníku. Porovnanie výkladu lexikálnych významov v troch výkladových slovníkoch slovenského jazyka – v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968), v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) a v (rozpracovanom) Slovníku súčasného slovenského jazyka – poskytuje autorovi obraz korelácie vývoja teoretickej a praktickej lexikografie s vývinom lexikológie v najširšom zmysle, v ktorého pozadí je stimulácia slovníkmi. Autor oceňuje fakt, že v koncepcii SSSJ (2006, s. 13 – 47) vo Východiskách a zásadách spracovania slovníka sa pracuje aj s pojmom „lexikálna pragmatika zahŕňajúcim mimonocionálnu zložku významu. Nociónálna (kognitívna) zložka sa však neredukuje na pojmovo relevantné komponenty v tradičnom zmysle, včleňujú sa do nej aj ‚typické‘ a ‚fakultatívne‘ príznaky, čo je už ozvenou prístupu lexikálnej sémantiky k pragmatizácii tejto zložky významu“ (Dolník, 2012, s. 41).

Pragmatizovanie chápania a následne opisovania lexikálneho významu J. Dolník vidí na jazykovofilozofickom pozadí. Z výkladu chápania lexikálneho významu v koncepcii SSSJ vyzdvihuje oproti výkladom v predchádzajúcich slovníkoch formuláciu o používateľoch jazyka.

„Kým chápanie lexikálneho významu v SSJ a KSSJ je viazané na pojem, pričom sa odlišuje lexikografický výklad od vedeckej definície, v SSSJ sa pojmovosť spája so znalosťami používateľov o označovaných entitách, pričom opis sa aj tu obmedzuje na mimoodborné znalosti, ale pripúšťajú sa ‚encyklopedické‘ údaje, pravda, s tým, že lexikografický výklad sa nemá stotožniť s encyklopedickým opisom. V SSSJ sa nie náhodou explicitne spomínajú používatelia jazyka. Je to signál, že vývin poznávania vývinu slova smeruje od orientácie na logiku abstraktného nositeľa jazyka k orientácii na znalosti reálnych používateľov, od orientácie na pojem k orientácii na koncept, čiže od jednotky myslenia v klasickom chápaní k znalostnej jednotke, s ktorou operujú používatelia v reči“ (op. cit., s. 41).

Z interpretácie lexikálnej pragmatiky u J. Dolníka vyplýva záver a výzva pre lexikografy, aby ešte väčšmi zvyrazňovali pragmatizáciu lexikálneho významu, výraznejšie

vnášali do výkladov lexikálneho významu tie príznaky, ktoré považujú za súčasť významu a za typické príznaky (exempláre danej kategórie) používateľa jazyka. Autor sa prihovára za to, aby lexikografi neponechávali informáciu o tom len na exemplifikácii vyčlenených významov.

3. Na konkrétnych (ilustratívnych) príkladoch hesiel z prvých dvoch zväzkov SSSJ aj hesiel z pracovnej elektronickej verzie 3. zväzku (M – O)² si ukážeme, ako sa v spracovaní príslušných heslových statí v SSSJ uplatňuje **lexikálna pragmatika**, príznaky, ktoré podmieňujú štýlovú a funkčnú určenosť slov obsahujúcich príznak pragmatickej povahy. Čiže ako sa premieňa do konkrétnej realizácie slovníka súhrnnejšia charakteristika uvedená v spomenutých Východiskách a zásadách spracovania slovníka (2006, s. 27; porov. citát uvedený vyššie). V koncepcii sa konkretizujú aj typy takýchto výkladov (s. 29): „**bezbrehosť** ... 2. (s negatívnym postojom hovoriaceho k označenému javu) ► prekročenie únosnej miery; **filologizovať** ... ► uplatňovať filologické hľadiská, princípy (obyč. nadmerne). Pri slovách, ktoré sú príznakové z hľadiska prítomnosti citovohodnotiaceho príznaku, sa táto informácia uvádza v podobe kvalifikátorov (expr., pejor., hrub. a pod.), ale aj tu sa pripúšťa uvedenie pragmatickej poznámky, napr. **a spol.** skr. ► a spoločnosť, (často ironizujúce) označenie vyjadrujúce ‚a jemu, a jej, a im podobní‘.“

Aj táto stránka spracovania slovníka, ktorá je oproti slovenskej lexikografickej tradícii teoreticky aj aplikačne inovatívna, sa postupne precizuje. A. Jarošová na základe editácie 1. zväzku SSSJ vypracovala, a to veľmi inštruktívne, súbor spresňujúcich zásad spracovania hesiel. Časť z týchto zásad sa vzťahuje aj na spracovanie typov informácie, ktorým venujem pozornosť v tomto príspevku. Jednou z nich je informácia o **komunikačnej funkcii výrazu**, ktorá sa uvádza obyčajným typom písma a dáva sa do zátvoriek ako „nadstavba“ významu (interný materiál A. Jarošovej Grafické rozhraničenie gramatickej informácie a sémantizácie; 20. 3. 2010; porov. aj štúdiu venovanú systemizácii typov výkladu adjektív, najmä vzťahových, Jarošová, 2008). Sú to údaje: (**často so záporným hodnotením**), (**z pohľadu kritikov**), (**s negatívnym postojom hovoriaceho k označovanému javu/označovanej skutočnosti**). Podávam tu isté pozorovania zo spracovaných relevantných hesiel v troch zväzkoch, ako aj niektoré poznámky podrobnejšie ukazujúce spoločenský, mimojazykový rozmer sémantizačných poznámok tvoriacich pragmatický aspekt lexikálnych významov slov a odporúčania pri výbere konkrétneho typu informácie pri niektorých lexikálnych jednotkách, pri ktorých je náročnejšie identifikovanie a potom aj opis ich významu. Autori SSSJ aj redakcia a editorky tu vykonali a vykonávajú náročnú prácu. V slovníku je veľa štruktúrovaných informácií pri slovách rozličných slovných druhov. Všimam si tu len vybrané heslá plnovýznamových slovných druhov, od pragmatickej funkcie deiktických výrazov a tzv. gramatických (malých) slovných druhov odhliadam.

3.1 Celkovo údaje zahŕňajúce hodnotiacu a citovohodnotiacu zložku (podmieňujúcu štýlovú a funkčnú určenosť) aj používanie slov v rozličných komunikačných situáciách a kontextoch, ako aj uvádzanie slov s historickým pozadím ukazujú, že SSSJ ide vo výkladoch lexikálnych významov zo všeobecnej lexikálnej zásoby pozitívnym smerom aj v tom, že sa viac ako doteraz opiera o komplex vedomostí o označovanej realite, ako aj

² Za extrahovanie hesiel zo SSSJ ďakujem Ing. Vladimírovi Benkovi.

o komplex hodnotení, postojov a konotácií vo vedomí bežného člena jazykového spoločenstva.

3.1.1 Časový faktor. Spresnenie zásad spracovania SSSJ (ktoré A. Jarošová vypracovala v rámci záverečnej editácie v súčinnosti s editorkami) sa týka aj uvádzania slov s historickým pozadím, hoci v zásade sa vychádza z koncepcie publikovanej v 1. zväzku SSSJ. Kvalifikátor hist. je určený na hodnotenie reálií a iných javov zo stredoveku a starších novovekých dejín po 18. stor. vrátane, s istým presahom do 19. stor. Terminologické spojenia pomenúvajúce jedinečné historické udalosti a inštitúcie (napr. aj politické) majú kvalifikátor hist. bez ohľadu na obdobie, napr.:

augustový -vá -vé prid.

► súvisiaci s augustom, letným mesiacom; odohrávajúcí sa v auguste; charakteristický pre august: *prvý a. týždeň; augustové horúčavy; teplá augustová noc*; hist. *augustová okupácia, augustové udalosti* vojenská intervencia štátov Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968 a násilné ukončenie obrodného procesu v bývalom Československu

Dosah na zachytávanie údajov pragmatickej povahy môžu mať slová a slovné spojenia uvedené sémantizačnou poznámkou (v minulosti) a (prv). V polysémických heslových statiach je niekedy jeden význam uvedený sémantizačnou poznámkou (v minulosti). Hodnotia sa ňou javy z konca 19. stor. s presahom do prvej polovice 20. stor. (SSSJ zachytáva lexikálnu zásobu súčasného slovenského jazyka v časovom rozpätí približne päťdesiatich rokov). Inokedy môže byť význam uvedený časovým údajom (prv), ktorý sa používa na hodnotenie reálií spreď r. 1989, a v rámci toho najmä na vymedzenie obdobia tzv. reálneho socializmu. Často sa v týchto prípadoch uvádzajú konkrétne roky. Uvedieme najprv ako príklad jednotku lexikálnej zásoby, ktorej prvý význam má údaj (v minulosti), i keď používanie lexémy v jej obidvoch významoch je v súčasnej slovenčine dosť okrajové:

krpčiar -ra pl. N -ri m.

1. ► (v minulosti) kto sa zaoberal výrobou krpcov, krpčiarstvom: *horehronskí krpčiar*

2. pejor. ► (z pohľadu kritikov, najmä mestských ľudí) zaostalý, neokresaný človek, najmä z dedinského prostredia (často v nadávkach): *Písal o krpčiaroch, čo hnojom smrdia, a odvolával sa na pána Stolára, že ani on neuznáva nás, no akože ľud.* [Z. Dôňcová]

▣ **krpčiarka**¹ -ky -rok ž.

Pri zovšeobecnení skúseností z práce na 1. zväzku slovníka a v rámci editačných spresnení pri uplatňovaní koncepcie v 2. zväzku SSSJ identifikujeme pomenovania, pri ktorých označenia (v minulosti) a (prv) charakterizujú daný význam lexikálnej jednotky graficky na úrovni iných funkčných kvalifikátorov. No tieto údaje môžu mať aj iný lexicografický status.

káder [-d-] *kádra* L *kádri* pl. N *kádre* m. <fr.>

1. často pl. *kádre* ► skupina ľudí, stav stálych pracovníkov al. športovcov tvoriaci základ istej organizácie, istého tímu, zamestnanci: *stabilizované, kvalifikované kádre; firemné, technické kádre; rozhlasové, spisovateľské kádre; základný k. výskumného ústavu; obmeniť, omladiť, nominovať podnikový k.*; [...]

2. ► (prv) člen komunistických štruktúr v stredných, vo vyšších a v najvyšších funkciách; politicky vyspelý, aktívny stranický funkcionár: *perspektívny, ambiciózny k.*; *vychovávať, školiť robotnicke kádre; Všimli si ma na okrese; a pretože vtedy sa začali vyzdvihovať nové*

kádre – mnohé zo starších kádrov boli postihnuté práve onými otrasmi, dostal som sa už na druhý rok na okres. [V. Mináč]; *Ty si myslíš, že si boh, lebo si káder a celú rodinu máš v strane.* [P. Hruz] **▣** *nomenklatúrne kádre* najvyšší predstavitelia štátneho aparátu v komunistických systémoch, komunistická elita

Prvý význam dosvedčuje fungovanie lexémy *káder* v súčasnom význame (bez konotatívnych prvkov). Druhý význam uvedený časovým údajom (prv) uvádza jav z obdobia tzv. reálneho socializmu, spreď r. 1989; reflektuje spoločenskú, politickú zmenu a zmenené postoje používateľov jazyka k označovanej skutočnosti (ako konotačnú, implicitnú pragmatickú zložku). Prostriedkami opisu aj pri 2. význame sú nocionálne jazykové prostriedky (ako súčasť metajazyka), objektívne charakterizujúce daný význam a použitie v konkrétnej situácii. Negatívne konotácie sú len implicitne prítomné, vyplývajú iba zo spôsobu výkladu významu lexikálnej jednotky. Daný lexikálny význam je zároveň dokumentovaný a aj overovaný a potvrdzovaný v exemplifikačnej zóne heslovej state. V súlade s koncepciou slovníka je uvedené (typograficky odsadené) lexikalizované spojenie *nomenklatúrne kádre*. Na príklade uvedeného typu sa potvrdzujú aj zistenia lexikológov (napr. Filipec – Čermák, 1985, s. 70), že prvky reflektujúce v slovníku používanie výrazov v rozličných kontextoch, podmienených aj mimojazykovým kontextom (teda aj rozličné hodnotiace postoje používateľov jazyka k realite a nimi podmienené konotácie), sú menej stále, väčšmi podliehajú zmenám vo vývine spoločnosti ako centrálnejšie nocionálne (kognitívne) príznaky lexikálneho významu. Tak je to aj v heslovej stati vzťahového adjektíva *kádrový* odvodeného od substantíva *káder*:

kádrový -vá -vé príď.

1. ► vzťahujúci sa na kádre, skupinu ľudí, stav stálych pracovníkov v istej organizácii: *k. postup; kádrová politika podniku, firmy; kádrová základňa armády; urobiť kádrové zmeny; vytvoriť kádrovú rezervu; reagovať na kádrové presuny*

2. ► (prv) zameraný na vzťah jednotlivca ku komunistickým štruktúram, na jeho presvedčenie, postoje (súhlasné al. nesúhlasné s politikou komunistickej strany): *k. posudok, spis; vyplniť k. dotazník; vyžiadať kádrové materiály uchádzača o zamestnanie; vylepšiť si k. profil; k. a personálny útvar* oddelenie majúce na starosti prijímanie zamestnancov, ich politické a pracovné hodnotenie; [...]

Časový kvalifikátor (prv) ovplyvňujúci konotačnú príznakovosť má aj vzťahové de-substantívne adjektívum *kádrovnícky* so zachytením (vo forme významového odtienka) aj kvalifikačného významu pomocou výkladových perifráz „súvisiaci s kádrovníkom, pracovníkom kádrového a personálneho útvaru, oddelenia; príznačný pre kádrovníka“. Časový kvalifikátor (prv) ovplyvňuje konotačnú príznakovosť (signifikatívnej) zložky lexikálneho významu ďalších pomenovaní – slovesa *kádrovať*, verbálneho substantíva *kádrovanie*, príslovky *kádrovnícky*, aj subštandardného pomenovania *kádrovák* popri slovotvornou štruktúrou neutrálnom substantíve *kádrovník*.

Často je spolu s údajom o časovom určení významu danej lexémy označený aj kvalifikátor štylistickej a funkčnej určenosti. Ide o výklady reálií, pomenovaní z oblasti vzdelávacej sústavy, niektorých zamestnaní, inštitúcií a pod. Ukazujú to aj príklady z rozpracovaného 3. zväzku SSSJ (M – O). Môže ísť pritom o označenia (prv), (v minulosti), použité tak, že lexikálnu jednotku (objekt, jav, príznak) iba prosto časovo zaraďujú, prípadne aj spolu s funkčným kvalifikátorom hovorový výraz (hovor.):

mešťianka² -ky -nok ž.

hovor. ► (prv) mešťianska škola, nižšia stredná škola: *budova mešťianky; učiteľ na mešťianke; chodiť do mešťianky; má len tri mešťianky* vychodil tri ročníky mešťianskej školy; *Ale chlapec vedel, že so štyrmi mešťiankami môže byť len múdрым murárom.* [L. Ťažký]

No v odvodenom desubstantívnom adjektíve *mešťiankársky* (slovotvorne aj motivačne späťom so substantívami *mešťiankár* aj *mešťianka*) je význam adjektíva doložený použitiami sémantickej spájateľnosti (kolokáciami) *mešťiankárske vedomosti, mešťiankárska nemčina*, v ktorých môže byť výraznejšie alebo menej výrazne prítomný a partnermi komunikácie vnímaný i hodnotiaci príznak. Jeho prítomnosť okrem jazykového kontextu závisí aj od širšieho mimojazykového kontextu, má teda aj pragmatickú hodnotu. Porov. heslovú stať prídavného mena *mešťiankársky*, kde môžeme v nižšie uvedených kolokáciách spoznať (na základe motivujúceho slova *mešťiankár*) a predstaviť si aj prítomnosť (negatívne) hodnotiaceho príznaku, ktorý okrem poukázania na slovotvornú štruktúru jedného z motivantov nie je explicitne prítomný vo výklade:

mešťiankársky -ka -ke príd.

hovor. ► (prv) súvisiaci s mešťiankárom, žiakom al. absolventom mešťianskej školy, súvisiaci s mešťiankou², mešťianskou štvortriednou školou; príznačný pre mešťiankára: *mešťiankárske vedomosti; Moja mešťiankárska nemčina nebola nijako chýrna.* [A. Chudoba]; *Podostávali miesta na podklade mešťiankárskych vysvedčení.* [F. Hečko]

Možno iba časť používateľov súčasnej slovenčiny (príslušníkov dnešnej staršej generácie?) má spoločné vedomosti encyklopedickej povahy, vďaka ktorým lepšie chápe nielen jazykový kontext kolokácie *mešťiankárska nemčina* v citátovom doklade spisovateľa A. Chudobu, ale aj širší (mimojazykový) spoločenský kontext, súčasť kultúrneho pozadia, na základe ktorého títo používatelia vedia, že vzdelanie získané v mešťianke sa hodnotilo v časoch existencie tohto typu škôl ako menej kvalitné v porovnaní so vzdelaním, ktoré poskytovali gymnáziá, vrátane výučby cudzích jazykov. Heslová stať adjektíva *mešťiankársky* je príkladom na to, že hodnotiaci príznak nie je explicitne uvedený vo výklade významu daného adjektíva, ale je doložený v exemplifikácii. Takáto možnosť, pripustená v koncepcii SSSJ, sa stretáva aj s diskusným (nesúhlasným) stanoviskom niektorých teoretikov lexikálno-sémantických výskumov (i tu citovaného J. Dolníka a jeho interpretácie pojmu lexikálna pragmatika). Ďalší príklad na výklad reálií z oblasti vzdelávacej sústavy predstavuje heslová stať *minimum*, kde časový údaj sprevádza terminologické spojenie konkrétneho odboru:

minimum¹ [-n-] -ima mínim s. <lat.> [...]

2. ► súbor základných poznatkov, vedomostí, zručností a pod. potrebných na zvládnutie niečoho: *technické, fyzikálne m.; typografické, polygrafické m.; živnostenské m. podnikateľa; lexikálne a gramatické m. slovenčiny pre cudzincov* □ škol. (prv) *ašpirantské minimum* skúška zo špecializácie na získanie hodnosti kandidáta vied (CSc.)

3.1.2 Ako sa uplatňuje zásada zachytávať informácie o **komunikačnej funkcii výrazu**, ktorá sa uvádza ako „nadstavba“ významu pomocou sémantizačných poznámok (**často so záporným hodnotením**), (**z pohľadu kritikov**), (**s negatívnym postojom hovoriaceho k označovanému javu/označovanej skutočnosti**)? Pragmatický príznak v podobe signalizovania negatívneho postoja hovoriaceho k označovanému javu môže byť prítom-

ný vo význame lexikálnych jednotiek s istou **súvzťažnosťou slovotvornej a lexikálnej štruktúry**. Relevantné sú aj pre náš pohľad (zúžený na vybranú skupinu heslových statí) na výsledky systematiky typových výkladov desubstantívnych vzťahových adjektív, ktorú vypracovala A. Jarošová (2008, s. 59 – 72). Autorka v rámci systematizácie lexikografického spracovania vzťahových desubstantívnych adjektív v SSSJ po novom (oproti doterajšej slovenskej tradícii) predstavila spracovanie týchto adjektív so všetkými relevantnými charakteristikami: uvádzanie variantov, gramatické údaje, kolokabilita, spôsoby výkladu³.

S Jarošovej štúdiou sa komplementárne dopĺňa štúdia M. Nábělkovej (2008, s. 73 – 93), ktorá sa venuje otázkam spracovania kvalifikačných adjektív v SSSJ a najmä adjektívam majúcim alebo nadobúdajúcim kvalifikačné významy popri vzťahovom význame. Teoretickým predpokladom a východiskom spracovania vzťahových desubstantívnych adjektív v SSSJ je monografia M. Nábělkovej *Vzťahové adjektíva v slovenčine* (1993).

Z hľadiska témy, ktorú sledujeme, pokladáme za závažné uvedomovať si, že od sémantického typu adjektíva a jeho ďalších odvođenín, ale aj od substantív ako motivantov tohto typu adjektív, závisí aj „lexikografický status“ komponentov pragmatického významu vo výkladových perifrázách, pomocou ktorých sa opisuje význam príslušných jednotiek. Pragmatický aspekt významu, ako uvádza A. Jarošová (2008, s. 65), tvoria niektoré **fakultatívne príznaky**, ktoré dokresľujú význam tým, že ho zasadzujú do situačného kontextu. Uvádzajú sa obyčajným typom písma:

arizátorský -ká -ké prid. ► (v období nacizmu) súvisiaci s arizátorom: *získať a. dekrét*
forčekingový -vá -vé prid. šport. ► (v kolektívnych športoch) využívajúci forčeking: *f. systém hry*

V analýze spracovania hesiel, na ktoré sme sa zamerali, sme zistili, že k viacerým desubstantívny (odvođeným) vzťahovým adjektívam sú dotvorené a v samostatných heslách spracované odvođené slová – abstraktné substantíva s formantom (sufixom) *-osť* – vyjadrujúce význam spredmetnenej vlastnosti, ktoré sa podľa kategorizácie slovotvorných a onomaziologických kategórií v „klasickej“ slovotvornej teórii M. Dokulila (1962, 1978, 1982), rozvíjanej v českej aj slovenskej derivatológii, tvoria výhradne od adjektív s kvalitatívnym/kvalifikačným významom. V novších opisoch (porov. napr. *Mluvnice češtiny 1*, 1986, s. 295) sa už pripúšťa (ako zriedkavejšie) aj tvorenie názvov vlastnosti od relačných (vzťahových) adjektív. V konfigurácii jednotlivých charakteristík adjektív ako pomenovaní príznakov pokladá A. Jarošová (2008, s. 59) za najdôležitejší vzájomný vzťah odvođenosti a stupňovateľnosti; odvođenosť implikuje vzťahový význam, stupňovateľnosť implikuje kvalifikačné (akostné) významy. Zároveň si však pri analýze spracovaní adjektívnych hesiel v SSSJ uvedomujeme, že odvođenosť nie je vlastná iba vzťahovým desubstantívny adjektívam, ale túto vlastnosť majú aj mnohé kvalitatívne/kvalifikačné adjektíva. Kvalifikačný význam nezriedka koexistuje so vzťahovým významom v sémantickej štruktúre slova, pričom miera lexikalizovanosti kvalifikačného významu je v roz-

³ Zo štúdie A. Jarošovej spomeňme dôležitosť rozlišovania všeobecných vzťahových a konkretizačných perifráz vo výkladoch významu, ako aj dôležitosť toho, že význam desubstantívnych (vzťahových) adjektív, a teda aj uplatnenie jednotlivých typov výkladových perifráz zo systematiky typov výkladu závisí od sémantického typu adjektív aj od vzťahu, ktorý sa vytvára medzi adjektívom a sémantickým typom ním určených substantív. Z hľadiska toho, ako sa realizuje lexikálna pragmatika, je pre nás závažné aj konštatovanie, že význam adjektíva vyjadruje zvyčajne vágny pojem, a preto je pri uvádzaní významových komponentov zmysluplné ukazovať typickosť ich výskytov aj fakultatívnosť niektorých komponentov.

ličných adjektívach rozdielna (Nábělková, 2008, s. 86 – 87). Aj tento jav má dosah na to, ako a na akom mieste viacvýznamových lexikálnych jednotiek sa vyjadrujú hodnotiace a citovohodnotiace postoje hovoriacich (používateľov jazyka).

Hodnotiaca zložka ako súčasť lexikálnej pragmatiky sa zachytáva vo výklade jedného z významov desubstantívneho adjektíva *bezbrehý* a aj v jednom z významov názvu vlastnosti *bezbrehost'* formou sémantizačných poznámok v zátvorke (obyčajným typom písma), teda na úrovni doplňujúceho údaja pri výklade lexikálneho významu slova. Ide o rozlične odtienené kvalifikačné významy vlastnosti označenej adjektívom (podobnosť je jedným z významov kvalifikačného významu), pričom sémantizačná postojová poznámka dotvára tretí význam adjektíva a druhý význam abstraktného substantíva:

bezbrehý -há -hé príd.

1. ► vyzerajúci ako bez brehov; ktorý nemá viditeľné brehy; syn. rozsiahly, šíry: *b. tok; bezbrehé močariská; bezbrehé dial'ky* nedohľadné; *Aj púšť žije intenzívnym životom, aj tu, v tomto bezbrehom oceáne piesku žije množstvo živočíchov.* [NP 1987] [...]

3. ► (s negatívnym postojom hovoriaceho k označenému javu) prekračujúci únosnú mieru; syn. prehnaný: *b. amaterizmus, egoizmus; b. fanatizmus, liberalizmus; b. pojem* s nejasným obsahom; *bezbrehá bezočivosť* [J. Lenčo]; *bezbrehá privatizácia vodných zdrojov na Slovensku* [Inet 2002]; *Tento svet sa zmieta v kríze a po zániku ideológií sa topí v bezbrehom pragmatizme.* [Pc 1999]

V abstrakte ako pomenovaní spredmetnenej vlastnosti sa uvádzajú dva významy:

bezbrehost' -ti ž.

1. ► neobmedzenosť rozsahu, miery, platnosti; syn. bezhraničnosť: *b. fantázie; b. citu rodičov k deťom; dokument o stave ľudskej duše, o jej bezbrehosti, o jej znepokojujúcej tajuplnosti* [DF 2002]

2. ► (s negatívnym postojom hovoriaceho k označenému javu) prekročenie únosnej miery: *sexuálna b.; b. násilia; Slobodné médiá nám vtrhli do súkromia aj s atribútmi bezbrehosti.* [LT 1998]

Sémantizačná poznámka zachytáva pragmatickú podstatu v abstraktnom substantíve druhého, svojím spôsobom intenzifikačného lexikálneho významu abstraktného mena vlastnosti aj základového desubstantívneho adjektíva adekvátnejšie, vhodnejšie, než by bol výklad uvedený, povedzme, (stabilnejším) kvalifikátorom expresívny výraz (expr.).

Netotožnosť pragmatického príznaku a typ sémantizačnej poznámky (**z pohľadu kritikov**), vyjadrujúci iný typ postoja používateľov jazyka, dokumentuje sémantizačná poznámka pri pomenovaní (z hľadiska formy lexémy) do istej miery obdobného abstraktného pomenovania vlastnosti *bezdejinnosť* s rozdielnym lexikálnym významom vyplývajúcim z rozdielneho základu, bázy slova:

bezdejinnosť -ti ž.

► (z pohľadu kritikov) chýbanie vlastných dejín, histórie, nedostatok významných udalostí v minulosti: *b. národa; Štáto tvorné ambície slovenského národa, rokmi sprevádzané komplexmi malosti a bezdejinnosti, začali sa naplňovať až roku 1918.* [KŽ 1968]

Lexikálny význam hesla *bezdejinnosť* (heslo sa spracúva po prvý raz v SSSJ) je identifikovaný na základe materiálu z lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a zo Slovenského národného korpusu (SNK). Vo verzii SNK prim-5.0-public-sk je s frekvenciou 18 výskytov výraz doložený v odborných a vedecko-popularizačných textoch

z histórie, z dejín literatúry a z publicistických textov spisovateľov. Len zo širšieho kontextu (nielen z čisto jazykového) vyplýva poznatok, že vlastnosť spočívajúca v nedostatku vlastných dejín pripisovali Slovákom kritici – príslušníci susedných národov, ale z hľadiska fungovania slova s týmto významom v slovenčine, v slovenských komunikátoch je dôležité, že existoval aj hodnotiaci pohľad kritikov obrátený do vlastných radov, teda ako výsledok sebahodnotenia Slovákov. Porov. citát zo SNK: *Pred koncepciou maďarského Uhorska sa slovenská vlastenecká spoločnosť nebránila len kritikou politiky v ňom, ale aj tým, že si vytvárala, často aj za cenu úniku z neutešenej reality a „vyprázdňovania“ histórie, vlastný duchovný priestor. Najmä po roku 1867 relativizovala hodnotu Uhorska. S oslabením pocitu spolupatričnosti Slovákov na dejinách a civilizácii Uhorska silnela predstava o ich bezdejinnosti.* (D. Škvarna: Slovo, 2003)

Prídavné meno *bezdejinný* je v SSSJ spracované jednoduchšie, bez sémantizačnej poznámky:

bezdejinný -ná -né príd.

► nemajúci dejiny; ktorý je bez dejín: *bezdejinný nacionalizmus* [NS 2001]

Je to asi heslo zjednotené a skrátene pri záverečnej editácii, ale spracovanie mohlo vyplývať aj z nedostatku vhodných dokladov o kolokáciách adjektíva. Aj v súčasnosti je v SNK menej dokladov na (motivujúce) adjektívum v porovnaní s abstraktným substantívom. Odvodené abstraktum *bezdejinnosť* (a to nielen v tomto konkrétnom príklade) je sémanticky aj z hľadiska doložených kolokácií oprávnené spracované bohatšie ako adjektívum *bezdejinný*. Zrejme aj vďaka jeho syntagmatickým vlastnostiam, ale aj vďaka syntaktickej vlastnosti abstrákt na *-osť* využívanej v textoch – schopnosti vyjadrovať istý význam v sémantickej skratke, vo funkcii kondenzovať text. V SSSJ sa v dôsledku istej určenej limitovanosti rozsahu kontextov nemôže táto vlastnosť dosť dobre uplatniť. V typoch výkladu desubstantívnych adjektív v systematike adjektív A. Jarošovej (2008, s. 71) sú medzi príkladmi nepoužitia všeobecných výkladových perifráz najbližšie adjektíva s významom časti/súčasti realizovanej negatívne, ktoré sa vykladajú pomocou výrazov „nemajúci (niečo), neobsahujúci (niečo)“, napr. **bezkrídly** -la -le príd. ► nemajúci krídla; ktorý je bez krídel; op. krídlatý: *b. hmyz; [...]*. Aj ďalšie typy výkladov, napr. **bezodtokový** -vá -vé príd. ► ktorý nemá odtok; ktorý je bez odtoku: *b. kanál; bezodtokové jazero; [...]*, svedčia o tom, že tu ide vo význame adjektíva o špecifikáciu vzťahového významu, o konkretizovanie vzťahu k predmetu označenému substantívom a vzťahu k substantívu s konkrétnym významom. V našom príklade *bezdejinnosť* ide o substantívne vyjadrenú vlastnosť motivovanú kvalifikačným adjektívom *bezdejinný* a motiváciou prvotného substantíva s abstraktným, resp. abstraktnejším významom (dejiny, dejinné udalosti). Je tu vyššia miera lexikalizácie kvalifikačného významu. Aj preto sa význam abstrakta *bezdejinnosť* vyjadruje v SSSJ vhodne lexikálnou perifrázou („chýbanie vlastných dejín, histórie, nedostatok významných udalostí v minulosti“), ako aj dopĺňujúcou sémantizačnou poznámkou (z pohľadu kritikov). O uplatňovaní lexikálnych perifráz pri výkladoch významu kvalifikačných adjektív popri využívaní výkladov s motivujúcimi slovami hovorí podrobnejšie M. Nábělková (2008, s. 86).

Heslová stať môže byť spracovaná ako dvojvýznamová (polysémická) lexikálna jednotka s jedným „čisto“ kognitívnym nociónálnym významom a druhým významom obsa-

hujúcim hodnotiaci komponent významu, ktorý je zachytený sémantizačnou poznámkou o zápornom postoji hovoriaceho k označenému javu (a typom písma ako pri funkčných kvalifikátoroch). Sama forma lexémy nie je príznaková:

intelektuál [-t-] -la pl. N -li m. <lat.>

1. ► rozumovo, vedecky, duševne činný človek, vzdelanec: *nezávislý i.*; *lavicovo, liberálne orientovaní intelektuáli*; *iniciatíva, výzva intelektuálov*; *Tešila sa [petícia] veľkému ohlasu najmä v kruhoch intelektuálov*. [M. Hvorecký]; *Úlohou intelektuálov nie je meniť svet, ale bez stereotypných okuliarov sa ho pokúsiť vysvetliť*. [Slo 2002]

2. ► (so záporným postojom hovoriaceho k označenému javu) kto neprímerane, samoučelne al. priveľa teoretizuje: *to je len taký i.!*; *Mimochodom, najmenej múdrych ľudí som stretol medzi takzvanými intelektuálmi*. [D. Mitana]; *Depresia a fobia sú dôležité poznávacie znaky kaviarenskeho intelektuála*. [InZ 1999]; [...]

Možno si položiť otázku, či aj toto substantívum môžeme zaradiť medzi pomenovania, ktoré sa už samy vyznačujú „kvalifikačnosťou“ v zmysle, že majú samy hodnotiaci/axiologický význam, a kvalifikačnosť významu adjektíva sa potom odvíja od tohto substantíva, je „zadaná“ sémantikou motivanta. M. Nábělková (2008, s. 87) takto charakterizuje motivujúce substantíva, ako sú napr. *alibista/alibizmus, byrokrat, diplomat, diktátor, babrák, frajer* vo vzťahu k adjektívam *alibistický, byrokratický, diplomatický, diktátorský, babrácky, frajerský*. V prípade substantíva *intelektuál* ide o blízku, ale nie úplne analogickú situáciu. Významy súvzťažné s významami substantíva sa uplatňujú v kvalifikačnom adjektíve *intelektuálsky* s dvoma (kvalifikačnými) významami:

intelektuálsky¹ [-t-] -ka -ke príd.

1. 2. st. -*kejší* ► charakteristický pre intelektuála, rozumovo, vedecky, duševne činného človeka; vedený, usmerňovaný intelektom, intelektuálny: *intelektuálska spoločnosť*; *intelektuálske kruhy*; *i. humor, slovník*; *intelektuálska atmosféra, spoločnosť*; *Autor pohybujúci sa iba v mestskom intelektuálskom prostredí*. [I. Kadlečík]; *Svoju tvorbu sám označuje za akýsi prienik ľudovej zábavy s intelektuálskejšim zameraním*. [Sme 1996]

2. ► (so záporným postojom hovoriaceho k označenému javu) neprímerane, samoučelne intelektuálny; predstierajúci intelektuálnosť: *i. výmysel*; *intelektuálske elitárstvo* [L. Ballek]; *vyžívať sa v intelektuálskom slovičkárení* [Sme 1998]

Popritom SSSJ zachytáva vzťahovo-kvalifikačné adjektívum *intelektuálny*:

intelektuálny [-t-] -na -ne príd.

1. ► súvisiaci s intelektom, rozumovou činnosťou človeka, súvisiaci s intelektuálom; založený na intelektu, duševný, rozumový: *i. vývin, potenciál človeka*; [...]

2. 2. st. -*nejší* ► charakteristický pre intelektuála, pre intelektuálov, intelektuálsky: *i. nadhľad*; [...]

Uvedenie (vzájomných) synonym v podpornej funkcii, pri hesle *intelektuálsky*... intelektuálny, a pri 2. význame hesla *intelektuálny*... intelektuálsky, i keď možno bezprostredne neprispieva k jasnému významovému rozlíšeniu citovaných polysémických lexikálnych jednotiek, nestojí na lexikografovom „ľubovoľnom“ výbere. Je podopreté použitiami doloženými korpusovým materiálom.

Pri slovách, ktoré sú príznakové z hľadiska prítomnosti citovohodnotiaceho príznaku a táto príznakovosť korešponduje s príznakovou slovotvornou štruktúrou a formálnou stránkou slova, sa informácia o týchto údajoch uvádza v podobe kvalifikátora (expr., pejor. a pod.):

intelektuálčina [-t-] -ny ž.

pejor. ► nevhodne, neprimerane uplatňované vlastnosti, prejavy intelektuála, intelektuálov, priveľké teoretizovanie, intelektuálstvo: *umelecká i.; ťažká i.; S menom autor-ky sa mnohým vybavila ako prvé slová odstrašujúci feminizmus a suchá intelektuálčina.* [Sme 1997]

3.1.3 V SSSJ sa pomerne často uplatňuje **sémantizačná poznámka (z pohľadu...)**, ktorá uvádza pohľad istým spôsobom (názorovo, nábožensky, etnicky, národnostne, národne, svojou kultúrou a pod.) diferencovaných používateľov jazyka ako členov (multikultúrneho) spoločenstva. Sú to sémy – informácie o svete spracovanom pomocou slovenského jazyka, súčasť pojmov (konceptov), pomocou ktorých používatelia slovenčiny vnímajú a interpretujú skutočnosť. Ide o diferenciáciu, ktorú v slovenskom jazykovom prostredí hovoriaci pociťujú v istých komunikačných situáciách ako relevantnú. Sémantizačná poznámka (z pohľadu...) sa používa ako prosto objektívne, neutrálne špecifikovanie jedinečného lexikálneho významu, resp. jeho nociónálnej (kognitívnej) zložky bez emocionálneho hodnotiaceho postoja. Miera prítomnosti konotatívnych príznakov však môže u používateľov jazyka kolísať. A uvedomujeme si aj rozmer konceptu inakosť/inosť, ktorý je predmetom záujmu sociológov, etnológov, psychológov aj ďalších odborníkov z vied o spoločnosti a o človeku. Z nášho pohľadu je zaujímavé, relevantné spracovanie hesiel napr.:

inoverectvo -va s.

► (z pohľadu veriaceho človeka) príslušnosť k inej viere, k inému náboženskému presvedčeniu; vyznávanie inej viery: *prejav inoverectva; tolerovať i.*

gój gója pl. N gójovia m. <hebr.>

► nežidovský občan, Neizraelita, inoverec (z pohľadu Židov): *vydat' sa za gója* ▣ **gójka** -ky gójok ž.: *Ako gójka nemá právo byť zasväcovaná do tajomstiev kabaly.* [Inet 2004]

Inú modifikáciu sémantizačnej poznámky (z pohľadu...) predstavuje v SSSJ lexikografické zachytenie pohľadu (a postoja) používateľov diferencovaných príslušnosťou k inému národu, resp. národnosti, ktoré sa uplatňuje napríklad v heslových statiach substantíva *gadžo* aj adjektíva *gadžovský*. Sú z mála lexikálnych jednotiek prevzatých do slovenčiny z rómčiny, pričom na pôde slovenčiny asi vznikol (aj) druhý, expresívny význam týchto jednotiek (rómskeho pôvodu sú aj lexémy *čaja*, *čajočka*, označujúce pekné mladé dievča a použitia s ďalšími významami):

gadžo gadža pl. N gadžovia m. <róm.>

1. ► biely (nerómsky) občan (z pohľadu Róma): *Pravidlo, ktoré by mohlo zlepšiť stav etnika, nepoznajú gadžovia a nevyriekli ho ani cigáni.* [NS 2000]

2. expr. ► človek bez potrebnej spoločenskej výchovy, bez uhladenosti, pôsobiaci hrubým, primitívnym dojmom; syn. neokrôchanec, neotesanec, neokresanec: *správať sa ako g.; nadávať niekomu do gadžov; Čo z teba vyrastie? Barbar; pseudointeligent, ignorant, analfabet a gadžo!* [P. Karvaš]

▣ **gadžovka** -ky -viek ž.: *Z divána jej nadával do sprostých gadžoviek.* [V. Šikula]; *Žijem akýsi dvojaký vnútorný život utečenca, nie som už ani cigánka, ani gadžovka.* [P7 2001]

gadžovský -ká -ké prid.

1. ► súvisiaci s gadžom, bielym (nerómskym) občanom (z pohľadu Róma): *g. svet; gadžovské spoločenstvo; Nikto z gadžovských rodičov sa na fotografii svojich detí pozrieť neprišiel.* [DF 2002]

2. 2. st. *-kejší* expr. ► typický, charakteristický pre gadža, bieleho (nerómskeho) občana (z pohľadu Róma); ktorému chýbajú spoločensky prijateľné, uhladené, jemné spôsoby; syn. neokrôchaný, neotesaný, neokresaný, hrubý: g. *pohľad na svet; gadžovské správanie; človek s gadžovskými spôsobmi*

Kombinácia funkčného kvalifikátora expresívnosti (expr.), konkretizovaného ako pejoratívnosť, a nadstavbovej postojovej **sémantizačnej poznámky (z pohľadu kritikov)** (alebo iba sémantizačná poznámka bez funkčného kvalifikátora), prípadne výklad bez tejto poznámky sú zastúpené v heslových statiach SSSJ pri niektorých pomenovaniach internacionálneho pôvodu, sčasti aj pri domácich lexikálnych jednotkách. Rozličná miera príznakovosti slovotvornej štruktúry týchto slov spoluurčuje prítomnosť/nepítomnosť pragmatického príznaku. Porov. heslové state *eurobyrokracia, eurocentrismus, europocentrismus, ľavičactvo*. V koncepcii SSSJ sa prijalo riešenie, že v oprávnených prípadoch je možná kombinácia funkčného kvalifikátora pejor. a sémantizačnej poznámky (z pohľadu kritikov). Pri spracovaní každého ďalšieho hesla však treba starostlivo zvažovať, kedy je vhodné uplatniť ju. Neodstraňuje to potrebu pri zachytávaní jedinečného lexikálneho významu ďalších hesiel slovníka starostlivo porovnávať ich jedinečnosť a mieru typovosti, nachádzať vhodnú analógiu, ale nepreceňovať možnosti v tomto smere. V niektorých slovníkoch sa kladie väčší dôraz na to, že ide o intelektuálnu lexiku, prípadne sa prijal iný prístup ku kvalifikátorom ako všeobecná zásada. Porov. Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1 (1998) a uvádzanie informačnej poznámky o používaní výrazu v konkrétnej komunikačnej sfére na konci heslovej state:

euroskeptik [-ty-] -a m. *stoupenec, hlasatel euroskepticizmu*: [...] Ve vyjadřování politiků a v politické publicistice.

V pokračujúcej lexikografickej práci v 2. diele slovníka českých neologizmů Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2 (2004) sa už viac pracuje so sémantizačnou poznámkou „z hlediska kritiků“:

eurobyrokrat -a m. (z hlediska kritiků) *úředník evropských administrativních struktur*: [...] Ve vyjadřování politiků a v politické publicistice.

Prístupy vo výkladovom slovníku SSSJ a v českom slovníku neologizmů sa do istej miery približujú, pravda, s vedomím žánrovej odlišnosti slovníkov.

Príklady zo SSSJ:

eurobyrokracia *-ie* ž. <VM + fr. + gr.> pejor.

► (z pohľadu kritikov) úradnícky aparát Európskej únie: *bruselská e.; rozhodnutí eurobyrokracie; podriadiť sa eurobyrokracii*

eurocentrismus, europocentrismus *-mu* m. <VM + lat.>

► (z pohľadu kritikov) koncepcia priveľmi zdôrazňujúca význam Európy, Európanov, presadzujúca ich hodnotovú nadradenosť a rozhodujúce postavenie vo vede, filozofii, v umení a pod.: *kultúrny, civilizačný e.; odmietanie eurocentrizmu; Náš europocentrismus je daný aj tým, kde sme a kam smerujeme*. [NS 1995]

ľavičactvo *-va* s.

1. trochu pejor. zried. ► postoj zodpovedajúci ideologickej a politickej koncepcii ľavice presadzujúcej odstránenie, resp. zmiernenie sociálnych rozdielov, ľavičiarstvo: *novodobé ľ.*;

príklon k ľavičiacstvu; Najviac mi na ňom prekážalo jeho naivné kaviarenské ľavičiacstvo.
[DF 2000]

2. ► (z pohľadu marxizmu-leninizmu) radikalizmus v spojení s ľavou odchýlkou v robotníckom (komunistickom) hnutí, ľavičiarstvo: *anarchistické ľ.*

V literárnych kruhoch (u literárnovedných teoretikov, literárnych kritikov aj autorov publicistických textov z oblasti kultúry) sú zaužívané jazykové prostriedky označujúce vlastnosť umeleckého textu výrazom, ktorého významovú štruktúru tvoria iba prvky nocio-nálnej, kognitívnej povahy – porov. výklad termínu *literárnosť* na úrovni odbornej definície termínu v 2. zväzku SSSJ:

literárnosť [-t-] -ti ž.

lit. ► vlastnosť umeleckého textu spĺňajúceho viacero kritérií (prítomnosť estetickej, zážitkovosti) a formálnych požiadaviek kladených na literatúru v závislosti od doby, v ktorej vznikala: *vysoká ľ.; ľ. novelistiky; vzťah medzi literárnosťou a konvenčnosťou; [...]*

Oproti nemu a na rozdiel od neho funguje najmä v uvedenej vymedzenej komunikačnej sfére lexikálna jednotka *literátskosť* a sčasti s ňou synonymná jednotka *literátstvo*, ktorých významy vyjadrujú vlastnosť literárneho diela tak, že zároveň s pojmovou štruktúrou názvu (s kognitívnymi prvkami) je obsiahnutý postoj, k lexikálnemu významu pričlenená a akoby doň „amalgamizovaná“ negatívne hodnotiacia pozícia hovoriaceho k činnosti, k literárnym postupom, akými istí autori (literáti) tvoria literárne dielo. V tomto prípade sa ukázala potreba podať v rámci lexikografickej definície tejto jednotky lexikálnej zásoby (a odčleneného pragmatického postojového príznaku) v SSSJ aj explicitnejšie sformulovaný odbornejší význam. Porov. obsažnú informáciu a relatívne rozsiahlu výkladovú perifrázu v heslovom slove *literátskosť*. Pokladáme ju však za výstižnú, bez nadbytočných prvkov:

literátskosť [-t-] -ti ž.

► (z pohľadu kritikov stojacich na pozícii literárneho diela ako obrazu skutočnosti) vlastnosť niečoho al. niekoho literátskeho, nevychádzajúceho z poznania skutočného života, ale vytvoreného pomocou zaužívaných (často prekonaných) literárnych postupov, konvencií; neživotnosť, manierizmus konkrétneho literárneho prejavu, diela; syn. literátstvo: *intelektuálska, preintelektualizovaná ľ. tvorcov; kniha je literátskosťou nezaťaženým pohľadom spisovateľa na svoju generáciu; Prameňom [autorovej] tvorby je väčšia literárna než životná skúsenosť – ústiaca do literátskosti.* [B. Šikula]

literátsky¹ [-t-] -ka -ke prid.

1. ► vzťahujúci sa na literátov, spisovateľov; syn. spisovateľský: *pohybovať sa v literátskych kruhoch; pochádzať zo starej literátskej rodiny*

2. ► (z pohľadu kritikov stojacich na pozícii literárneho diela ako obrazu skutočnosti) vytvorený pomocou zaužívaných literárnych postupov, konvencií a nevychádzajúci z poznania skutočného života; odtrhnutý od života, umelý, manieristický: *priveľmi ľ. román; prekonať literátske obdobie; autor upustil od prázdnych literátskych gest*

Prvý stručnejšie formulovaný význam adjektíva *literátsky* väčšmi reflektuje vedomosti, znalosti používateľov jazyka na úrovni bežného poznania. Táto časť používateľov pozná (vníma), ako predpokladáme, hlavne všeobecnejší vzťahový význam prídavného mena *literátsky* – vzťahujúci sa na literátov, spisovateľov – rozšírený vo všeobecnej lexikálnej zásobe. Adjektívum *literátsky* má aj odbornejší výklad významu. Ani použitia v tomto druhom (výraznejšie kvalifikačnom a hodnotiacom) význame nesvedčia o príslušnosti k úzko odborným termínom. Stretáme sa s nimi aj v textoch z kultúrnej publicistiky.

literátstvo [-t-] -va s.

1. zried. ► činnosť literátov, spisovateľov: *revolučné l.; Kláštor pod Znievom býval strediskom literátstva*

2. ► (z pohľadu kritikov stojacich na pozícii literárneho diela ako obrazu skutočnosti) literárna činnosť, ktorá nevychádza z poznania skutočného života, ale z čítania kníh, literatúry; poplatnosť zaužívaným (často prekonaným) literárnym postupom, konvenciám; neživotnosť, manierizmus konkrétneho literárneho prejavu, diela; syn. literátskosť: *intelektuálne l. prozaika; do seba zahľadené l.; skončiť so samoučelným literátstvom*

V SSSJ je v uvedených heslách zachytená prítomnosť konkrétnym spôsobom špecifikovaného negatívneho hodnotiaceho postoja k označovanému javu⁴.

4. Pri **ironickom vyjadrovaní** je zámerom hovoriaceho povedať pravý opak „doslovného“ významu výpovede. O vzťah doslovného významu (explicitne vyjadreného jazykovými prostriedkami) a významu zamýšľaného (implikovaného) sa špeciálne zaujíma pragmatika, jej dôležitá časť skúmajúca začlenenie významu do kontextu a interpersonálnej situácie. Rozlišovanie doslovného a implikovaného významu (v pragmatike, ale nielen v nej) súvisí s tým, že jazykovými prostriedkami môžeme vyjadrovať niečo iné, než vlastne mienime (Hoffmanová, 1997, s. 98, s. 102).

Použitie/používanie výrazov v ironickom zmysle zaujíma aj teoretickú a praktickú lexicografiu a lexicológiu. Vo výkladových slovníkoch národných jazykov sa medzi používanými kvalifikátormi uvádzajú aj skratky typu iron. (= ironizujúci výraz). Tak je to aj v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968) či v Slovníku spisovného jazyka českého (1. vyd. 1960 – 1971; 2., nezmenené vyd. 1989); medzi expresívnymi slovami so zvláštnym príznakom sa v úvodnej časti diela uvádzajú aj ironické vyjadrenia (*chytrák* namiesto *hlupák*). Poľská bádatelka A. Nagórko (2004, s. 46) v príspevku zameranom na skúmanie lexikálno-slovotvorných prostriedkov na vyjadrenie irónie zo systémového hľadiska pou-

⁴ Vo svojej štúdií o motivačných vzťahoch a význame derivátov s formantom *-stvo* (Buzássyová, 1985, s. 112; in: Bosák – Buzássyová, 1985, s. 83 – 129) v súvisi s výkladom o neostrej hranici medzi významami vlastnosť – činnosť v časti abstrákt s formantom *-stvo* poukazujeme okrem iného aj na to, že produktívnym významom derivátov s formantom *-stvo* je vyjadrovanie istej vlastnosti ako štylisticky príznakovej, a to v protiklade k názvom s formantom *-osť* ako štylisticky spravidla neutrálnym, teda expresívno-pejoratívna funkcia derivátov s formantom *-stvo*. Také hodnotenie nám vyplynulo zo skúmania miesta motivantov a motivátov v slovotvornom systéme a v čiastkových reťazcoch základových a odvodených slov bez podrobnejšieho zreteľa na stupeň lexikalizácie významu týchto derivátov. Pri porovnaní reťazcov odvodzujúcich a odvodených slov, napr. *lenivý – lenivosť* oproti *lenivý – leňoch – leňošský – leňošstvo*; *pedantný – pedantnosť* oproti *pedantný – pedant – pedantský – pedantsvo a literatúra – literárny – literárnosť* oproti *literatúra – literát – literátsky – literátstvo*, aj na základe syntagmatických a paradigmatických (vnútro)systemových vzťahov bez ohľadu na kontexty použitia vidieť, že abstraktá s formantom *-stvo* vyjadrujú príslušnú vlastnosť (alebo vlastnosť založenú na nejakej činnosti, na nejakom konaní) vo zvýšenej a pritom negatívne hodnotenej miere, na rozdiel od abstrákt s formantom *-osť*. Istý problém z hľadiska usúvzťažňovania formálnych a významových (sémantických) prvkov derivovaných lexém je v tom, že v prípade derivátov, ako je *literátstvo*, nejde o samostatnú funkciu formantu *-stvo*. Príznak pejoratívnosti, či dnes spresňujúco povedané príznakovosť z hľadiska prítomnosti (pragmatického) negatívne hodnotiaceho komponentu, je tu dôsledkom (a výsledkom) derivačnej histórie slova (v synchronnom zmysle). Vyplýva z faktu, že spredmetnená vlastnosť sa tu nevyjadruje priamo odkazom na základné, z hľadiska primárnych a sekundárnych funkcií (podľa J. Kuryłowicza, 1962) primárne pomenovanie na vyjadrenie vlastnosti, t. j. adjektívum, ale sprostredkované cez odkaz na substantívum ako na nositeľa vlastnosti. Na väčšiu pejoratívnosť názvov vlastností s formantom *-two* (s variantmi) oproti príslušným názvom na *-osť* v poľštine aj na to, že tu nejde o samostatnú funkciu formantu *-two*, poukazujú aj autorky R. Grzegorzcykowa – J. Puzynina (1979, s. 301).

kazuje aj na to, že ironické používanie niektorých slov sa natoľko skonvencionalizovalo, že si vyžiadalo lexikografické registrovanie v slovníkoch. V poľských slovníkoch existuje takáto prax už oddávna. Nevyhýbajú sa tomu ani najnovšie slovníky (napr. *Inny słownik języka polskiego*, 2000). Na druhej strane sme sa mohli stretnúť aj so spochybňovaním spomenutej lexikografickej praxe a s negatívnou odpoveďou na otázku, či sa má (a zmysluplne môže) pri výklade lexikálneho významu slova v jednojazyčných slovníkoch registrovať aj jeho použitie/používanie v ironickom zmysle. Takýto názor sa vyskytol napríklad v diskusii na lexikologickom sympóziu o stavbe, vývine a štruktúre lexiky v európskych jazykoch (*Aufbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen*, 1991; zborník 1993; diskusia, žiaľ, nebola v zborníku publikovaná), spojenom so zasadnutím Komisie pre lexikológiu a lexikografiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Dôvodilo sa tým, že nejstávajú kritériá na zachytávanie slova v ironickom použití; niet totiž obmedzení, ktoré by tu platili, ironicky možno použiť akúkoľvek lexikálnu jednotku.

Niektoré protiargumenty voči spomenutému názoru uvádzame v príspevku o sémantických a štylistických aspektoch obmedzeného hniezdovania v SSSJ (Buzássyová, 2008, s. 117). Jedno ohraničenie pôsobnosti ironického/ironizujúceho použitia spočíva v tom, že v ironickom zmysle sa používajú dosť pravidelne slová, ktoré majú v jazyku daného spoločenstva primárne pozitívnu hodnotu (valeur) svojho významu. Keďže je charakteristické, že lexikálne vyjadrený ironický modus získavajú výrazy dodatočne a deje sa tak s istou mierou pravidelnosti pri predikátoch z „pozitívneho“ hodnotiaceho spektra, možno takéto použitia výrazov hodnotiť podľa niektorých bádateľov ako mystifikácie: mienime niečo iné, ako (čo) povieme (Ермакова, 2002, s. 403; citované podľa Nagórko, 2004, s. 48).

Dôležité je zdôrazniť, že použitie výrazov v ironickom zmysle je vždy implikované kontextom (vnútortextovým aj širším spoločenským a kultúrnym). Vzniká v rečovej činnosti používateľov jazyka, východiskovo na pôde reči v hovorených komunikátoch (v konkrétnych kontextoch). Až za tým nasleduje konvencionalizácia a za tým potom lexikografická reflexia (skonvencionalizovaných) výrazov ako označení vyjadrujúcich tento význam. Porov. ironické použitie pri prvom, základnom význame pomenovania *dobrák* v SSSJ:

dobrák -ka pl. N -áci G -kov m.

► veľmi vľúdny, dobromyseľný, dobrosrdečný človek: *milý, naivný d.*; [...] iron. *tú zastávku zničili nejakí dobráci*

V slovenčine sa prejavuje (ako druhé ohraničenie) aj tendencia ku konvencionalizovaniu **tvorenia deminutívnych pomenovaní osôb (činiteľských a konateľských mien)** pomenovaných podľa vykonávaných intelektuálnych činností a ich **ironizujúce používanie** (napr. *taký učiteľik, advokátik*; na rozdiel od **poľnohospodárik, *baníček*). Reflektujeme tu skúsenosť, že niektoré substantíva z kategórie činiteľských a konateľských mien majú tendenciu tvoriť zdobneniny, ktoré sa používajú v ironickom zmysle, iné nie. Náš citovaný príspevok vznikol ako pokus riešiť aktuálnu otázku kritérií, na základe ktorých sa vo vypracúvaných heslách SSSJ pripisuje k zdobneným menám kombinácia kvalifikátorov zdob. iron.; zdob. často iron.; zdob. obyč. iron. Za dôležitý krok k zrealneniu (a objektivizácii) tejto informácie možno pokladať to, že v koncepcii SSSJ sa prijala zásada (obligátne) ilustrovať príslušnú zdobnenú lexikálnu jednotku v ironickom použití autentickými doklad-

mi z korpusového materiálu (vrátane citátov). Ide tu o zachytávanie skonvencionalizovaných prípadov irónie, procesu, ktorý má charakter tendencie prejavujúcej sa v konkrétnych rečových použitiah. Slovník takto reflektuje jazykovú realitu.

Príklady zdobnenín s kvalifikátorom expresívny výraz a s kombináciou kvalifikátorov iron.; obyč. iron.; často iron. (v podaní SSSJ):

advokátik *-ka* pl. N *-kovia* m. zdrob. často iron.: *Jej advokátik otváral zobák, vraj všetko je na papieri, preto netreba nič preverovať.* [P. Andruška] [...]

manažérik *-ka* pl. N *-kovia* m. zdrob. iron.: *toto nie je auto pre nafúkaného škrobeného manažérika;* [...]

neutrálík *-ka* pl. N *-kovia* m. zdrob. iron.: *Prejavoval sa navonok ako tichý neutrálík.* [P. Jaroš]

hviezdička *-ky -čiek* ž. [...]

3. zdrob. expr., často iron. ► nádejný (detský) predstaviteľ, nádejná (detská) predstaviteľka, obyč. z oblasti filmu, športu, umenia a pod.; možná budúca hviezda: *detská h.;* *vychádzajúca filmová, seriálová h.;* *nová h. svetového tenisu;* *bola to mladučka h. túžiacia presadiť sa v šoubiznise*

Ironické použitia zachytáva SSSJ vo **frazeologizovaných významoch** aj v **parémiách**. Aj na nich vidno pólivosť hodnotenia od pozitívneho spektra k ironickému (opačnému), napr.:

hrdina *-nu* pl. N *-novia* m.

1. ► kto v rozhodujúcich situáciách vyniká odvahou, smelosťou, rozhodnosťou, kto koná ušľachtilé, často život ohrozujúce skutky: *vojnový h.;* [...] iron. *ty si mi (pekný) h.!* bojzlivý, zbabelý človek [...]

Porov. aj parémiu pri heslovom slove *hľadať* alebo frazému pri hesle *nevinnosť*:

hľadať [...] obyč. iron. *kto čo hľadá, nájde* al. *čo hľadal, to našiel/to má zaslúži si to, čo ho postihlo;* [...]

nevinnosť [...] iron. *stelesnená, svätá nevinnosť* o niekom, a) kto sa tvári, že je nevinný b) kto sa správa naivne, prostoducho [...]

V SSSJ sa vyskytujú v samostatných heslách spracúvané **slovotvorné série slov**, ktorých opisovaný význam má už ako **základný (a jediný) význam hodnotenie expresívneho, často ironicky používaného výrazu**. Je to adekvátne vďaka súhre slovotvornej stavby slova danej lexikálnej jednotky (základu a motívu, ktorým je slovo s „pozitívnu“ hodnotou) a slovotvorného sufixu, ktorý je funkčne viacznačný a v danom prípade prídávajúcí pomenovaniu príznak opačného (negatívneho hodnotiaceho jazykového prostriedku):

mudrák *-ka* pl. N *-áci* G *-kov* m.

expr., často iron. ► kto rád mudruje, nahlas sa niečím z rozličných strán zaoberá, uvažuje, premýšľa nad niečím (obyč. samoúčelne, bez prínosu, naprázdno); syn. *mudrlant: ktorý m. toto vymyslel?* [...]

5. Záver

Práca na viacväzkovom slovníkovom diele, akým je Slovník súčasného slovenského jazyka, ktorého druhý zväzok nedávno vyšiel tlačou, prináša výsledok, ktorý predstavuje prehlbovanie a precizovanie opisu významov lexikálnych jednotiek. Túto prácu vedie, koordinuje a mnoho čiastkových analýz aj zjednocujúcich krokov urobila vedúca grantového

projektu Alexandra Jarošová. V jej spresnení zásad spracovania hesiel slovníka a ich aplikovaní sa ozrejnilo aj to, ako sa v koncepcii slovníka chápe lexikálna pragmatika.

Cieľom môjho príspevku bolo prispieť k tomuto obrazu poukázaním na to, akými rôznymi spôsobmi sa Slovník súčasného slovenského jazyka vyrovnáva s problematikou lexikálnej pragmatiky, ktorej súčasťou je axiologický moment – vo forme sémantizačných poznámok typu (**často so záporným hodnotením**), (**s negatívnym postojom hovoriaceho k označenému javu**), (**z pohľadu kritikov**) a ďalších. Pri analýze relevantných hesiel slovníka sa podrobnejšie ukázal aj širší spoločenský (aj mimojazykový) rozmer sémantizačných poznámok tvoriacich pragmatický aspekt lexikálnych významov slov. Ukázalo sa tiež, že niektoré odvodené abstraktné mená vlastnosti so sufixom *-osť* predstavujú vyšší stupeň lexikalizovanosti kvalifikačného významu ako ich motivujúce adjektíva. Majú bohatšiu kolokabilitu. Na opis ich významu je pre ne vhodný lexikálny typ výkladovej perifrázy.

V opisoch lexikálneho významu v slovníku sa zachytávajú aj koncepty, pomocou ktorých používateľa slovenčiny vnímajú a interpretujú skutočnosť rozličným spôsobom (kultúrou, náboženstvom, etnicky, národne) diferencovaných členov (plurikultúrnej) slovenskej spoločnosti.

Ako súčasť vzťahu pragmatiky a sémantiky z pohľadu teoretickej a praktickej lexikografie sa určujú tendencie ku konvencionalizovanému (konvenčnému) vyjadrovaniu ironie (ironické použitia výrazov v deminutívnej lexike, vo frazeológii, v lexikálnych jednotkách s osobitnou súhrou lexikálneho významu so slovotvornou stavbou slova).

Analýza spôsobov kooperovania kognitívnych, nocionálnych a na druhej strane hodnotiacich a citovohodnotiacich prvkov vo význame lexikálnych jednotiek ukazuje, že zásady spracovania slovníka, ktoré sa v tejto zložke prijali, sú „nastavené“ vhodne.

Neodstraňuje to potrebu pri identifikovaní a opise jedinečného lexikálneho významu každého hesla rozpracovaného slovníka starostlivo porovnávať jeho jedinečnosť a mieru typovosti, nachádzať vhodnú analógiu spracovania.

Literatúra

- ЕРМАКОВА, Ольга: Ирония и словообразование. In: Slawische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik. Eds. Svetlana Mengel. Münster: LIT Verlag 2002, s. 403 – 412. ISBN 3-8258-5864-2.
- BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára: Východiská morfémovej analýzy (Morfematika slovotvorba). Bratislava: Veda 1985. 134 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Motivačné vzťahy a význam derivátov s formantom *-stvo*. In: Bosák, J. – Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy (Morfematika slovotvorba). Bratislava: Veda 1985, s. 83 – 129.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Sémantické a štylistické aspekty obmedzeného hniezdovania. In: Lexikografie v kontextu informačnej spoločnosti. Sborník príspevků z pracovného setkání. Praha, 4. – 6. 6. 2007. Red. A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2008, s. 113 – 122. ISBN 978-80-86496-41-2.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- ČERMÁK, František: Poznámky k interpretaci významu ve slovníku. In: Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika). Na počesť Alexandry Jarošovej. Ed.

- K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková. Bratislava: Veda 2012, s. 76 – 83. ISBN 978-80-224-1268-1.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.
- DOKULIL, Miloš: K otázce prediktability lexikálního významu slovotvorně motivovaného slova. In: Slovo a slovesnost, 1978, roč. 39, č. 3 – 4, s. 244 – 251.
- DOKULIL, Miloš: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. In: Slovo a slovesnost, 1982, roč. 43, č. 4, s. 257 – 271.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. 5. kap. Pragmatika. Bratislava: Veda 2010, s. 248 – 288 s. ISBN 978-80-224-1078-6.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikálna pragmatika. In: Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika). Na počesť Alexandry Jarošovej. Ed. K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková. Bratislava: Veda 2012, s. 41 – 49. ISBN 978-80-224-1268-1.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata – PUZYRNINA, Jadwiga: Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1979. 326 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a...: současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s. ISBN 80-85573-67-9.
- Inny słownik języka polskiego. Red. M. Bańko. Warszawa 2000.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spracovanie adjektív v Slovníku súčasného slovenského jazyka s osobitným zreteľom na adjektíva vzťahové. In: Lexikografie v kontextu informační společnosti. Sborník příspěvků z pracovního setkání. Praha, 4. – 6. 2007. Red. A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2008, s. 59 – 72. ISBN 978-80-86496-41-2.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Grafické rozhraničenie gramatickej informácie a sémantizácie. Interný materiál JÚLŠ SAV z 20. 3. 2010. 2 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Východiská a zásady spracovania slovníka. In: BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006, s. 13 – 47. ISBN 80-224-0932-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- KURYŁOWICZ, Jerzy: Очерки по лингвистике. Сборник статей. Ред. В. А. Звегинцев. Москва: Издательство иностранной литературы 1962. 456 с.
- LEVINSON, Stephen C.: Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press 1983. 423 s. ISBN 0-521-29414-2.
- Mluvnice češtiny 1. Ved. Red. J. Petr. Praha: Academia 1986. 568 s.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: Vzťahové adjektíva v slovenčine. Bratislava: Veda 1993. 204 s. ISBN 80-224-0352-0.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: Futbalový, futbalovejší a iné... K niektorým otázkam spracovania desubstantívnych adjektív v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Lexikografie v kontextu informační společnosti. Sborník příspěvků z pracovního setkání. Praha, 4. – 6. 2007. Red. A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2008, s. 73 – 93. ISBN 978-80-86496-41-2.
- NAGÓRKO, Alicja: Ironia a słownik. In: Семантика и прагматика языковых единиц. Ред. Еремин А. Н. Калуга: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова 2008. 100 s.

радова, Калужский государственный педагогический университет им. К. Э. Циолковского 2004, c. 46 – 51. ISBN 5-88725-087-9.

Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinové. Praha: Academia 1998. 356 s. ISBN 80-200-0640-0.

Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinové. Praha: Academia 2004. 568 s. ISBN 80-200-1168-4.

Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0-public-sk. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Slovník spisovného jazyka českého. 8 sv. 1960 – 1971. Red. B. Havránek a kol. 2. nezměněné vyd. Praha: Academia 1989.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – O. [3. zv.] (pracovná elektronická verzia).

Connotative and Pragmatic Attributes of a Lexical Meaning

The paper deals with the lexical pragmatics in The Dictionary of Contemporary Slovak Language. The author shows that some derived abstract names of attributes ending with the suffix *-ost'* present a higher degree of lexicalization of qualifying meaning than their motivational adjectives. Collocability of such abstract names is more extent. For describing their meanings, it is suitable to use a lexical type of explanatory periphrases.

Further, there are analysed lexical units bearing information on communicative function of concrete expression and, simultaneously, attitude of a speaker expressed by semantic notes (e.g. expressing negative attitude of a speaker to denoted phenomenon, from the viewpoint of critics, etc.). The description of a dictionary lexical meaning includes also concepts through which can users of the Slovak language grasp and interpret a reality: by various ways (culturally, religiously, ethnically, nationally) differentiated members of multicultural and pluralistic Slovak society.

As a component part of a relation of pragmatics and semantics from the viewpoint of theoretical as well as practical lexicography there are outlined some tendencies towards conventional expressing of an irony (ironic expressions in diminutive lexis, phraseology and within the scope of lexical units with special cooperation of lexical meaning and word-formative structure of a word).

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: klarab@juls.savba.sk

Poznámky k interpretaci významu ve slovníku

František Čermák

1. Metodologický rámec a předpoklady

Cílem jakéhokoliv moderního slovníku je, nebo by mělo být, skutečné zmapování významu stojícího za slovy, spolu s typy jejich užití, což je umožněno současnými korpusovými daty, a ukázat i jeho souvislost s území těchto slov (a často i s pragmatickou funkcí). Velký slovník by měl výchozí korpusová data respektovat, jak jen je to možné: v podstatě to bude produkt řízený korpusem. Podstatným novým problémem pro lexikografy je záplava dat, která ještě před několika lety nebyla k dispozici. Z tohoto důvodu se stále hledají cesty a prostředky k tomu, jak co nejlépe takto početná data zvládnout. Zvláštní a přetrvávající problémy zahrnují identifikaci významu za korpusovými tvary, rozdělení korpusových dat do zvládnutelných skupin, vzájemné vztahy a jejich elegantní a efektivní popis.

Jakkoliv je v mnohém možné a nutné se poučit z praxe starých slovníků, kritika těchto slovníků zde není nutná (zabrala by mnoho času a nebyla by produktivní, viz mj. Čermák, 2007a, b), zvláště kvůli tomu, jak nedokonale odpovídají datům a jak selektivně jsou stavěny.

Výchozí seznamy hesel, **hesláře**, sestavené z korpusu (a podle potřeby případně ověřované jinde), jsou základním předpokladem, a musejí se opírat o korpusové statistiky, resp. **frekvence**, což staré slovníky nedělaly a nemohly dělat. Hlavní zásady lze shrnout do následujících potřeb:

1. **Seznam** slov a lemmat (i víceslovných) založený na frekvenci je velmi užitečný z mnoha důvodů, např. k určení pravděpodobné složitosti hesla.
2. Frekvenční informace by se měla objevit u všech lemmat.
3. Seznam by měl zahrnout veškeré varianty, které se objevují v korpusu, řazené frekvenčně.
4. Měli by být zahrnuti všichni členové uzavřené třídy (e. g. názvy barev).

Forma hesla může znamenat víc věcí. Vlastní forma zahrnuje řadu známých položek, jejichž zpracování záleží na metodě ve slovníku použité:

5. **Lemma**, varianty (tj. skutečný záznam a popis tvarů, které byly opravdu zaznamenány, ne preskriptivní podoba, což by mohlo vést k nekonečnému výběru), a tedy skutečné nalezené tvary.

6. **Varianty** se můžou lišit mj. regionálním územím.

7. Význam (**obv. flektivního**) tvaru nemusí být součástí významu lexému a je třeba ho zpracovat zvlášť, srov. české *Dovolíte?* (= konvenčně žádám o usnadnění průchodu v ob-

sazené řadě sedadel v divadle a pod.), které se nekryje s žádným z významů lexému *dovolit* ve slovníku.

8. Výslovnost (pouze kvůli rozlišení, v češtině či slovenštině jen některá cizí slova).

O víceslovných formách viz dál (3.1 – 3.2).

Metodologický rámec identifikace (napřed) formy (a pak) i následného významu a funkce je možný jen v aspektech **paradigmatických a syntagmatických**. Ty první korpus nabízí relativně rychle a snadno, ty druhé, závislé na přiřazování formy podle společných rysů do tříd, jsou věci analýzy a mohou být pracné.

V širším smyslu je **funkce** každé formy (ve smyslu role ve struktuře, řetězci a pod.) součástí syntagmatiky a její analýzy, nicméně **pragmatická funkce** (pragmatika), kterou nelze směřovat s významem, jakkoliv se od něj někdy těžko odlišuje, stojí mimo a je věcí analýzy širšího, často i mimojazykového kontextu (i když i ten lze zjistit jen ze širší syntagmatiky a studia kontextu, viz např. výše příklad *Dovolíte?*).

Nicméně hlavním a obtížným cílem lexikografovy práce je identifikace **významu**. Pro i po jeho uchopení je třeba věnovat mimořádnou pozornost užívanému, nejlépe předem stanovenému definičnímu **metajazyku** (se známými zásadami potřeby vykládat neznámé známým, nekognitivní/emocionální aj. kognitivním a objektivním, vyhýbat se tautologii a pod., což mj. souvisí i s frekvencí částí metajazyka).

Nejdůležitějším **cílem** jakéhokoliv všeobecného slovníku je poskytnout uspokojivý popis významu každé lexikální formy, nabízené v konkordancích velkého korpusu. Zmiňme napřed aspoň několik základních zásad:

9. Význam a funkce každé formy je jedinečná a ve svém úhrnu, daným všemi (či aspoň hlavními) vztahy k jiným formám (= úhrn kolokačních tříd/paradigmat), je jedinečná a nezaměnitelná (de Saussure, zvl. jeho hodnota).

10. Význam a užití formy jsou neoddělitelné, protože význam lze odvodit jen z ověřeného užití, tj. ne z potenciality formy či úzu ani úzu osobního (jednotlivce).

11. Význam lze odvodit ze skutečných a dostatečných kontextů užití a nelze přitom otevřít možnost nežádoucí definice kruhem.

12. Každá definice významu by měla být soběstačná, neměla by se opírat o vnější, neověřitelné informace, nejde-li o termíny.

13. Každá definice významu by měla být dostatečně explicitně formulována, aby nesplývala s dalšími hesly, a tedy by měla být jedinečná.

14. Definice významu by měly být založené na skutečných a typických korpusových datech a měla by platit pro, resp. se vztahovat na všechny důležité případy výskytu tvaru.

V následujícím se budeme stručně, a ve snaze vystihnout podstatu řady problémů taky často jen heslovitě a bez podrobných příkladů, snažit zaměřit na podle našeho soudu hlavní

aspekty identifikace a formulace významu. Vychází se tu z širších a podrobnějších studií (Čermák, 2009, 2010a, b).

2. Typy významu

Je třeba rozlišovat mezi významem **(a)** termínů a frazémů (viz 3) a **(b)** standardních lexémů; oba typy by se měly dále odlišit od **(c)** forem s výraznou pragmatikou (např. hodnotící funkcí). Každý z nich by se měl zpracovat zvlášť, má své specifické požadavky. Přitom je třeba dodat jasně, že o lexikálním významu je patřičně mluvit u čtyř hlavních autosémantik (S, A, V a ADV) tvořících jádro lexikonu, popř. u předložek a numerálií, pro ostatní je vhodnější pracovat s pojmem funkce. Vymezení významu zvláště autosémantik bere na sebe podobu definice.

2.1 Definice

Pro popis významu jednotlivých slovních druhů je třeba vždy **(a)** zvláštní přístup a **(b)** zvláštní předchozí přípravu. Obecným **předpokladem** je dělit i v rámci téhož slovního druhu hesla na užší sémanticky a funkčně sevřené typy a skupiny a ty vždy zpracovávat zvlášť.

2.2 Obecné předpoklady a typy definice

Zvláštní **přístup (a)** spočívá především ve volbě adekvátního **metajazyka** (e. g. definice verba bude v zásadě celkově slovesná atd., ne však, jak se stává např. u partikulí, typu „s význ. zdůraznění“ jako u *vždyt, přece*). Zvláštní **příprava (b)** by měla vycházet z „formálních“ aspektů zjištěných v textu (např. pro S „tetratomie“: člověk, živočich, konkrétnum, abstraktum, popř. místo, což je ale až výsledkem konkrétní **analýzy** konkordancí; pro V je třeba např. uvažovat verba movendi, sentiendi aj.), kde všude nejdůležitější je široce pojatá valence.

1. Základní, klasický přístup se, kde je to možné, zakládá na dichotomii *genus proximum + differentia specifica*. Dnes se redukuje, ne bez problémů, na uvádění nejbližšího hyperonyma a skupiny určitých nezbytných rysů. Nicméně hyperonyma (nejen ta bezprostřední) jsou zásadní a bez nich není možná žádná definice. Obecně se tu projevuje paradigmatický pohled a představa hierarchie.

2. Užitečná je jasná, deiktická definice (pokud je k dispozici), která využívá poukazování (i když ve většině případů nepřímé) na vnější předměty a jevy, se kterými slovo souvisí. Sem patří i obrázky, schémata, atd.

3. Relační definice platí pro odvozené jednotky (např. adjektiva od substantiv), ale sémantické vztahy nejsou vždy mechanické a aditivní. Jedná se tradičně o častý zdroj nesprávných informací, protože odvozené jednotky sotva kdy odrážejí bázi (výchozí jednotku) přesně, např. mezi substantivem a souvisejícím adjektivem.

4. Často je užitečné poskytnout typická referenční slova, ke kterým se definované slovo obvykle vztahuje, jako např. substantiva (pro adjektiva) nebo typ podmětu, předmětu atd. (pro slovesa). Přímou souvisí s kolokacemi a dalšími syntagmatickými informacemi.

5. Funkce (gramatických slov atd.) není jejich význam, ani ji nelze vztahovat k jiným specifickým lexémům (pomocí kolokací atd.), jde o vymezení jednotky v relevantní a obvyklé obecné struktuře. Něco jiného je pragmatická funkce.

6. Jelikož **funkce závisí na teorii** (např. spojky a částice závisejí na teorii syntaxe a pragmatice), je třeba teorii sdělit explicitně předem, přinejmenším odkazem na příslušný rámec.

2.3 Zásady definice významu

Obecné zásady (A) jsou většinou jasné, zde tedy jen v kostce. Vezměme v úvahu přinejmenším následující:

7. Vše **neznámé** (a řídce se vyskytující) by se mělo vysvětlit z hlediska známého (a běžného). Výhoda je mít stanovený **metajazyk** (viz už výš, např. Longman omezil slovní zásobu definic na 3 000 běžných a častých slov), i když to ještě nebylo vyzkoušeno pro velké slovníky.

8. Kontext a užití mají hlavní rozlišovací schopnost u významu slova, což často stojí v ostrém protikladu k osobním a ne vždy oprávněným předpokladům jedince.

9. Kontext, který se má v **příkladech** objevit, nemá žádný standardní rozsah; odvíjí se od povahy lemmatu. Měl by význam ilustrovat, ale význam nemusí vycházet jen z něj.

10. Každá definice by svým tvarem a zněním měla **odpovídat příslušnému slovnímu druhu** a umožnit tak vhodné nahrazení v textu (pro autosémantika/slova lexikální). Často zde může napomocť rozsáhlá zkouška nahrazení (tj. záměna, nahrazení lemmatu v příslušných kontextech definicí). Specifická podoba definice (zahrnující více aktantů, včetně mluvčího a adresáta aj.) musí být u lemmat větné podoby, např. přísloví (patřící do frazeologie). Alternativou k tomu není definice typu slovníku COBUILD celou větou, ta definuje obvykle jednoslovný lexém, jakkoliv výhodně naznačuje i mnohé z jeho úzu.

11. Definice nesmí být cyklická, resp. **tautologická** (definice vzájemnými synonymy není řešením ani popisem).

12. Opozita a kontrastní slova, pokud nějaká existují, je třeba vždy zmínit, protože ukazují na důležitou vazbu na další lexém/y, obvykle v rámci paradigmatu. Opozita (nejen úplná antonyma) jsou zásadní; pokud jsou k dispozici, pomáhají lexikografovi i uživatelům zorientovat se v systému slovní zásoby.

Ke **specifičtějším (B)** a techničtějším zásadám lze řadit následující:

13. Všechny **příklady** by měly sémanticky a funkčně odpovídat uvedeným definicím a neměly by nahrazovat ty jejich části, které nejsou zmíněny.

14. Nic takového jako **určitý izolovaný význam jediné kombinace** u lexému neexistuje: řešením je buď pro něj najít více příkladů, a tak z něj učinit běžný význam nebo

kombinaci slov, nepovede-li se to, prohlásit kombinaci za idiom. Zastaralou myšlenku výjimky, zachovanou snad v gramatice, lze nahradit jedním z těchto dvou výše uvedených řešení.

15. Každý význam lexému musí mít za sebou dostatečně velkou **analogii**, oporu v obdobných dalších případech.

16. Do definice je nutno vměstnat co nejvíce, vyvarovat se metaforických významů, třeba dvouvrstevným přístupem (tj. ke každému smyslu uvedením hlavního významu i významů sekundárních). Aktuální bývá ohled na **ekonomii formulace**.

17. Je nutno zvážit možnost **paralelního uvádění** (zjednodušené) odborné **definice termínů** vedle **standardní definice** (např. vymezení *solí* jako „NaCl, chlorid sodný“ jakož i „bílá krystalická látka používaná k dochucení jídla nebo jako konzervační prostředek“). Obojí je třeba přitom jasně lišit.

18. Je třeba vzít prakticky vždy na vědomí **kolokační omezení**: Zvláště pokud je zjištěno, že lemma kolokuje jen se striktně **omezenou třídou kolokátů**, musí to být výslovně uvedeno. Jinak je třeba na takovou třídu pohlížet jako na soubor „ustálených“ kolokací (idiomů) a takové „lemma“ je nutno vypustit ze seznamu, protože se nepoužívá samostatně a je to jen komponent několika kombinací.

19. (Morfologické) tvary obvykle se objevující ve specifických kolokacích mají často specifický význam, který není aplikovatelný na celé lemma, a proto mohou vyžadovat zvláštní zpracování v části slovníkového článku nebo v samostatném lemmatu (viz výš).

20. Pokud se mají zařadit rozšířené, většinou **metaforické případy užití**, měly by být zvoleny opatrně, obzvláště s ohledem na ukázání možností (současného nebo budoucího) rozšíření standardních významů, které byly zaznamenány, jako naznačení možností jazyka; nelze je chápat za samostatné významy a mělo by jich být málo. Většina dřívější praxe užívající nadměrně označení *přeneseně* se z dnešního hlediska dá chápat jako alibismus a dá se odstranit dohledáním dalších dat a konstituováním dalšího významu.

21. Synonyma se na první pohled mohou jevit jako užitečná, ale uživatelé mohou ideálně očekávat poznámku o rozdílech mezi synonymem a lemmatem. Pro definici jsou synonyma pro svou nesystémovost zbytečná, jakkoliv můžou stát navíc a zvláště, je-li součástí koncepce je uvádět.

2.4 Polysémie

Polysémie, všeobecně se vyskytující v jazyce ve všech svých částých lexémech, působí tradičně lexikografům potíže, protože neexistuje žádná shoda v tom, jak s ní zacházet. Zobecnit lze alespoň následující:

22. Význam a jeho části by se měly vztahovat ke tvaru, kdykoliv je to možné (tj. syntaktické užití, valence, kolokabilita); jeho jednotlivé významy nejsou vždy propojené jasnou metaforou či metonymií, i když je to jev častý.

23. Je nutno rozlišovat mezi běžným užitím, významem terminologickým a frazeologií, kde slovo samostatný význam nemá.

24. Významy polysémního lemmatu se na jedné straně nemají vzájemně překrývat, na druhé straně musejí vyčerpávat celé sémantické spektrum naznačované daty.

25. Tam, kde se význam kříží či navrhuje na pragmatiku, je (zvláště u nápadných případů) třeba najít způsob, jak to odlišit a signalizovat. Význam je mentální a relativně *objektivní*, kognitivní korelát formy (lexému), který je popsitelný opozicemi a rozkladem na části, pragmatika je relativně *subjektivní*, jakkoliv ustálená funkce, zvláště v případě evaluace a bývá jen dichotomní („pozitivní-negativní, plus-mínus“).

3. Idiomy (frazémy) a termíny

Obě specifické oblasti mají společné to, že jejich forma je jak jednoslovná tak víceslovná, přičemž víceslovných termínů je mnohem víc než jednoslovných. Jelikož jsou jak idiomy (frazémy) tak termíny záležitosti mnohem komplikovanějšího a odlišného typu lexikografie (viz např. Čermák, 2007a, b), lze zde uvést pouze několik zásad.

3.1 Idiomy (frazémy)

Idiomy by měly být dostatečně definovány, včetně informací o užití, třídách uživatelů a okolnostech, za kterých se užívají.

1. Všechny idiomy by měly zůstat bez vztahu k označeným významům jednoslovného lemmatu a měly by se zpracovat zvlášť, včetně upřesnění jejich pragmatické funkce.

2. Alespoň některé idiomy/frazémy by mohly být zpracovány jako nezávislá hesla, čímž vzniká otázka systému jejich uvádění a řazení v hesláři.

3. Mnoho idiomů je pragmatických, výslovně hodnotících a tato informace by měla být explicitně vyjádřena.

4. Problém jejich (abecedního) řazení by měl mít jednoduché a systematické řešení (např. co se týče slovních druhů: nejprve substantivum, pak adjektivum, pak sloveso, adverbium, první slovo atd.).

3.2 Termíny

Představují největší část každého přirozeného jazyka (včetně četných mnohoslovných výrazů) a měly by se vždy definovat po konzultaci s odborníky, kteří by také měli pomáhat při výběru odborných výrazů mj. tak, aby se zachytilo aspoň celé jádro daného úseku,

podoboru aj. Lingvisté by nikdy neměli dávat přednost svým názorům před názorem odborníků, můžou jen s jejich pomocí sestavit zjednodušenou lingvistickou definici hesla (viz výš).

5. V mnohých případech by se u termínů měly objevit jak encyklopedické, tak lexikografické definice, z nichž ty druhé mohou být kratší.

6. Pro volbu termínů neexistují žádná samozřejmá kritéria. Je nutná určitá kombinace odborné rady a frekvence výskytu formy v korpusu.

7. Může být žádoucí odlišit terminologické a běžné užití lemmat (viz diskuse o heslu *sůl* výše).

4. Poznámky

Obecná a někdy velmi stručná podoba výše uvedených hlavních zásad pokoušejících se uchopit problémy lexikální sémantiky při jejich lexikografickém, zvl. korpusovém zpracování se oprávněně může zdát bez ilustrace nejasná. Ta by však vydala na celou řadu studií. Lze proto místo toho odkázat aspoň na předchozí práce autorovy a obecné lexikografické příručky, studie a kompendia (jako Atkins – Rundell, 2008; Hartmann – James, 1998 či Hanks, 2010). Daný přístup pochopitelně musí nutně opomíjet řadu speciálních otázek a stejně tak pluralitu alternativních názorů.

Literatura

- ATKINS, Beryl T. Sue – RUNDELL, Michael: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press 2008. 552 s. ISBN 978-0-19-92770-4.
- Collins Cobuild *Advanced Learner's English Dictionary*. Ed. Sinclair J. M. et al. 4th ed. London/Glasgow 2003. ISBN 0-00-715800-9.
- ČERMÁK, František: *Manuál lexikografie*. Praha: H + H 1995 (spolu s R. Blatnou, i spolueditor). 283 s. ISBN 80-85785-23-7.
- ČERMÁK, František: Polysémie a kolokace: případ adjektiva *měkký*. In: *Studie z korpusové lingvistiky 2 Kolokace*. F. Čermák – M. Šulc (Eds.). Praha: NLN 2007a, s. 56 – 93.
- ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Praha: Karolinum 2007b. 718 s. ISBN 978-80-246-1371-0.
- ČERMÁK, František: *Leksikografovi zapiski o korpusnom slovarju*. In: *Jezik in slovstvo*, 2009, roč. 14, č. 3 – 4, s. 25 – 42.
- ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN 2010a. 357 s. ISBN 978-80-7422-020-3.
- ČERMÁK, František: *Notes on Compiling a Corpus-Based Dictionary*. In: *Lexikos 20 (AFRILEX-reeks/series 20: 2010b)*, s. 559 – 579.
- HANKS, Patrick: *Compiling a Monolingual Dictionary for Native Speakers*. In: *Lexikos 20 (AFRILEX-reeks/series 20: 2010b)*, s. 580 – 598.
- HARTMANN, Reinhard R. K. – JAMES, Gregory: *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge 1998. 176 s. ISBN 0-415-14143-5.

Notes on the Interpretation of Meaning in Dictionary

After a brief outline of the basic aspects of forms to be included as lemmas, main attention is paid here to major problems and pitfalls of meaning and way how lexicographer should preferably handle these. Today's dictionary will be based on a large corpus offering ample representation of syntagmatic aspects of language use in a variety of contexts that have to be used as primary and mostly the only source of information. Specifically, care must be taken to distinguish meaning and (evaluative) pragmatics, methods how to discern lexeme and a specific form, individual meanings (senses) in polysemy, idioms and terms versus standard lemmas, etc. Description of meaning should follow clearly set rules including rules of metalanguage which it is necessary to define.

prof. PhDr. František Čermák, DrSc.

Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta, Karlova univerzita v Praze, Česká republika

e-mail: frantisek.cermak@ff.cuni.cz

K otázke normatívnosti Slovníka súčasného slovenského jazyka

Slavomír Ondrejovič

1. Podľa Petry Fejdi z bývalého tlačového oddelenia Ministerstva kultúry SR „(Slovník súčasného slovenského jazyka – SSSJ) zachytáva celú šírku súčasnej slovnej zásoby, aj množstvo nespisovných a slangových výrazov. Svojím charakterom nejde o kodifikačné dielo“ (Kováčová, 2009). SSSJ nie je výlučne slovníkom spisovného jazyka, a teda sa ani nemôže uchádzať o visačku kodifikačného diela. Takýto názor však o uvedenom slovníku netlmočila len Petra Fejdi(ová), podobné vyhlásenia sme počuli aj z úst vtedajšieho hovorca ministerstva kultúry Jozefa Bednára a veľmi blízke názory odzneli v minulosti i na rokovaní Ústrednej jazykovej rady, ktorú by mali tvoriť, ako sa uvádza v štatúte tohto poradného orgánu Ministerstva kultúry SR, významní jazykovedci, a to takí, čo „majú aj bohaté skúsenosti z práce v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy“. Zdá sa však, že tento štatút sa v konkrétnej praxi pri vymenúvaní členov rady uplatňuje dosť voľne. Aj na tejto pôde si jej členovia mohli v diskusií vypočúť napríklad to, že uvedený slovník (by) mal byť spisovný a pri jeho príprave sa malo postupovať v tej línii, akú vytýčili autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ), že by sa rada mala inšpirovať Slovníkom nesprávnych a správnych výrazov (1974) a pripraviť podobnú príručku a pod.

Pre poznanie predstáv zástupcov štátnej správy o štátnom jazyku SR je zásadná aj webová stránka Ministerstva kultúry SR. I tu sa zdôrazňuje (ako „dôležité upozornenie“), že Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú v slovníkovej časti len spisovné slová a KSSJ zachytáva jadro slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny a popritom aj časť nespisovnej slovnej zásoby, ale tú „primerane hodnotí“. Konkretizuje sa, že nespisovné jazykové prostriedky sú uvedené obyčajným typom písma (t. j. nie tučným typom) a na ich farebné odlišenie sa používa fialová farba. **Nespisovnosť** sa pri nich vyjadruje kvalifikátormi: **nár.** (= nárečové), **slang.** (= slangové) a **subšt.** (= subštandardné). Ďalej sa v tomto upozornení pripomína, že niektoré nespisovné výrazy nie sú označené týmito kvalifikátormi, ale za nimi sa používa skratka **správ.** (= správne), za ktorou nasleduje spisovný ekvivalent tohto výrazu.

No to isté sa dá povedať aj o Slovníku súčasného slovenského jazyka. Aj v ňom sa uvádzajú nespisovné lexikálne jednotky označované ako **subštandardné** (skratka subšt.), napr. *bacha, blbec, cimra, grázel; slangové slová, slangizmy* (skratka slang.), napr. *atmoška, blicnúť si, bočák, ciga, depka, didžina, facina*. A sú tu aj lexikálne jednotky, ktoré sa hodnotia ako **nesprávne**, pri ktorých sa odkazuje na heslá s poznámkou správ. (správne), napr. *antidatovať*, správ. *antedatovať*; *čidlo*, správ. *snímač*; *dielčí*, správ. *čiastkový*. A všetky tieto nespisovné heslové ekvivalenty (subštandardné, slangové, ale aj nesprávne) sa uvádzajú čierne na rozdiel od ostatných, ktoré sa tu odtláčajú tučným typom písma bordovej farby. Takže každý, kto nie je farboslepý, ani sa nestal farboslepým po vyjdení tohto slovníka, (by) si mohol všimnúť, že v tejto veci nie je zásadný rozdiel ani medzi KSSJ a SSSJ. Iná vec je, že SSSJ je neporovnateľne rozsiahlejší ako KSSJ a že v oboch prípadoch ide o odlišné typy slovníkov. SSSJ zachytáva novšiu slovnú zásobu a vychádza z nového po-

znania jazyka a komunikácie i z novej lexikografickej koncepcie, s čím súvisí aj to, že v ňom pribudli v hojnejšom počte nové varianty. Je to teda slovník, ktorý ukazuje súčasnú slovenčinu vo väčšej pestrosti a košatosti, pozerá sa na ňu cez jemnejší raster a opiera sa o nepomerne väčší počet zdrojov objektivizujúcich slovníkové riešenia atď. Naproti tomu KSSJ má vo svojom názve v slove „krátky“ zašifrované aj to, že si jeho autori predsavzali lexikograficky zachytiť slovnú zásobu slovenského jazyka len v istom výbere. Občasné vyjadrenia, že tento slovník zachytáva celú slovnú zásobu, nemajú logiku a pochopiteľne vyvolali nevôľu niektorých používateľov.

2. Opakovanou výčitkou adresovanou SSSJ zo strany jeho kritikov je, že nebol schválený vyššou inštanciou, ministerstvom kultúry, s poukazom na to, že aj v minulosti u nás takémuto schváleniu kodifikačné diela vždy podliehali. Naozaj, aj 1. vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 schválilo Ministerstvo školstva a národnej osvety, „výnosom č. 120 432/31-1 z 2. IC.“ ako „učebnú pomôcku pre všetky školy v ČSR“. Vydala ju, ako je všeobecne známe, Matica slovenská ako prácu svojej komisie, aj keď dielo vyšlo nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe. A rovnako aj ďalšie vydanie Pravidiel slovenského pravopisu (1940), ktoré vydala Matica slovenská, bolo schválené „výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety z 12. februára 1940, čís. 541/1940-prez.“ a takýmto schvaľovacím procesom prešli aj prvé akademické Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953¹. Treba však upozorniť na značnú odlišnosť vtedajšej schvaľovacej praxe od toho, čo sa pri takomto aprobačnom procese žiada dnes. Navyše príručka, akou sú pravidlá pravopisu vrátane ich slovníkovej časti, je z hľadiska žánru čosi úplne iné ako viacvzťahový výkladový slovník. Na frontispice spomínaných Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 (pripomeňme, že ich vypracovali Štefan Peciar – hlavný redaktor, Gejza Horák, Ján Horecký, Eugen Jóna, Eugen Pauliny, Jozef Ružička ako členovia komisie na vypracovanie nového vydania pravidiel) sa uvádza, že ich schválila *Komisia pre záverečnú úpravu Pravidiel slovenského pravopisu*, vymenovaná Sborom povereníkov v tomto zložení: akademik Ondrej Pavlík, predseda Slovenskej akadémie vied, Ondrej Klokoč, povereník kultúry, akademik František Trávníček, akademik Bohuslav Havránek, dr. Miloš Marko, redaktor, Matej Lúčan, kultúrno-politický pracovník, Zora Jesenská, spisovateľka, Viliam Záborský, člen Národného divadla, laureát štátnej ceny, Ján Béder, profesor gymnázia, Jozef Moser, korektor, Anton Opavský, sadzač, a *všetci členovia Komisie pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu* (zvýraznil S. O.). Takže autori mohli byť prítomní aj pri tomto akte a mohli svoje riešenia obhajovať a vysvetľovať a mohli bezprostredne reagovať na prípadné výhrady oponentov aj v tejto záverečnej fáze. O koľko iný výklad kodifikačného procesu ponúkajú tzv. *Zásady vlády Slovenskej republiky na vykonávanie zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov* (2009), v ktorých sa píše:

„Návrh na zmenu kodifikácie sformulovaný na príslušnom vedeckom pracovisku (v tejto súvislosti sa spomínajú slovakistické pracoviská Slovenskej akadémie vied, Národný inštitút slovenského jazyka a literatúry Matice slovenskej a katedry slovenského ja-

¹ V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 je poznámka: „Informáciu o príprave Pravidiel slovenského pravopisu 26. 1. 1989 prerokovalo a vzalo na vedomie Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied a 28. 3. 1989 Predsedníctvo Slovenskej národnej rady.“

zyka a literatúry vysokých škôl – S. O.) sa predloží na posúdenie odborným jazykovedným komisiám s celoštátnou pôsobnosťou alebo celoštátnym zastúpením (napr. Pravopisnej komisii Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV). Po prerokovaní v týchto komisiách sa konečný návrh na zmenu kodifikácie so stanoviskom príslušnej komisie predloží ministerstvu kultúry. Na ministerstve kultúry prerokuje predložený návrh Ústredná jazyková rada, poradný orgán ministra kultúry v otázkach štátneho jazyka, zložená z popredných slovenských jazykovedcov a zástupcov viacerých slovakistických pracovísk. Po predložení stanoviska Ústrednej jazykovej rady ministrovi kultúry môže ministerstvo kultúry pristúpiť k schváleniu navrhovaných zmien a k zverejneniu týchto zmien na svojej internetovej stránke.“

Netreba zdôrazňovať, že kameňom úrazu sa pre jazykovedcov stáva najmä posledná fáza navrhovaného kodifikačného aktu. Na začiatku sa síce vychádza z „kodifikačného námetu“ výskumného pracoviska, čo je v súlade s logikou veci, ale na konci narážame na „stanovisko“ poradného orgánu ministra kultúry SR – Ústrednej jazykovej rady – ako fakticky konečnej inštancie. Šanca, že by ministerstvo schválilo niečo iné, ako navrhuje Ústredná jazyková rada, je takmer nulová. Tým všetkým sa odborná diskusia značne degraduje, keďže nie je zaručené ani to, že konečný verdikt ministerstva bude zhodný so závermi odbornej diskusie. Dokladom toho – v opačnom garde – je aj najnovšie vydanie Pravidiel slovenskej výslovnosti Á. Kráľa z r. 2009, ktoré Ministerstvo kultúry SR vyhlásilo za „jednu zo základných kodifikačných príručiek zahŕňajúcich opis kodifikovanej podoby štátneho jazyka Slovenskej republiky“ napriek tomu, že na spoločnom zasadnutí Pravopisnej komisie a Ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, teda v komisiách s celoslovenskou pôsobnosťou, sa vyslovili závažné pripomienky k príslušnému textu (k uvedenej kauze porov. Ondrejovič, 2009).

Vysoký komisár OBSE pre otázky národnostných menšín Knut Vollebæk v jednej svojej správe o štátnom jazyku na Slovensku (2009) spolu s viacerými inými diskutujúcimi namietal, že Ministerstvo kultúry SR týmto spôsobom získava v procese kodifikácie štátneho jazyka príliš výrazné postavenie, pričom táto otázka prináleží skôr jazykovedcom. Na to hovorca Jozef Bednár reagoval tak, že „akademické a jazykovedné pracoviská môžu mať rôzne názory a môže sa dokonca stať, že pracovisko nepodá návrh na zmenu kodifikácie štátneho jazyka“. Potom zodpovednosť musí vziať do rúk ministerstvo kultúry, lebo ono zodpovedá za túto problematiku (Sme, 28. 8. 2009), k čomu azda ani netreba komentár. V každom prípade sa tu odráža úplne iné myslenie, než ho poznáme z minulosti napr. z kongeniálneho diela Ľudovíta Nováka Jazykovedné glosy k československej otázke (1935), podľa ktorého ministerstvá majú v takýchto prípadoch (keď nejde o učebný text) len „požehnať“ či „pomazať“ kodifikáciu, ktorú vypracujú vedecké inštitúcie, nie miešať sa do veci.

3. Osobitnou kolónkou na webovej stránke ministerstva kultúry je odporúčaná literatúra k téme štátneho jazyka. Sú tu Pravidlá slovenského pravopisu (2000), Krátky slovník slovenského jazyka (2003), Pravidlá slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (2005), Morfológia slovenského jazyka (1966), no ďalej aj Historický slovník slovenského jazyka I. – VII. (1991 – 2008), Ako nehrešiť proti slovenčine (1995), Dejiny slovenskej literatúry (1984), Encyklopédia jazykovedy (1993), Jazyková poradňa (1957 – 1968), Jazyková poradňa odpovedá (1988), Jazyk, reč, človek J. Findru (1998), Slovo o slove G. Horáka (nie J., ako

sa tu uvádza – S. O.) (1999), tri publikácie J. Kačalu *Slovenčina vec politická?* (1994), *Kultúrne rozmery jazyka* (1997) a *Spisovná slovenčina v 20. storočí* (1998), *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* R. Krajčoviča (1988), *Jazyky v priestore a čase* V. Krupu a J. Genzora (1996), *Názvy obcí Slovenskej republiky* M. Majtána (1998), *Vyberte si meno pre svoje dieťa* M. Považaja a M. Majtána (1998), *Lingvistický slovník* (2002), *Moderná slovenčina* (1983) a *Gramatika slovenčiny* (1997) J. Mistríka, *Krátka gramatika slovenská* E. Paulinyho (1997), *Slovenská gramatika* E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca (1968), dokonca *Slovník slovenského jazyka I. – VI.* (1959 – 1968), *Slovník slovenských nářečí I. – II.* (1994 – 2006), zborník *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra* (1995), *Dejiny slovenského jazyka I. – V.* (1967 – 1973), *Kultúra starých Slovákov* (1997) J. Stanislava. Až tu sa dostáva na rad *Synonymický slovník slovenčiny* (1995), po ktorom nasledujú ešte dve Šalingovej knihy *Slovenčina bez chýb* (1998) a *Homonymický slovník* (1998), aby všetko uzavrelo 1 000 poučení zo spisovnej slovenčiny (1974) (webová stránka Ministerstva kultúry – www.culture.gov.sk). Napokon sa pridávajú odporúčané časopisy, ktorými sú v tomto prípade **Kultúra slova** a **Slovenská reč**. Sem sa nepridávajú nijaké upozornenia, aj keď napr. výklady v *Krátkej gramatike slovenskej* E. Paulinyho v uvádzanom posmrtnom vydaní nie sú v súlade so súčasnými Pravidlami slovenského pravopisu z r. 2000, ale ani s tým, ako (by) ich napísal E. Pauliny (úpravy vykonal I. Ripka, porov. k tomu Ondrejovič, 1998). Zarážajúce je, že ani do tohto pomerne rozsiahleho súpisu sa SSSJ nevmetil. Zdá sa teda, že v danom prípade nejde len o spisovnosť či nespisovnosť, lebo viaceré z uvedených diel sú venované nespisovnej lexike (veď je tu aj nárečový slovník), no dôležitú rolu tu hrajú aj ďalšie okolnosti vplývajúce na vnímanie, resp. z vnímania spisovnosti.

4. Zaujímavé je preto pozrieť sa v tomto kontexte na pojem spisovnosti, a to aj cez heslo *spisovné slová* z Encyklopédie jazykovedy (1993, s. 415 – 416). O kritériách na ich vymedzenie sa tu dozvedáme, že sa „v našej jazykovej tradícii uplatňuje ústrojnosť (systémovosť), funkčnosť, ustálenosť, zrozumiteľnosť a reprezentatívnosť (hodnotenie jazykových prostriedkov z hľadiska tradície ap.)“⁴. Hoci dnes sa iste všetci nestotožnia s takouto definíciou, v uvedenom hesle sa prehľadne opisuje pestrý obraz spisovných slov, aby sa napokon s plnou oprávnenosťou konštatovalo: „Medzi spisovnou a nespisovnou vrstvou slov nie je nijaká presne vymedzená ani ostrá hranica, lebo jedným zo zdrojov obohacovania spisovného jazyka sú aj nespisovné jazykové prostriedky“ (s. 416).

Ide na prvý pohľad o heslo formulované z pohľadu tradičnej jazykovedy, v neskorších dielach o spisovnej slovenčine sa preferujú iné kritériá. Najnovšie uvedenú problematiku podrobne rozpracoval predovšetkým J. Dolník v *Teórii spisovného jazyka* (2010, s. 164), kde nájdeme výklad „prirodzenej kodifikácie“, ktorá sa orientuje na „reálnu spisovnú normu“. Tu sa ponúka pre spisovnosť takáto hierarchia hodnotiacich kritérií: a) normovanosť (vžitosť)², b) funkčná adekvátnosť a c) systémovosť. Dôležité v tejto chvíli je upozorniť na to, že aj heslo v Encyklopédii jazykovedy priznáva, že hranica medzi spisovnými a nespisovnými slovami nie je vždy zrejímavá, že, ako vtipne glosuje túto vec mladý český lingvista Václav Cvrček (2009), jazykovedci jednoducho nemajú k dispozícii „spisovnometer“, nevedia preto vždy určiť, čo je spisovné. Tu ani nemusíme pripomínať skutočnosť, na ktorú

² V tomto prípade je vhodnejší tvar *normovosť*, ktorý lepšie „kopíruje“ už dávno a široko uplatňovaný český termín *noremnost*.

zasa vtipne reagoval František Čermák (1992), že kodifikačné riešenia, ktoré sa neopierajú o materiál a frekvenciu, pôsobia zavše ako hádanie z kávovej usadeniny či dokonca ako augurstvo.³ A napriek tomu, napriek týmto faktom, často v praxi pozorovať priam horúčkovitú snahu ostro odlíšiť spisovné a nespisovné prostriedky, resp. jednoznačne zistiť, čo je spisovné a čo nie je. Prejavuje sa to aj v otázkach, ktoré prichádzajú do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a ktorých počet sa zintenzívňuje alebo klesá podľa toho, ako sa zosilňuje alebo zoslabuje hrozba pokút zo strany zákona o štátnom jazyku (aj keď je táto hrozba neraz iba nereálna a v zásade teda neopodstatnená).

5. Z toho, čo som tu uviedol, mi vychádza, že zdôvodnenie ministerstva, prečo nemožno SSSJ zaradiť oficiálne medzi „plnohodnotné“ (teda aj kodifikačné) slovníkové diela, nie je presvedčivé a neopiera sa o spoľahlivé argumenty. V otázke spisovnej a nespisovnej lexiky sa SSSJ totiž principiálne v danom zmysle nelíši od predchádzajúcej tradície. Teória jazykového manažmentu ukazuje, že je omnoho lepšie, ak je medzi ústredným orgánom štátnej správy na jednej strane a medzi expertmi na strane druhej súlad, ako keď nie je. Otázne však je, ako ho dosiahnuť, keďže medzi postojmi Ústrednej jazykovej rady a odbornými komisiami s celoštátnym zastúpením nebýva vždy zhoda.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- CVRČEK, Václav: Začarovaný kruh. In: Respekt, [online], 13, 2009. [Publikované 23. 3. 2009]. Dostupné na: <http://respekt.ihned.cz/c1-36599830-zacarovany-kruh>.
- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Bratislava: Veda 2010. 301 s. ISBN 978-80-224-1119-6.
- ČERMÁK, František: Paradigmatika a syntagmatika slovníku: problémy a možnosti. In: Slovo a slovesnosť, 1992, roč. 53, č. 3, s. 249 – 264.
- Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 513 s. ISBN 80-215-0250-9.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- KOVÁČOVÁ, Martina: Jazykovedci sa sporia s Maďaričovými úradníkmi. In: Sme, [online], 2009. [Publikované 14. 10. 2009]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5061175/jazykovedci-sa-sporia-s-madaricovymi-uradnikmi.html>.

³ Zaujímavé z tohto pohľadu je aj vyjadrenie mladého autora z radov univerzitných jazykovedcov v dennej tlači (porov. Kováčová, 2009), ktorý v tejto súvislosti síce vyslovil názor, že SSSJ je kvalitný slovník, ale ten si „vyžaduje kritického používateľa“. S tým by sa iste dalo súhlasiť, veď každý slovník potrebuje predovšetkým kritického čitateľa, no uvedený citát má dosť absurdné pokračovanie: „Nekompetentný používateľ by totiž za kodifikované podoby, a teda správne, mohol pokladať aj tie, ktoré sú v rozpore s kodifikáciou: bábkar i bábkar.“ Keď však takto hodnotí riešenie v SSSJ profesionálny jazykovedec, čo si môže z takýchto vyjadrení vybrať široká verejnosť? Naozaj sú správne len tvary, ktoré formálne schválil oficiálny politický orgán? Bolo by naozaj možné, aby vyšiel slovník, ktorý je na jednej strane kvalitný, ale na strane druhej bez upozornenia vedľa seba uvádza výrazy, ktoré sú „správne“ i „nesprávne“? A je možné, aby na toto všetko o spomínanej správnosti mohol „kompetentný používateľ“ prísť sám od seba? Nie sú výkladové slovníky určené najmä na to, aby ukázali, ako čo v jazyku naozaj funguje, a aby v tom pomohli orientovať sa používateľom? Spomínané varianty v SSSJ nie sú, samozrejme, správne ani nesprávne, ale v slovníku sa uvádzajú preto, že podľa autorov sa v súčasnej slovenčine práve takto uplatňujú.

- KRÁL, Abel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Martin: Matica slovenská 2009. 423 s. ISBN 80-7090-790-8.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková, 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- NOVÁK, Ľudovít: Jazykovedné glosy k československej otázke. Martin: Matica slovenská 1935. 386 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Nové vydanie Krátkej gramatiky slovenskej Eugena Paulinyho. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 1, s. 60 – 61 (rec.).
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 219 – 230.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Praha: Matica slovenská, nákladom Štátneho nakladateľstva 1931. 142 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Martin: Matica slovenská 1940. 484 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 2. vyd. Bratislava: Veda 1991. 533 s. ISBN 80-224-0080-7.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3. vyd. Bratislava: Veda 2000. 592 s. ISBN 80-224-0655-4.
- Strana Most bude ukazovať absurdnosti jazykového zákona. In: Sme, [online], 2009. [Publikované 28. 8. 2009]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/4993862/strana-most-bude-ukazovat-absurdnosti-jazykoveho-zakona.html>>.
- VOLLEBÆK, Knut: Opinion of the OSCE High Commissioner on National Minorities on amendments to the “Law on the State Language of the Slovak Republic”. The Hague 22. júla 2009.
- Zásady vlády Slovenskej republiky na vykonávanie zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov. Dostupné na: <www.culture.gov.sk/extdoc/2837/text_zasad-priloha_2>.
- ŽAČKO, Ignác – JANEK, Jozef: Slovník nesprávnych a správnych výrazov. Bratislava: SPN 1974. 424 s.

To the Issue of Prescriptiveness of The Dictionary of Contemporary Slovak Language

The author deals with the issue of prescriptiveness of the multi-volumed The Dictionary of Contemporary Slovak Language, which is being published recently. It doubts the arguments of ministry on why it can not be officially regarded as a codifying dictionary. He argues that the dictionary does not differ from the previous lexicographical tradition in the matters of literary and non-literary lexis.

prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: slavoo@juls.savba.sk

Typológia ekvivalentnosti vo frazeológii

Na príklade ruských, slovenských a nemeckých parémii

Peter Ďurčo

1. Koncepty ekvivalentnosti

Otázke ekvivalentnosti frazeologických jednotiek (ďalej FJ) sa venujú rôzne frazeologické disciplíny. **Kontrastívna frazeológia** skúma frazeologickú jednotku ako komplexný semiotický superznak a usiluje sa o úplný opis všetkých aspektov a charakteristík porovnávaných frazeologických jednotiek. **Translatologická frazeológia** sleduje povahu parolových ekvivalentov a skúma možnosti funkčnej kompenzácie ekvivalentov a rečové medzijazykové analógy na úrovni textu. **Bilingválna frazeografia** hľadá langové ekvivalenty, pričom hlavným kritériom je denotatívna a konotatívna ekvivalentnosť, s dôrazom na efektívnosť a ekonómiu deskripcie. **Cudzojazyčná frazeodidaktika** sa primárne venuje otázke frazeologického minima, resp. optima, a hľadá možnosti didaktizácie frazeológie. Dôraz sa tu kladie na adekvátnosť výberu cudzojazyčných frazém a na optimalizáciu ich didaktickej prezentácie.

2. Aspekty ekvivalentnosti

Ekvivalentnosť FJ sa primárne posudzuje z hľadiska zhody komponentov, vnútornej štruktúry a významu. Tento prístup je východiskom pre základnú typológiu ekvivalentov FJ. Ekvivalentnosť FJ však musíme posudzovať komplexne aj z hľadiska ich celkového postavenia v jazykovom systéme, a to tak z hľadiska formy, ako aj obsahu, a tiež v diasystéme, teda z hľadiska ich fungovania v aktuálnom rečovom úze.

2.1 Formálno-štruktúrna ekvivalencia

Primárne sa ekvivalentnosť frazeologických jednotiek posudzuje z kvantitatívnej alebo kvalitatívnej stránky. Pri **kvantitatívnej** ekvivalentnosti sa na základe počtu ekvivalentov rozlišujú štyri základné typy (porov. Korhonen, 2007; Hallsteinsdóttir – Farø, 2010):

1. **Monoekvivalencia**, keď jednej FJ zodpovedá jeden frazeologický ekvivalent v druhom jazyku, napr.:

<i>Бог любит Троицу.</i>	<i>Do tretice všetko dobré.</i>	<i>Aller guten Dinge sind drei.</i>
<i>Деньги не пахнут.</i>	<i>Peniaze nesmrdia.</i>	<i>Geld stinkt nicht.</i>
<i>Старая любовь не ржавеет.</i>	<i>Stará láska nehrdzavie.</i>	<i>Alte Liebe rostet nicht.</i>
<i>Лиха беда начало.</i>	<i>Každý začiatok je ťažký.</i>	<i>Aller Anfang ist schwer.</i>
<i>С глаз долой – из сердца вон.</i>	<i>Zide z očí, zide z mysle.</i>	<i>Aus den Augen, aus dem Sinn.</i>

2. **Polyekvivalencia**, keď jednej FJ zodpovedá viacero synonymických FJ, napr.:

<i>Как аукнется, так и откликнется.</i>	a) <i>Ako sa do hory volá, tak sa z hory ozýva.</i>	a) <i>Wie man in den Wald hineinruft, so schallt es (wieder) heraus.</i>
	b) <i>Ako do hory voláš, tak sa ti ohlási.</i>	b) <i>Wie der Hall, so der Schall.</i>
	c) <i>Ako ty mně, tak ja tebe.</i>	
	d) <i>Aký požičaj, taký vráť.</i>	c) <i>Wie du mir, so ich dir.</i>

3. **Nulová ekvivalencia**, keď v druhom jazyku neexistuje frazeologický ekvivalent pre daný pojem, napr.:

<i>Семеро одного не ждут.</i>	? (Výčitka tým, na ktorých sa musí čakať.)	= <i>Sechs oder sieben sollen nicht harren auf einen Narren.</i>
<i>Семь бед, один ответ.</i>	? (Treba riskovať ešte raz, zodpovedať sa budeme všetci.)	≈ <i>Wer wagt, gewinnt.</i> ≈ <i>Es geht alles auf eine Rechnung.</i>
?	? (Čo je úprimné, netreba odmietať.)	<i>Ein Küsschen in Ehren kann man nicht verwehren.</i>
?	? (Nejde len o to, čo hovoríme, ale aj o to, akým tónom, spôsobom to hovoríme.)	<i>Der Ton macht die Musik.</i>

Ako ukazujú príklady, ekvivalenčné pomery sú vždy podmienené konkrétnou dvojicou porovnávaných jazykov a nulová ekvivalencia sa spravidla týka len konkrétnej dvojice porovnávaných jazykov.

4. **Semiekvivalencia**, keď variantnej FJ alebo synonymickým frazeologickým variantom zodpovedajú v druhom jazyku viaceré variantné FJ, resp. frazeologické synonymá, ktoré sa však štruktúrne úplne nezhodujú, napr.:

a) <i>Собака, что лает, редко кусает.</i>	a) <i>Pes, ktorý/čo breše/šteká, nehryzie.</i>	a) <i>Hunde, die viel (laut, am meisten) bellen, beißen nicht (selten, am wenigsten).</i>
b) <i>Не бойся собаки, что лает, а бойся той, что молчит, да хвостом виляет.</i>	b) <i>Pes, ktorý najviac breše, najmenej hryzie.</i>	b) <i>Bellende Hunde beißen nicht.</i>
c) <i>Не бойся собаки брехливой, а бойся молчаливой.</i>	c) <i>Bojazlivý pes viac šteká, ako hryzie.</i>	
d) <i>Брехливая собака лает, да не кусает.</i>	d) <i>Nehryzie každý pes, ktorý šteká.</i>	
	e) <i>Neboj sa psa, keď šteká.</i>	

Pri **kvalitatívnej** ekvivalentnosti sa na základe vnútornej formy, ktorá je daná komponentovým zložením FJ, rozlišujú tri typy ekvivalencie:

1. **Symetrická ekvivalencia** FJ, keď majú porovnávané FJ rovnaké komponentové zloženie a rovnakú motivovanosť, tenor aj vehikulum sú identické, napr.:

<i>Не все то золото, что блестит.</i>	<i>Nie je všetko zlato, čo sa blyští.</i>	<i>Es ist nicht alles Gold, was glänzt.</i>
<i>Более умный уступает (уступит).</i>	<i>Múdrejší ustúpi.</i>	<i>Der Klügere gibt nach.</i>

2. **Symetricko-asymetrická ekvivalencia**, keď majú porovnávané FJ čiastočne zhodnú komponentovú štruktúru a podobnú motivovanosť, tenor je identický, vehikulum je čiastočne posunuté, napr.:

<i>Аппетит приходит во время еды.</i>	<i>S jedlom rastie chuť.</i>	<i>Der Appetit kommt beim (im) Essen.</i>
<i>Слово – серебро, молчание – золото.</i>	<i>Hovoríť striebro, mlčať zlato.</i>	<i>Reden ist Silber, Schweigen ist Gold.</i>
<i>Милые бранятся – только тешиатся.</i>	<i>Láska nehneváná, nie je milovaná.</i>	<i>Was sich liebt, das neckt sich.</i>

3. **Asymetrická ekvivalencia** FJ, keď majú porovnávané FJ rozdielnu komponentovú štruktúru, a teda rozdielnu motivovanosť, tenor je identický, vehikul je odlišný, napr.:

RU : SK : DE¹

*Под лежащий
камень вода не
течет.*

*Bez práce nie sú koláče.
Kto lenivo žije, sám seba bije.*

*Ohne Fleiß kein
Preis.*

*Куда иголка, туда
и нитка.*

*Holub za holubom, ovca za baranom.
Chvost musí za koňom, voz musí za ojom.*

*Der Schwanz muss
dem Fuchs folgen.*

RU : SK = DE

*В семье не без
урода.*

*V každom stáde sa nájde (čierna) prašivá
ovca.*

*In jeder Herde findet
sich ein schwarzes
Schaf.*

*Гречневая каша
сама себя хвалит.*

Samochvála smrdí.

Eigenlob stinkt.

2.2 Systémoveolingvistická ekvivalentnosť

Pri skúmaní ekvivalentnosti FJ zo systémoveolingvistického hľadiska musíme brať do úvahy binárne opozície formy a obsahu, do ktorých vstupujú jazykové jednotky všeobecne. Dve porovnávané jednotky môžu byť z hľadiska formy (F) a sémantiky (S) vo vzťahu identity (I), privatívnej (P) alebo ekvipolentnej (E) opozície a disjunkcie (D).² Súčinom všetkých možných relácií: {FI | FP | FE | FD}, {SI | SP | SE | SD} dostaneme všetky potenciálne možné binárne vzťahy konfrontovaných FJ (porov. Dolník, 1987):

FI	FI	FI	FI	FP	FP	FP	FP	FE	FE	FE	FE	FD	FD	FD	FD
SI	SP	SE	SD	SI	SP	SE	SD	SI	SP	SE	SD	SI	SP	SE	SD

2.2.1 FI : SI

Binárnu opozíciu formálnej a sémantickej totožnosti dvoch porovnávaných FJ môžeme označiť ako **idionymiu** (porov. Čermák, 1983). Ide o vzťah úplnej symetrie na úrovni formy a obsahu, napr.:

RU = SK = DE

Нет розы без шипов.

Niet ruže bez trňa.

Keine Rose ohne Dornen.

Голод – лучший повар.

Hlad je najlepší kuchár.

Hunger ist der beste Koch.

*Не откладывай на
завтра то, что можешь
сделать сегодня.*

*Čo môžeš urobiť dnes,
neodkladaj na zajtra.*

*Was du heute kannst
besorgen, das verschiebe
nicht auf morgen.*

¹ Znamienkom = označujeme vzťah motivačnej identity ekvivalentných FJ, znamienkom // označujeme vzťah motivačnej inklúzie ekvivalentných FJ a znamienkom : označujeme vzťah motivačnej disjunkcie ekvivalentných FJ.

² Graduálnu opozíciu na úrovni systémovej ekvivalentnosti zatiaľ z typológie vylučujeme, pretože tu ide len o rozdiely v intenzite príznaku. Existenciu graduálnej opozície vo frazeológii treba teoreticky odôvodniť a empiricky potvrdiť. Nie je jasné, ktoré formálne, resp. sémantické vlastnosti frazeologizmov možno považovať za graduálne. Uplatnenie princípu graduálnej opozície vo frazeológii by sme mohli predpokladať napríklad tam, kde ide o kvantifikovateľné rozdiely, teda v oblasti suprasémantických kontrastov. V prípade kontrastívnej frazeológie by mohlo ísť napr. o graduálne opozície „viac známe vs. menej známe“, „textovo viac frekventované vs. menej frekventované“, „častejšie v rečovom úze vs. zriedkavejšie v rečovom úze“ a pod. Pri sledovaní suprasémantických vlastností nemeckých a slovenských frazém sme zistili niektoré z týchto rozdielov (porov. Ďurčo, 2012), dokázať však existenciu graduálnej opozície pri typológii ekvivalentnosti na širokom materiálovom základe nie je jednoduché, pretože v súčasnosti absentujú relevantné paralelné sociolingvistické a textovolingvistické výskumy.

RU = SK

*Путь в ад усыпан благи- Cesta do pekla je vystlaná
ми намерениями. dobrými úmyslami.*

Куй железо, пока горячо. Kuj železo za horúca.

SK = DE

Kto povie a, musí povedať aj b. Wer A sagt, muss auch B sagen.

Najskôr práca, potom zábava. Erst die Arbeit, dann das Vergnügen.

Každý začiatok je ťažký. Aller Anfang ist schwer.

*Lepší vrabec v hrsti ako holub Besser einen Spatz in der Hand
na streche. als die Taube auf dem Dach.*

Črepy prinášajú šťastie. Scherben bringen Glück.

2.2.2 FD : SD

Pri binárnej opozícii formálnej a sémantickej disjunkcie ide o **ideosynkráziu**. Je to vzťah úplnej symetrie, pretože na úrovni formy aj obsahu ide o rovnaký typ opozície. Ide o existenciu frazeologického pomenovania, ktoré nemá v druhom jazyku pomenováciu paralelu a môžeme ho len interpretovať explicitne. V nemecko-slovenskom porovnaní sú to napr. FJ: *Pack schlägt sich, Pack verträgt sich.; Große Ereignisse werfen ihre Schatten voraus.; Wenn einer eine Reise tut, dann kann er was erzählen.; Sauer macht lustig.; Die Axt im Hause erspart den Zimmermann.; Ein Küsschen in Ehren kann niemand verwehren.; Der Ton macht die Musik.* atď. Pojmy vyjadrované týmito nemeckými jednotkami nemajú v slovenčine ustálené frazeologizované paralely.

V rusko-slovenskom porovnaní ide napr. o FJ: *Без бумажки ты букашка, а с бумажкой – человек.; Вольному воля, (спасенному – рай).; Снявши голову, по волосам не плачут.; Битая посуда два века живет.; Убить бобра – не видать добра.; Отзвонил – да и с колокольни долой.* atď. Pojmy vyjadrované týmito ruskými jednotkami nemajú v slovenčine ustálené frazeologizované paralely.

2.2.3 FI : SP

Binárnu opozíciu formálnej identity dvoch jednotiek, ktoré sú sémanticky vo vzťahu privatívnej opozície, môžeme označiť ako medzijazykovú **extenzionálnu divergenciu**. Ide o vzťah neúplnej symetrie, pretože voči jednému typu opozície na formálnej rovine stojí príbuzný typ opozície na významovej rovine. V tejto situácii sa porovnávané jednotky nekryjú rozsahom svojich významov, teda voči monosémantickej jednotke stojí polysémantická jednotka.

Príklad:

Príslovie *Na každý hrniec sa pokrievka nájde.* znamená v slovenčine:

1. Každý raz nájde partnera.

V nemčine znamená identická jednotka *Jeder Topf findet seinen Deckel*³:

1. Každý raz nájde partnera⁴.

2. Pre každý predmet, každú vec sa raz nájde vhodný vlastník.

³ Ruské ekvivalenty k týmto FJ sú vo vzťahu FD : SP, porov. *Была бы шея, а хомут найдется., По Сеньке и шапка, по Еремке колпак (кафтан).*

⁴ Pri definícii významov nemeckých FJ sa opierame o údaje na www.sprichwort-plattform.org: 1. für jeden findet sich ein Partner, 2. es findet sich für jeden Gegenstand oder für jede Sache irgendwann ein passender Besitzer oder Betreiber (<http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Jeder%20Topf%20findet%20seinen%20Deckel>).

2.2.4 FI : SE⁵

Binárnu opozíciu formálnej identity a ekvipolentnej sémantickej inklúzie môžeme označiť ako medzijazykovú **intenzionálnu divergenciu**. Ide o vzťah čiastočnej asymetrie, pretože na rovine formy a obsahu stoja voči sebe nepríbuzné typy opozícií. V tomto prípade sa formálne totožné jednotky čiastočne líšia v zložení a povahe sémantických príznakov ich významovej štruktúry.

Príklad:

Frazeologická jednotka *Adel verpflichtet*. vyjadruje v nemčine, že „osoby s **významnou spoločenskou pozíciou** alebo s vysokým **renomé** musia spĺňať **náročné kritériá na svoje správanie**“⁶.

Ekvivalentná slovenská frazeologická jednotka *Šľachtictvo zaväzuje*. vyjadruje, že „osoby **šľachtického pôvodu** musia spĺňať **náročné kritériá spoločenského správania**“, teda sémanticky sú porovnávané jednotky vo vzťahu inklúzie, čo znamená, že popri spoločných významových prvkoch majú aj prvky odlišné.

2.2.5 FI : SD

Binárnu opozíciu formálnej identity a sémantickej disjunkcie označujeme ako **interlingválnu homonymiu**. Ide o vzťah úplnej asymetrie, pretože oproti úplnej formálnej totožnosti stojí vzťah úplnej sémantickej odlišnosti. Môže ísť o pravú alebo nepravú interlingválnu homonymiu. Za nepravú interlingválnu homonymiu označujeme takú jazykovú paralelu, ktorá je doslovným prekladom východiskovej jednotky, v druhom jazyku však nemá lexicalizovaný význam a možno jej pripísať nanajvýš potenciálny význam na úrovni aktuálnej výpovede v konkrétnej komunikačnej situácii. Napr. nemeckú FJ *Klappern gehört zum Handwerk*⁷. môžeme do slovenčiny doslova preložiť ako *Klepot patrí k remeslu*. Ide síce o gramaticky a sémanticky korektnú vetu, jej význam však nie je ustálený, zmysel takejto vety je v slovenčine nejasný a výklad by bol možný len v konkrétnom kontexte.

Za pravé interlingválne homonymá považujeme také ustálené jazykové paralely, ktoré majú iný význam, napr. nemecká FJ *Mein Name ist Hase*. vo význame „ja o tom nič neviem“ vyjadruje v slovenčine v podobe *Moje meno je Zajac*. len ustálenú formulu pri predstavení osoby s priezviskom Zajac.

2.2.6 FP : SI

Binárna opozícia formálnej privatívnej opozície a sémantickej identity je vzťahom interlingválnej **formálnej variability**. Ide o vzťah neúplnej symetrie, pretože voči jednému typu formálnej opozície stojí príbuzný typ sémantickej opozície. Sú to prípady, keď sa sémanticky totožné jednotky líšia napr. tvarmi svojich komponentov, napr.:

RU = DE // SK

*Исключения
подтверждают правило.*

Výnimka potvrdzuje pravidlo. Ausnahmen bestätigen die Regel.

⁵ Sémanticky ekvipolentný vzťah je taký, kde majú dva pojmy popri spoločnom významovom jadre aj odlišné sémantické prvky.

⁶ Porov.: an eine Person mit angesehener gesellschaftlicher Stellung oder einem bestimmten Ruf werden entsprechende Erwartungen gestellt (<http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Adel%20verpflichtet>).

⁷ Porov.: Werbung gehört zum Geschäft; Man sollte seine Vorzüge öffentlich präsentieren; Selbstdarstellung gehört dazu ([http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=Klappern&bool=relevanz&suchspalte\[\]=rart_ou](http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=Klappern&bool=relevanz&suchspalte[]=rart_ou)).

RU = SK // DE

*Собака, что лает, редко кусает.**Pes, ktorý šteká, nehryzie.**Hunde, die bellen, beißen nicht.**Новая метла чисто метет.**Nová metla dobre metie.**Neue Besen kehren gut.*

RU : SK // DE

*Что город, то норов, что деревня, то обычай.**Iný kraj, iný mrav.**Andere Länder, andere Sitten.*

2.2.7 FE : SE

Binárny vzťah formálnej a sémantickej ekvipolentnej opozície označujeme ako **formálno-sémantickú mutáciu**. Ide o vzťah úplnej symetrie, pretože rovnakému typu formálnej opozície zodpovedá rovnaký typ sémantickej opozície. Dve FJ majú formálne okrem spoločných prvkov aj prvky odlišné a popri spoločných sémantických prvkoch obsahuje každá FJ ešte rozdielne sémantické prvky.

Príklad:

Nemecká FJ *Man kann Pferde zur Tränke führen, saufen müssen sie selbst*. má nasledujúci význam:

„Niekomu možno poskytnúť pomoc, ale on sám rozhodne, či ju využije“, pričom tu pristupuje aj sémantický príznak vôle, ochoty/neochoty prijať pomoc⁸.

V prípade slovenskej FJ *Môžeš priviesť koňa k vode, ale nemôžeš ho prinútiť piť*. sú však okrem totožných významových prvkov prítomné ešte odlišujúce sémantické príznaky, a to:

- + sémantický príznak: schopnosť/neschopnosť osoby oceniť pomoc,
- + sémantický príznak: schopnosť/neschopnosť využiť pomoc.

2.2.8 FP : SD

Binárny vzťah formálnej privatívnej opozície a sémantickej disjunkcie znamená, že dve porovnávané FJ sa formálne líšia jedným prvkom, sémanticky však nemajú nič spoločné. Tento vzťah môžeme označiť ako **pravú paronymiu**. Ide o vzťah čiastočnej asymetrie, pretože na rovine formy a obsahu je to vzťah opozície a disjunkcie.

Príklad:

Nemecká FJ *sich ein Herz fassen* znamená „vzchopiť sa k činu, prekonať nechuť k niečomu“⁹. Podobná FJ v slovenčine *chytiť sa za srdce* (doslovne: *das Herz fassen, sich ans Herz fassen*) znamená „zl'aknúť sa“.

2.2.9 FE : SI

Binárny vzťah formálnej ekvipolentnej opozície a sémantickej identity znamená, že porovnávané FJ majú z hľadiska formy popri spoločných komponentoch aj komponenty rozdielne, jednotky sú však sémanticky totožné. Tento vzťah označujeme ako **lexikálno-transpozičnú variabilitu**. Ide o vzťah čiastočnej asymetrie, pretože tu ide o nepríbuzné opozičné vzťahy formy a obsahu.

⁸ Porov.: man kann jemandem gewisse Hilfestellungen geben, derjenige letztlich aber selbst darüber entscheidet, ob und wie er diese Chance nutzt, + begleitendes semantisches Merkmal: Wille-Unwille.

⁹ Porov.: all seinen Mut zusammennehmen; sich überwinden, um etwas Unangenehmes zu tun.

Príklady:

Viele Köche verderben den Brei. (doslova: *Veľa kuchárov pokazí kašu.*) – *Veľa kuchárov presolí polievku.*

Man reicht den kleinen Finger, und er nimmt die ganze Hand. (doslova: *Dá sa niekomu maliček, a on vezme celú ruku.*) – *Podaj niekomu prst, odtrhne ti celú ruku.*

2.2.10 FD : SI

Binárny vzťah formálnej disjunkcie a sémantickej identity je vzťah úplnej asymetrie, pretože porovnávané FJ stoja z hľadiska formy a obsahu v protikladných opozíciách. Porovnávané FJ majú úplne odlišné komponentové zloženie, sú však sémanticky totožné. Ide o **pravú medzijazykovú synonymiu**.

Príklady:

RU : SK : DE

Без труда не вынешь и рыбку из пруда. *Bez práce nie sú koláče.* *Ohne Fleiß kein Preis.*

Под лежащий камень вода не течет. *Kto lenivo žije, sám seba bije.* *Wer rastet, der rostet.*
Bez práce nie sú koláče.

Курочка (курица) по зернышку клюет, да сыта бывает. *Keď neprší, aspoň kvapka.¹⁰* *Kleinvieh macht auch Mist.*

RU : SK // DE

У семи няnek дитя без глазу. *Veľa kuchárov presolí polievku.* *Viele Köche verderben den Brei.*

RU = DE : SK

Нет дыма (дыму) без огня. *Bez vetra sa ani listok nepohne.* *Kein Rauch ohne Feuer.*

2.2.11 FD : SE

Binárny vzťah formálnej disjunkcie a sémantickej ekvipolentnej opozície označujeme ako **ekvipolentnú synonymiu**. Ide o vzťah čiastočnej asymetrie, pretože na rovine formy a obsahu ide o vzťah opozície a disjunkcie. Porovnávané FJ majú popri rozdielnej forme spoločné významové prvky, okrem toho sa jednotky odlišujú špecifickými sémantickými príznakmi.

Príklad:

Nemecká FJ *Jeder ist sich selbst der Nächste*. vyjadruje, že „ľudia myslia najskôr na svoje vlastné záujmy“. Táto FJ má štylistický príznak: *znevažujúco* a z hľadiska expresivity ide o *eufemistický výraz*¹¹.

Ekvivalentná slovenská FJ *Každé hrable k sebe hrabú*. má okrem totožného sémantického jadra rovnako štylistický príznak: *znevažujúco*, ale z hľadiska expresivity ide o *pejoratívny* výraz. Popri spoločných denotatívnych a konotatívnych sémantických príznakoch majú teda porovnávané FJ aj odlišné konotatívne príznaky: *eufemistický* verus *pejoratívny*.

2.2.12 FD : SP

Binárna opozícia formálnej disjunkcie a sémantickej privatívnej opozície znamená, že porovnávané FJ sa v komponentovom zložení úplne odlišujú, sémanticky sú však odlišné

¹⁰ Príslovie vyjadruje pozitívny postoj k tomu, že aj malý pokrok, aj malý zisk je lepší ako nič.

¹¹ Porov.: die Menschen im Allgemeinen eher dazu neigen, zunächst an sich selbst und die eigenen Interessen zu denken; + abwertend, euphemistisch (<http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Jeder%20ist%20sich%20selbst%20der%20N%C3%A4chste>).

len v jednom príznaku. Ide o vzťah čiastočnej asymetrie, pretože tu oproti sebe stoja privatívna opozícia a disjunkcia. Tento vzťah označujeme ako **extenzionálna** alebo **intenzionálna hyperonymia**.

Príklady:

Nemecká FJ *Außen hui, innen pfui*. vyjadruje, že „**človek** alebo **vec** sú na prvý pohľad dobré, ale v skutočnosti sú zlé“¹². Slovenská ekvivalentná FJ *Brada ako u proroka, cnosť ako u drába*. má špecifickejši, užší význam a vyjadruje, že „**človek** na prvý pohľad dobrý je v skutočnosti zlý“. V tomto prípade ide o interlingválnu extenzionálnu hyperonymiu.

Nemecká FJ *Man soll die Feste feiern, wie sie fallen*. znamená „oslavovať treba vtedy, keď je na to príležitosť“¹³. Slovenské významové paralely *Všetko treba robiť v pravý čas*. alebo *Všetko má svoj (správny) čas*. stoja voči nemeckej FJ v sémanticky nadradenom vzťahu, pretože sa líšia rozsahom významu a vyjadrujú všeobecne fakt, že „konať treba vždy v správnom čase“. Aj v tomto prípade ide o interlingválnu extenzionálnu hyperonymiu.

O interlingválnu intenzionálnu hyperonymiu ide vtedy, keď je obsah jednej FJ širší. Napr. nemecká FJ *Gleich und Gleich gesellt sich gern*. vyjadruje, že „ľudia tvoria skupiny podľa spoločných záujmov alebo sympatií“¹⁴, pričom má táto jednotka príznak tak *pozitívneho*, ako aj *negatívneho* hodnotiaceho komponentu¹⁵. Ekvivalentná FJ *Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá*. má užší význam, pretože obsahuje len *negatívny* hodnotiaci komponent.

2.2.13 FE : SD

Binárny vzťah medzijazykovej formálnej ekvipolentnej opozície a sémantickej disjunkcie môžeme označiť ako **nepravú medzijazykovú paronymiu**. Ide o vzťah čiastočnej asymetrie, pretože voči jednému typu opozície stojí disjunkcia. Je to náhodná formálna podobnosť, pri ktorej má každá jednotka popri identických formálnych prvkoch aj prvky odlišné, pričom sémantický nemajú tieto FJ nič spoločné. V rámci lexém ide napr. o slová *mám/dám/vám*, *Hand//Band*, *Mut//Wut*. Pri konfrontácii nemeckých, ruských a slovenských FJ sme na tento typ opozície nenatrafili.

2.2.14 FP : SP

Binárny vzťah formálnej a sémantickej privatívnej opozície znamená, že porovnávateľné FJ sa formálne a obsahovo odlišujú jedným špecifickým príznakom. FJ sú vo vzťahu úplnej symetrie, pretože oproti sebe stoja rovnaké typy opozícií. Podľa Dolníka (1987, s. 132) ide v rámci lexikálnych jednotiek o derivačný vzťah, pri ktorom odvodené slová predstavujú modifikačný typ onomaziologickej kategórie, t. j. kategórie deminutívnosti,

¹² Porov.: eine **Person** oder eine **Sache** ist auf den ersten Blick gut, in Wirklichkeit schlecht (<http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Au%C3%9Fen%20hui%20innen%20pfui>).

¹³ Porov.: Sagt man dafür, dass man ohne Bedenken dann feiern sollte, wenn einem danach zu Mute ist oder wenn man es sich verdient hat (<http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Man%20soll%20die%20Feste%20feiern%2C%20wie%20sie%20fallen>).

¹⁴ Porov.: Sagt man dafür, dass Menschen sich aufgrund von Gemeinsamkeiten zu Gruppen verschiedenster Art zusammenschließen oder gegenseitige Sympathie empfinden (<http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Gleich%20und%20gleich%20gesellt%20sich%20gern>).

¹⁵ (Menschen schließen sich aufgrund von Gemeinsamkeiten oder gegenseitigen Sympathien zu Gruppen verschiedenster Art zusammen; + emotional positiv/negativ).

augmentatívnosti, prechýľovania, ďalej aj vzťah istých predponových slovies k základovým slovesám a vzťah prídavné meno – predponové prídavné meno, resp. podstatné meno – podstatné meno s predponou. Ide o vzťahy ako napr. *strom* : *stromček*, *chlap* : *chlapisko*, *vlk* : *vĺča*, *obyvateľ* : *obyvateľstvo*, *liezť* : *podliezť*, *liať* : *preliať*, *dávny* : *pradávnny*, *krásny* : *prekrásny* a pod.

V rámci konfrontácie slovenských, nemeckých a ruských FJ sme takýto typ opozície nenašli. Prípadný výskyt takejto opozície by sme mohli označiť ako **symetrickú formálno-sémantickú modifikáciu**, pretože rovnakému typu formálnej opozície zodpovedá rovnaký typ sémantickej opozície.

2.2.15 FE : SP

Binárny vzťah formálnej ekvipolentnej a sémantickej privatívnej opozície znamená, že porovnávané jednotky majú formálne okrem spoločných komponentov aj rozdielne komponenty, pričom sa významovo odlišujú len jedným prvkom. Ide o vzťah neúplnej symetrie, pretože voči sebe stoja príbuzné opozície. V prípade lexikálnych jednotiek hovorí Dolník (1987, s. 133) o vzťahu medzi členmi slovotvorného typu, pri ktorom jeden z členov je v rodovom vzťahu k iným členom, napr. *oddeliť* : *odlomiť*, *oddeliť* : *odtrhnúť*; *zašpiniť* : *zablatiť*, *zašpiniť* : *zamastiť*; *robotník* : *zámočník*, *robotník* : *sústružník* atď.

Pri konfrontačnej analýze frazém v slovenčine, nemčine a ruštine sme takýto typ opozície nenašli, čo však, samozrejme, nevylučuje jej existenciu. Prípadný výskyt takejto opozície vo frazeológii by sme mohli označiť ako **formálno-sémantickú špecifikáciu**.

2.2.16 FP : SE

V skúmanom materiáli ruských, slovenských a nemeckých FJ sme nenatrafili ani na vzťah formálnej privatívnej a sémantickej ekvipolentnej opozície. Ide o vzťah neúplnej symetrie príbuzných opozícií, kde sa formálne podobné FJ odlišujú len jedným prvkom, pričom sémanticky obsahujú popri spoločných prvkoch aj odlišné sémantické príznaky. Prípadnú existenciu takejto opozície by sme mohli označiť ako **formálno-sémantickú deriváciu**.

Ďalší prehĺbený výskum by mal preukázať alebo vyvrátiť existenciu všetkých predpokladaných typov opozícií v konfrontačnej frazeológii. Predložená typológia ekvivalentných vzťahov môže byť aj spoločným všeobecným porovnávacím základom pri analýze miery a povahy ekvivalentnosti FJ medzi rôznymi dvojicami jazykov.

3. Suprasémantická ekvivalentnosť

Konfrontačný výskum frazeológie treba rozšíriť aj o tzv. **suprasémantickú ekvivalentnosť**. Ide o skúmanie miery ekvivalentnosti porovnávaných FJ v diasystéme jazyka. Vynára sa teda otázka, do akej miery sú porovnávané FJ ekvivalentné v **aktuálnom rečovom úze**. To znamená, že ekvivalentnosť FJ treba skúmať z hľadiska temporality, areality, nacionality, mediality, sociokulturality, formality, textuality, technicity, kvantít, evaluativity, normativity a tieto aspekty treba integrovať do kontrastívneho opisu FJ. Niektoré z uvedených aspektov už boli čiastočne skúmané, nie však z konfrontačného hľadiska (porov. Piirainen, 2007; Schmidlin, 2007; Stein, 2007; Wotjak – Heine, 2007), a s výnimkou niekoľkých poznámok o nevyhnutnosti takýchto výskumov u Földesa k problematike

areality (porov. Földes 1997, s. 173 – 174) a u Dobrovoľského o rozdieloch v známosti a frekventovanosti konfrontovaných frazém (porov. Dobrovoľskij, 1997, s. 47 – 50; 1999, s. 114; 2002, s. 446) sa tento aspekt v konfrontačnej frazeológii bližšie neskúmal. Empirický výskum treba zamerať na nasledujúce **suprasémantické diferencie**:

- **diachrónna diferencia**, teda skúmanie statusu porovnávaných FJ vzhľadom na ich aktuálnu existenciu v súčasnom jazyku, čiže skúmanie dichotómie súčasné verzus zastarané, resp. archaické;
- **diatopická a dialektová diferencia**, čiže skúmanie toho, do akej miery sú porovnávané FJ identické z hľadiska teritoriálneho rozšírenia, prípadne nárečovej platnosti v porovnávaných jazykoch;
- **diaintegratívna diferencia**, čiže sledovanie ekvivalentov FJ z hľadiska ich pôvodu, teda či ide pri konfrontovaných FJ o domácu alebo prevzatú jednotku;
- **diamediálna diferencia**, pri ktorej stojí v popredí otázka preferencie používania FJ v hovorenom, resp. písanom úze, teda sledovanie toho, do akej miery sú konfrontované FJ totožné z hľadiska ich preferenčného používania buď v hovorenej reči, alebo v textoch;
- **diastratická diferencia**, kde ide o sociálne determinovanú diferenciu, teda o otázku sociolektovej platnosti porovnávaných FJ;
- **diatextová diferencia**, pri ktorej ide o skúmanie preferencií používania porovnávaných FJ v rôznych druhoch textov;
- **diafrekvenčná diferencia**, kde ide o sledovanie ekvivalentnosti porovnávaných FJ z hľadiska ich frekvencie v textoch a v hovorenej reči;
- **diafázická diferencia**, pri ktorej ide jednak o skúmanie ekvivalentnosti porovnávaných FJ z hľadiska ich **diaevaluatívnej diferencie**, teda z hľadiska ich expresivity, jednak z hľadiska **diasituatívnej diferencie**, t. j. z hľadiska ich situačného a funkčného štylistického zafarbenia;
- **dianormatívna diferencia**, čo znamená skúmanie porovnávaných FJ z hľadiska súčasnej jazykovej normy, teda či majú porovnávané FJ rovnaký, resp. rozdielny status z hľadiska spisovného jazyka. Treba však brať do úvahy skutočnosť, že vo frazeológii je oslabená dichotómia spisovné – nespisovné, a skôr treba uvažovať o tzv. sociálnej norme, teda treba sledovať, či sú FJ v danej komunikačnej situácii adekvátne;
- **diatechnická diferencia**, kde ide o sledovanie väzby porovnávaných FJ na všeobecný, resp. odborný jazyk.

Naše výskumy nemeckých a slovenských FJ z hľadiska suprasémantickej ekvivalentnosti (Ďurčo, 2001, 2002, 2005, 2012) ukázali, že veľmi frekventované diferencie sú v diachrónnej, diamediálnej, diatextovej a diafrekvenčnej charakteristike konfrontovaných FJ. Menej frekventované diferencie sú v dianormatívnej, diaintegratívnej, diaevaluatívnej a diasituatívnej charakteristike konfrontovaných ekvivalentných frazém. Osobitnú problematiku predstavuje diatopická diferencia, vzhľadom na pluricentrický charakter nemčiny, ktorá má viaceré variety, čo sa prejavuje aj vo frazeológii. Pre hodnotenie konfrontovaných FJ z hľadiska diastratických diferencií chýbajú v súčasnosti širšie sociolingvistické prieskumy a deziderátom sú aj textovolingvistické analýzy na posúdenie potenciálnych diatechnických diferencií v oblasti konfrontačnej frazeológie.

Literatúra

- ČERMÁK, František: Lexikální opozice, paradigma a systém. In: Slovo a slovesnost, 1983, roč. 44, č. 3, s. 207 – 219.
- DOBROVOĽSKIJ, Dmitrij: Kontrastive Idiomatik Deutsch-Russisch: zur lexikographischen Konzeption. In: Greciano, Gertrud – Rothkegel, Anneli (eds.): Phraseme in Kontext und Kontrast. Bochum: Universitätsverlag 1997, s. 45 – 59. ISBN 3-8196-0543-6.
- DOBROVOĽSKIJ, Dmitrij: Kontrastive Phraseologie in Theorie und Wörterbuch. In: Baur, Rupprecht S. – Chlosta, Ch. – Piirainen, Elisabeth (eds.): Wörter in Bildern, Bilder in Wörtern. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis. Hohengehren: Schneider Verlag 1999, s. 107 – 122. ISBN 3-89676-172-2.
- DOBROVOĽSKIJ, Dmitrij: Phraseologismen in kontrastiver Sicht. In: Cruse, Alan D. – Hundsnurscher, Franz – Job, M. – Lutzeier, Peter R. (eds.): Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. Berlin – New York 2002, s. 442 – 449. ISBN 3-11-011308-2.
- DOLNÍK, Juraj: Logické princípy organizácie slovnej zásoby. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 3, s. 129 – 138.
- ĎURČO, Peter: Bekanntheit, Häufigkeit und lexikographische Erfassung von Sprichwörtern. Zu parömiologischen Minima für DaF. In: Häcki Buhofer, Annelies – Burger, Harald – Gautier, Laurent (Hrsg.): Phraseologiae Amor. Aspekte europäischer Phraseologie. Hohengehren: Schneider Verlag 2001, s. 99 – 106. ISBN 3-89676-437-3.
- ĎURČO, Peter: Unterschiede in der (Un)kenntnis von Sprichwörtern in verschiedenen Lebensaltern. In: Häcki Buhofer, Annelies et al. (eds.): Spracherwerb und Lebensalter. Tübingen und Basel: Francke Verlag 2002, s. 293 – 304. ISBN 3-7720-2682-6.
- ĎURČO, Peter: Sprichwörter in der Gegenwartssprache. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2005. 174 s. ISBN 80-89220-13-4.
- ĎURČO, Peter: Probleme der Äquivalenz von Sprichwörtern aus der Sicht ihrer suprasemantischen Charakteristiken. In: Steyer, Kathrin (Hg.): Sprichwörter multilingual. Theoretische, empirische und angewandte Aspekte der modernen Parömiologie. (= Studien zur deutschen Sprache.) Tübingen: Gunter Narr Verlag 2012. (v tlači)
- FÖLDES, Csaba: Konzepte der kontrastiven Phraseologie. In: Korhonen, J. – Gimpl, G. (eds.): Kontrastiv. (= Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa; 15.) Helsinki 1997, s. 169 – 182. ISBN 9514579054.
- HALLSTEINSDÓTTIR, Erla – FARØ, Ken: Interlinguale Phraseologie. In: Koenraad Kuiper (ed.): Yearbook of Phraseology, 2010, Vol. 1, s. 125 – 158.
- KORHONEN, Jarmo: Phraseme im Sprachgebrauch und in der Übersetzung. In: Harald Burger – Dmitrij Dobrovoľskij – Peter Kühn – Neal R. Norrick (eds.): Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research. Vol. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2007, s. 574 – 589. ISBN 978-3-11-017101-3.
- PIIRAINEN, Elisabeth: Areale Aspekte der Phraseme. In: Harald Burger – Dmitrij Dobrovoľskij – Peter Kühn – Neal R. Norrick (eds.): Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research. Vol. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2007, s. 530 – 540. ISBN 978-3-11-017101-3.
- SCHMIDLIN, Regula: Phraseological expressions in German standard varieties. In: Harald Burger – Dmitrij Dobrovoľskij – Peter Kühn – Neal R. Norrick (eds.): Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research. Vol. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2007, s. 551 – 562. ISBN 978-3-11-017101-3.

- STEIN, Stephan: Phraseme im Diskurs. In: Harald Burger – Dmitrij Dobrovofskij – Peter Kühn – Neal R. Norrick (eds.): *Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research*. Vol. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2007, s. 220 – 236. ISBN 978-3-11-017101-3.
- WOTJAK, Barbara – HEINE, Antje: Syntaktische Aspekte der Phraseologie I: Valenztheoretische Ansätze. In: Harald Burger – Dmitrij Dobrovofskij – Peter Kühn – Neal R. Norrick (eds.): *Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research*. Vol. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2007, s. 41 – 53. ISBN 978-3-11-017101-3.

Typology of Equivalency in Phraseology

Two approaches are needed for the complex description of equivalency in phraseology: system-linguistics with the description of formal and semantic relations to phrasemes. These may be in the relation to identity, to privative or equipollent opposition and in the relation to disjunction. The suprasemantic differences in contrast exist in their different diasystemic values such as diachronic, diatopic, diaintegrative, diamedial, diastratic, dia-textual, diafrequent, diaphasic, diaevaluative, dianormative and diatechnic aspects. All these aspects need to be taken into consideration by the full typology of equivalency in the phraseology.

prof. Peter Ďurčo, CSc.

Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Slovenská republika

e-mail: durco@vronk.net

Hranica medzi ustálenými spojeniami lexikalizovanými a frazeologickými z hľadiska synchronie i diachronie

Jana Skladaná

Problematikou lexikalizovaných spojení v rámci ustálených spojení sa zaoberali viacerí autori (Dolník, 1997; Horecký, 1997; Kačala, 1997; Kralčák, 2003; Kučerová, 1974; Mlacek, 1980, 1984, 2003 a i.; Ripka, 1987, 2005, 2011; Skladaná, 1993, 2005, 2007, 2010 a ďalší). Naposledy sa touto problematikou podrobne zaoberala vo svojich viacerých štúdiách A. Jarošová (2000a, 2000b, 2000c, 2005), ktorá pri hľadaní operačného príznaku deliaceho frazémy a ostatné lexikalizované spojenia (združené pomenovania) vychádza z funkčnosti ako dominantného princípu a opiera sa o metodologický prístup, ktorý J. Dolník nazýva princípom funkčnej separácie (1997, s. 36 a n.). A. Jarošová sa venovala podrobnej analýze lexikalizovaných spojení a dospela k dôležitým a rozhodujúcim záverom. Jednoznačne sa stotožňujeme s J. Mlackom, podľa ktorého ide o minucióznu a argumentovanú analýzu (Mlacek, 2003, s. 60) predstavujúcu v podaní A. Jarošovej isté zavŕšenie výskumu tejto dosť zložitej problematiky. Autorka zdôrazňuje tzv. reprodukovanosť, resp. dispozičnosť. Podľa J. Dolníka (1997, s. 38) sa tieto vlastnosti javia ako dôsledok uplatnenia princípu transpozície. Práve v súlade s týmto princípom a s princípom funkčnej separácie sa tu voľné spojenie mení na dispozičné, teda na jednotku, ktorú možno reprodukovať (Mlacek, 2003, s. 55). A. Jarošová vyčleňuje tri osobitné druhy týchto ustálených slovných spojení, a to viacslovné termíny, lexikalizované pomenovania a frazeologické jednotky (Jarošová, 2000a, s. 148 – 149, 2000b, s. 45 a n., 2000c, s. 481 a n.). Podáva vyčerpávajúci prehľad o rozličnom chápaní termínov lexikalizované spojenie a združené pomenovanie u jednotlivých autorov, pričom vychádza zo základných príznakov menný základ, sémantická transpozícia, terminologickosť a expresivita. Pri frazeologických jednotkách, frazémach zdôrazňuje „(emocionálno-)hodnotiace pomenovanie typických situácií kontrastným spôsobom“ (tamže). Takéto členenie je zreteľné, logické, odrážajúce príslušné jazykové princípy.

Ak sme konštatovali, že jedným z hlavných kritérií na rozlíšenie lexikalizovaných a frazeologických ustálených spojení je expresívnosť, resp. (emocionálno-)hodnotiace pomenovanie, treba upozorniť na to, že pri frazémach, resp. ustálených spojeniach, ktoré hodnotíme ako frazémy, zo staršieho obdobia vývinu nášho jazyka je situácia zložitejšia. Nemôžeme sa totiž opierať o súdobé jazykové povedomie. Dôležité je brať do úvahy citovo-hodnotiaci alebo aktualizáčný kontext, celkový charakter pamiatky, príslušný žáner, resp. autora (Němec, 1968, s. 33 a n.). Dôležitú úlohu hrajú rozličné faktory súvisiace s históriou a psychológiou nášho národa. Na odhalenie pôvodnej motivácie príslušných frazém možno využiť metódy historickej sociolingvistiky i psycholingvistiky, ktoré sú založené na konfrontácii vývoja jednotlivých frazém s vývojom spoločenskej štruktúry vo všetkých jej oblastiach. Pri takejto analýze je veľmi dôležité systematicky zhromažďovať spoľahlivé údaje o príslušných reáliách, javoch, situáciách, najrozmanitejších vzťahoch viazaných na niekdajšiu skutočnosť a jej dobové chápanie (Skladaná, 1993, s. 30; Ně-

mec, 1980, s. 90 a n.). Tento mimojazykový aspekt zdôrazňujú viacerí bádatelia v oblasti lexikológie a frazeológie. V niektorých prípadoch sa možno spoliehať na výskyt daných frazém aj v súčasnom období, pokiaľ sa zachovali. Neplatí to však vždy. Dnešné frazémy v minulosti vôbec nemuseli fungovať ako frazémy, ale mohli sa približovať k funkcii termínov. Problematika vzťahu terminológie a frazeológie je stále predmetom výskumu viacerých frazeológov a lexikológov. Tak ako na mnohé iné otázky frazeológie (hlavné vlastnosti frazém, presné vymedzenie frazémy a pod.) sú rozličné názory a pohľady, často až protirečivé, ani táto otázka nie je výnimkou. Svedčí o tom okrem iného aj to, že v niektorých frazeologických slovníkoch, ale aj v mnohých odborných štúdiách sa ako príklady uvádzajú aj terminologické spojenia.

Stále možno vychádzať zo štúdie J. Mlacka *Frazeológia a terminológia* z r. 1980, v ktorej autor predstavil názory jednotlivých frazeológov. Frazémy a viacslovné termíny spája to, že obidve kategórie majú povahu ustáleného slovného spojenia. Práve pre ustálenosť sa niekedy aj viacslovné termíny zaraďujú medzi frazémy. J. Mlacek v štúdiu analyzuje jednotlivé typy ustálenosti a konštatuje, že rozdiel medzi ustálenosťou frazém a ustálenosťou viacslovných termínov (používa spojenie zložené termíny) je okrem iného v ustálenosti používania, ktorá je častejšia pri frazémach. Najdôležitejší rozdiel je však v tom, že termíny sa vyznačujú nociónálnosťou, kým pre frazémy je charakteristická obraznosť a expresívnosť, pričom obraznosť môže byť aj pri terminologických spojeniach a nemusí byť pri frazémach, ale expresívnosť pri termínoch nie je prítomná. Treba si položiť otázku, prečo sa teda obidve jednotky často spájajú, keď sú rozdiely medzi nimi také výrazné. J. Mlacek upozorňuje na to, že slovné spojenie, voľné aj ustálené, sa len zriedkakedy pokladá za osobitnú jazykovú jednotku. Na takomto pozadí sa niekedy vyzdvihovala skôr príbuznosť ako rozdielnosť obidvoch jednotiek. Pre vzťah termínov a frazém sú charakteristické dva dynamické procesy, a to frazeologizácia, vznik frazém z termínov (*bod mrazu, dospieť k bodu mrazu*), a terminologizácia, vznik termínov z frazém (*pastierska kapsička*). J. Mlacek sa k tejto otázke vracia aj vo svojej najnovšej monografii *Tvary a tváre frazém v slovenčine*, keď konštatuje: „špecifickým prípadom sú [...] také jednotky [...], ktoré aj pri svojej zreteľnej obraznosti, metaforickosti či metonymickosti fungujú predovšetkým ako terminologické pomenovania (najmä v ľudovej terminológii – ide tu o výrazy typu *psi jazyk, pastierska kapsička* – názvy rastlín v ľudovej terminológii, ale zriedkavejšie aj inde, porov. *cisársky rez*)“ (Mlacek, 2007, s. 36). Problematické je teda zaradenie lexikalizovaných spojení typu *myší chvost, volské oko, zelený anton*. A. Jarošová pokladá tieto spojenia za bližšie k frazeológii ako k jadru lexikálnych spojení (Jarošová, 2000c, s. 487). J. Mlacek sa prikláňa k takémuto pohľadu práve pre vysokú mieru obraznosti (Mlacek, 2003, s. 62 – 63). Podľa nášho názoru je princíp terminologickosti silnejší ako vysoká miera obraznosti. Prichádza tu k oslabeniu expresívnosti, resp. až k jej neprítomnosti. *Myší chvost* je nárečové pomenovanie rastliny *rebríček slezinnikolistý* (*Achillea aspleniifolia*), ktoré už možno hodnotiť aj ako hovorové. Pomenovanie *pastierska kapsička* sa líši od oficiálneho termínu iba postpozíciou: *kapsička pastierska* (*Capsella bursa pastoris*). V obidvoch prípadoch ide o nárečové termíny alebo hovorové pomenovania. Rovnaký názor vyslovuje aj I. Ripka, ktorý uvádza, že v ľudovej terminológii býva niekedy určujúci člen spravidla anteponovaný (na rozdiel od odbornej nomenklatury, ktorá využíva postpozíciu – už uvedený príklad *pastierska*

kapsička). Dôležité je jeho vyjadrenie, že tradičná ľudová terminológia nenapĺňa či nenesie všetky atribúty termínu, no v rámci dialektu plní funkciu termínu (Ripka, 2005, s. 300). Podobne možno vysvetliť ďalšie spojenia: *volské oko* je takisto súčasťou gastronomickej terminológie (špeciálne pripravené vajce) a *zelený anton* je už terminologické označenie uzavretého policajného auta na prevoz zatknutých alebo väznených, aj keď s istou dávkou hovorovosti, ale určite by sme tieto spojenia nezaradili medzi frazémy. Obraznosť je podriadená terminologickosti. Ku konečnému riešeniu dospela napokon A. Jarošová, ktorá veľmi konštruktívne podala nový pohľad na ustálené spojenia, podľa ktorého ich člení na štyri typy: frazeologické jednotky, lexikalizované spojenia, viacslovné termíny a viacslovné propriá. „Z tohto pohľadu sú potom obrazne motivované odborné pomenovania jednoznačne súčasťou terminológie a tzv. ľudová terminológia – vzhľadom na absenciu zámeru tvoriť sústavu (systém) a vzhľadom na prítomnosť regionálnej tautonómie – patrí medzi lexikalizované spojenia“ (Jarošová, 2005, s. 144).

Osobitne sa treba pristaviť pri pojme obraznosť, ktorý sa používa v súvislosti so všetkými typmi ustálených spojení. A. Jarošová venuje obraznosti osobitnú pozornosť práve aj so zreteľom na niektoré jazykové princípy (Jarošová, 2000b).

Podľa najnovšej teórie frazeologických princíпов sa podrobne zaoberá otázkou obraznosti J. Mlacek (2003). Upozorňuje na to, že obraznosť sa veľmi často uvádza medzi najpodstatnejšími znakmi frazémy (tamže, s. 49). Na druhej strane je takisto rozšírená a všeobecne prijímaná teória, podľa ktorej sa obraznosť pokladá síce za bežnú, ale predsa len skôr fakultatívnu ako obligatórnu vlastnosť frazém a hodnotí sa ako prostriedok slúžiaci inej kvalite frazém, ich expresívnosti (tamže, s. 49; porov. Мокиенко, 1980, s. 123 a n.). Z toho vychodí, že expresívnosť je kategoriálna vlastnosť a obraznosť fakultatívna (Mlacek, 2003, s. 54).

Ak sme v súlade s J. Mlackom (2003, s. 60) i s V. M. Mokijenkou (Мокиенко, 1980, s. 123 a n.) konštatovali, že obraznosť sa z jedného hľadiska javí ako nedištinktívna, nekriteriálna vlastnosť frazém a z druhej strany sa zasa ukazuje ako podstatný znak frazeológie i frazémy ako takej, musíme pripustiť aj druhý prípad z aspektu diachronie. V súčasnosti frazémy s výraznou mierou obraznosti, napr. *stratiť hlavu* (stratiť rozvahu, stať sa bezradným, nevedieť si poradiť), *vystaviť niekoho na pranier* (verejne skritizovať, odsúdiť niekoho, niečo; pranier bol kamenný alebo drevený stĺp na verejnom priestranstve, ku ktorému priväzovali vinníka a vystavovali ho verejnej potupe; pranier mohol mať aj inú podobu), *naťahovať niekoho na škripec* (nechávať niekoho v neistote; škripec bolo zariadenie stredovekých mučiarní zostrojené na princípe kladkostroja, slúžiace na naťahovanie, napínanie odsúdencov) mali v minulosti takmer terminologický charakter. Teda spojenie *stratiť hlavu* malo význam „zomrieť, zahnúť, obyč. popravou alebo v boji“, spojenie *vystaviť na pranier niekoho* malo význam doslova „priviazať niekoho na pranier, teda na príslušný stĺp“, a spojenie *naťahovať niekoho na škripec* malo už uvedený význam. V týchto spojeniach prebehol proces frazeologizácie transformáciou spojení terminologického charakteru (Skladaná, 2005, s. 314 a n.).

Za jednu z hlavných vlastností frazém sa všeobecne pokladá ich ustálenosť. Túto vlastnosť, resp. princíp, prijímajú bádatelia ako základnú. V. M. Mokijenko zaraďuje medzi základné opozície vo frazeologickom systéme ustálenosť – neustálenosť, pričom zdôrazňuje relatívny charakter frazeologickej ustálenosti a za ukazovateľ neustálenosti

frazém pokladá ich variantnosť (Мокиенко, 1980, s. 7 a n.). Variantnosť označuje väčšina frazeológov za stály sprievodný jav vo frazeológii. Aj keď hovoríme o frazémach ako o ustálených jednotkách, ktoré sa netvorí v rečovom procese, ale vstupujú doň už hotové (reprodukovanosť), predsa nastáva isté obmieňanie frazém vo viacerých oblastiach. Variantnosť sa vzťahuje na formálnu stránku frazémy, pričom obsah frazémy, jej celostný význam sa musí zachovať. Takéto chápanie vyplýva z dvoch najdôležitejších charakteristík frazémy – rozčlenenosti formy a sémantickej spätosti. Prvá umožňuje relatívne širokú mobilnosť komponentov frazémy za predpokladu ich stáleho fungovania ako lexém, druhá relatívnu stabilitu jej významu. Skúmanie otázok frazeologickej variantnosti sa robilo doteraz skôr v synchronnej rovine, no v podstate ide o jav diachrónny (tamže, s. 20 a n.). Variantnosť umožňuje vysvetliť historický vývin frazém, čo potvrdzuje aj náš výskum. Väčšina frazém vznikla z voľných spojení. V procese častého a dlhého používania niektorých voľných spojení v prenesenom alebo zovšeobecňujúcom význame sa tento význam stáva dominujúcim a upevňuje sa ustálenosť slovného spojenia. Lexikálne spojenia zužujú svoju spájateľnosť s inými lexémami, a tak vznikajú ustálené, frazeologické spojenia. V jazyku neustále prebieha proces ustáľovania syntagmatických vzťahov medzi lexémami, najčastejšie metaforizáciou významu z voľných spojení (Eckert, 1979, s. 445). Pri postupnom ustáľovaní spojenia, v štádiu frazeologizačného procesu sa zo začiatku vyskytuje veľké množstvo variantov, ktoré jestvujú istý čas popri sebe, no postupne dochádza k ústupu, resp. zániku väčšiny variantov a zachováva sa iba jeden, dva, zriedkavejšie viac variantov. Treba však poznamenať, že variantnosť nepostihuje rovnako všetky typy frazém. Závisí to aj od stupňa ich ustálenosti v príslušnom období a od miery ich motivovanosti. Jednotlivé typy variantov sa vyskytujú vo frazeologickom fonde na všetkých časových úsekoch jazykového vývinu. Na základe analýzy súčasného a historického materiálu však možno konštatovať, že jestvuje istý rozdiel medzi variantnosťou frazém zo staršieho obdobia vývinu nášho jazyka a variantnosťou v súčasnom období. Pri frazémach zo staršieho obdobia ide predovšetkým o väčší počet synonym základných (kľúčových) komponentov, väčší počet fakultatívnych členov, rozšírenejšiu podobu frazém po stránke syntaktickej, väčšiu rozkolísanosť slovosledu komponentov. Viaceré tieto črty sa vyskytujú aj v súčasných frazémach, ale v menšej miere. Výraznejšia variantnosť frazém zo staršieho obdobia vyplýva jednak z nekodifikovanosti jazyka v tomto období, jednak z neukončeného frazeologizačného procesu.

Teória princípov v jazykovede, samozrejme, nevynímajúc frazeológiu, predstavuje výrazný prínos pri riešení viacerých teoretických i metodologických otázok. Diachrónny pohľad vo výskume frazeológie môže usmerniť chápanie niektorých princípov v tom zmysle, že neplatia vždy bezvýhradne. Aj v synchronnom chápaní frazeológie jednotliví bádatelia okrem základných princípov ustálenosti a expresívnosti uprednostňujú rozličné princípy, napr. obraznosť (Miko, 1985), druhotnosť (Horecký, 1997), anomáliu (Čermák, 1985) a pod. Princípy vo frazeológii možno skúmať z viacerých aspektov, podľa viacerých kritérií, okrem iného aj z hľadiska diachronie. Vývinový proces frazém treba skúmať jednak od ich samého vzniku, jednak v istej etape ich vývinu, a to všetko v celkovej kontinuite a vývinovej perspektíve. Všetky princípy a ich uplatňovanie vo frazeológii treba chápať vo vzájomných súvislostiach a opozíciách.

Literatúra

- МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Славянская фразеология. Учебное пособие для студентов филологических специальностей университетов. 1-е изд. Москва: Высшая школа 1980. 208 с.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Frazeologické štúdie II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 36 – 44. ISBN 80-85586-09-6.
- ECKERT, Rainer: Zur historischen Phraseologie. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. Band 32, Heft 4. Berlin: Akademie Verlag 1979, s. 444 – 452.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV 1985. 282 s.
- HORECKÝ, Ján: Návrh na vymedzenie frazémy. In: Frazeologické štúdie II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 78 – 81. ISBN 80-85586-09-6.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: Princípy jazyka a textov. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava 2000a, s. 138 – 153. ISBN 80-223-1566-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Zost. O. Martincová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2000b, s. 43 – 54. ISBN 80-86496-00-7.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000c, s. 481 – 493. ISBN 80-224-0641-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Obrazná terminológia alebo odborná frazeológia? Ako riešime túto a podobné otázky v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Frazeologické štúdie IV. Ed. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 131 – 145. ISBN 80-224-0865-4.
- KAČALA, Ján: Lexikalizované spojenie a frazeologické jednotky. In: Frazeologické štúdie II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 95 – 102. ISBN 80-85586-09-6.
- KRALČÁK, Ľubomír: K otázke hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami. In: Frazeologické štúdie III. Ed. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2003, s. 116 – 123. ISBN 80-8898-37-5.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka.) In: Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikológie. Ed. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.
- MIKO, František a kol.: Frazeológia v škole. Nitra: Pedagogická fakulta 1985. 256 s.
- MLACEK, Jozef: Frazeológia a terminológia. In: Jazykovedné štúdie XV. Horeckého zborník. Bratislava: Veda 1980, s. 181 – 187.
- MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava: SPN 1984. 158 s.
- MLACEK, Jozef: Obraznosť slovenskej frazeológie. In: Princípy jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka 2003, s. 49 – 82. ISBN 80-88982-62-6.
- MLACEK, Jozef: Tvary a tváre frazém v slovenčine. 2. vyd. Bratislava: Stimul 2007. 160 s. ISBN 978-80-89236-211-3.
- NĚMEC, Igor: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV 1968. 194 s.
- NĚMEC, Igor: Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV 1980. 196 s.

- RIPKA, Ivor: Viacslovné spojenia a ich lexikografické spracovanie. In: Jazykovedné štúdie XXI. Dialektológia. Ed. I. Ripka. Bratislava: Veda 1987, s. 7 – 20.
- RIPKA, Ivor: Od frazémy k termínom. In: Frazeologické štúdie IV. Ed. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 298 – 302. ISBN 80-224-0865-4.
- RIPKA, Ivor – IMRICHOVÁ, Mária: Kapitoly z lexikológie a lexikografie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2011. 236 s. ISBN 978-80-555-0327-1.
- SKLADANÁ, Jana: Frazeologický fond slovenčiny z predpisovného obdobia. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1993. 176 s. ISBN 80-224-0353-9.
- SKLADANÁ, Jana: V minulosti termíny, v súčasnosti frazémy. In: Frazeologické štúdie IV. Ed. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 313 – 317. ISBN 80-224-0865-4.
- SKLADANÁ, Jana: Princípy ustálenosti a variantnosti z diachrónneho aspektu. In: Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Ed. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 290 – 302. ISBN 978-80-8084-204-8.
- SKLADANÁ, Jana: Minulosť, súčasnosť a budúcnosť slovenskej frazeológie. In: Phraseologische Studien. Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie. Red. D. Baláková – H. Walter. Greifswald: Internationales Slawistenkomitee (Phraseologische Kommission) – Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Philosophische Fakultät 2010, s. 296 – 305. ISBN 978-386006-354-5.

The Boundary between Lexicalized and Phraseological Set Phrases from the Viewpoint of Synchronic and Diachronic Aspects

The paper issues from specialized lexicological literature, mainly from Alexandra Jarošová studies, which analyse lexicalized phrases within the scope of set phrases. There are underlined the main criteria for differentiation of two basic types of set phrases – lexicalized and phraseological ones. Quoting the concrete examples the author points out existing agreements as well as differences from the standpoint of synchronic and diachronic aspects.

doc. PhDr. Jana Skladaná, CSc.

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Slovenská republika

e-mail: jankas123@gmail.com

Frazeologické metamorfózy v slovensko-ruskom politickom diskurze

Tatiana Grigorjanová

K tradičným klasifikačným kritériám frazeologických jednotiek (FJ) patria ustálenosť, reprodukovateľnosť, významová celistvosť, obraznosť a expresívnosť (Filipec – Čermák, 1985; Mlacek, 1984; Мокиенко, 1989 a i.). Ustálenosť frazém sa však ukazuje ako relatívna na pozadí dynamických zmien v jazyku posledných desaťročí, zmien, ktoré zasahujú aj do frazeologickej roviny. Frazeologizmy, ktoré sa ešte donedávna považovali za nemenné, hotové konštrukty, prechádzajú evolučnými zmenami, čo potvrdzujú aj najnovšie výskumy v tejto oblasti (Телия, 1996; Алефиренко, 2008; Mlacek – Baláková – Kováčová, 2009 a i.).

Čoraz častejšie sa vo frazeológii operuje takými pojmami ako frazeologická modifikácia, frazeologická transformácia, frazeologická derivácia, ale aj frazeologická aktualizácia či individuálne obmeny frazeologizmov, frazeologické okazionalizmy, frazeologické inovácie a frazeologické neologizmy (Mlacek – Baláková – Kováčová, 2009, s. 14 – 15), ktoré by sme mohli s určitou dávnou poetickosťou nazvať aj frazeologickými metamorfózami.

Inovačné procesy vo frazeológii sa najmarkantnejšie prejavujú v publicistickom štýle. Nás budú zaujímať predovšetkým frazeologické transformácie v slovensko-ruskom politickom diskurze, ktoré vznikli na jednej strane ako produkt spontánneho ústneho jazykového prejavu politikov a na druhej strane ako výsledok vedomej tvorivej činnosti novinárov v rámci písomného jazykového prejavu.

Frazeologizmus je nepochybne veľmi účinný jazykový prostriedok práve vďaka svojej metaforickosti, emotívnosti a expresívnosti, teda tých základných príznakov, ktoré sa v ňom zachovali a nepodliehajú zmenám. Práve pre tieto svoje vlastnosti sa s veľkou obľubou využíva v publicistickom štýle ako neodmysliteľný atribút jazykového prejavu (hovoreného aj písaného). Frazeologizmy nielenže robia jazykový prejav zaujímavejším, pútavejším, ale dodávajú mu aj argumentačnú silu a presvedčivosť a ich začlenením do určitého kontextu možno účinnejšie vplývať na recipienta.

Politická komunikácia sa vyznačuje vysokou mierou sugestívnosti, je to svojím spôsobom forma politickej reklamy, ktorá má za cieľ vplývať na potenciálneho voliča, presvedčiť ho o správnosti svojej pozície a nakloniť si ho na svoju stranu. Politici sa v rámci rečovej taktiky vyjadrujú nepriamo, obrazne, prostredníctvom frazeologizmov, aby čo najviac vyzdvihli vlastné prednosti a poukázali na negatíva súpera (Мягкова, 2009, s. 339). Novinári sa zasa snažia poukazovať na slabé stránky politikov, hodnotiť ich rozhodnutia, odhaľovať politické machinácie a korupčné škandály, ale neraz aj úmyselne zveličujú a dramatizujú udalosti, aby si udržali priazeň svojich čitateľov, resp. poslucháčov. Preto hľadajú stále nové jazykové prostriedky, ktorými by vzbudili záujem a udržali pozornosť recipienta. V politickom diskurze sa takto krížia záujmy nielen rôznych politických strán, ale aj predstaviteľov masmediálneho trhu, a to všetko sa musí zákonite odraziť aj na jazykovej rovine, nevynímajúc roviny frazeologickú.

Veľmi často sa modifikované frazeologizmy objavujú v titulkoch článkov, kde neuniknú pozornosti adresáta. Predpokladá sa, že čitateľ napriek tejto inovácii pochopí zmysel modifikovaného frazeologizmu na základe asociácie s pôvodným frazeologizmom. Takto novinár nielenže sprostredkuje hlavnú informáciu, ale vyjadrí aj svoje hodnotenie (kladné alebo záporné) danej udalosti a zapojením čitateľa do slovnej hry ho nenásilne vyprovokuje, aby zaujal určité stanovisko (Зеленов, 2009, s. 327).

Analýza excerpovaného jazykového materiálu potvrdila tvorivý potenciál nielen novinárov, ale aj politikov, ktorí s obľubou nielen využívajú tradičné FJ, ale ich rôznym spôsobom modifikujú. Transformovaná FJ prechádza vedomou zmenou svojej stabilnej štruktúry a tradičnej sémantiky. Podľa komunikačného zámeru sa do modifikovaných FJ vkladajú rozličné obsahy, pričom sa využívajú ich potenciálne sémantické možnosti. FJ sa môžu nečakane aplikovať v najrozličnejších situáciách, pričom sa využíva podobnosť novej situácie s už známou, zaužívanou a adresát musí sám dešifrovať transformovaný význam (nie bez rizika nesprávnej interpretácie). Príčiny transformácií treba hľadať v konkretizácii významu v jedinečnom kontexte.

Akúkoľvek frazeologickú modifikáciu možno interpretovať ako zmenu vonkajšej formy a vnútorného obsahu. I. F. Gajnanovová (Гайнанова, 2009, s. 315 – 316) rozlišuje tri základné druhy frazeologických transformácií: gramatickú, sémantickú a štruktúrnú. Pokúsime sa o detailnejšiu klasifikáciu v rámci každého druhu s uvedením vlastného ilustračného rusko-slovenského materiálu, pričom sa nevyhneme ani prípadom chybných (nenáležitých) modifikácií. Treba však poznamenať, že nie vždy je možné transformovanú FJ jednoznačne priradiť k určitému typu, pretože často dochádza aj ku kombinácii niekoľkých typov.

1) Gramatická transformácia je sprevádzaná formálno-gramatickými zmenami, ktoré vnášajú do významu pôvodného frazeologizmu nové významovo-štylistické odtienky (zmeny gramatickej kategórie čísla, pádu, variácie morféme, inverzia, negácia).

Sem by sme mohli zaradiť zmeny na úrovni variácií morféme, pri ktorých sa neguje pôvodný frazeologizmus: *организация разъединенных наций* (nehody v OSN pri riešení palestínsko-izraelského konfliktu – Современная Россия, 15. 10. 2010); *средства массовой дезинформации* (obvinenie ruskej televízie z toho, že uvádza nepravdivé informácie – <http://subscribe.ru>); *торжество несправедливости* (novinárovi sa nepodarilo dokázať pred súdom svoju nevinu – Независимая газета, 3. 2. 2012). Tieto negatívne transformácie sú založené na antonymickej zámene predpony, resp. pridaní záporovej častice. Trochu iného charakteru je transformácia *в тесноте и в обиде* (pracovný priestor na jedného zamestnanca je 2,5 m² – <http://www.wday.ru>), namiesto pôvodného *в тесноте, да не в обиде*. Napriek tomu, že vo všetkých prípadoch ide o zdanlivo nepatrnú formálno-gramatickú zmenu, význam modifikovanej FJ sa podstatne mení a vo všetkých prípadoch nadobúda výrazný negatívny podtón.

Nasledujúca gramatická transformácia *жена держит на мужа какую-нибудь злобину* (Комсомольская правда, 9. 11. 2009) je príkladom deminutívneho variantu frazémy *держат злобу*, v tomto prípade ide iba o jemný významový posun. Opačným prípadom transformácie je nahradenie deminutívneho komponentu neutrálnym. V reportáži o povodniach zaznelo: *многи мали слзы на краји* (rozhlasové vysielanie). V tomto prípade ide o nie veľmi vhodnú modifikáciu pôvodného frazeologizmu *маť (slzy, плач) на крајічку*. Aj ďalší pokus o modifikáciu sa javí ako nie veľmi vydarený: *човек са чытá за*

srdce, keď to počuje (politik takto vyjadril svoje dojatie po vypočutí piesne – rozhlasové vysielanie). Ide o gramatickú transformáciu pôvodnej FJ *niečo niekoho chytá za srdce*, kde je nezvratné sloveso použité ako zvrtné. Dochádza súčasne k dvom zmenám: prelína sa prenesený význam s priamym a okrem toho vzniká asociácia s frazeologizmom *chytať sa za hlavu*, ktorý sa však do tohto kontextu nehodí, a preto bez širšieho kontextu by sme ani nemuseli správne pochopiť, čo vlastne dotýčny cítil.

2) **Sémantická transformácia** nezasahuje do formálnej štruktúry frazeologizmu. Je založená na zmene sémantiky FJ, ktorá je spravidla zasadená do širšieho kontextu, v ktorom sa môže prejaviť slovná hra založená na zámernom skrížení preneseného a priameho významu. Pri sémantických transformáciách sa slovné spojenie vníma ako ustálené, ako sémantický celok a súčasne aj ako voľné, sémanticky členiteľné spojenie. V lingvistickej literatúre sa používa viacero termínov na pomenovanie tohto javu, napr. syntéza dvoch významov, rozloženie frazeologizmu, modifikácia frazeologizmu, aktualizácia vnútornej formy frazeologizmu, avšak niektorí autori (napr. Рамазанова – Алимирзаева, 2009, s. 353) sú toho názoru, že je to v podstate frazeologický kalambúr. Klasickým príkladom vzniku **frazeologického kalambúru** je jeho paralelné použitie ako frazeologickej jednotky aj ako voľného spojenia, čo si však vyžaduje širší kontext a znalosť pozadia určitej udalosti. Napr. *Кризис достиг дна еще в апреле, главное, чтобы не начал копать вглубь* (odpoveď politika na otázku novinárov, či kríza už dosiahla svoje dno – <http://semiluki.ws/news.php?readmore=114>). *Hovorila, že kríza je pred dvermi. Kde je pred dvermi, však už dávno tu je. Pred akými dvermi, veď už ani dvere nebudú mať tí Ľudia* (nádejná politička predstavuje novú stranu – <http://style.hnonline.sk/c1-54299620-perly-roka-2011-b-font-color-ff9900-foto-font-b>). V tomto prípade sa samotný frazeologizmus nezmenil, len bol rozšírený o nasledujúcu repliku, čím sa posunula jeho pôvodná sémantika. Prenesený význam FJ sa oslabuje, pričom sa aktivujú priame významy jednotlivých komponentov pôvodnej FJ. Dochádza k homonymii vonkajšej formy frazeologizmu a voľného spojenia a vzniká frazeologický kalambúr, teda frazeologizmus možno chápať súčasne v prenesenom aj v priamom význame. Na tomto princípe sa zakladá veľa vtipných výrokov.

Ako ďalší zaujímavý príklad sémantickej transformácie môžeme uviesť heslo z protestného mítingu v Moskve: „*Не раскачивайте лодку, нашу крысу тошнит.*“ Bola to reakcia na výrok premiéra, ktorý v decembri minulého roka vyzval opozíciu „*не раскачивать лодку*“. Toto spojenie s významom „все мы находимся в одной лодке и раскачивать ее – значит подвергать опасности всех, кто в ней сидит“ (<http://bryansk.bezformata.ru/listnews/>) sa okamžite ujalo, veľmi často sa cituje v ruskej tlači a môžeme ho zaradiť k frazeologickým neologizmom. Tvorivý proces sa však na tom nezastavil a vyústil do nemenej populárneho spomenutého hesla, v ktorom je tento neofrazeologizmus rozšírený o vysvetľujúcu repliku. Vzniká tak kalambúr, ktorý sa ešte ďalej asociuje so známym výrokom *Крысы бегут с тонущего корабля.*, čím sa ešte viac umocňuje jeho expresivita.

Есть еще время сохранить лицо. Потом придется сохранять другие части тела (<http://gazetavremya.ru/sobesednik/470-l.html>). Frazeologizmus *сохранить лицо* vo význame „nestratiť dôveru, úctu“ rozvíja nasledujúca replika, kde už je narážka na to, že v opačnom prípade to voliči politikom môžu *zrátať ručne-stručne*. Opäť dochádza k dvojzmyselnej interpretácii pri oslabení preneseného významu a aktualizácii priameho významu v širšom dopĺňujúcom kontexte.

Na podobnom princípe je založený aj ďalší výrok toho istého politika: *По-моему, у нас все сейчас с протянутыми руками. Главное, чтобы что-то другое не протянули* (<http://www.sportspravka.com/main.mhtml?Part=73&PubID=5522>). Prenesený význam frazeologizmu sa však nestráca, ale kvôli väčšej dramatickosti sa k nemu pripája frazeologická elipsa, pod ktorou sa skrýva frazeologizmus *протянуть ноги* vo význame „otrčiť kopytá (päty)“.

K sémantickým transformáciám by sme mohli zaradiť aj neosémantizáciu, pri ktorej sa „prehodnocuje významová platnosť frazeologizmu“ (Mlacek – Baláková – Kováčová, 2009, s. 43) a vzniká sémantický **frazeologický neologizmus**, keď formálna stránka FJ zostáva nezmenená, ale k pôvodnému významu sa pridruží ďalší polysémický význam (alebo aj niekoľko významov), napr. frazeologizmus *быть на побегушках* nadobudol ďalší nový význam „участвовать в состязаниях по бегу“.

Ďalším typom sémantickej transformácie by mohla byť **frazeologická paronomázia**, ktorá je založená na súzvučnosti komponentov FJ s odlišným významom: *Кто-то сказал, аннетит приходит во время беды* (namiesto *еды* – <http://work-engels.ru/archives/2760>). Ruské masmédiá ďalej tvorivo zareagovali na stretnutie európskych politikov, ktorí sa vo švajčiarskom Davose nedokázali dohodnúť na riešení ekonomickej krízy v Európskej únii. Transformáciou citátu zo známej Krylovovej bájky Labuť, rak a štika (*Кто виноват из них, кто прав, – судить не нам; Да только воз и ныне там.*) dostávame paronymické spojenie **Давос и ныне там** (На Всемирном экономическом форуме в Давосе царит паника – Известия, 28. 11. 2012). Aj nasledujúci príklad je založený na podobnom znení slov *сверх/смех*: *Россия становится смехдержавой* (Может, это ее и спасет? – Московский комсомолец, 20. 1. 2012). Ako nenáležita sa javí paronymická transformácia **взгляд** *nie je práve ružový* (namiesto *vyhliadky* – Sme, 12. 8. 2010).

Zaujímavý je aj prípad **frazeologickej homonymie**: *Скоро в госдуме Яблоку будет негде упасть.*, kde sa jedna zložka známeho frazeologizmu formálne zhodla s názvom politickej strany, ktorá stráca volebné preferencie.

3) Štruktúrna transformácia je zameraná na zmeny v zložení jednotlivých komponentov FJ, resp. na zámene jedného alebo niekoľkých komponentov.

Pomerne frekventovaná je **explikácia** (rozšírenie počtu) komponentov FJ. Pod explikáciou V. M. Mokijenko (Мокиенко, 1989, s. 96) chápe „тенденцию фразеологизма (resp. одной лексемы) к увеличению числа компонентов“. Napr. *Москвичам протянули вторую руку помощи*. (Московский комсомолец, 3. 11. 2009); *Прvé billboardové lastovičky už visia v uliciach*. (volebná reklama – Sme, 12. 8. 2010); *Politici доволенькуjú, aby неprovokovali людей с опасками утиахнутыми под крком*. (Sme, 12. 8. 2010). Za nenáležité rozšírenie FJ možno považovať aj nasledujúci výrok nemenovaného politika: *штáты ЕУ двигают сильный критический прст* (rozhlasové vysielanie), kde ide ešte aj o nevhodnú synonymickú zámenu (*критический прст* namiesto *варовный прст*), za ktorým v tvorivosti nezaostáva ani nemenej známy bieloruský politik: *Мы эту проблему решили в узком кругу ограниченных людей.*, kde nadbytočný prvok nesie aj komický podtón (*в узком кругу обмедзёных Гуді*); *И я не хочу, чтобы потом мой авторитет в глазах этих людей упал ниже колена* (<http://www.libreria.ru/aphorismes/topics/6/>).

Zaujímavú explikáciu uvidíme na príklade pomerne nového frazeologizmu *снять с иглы*, ktorý znamená „zbaviť (sa) závislosti od niečoho“ a bol inšpirovaný pôvodnou FJ

s protikladným významom *сесть на иглу/посадить кого-н. на иглу* vo význame „dostať sa do závislosti od niečoho/urobiť niekoho závislým od niečoho“, ktorá vznikla v prostredí narkomanov a týkala sa len drogovej závislosti. V súčasnosti sú mnohé krajiny závislé od dovozu energetických surovín z Ruska, čo potvrdila aj nedávna *plynová kríza* (ďalší neofrazeologizmus), a na druhej strane aj samotné Rusko závisí od vývozu nerastného bohatstva ako najvyššieho zdroja príjmov do štátneho rozpočtu. V tejto súvislosti sa štruktúra frazeologizmu *снять с иглы* rozšírila o ďalšie komponenty, ktoré konkretizujú jednotlivé druhy závislostí (od ropy, plynu, surovín, dovozu liekov a pod.): *О необходимости снятия России с нефтяной иглы говорят давно.* (Утро.ру, 23. 9. 2011); *Соскочить с газовой иглы сложно, но можно.* (Новости УРА-Информ, 8. 9. 2011); *Украине нужно слезть с «газовой иглы» России* (<http://world.comments.ua>, 26. 1. 2012).

Okrem explikácie sa v týchto príkladoch uplatňuje ďalší druh štruktúrnej transformácie, ktorým je **synonymická zámena komponentov** – *снять/соскочить/слезть с иглы*. Nasledujúce spontánne výroky politikov svedčia o výbere nevhodných variantov synonymickej zámene: *нельзя запрягать телегу **посреду** (namiesto *впереду*) лошади*; *треба **úpenlivo** (namiesto *zbožne*) **дúfat'**, že Orbán sa vráti k stolu*; *жivotné prostredie **ťahalo za kratší povraz** (namiesto *koniec*); *takto tento **poľad** (namiesto *názor*) **vôbec nezaznel**; *musím vyjadriť svoje **hlboké** (namiesto *velké*) **počudovanie**; *aby sa zákonu **urobilo** (namiesto *učinilo*) **zadosť**; *Francúzi si **držia** (namiesto *chránia*) svoju francúzštinu **ako oko v hlave**; *po vojne (namiesto *bitke*) **je každý generál**. Menej frekventovaná sa ukázala **antonymická zámena komponentov**: *čo s tými, čo majú také nekonečne **tupé lakte** (Sme, 12. 8. 2010), avšak nie vždy opodstatnená: *to treba brať na **ťazkú váhu** (namiesto *netreba to brať na ľahkú váhu*); ***klobúk hore** pred takým človekom (namiesto *klobúk dole*).*********

Na antonymickej slovnej hre sú založené aj aktuálne frazeologické modifikácie, ktoré boli inšpirované názvom nového ruského filmu o Vladimírovi Vysockom: *Высоцкий. Спасибо, что живой*. Počas volebnej kampane jeden známy režisér zneužil meno slávneho, už zosnulého speváka tým, že si dovolil vyjadriť názor, s kým by Vysockij šiel do volieb, na čo jedna politička zareagovala replikou: *Высоцкий. Спасибо, что не живой* vo význame „vd'akabohu, že sa toho nedožil“. No aj novinári sa pohotovo zapojili do tejto slovnej hry s titulkom *Тимошенко. Спасибо, что жива* k článku, v ktorom sa hovorí, že bývalej ukrajinskej premiérke podávajú vo väzení nebezpečné lieky. Takže význam frazemy je „vd'akabohu, prežila“.

Nie všetky transformácie sú založené na synonymických či antonymických zámienach. Pomerne frekventované sú **inovačné obmeny komponentov**, ktoré posúvajú význam pôvodného frazeologizmu smerom k alúzii. Takto vznikajú nové FJ na základe analógie. Napr. obmenou známeho frazeologizmu *любви все возрасты покорны* (slov. *láska kvitne v každom veku*) vznikla modifikácia *власти все возрасты покорны* (možný slov. variant – *moc chutí v každom veku*) ako titulok k článku o tom, že 89-ročný bývalý afganský kráľ je pripravený postaviť sa na čelo dočasnej vlády. Na podobnom princípe sú založené aj nasledujúce zámene: *Полцарства за коня // Полцарства за **вакцину** (proti prasacej chrípke – Московский комсомолец, 3. 11. 2009); **Влюбленные** часов не наблюдают // **Экономные** часов не наблюдают (šetrní kupujúci v second hande nechceli opustiť obchod ani po záverečnej – Московский комсомолец, 3. 11. 2009).*

Ďalším typom transformácie je **zámena minimálne dvoch kľúčových komponentov frazeologizmu**, pričom zostáva zachovaná pôvodná syntaktická štruktúra, počet komponentov a časť pôvodného frazeologizmu (na konci). Veľmi početné boli variácie známeho výroku: *от любви до ненависти один шаг – от кризиса до революции один шаг // от революции до коалиции один шаг // от коалиции до оппозиции один шаг // от разврата до коррупции один шаг // от политики до коррупции один шаг...* Takýto postup, pri ktorom vznikajú nové frazémy na báze existujúcich, sa v odbornej literatúre označuje ako **frazeologická derivácia** (Mlacek – Baláková – Kováčová, 2009, s. 63). Napr. transformáciou známeho frazeologizmu *Нет худа без добра. (Каждé зло, je на нечё добрё)* novinári vytvorili frazeologickú deriváciu *Нет горя без Григория.*, ktorou reagujú na vyčiarknutie Grigorija Javlinkského, predsedu strany Jabloko, zo zoznamu kandidátov na post prezidenta Ruskej federácie, čo nepovažujú za ťažkú stratu pre voliča.

Ďalším typom štruktúrnej transformácie je **implikácia** alebo **redukcia**, čiže vypustenie jedného alebo niekoľkých komponentov FJ. Napr. *Настала очередь испить эту чашу.*, kde chýbajú komponenty *(горькую) чашу до дна* (Комсомольская правда, 29. 10. – 9. 11. 2009); *уко́чили карьеру а завесили корёуле (на клинец – Sme, 12. 8. 2010)*; *Когда трудно, мы всегда протянем. То, что надо* (о „руке помощи“ Украине – <http://www.archipelag.ru/rep/11/>).

Jedným z transformačných zásahov do frazémy na úrovni štruktúry je tzv. **frazeologická kontaminácia**, ktorá je založená na skrížení dvoch frazém, resp. frazémy s voľným kontextom. Ku kontaminácii frazém môže dochádzať, ak majú nejaký komponent spoločný alebo podobný, prípadne majú podobný obsah. Napr. *Бол vlkom презлеченым за червену чиапочку* (Sme, 12. 8. 2010). Tu ide o skríženie frazém *vlk v ovčom rúchu* a postavy zo známej rozprávky *Červená čiapočka*. Spoločným komponentom je *vlk*, ktorý vystupuje aj v rozprávke. Ďalším príkladom takejto vnútroúrovňovej kontaminácie je výrok politika na margo schválenia pôžičky Grécku: *В првом раде си треба уведомиť, же мlieко је розлиате* (rozhlasové vysielanie). Došlo ku skríženiu frazém *плакаť над розлиатым мlieком* a *кockы сý hоденé*. Obidve frazémy majú spoločné to, že hovoria o niečom, čo sa už stalo, no v prvej sa akcentuje oneskorená ľútosť a v druhej nemožnosť zvrátiť výsledok. Túto kontamináciu nepovažujeme za veľmi vhodnú. Zrejme nešlo o zámer, ale iba zámenu frazeologizmov pod vplyvom spoločnej sémy. Vieme si však predstaviť ich lineárne spojenie: *кockы сý уж hоденé, так начо плакаť над розлиатым мlieком*. Ako defektná kontaminácia sa javí výrok *nech si nemyslia, že im појдемe по срсти* (rozhlasové vysielanie), ktorý ašpiroval na význam „nebudeme im vychádzať v ústrety“, ale zrejme nedostatočná jazyková kompetencia spôsobila skríženie frazém *hладитъ протви срсти – истъ niekomu poruke*, v ktorých nenachádzame nič spoločné, ide o medziúrovňovú kontamináciu. Známy ruský politik chcel deklarovať svoju pripravenosť *obetovať život na oltár vlasti* týmito slovami *Я не боюсь сложить голову на плаху отечества* (Московский комсомолец, 27. 1. 2012). V tomto prípade ide o skríženie niekoľkých frazém: *сложить голову // положить жизнь* (obetovať život), *алтарь отечества* (oltár vlasti), *нести голову на плаху* (ísť na popravu), avšak spojenie *плаха отечества* (popravisko vlasti) vyznieva prinajmenšom zarážajúco. To isté platí aj pre ďalšiu politickú frazeologickú perlu **в харизме надо родиться** (<http://www.apn.kz/publications/article288.htm>), kde sa krížia frazémy *родиться в рубашке* (slov. ekvivalent *narodiť sa pod šťastnou hviezdou*) a *иметь харизму // обладать харизмой* (slov. ekvivalent *mať charizmu; vyznačovať sa charizmou*).

O nedostatočnej jazykovej kompetencii svedčia prípady, keď nedochádza k modifikácii známej frazémy, štruktúrne aj sémanticky je správna, avšak nie je zakomponovaná do adekvátneho kontextu, a preto sa nemôže prejaviť jej skutočný význam. Napr. novinár v reportáži chváli modernú, dobre vybavenú nemocnicu, akých je v republike málo, slovami: *Táto nemocnica je ako ihla v kope sena* (televízne spravodajstvo). Ide o nevhodný výber frazémy, ktorá sa do tohto kontextu vôbec nehodí. Skutočnosť, že niečo je zriedkavé, oveľa výstižnejšie vyjadruje frazéma *niečoho/niekoľo je ako šafranu*. K chybnému výberu frazémy *ihla v kope sena* došlo asi pod vplyvom spoločnej sémy „sťažžený prístup k niečomu“.

Nevhodne, až komicky pôsobí frazéma, ktorá sa dostáva do kontextu, v ktorom sa nedodržia základné princípy logiky. Uvedieme niekoľko perál ruských aj slovenských politikov: *У нас все политические лидеры уходили из жизни в основном через смерть*. (<http://www.orator.ru/zhirinovskiy.html>);

Вишенка от яблоньки далеко не падает. (http://vashasvetlost2009.ya.ru/replies.xml?item_no=610);

Мы с ним вдвоем как святая троица. (<http://p-p-hilton.ru/release-103>);

Мы выполнили все пункты: от А до Б. (<http://aforizmer.ru/aforizmi/viktor-chernomyrdin>);

Ludia vedia, že im treba otvoriť oči. (rozhlasové vysielanie).

Nemenej frekventovaným spôsobom inovácie frazeologického bohatstva je **preberanie** a **kalkovanie**. Ako príklad môžeme uviesť všeobecne známy výrok slovenského politika *Kde je vôľa, tam je aj cesta.*, ktorým pomenoval aj svoju knihu. Je to doslovný kalk z anglického *Where is will there is a way*. Sme toho názoru, že autor mohol radšej siahnuť po tradičnej frazéme *Keď sa chce, spôsob sa nájde*. a vyhnúť sa kalkovanej frazéme, ktorá nie je blízka slovenskému nositeľovi jazyka.

Frazeologické transformácie nie sú jediným prejavom individuálnej tvorivosti. Takmer každý deň sme svedkami zrodu **frazeologických neologizmov** alebo neofrazeologizmov, kam by sme mohli zaradiť napr. *tlačiť na pílu, odsúdení na spoluprácu, toto nemusím; оранжевая революция, быть в адеквате* a mnohé iné.

Frazeologizmus možno interpretovať ako samostatný mikrokontext, ktorý je súčasťou väčšieho kontextu (Жукова, 2009, s. 321). Avšak aj v tomto širšom kontexte sa môžu uplatniť ďalšie frazeologizmy vrátane neofrazeologizmov. Napr. *Российскому газу теперь море по колено. От «оранжевой революции» до «Северного потока» – один шаг* (Московские новости, 3. 11. 2011). V tomto komentári k slávnostnému otvoreniu nového plynovodu Severný prúd sa najskôr objavuje tradičná frazéma *море по колено* s nepatrnou modifikáciou (viaže sa na neživotný objekt), potom nasleduje pomerne nová frazéma *оранжевая революция* ako narážka na rusko-ukrajinský plynový konflikt a úplne nová frazéma *северный поток* symbolizuje nezávislosť od tranzitnej krajiny. Taktiež sa využíva známa frazeologická konštrukcia *от... до... – один шаг*.

Zaujímavé je, že mnohé neofrazémy sa najskôr používajú v hovorovej reči hlavne mladej generácie, ktorej sa naši politici snažia priblížiť tak, že hovoria jej slangom. Za všetky uvedieme aspoň jeden príklad: Otázka redaktora: *Teda nebolo tam za tým nejaké finančné pozadie?* Odpoveď politika: *Вylúčené, pani redaktorka. Úplná haluz* (rozhlasové vysielanie).

Bez povšimnutia nemožno nechať ani tzv. **antifrazeologizmy**, ktoré sa zatiaľ skúmali iba okrajovo, o čom svedčí aj terminologická pluralita pri pomenovaní tohto javu. V literatúre sa stretávame so synonymnými termínmi kvázipríslovie, antifrazéma, antiparémia

(Mlacek – Baláková – Kováčová, 2009, s. 44 – 45). Ako opodstatnená sa nám javí výhrada J. Mlacka voči zaužívaným pomenovaniam transformovaných paremiologických útvarov pomocou prefixu anti-, pretože zjavná „protirečivosť“ či protikladnosť“ sa prejavuje iba v relatívne malom počte takýchto jednotiek, takže ide skôr o „nenáležité generalizovanie niektorých špecifických prípadov“ (Mlacek, 2009, s. 144). Antipríslovia a porekadlá sa neubránili transformačným zmenám, ktoré nielenže narúšajú tradičné stereotypy, ale so značnou dávkou humoru a ironie sa v nich odrážajú nové „životné pravdy“ v meniacom sa svete. Ako príklad uvedieme súčasnú modifikáciu ruského príslovia *Волка бояться – в лес не ходить*. na príslovie *Путина бояться – в сортир не ходить*. (http://gusaram.narod.ru/news_strax2.html) ako reakciu na politikov prejav z r. 1999, v ktorom sa vyhrážal čečenským povstalcem fyzickou likvidáciou a použil pritom už legendárny výrok *мы их будем мочить в сортире*, ktorý môže byť chápaný dvojako (*мочить* okrem „močiť“ znamená v ruskom argote aj „vraždiť“).

Väčšiu pozornosť si zaslúžia aj tzv. **frazeologické odpovede**, ktorých sa v tomto príspevku dotkneme iba okrajovo. O nedostatočnom výskume týchto frazeologických jednotiek svedčí aj terminologická nejednotnosť (ответные фразеореплики, эхо-реплики, эхо-фразы, формулы ответа, фразеорефлексы, диалогические фразеологизмы; розги нар. Мандрикова, 2009, s. 333). Typickými príkladmi takýchto dialogických frazém sú ruské *Откуда? – От верблюда!* a slovenské *Prečo? – Lebo medveď*. Slovenskí politici ani v tomto prípade nezapreli svojho tvorivého ducha, ktorý sa prejavil pri prerokúvaní návrhu na zrušenie poslaneckej imunity. Keď sa novinári spýtali jedného poslanca, prečo tento návrh neprešiel, ten lakonicky odpovedal: *Lebo Lipšic*.

Uvedená klasifikácia modifikovaných FJ nie je konečná. Naším cieľom bolo poukázať na nové tvorivé procesy vo frazeologickej rovine v politickom diskurze. Frazeologické transformácie v písomných jazykových prejavoch novinárov sú výsledkom vedomej tvorivej činnosti s cieľom nielen sprostredkovať informáciu, ale aj vyjadriť stanovisko a vyvolať príslušnú reakciu u adresáta. Preto sa publicistické frazeologické inovácie javia ako tvorivé, s výrazným emotívnym nábojom a expresívnosťou a novými konotatívnymi významami. Nie vždy však možno hovoriť o obohatení frazeologického fondu, pretože neraz sme svedkami nenáležitého zásahu do frazeologickej konštrukcie hlavne v spontánnych vystúpeniach politikov. V takom prípade už ani nemožno hovoriť o frazeologickej transformácii, ale skôr o deformácii frazeologického dedičstva.

Keďže frazeologizmy sú neoddeliteľnou súčasťou každého slovníka, zostáva otvorená otázka, ako bude reagovať na frazeologické transformácie a neologizmy lexikografická prax.

Literatúra

- АЛЕФИРЕНКО, Николай Федорович: Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Москва: ЭЛПИС 2008. 270 с. ISBN 978-5-902872-16-0.
- ГАЙНАНОВА, И. Ф.: Трансформации фразеологических единиц в современных газетных текстах как наиболее активные фразеологические процессы в русском языке 2000-х гг. In: Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международ. науч. симпозиума. [online]. Великий Новгород 2009, с. 314 – 316. ББК 81. Dostupné na: <<http://www.novsu.ru/file/113015>>.

- МАНДРИКОВА, Галина Михайловна: Откуда? – От верблюда! (Или для чего нужны ответные фразеореплики). In: Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международ. науч. симпозиума. [online]. Великий Новгород 2009, с. 333 – 335. ББК 81. Dostupné na: <<http://www.novsu.ru/file/113015>>.
- МЯГКОВА, Анастасия Юрьевна: Роль фразеологизмов в механизме суггестивного воздействия политической рекламы. In: Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международ. науч. симпозиума. [online]. Великий Новгород 2009, с. 339 – 340. ББК 81. Dostupné na: <<http://www.novsu.ru/file/113015>>.
- МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Славянская фразеология. Учеб. пособие для вузов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа 1989. 286 с.
- РАМАЗАНОВА, Лейла Гаджиевна – АЛИМИРЗАЕВА, Земфира Абдурашидовна: Приемы видоизменения фразеологизмов в текстах газет. In: Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международ. науч. симпозиума. [online]. Великий Новгород 2009, с. 352 – 356. ББК 81. Dostupné na: <<http://www.novsu.ru/file/113015>>.
- ТЕЛИЯ, Вероника Николаевна: Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки русской культуры 1996. 288 с. ISBN 5-88766-047-3.
- ЗЕЛЕНОВ, Антон Николаевич: Фразеологизм в заголовке газетного текста: особенности речевой игры. In: Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международ. науч. симпозиума. [online]. Великий Новгород 2009, с. 325 – 328. ББК 81. Dostupné na: <<http://www.novsu.ru/file/113015>>.
- ЖУКОВА, Марина Евгеньевна: Отражение кризиса в национальном сознании российского общества сквозь призму фразеологизмов газетной периодики. In: Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международ. науч. симпозиума. [online]. Великий Новгород 2009, с. 319 – 324. ББК 81. Dostupné na: <<http://www.novsu.ru/file/113015>>.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV 1985. 281 s.
- MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. 2. dopl. vyd. Bratislava: SPN 1984. 159 s. ISBN 67-231-84.
- MLACEK, Jozef: Antipríslovie a príbuzné útvary (K niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmosloví). In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 3, s. 135 – 148.
- MLACEK, Jozef – BALÁKOVÁ, Dana – KOVÁČOVÁ, Viera: Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, akceptácia, uplatňovanie. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo KU 2009. 221 s. ISBN 978-80-8084-519-3.

Phraseological Metamorphoses in Slovak-Russian Political Discourse

Dynamic processes in the evolution of modern languages are manifested also at the level of phraseology, which has resulted in a review of some theoretical postulates concerning the constancy and stability of phraseological units, respectively their components. The free use of idioms confirms the illustrative material taken from spontaneous speeches of politicians and journalists (consciously, unconsciously, or by ignorance) who modify the language that what until recently had the seal of permanence.

doc. PhDr. Tatjana Grigorjanová, CSc.

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Slovenská republika

e-mail: tatiana.grigorjanova@gmail.com

Podíl frazémů na stylu dopisového dialogu J. Voskovce a J. Wericha¹

Jana Hoffmannová

Pro lingvistu, který v průběhu své dlouholeté pracovní biografie s problémy lexikologickými a lexikografickými přišel do styku jen sporadicky a zůstal v této oblasti laikem, není jednoduché vystoupit na konferenci věnované mimořádné osobnosti právě tohoto oboru. Z celého širokého spektra lexikálních jednotek, kterými se jubilantka zabývala a zabývá, jsem si k tomuto příspěvku vybrala frazémy a idiomy, tedy víceslovné jednotky, ustálená spojení, která nedokážu pro tento účel přesně vymezit (v tom ostatně nejsem sama). Vycházím ze širokého pojetí těchto výrazů, kterým F. Čermák (1985, s. 168 – 177) připisuje kromě ustálenosti a víceslovnosti celistvost, sémantickou nerozložitelnost, nesusoučtovost, monokolokabilitu, obraznost, expresivnost aj. a toto vše shrnuje pod „obecný rys anomálie“; a A. Jarošová (2000) je vymezuje jako emocionálně-hodnotící pojmenování archetypálních životních situací frapantním, kontrastním způsobem. Při výběru dokladů se možná někdy dostanu na hranici frazémů a lexikalizovaných spojení, nebo se uchýlím ke kvazifrazémům. Protože ale nejsem specialista na tuto problematiku, nebudu se pokoušet o přesnou diferenciaci jednotlivých typů víceslovných jednotek nebo ustálených spojení. Zaměřím se vyloženě na různé individuální modifikace frazémů, jejich derivate, explikace, kontaminace, inovace, přejímání a kalkování. Doklady bych mohla rozebírat i ve světle názorů dalších českých i slovenských specialistů na frazeologii, jako jsou J. Mlacek, M. Čechová a další; já se tu ale nechám vést spíše tím, co mi nabídly zkoumané texty.

Analyzovanými texty jsou tři svazky korespondence dvou slavných českých dramatiků, herců, klaunů, šašků Jiřího Voskovce a Jana Wericha, vydané v letech 2007 – 2008². Korespondence představuje specifický typ výměny dialogických replik, a v tomto případě je více než kde jinde na místě chápat výměnu dopisů jako živý a neformální dialog. K. Hausenblas (1984) vyslovil pochybnosti o tom, zda chápat dialog jako text, či spíše jako komplex, sestavu textů; a také J. Hrbáček (1994) nechápe dialogickou sekvenci jako jedinou promluvu, nýbrž jako promluvový komplex. Hausenblas zdůvodňoval svůj názor především tím, že dialog nevykazuje ani jednotu subjektu (produkujícího text, promluvu), ani jednotu stylu, ani jednotu výsledného smyslu. Samozřejmě nechci tvrdit, že celé tři objemné svazky dopisů Voskovce a Wericha (celkem asi 1 300 stran) představují jediný text (ostatně otázka, co považovat za jediný text, je opravdu obtížná a do značné míry spekulativní). Ale troufám si tvrdit, že právě tento korespondenční dialog výrazně naplňuje Hausenblasovy požadavky na integrovanou textovou jednotu. Jsou tu samozřejmě dva subjekty, dva účastníci dialogu, ale oba přátelé si po celý život (i v době dlouhého odlouče-

¹ Vznik příspěvku byl podpořen grantovým projektem č. 406/12/1829 *Stylistika mluvené a psané češtiny*, uděleným Grantovou agenturou ČR.

² Touto atraktivní korespondencí jsem se zabývala už v několika svých dřívějších pracích. Navazuji zde na články Hoffmannová – Hoffmann (2007, 2008), věnované prvnímu svazku korespondence, a rozpracovávám jednu část svého podílu na rozsáhlejší studii Hoffmannová – Štícha (2012).

ní, resp. jen občasného setkávání) byli tak blízcí, že je lze považovat za subjekt dvojčediny – ostatně sami v dopisech opakovaně vyjadřují přesvědčení, že jsou jako siamská dvojčata, že jim to neustále „myslí rovnoběžně“ a „cítí paralelně“... Smysl celého dopisového dialogu, který trval (pomineme-li několikaleté nucené přerušování) 35 let (1945 – 1980), je rovněž jeden jediný, společný, na straně obou pisatelů identický, vzájemně sdílený; kromě výměny běžných informací je jim úporná snaha pokoušet se i na dálku (ač většinou marně) o další uměleckou spolupráci, a především snaha vzájemně se povzbuzovat, podporovat jeden druhého i své rodinné příslušníky, pomáhat si, dodávat si odvahy v nelehkých životních situacích. A styl celé korespondence? Ten je až neuvěřitelně jednotný, sdílený. Na této integritě se podílí především odkazy ke společným zážitkům a zkušenostem (mj. časté reminiscence k hrám V + W, citáty a parafráze jejich písňových textů); dále „rovnoběžný“ smysl pro humor, hra s jazykem, slovní hříčky, to, jak na sebe oba přátelé v této hře reagují, jak vzájemně rozvíjejí své hravé impulsy; také sdílené jazykové rejstříky, umožňující vícejazyčnost, střídání a míšení kódů v prostoru mezi spisovnou češtinou, obecnou češtinou, divadelnickým slangem, angličtinou, případně i dalšími jazyky (včetně oblíbené gymnaziální latiny); a rovněž neformálnost a bezprostřednost vyjadřování, umožněná skutečně důvěrným vztahem obou celoživotních kamarádů. A na pronikavém stylovém sjednocení se výrazně podílejí i frazémy a idiomy; v příspěvku se pokusím aspoň v náznaku charakterizovat, jak je autoři dopisů používají a s jakým gustem si s nimi pohrávají.

Celý život si tedy Voskovec a Werich hráli s češtinou. V poválečné době, kdy už nemohli společně psát ani hrát, kdy už nemohli okouzlovat diváky svými forbinami (výstupy na předscéně), si Jan Werich, přes všechna bolestná tvůrčí omezení, našel řadu jiných prostorů pro jazykovou hru: stal se např. tvůrcem jazykově originálních pohádek (Fimfárům) nebo cestopisu (Italské prázdniny). Jiří Voskovec, žijící v Americe, takovou možnost neměl; proto se především on s obrovským nasazením vložil do psaní dopisů, zde si s pomocí svého ideálního partnera pro hrátky s češtinou dále udržoval a rozvíjel své jazykové mistrovství. Jejich čeština nikdy nebyla bezkrevná, ale vždycky plnokrevná, bujná, šťavnatá; a taková by nemohla být bez hojnosti frazémů a idiomů. Nechávám teď stranou bezpočet frazémů celkem běžných, neutrálních, jako *někde uprostřed je zakopaný pes; ruku na srdce; chci tomu přijít na kloub; nehodlám tě nechat ve štychu; nevěřím mu ani suchý z nosu; házeli nám klacky pod nohy; dřou se jako pes; bude to slovo do pranice; bude to potřeba jako sůl; kdyby na sůl nebylo; jde do tuhého; těm jde o kejhák...* Upozorním spíše na ta místa v dopisech, kde jsou české frazémy tematizovány, komentovány nebo vykládány ve svém doslovném významu:

To jsou starý vesty, prastarý vesty, a nikam nevedou. (Jakoby vesta mohla někam vést!) (V I, 269)

... všechno se obrátí v niveč. Už jsi byl někdy v nivči? Já v něm bydlím. (W II, 32)

Jiřímu Voskovcovi se např. náhle vynoří v paměti už zasunutý frazém: *začly padat kroupy* („zvící holubiho vejce“ se říkávalo) (V III, 93). Některé frazémy opakovaně obměňuje, např. *hodit flintu do žita* nebo *vlk se nažral a koza zůstala celá*:

Tvůj starý spolupachatel hlavu neztratí, jeť příliš veliká a jsouc olysalá, leskne se, takže i v žitě ji lze najít, byla-li tam nedopatřením vhozena místo flinty. (V I, 87)

... neházej ručnici do obilí... (V II, 196)

... neskučíš, neřňukáš, neházíš těžkou artilérii do žita...(V II, 351)

Takhle bude vlk hladovej, a koza se nažere, i když ne celá. (V II, 301)

Moje dolarová koza by zůstala celá a ty co vychrtlý vlk by ses moh aspoň nažrat mých kozích korun. (V II, 184)

Opakovaně a fascinovaně se Voskovec zastavuje u spojení *o své újmě*:

Sám mi o své újmě nabídl (to je krásný rčení, ne? asi třicet let jsem to neslyšel, nečet, do tisku nedal, tím méně řek... co je to „újma“?...) (V III, 66)

K tomu sám o své újmě – máte nákou svoji újmu? To mně kolikrát napadá, že mně žádnou moji vlastní újmu nikdy nikdo nedal. Dá se to někde koupit? Jak vůbec taková újma vypadá, kolik váží a na co to je? Asi taky nevíte, vidíte. – Tedy o své újmě připojuju ... (V III, 299)

Frazémy obměňuje – např. nechce mít, jak je obvyklé, „na kahanu“, ale raději „na kahanu“:

V jistém smyslu je to klika, že máme osobně na kahanu. (Všimni si, že neužívám deminutiva, neb si nám přeju velekahan, regardless.) (V II, 305)

Ve spojení *být s to* Voskovec i Werich nahrazují archaický komponent „s to“ číslovkou „sto“:

Uvidím, co budu moci a co ne. Lépe řečeno, čeho budu sto, nebo seč, tedy štonť. (W I, 284)

Učiní vše, co bude sto (stodvacet – he-he-he). (V III, 164)

Frazémy a jim podobné jednotky Voskovec kumuluje, nebo je roztodivně kříží a kontaminuje:

...ale než ty vezmeš pero do ruky, tak to už budu dávno na dlažbě, kudy půjdu o žebrácké holi hledat, kde že loňské sněhy jsou. (V I, 51)

Mně se po vás stejská jak nahýmu v hrsti až je pytel na střeše. (V I, 21)

A od variací na známé frazémy přechází – v poetisticko-dadaistickém stylu – až k hravému konstruování frazémů fiktivních, jakýchsi neofrazémů (idiofrazémů):

Mám ho na výzvu objednaného, abych jaksi přidal své skývy do márnice, či se svou trochou příběh do krupice nebo jak se to říká. (V II, 165)

Tak se nezlob, ... že jsem nemohl přispěchat s trochou do brokovnice, nebo s medem do čeledníku či s onucí do beder... (V III, 316)

Dalším jazykově a stylově integrativním fenoménem, který propojuje a stmeluje dopisy obou kamarádů, je ovšem jejich sdílená zkušenost s angličtinou, daná jejich společným pobytem v USA za války a Voskovcovou poválečnou emigrací do téhož prostředí. V jejich korespondenci se objevují ve velkém množství ustálená spojení slov, obraty a idiomy z angličtiny, a to v nejrůznějších podobách, někdy přímo v podobě citátového přenosu:

Dáváš mi green-light, abych ti to poslal? (V I, 282)

Chystá se do Prahy to wind up our affairs. (V I, 50)

Už mne mrzelo utrácet drahý čas of declining years of mine. (W I, 225)

Byl jsem poslední dobou way down deep in my downs. (W I, 117)

Běžně se v dopisech obou autorů objevují frekventované textové orientátory (*anyhow, by the way, at any rate, last but not least*) i zdvořilostní fráze (*see you later, never mind* apod.). Někdy je rovněž zachována, citována původní anglická grafika, jindy však přenos do českého kontextu vede k různé míře počestřování typu *nemajdnuj mne, nevorýruj se*. Např. idiom *take care* nabývá i podob *tejk kér, tejkuj kér o sebe, tejkuj kéro, já budu tejkovat kéro*. Idiom *to drop a line* nabývá – zjednodušeně předvedeno – podob *dropni jí lajnu, aby mi dropla linku, měla by dropnout řádku, pokusím se vám jen upustit řádku. Ze zdvořilostních frází a formulí, které obligatorně obsazují rámcové úseky dopisů, stojí za zmínku i spojení *to send a love*: *vyřizuju lásku od Chris; posílá všem lásku; chtěla, abych ti dal její lásku; Kristýna zasílá své nejlepší pohledy (přelož) a lásku*; tady je kromě „dávání/posílání/vyřizování lásky“ mechanicky kalkováno i spojení *best regards* jako „nejlepší pohledy“.*

Nelze pochybovat o tom, že korespondenční kontakt pro oba pisatele nesmírně mnoho znamenal. Emocionální naléhavost výměny dopisů se projevuje i v množství a nejrůznějších variantách spojení, která vyjadřují právě potřebu kontaktu, potřebu zůstat ve styku, vzájemně se o všem informovat; v tomto případě to nejsou pouhé konverzační fráze nebo sémanticky vyprázdněné formule! Takže např. *Keep in touch, I will, too*; ale také kalk *Trvej ve styku, já taky*. Úplné variační, slovtvorné a tvarotvorné orgie se oběma účastníkům podařilo rozpoutat kolem idiomu *to keep posted/informed/up to date*:

- *budu tě keepovat postovanýho/poustovanýho; drž mě posted; udržuj mne postovaným/postovaného/postovným; zachovej mne postovaným; pišeš, že mě budeš keepovat posted, ale nekýpuješ;*
- *budu ho keepovat informed; budu tě keepovat informovaného; drž mě informovaného/informovaným; držel jsem tě o tom informovánu; budu tě udržovat promptně o stavu věci; kípju mne o Falstaffovi a vůbec;*
- *budu tě keepovat up to date; budu tě držet up to date.*

Jedině v české, kalkované podobě – a poměrně ustálené – užívají oba „korespondenti“ spojení *dej hlas, dám ti hlas, dejte hlasek, dejte v tom směru hlas, dám detailnější hlas. Řekls, že dáš hlas. Nedals. Dej*. Další varianta pak je *dej slovo, dej mi slovo o sobě*.

Na vzájemném povzbuzování a upřímné snaze ulehčit korespondenčnímu partnerovi životní strážně se vydatně podílí i fráze *take it easy*: nezřídká je spojována s výrazem *relax* (*Relax. Take it easy*.) a vyskytuje se opět i v počestřených podobách: *tak to tejkuj easy; tejkuj všechno ýsy*.

Bylo by možno pokračovat s řadou dalších, podobně variabilně využívaných idiomů anglického původu, jako např. *to hold water* (ve smyslu „obstát“): *jestli ten můj nápad drží vodu, jinak by ta story nedržela vodu, aby to právně drželo vodu... Nebo to make waves* („narušovat normální chod věcí, dělat výtržnosti“): *nedělej zbytečný vlny, a dej tomu vůli a klid; příště to řekni mně a nedělej mi tu oklikou vlny*. Další obrat, který měli v oblibě oba přátelé: *to make a long story short; to make dlouhou anekdotu short; abych učinil dlouhou story krátkou... Ale z tohoto okruhu ještě rozhodně musím uvést jeden idiom přímo emblematický (jistě bezprostředně vázaný na americký životní styl a užívaný tedy především J. Voskovcem, ale občas i J. Werichem), a sice to have fun – ve smyslu „bavit se něčím“, „užívat si něco“ v atmosféře pohody, dobré nálady. Zde je převod do češtiny poměrně ustálený: *mít srandu* (výjimečně *mít zábavu*); což nás nepřekvapí, protože výraz *sranda* je příznačný pro celou poetiku V + W a Voskovec mu věnoval pozornost i v některých svých*

teoretických, či spíše esejistických textech (Voskovec, 1965, s. 26 – 30, 68 – 75). Takže v dopisech se neustále opakuje: *mám s tou rolí velikou srandu; mám radost, žes tu roli vzal a že budeš mít ňákou srandu; Amy vás všechny moc líbá, měli jsme s ní srandu; nejsem deprimovanej, mám srandu, cítím se dobře*; apod.

Některá anglická ustálená spojení se vyskytují v dopisech jen příležitostně, jsou opět zajímavě kalkována a editor L. Matějka připojuje pro čtenáře vysvětlení v poznámce asi takto:

- *zajet sem jen tak pro kopanec z toho* – v pozn. „doslov. překl. idiomu the kick out of something – potěšení z něčeho“ (W III, 31),
- *je na přímé silnici k uzdravení* – v pozn. „dosl. překl. idiomu to be on the way to something – na nejlepší cestě, blízko“ (V III, 77).

Jan Werich si zvlášť oblíbil idiom *to chew the fat* (dosl. překl. „mlít pantem“): *píše abys mohl žvýkat se mnou tuk; rád bych žvýkal špek s tebou* (II, 116; III, 392). Voskovec své kalkování často doprovází výzvou pro partnera „přelož do angl.“, či ještě dalšími metajazykovými komentáři: *řek jsem jim, aby si šli pustit draka (přelož do angl.)* – dosl. překl. go fly a kite – „jdi se vycpat“ (III, 119); *za tvého stavu je cestování venku z otázky (přelož do angl.)* = out of question (III, 288); *její zdraví vzalo obrat k lepšímu (to je špatná čeština, doslova přeložená z angliny, jak zajisté pozoruješ)* (III, 154).

Dopisy tedy obsahují spoustu podnětů pro komparativní výzkum české a anglické frazeologie. Zejména v dopisech J. Voskovce lze najít i pasáže, kdy se od anglického idiomu a jeho doslovného převodu do češtiny odrazí k celým kumulativním sériím českých parafází, např. *není to zkrátka náš šálek čaje, jak by řekl Angličan – či naše láhev vína, jak bychom řekli my... není to náš kornout zmrzliny, totiž štejdlik podmásli, chtěl jsem říct pinta rumu – no, rozumíš... pytel neštěstí*. (I, 310, 320). Ale i ve Werichových textech se v bezprostředním sousedství mihají frazémy anglické a české: *Páni profesori, kteří mne mají rádi jako dvě voštiny ve dvou prdelích, jí to dávají znát a holka sama je také hard to handle*. (W I, 97). Angličtina bezpochyby v této smršti, záplavě frazeologických hrátek mezi cizími jazyky naprosto převládá, ale objevují se i ustálená spojení francouzská, německá, latinská (ta mají v některých případech povahu „loci communes“):

Včera se zčista jasna, pro nic za nic, mier nix dier nix, nad Prahou klenula duha. (W I, 82) *FESTINALENTE, a to platí i pro Tebe. A vůbec. EILE LANGSAM, jak říkají skopčáci*. (W I, 300)

Ted' nám prej přidaj na ten petrskéj halíř obol pro Charona, takže půjdu místo o žebráckej holi o berlích s gumovým podpatkem. (V I, 309)

Mezi původem německá spojení, oblíbená a frekventovaná u obou přátel, patří *znám své Papeňajmské (ale znáš svého Papeňajmského; znám' svého Papeňajmáka; darum ich kenne meine Papeňheimer)*. S tímto spojením se vracím k frazémům a idiomům, které jsou v dopisech obou přátel opakovány a variovány velmi často, výrazně se podílejí na integraci celého korespondenčního dialogu, jsou tak či onak symptomatické pro vztah obou autorských subjektů a podílejí se na utváření sdíleného smyslu celého tohoto monumentálního textového souboru. Jeden z těchto obrátů je možno pokládat za jakýsi „idiofrazém“ – J. Voskovec uvádí, že ho „před lety vynalezl“, a oba ho rádi opakují, protože v sobě ztělesňuje spousty problémů, kalamit a katastrof, kterým museli oba neustále

čelit. Objeví se hned na začátku prvního dílu a prochází pak všemi třemi svazky vydaných dopisů:

Jak se říká, „things are beginning to close in“ – což jsem už dávno před lety vynalezl česky svým rčením, že se to na nás hrne ve žvancích. (V I, 38)

Je toho někdy na jednoho hloupého víc než mouthfull (čili žvanec, který se hrne, jak ty říkáš). (W I, 117)

A dále: přivalilo se na ni letos vše ve žvancích (V II, 134); světová situace je, jak jsi říkal, hrnoucí se ve žvancích (W III, 100); zameškaniny se na mne vyhrnuly ve žvancích (V III, 165); nahnulo se to na mě ve žvancích, jaks s oblibou tvrdíval (W III, 250); nemá cenu se šířit, musíme se radši zúžit, abychom se skrz ty hrnoucí se žvance protáhli (V III, 252).

Celým tímto dlouhodobým diskurzem prostupuje také rčení *kape mi na karbid*, jež v češtině zhruba znamená „nemyslí mi to, ubývá mi intelektuálních schopností, nic se mi nedaří...“. Voskovec a Werich ve vzájemném dialogu budují analogii mezi fungováním stroje, motoru a lidským životem. Nezřídká si jeden z nich teskně a sebeironicky stěžuje, že mu „kape na karbid“, a druhý ho v následujícím dopise utěšuje, asi takto:

Kape mi na karbid, a s věkem paměti nepřibývá... jsem děsně deprimovanéj a žiju jen na malý obrátky. Jako bych si nemohl dovolit ten motor prohnat. Kdybych na to šláp, tak se poseru nebo vybuchnu. Tak musím počkat na kraji té hranice s otevřenou haubnou, až mašina vystydne. (V I, 161 – 162, 241)

Poznal jsem, že ti není dobře a že budeš musit počkat, až ti vychladne motor. Správně jsi slova kladl. ... Ale jelikož to víš, tak už ti motor chladne, ty vole! Nepospíchej, nech ho dobře prochladnout. Nezapomeň, že jsme model 05, to mělo ještě světla karbidová a tudíž je vždycky možnost kapání na týž. (W I, 167)

A konečně spojení snad nejnaléhavější a nejčastější, kterým si oba kamarádi opakovaně dodávali odvalu na svých nelehkých poutích životem a povzbuzovali jeden druhého k překonávání potíží individuálních a společných. Je to spojení vlastně dvojčinné – obě jeho části nebo varianty se vyskytují i odděleně, ale často i pospolu: *neposrat se – a neztratit glanc*. V tomto příspěvku se nemohu zabývat úlohou „vulgarismů“ v této korespondenci, poznamenám jen na okraj, že v tomto kontextu je snad ani nelze izolovat a hodnotit jako vulgarismy – je to přirozená součást sdíleného idiolektu obou partnerů, důsledek jejich důvěrného vztahu a absolutního vzájemného porozumění. Toto zaklínadlo se objevuje opět v různých podobách:

Neztratit glanc, neztratit víru v lidi, v sebe, v život... Nejtěžší ze všeho je neztratit glanc sám před sebou. (W I, 145, 238)

No – co tedy dělat? Posrat se? Nebo se na to na vše vysrat? ... Nikoliv. Jaks mi sám tolikrát říkal: neztratit glanc. (V I, 192)

No neposerem se. Musí se do roztrhání těla, ale jak dlouho bude co trhat, nevím. (V III, 235)

Je to všechno k posrání, můj drahý zlatý člověče. K posrání – ale nesmíme se posrat a neposereme se. (V I, 19)

Mnoho dalších témat z tohoto okruhu už musím nechat stranou – např. to, jak si Voskovec a Werich hravě a nepokrytě vymýšleli „arabská“, „perská“, „afghánská“, „albánská“,

„srbská“, „lužická“, „baskická“, „rumunská“, „židovská“, „argentinská“ a jiná přísloví. Příspěvek bych ráda uzavřela s tím, že předvedenou fascinující hru s frazémy a idiomy pokládám za jeden z výrazných integrativních prvků celého více než tisícistránkového dopisového dialogu, jeho koherence a jeho stylové jednoty. A na závěr už jen přidám jeden z nejnázornějších příkladů – do češtiny Jana Wericha tu kromě právě zmíněného „zaklínadla“ proniká kromě angličtiny i latina, němčina, v této frazémy nasycené směsi dochází k citování i kalkování:

Pamatuj si: napiš málo, ale napiš často. Fama crescit eundo a je to kurva. Je třeba mne keepovat informovaného a i když upustíš linku pouhou, způsobíš mi radost. Klid, rozvahu a hlavně se neposrat. Neztratit glanc. ... Měj se dobře a piš mi, hergotkrucifix. And what can I do for you, mi napiš too. (W I, 175)

Literatura

- ČERMÁK, František: Frazeeologie a idiomatika. In: Filipec, J. – Čermák, F.: Česká lexikologie. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV 1985, s. 166 – 236.
- HAUSENBLAS, Karel: Text, komunikáty a jejich komplexy. Zamyšlení pojmoslovné. In: Slovo a slovesnost, 1984, roč. 45, č. 1, s. 1 – 7.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOFFMANN, Bohuslav: Frazémy a idiomy v korespondenci V + W. In: Co všechno slovo znamená. Sborník příspěvků věnovaných prof. M. Čechové. Red. D. Moldanová – M. Balowski. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP 2007, s. 103 – 111. ISBN 978-80-7044-901-1.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOFFMANN, Bohuslav: Dialog přes oceán (česko-americká korespondence Jiřího Voskovce a Jana Wericha z let 1945 – 1962). In: Přednášky z 51. běhu LŠSS. Praha: FF UK 2008, s. 92 – 104. ISBN 978-80-86662-47-3.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – ŠTÍCHA, František: O jazyce a stylu korespondence Jiřího Voskovce a Jana Wericha. In: Korpus – Gramatika – Axiologie, 2012, č. 05, s. 3 – 33.
- HRBÁČEK, Josef: Nárys textové syntaxe spisovné češtiny. Praha: Trizonia 1994. 134 s. ISBN 80-85573-51-2.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Lexikalizované spojení v kontexte ustálených spojení. In: Principy jazyka a textu. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 138 – 153. ISBN 80-223-1566-4.
- VOSKOVEC, Jiří: Klobouk ve křoví. Praha: Čs. spisovatel 1965. 272 s.
- VOSKOVEC, Jiří – WERICH, Jan: Korespondence I – III. Ed. L. Matějka. Praha: Akropolis – Nádace Jana a Medy Mládkových 2007 – 2008. ISBN 978-80-7304-075-1; 978-80-7304-085-7; 978-80-7304-093-2.

The Contribution of Phraseologisms to the Style of the Correspondence between Jiří Voskovec and Jan Werich

The article is based on linguistic analysis of the three-volume correspondence between Jiří Voskovec and Jan Werich (V + W). Focusing on the dialogic structure of these letters, the author draws attention to their remarkable coherence and stylistic uniformity. Building blocks of this stylistic uniformity are linguistic playfulness and language-based humour, including V+W's fondness for using, manipulating, and commenting on specific set phra-

ses, in which they often intertwine Czech and English. Although English holds a prominent position both in terms of frequency of use and the variety of expressions, the letters actually display features of multi-lingual texts. The multi-lingual flavor is not far from issues of intertextuality, which manifests itself in the form of a variety of quotations, paraphrases, references, or ad-hoc created fake proverbs. This highly private correspondence contains also a lot of vulgarisms, which are interpreted as a natural part of the authors' shared idiolect.

prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha, Česká republika

e-mail: hoffmannova@ujc.cas.cz

K problematike delimitácie viacsovných pomenovaní a voľných syntaktických konštrukcií¹

Martin Ološtiak

Jubilantka Mgr. Alexandra Jarošová, CSc., je okrem iného autorkou viacerých inšpiratívnych štúdií z oblasti, ktorú by sme mohli označiť za syntaktickú lexikológiu. Ide o súbor javov, ktoré sa dotýkajú takých oblastí, ako napr. kolokabilita lexikálnych jednotiek, typológia kolokácií či lexikalizovanosť viacsovných pomenovaní. Práve na túto líniu jej odborného záujmu chceme nadviazať predkladaným príspevkom, v ktorom sa sústreďujeme na problematiku charakteristiky a delimitácie lexikalizovaných a nelexikalizovaných kolokácií, t. j. viacsovných pomenovaní (ďalej aj VP) na jednej strane a voľných syntagiem (ďalej aj VS) na druhej strane.

Pevnosť a nemennosť hraníc medzi jazykovými subsystémami a jednotkami ako ich súčasťami je relatívna; graduálnosť, škálovitosť a kontinuálnosť sú imanentnými vlastnosťami jazyka. Táto skutočnosť sa potvrdzuje aj existenciou jazykových jednotiek stojacich na rozhraní subsystémov, a teda zákonite majúcih vlastností oboch oblastí, medzi ktorými sa nachádzajú. K takýmto jednotkám patria aj viacsovné pomenovania s primárnou pomenúvacou funkciou; porov. koncept lexikálno-syntaktického synkretizmu u J. Furdíka (1994).

Stanoviť hranicu medzi VP a VS nie je vždy možné (napr. Kopeckij, cit. podľa Jarošová, 1992, s. 120; porov. aj triedu voľné spojenia – typické spojenia – lexikalizované spojenia; Jarošová, 2007, s. 96 – 97). Z formálneho hľadiska ide o syntagmy (príp. vety a súvetia), ktoré majú svoj domícil v syntaxi. Z obsahového a funkčného hľadiska však tieto útvary patria do lexikálnej zásoby, a preto ich oprávnene skúma lexikológia. Pravda, táto „schizofrenickosť“ nie je patogénna; má svoje výhody v tom, že prostredníctvom viacsovnéj formy možno vyjadriť viacero motivačných príznakov, než by do seba dokázala absorbovať jednoslovná jednotka. Takáto vlastnosť je žiadaná najmä v tých komunikačných sférach, kde sa kladie dôraz na presnosť dorozumievania (veda, administratíva, sčasti masmédiá), s viacsovnými lexémami sa však často stretávame aj v bežnej komunikácii.

Aj keď presnú hranicu medzi VP a VS nemožno stanoviť, v súčasnosti sa na tento problém nepozerala s takou skepsou ako J. Kuchař (1963, s. 106), podľa ktorého závislosť VP od výpovede je taká silná, že len veľmi ťažko sa dá určiť, ktoré konkrétne spojenia slov možno zaradiť medzi lexikálne jednotky. Napriek tomu autor ponúka niekoľko „indícií“, na základe ktorých možno oddeliť lexikálne jednotky od nelexikálnych (s. 106 a n.). Touto problematikou sa zaoberali aj ďalší autori, napr. J. Machač (1967), E. Kučerová (1974), J. Kačala (1997b), A. Jarošová (2000a), I. Kralčák (2005) a i. J. Machač (1967, s. 139) píše, že „hranici medzi popisnými sruženými pojmenovaniami a voľnými spojeniami lze stanovit v podstatě jen pragmaticky. Jejich základním rysem je ustálenost a konvencionálnost jejich formy a významu a takový dialektický vzťah k označované skutočnosti, jaký platí i pro každou jednoslovnou lexikální jednotku, tj. – v promluvě – k určité skutečnosti

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0342-11.

(k urč. objektu, jevu, činnosti, stavu atd.) a zároveň – obecně – k triedě skutečností (objektů, jevů, činností, stavů)⁴. Napriek tomuto konštatovaniu autor pomerne komplexným spôsobom analyzuje aj štruktúrno-jazykové aspekty delimitácie týchto skupín.

V pokuse o stanovisko k tejto otázke vychádzame z uvedených i ďalších prác. Zdôrazňujeme, že delimitačné kritériá sa vyznačujú rozličnou mierou relevantnosti, preto je dôležité stanoviť ich hierarchiu. Najprominentnejšie, všeobecne platné sú definičné kritériá (s najvyššou mierou relevantnosti): nominačnosť a ustálenosť (so subkritériami reprodukovanosť, dispozičnosť). Parciálne, nedefiničné kritériá sa týkajú len istej časti VP: frekventovanosť, motivačná priezračnosť, ekvivalentnosť s jednoslovným pomenovaním, špecifická zapojenosť do paradigmatických vzťahov, kategoriálnosť nadradeného komponentu, monokolokabilitnosť, terminologickosť a onymickosť. Uvedené kritériá sa navzájom rozličným spôsobom preskupujú a ovplyvňujú.

1. Ustálenosť, nominačnosť, reprodukovanosť, dispozičnosť

Ustálenosť sa považuje za základnú vlastnosť VP, svedčí o tom aj termín **ustálené slovné spojenie**, ktorý zahŕňa tak frazeologické, ako aj nefrazeologické jednotky (Jarošová, 2000a, 2000b, 2000c). E. Kučerová (1974, s. 20) definuje ustálenosť takto: „Pod ustálenosťou slovného spojenia rozumieme stálosť, konštantnosť, nemennosť jeho komponentov – konštantnosť formy, ako aj samostatnosť (alebo celistvosť) lexikálneho významu spojenia – konštantnosť obsahu, v dôsledku čoho ustálené slovné spojenia na rozdiel od voľných spojení môžu vykonávať nielen komunikatívnu, ale aj pomenovacia funkciu.“ Ustálenosť VP sa prejavuje na štruktúrnej a komunikačno-funkčnej úrovni.

1.1 Štruktúrna úroveň

Na štruktúrnej úrovni sa pomenovacia funkcia slovného spojenia ako celku odráža v obmedzenosti varíovania formálnej zložky. To je dôkazom, že slovo ako „voľné“ jednoslovné pomenovanie sa nerovná rovnakému slovu vo funkcii lexikálne viazaného komponentu VP. Reštrikcia formálneho zloženia VP sa prejavuje viacerými spôsobmi (porov. aj Mlacek, 1972, s. 7 a n.; Štekauer, 1993; Machač, 1967; Kučerová, 1974; Filipec – Čermák, 1985, s. 175 – 176), predovšetkým ako:

- nemennosť komponentového zloženia (variantnosť frazém predstavuje osobitnú problematiku): *mrtvy ofsajd* – **neživý ofsajd*, *súkromný podnikateľ* – **privátny podnikateľ*, *snežné delo* – **snežný kanón*, *raňajky do postele* – **raňajky do lôžka*;
- nemennosť slovosledu (opäť sa abstrahuje od frazeologickej variantnosti): *zubná kefka* – **kefka zubná*, *vrabec obyčajný* – **obyčajný vrabec*, *tristo hrmených* – **hrmených tristo*;²
- neúplnosť morfolologickej paradigmy komponentov a prítomnosť petrifikovaných a archaických tvarov a výrazov (najmä pri frazémach): *My o vlku a vlk za humny.*; *vo dne v noci*; *chodiť ako vo snách*; *mať za lubom*; *mať na rováši (u niekoho)*; *stát/nestát ani za šesták* (Krošláková, 1993; Dvonč, 1978);
- petrifikovanosť komponentu v morfolologickej subparadigme, s čím súvisí nemožnosť/obmedzenosť štruktúrnych transformácií (syntaktických a morfolologických operácií, po-

² Toto kritérium neplatí úplne. Napr. J. Kačala (2002, s. 103) poznamenáva, že viacslovné pomenovania so stavbou substantívnej syntagmy majú pevný slovosled, zatiaľ čo slovesné syntagmy sa vyznačujú voľným slovosledom.

- rov. aj Machač, 1967, s. 140 a n.), ktorá vyplýva z obsahovej jednoliatosti, ustálenosti, ako aj z miery obraznosti; napr. nemožnosť stupňovania adjektíva (alebo naopak, nemožnosť transformácie komparatívu adjektíva do tvaru pozitívu), nemožnosť presunutia adjektívneho komponentu do pozície mennej zložky slovesno-menného predikátu: *biela technika* – **belšia technika*, *mladší žiaci* – **mladí žiaci*, *rada starších* – **rada starých*, *čierne divadlo* – **černejšie divadlo*, **divadlo je čierne*; voľné syntagmy *biela farba* – *belšia farba*, *mladí chlapci* – *mladší chlapci*; *čierny kabát* – *černejší kabát*, *kabát je čierny*;³
- nemožnosť vkladania slov medzi komponenty VP: **mlynček na surové mäso*, **obchod s dobrým bielym mäsom*;
 - nemožnosť bližšej determinácie určujúceho komponentu: **veľmi vysoká škola*, **príliš tmavé pivo* – *veľmi vysoká postava*, *príliš studené pivo*; VP možno určiť len ako celok: *kvalitná vysoká škola*, *chutné tmavé pivo*;⁴
 - nemožnosť vynechania komponentu bez straty významu celého pomenovania: *prvá pomoc* ≠ *pomoc*, *poznávací chodník* ≠ *chodník* (výnimkou sú kontextové, parolové elipsy typu *mladší a starší dorast*, *biele a červené víno*); inou otázkou je systémová eliptická univerbizácia viac-slovných pomenovaní, ktorej výsledkom je vznik novej lexikálnej jednotky.

1.2 Komunikačno-funkčná úroveň

Na komunikačno-funkčnej úrovni sa ustálenosť prejavuje ako reprodukovanosť a dispozičnosť (Jarošová, 2000a, s. 141). Na rozdiel od voľných syntaktických konštrukcií viac-slovné pomenovania sa v komunikácii reprodukujú, používateľ jazyka ich má k dispozícii podobne ako jednoslovné lexémy. S tým celkom prirodzene súvisí nominačnosť, viac-slovné pomenovania plnohodnotne plnia pomenúvaciu, nominačnú funkciu (Horecký, 1997)⁵. Tento fakt sa odráža aj v jednom z terminologických uchopení týchto jednotiek – viac-slovné *pomenovanie*.

Nominačnosť okrem iného súvisí s princípom transpozície, s prechodom slovného spojenia zo sféry aktuálne utváraných, rečových jednotiek do sféry deaktualizovaných, ustálených, dispozičných jednotiek (porov. Dolník, 1997; 2003, s. 152 – 153). Dispozičnosť sa pritom v jednotlivých lexiách či skupinách lexií prejavuje odstupňovane (Mlacek, 2003, s. 56). V tejto súvislosti možno spomenúť koncept onomaziologickej funkcie. Pri porovnávaní funkcií frazém a lexikalizovaných spojení A. Jarošová (2007, s. 97) konštatuje, že „funkčným určením [lexikalizovaných spojení, pozn. M. O.] je primerane pomenovať špecifikovanú (*literárny kritik*, *skokanské lyže*, *dospieť k názoru*) alebo zovšeobecnenú (*literárna obec*, *športové potreby*) jednotlivinu, pomenovať známy, dobre vymedziteľný a konvenčný pojem“.

Kým denotácia VS je situačne podmienená a aktualizovaná, typovo irelevantná (*čerstvý chlieb*, *studená káva*, *klzký mostík*, *nové hodiny*), denotácia VP je pevná, asituačná,

³ V skupine multiverbizovaných verbo-nominálnych spojení sa však uvažuje o možnosti reflexívnej derivácie (Kačala, 2002, s. 104 – 105).

⁴ Ako anomália sa v tomto kontexte ukazuje možnosť bližšieho rozvítia substantívneho člena v multiverbizovaných spojeniach: *robiť orbu* – *robiť hlbokú orbu* (Kačala 1997a, s. 34; Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 251 a n.).

⁵ Frazémy so stavbou vety a súvetia pritom nemajú len pomenúvaciu funkciu; sú takými synkretickými jednotkami, v ktorých sa križia pomenovacie aj výpovedné funkcie (Mlacek, 2007, s. 51).

pomenúva sa typovo vyhranený denotát (*biely chlieb, biela káva, skokanský mostík, slnečné hodiny*).

Ako závažná sa javí aj otázka vzťahu medzi prototypickosťou vlastnosti denotátu, explicitným vyjadreným tejto prototypickosti pomocou samostatného slova a lexikalizovanosťou slovného spojenia. Súhlasíme s F. Čermákom (2000; cit. podľa Jarošová, 2007, s. 91), že kolokácie typu *biely sneh* nemožno porovnávať s lexikalizovanými spojeniami typu *biela menšina, biela káva*. Inými slovami, konštantná vlastnosť denotátu, ktorá sa pomenúva lexiou X, automaticky nezaručuje lexikalizovanosť slovného spojenia s lexiou X. Nezáväznosť určitého znaku implikuje voľnú syntagmu, v ktorej sa denotátu priraduje istý príznak situovane, v rámci parole (Kučerová, 1974, s. 17). Naopak, vo VP sa príznak stáva záväzným, aj keď nemusí ísť o príznak podstatný. Vzhľadom na existenciu komponentov s rozlične transponovaným významom môže ísť o príznak, ktorým sa daný denotát vyznačuje prototypovo (*biela technika, čierna technika, plážový volejbal*) alebo virtuálne (*španielsky vtáčik, tabuľka pravdy*), resp. o kvázipríznak, ktorým sa denotát nevyznačuje vôbec (*čierna skrinka*).

Z neexistencie pevnej hranice medzi lexikalizovaným a voľným slovným spojením vyplýva aj snaha bádateľov bližšie charakterizovať kontinuum medzi týmito jazykovými jednotkami. Napr. E. Kučerová (1974, s. 19) konštatuje, že prítomnosť akostného adjektíva v slovnom spojení implikuje nelexikalizovanosť (v autorkinej terminológii ide o vlastné voľné spojenia), kým vzťahové adjektíva „sa vyznačujú vyšším stupňom viazanosti a patria medzi voľné spojenia v širokom zmysle, ktoré zvyčajne označujeme ako *typické spojenia*“. Typické spojenia teda podľa autorky stoja medzi voľnými spojeniami a ustálenými spojeniami (porov. aj Jarošová, 2007). Pravda, už zbežný pohľad na lexikalizované spojenia ukazuje, že sa v nich vyskytujú aj akostné, aj vzťahové adjektíva (*starý otec, nemý film; adoptívny otec, celovečerný film*). Treba však poznamenať, že medzi VP prevažujú slovotvorne motivované vzťahové adjektíva. Viac svetla do tejto problematiky môže priniesť len sústredenejší materiállový výskum. Doteraz však v slovenčine takýto (napríklad aj lexikograficky spracovaný) reprezentatívny súbor VP k dispozícii nemáme.

K problematike nominačnosti pridávame ešte jednu poznámku, ktorá sa týka nominačnosti frazém. Tejto otázke sa aj s krátkym prehľadom relevantných prác venoval J. Mlacek (1999, s. 127 – 129). Ako sme spomínali, špecifickosť pomenovania pomocou frazém podľa autora spočíva v tom, že frazémy nie sú iba „čistými“ pomenovaniami, popri nominačnej funkcii sa v nich výrazne prejavuje expresivita a lexikálno-syntaktický synkretizmus. K týmto charakteristikám J. Mlacek v citovanej práci pripomína poznatok J. Horeckého (1997, s. 78), podľa ktorého frazéma „je pomenovaním ako označenie istej situácie“. V nadväznosti na tieto konštatácie J. Mlacek dopĺňa, že frazémy so stavbou vety (konkrétne vlastné frazémy neparemiologického charakteru⁶), hoci majú zreteľnú výpovednú platnosť, na rozdiel od aktuálnych syntaktických konštrukcií sa vyznačujú príklonom k pomenovacej platnosti; porov. Mlackovu formuláciu, že tieto propozičné frazémy *vyjadrujú pomenúvajúc* (Mlacek, 1999, s. 128). Celkovo sa však pomenovacia platnosť frazeologických jednotiek, hoci ide o špecifický typ nominácie, v najnovších výskumoch nespochybňuje (porov. aj Čermák, 2007).

⁶ Parémie ako hraničnú a periférnu skupinu frazeologických jednotiek v tejto súvislosti zámerne nespomíname.

2. Frekventovanosť

Frekventovanosť ako pomocný delimitačný faktor spomína už J. Kuchař (1963, s. 107). Na problematiku vyčleňovania VP pomocou štatistických ukazovateľov upozornila A. Jarošová (1999); porov. aj práce D. Majchrákovéj (2005, 2008). A. Jarošová (2007, s. 96) o typických spojeniach správne konštatuje, že „na konštituovanie typického spojenia nestačí len bežnosť, frekventovanosť pomenúvaného javu“. To isté platí aj pre lexikalizované spojenia. Frekventovanosť sama osebe nemá dostatočnú delimitačnú silu, pôsobí len ako pomocný faktor v súčinnosti s inými kritériami. Zásadný význam má v počítačovom spracovaní fakt, že nie všetky frekventované kolokácie sú lexikalizované (porov. aj Jarošová, 1999, s. 95). Napríklad kolokácia *slovenský futbal*, ktorú považujeme za zreteľnú VS, má vo vyváženom podkorpuse prim-4.0-vyv frekvenciu 805 výskytov, zatiaľ čo VP *americký futbal* má oveľa nižšiu frekvenciu (233 výskytov).

Problematika frekventovanosti vystupuje do popredia predovšetkým v skupine najmenej príznakových (neutrálnych) VP (k terminológii porov. Ološtiak, 2009); to isté pripomína aj A. Jarošová (2007, s. 98). Tento druh sa totiž nevyznačuje takou funkčnoseparačne výraznou vlastnosťou, resp. súborom vlastností, ktoré podmieňujú lexikalizovanosť tak, ako je to v ostatných, príznakových typoch VP (viacslovné termíny, vlastné mená a frazémy). V príznakových typoch sú dôležité iné vlastnosti, frekventovanosť je v úzadí. Z rozličných dôvodov je pre tieto skupiny charakteristická skôr nízka frekventovanosť. Porov. napr. konštatovanie A. Jarošovej (2007, s. 98), že „vysoká frekvencia frazém by bola kontraproduktívna, lebo by kolidovala s ich funkčnou určenosťou: pomenúvať situáciu príznakovým spôsobom (citovohodnotiacim, zdôrazňujúcim, výzvovným a pod.)“.

3. Motivačná priezračnosť (obraznosť, sémantická transponovanosť)⁷

Za prekonaný možno pokladať prístup, podľa ktorého sa v skupine lexikalizovaných spojení (združených pomenovaní) s obraznosťou vôbec nepočíta: „Lexikalizované slovné spojenie je významovo priezračné, lebo význam jeho komponentov sa lexikalizáciou nezmenil, len tieto komponenty sa stali od seba závislými (viazanými)“ (Kučerová, 1974, s. 22). A. Jarošová vo viacerých štúdiách dokázala, že v skupine lexikalizovaných spojení sa nachádzajú jednotky s rozličnou mierou sémantickej transponovanosti. Z hľadiska obraznosti tak v rámci celej skupiny VP stredové miesto medzi odbornými termínmi a frazémami patrí lexikalizovaným spojeniam (Jarošová, 2000a); v našom vymedzení neutrálnym VP.

Podľa obraznosti sa VP tradične delia na priame (neobrazné, združené pomenovania) a nepriame (obrazné, frazémy) (napr. Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 12). V koncepcii F. Čermáka (1994; Filipec – Čermák, 1985) sa obraznosť spája s kolokačnou anomálnosťou, ktorá indikuje celistvosť významu, nemotivovanosť komponentmi pomenovania. A. Jarošová (2000b) používa aj termín *motivačná priezračnosť*, ktorým sa vlastne odkazuje na štruktúrnú motiváciu, teda na vzťah ku komponentom VP.

Sústredenejšie skúmanie ukazuje, že delenie *priame – nepriame pomenovania* je síce na prvý pohľad elegantné, ale nezodpovedá jazykovej skutočnosti. Na jednej strane na-

⁷ Komentár k terminologickej diferencii *obraznosť – sémantická transponovanosť* porov. v práci J. Mlacka (1999, s. 121).

chádzame obrazné pomenovania aj v odbornej terminológii, teda v oblasti, kde dominuje presnosť, jednoznačnosť, napr. *myší chvost*, *materina dúška*, *únava materiálu*, *slepé črevo*, *biely trpaslík*, *kyslíkový dlh* (Jarošová, 2000b). Na druhej strane vo frazeológii popri obrazných jednotkách existuje skupina neobrazných frazém, napr. *mat'/nemat' šajn/šajnu o niečom*, *skrz naskrz* (Mlacek, 2003; citujúc V. M. Mokijenka). I keď náhľady na problematiku obraznosti frazém sa niekedy až diametrálne rozchádzajú, súhlasíme s konštatovaním J. Mlacka (2003, s. 59), že obraznosť je typickým a podstatným znakom frazeológie, že prototypová frazeologická jednotka sa obraznosťou, resp. sémantickou transponovanosťou vyznačuje. V opačnom garde možno to isté konštatovať o odborných termínoch, ktorých prototypovosť sa spája s neobraznosťou (porov. ďalej).

Ak A. Jarošová uvažuje o kriteriálnosti istej vlastnosti⁸ a J. Mlacek (2003, s. 59) konštatuje, že „pre frazému ako prototyp je znak obraznosti znakom nielen typickým, ale aj podstatným“, nazdávame sa, že ako adekvátne sa ukazuje popri kriteriálnych vlastnostiach vymedzovať jednak vlastnosti prototypové, ktoré síce nie sú „stopercentné“, ale týkajú sa prototypového exemplára príslušnej triedy (takýmito vlastnosťami sú obraznosť frazém a neobraznosť odborných termínov), jednak vlastnosti neprototypové, doplnkové, nedoménové, fakultatívne (takýmito vlastnosťami sú neobraznosť frazém a obraznosť odborných termínov a lexikalizovaných spojení). Takéto vymedzenie podľa nášho názoru koreluje jednak s prístupom, v ktorom sa poukazuje na škálovitosť, kontinuitnosť príslušnej vlastnosti (v našom prípade obraznosti) v rozličných skupinách jazykových jednotiek, jednak je v súlade s výkladom J. Mlacka (2003, s. 60), podľa ktorého „sa obraznosť z jedného hľadiska javí ako nedištinktívna, nekriteriálna vlastnosť frazém a z druhej strany sa zasa ukazuje ako podstatný znak frazeológie i frazémy ako takej“⁹.

Pozrime sa z tohto pohľadu na tri typy VP (odborné termíny, lexikalizované spojenia, frazémy)¹⁰. Pri odborných termínoch možno Mlackovu formuláciu o obraznosti vo vzťahu k frazémovému prototypu parafrázovať takto: pre prototypový odborný termín je motivačná (a teda aj sémantická) priezračnosť nielen typickým, ale aj podstatným znakom. I keď sa konštatuje, že metaforická transpozícia patrí v terminotvorbe k pomerne produktívnym nominačným spôsobom (Oroszová, 1986), z prototypového hľadiska je obraznosť v terminológii príznaková. Z hľadiska explicitnosti a motivačnej priezračnosti neutrálne VP síce stoja bližšie pri odborných termínoch, avšak v tejto skupine sa obraznosť uplatňuje v oveľa väčšej miere než v terminológii, obraznosť tu nemá prototypový, lež nedoménoový, resp. neutrálny charakter¹¹.

⁸ Autorka spoľahlivo zargumentovala, že pri stanovení hranice medzi frazémami a nefrazémami obraznosť nepatrí medzi kriteriálne vlastnosti (napr. Jarošová, 2000a, 2000b).

⁹ Na inom mieste autor poznamenáva: „Obraznosť nemožno v nijakom smere pokladať iba za fakultatívny znak frazémy a frazeológie“ (Mlacek, 2003, s. 63). Do tretice pridávame ešte jedno Mlackovo konštatovanie, ktoré sa týka skúmaného javu: „S obraznosťou tu [vo frazeológii, pozn. M. O.] vždy v nejakej podobe treba počítať, že je ona priam podhubím frazeológie [...], že práve v nej spočíva vlastný zmysel vzniku aj uplatňovania frazém v texte“ (Mlacek, 2003, s. 63).

¹⁰ Vlastné mená vzhľadom na svoju špecifickosť, ktorá sa týka aj sémantiky, tvoria osobitú skupinu, preto ich do výkladu o sémantickej transponovanosti nezahrnujeme.

¹¹ Aj z hľadiska uplatnenia obraznosti sa ako oprávnené ukazuje stredové postavenie tohto typu viacslavných lexém, ako aj adekvátnosť zvoleného termínu *neutrálne viacslavné pomenovanie*.

4. Ekvivalentnosť s jednoslovným pomenovaním

Toto kritérium spomínajú napr. J. Kuchař (1963, s. 107); J. Machač (1967, s. 139 n.); E. Kučerová (1974, s. 12 – 14, 28 – 39); A. Jarošová (2000a, s. 146). Prostredníctvom tohto aspektu sa pozornosť upriamuje na funkčnú analógiu medzi viacslovnými a jednoslovnými pomenovaniami. Na pozadí tvarovo bezpríznačového jednoslovného pomenovania, o ktorého lexikálnom statuse sa, prirodzene, nepochybuje, dokazuje sa lexikalizovanosť príznakovej viacslovej jednotky. Poukazuje sa na synonymiu medzi jednoslovnými a VP. Pri existencii jednoduchého synonymického ekvivalentu¹² (*hotdog – párok v rožku, biely šport – tenis, ministerský predseda – premiér*) sa vychádza z prostej ekvivalencie na úrovni významu. Pri ekvivalentoch súvisiacich s procesmi univerbizácie a multiverbizácie sa berie do úvahy komplexný formálno-obsahový vzťah, ako aj vzťah odvodenosti (o štýlovej diferenciacii medzi týmito jednotkami tu neuvažujeme).

Aj keď existuje neustále vzájomné „napätie“ a preskupovanie medzi jednoslovnými a VP (porov. Kačala, 1997a, s. 34 – 35), kritérium ekvivalentnosti VP s jednoslovným pomenovaním nemožno považovať za kriteriálne, a to prinajmenšom z dvoch dôvodov:

(a) Nie každé VP má jednoslovný ekvivalent, i keď existuje potencia takýto ekvivalent vytvoriť, a to najmä prostredníctvom univerbizácie (z novších univerbizmov spomeňme napr. *palubný počítač → palubák, nezisková organizácia → neziskovka, bakalárska práca → bakalárka, kruhový objazd → kruháč, káblová televízia → káblovka*). Stopercentná ekvivalentnosť na úrovni jednoslovné pomenovanie – viacslovné pomenovanie by negovala existenčnú, funkčnú motiváciu viacslovných jednotiek, strácal by sa zmysel ich existencie.

(b) Kritérium ekvivalentnosti jednoslovného pomenovania a viacslovného komplexu spĺňajú aj niektoré voľné syntagmy, napr. *hlúpy človek – hlupák, múdry človek – mudrc, ísť von – vyjsť, pracovať s rýľom – rýľovať, manželka baču – bačovka, čierna zem – černozem, polovičný blázon – poloblázon, hodný cti – ctihodný*. Tu do hry vstupuje otázka vymedzenia univerbizácie. Jednou z možností je za univerbizované pokladať len tie synonymné jednoslovné lexémy, ktorých motivantom je VP. Tým sa však nerieši delimitácia na úrovni voľná syntagma – viacslovná lexéma.

5. Špecifická zapojenosť do paradigmatických vzťahov

Vzhľadom na rozličnú mieru sémantickej transponovanosti VP môžu vstupovať do iných paradigmatických vzťahov než ich komponenty vo funkcii samostatných lexém. Táto skutočnosť sa prejavuje viacerými spôsobmi, pričom paradigmatické vzťahy komponentov môžu byť v dôsledku lexikalizácie VP modifikované.

Medzi VP navzájom je výrazne redukovaná synonymia, pretože utvorením VP sa zväčša dostatočne uspokojuje komunikačná potreba explicitne stvárniť príslušný pojem: *skúška správnosti – *test správnosti, pás cudnosti – *pás nevinnosti, rozličný tovar – *rozmanitý tovar, preventívna prehliadka – *ochranná/obránná prehliadka, realizačný tím – *realizačná skupina*. Viacslovné synonymá typu *rodné meno – krstné meno, parný rušeň – parná lokomotíva, pohonné látky – pohonné hmoty* sú pomerne zriedkavé. Synonymia sa častejšie, ale nie nevyhnutne uskutočňuje na úrovni viacslovné pomenovanie – jednoslovné pomenovanie (porov. vyššie).

¹² T. j. jednoslovného ekvivalentu bez motivačných, univerbizáčných či multiverbizáčných vzťahov k VP.

Antonymia slov mimo VP automaticky neznamená antonymiu VP: *prvá pomoc* – **posledná pomoc*, *vysoká pec* – **nízka pec*, *dom smútku* – **dom radosti*, *umelá hmota* – **prirodná hmota*, *nezávislý poslanec* – **závislý poslanec*, *nový román* – **starý román*. Antonymické vzťahy sa uvedomujú neutralizovane, v popredí je príslušnosť daných pojmov do rovnakého lexikálneho poľa; svoju úlohu zohráva aj terminologický charakter niektorých VP: *jednotné číslo* – *množné číslo*, *majstrovský zápas* – *priateľský zápas*, *aktívny fajčiar* – *pasívny fajčiar*, *celé korenie* – *mleté korenie*, *malý mostík* – *stredný mostík* – *veľký mostík* – *mamuti mostík*, *dlhometrážny film* – *krátkometrážny film*, *hladká múka* – *polohrubá múka* – *hrubá múka*, *kyslá kapusta* – *sladká kapusta*, *malý krvný obeh* – *veľký krvný obeh*, *predškolský vek* – *mladší školský vek* – *starší školský vek*, *jednokoľajná trať* – *dvojkoloľajná trať*, *biela káva* – *čierna káva*, *biela technika* – *čierna technika*, *biela krvinka* – *červená krvinka*, *vynútená chyba* – *nevynútená chyba*.

Štruktúracia lexikálnych polí VP nie je závislá od štruktúracie lexikálnych polí jednoslovných pomenovaní; porov. napr. mikroparadigmu názvov ročných období a od nich utvorených desubstantívnych adjektív *jar* (*jarný*) – *leto* (*letný*) – *jeseň* (*jesenný*) – *zima* (*zimný*) a VP *zimný čas* – *letný čas*. Význam lexém *zimný čas*, *letný čas* nie je „obdobie od 21. 12. do 20. 3.“, resp. „obdobie od 21. 6. do 22. 9.“, príslušné významy pokrývajú časové obdobie celého roka, ktoré sa nekryje s ročnými obdobiami, preto sa nevytvorila komunikačná potreba a lexémy **jarný čas*, **jesenný čas* nevznikli.

Terminologické a determinologizované VP často vytvárajú lexikálne paradigmy (najmä lexikálne polia a hyperonymicko-hyponymické paradigmy), ktoré sú reflexom systematickosti vedeckého poznania: *priečna zlomenina* – *otvorená zlomenina* – *trieštivá zlomenina* – *čiasočná zlomenina*, *tenké črevo* – *hrubé črevo*, *tráviaca sústava* – *dýchacia sústava* – *obehová sústava* – *oporná a pohybová sústava* – *nervová sústava* – *rozmnožovacia sústava*, *horné dýchacie cesty* – *dolné dýchacie cesty*. Ak slovné spojenie možno zaradiť do takejto čiastkovej lexikálnej paradigmy, ide o VP. J. Machač (1967) poznamenáva, že štruktúrny význam diferencujúceho komponentu ustupuje do úzadia a do popredia sa dostáva diferencujúca funkcia, na komplexnom význame sa podieľajú oba komponenty v zmysle *genus proximum* – *differentia specifica*. Pripomíname, že dôležitá je aj miera sémantickej transponovanosti komponentov a celého VP. Tu autor vyzdvihuje paralelnosť a diferencovanosť medzi VP: „I když modrá skalice je ve skutečnosti modrá a zelená skalice zelená, je z hlediska pojmenovacího podstatné rozlišení těchto dvou druhů určujícím komponentem a nikoli vyjádření inherentní vlastnosti předmětu základovým substantivem označovaného“ (Machač, 1967, s. 145). O slovo sa hlási paradigmatická motivácia; aktivizuje sa schopnosť jazykovej jednotky primerane sa odlíšiť od iných, súvzťažných jazykových jednotiek (porov. aj Dolník, 2003, s. 122 – 123).

Pri totožnom význame nadradeného komponentu sa vytvárajú hyperonymicko-hyponymické vzťahy, pričom hyperonymom je jednoslovné pomenovanie a hyponymami sú VP s príslušným komponentom: *štipendium*: *prospechové štipendium* – *sociálne štipendium*; *voľno*: *riaditeľské voľno* – *dekanské voľno* – *rektorské voľno*; *mlieko*: *acidofilné mlieko* – *nízkoťučné mlieko* – *poloťučné mlieko* – *plnoťučné mlieko*; *rekord*: *európsky rekord* – *svetový rekord* – *osobný rekord* – *národný rekord* – *traťový rekord*. Treba však upozorniť, že vďaka sémantickej transponovanosti pomenovania s rovnakým nadradeným členom nemožno vždy zaradiť do tej istej lexikálnej paradigmy: *bojové umenie* – *výtvarné umenie*.

6. Kategoriálnosť nadradeného komponentu

Koncept kategoriálnych slov vo VP predstavil J. Kačala (najmä 1993) a výrazne tak prispel k poznaniu významovej stránky VP. Kategoriálne slovo (substantívum alebo verbum) vo viacslovnom pomenovaní plní zaraďovacia funkciu. Podľa autora pojem/termín kategoriálne slovo je v tomto vymedzení súvzťažný s pojmom/termínom kategoriálny komponent vo význame pomenovania (porov. Kačala, 1989); vychádza sa z „pozoruhodnej paralely medzi kategoriálnym významom, resp. presnejšie medzi kategoriálnym typom lexikálneho významu a kategoriálnym slovom, ktoré takýto typ významu realizuje v rámci viacslovných pomenovaní“ (Kačala, 1993, s. 18 – 19).

J. Kačala (1989, s. 78) sa vo svojom výklade odvoláva na to, že jeho trichotomická klasifikácia lexikálneho významu slova (kategoriálne – subkategoriálne – individuálne komponenty) zodpovedá klasifikácii V. Blanára (1984, s. 30 a n.), ktorý rozlišuje klasifikačné – špecifikačné – identifikačné sémy (porov. aj Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 37 – 39). Úplne tak to nie je. Pri bližšom ozrejmnení tohto problému vyjdime z príkladu, ktorý J. Kačala uvádza v citovanej monografii (1989) na s. 81:

chlapec

kategoriálny komponent: predmet chápaný ako jestvujúci samostatne

subkategoriálne komponenty: konkrétnosť

životnosť

aktívnosť

individuálne komponenty: príslušník ľudského rodu

nedospelý, mužského pohlavia

Kačalove kategoriálne a subkategoriálne komponenty zodpovedajú blanárovským klasifikačným sémam a individuálne komponenty zodpovedajú identifikačným a špecifikačným sémam. V koncepcii V. Blanára identifikačné sémy vyčleňujú lexému v rámci daného genus proximum (resp. zaraďujú lexému do príslušného lexikálneho mikrosystému; v uvedenom príklade by išlo o sému <príslušník ľudského rodu>) a špecifikačné sémy, ktoré v pojmovej štruktúre zodpovedajú úrovni differentia specifica, odlišujú jednotlivé lexémy v rámci lexikálneho mikrosystému (<nedospelý>, <mužského pohlavia>). K problematike porov. aj Ondrus – Horecký – Furdík (1980, s. 37 – 39). Nazdávame sa, že v prístupe V. Blanára sa sémantické príznaky hierarchizujú transparentnejšie.

Pri pokuse o aplikovanie uvedeného modelu na materiáli VP zisťujeme jednak menší stupeň explicitnosti než pri voľných syntagmách (porov. aj Furdík, 1993, s. 72 – 73), jednak skutočnosť, že vymedzeniu kategoriálnosti nevyhovujú všetky nadradené komponenty¹³. V nadväznosti na predchádzajúci výklad si všimnime VP *pretekársky automobil* a paradigmaticky súvzťažné jednoslovné pomenovanie (hyperonymum) *automobil*. Sémantickú štruktúru jednoslovného pomenovania možno vyjadriť takto¹⁴: *automobil*: K: substantívnosť, konkrétnosť, neživotnosť, počítateľnosť; I: dopravný prostriedok; Š: cestný, určený na individuálnu prepravu osôb, materiálu a pod.

Pri explikácii lexikálneho významu VP narážame na problém jeho štruktúracie vo vzťahu k motivovanosti, ktorá sa realizuje na istom stupni onomaziologickej explicitnosti. V prípade dvojslovných motivačne priezračných pomenovaní typu *pretekársky automobil*

¹³ O predpoklade kategoriálnosti na príklade slova *zelenina* porov. Kačala (1997b, s. 196 – 197).

¹⁴ K – klasifikačné sémy, I – identifikačné sémy, Š – špecifikačné sémy.

sa onomaziologická štruktúra realizuje tak, že genus proximum aj najdôležitejší prvok na úrovni differentia specifica sú vyjadrené samostatnými slovnými jednotkami. V nadväznosti na onomaziologickú dokulilovsko-horeckovskú líniu uvažovania možno konštatovať, že onomaziologickou bázou je nadradené substantívum *automobil* a onomaziologickým príznakom je adjektívum *pretekársky*, teda:

OP OB
pretekársky automobil

Lexikálny význam, ktorý možno explikovať ako „automobil určený na pretekanie“, sa tak viac-menej kryje s významom, ktorý možno nazvať *nominačný význam* (nominačný význam je v tomto vymedzení analógiou k slovtvornému významu). Pri slovtvorne motivovaných slovách teda ide o vzťah medzi slovtvorným a lexikálnym významom, pri syntakticky motivovaných lexémach by mohlo ísť o vzťah nominačného¹⁵ a lexikálneho významu.

Túto štruktúrnú pomoc¹⁶ a determinovanosť nominačného významu možno využiť aj pri spracovaní lexikálneho významu VP. Preto sa nám ako adekvátnejší javí variant 1 (porov. tab. 1):

Tab. 1: Dva možné prístupy k zachyteniu významu VP *pretekársky automobil*

<i>pretekársky automobil</i>	
variant 1	variant 2
K: substantívnosť, konkrétnosť, neživotnosť,	počítateľnosť
I: automobil	I: dopravný prostriedok
Š: so špecifickým účelom: určený na pretekanie	Š: cestný, určený na špecifický účel: pretekanie, (určený na individuálnu prepravu osôb)

Po predchádzajúcom odbočení, ktoré však bolo pre ďalší výklad potrebné, sa vraciame k problému univerzálnosti konceptu *kategoriálne slovo*. Majme takýto rad VP: *osobný automobil – nákladný automobil – požiarny automobil – pretekársky automobil – terénny automobil – ojazdený automobil – dodávkový automobil*. Vidíme, že v uvedenom rade nadradený komponent *automobil* je nielen nositeľom klasifikačných (vo vymedzení J. Kačalu kategoriálnych a subkategoriálnych) sém, ale aj identifikačnej sémy; *automobil* ako samostatná lexéma je hyperonymom uvedených VP, ktoré zaraďuje do príslušného lexikálneho mikrosystému „automobily“. Adjektívne komponenty sú nositeľmi špecifikačných sém. Komponent *automobil* v pomenovaniach typu *osobný automobil* nemožno považovať za kategoriálne slovo, pretože nie je len nositeľom klasifikačných sém, ale aj identifikačnej sémy. Ako sme ukázali, Blanárove identifikačné sémy (úroveň genus proximum) J. Kačala zaraďuje na úroveň individuálnych príznakov, ktoré však nekorelujú s kategoriálnou úrovňou.

Možno uzavrieť, že prostredníctvom vymedzenia kategoriálnych slovných komponentov sa problematika delimitácie VP a voľných syntagiem v dostatočnej miere nerieši, pretože:

¹⁵ Na všeobecnej úrovni by sme mohli počítať aj s termínom *onomaziologický význam*.

¹⁶ Porov. Furdíkovu tézu, že slovtvorný význam je nápovedou lexikálneho významu.

- (a) nie všetky VP vo svojej štruktúre obsahujú kategoriálne slovo¹⁷;
- (b) za kategoriálne možno pokladať aj slová z niektorých typov voľných syntagiem, napr. *hlúpy človek – múdry človek – lenivý človek*;
- (c) „deľba práce“, ktorú komponentom VP pripisuje J. Kačala (1993, s. 16) v tom zmysle, že nadradený komponent je nositeľom kategoriálnych a subkategoriálnych sém a podradený komponent je nositeľom individuálnych sém, nie je jednoznačná v motivačne nezreteľných viac-slovných nefrazémach typu *myší chvost, čierna skrinka*.

7. Monokolokabilnosť

Monokolokabilnosť je značne obmedzená syntagmatická spájateľnosť (kolokabilita) lexie (Jarošová, 1995). Podľa F. Čermáka ide o výrazný prejav anomálnosti (Filipec – Čermák, 1985, s. 174). Za monokolokabilné možno považovať napr. slová *dvojtaktný, mimoúrovňový, gregoriánsky* vo VP *dvojtaktný motor, mimoúrovňová križovatka, gregoriánsky kalendár*. Na inom mieste autorka načrtáva súvislosť medzi obmedzenosťou spájateľnosti a dispozičnosťou (Jarošová, 2000a, s. 147). Pri analýze menných spojení so spresňujúcim prívlastkom autorka konštatuje, že pomenovania typu *zubná kefka, školská jedáleň*, ktoré neobsahujú kolokačne limitovaný komponent, sa vyznačujú nízkou dispozičnosťou. Následne poznamenáva: „Narastaním kolokačnej obmedzenosti [...] aspoň jedného z komponentov narastá aj dispozičnosť spojenia“ (ibid.). Ak by sme túto zákonitosť domysleli do konca, potom by monokolokabilnosť ako maximálna miera kolokačnej limitovanosti automaticky znamenala dispozičnosť slovného spojenia, na ktorom sa monokolokabilné slovo zúčastňuje. Jazyková skutočnosť je iná, pretože syntakticky motivované sú len také slovné spojenia s monokolokabilným komponentom, ktoré spĺňajú aj ďalšie, hierarchicky dôležitejšie kritériá, napr. *gregoriánsky kalendár, mimoúrovňová križovatka*, ale nie *(vy)ceriť zuby, (na)špúlit' pery*. Monokolokabilnosť je teda podľa nášho názoru ďalším pomocným kritériom, ktoré sa uplatňuje predovšetkým vo vzťahu k ustálenosti (o vzťahu monokolokabilnosti a frazeológie porov. Jarošová, 1995, s. 93 a n.; Filipec – Čermák, 1985, s. 173 a n.).

8. Terminologickosť a onymickosť

Tieto kritériá sú do istej miery paradoxné. Hoci nemajú definičný, univerzálne platný charakter, v skupinách VP, ktorých sa týkajú (odborné termíny, vlastné mená), sú platné stopercentne. Inými slovami, vplyvom terminologickej a onymickej motivácie považujeme slovný komplex automaticky za VP, napr. *orgány činné v trestnom konaní, mandátový a imunitný výbor; Jozef Ignác Bajza, Nové Mesto nad Váhom, Divadlo Jonáša Záborského*.

¹⁷ J. Kačala vo svojich výkladoch tento fakt explicitne nespomína. Nasledujúca formulácia svedčí o tom, že kategoriálnosť sa vzťahuje na celú skupinu lexikalizovaných spojení: „Lexikalizované spojenie je typ viac-slovného pomenovania vybudovaného na podstatnom mene alebo slovese s veľmi všeobecným významom a jeho ustálenom spojení so špecifikačným členom“ (Kačala, 1997c). Druhý citát je menej explicitný: „Časť viac-slovných pomenovaní je viazaná na tzv. kategoriálne slovesá a podstatné mená“ (Kačala, 1997a). Nie je jasné, či autor formuláciou „časť viac-slovných pomenovaní“ má na mysli lexikalizované spojenia ako celok v opozícii k frazémam, alebo či ide o časť lexikalizovaných pomenovaní s kategoriálnymi slovami (ako sme sa snažili ukázať, druhá interpretácia by bola adekvátnejšia). Autorovi však zrejme ide o prvé chápanie, čo indikuje aj táto poznámka: „Kategoriálne slová nepochybne predstavujú konštitutívny prvok lexikalizovaných spojení a zároveň aj najvýraznejší znak, ktorým sa lexikalizované spojenia v rámci viac-slovných pomenovaní odlišujú od frazeologických jednotiek“ (Kačala, 1997c, s. 97).

A. Jarošová (2007, s. 95) konštatuje, že viacslavné netermíny a nefrazémy povahou svojho významu v odstupňovanej miere inklinujú k odborným termínom. Najviac sa to týka pomenovaní typu *faktická poznámka*, *bloková pokuta*, najmenej spojení typu *vodné dielo*, *akademická obec* a obrazných pomenovaní typu *anjelské vlasy*. V súvislosti s odbornou terminológiou je potrebné upriamiť pozornosť na to, že „medzi lexicalizovanými spojeniami sú časté aj výrazy, ktoré prešli aj do bežnej komunikácie z niektorej špeciálnej oblasti“ (Jarošová, 2007, s. 93); autorka uvádza príklady *kyslé dažde*, *švédska debna*, *profesionálna deformácia* a i. Determinologizácia¹⁸ je v súčasnosti veľmi dôležitým spôsobom obohacovania bežnej slovnej zásoby, je prejavom narastajúceho vplyvu a expanzie vedeckých, technických či ekonomických poznatkov do sféry každodenného života, a teda aj do bežnej komunikácie, a to najmä prostredníctvom žurnalistických textov (porov. napr. výrazy typu *daňové priznanie*, *darovacia zmluva*, *dohoda o vykonaní práce*, *dokumentárny film*, *dozorná rada*, *geneticky modifikované potraviny*, *trvalý príkaz*, *justičný omyl*, *kúpno-predajná zmluva*, *menšinová vláda*, *mimovládna organizácia*, *nádorové ochorenie*, *nápravno-výchovná skupina*, *nárazový vietor*). Človek sa často dostáva do komunikačných situácií¹⁹, v ktorých sa mimo svojej profesie stretáva s odbornou terminológiou a tá sa stáva súčasťou jeho pasívnej, ale často aj aktívnej slovnej zásoby. Najčastejšie ide o termíny z oblastí, ktoré sa priamo dotýkajú života bežného človeka (najmä ekonómia a ekonomika, bankovníctvo, právo, súdnictvo, psychológia, sociológia, politológia a niektoré ďalšie).

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava: Veda 1984. 216 s.
- ČERMÁK, František: Czech Idiom Dictionary. In: Euralex 1994 Proceedings. Eds. W. Martin – W. Meijs et al. Amsterdam: Euralex 1994, s. 427 – 431. ISBN 9090075372.
- ČERMÁK, František: Combination, Collocation and Multi-Word Units. In: Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, EURALEX 2000. Ed. U. Heid – S. Evert – E. Lehmann – C. Rohrer. Stuttgart: Universität Stuttgart 2000, s. 489 – 495.
- ČERMÁK, František: Frazeologie a idiomatika. Česká a obecná. Czech and General Phraseology. Praha: Karolinum 2007. 720 s. ISBN 978-80-246-1371-0.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Frazeologické štúdie. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 36 – 44. ISBN 80-85586-09-6.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s. ISBN 80-223-1733-0.
- DVONČ, Ladislav: Osobitné tvary podstatných mien vo frazeologických jednotkách. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 5, s. 135 – 139.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV 1985. 284 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s. ISBN 80-85515-03-2.
- FURDÍK, Juraj: Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7 – 14. ISBN 83-86619-10-4.

¹⁸ Determinologizáciu pokladáme za jeden z prejavov tendencie k intelektualizácii v jazyku.

¹⁹ Napr. dedičské konanie, vyplňanie daňového priznania, pobyt v nemocnici.

- HORECKÝ, Ján: Návrh na vymedzenie frazém. In: *Frazeologické štúdie*. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 78 – 81. ISBN 80-85586-09-6.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 440 s. ISBN 80-224-0047-5.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku. In: *Jazykovedný časopis*, 1992, roč. 43, č. 2, s. 116 – 126.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Monokolokabilné slová v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 1995, roč. 46, č. 2, s. 83 – 99.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vyčleňovania ustálených lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. In: *Jazykovedný časopis*, 1999, roč. 50, č. 2, s. 95 – 101.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Lexikalizované spojenia v kontexte ustálených spojení. In: *Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000a, s. 138 – 153. ISBN 80-223-1566-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: *Človek a jeho jazyk*. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000b, s. 481 – 493. ISBN 80-224-0641-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: *Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference*. Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Red. O. Martinová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2000c, s. 43 – 54. ISBN 80-86496-00-7.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vymedzenia kolokácií. In: *Jazykovedný časopis*, 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102.
- KAČALA, Ján: *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava: Veda 1989. 254 s. ISBN 80-224-0048-3.
- KAČALA, Ján: Kategoriálne slová v slovných spojeniach (príspevok k teórii jazykového významu). In: *Jazykovedný časopis*, 1993, roč. 44, č. 1, s. 14 – 24.
- KAČALA, Ján: Viacslovné pomenovania v slovnej zásobe. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica XLV*. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1997a, s. 33 – 42. ISBN 80-223-1104-9.
- KAČALA, Ján: K statusu lexikalizovaných spojení. In: *Slovenská reč*, 1997b, roč. 62, č. 4, s. 193 – 203.
- KAČALA, Ján: Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: *Frazeologické štúdie*. II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov 1997c, s. 95 – 102. ISBN 80-85586-09-6.
- KAČALA, Ján: Syntax lexikalizovaných spojení. In: *Studia Academica Slovaca*. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 100 – 110. ISBN 80-88982-59-6.
- KRALČÁK, Ľubomír: Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine. Synchronno-diachrónny pohľad. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2005. 204 s. ISBN 80-8050-832-1.
- KROŠLÁKOVÁ, Ema: Archaické lexikálne a gramatické prvky v konštrukcii frazém. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie*. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická – Fakulta humanitných vied 1993, s. 236 – 245. ISBN 80-88738-05-9.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka.) In: *Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikológie*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.

- KUCHAŘ, Jaroslav: Základní rysy struktur pojmenování. In: Slovo a slovesnost, 1963, roč. 24, č. 2, s. 105 – 114.
- MACHAČ, Jaroslav: K lexikologické problematice slovních spojení. In: Slovo a slovesnost, 1967, roč. 28, č. 2, s. 137 – 149.
- MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Vyčleňovanie lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2005. 63 s.
- MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Vyčleňovanie lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. In: Varia XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Tajov 7. – 9. 12. 2005). Zost. A. Gáliková – A. Chomová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici 2008, s. 357 – 364. ISBN 80-89037-04-6.
- MLACEK, Jozef: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava: SPN 1972. 84 s.
- MLACEK, Jozef: K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie. In: Dolník, J. a kol.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava: Stimul 1999, s. 111 – 143. ISBN 80-85697-99-8.
- MLACEK, Jozef: Obraznosť slovenskej frazeológie. In: Dolník, J. – Mlacek, J. – Žigo, P.: Princípy jazyka. Bratislava: Stimul 2003, s. 49 – 82. ISBN 80-88982-62-6.
- MLACEK, Jozef: Tvary a tváre frazém v slovenčine. 2., uprav. vyd. Bratislava: Stimul 2007. 160 s. ISBN 978-80-89236-21-3.
- OLOŠTIAK, Martin: K triedeniu viacslavných pomenovaní. In: Slovakistický zborník. 5. Red. M. Týr. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2009, s. 25 – 39. ISBN 978-86-83535-87-3.
- ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: SPN 1980. 232 s.
- OROSZOVÁ, Daniela: Sémantický spôsob tvorenia terminologických pomenovaní v strojárkej terminológii. In: Kultúra slova, 1986, roč. 20, č. 10, s. 326 – 330.
- ŠTEKAUER, Pavol: Súbor kritérií na vymedzenie kompozít v anglickom jazyku. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafaricanae. Studia Philologica. Vol. 3. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 79 – 92. ISBN 80-88697-05-0.

Towards the Delimitation of Lexicalized Multi-word Naming Units and Non-lexicalized Syntactic Constructions

The paper pays attention to the problem of delimitation of lexicalised multi-word naming units and non-lexicalized syntactic constructions. Although there is no strict and clear boundary between what can be considered as lexicalized and non-lexicalized, in pursuit for delimitation of these categories a set of criteria is analyzed. The criteria can be ordered according to their relevance. Firstly, in langue and parole multi-word naming units possess the following qualities: they are stable (both on the level of form and meaning), at disposal and able to be reproduced as “prefabricates” (unlike non-lexicalized collocations which are produced for the sake of a given situation over and over again). Secondly, there are less significant criteria having a facultative status (frequency, equivalency with one-word lexemes, specific paradigmatic relations, categorial status of a determined component, monoccollocability).

doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika

e-mail: olo.martin@gmail.com

Profesionalizmy teoreticky aj prakticky¹

Ol'ga Orgoňová

Profesionalizmom venujem pozornosť ako špecifickej kategórii lexikálnych prostriedkov pozoruhodnej vzhľadom na ich suprasémantiku (Dolník, 1. vyd. 2003; 2. vyd. 2007). Pod suprasémantikou rozumiem pritom „vonkajšie“ prídavné, nadstavbové hodnoty k jadrú lexikálneho významu pomenovaní, ktoré zachytávajú vonkajšie okolnosti výskytu lexikálnych jednotiek, čiže sledujú ich komunikačné uplatňovanie, používanie v reči aktérov ukotvených v istých komunikačných situáciách. V súčasnej postmodernej komunikácii čoraz viditeľnejšie dochádza k približovaniu, ba až miešaniu „serióznosti“ a „neformálnosti“, ako aj k stieraniu hraníc medzi verejným spôsobom vyjadrovania a neverejným vyjadrovaním. V spätosti s tým sa za posledné 2-3 desaťročia azda ešte intenzívnejšie než predtým v praxi dynamizuje hodnota pomenovaní a ich pozícia na osi spisovnosť – nespisovnosť, rovnako ako ich identita vzhľadom na ďalšie suprasémantické parametre (najmä štýl či pôvod). Podrobnejšie a systematickejšie sa otázkami suprasémantiky zaoberám spolu so svojou spoluautorkou v elektronickej publikácii *Lexikológia slovenčiny* (Orgoňová – Bohunická, 2011, s. 139 – 230). V tomto príspevku sústredím pozornosť na profiláciu a exemplifikáciu profesionalizmov ako výrazových prostriedkov typických primárne pre ústnu komunikáciu odborníkov.

Profesionalizmy sa javia často ako pásmo významovo „transparentnejších“ výrazov, nadväzujúce plynule na pomenovania tej istej entity v úzko odbornom vyjadrovaní, ako to možno ilustrovať na prípade pomenovania *choroba šialených kráv* oproti „netransparentnej“ terminologickej abreviature *BSE* (podľa neskráteného internacionálneho označenia *Bovine Spongiform Encephalopathy*), podobne ako na výraze *pomarančová koža* vo vzťahu k termínu latinského pôvodu *celulitída*. Pre profesionalizmy je v tomto prípade typické ich usúvzťažňovanie s termínmi. Z tohto hľadiska ich možno chápať ako neoficiálne, neverejné náprotivky termínov, uplatňované v ústnej komunikácii odborníkov, sekundárne aj v bežnej komunikácii širšej verejnosti či v publicistike. To, o aký široký „výsek“ aktívnych používateľov takýchto významových korelátov termínov ide, súvisí práve s vyššie naznačeným stieraním hraníc medzi štrukturalistickými binárnymi opozíciami v praktickej komunikácii, medzi ktorými figuruje oficiálnosť – neoficiálnosť, spisovnosť – nespisovnosť, ale aj terminologickosť – neterminologickosť, a s ich rozptyľovaním do širších, plynule priestupných škál. Príkladom takejto škály je oficiálnosť – polooficiálnosť – bežnosť – neoficiálnosť/súkromnosť (porov. *sectio caesarea* – *sekcia* – *cisársky rez* – *cisarák*; *oleum ricini* – *ricinový olej* – *riciňák*). Známa je škála súvisiaca s prechodom od spisovnosti k nespisovnosti, a to: spisovnosť – štandardnosť – subštandardnosť – regionálnosť (porov. *curettage/kyretáž* – *kyret* – *výškrab* – *škrabka*; *apendix/červovitý príviesok slepého čreva* – *slepé črevo* – *slepák*); podobne sa otvára škála medzi terminologickosťou a jej opakom, a to: terminologickosť („vedeckosť“) – profesionálnosť („odbornosť“) – deprofesionálnosť („neutrálnosť“) – neprofesionálnosť („hovorovosť“), napríklad: *karcinóm* – *malígný nádor* – *zhubný nádor* – *rak*; *cremor cum acidi lactici* – *krém na*

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0332/11 *Diskurzívna analýza: porozumenie*.

suchú pokožku – premasťovák, príp. aj subšt. *premasťovák*). J. Dolník zdôrazňuje, že hoci sa profesionalizmami označujú tie isté entity ako termínmi, podávajú sa tak, aby boli bližšie k prostriedkom základného jazyka (Dolník, 2003, s. 213). Vyššie naznačené príklady sémanticky „transparentnejších“ výrazov ako *choroba šialených kráv* vedľa termínu *BSE* alebo *pomarančová koža* vedľa *celulitída* sú reprezentatívnou ilustráciou približovania vedeckých či odborných pojmov širšiemu výseku bežných používateľov. Takéto alternatívne pomenovania signalizujú, že používanie profesionalizmov – osobitne tých, ktoré pomenúvajú entity presahujúce svojou frekvenciou z profesijnej oblasti do bežného života – sa tak „otvára“ pre širšiu societu priamo úmerne s popularizáciou daného odboru. To je zároveň podľa J. Dolníka (op. cit.) aj ukazovateľ pozície jednotky na osi spisovnosť – nespisovnosť. Čím viac sa teda profesionálny výraz zbavuje ohraničenosti (aktívneho alebo aspoň pasívneho) používania a posúva sa od skupinového využívania k celospoločenskému, tým väčšmi sa profiluje jeho identita ako spisovnej jednotky. Zaradenie profesionalizmov na osi spisovnosť – nespisovnosť je predsa len nezreteľné a nestále, časť významovo transparentnejších náprotivkov k odbornej lexike preniká do spisovnej (systémovo utvorenej) hovorovej až štylisticky neutrálnej lexiky (porov. bežné pomenovanie *ovčie kiahne* oproti termínu *varicela* či *otrava krvi* oproti termínu *sepsa*), iná časť graduálne preniká do nespisovnej semivariety národného jazyka slangu (porov. výrazy ako *čuroológ*, *gynda*, *pacoš* a iné). J. Bosák (2005, s. 21 – 28) vymedzuje pri profesionalizmoch ich jazykové znaky v poradí reprezentatívnosti: 1. *ekonomickosť komunikácie*, 2. *nacionálnosť*, 3. *nedeformovaná štruktúra (zodpovedajúca nepríznačným slovtvorným modelom)*, 4. *frekventované používanie v odbornej, profesionálnej komunikácii*. Tie sa viditeľne líšia od reprezentatívnych znakov slangizmov ako kategórie výrazov do istej miery príbuzných z hľadiska spontánnosti používania v prevažne ústnych prejavoch. Pre slangizmy podľa J. Bosáka (op. cit.) totiž platí nasledujúca typológia znakov: 1. *preexponovaná expresivnosť*, 2. *deformovaná výrazová štruktúra (fonemická, morfemická a pod.)*, 3. *gestačnosť typických skupín ich tvorcov a používateľov (najmä mladej generácie)*. Z lingvistického hľadiska sa teda (typické) profesionalizmy jasne líšia od expresívnych a zdeformovaných slangizmov svojou nociónálnosťou a systémovou utvorenosťou. Okrem toho J. Bosák (op. cit.) poukazuje ako na typický znak takýchto výrazov aj na ich sklon k stručnosti výrazu. Ten naozaj možno vnímať ako reprezentatívnu črtu naprieč rôznymi skupinami profesií a ich lexiky. Všimnime si napríklad z oblasti automechaniky *francuzák* oproti „francúzsky kľúč“, *klukovka* oproti „kľukový hriadel“, *šaltpáka* oproti „riadiaca páka“, *brzdovka* oproti „brzdová kvapalina“, *šublera* oproti „posuvný meter“, *pučvola* oproti „absorpčná utierka“, ako aj mnohé metaforické označenia ako *prasiatko* („brzdový strmeň“), *kulisa* („obal riadiacej páky“) či abreviatúry (napríklad z oblasti armády) *bopo* = „bojová pohotovosť“, *čeveočko* = „číslo vojenskej odbornosti“, *erelpe* = „rota logistickej podpory“, *hadečko* = „hospodársky deň“ a mnohé iné produkty procesu redukcie pomenovaní. To, pravda, neznamená, že ide o nevyhnutnú, absolútnu vlastnosť, ako to vidno vyššie na lexike z oblasti zdravotníctva: ilustračne pripomínam profesionálne výrazy ako *maligny nádor* oproti termínu „karcinóm“, *slepé črevo* oproti „apendix“. Takisto sa núka sústrediť pozornosť na tradované konštatovanie, že profesionalizmy (na rozdiel od slangizmov) zvyčajne nevytvárajú viacčlenné synonymické rady (Sedláčková, 2012a, s. 18; Sedláčková, 2012b). To v optike graduálneho škálovania sledovanej tendencie k (ne)synonymickosti chápem so spresnením, že profesionalizmy vstupujú do synonymie v menších reťazcoch a v menšom rozsahu, než to poznáme v prípade slangizmov. Tak sú zná-

me prípady synonymických dvojíc *pajser – monter páka* (z automechaniky: „zdvíhacia páka“), *šaltpáka – šalter páka* (z automechaniky: „riadiaca páka“), *panna – panuša* („krajčírka figurína“), *topstrih – postupka* (v kaderníctve „strih na top“ = postupný zostrih vlasov od temena ku koncom), ale aj širšie reťazce ako *cvakač – nastreľovač – spinkovač* (v čalúnníctve, výtvarníctve a inde: „nastreľovacie kliešte“ so spinkami), *dilatačka – štrbina – medzera – fuga* (v pozemných stavbách „dilatačná škára“), *bob/bôb – podkova – páža/pážaci účes – hribik* (v kaderníctve „mikádo“ = varianty účesu s postupne ostrihanými kratšími vlasmi vzadu, s dlhšími zošíkmenými vlasmi odzadu napred). Osobitne zaujímavý je prípad synonymných pomenovaní z reči profesionálnych vojakov, ktorá jednak viditeľne inklinuje ku „kryptosémickosti“, čiže nezrozumiteľnosti pre civilov v mene utajovania obrazu sveta armády v súvisе s jej poslaním obraňovať krajinu, jednak sa vo všeobecnosti vyznačuje výrazným jednostranným sklonom k uplatňovaniu abreviácií. Tak vojaci používajú na pomenovanie jednej entity napríklad tri synonymné abreviatúry: *kadečko* (z „konzervovaná dávka“) – *podap* (z „pohotovostná dávka potraviny“) – *mre* (z angl. „meal ready to eat“). Vo všetkých prípadoch ide vlastne o pomenovanie poľnej potravinovej jednodňovej dávky pre vojaka, ktorá je v špeciálnom balení chrániacom potraviny pred vlhkosťou či zamorením. Každé pomenovanie pritom akcentuje iný aspekt (rečou J. Bartmiňského inú „fazetu“ – Bartmiňski, 2007) reálie: v prvom pomenovaní je v popredí fenomén spôsobu balenia jedla – „konzerva“, v druhom účel použitia – „v stave pohotovosti (či provizória) v teréne“, v treťom pripravenosť na okamžitú konzumáciu. Posledný výraz anglického pôvodu pritom odkazuje na ekvivalentný výraz korelujúci s entitou (ako „kultúrnou reáliou“) v prostredí americkej armády. Popri synonymickom potenciáli profesionalizmov je možné všimnúť si na tejto špecifickej vrstve lexikálnych prostriedkov aj iné analogické systémové vzťahy, aké fungujú vo všeobecnosti v lexike. Tak profesionalizmy nie sú rezistentné ani voči tvorbe antonymických onomaziologických lexikálnych paradigmat. Jeden príklad za všetky: v maliarstve sa využívajú antonymá *rozpustiť – sčítateľniť obraz* („schovať obsah diela, napríklad farbou, tvarom, tónovaním farby, teda skomplikovať jeho recepciu“ vs. „zjednodušiť, skonkretizovať, sprístupniť obsah namalovaného diela recipientovi“). Z hľadiska semaziologických postupov nie sú v profesionálnej lexike neznáme ani polysémanty. Vo farmaceutickom kontexte je tak známy polysémant *signa* („signatúra“) – 1. špeciálna nálepka slúžiaca na označenie liečivého prípravku s údajmi o názve liečiva, indikáciou jeho použitia a informáciou o termíne expirácie; 2. buď červená, alebo biela nálepka na lieku, pričom červená označuje liek na vonkajšie upotrebenie, biela na vnútorné užívanie; alebo *destilka* („destilovaná voda“) – 1. procesom jednej alebo viacerých destilácií upravená voda, ktorá sa takto zbavuje rozpustných minerálnych látok, používaná vo farmácii ako pomocná látka pri príprave roztokov, suspenzií, mastí, na riedenie a zarábanie sirupov a pod.; 2. chemicky čistá voda zbavená rozpustných minerálov vôbec. Podobne je možné konštatovať existenciu medziodborovej polysémie identických výrazov distribuovaných do diferencovaných sfér používania, čo je okrem iného znakom ekonomického (viacnásobného) využívania prostriedku bez narušenia požiadavky na významovú jednoznačnosť pomenovania v príslušnom odbore. V slovenčine tak bez problémov fungujú napríklad *postupky* v kartárskych hrách a zároveň v kaderníctve: povedzme, druhom postupky v pokeri je „royal flush“ – kráľovská farba = „najvyššia výherná kombinácia/postupka s piatimi kartami rovnakej farby od esa po desiatku (A, K, Q, J, 10)“, v kaderníctve je postupkou „postupný zostrih vlasov odhora nadol“. Podobne v zdravotníckom kontexte slovo *izolačka* pomenúva „miestnosť, v ktorej sa liečia

pacienti izolovaní od ostatných pacientov, aby nešírili nákazu“, v elektrotechnike sa izolačka („izolačná páska“) „využíva na izoláciu káblových vodičov pod elektrickým napätím“. Napokon, tento jav sa dá ilustrovať aj na viacčlenných zoskupeniach jednotiek. Tak profesionálny výraz *koza* („stojan“) používajú profesionáli vo výtvarníctve, v lešenárstve/stavbárstve, drevárstve či v oblasti športovej gymnastiky a tiež v gynekológii. V prvom prípade ide o „kresliarsky stojan“ (s lavicou na sedenie), v druhom o „druh stojana, pomocou ktorého sa stavia lešenie“, drevárovi slúži toto náradie ako „stojan na rezanie/pílenie“, v športovom kontexte ide o „gymnastické náradie (na cvičenie preskokov)“ a v gynekológii ide o označenie „ležadla na vyšetovanie/ošetrovanie pacientok“.

Z extralingvistického pohľadu sa sledované semivariety diferencujú aj na pozadí skupín používateľov. V tu prezentovanom ponímaní profesionalizmy primárne využívajú odborne vymedzené komunity expertov – teoretikov alebo praktikov (vedcov, remeselníkov, umelcov, športovcov, reprezentantov rôznych profesií vo výrobe, službách, administratíve atď.), slangizmy sú primárne viazané na sociálne ohraničené skupiny kultúrneho etnika (t. j. na členov vrstiev dominantnej kultúry, alternatívnych kultúr či marginálnych kultúr – porov. Mistrík a kol., 1999, s. 58 – 68, akými môžu byť napríklad mládež či seniori v prípade dominantnej kultúry, rockeri, hipoperi, writeri, punkáči v prípade alternatív, narkomani či bezdomovci v prípade marginálnej kultúry). K tomuto postrehu sa vrátim v syntetizujúcom závere.

Profesionalizmy možno vnímať ako vnútorne odstupňovanú semivarietu národného jazyka. Toto vnútorné odstupňovanie od spisovnosti k nespisovnosti v duchu prototypického škálovania otvorenej kategórie pomenovaní možno naznačiť na tematickej skupine lexiky z oblasti zdravotníctva (materiál podľa Z. Dubovcovej, 2010). Na pozadí práce so sledovaným materiálom asi 1 000 profesionalizmov z okolo 25 profesijných oblastí ponúkajú nasledujúce pracovné podtriedy profesionalizmov:

a) **Deprofesionalizmy.** Túto ukážkovú skupinu pomenovaní možno vnímať ako odborne „neutralizovaných“, celonárodne známu a používanú lexiku, pri ktorej sa už azda príznak odbornosti ani profesionálnosti nepociťuje. Vzhľadom na dominanciu parametra „krátkosť“ (= sklon k stručnosti výrazu) sa takáto lexika stotožňuje s hovorovou lexikou, pričom v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) či v Slovníku súčasného slovenského jazyka (1. zväzok A – G, 2006; 2. zväzok H – L, 2011; ďalej SSSJ) sa takéto výrazy spravidla označujú kvalifikátorom **hovor**. (= hovorové), prípadne sú bez kvalifikátora. Niekoľko príkladov: *audio* = audiometria; *árista* = lekár anesteziologicko-resuscitačného oddelenia; *detské* = detské oddelenie, pediatria; *deckár* = detský lekár; *inšpekčka* = inšpekčná izba; *krčiar* = lekár na otorinolaryngologickom oddelení; *operačka* = operačná sála; *kožné* = kožné oddelenie, dermatovenerológia; *prijímačka* = prijímacia kancelária; *sono* = sonografické vyšetrenie; *transfúзка* = transfúzia krvi; *zubné* = zubné oddelenie.

b) „**Vlastné**“ **profesionalizmy.** Osobitné miesto v tejto skupine patrí produktom redukcie viacslovných pomenovaní, a to abreviátúram, teda skratkovým slovám, prípadne univerbátom. Tie často plnia nielen ekonomickú, ale navyše aj melioratívnu – zjemňujúcu, v tomto konkrétnom prípadne zo zdravotníckeho kontextu azda aj kryptosémickú – zastieraciu funkciu v mene ohľaduplnosti voči pacientom. Všimnime si abreviátúry: *céerpéčko* = C reaktívny proteín (CRP); *esemka* = skleróza multiplex (SM); *pekáčko* = permanentný katéter (PK); *tepka* = totálna endoprotéza (TEP); *teučko* = tumor (Tu), nádor. Niekoľko príkladov z kategórie univerbátov: *koagulačky* = koagulačné parametre; *parenterálka* = parenterálna

výživa; *sedimka* = sedimentácia erytrocytov; *totálka* = totálna (zubná) náhrada; *vitálky* = vitálne funkcie; *zatmelka* = zatmeľovacia hmota; *žanetka* = Janetova striekačka. Toto pásmo výrazov v semivariete profesionalizmov, ktoré označuje pre širšiu verejnosť menej známe až neznáme reálie, slúži na ekonomické (ústne) pomenúvanie entít v oblasti zdravotníctva prevažne samotnými profesionálmi z tejto oblasti v internej komunikácii a v slovníku mu prináleží označenie kvalifikátorom *profes.*

c) **Profislangizmy.** Ide o hraničnú kategóriu medzi profesionalizmami a slangizmami. Uvedenú kategóriu identifikovala a takto označila Z. Dubovcová vo svojej kvalifikačnej práci (Dubovcová, 2010). Táto kategória je otvorená a prevažne známa širšiemu výseku používateľov, podobne ako kategória a), pričom výrazy z tejto skupiny evokujú aj rôznu mieru príznaku expresívnosti a hravosti. Tým sa bližia k slangizmom a z hľadiska spisovnosti k subštandardnej variete jazyka. Niekoľko príkladov: *depka* = depresia; *ležiak* = imobilný, ležiaci pacient; *krvák* = krvný obraz; *čuroológ* = urológ; *mamoška* = mamografické vyšetrenie; *laboška* = laborantka; *antibáče* = antibiotiká; *slepák* = slepé črevo; *včelička* = (štipľavá) injekcia; *plachty* = veľké teplotné tabuľky. Pre túto kategóriu navrhujem kvalifikátor *profes. slang.*

d) „**Nevlastné**“ **profesionalizmy.** Ide o priestupnú kategóriu (najmä s kategóriou b)), teda o výrazy ohraničené prevažne na komunikáciu profesionálov, v menšej miere, pravda, aj na komunikáciu neodborníkov (v tomto smere ide o prienik s kategóriou c)). Svojou neústrojnou formálnou stavbou a/alebo mierou expresívnosti a obraznosti, prípadne výrazovej nápadnosti ako prejavov gestačnosti (a azda aj hodnotiaceho vzťahu) sú však typické skôr pre slang a ako celok vzhľadom na spoločenské normy prenikajú k nespisovným prostriedkom slangu, nevhodným na bežné používanie na verejnosti, za hranicami zainteresovaných. Príklady: *gynda* = gynekológia; *hlucháni* = pacienti s načúvacím aparátom; *hypáč* = hypochonder; *magáč* = vysokoškolsky vzdelaný lekárnik (magister farmácie); *kabelka* = vrecko na moč; *strelit' (pacienta)* = dať elektrický výboj (pacientovi); *špachtle* = ústne lopatky. V slovníku by takéto jednotky zrejme sprevádzal kvalifikátor *slang.*

Vymedzovanie takýchto lexikálnych jednotiek sa zavádza do výkladových slovníkov slovenčiny až v SSSJ (A – G, 2006; H – L, 2011). V 1. zväzku SSSJ sa na margo profesionalizmov uvádza, že „na začiatku fungovania v príslušnej odbornej sfére často nemajú terminologizovaný náprotivok a rýchlo prenikajú do publicistickej sféry“ (SSSJ, A – G, 2006, s. 37). Medzi profesionalizmami sa v ňom následne objavujú výrazy ako *dychár (hud. profes.)* = „hráč na dychovom hudobnom nástroji“; *fárung (ban. profes.)* = „otvor, ktorým sa schádza do bane“; *ferman (div. profes.)* = „denný rozpis programu divadelného súboru“; *dozorovať (práv. profes.)* = „vykonávať dozor nad zákonnosťou“; *blokovňa (profes.)* = „bloková trať“ a pod. V tomto aspekte sa, pravda, slovenská koncepcia profesionalizmov špecificky profiluje vedľa série českých prác, v ktorých sa jazyková varieta „profesní mluva“ a jej prostriedky pomerne často prelínajú so slangom a jeho prostriedkami, čím vzniká hybrid „profesionálny slang“, respektíve osobitné podmnožiny slangu. K takému ponímaniu inklinuje napríklad práca J. Hubáčka (1988), mnohé príspevky zo zborníka zo VII. konferencie o slangu a argote v Plzni 24. – 25. septembra 2003, podobne ako koncepcia Čestiny doma a ve světě (č. 3, 2000) venovaná téme „Slangy a sociální dialekty“, kde je reč napríklad o jazyku predstaviteľov najstarších mužských profesií v južných Čechách (pltníkov, pivovarníkov, sklárov či rybárov), ponímanom ako „slangy, ktoré sa používali v uvedených profesiách“ (s. 142). To platí aj pre publikáciu Z. Tichej a L. Skopca *Tři slangové slovníky* (2001), kde sú spracované

výrazové prostriedky z (pracovných či záujmových – teda nie sociálnych) oblastí motorizmu, kulturistiky a šachu. Tak J. Suk v knihe *Několik slangových slovníků* (1993) formuluje svoje stanovisko, v ktorom sa doslova zmiňuje: „Jazykový charakter různých typů slangů, jako sportovních, pracovních nebo sociálních (vojenský, kriminální a pod.) se nějak podstatně neliší. [...] Otázku profesionálních slangů nevidím tedy jako nějakou zvláštní otázku; pro profesionální (pracovní) slangy je výjimečné, že jejich slovní zásoba občas někdy pronikne do psané terminologie, a to zejména u slov postrádajících expresivitu pro vnějšího pozorovatele“ (Suk, 1993, s. 9). Postreh o prieniku profesijných pomenovaní do terminológie (na zaplnenie pomenovacieho vákuu) sa, pravda, konštatuje aj v slovenských prameňoch. Najnovšie Z. Sedláčková, odkazujúc na ďalšie tradované poznatky, siaha ešte ďalej ku koreňom profesionalizmov, keď píše, že aj samotný vznik profesionalizmov môže byť podmienený potrebou spoločenstva pomenovať takú skutočnosť, pre ktorú neexistuje terminologické (a zrejme ani iné – pozn. O. O.) označenie (Sedláčková, 2012a, s. 18; Sedláčková, 2012b; Slovník nespisovné češtiny, 2009, s. 12; Klincková, 1990, s. 330 – 331). Tento postreh sa dobre ukazuje ako platný v najnovších globalistických kultúrnych podmienkach „virtualizácie“ komunikácie, napríklad vo sfére pomenovaní z oblasti „e-športu“. Ak tento fenomén anticipácie profesionálnych výrazov pred terminológiou pracovne označím ako „pomenúvacia výlučnosť“, takouto výlučnosťou (bezkonkurenčnosťou) profesionálneho pomenovania sa vyznačujú výrazy z tímovej strategicko počítačovej hry DotA vytvorenej na Slovensku. Všimnime si napríklad výrazy *goldy* („zlatáky“) = peniaze v tímovej strategicko hre DotA, alebo označenia istých rol v hre; *carry* = hrdina v DotA, ktorého úlohou je nazbierať čo najviac peňazí (*goldov*), kúpiť čo najviac predmetov (*itemov*) a potom doviesť tím k víťazstvu; *support* = hrdina v DotA, ktorý podporuje tím a hlavne hrdinu *carry*, robí mu akčný priestor či lieči ho v tejto hre; *ganker* = hrdina, ktorý sa špecializuje na zabíjanie nepriateľských hrdinov v DotA. Otázne pritom je, či vôbec možno očakávať následnú vedeckú reflexiu a formovanie terminológie v takejto „módnej“, ergo okazionalnej amatérskej činnosti. Všeobecnejšie sa dá skôr predpokladať, že kandidátmi na povahu „výlučnosti“ profesionálnych pomenovaní budú výrazy z takých odborov/aktivít, ktoré nemajú stálu vedeckú, technickú, umeleckú ani remeselnú povahu v štandardných profesiách, ale skôr identifikujú realie a pravidlá v jedinečnom a premenlivom (praktickom) pracovnom či záujmovom prostredí. Tak má svoju aktuálne platnú „profesionálnu lexiku“ konkrétna strategická hra alebo napríklad konkrétny obchodný reťazec (v mojom registri sú takto zdokladované profesionálne výrazy z istého obchodného reťazca či z fast-foodu).

Záver. V nadväznosti na vyššie spomínané lingvistické poznatky o profesionalizmoch je v záujme potvrdenia legitimity konštatovaní zaujímavé podložiť záber mimojazykovými kultúrnymi dimenziami materiálu profesionalizmov. Základnou oporou pri profilácii profesionalizmov je predovšetkým ich uplatňovanie ukotvené v konkrétnych diskurzoch, čiže entitách, ktoré predstavujú synergický celok jazyka spolu s jeho používateľmi v interakcii v konkrétnych kontextoch (miestnom, časovom, profesijnom). V zmysle etnolingvistického nazerania na tieto pomenúvacie jednotky treba mať navyše na pamäti ich sémantiku v optike „užitočnosti“ pre istý výsek spoločnosti (ktorý sa vzhľadom na viac alebo menej „uzavreté“/„otvorené“ oblasti odbornej komunikácie síce priamo úmerne sprístupňuje širším vrstvám komunikantov, ale primárne sa stále viaže na príslušné profesie, kde je oná reč aj bezbariérová zrozumiteľná, najfrekventovanejšia a najpotrebnejšia). Inými slovami, ide o podiel príslušných pomenovaní na uspokojovaní komunikačných potrieb zainteresovaných aktérov.

V tomto synergickom prepojení vyššie opísaných jazykových atribútov profesionalizmov s ich mimojazykovým ukotvením a identitou v „ústach“ (nie v „pere“) profesionálov bez ohľadu na ich miesto v sociálnej hierarchii či vek sa mi ukazuje, že v reči profesionálov (i amatérov istých špecifických aktivít, napríklad športov či tancov) sa zúročuje jej vlastný výrazový aparát, ktorý sa sčasti prelína aj so slangmi, ale jej primárny zmysel využitia sa viaže na odborné (aj amatérske) sféry komunikácie. To nijako nie je spochybnené postrehom, že v reči profesionálov sa jazykovo využívajú analogické či identické (univerzálne) javy, vzťahy, postupy ako v slangoch (ako sa to konštatuje vyššie napríklad v citáte J. Suka). Pritom čím viac je daná profesia uzavretá pred verejnosťou (napríklad kvôli rešpektovaniu vojenského či výrobného tajomstva, resp. akéhosi firemného „know-how“), tým jasnejšie sa ukazuje jej dištancia od bežných komunikantov za hranicami príslušných profesií. Ak by sme totiž vnímali argument J. Suka o nedostatočnej systémovojazykovej „jedinečnosti“ istej variety alebo subvariety národného jazyka (aj napriek jasnej vnútrojazykovej špecifikácii znakov profesionalizmov popri znakoch slangizmov, ktoré vyššie transponujem zo štúdie J. Bosáka o dynamike subštandardov) ako dôvod na stotožnenie s iným útvarom národného jazyka, napríklad so slangom, v konečnom dôsledku by sa všetky útvary museli zliať do jediného nediferencovaného celku. Ved' jestvovanie systémových vzťahov, akými sú napríklad synonymia, antonymia, polysémia (v rámci nej metafora či metonymia) či homonymia, alebo jestvovanie spôsobov tvorenia slov a pretvárania, podobne ako napokon jestvovanie expresívnosti či inej suprasémantickej príznakovosti popri neutrálnosti, sú všetko jazykové „univerzálie“, ktoré sa uplatňujú naprieč všetkými útvarmi jedného národného jazyka (od spisovnej roviny po nárečia, nevynímajúc štandard, subštandard, slangy či argot), respektíve aj v medzijazykovom rozsahu, vo väčšom rozsahu v typologicky príbuzných jazykoch, menej v typologicky odlišných jazykoch. Tak, ako sa líši teritoriálne diferencovaná reč autochtónov a nik nespochybňuje jestvovanie dialektov, tak sa profiluje aj reč profesionálov podľa ich odbornej či pracovnej príslušnosti. Touto sumárnou reflexiou sa v oblúku vraciam opäť do českého lingvistického kontextu a uzatvorím svoj príspevok k profesionalizmom či širšie k reči profesionálov citátom od J. Vondráčka: „Profesní mluva tedy není sociolektem, je funkčním jazykem, tvarem sloužícím praktické odborné komunikaci bez zřetele k sociálnímu zařazení účastníků komunikace. Fragmentární se tento útvar může zdát mj. pro obtížně stanovitelnou mez spisovnosti prostředků jednotlivých rovin“ (Vondráček, 2005, s. 18).

Literatúra

- BARTMIŇSKI, Jerzy: Čím se zabývá etnoligvistika? In: Slovo a smysl, 2007, roč. 4, č. 8, s. 299 – 309.
- BOSÁK, Ján: Dynamika subštandardov. In: Studia Academica Slovaca. 34. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2005, s. 21 – 28. ISBN 80-88982-95-2.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník současného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- Čeština doma a ve světě. Red. čísla L. Římalová. Téma čísla: Slangy a sociální dialekty. Praha: Filosofická fakulta UK 2000, č. 3. s. 137 – 204.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s. ISBN 80-223-1733-0.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. 2. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2007. 236 s. ISBN 978-80-223-2308-6.

- DUBOVCOVÁ, Zoja: Profesionalizmy v bežnej komunikácii lekárov a zdravotníckych pracovníkov. Bakalárska práca. Ružomberok 2010. 56 s.
- HUBÁČEK, Jaroslav: Malý slovník českých slangů. Ostrava: Profil 1988. 192 s.
- HUGO, Jan a kol. (eds.): Slovník nespisovné češtiny. Původ a historie slov. 3. rozšířené vydání. 17 000 hesel. Praha: Maxdorf 2009. 501 s. ISBN 978-80-7345-198-1.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327 – 334.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková, 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- MISTRÍK, Erich a kol.: Kultúra a multikultúrna výchova. Culture and Multicultural Education. Bratislava: Iris 1999. 348 s. ISBN 80-88778-81-6.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia. Elektronická publikácia. Bratislava: Stimul 2011. 246 s. ISBN 978-80-8127-030-7.
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže. In: Slovenská reč, 2012a, roč. 77, č. 1 – 2, s. 12 – 30.
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Slangový aspekt mládežníckeho diskurzu. Dizertačná práca. Bratislava 2012b. 164 s.
- SUK, Jaroslav: Několik slangových slovníků. Praha: Inverze 1993. 142 s. ISBN 80-900632-9-2.
- TICHÁ, Zdeňka – SKOPEC, Luboš: Tři slangové slovníky. Praha: Karolinum 2001. 156 s. ISBN 80-246-0210-5.
- VONDRÁČEK, Miroslav: Funkční diferenciacie slangu a profesní mluvy. In: Sborník přednášek z VII. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 25. září 2003. Plzeň: Pedagogická fakulta ZČU v Plzni 2005, s. 17 – 19.

Professional Words from Theoretical as well as Practical Point of View

Taking into consideration the intra-language relations, professional words are traditionally considered as non-official counterpart of terminology. Primarily, they make part of the oral communication of professional expert groups (such as scientists, craftsmen, artists, sportsmen, or representatives of sundries professions connected with production, services, administration etc.), with no dependence on speaker's social identity. Respecting the non-homogeneity of the treated language semi-variety and using the prototype sight at the professional words, we propose in the paper our own classification with four classes of professional words interconnected. The theoretical classification is completed by an illustration using material from the health sphere. After giving a relatively large description of language aspects of professional words, we complete the treatment of the subject by picturing its extra-language profile. From this point of view, the studied material makes an integral part of many different discourses, e.g. it represents a verbal disposition of defined classes of specialists or professionals coming from a variety of work contexts or of the amateur ones. To sum it up, the professional speech is not identical with the speech of social groups. It represents a functional instrument accomplishing the needs of practical professional communication without regard to social rank of its actors.

doc. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika

e-mail: olga.orgonova@gmail.com

Výmedzenie konjugačných tried, vzorov, podvzorov a ich variantov v slovenčine

Miloslava Sokolová

1. Úvod

V príspevku¹ nadväzujem na štúdiu A. Jarošovej (2009) o variantnosti a na naše spoločné štúdie (Sokolová – Jarošová, 2008a, b; Sokolová – Jarošová – Ivanová, 2008), ktoré vznikli pri spolupráci na Slovníku súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ). Povzbudená využívaním Nového deklinačného systému slovenských substantív (2007; ďalej NDSSS) pri tvorbe 1. a 2. zväzku SSSJ, pokúsim sa pre potreby lexikografov, redaktorov, učiteľov slovenčiny ako materinského či cudzieho jazyka roztvoriť podobným spôsobom aj konjugačné typy a vyčleniť podstatne zložitejšie verbálne paradigmy². Nadviážem na výskum konjugácie u J. Sabola (1980) a v publikácii V. Benka, J. Hašanovej a E. Kostolanského (Benko – Hašanová – Kostolanský, 2004; ďalej aj B-H-K), okrem toho chcem poukázať aj na spojenie diachronie a synchronie.

2. Konjugácia

Do vydania monografie J. Horeckého (1964) a Morfológie slovenského jazyka (1966; ďalej MSJ) oscilovali kritériá na zaraďovanie slovies do vzorov medzi diachroniou a synchroniou (pozri odkazy na literatúru u Sabola, 1980, s. 341; 1989, s. 211 a n.). J. Horecký rozdelil synchronne *-ova-* na segmenty *-ov-a-*, segmenty *-nú-*, *-ne-* na *-n-ú-*, *-n-e-* a vydělil tak ako tematické jednotne vokalické submorfy: *a, e, i, u, á, í, ú, ia, ie*. Na základe týchto vokalických tém zostavil J. Sabol (1980) tematické paradigmy (napr. *á a a a a* pre *chytať*; *ie ø u u ú* pre *hynúť*; *e ø ø u ú* pre *chudnúť*), ktoré použil na zjednodušenie systému konjugačných typov na 10, pričom spojil vzory *česať* a *pracovať* (*e ø a a a*), *rozumieť* a *trieť* (*ie e e e ie*; *ie ø e e ie*) či *žať* a *žať* (*e ø ø ø ø*). J. Sabol (1980, s. 344; 1989, s. 210) prichádza s premysleným odstupňovaním konjugačných typov: časovací typ (ako vzor), jeho variant (*merat'* – ortografický variant *voňať*) a jeho subvariant (*lákať*), pričom vyčlenil 4 varianty – *merat'*, *trieť*, *brať*, *dmúť sa* a 5 subvariantov – *voňať*, *lákať*, *kúpiť*, *vládnuť*, *môcť*. Vzor *žať* nevymedzuje ani J. Oravec (in: Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984), ktorý pracuje s 13 vzormi. Keďže z nášho pohľadu má zjednodušený systém bez vzoru *pracovať*, *žať* a bez variantov *písať*, *tajiť* viac negatív než pozitív, pretože okrem iného sťažuje sledovanie medziparadigmatického pohybu medzi vzorom *česať* a *chytať*, berieme v našom návrhu do

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantov: *The European Network on Word Structure. Cross-disciplinary approaches to understanding word structure in the languages of Europe – NetWordS* a VEGA č. 1/0252/12 *Morfosyntaktické a lexikálne parametre kolokácií v slovenčine*.

² Paralelne sa pokúšam odpovedať na otázku, aký zmysel má skúmať „neexistujúcu“ verbálnu hyperparadigmu aj pri extrémnom pomere medzi potenciálnymi a reálnymi prvkami 193 : 1 pri imperfektívach a 180 : 1 pri perfektívach (Sokolová, 2012). Ak by sme napríklad brali do úvahy len reálne existujúce tvary, väčšinu slovies by sme nemohli zachytiť lexikograficky bez rekonštrukcie hypotetického infinitívu, keďže väčšina imperfektívnych slovies sa v textoch realizuje prítomom a väčšina perfektívnych slovies sa v textoch prezentuje prítomom či pasívnym participiom.

úvahy nielen tematické submorfy, ale aj koncovky a zakončenia (aj imperatívne typy s *-ø!* a *-i!*), ich alomorfy či varianty, lebo nulovú entropiu tvaru sme často našli práve v spojeniach koncoviek a predchádzajúcich morfém. Pri vzore *(na)plánovať* je to návrat k pôvodnému zakončeniu *-ovať/-ujú/-uje*, ktoré však na inej úrovni segmentujeme a ku gramatickým morfémam pričleňujeme z neurčitých tvarov len *a* bez segmentu *ov* alebo z určitých tvarov *e*, pred ktorým je interfix *j*, porov. *-ov-a:t/-u:j:ú/-u:j:e:ø*. Pričlenením tematických submorf (TS) ku koncovkám (*á:m, i:m, a:m*) dostávame podobnú štruktúru zakončenia verbálnych tvarov ako pri deklinácii, porov. *žen-ám ⊥ ulic-iam / dám-am ⊥ hrádz-am* a *chyt-ám ⊥ požič-iam / čít-am ⊥ kráč-am*. Maximálne roztvorený systém vzorov, ktorý má opodstatnenie pri počítačovom výskume (B-H-K, 2004), v tomto návrhu nepreberáme, a to ani ortografické varianty³, ale podobne ako pri deklinácii substantív nevyčleňujeme ani morfonologicky podmienené varianty⁴.

Schéma 1: Roztvorenie počtu vzorov vo výskumoch konjugácie

B-H-K 101 (vyše 200 vidovo odlišných typov).....	
Sokolová 45 (90 vidovo odlišných typov).....	
MSJ 14 vzorov	
Sabol 10 typov.....	
makroparadigma	

3. Konjugácia najviac zastúpených vzorov

Už pri začiatkových výskumoch konjugácie slovies sme zistili, že podľa typov *(na)plánovať, (za)volať, (u)robiť* sa časaže spolu až cca 80 % slovies, ktoré aj diachrónne (Šlosar, 1981) patrili k najreceptívnejším vzorom (Furdík, 2002), majú vysoký stupeň pravidelnosti a sú bez variantnosti radixov⁵.

Triedy sme v tab. 1 zoskupili tak, aby sa ukázali vlastnosti týchto najreceptívnejších vzorov (*i/i-ový, a/a-ový*) a aby sme dostali k sebe vzory s paradigmatickým prechodom (*volať* a *česať*). Preto sme sa ešte pred zaradením do konjugačných tried podľa TS vrátili ku kon-

³ Ortografické varianty tvarotvorných základov súvisia s ortografickými pravidlami na zápis fón *d, t, ň, l*, sú početné pri vzore *robiť* (735): *zobudiť d!*, *zhodnotiť t!*, *zmeniť ň!*, *zvaliť l!*; pri *hlásiť* (397): *zablúdiť d!*, *zrútiť t!*, *ubrániť ň!*, *pochváliť l!*; zriedkavé sú pri *kričať*: *(za)vrešťať t!*, *(za)fuňať ň!*, *(za)vrždať d!*; pri *horieť* (45): *dovidieť d!*, *bolieť l!*, *letieť t!*, *brnieť ň!*; pri *volať* (6): *ovoňať ň!* a pri *česať* (9): *zakašľať l!*.

⁴ Morfonologické varianty tvarotvorných základov sú pri nereceptívnych vzoroch *česať, žuť, žať, niesť, orať*, napr. konsonantické alternácie C/C' *učesať; oplakať, zabrbať, zastenať; preskákať, vládať, zaviazat, hnať*; alternácie konsonantických skupín CC/C'C' *poslať*; vokalickej alternácie D/V *ia/a zakliať, dopriať; ia/e zasiať, diať sa; vytriasť; ie/e liezť, vyliezť, viezť, hriebsť, doniesť; V'/V ý/y pohrýzť, á/a napásť, vyrásť*; vokaliccko-konsonantické alternácie V/C *a/ň zožať – zožne; a/m pojať, poňať, priať, vziať; á/ň napáť – napne; V/NC a/im objať, sňať – sníme; á/aň pristáť; a/aň ustať; a/ň + t'/t preiať – pretne*; vznikové alternácie 0/V *odobrať – odoberie; odostlať; obohnať; zaklať*; kombinované vokalickej a konsonantické alternácie D/V + C/C' *ie/e + s/t zahnieť, zmiasť, upriať; V'/V ⊥ D/V + s/d zahúšť, naklášť, doviesť; V'/V ⊥ D/V + c/č napieciť, dorieciť, vlieciť, zaľciť; V'/V ⊥ D/V + z/z' striežiť, môcť*.

⁵ Aj tu je paralela s deklináciou substantív, keďže podľa piatich vzorov *chlap, zápas, žena, možnosť, mesto* sa skloňuje okolo 60 % substantív. Poradie vzorov uvádzame podľa orientačnej frekvencie na základe materiálu z Pravidiel slovenského pravopisu (2000), ktorý nám dal k dispozícii v excelovej podobe V. Benko, a to zo 14 206 verb: *(za)volať* – 4 208, *(na)plánovať* – 3 396, *(u)robiť* – 3 353, *(s)chudnúť* – 1 005, *(u)česať* – 776, *(vy)rozumieť* – 342, *(po)žiť* – 258, *(za)kričať* – 224, *(z)niesť* – 215, *(z)horieť* – 130, *(u)trieť* – 91, *(z)vinúť* – 83, *(z)orať* – 73, *(zo)žať* – 52.

covkám tvaru 3. os. pl., pomocou ktorých delíme konjugačné typy primárne na dve skupiny: 1. skupina s koncovkou *-ia (-a)* a jednou triedou s TS *í/i*; 2. skupina s koncovkou *-ú (-u)* a tromi triedami s TS *á/ia (a), e, ie*. Počet vzorov 14 zachováme na základe koncoviek s TS podľa J. Ružičku (MSJ, 1966), porov. aj termín vzor reprezentant u B-H-K (2004, s. 61). Roztvárame však nové podvzory (6), vydelené pomocou neutralizácie kvantity TS (*hlási, číta, píše, vládnu, objímu, môžu*), resp. subvarianty pomocou iných fonologických faktorov (*oni to taja, požičiate*). Okrem toho vyčleňujeme aj varianty vzorov či podvzorov pomocou variantného tvorenia imperatívov (*utri*) a *n/-t-ových* participií (*uspatý*) a na poslednej úrovni vyčleňujeme aj typ s dubletami pri tej istej lexikálnej jednotke (*pust'/pusti, vybratý/vybrany*) v zmysle termínu tvarový variant (dvojtvár, dubleta) u A. Jarošovej (2009, s. 126), porov. jej príklady *cupoce/cupotá, doštiepa/doštiepe, dodratý/dodraný*.

Tak ako Z. Saloni (2002), uvádzame pri konjugačných typoch prefigovanú dokonavú a neprefigovanú nedokonavú formu, aby sme znížili ich počet z 90 na 45. Uprednostňujeme vidové dvojice (*u/robiť*), ale keďže pri vidotvornej sufixácii a transflexii vo vidových dvojiciach sa často mení typ konjugácie (*pomôcť/pomáhať*), nemusí ísť vždy o vidové dvojice (*po/môcť*).

V tabuľke sme usporiadali vyčlenené typy horizontálne podľa neurčitých tvarov (infinitív, *l-ové* a *n/-t-ové* participium), pozri *i-témy, a-témy, ie-témy, u-témy* a nulové témy, vertikálne podľa určitých tvarov (3. os. pl., 3. os. sg. a imperatív), pozri *i-témy, a-témy, e-témy, j:e-témy* a *ie-témy*. Vertikálne tak možno porovnávať: **-at'** (*za*)*kričať* – (*za*)*volať* – (*u*)*česať* – (*na*)*plánovať* – (*z*)*orať*; **-iet'** (*u*)*vidieť* – (*zo*)*silniť* – (*u*)*trieť*; **-út'** (*s*)*chudnúť* – (*z*)*vinúť* či **-oť'** (*zo*)*žať* – (*po*)*žuť* – (*z*)*niest'*, horizontálne možno sledovať medziparadigmatický pohyb pri (*na*)*plánovať* a (*po*)*žuť* (*dokovať/dokovať*), resp. (*s*)*chudnúť* a (*zo*)*žať* (*dopnúť/dopnúť*).

Tab. 1: Vzory, podvzory, a) varianty, b) subvarianty, c) dubletné a d) raritné varianty

Určité tvary 3.os.pl./sg./imp.	Neurčité tvary: infinitív/l-ové participium/pasívne participium				
	I-ový typ -it'/-il/-ený	A-ový typ -at'/-al/-aný/-atý*	IE-ový typ -iet'/-el/-ený/-etý*	U-ový typ -ú(u)ť'/-ol/-ul'*/-utý	Atematický -oť'/-ol/-otý/-ný*
I. tr.	I-ový typ				
-ia; -í; -o!	1 (u)rob-it'	2 (za)krič-at'	3 (u)vid-iet'		
			3d (vy)horiet' *		
-ia; -í; -i!	1a (u)šetriť	2a (za)erdžať	3a (vy)mysliet'		
		2d zaspáť *-tý			
-a; -í; -o!	1b (za)tajiť	2c (za)vrešťať			
-ia; -í; -o!/-i!	1c (vy)pustiť				
-ia; -i; -o!	1.1 (za)hlásiť				
-ia; -i; -i!	1.1a (s)krášliť				
-a; -i; -o!	1.1b (ob)hájiť				
-ia; -i; -o!/-i!	1.1c (roz)húštiť				
II. tr.	A-ový typ				
-aj-ú; á; -o!		4 (za)vol-at'			
		4c nahrať *-tý/-ný			
-aj-ú; -ia; -o!		4b (pre)vracat'			
-aj-ú; -á/a; -o!		4c (po)kajať sa			
-aj-ú; -a; -o!		4.1 (pre)čítať			

IIIa. tr.	E-ový typ			
-ú; -e; -ø!		5 (u)čes-at'		
		5c (s)kapať *-ný/-tý		
-ú; -e; -i!		5a (za)hundrat'		
-u; -e; -ø!		5.1 (na)pišať		
-u; -e; -i!		5.1a (z)húžvať		
-ú; -e; -i!			6 (s)chudn-út'	7 (zo)ža-t'
			6d (na)dmúť -ul*	7e dopäť -päť/-pol
-u; -e; -i!			6.1 (za)vládn-ut'	
-u; -e; -ø!				7.1 (ob)ja-t'
IIIb. tr.	J:E-ový typ			
-j:ú; -j:e; -j:ø!		8 (na)plánov-at'		9 (po)žu-t' žuj!
				9c (rozo)chvieť sa*
				9d (za)kliat' -ty
-j:ú; -j:e; -ø!				9a (vy)ži-t' ži!
IV. tr.	IE-ový typ			
-ej:ú; -ie; -ø!			10 (zo)siln-ier'	
			10c (o)mdliet'*/n	
-ú; -ie; -ø!		11 (z)or-at'		12 (z)vin-út' -ul*
		11c (vy)br-at'*-ný/-tý		13 (z)nies-t' -eny
-u; -e; ø!				13.1 (po)môc-t'
-ú; -ie; -i!			14 tr-iet'	
			14c (u)tr-iet' *	
-ú; -ie; -ø!			14a (zo)ml-iet' -ety	

Legenda: Vzory (14): 1. (u)robiť; 2. (za)kričať; 3. (u)vidieť; 4. (za)volať; 5. (u)česať; 6. (s)chudnúť; 7. (zo)žať; 8. (na)plánovať; 9. (po)žuť; 10. (zo)silnieť; 11. (z)orať; 12. (z)vinúť; 13. (z)niesť; 14. trieť.

Podvzory (6): 1.1 (za)hlásiť; 4.1 (pre)čítať; 5.1 (na)pišať; 6.1 (za)vládnuť; 7.1 (ob)jať; 13.1 (po)môcť.

a) **Varianty vzoru a podvzoru (8):** (u)šetriť, (za)erdžať/zachrapčať, (vy)myslieť, (za)hundrat', (vy)žiť, (zo)mlieť, (s)krášliť, (z)húžvať.

b) **Subvarianty vzoru a podvzoru (3):** (za)tajiť, (ob)hájiť, (pre)vrať.

c) **Dubletné varianty vzoru a podvzoru (10):** (vy)pustiť, (za)vrešať, (po)kajať sa, (roz)lúštiť, (na)hrať, (s)kapať, (rozo)chvieť sa, (o)mdlieť, (vy)brať, (u)trieť.

d) **Raritné subvarianty vzoru a podvzoru (4):** zaspáť, (vy)horieť, (na)dmúť, (za)kliat'.

e) **Kvázivariantné lexémy:** -päť/-pnúť.

V 1. skupine a zároveň v I. triede, vyčlenenej determinujúcou koncovkou 3. os. pl. *-ia*, odolnou voči neutralizácii kvantity (*hlásia*), je jedna *i*-ová trieda podľa určitých tvarov, v ktorej sú tri vzory vyčlenené podľa TS infinitívu ako *i*-ový typ *-it'*, *a*-ový typ *-at'*, *ie*-ový typ *-iet'*. Medzi I. triedou a ostatnými typmi nedochádza k prechodom, čo možno pripísať sile determinujúcej koncovky *-ia*. Dvojnásobne *i/i*-ový vzor (*u*)robiť sa od nereceptívneho *i/a*-ového vzoru 2. (*za*)kričať či nereceptívneho *i/ie*-ového vzoru 3. (*u*)vidieť jednoznačne vyčleňuje už zakončením infinitívu *-it'* s nulovou entropiou a participiálne tvary tvary *-il*, *-eny* toto zaradenie len potvrdzujú. Vzor (*u*)robiť má podvzor s krátkou neutralizovanou TS *i* (1.1 (*za*)hlásiť) a všetky tri vzory 1. (*u*)robiť, 2. (*za*)kričať, 3. (*u*)vidieť a podvzor (*za*)hlásiť majú aj varianty s imperatívom na *-i!*⁶: 1a (*u*)šetriť; 1.1a (*s*)krášliť; 2a (*za*)erdžať;

⁶ 551 pri vzore (**u**)šetriť: vysvetliť, modliť, uskutočniť, rečniť, zvečniť, znefunkčniť, končiť, ovenčiť, tenčiť, vojenčiť, hanbiť, slovenčiť, tančiť; hromžiť, šantiť, chamtiť, fintiť, 145 pri podvzore (*s*)krášliť: premiestiť.

3a (*vy*)*myslieť*; navyše pri vzore (*u*)*robiť* a jeho podvzore (*za*)*hlásiť* sú dubletné varianty⁷ imperatívu -*o!/-i!* (*vy*)*pustiť*, (*roz*)*lúštiť* a zriedkavé subvarianty s koncovkou -*a* v 3. os. pl. (*za*)*tajiť* (60), (*ob*)*hájitiť* (5). Dominantný vzor (*u*)*robiť* (1 885) s dlhými tematickým submorfami -*ím*, -*iš*, -*iø*, -*íme*, -*íte* má menej frekventovaný podvzor (*za*)*hlásiť* (797) s krátkymi tematickým submorfami -*im*, -*iš*, -*iø*, -*ime*, -*ite*. V type (*u*)*robiť* je trojnásobne viac dokonavých foriem (2 270 : 703), pričom vysvetlenie tu ponúka aj diachronia (Šlosar, 1981, s. 25), keďže *i*-kmene už v praslovančine patrili medzi najproduktívnejšie verbálne typy a vystupovali ako perfektívne protiklady imperfektívnych *a*-kmeňov (*chytiti*, *strčiti*). Podľa D. Šlosara (ibid., s. 22 – 26) slúžili na vyjadrenie tranzitívnosti, napr. pri deadjektívach (*obohatiť*, *objasniť*, *ospravedlniť*, *ozdobiť*, *obieliť*) a silne zastúpených desubstantívach (*velebiť*, *strojiť*, *raniť*, *koreniť*).

V 2. skupine s tromi triedami, vyčlenenej koncovkou 3. os. pl. -*ú* (-*u*), sú v určitých tvaroch TS *a*-ového, *e*-ového a *ie*-ového typu. II. (*a*-ovú) triedu predstavuje receptívny, dvojnásobne *a/a*-ový vzor (*za*)*volať* s jednoznačne determinujúcim zakončením v 3. os. pl. -*ajú* s nulovou entropiou. Koncovka -*ajú* je stabilná, keďže pred -*ú* je interfix *j* a TS *a* (*volajú*), čo zároveň vylučuje variantnosť tvarov imperatívu, transgresívu či aktívneho participia prézenta. Vzor (*za*)*volať* s dlhými tematickým submorfami -*ám*, -*aš*, -*áš*, -*áme*, -*áte* má komplementárny subvariant (*pre*)*vracat'* s koncovkami -*iam*, -*iaš*, -*iaø*, -*iame* -*iate* po mäkkých konsonantoch (okrem *bacat'* – *bacám*, *hačat'* – *hačám*), porov. komplementárnu distribúciu dlhých vokálov po nemäkkých konsonantoch a diftongov po mäkkých konsonantoch *á* \perp *ia* (1 082 \perp 50) *chyt-ám* \perp *požič-iam*. Okrem toho tu zriedkavo existujú slovesá zakončené na *j* s dubletnými koncovkami: *kajám sa/kajam sa*, *hajaš/hajá*, *nádejame sa/nádejáme sa*. Zvláštnosťou tejto triedy je dominantnosť podvzoru (*pre*)*čítať* s krátkymi tematickým submorfami po dlhejš slabike -*am*, -*aš*, -*aø*, -*ame*, -*ate* (vrátane typu *získavat'* s reťazovou neutralizáciou kvantity), ktorý je podstatne frekventovanejší (3 046) než jeho vzor (*za*)*volať* (1 162). Tento typ slúži od začiatku na imperfektivizáciu foriem s predĺženými modifikačnými sufixmi -*ávať*, -*ievať*, -*úvať* vrátane transflexie (*vyrábať*) a typu -*avať*⁸.

Tretím receptívnym vzorom, ktorý je v celkovej lexikálnej zásobe alebo v Slovenskom národnom korpuse (SNK) najreceptívnejším, je vzor (*na*)*plánovať*, ktorý sme spolu so vzorom (*po*)*žut'* zaradili do osobitnej podtriedy IIIb., vyčlenenej koncovkou 3. os. pl. -*ú* a TS *e* s interfixom *j*. Koncovkami s interfigovaným *j* (*j:em*) rozdeľujeme III. triedu na IIIa. a IIIb., aby sme ukázali rozdiel medzi vzorom (*na*)*plánovať* a (*u*)*česať*, ale hlavne to, prečo medzi nimi nevzniká medziparadigmatický prechod. V rámci nej sa vzor (*na*)*plánovať* jednoznačne charakterizuje už zakončením -*ovať* (ostatné tvary toto zaradenie len potvrdzujú -*oval*, -*ovaný*; -*ujú*, -*uje*, -*ujú!*). Práve variantnosť derivačnej aj modifikačnej morfémy *ov/uj* so stabilnou alternáciou *o/u* a interfixmi *v/j* v derivačnej alebo modifikačnej morfémy -*ov*- zabezpečuje stálosť koncoviek v celej paradigme a vytvára z neho vzor bez

⁷ Dublety vzoru: *pustiť*, *zistiť*, *zaistiť*, *čistiť*, *uhostiť*, *pomstiť*, *odpustiť*, *pokrstiť*, *vypomstiť*, *zlostiť sa*, *postiť*, *zahustiť*, *omastiť*, *jazdiť*, *brzdiť*, *ufujazdiť*, *zohyzdiť*, *zachloštiť*; dublety podvzoru: *lúštiť*, *vyústiť*, *zbrázdiť*, *hniezdiť*, *zahviezdiť*, *mŕštiť*.

⁸ I. tr. tvoria podľa D. Šlosara (1981, s. 35 – 36) *a*-kmene typu *volať* a *vstávať*, ktoré slúžili na vidovú diferenciáciu, čo sa prejavuje aj synchronne, keďže väčšina slovíes je nedokonavá, pričom typ *vstávať* je dominantný – je to jediný konjugačný typ, v ktorom prevažujú kvantitatívne neutralizované koncovky.

podvzorov, variantov, subvariantov či dubliet⁹. Interparadigmatický pohyb medzi 8. a 9. vzorom je len pri niektorých verbách, napr. *dokut'* a *dokovat'* (Jarošová, 2009, s. 125).

4. Konjugácia najmenej zastúpených vzorov

Pre tri receptívne vzory je charakteristická nulová variantnosť radixov [(u)rob-it', (za)vol-at', (na)plán-ovat'], znásobenosť tematických typov podľa určitých aj neurčitých tvarov, porov. *i/i-ové* a *a/a-ové* znásobené typy [(u)robiť, (za)volať], ale aj stálosť koncoviek v celej paradigme [(na)plánovať]. Pre málo receptívne vzory je charakteristický vysoký stupeň variantnosti radixov (*nies-t'* – *nes-ie*, *br-at'* – *ber-ie*, *siat'* – *sej-e*, *ža-t'* – *žn-e*), nulové tematické submorfy v neurčitých tvaroch (napr. v infinitíve *žu-t'*, *ža-t'*, *nies-t'*) a tematické submorfy *ú* (*chudn-úť*, *vin-úť*) a *ie* (*hor-iet'*, *siln-iet'*, *tr-iet'*), z iných nereceptívnych vzorov je to podľa určitých a neurčitých tvarov kontrastný *i/a-ový* vzor *kričať*.

Podľa jedenástich nereceptívnych vzorov sa časuje len cca 20 % slovíes. Z nich dva vzory *e/u-ový* typ (*s*)*chudnúť* (1 005) a znásobený *ie/ie-ový* typ (*zo*)*silnieť* (342) spája vysoký výskyt deadjektív¹⁰ a to, že obidva sú bez ortografických a morfonologických variantov. Imperfektívne formy sa pri deadjektívach tvoria deprefixáciou, pričom TS *ie* je v *ie/ie-ovom* type stabilná a nepodlieha neutralizácii kvantity (*znervóznieť*). Ďalšou charakteristickou koncovkou vzoru *silnieť* je 3. os. pl. *-ejú*. Z iných než deadjektív sem patrí napr. *ovdovieť*, *dorozumieť* sa. Vzor (*s*)*chudnúť* je receptívnejší než typ (*zo*)*silnieť*, podľa D. Šlosara (1981, s. 11 – 16) *n*-kmene mali pôvodne inchoatívno-intranzitívny význam (*trhnúť*, *vbehnúť*, *vniknúť*); neskôr sa rozšírili o semelfaktíva (*mihnúť*, *vybuchnúť*, *všimnúť* si). Intranzitívne sú aj deadjektíva (*zbohatnúť*, *vyschnúť*) a podobne ako pri (*zo*)*silnieť* sa imperfektívne typy tvorili deprefixáciou (*bohatnúť*, *schnúť*).

Podľa ostatných nereceptívnych vzorov sa časujú veľmi frekventované verba z jadra lexikálnej zásoby, porov. *a*-kmene *brat'*, *n*-kmene *hynúť* (pôv. bol typ *chudnúť* a *hynúť* spolu, ako je doteraz v češtine *hyne*, *hubne*, v slovenčine sa diferencuje v *l-ovom* participii *chudol* – *hynuľ*), *ě*-kmene *triet'*, kmene s nulovou témou *niesť*, ktorá spolu s množstvom alternácií spôsobuje ich vytlačenie na perifériu derivačného systému; porov. aj slovesá pôvodne s nulovou témou (*päť*, *žat'*), pri ktorých sa infinitív prispôbil príznačným formám a vzniká konkurencia *vypäť* – *vypnúť*.

V systéme konjugačných typov neberieme na rozdiel od B-H-K (2004, s. 61 – 123) do úvahy ani dubletné syntetické futúrum pri verbách *hnať*, *hrnúť* sa; *niesť*, *viest'*, *viezť*, *rásť*; *plávať*; *bežať*, *letieť*. Pri týchto konjugačne rozličných verbách sa okrem *pokvitnúť*, *po-viezť* už vytvára aj lexéma s prefixom *po-* (*poženie* od *hnať* aj *pohnať*, porov. aj *poplávať*⁸¹ výskytov v SNK, ďalej (V): *pobežať*^{V: 2}, *poviesť*^{V: 19}, *poniesť*^{V: 31}, *porásť*^{V: 842}, *poletieť*^{V: 12}), syntetické futúrum je v konkurenčnom vzťahu k analytickému futúru (ako nefrekventované a príznakové: *pokvitne*^{V: 17} – *bude kvitnúť*^{V: 67}, *popláva*^{V: 168} – *bude plávať*^{V: 234}, *porastie*^{V: 1 355} – *bude*

⁹ Podľa D. Šlosara (1981, s. 37 – 41) *ova*-kmene s príznačnou podobou témy *uje*, ktoré v staroslovenčine slúžili na začiatku na tvorbu desubstantív *-stvovati*, resp. deadjektív *milovati*, *nečestvovati*, slúžia ako imperfektivizačný prostriedok k *a*-kmeňom, *i*-kmeňom, *nu*-kmeňom (*zpytovati*, *zasyppovati*; *zvelebovati*, *přětrhovati*). Okrem toho sa tento typ veľmi skoro začal využívať ako adaptačný sufix (*oferovati*, *mordovati*, *špehovati* – s. 41).

¹⁰ Podľa D. Šlosara (1981, s. 37 – 41) sa podľa vzoru *rozumieť* časujú hlavne deadjektívne intranzitívne perfektíva tvorené od adjektív zakončených na *r*, *n*, *v*, *l* (*zmúdriet'*, *ochorieť*, *stučnieť*, *onemocnieť*, *zmalátnieť*, *zošedievieť*, *osinieť*, *omdlieť*), pričom od ostatných typov adjektív sa využíval typ *chudnúť*; porov. *zbohatnúť*, *schnúť*, *oslabnúť* – *slabnúť*, *vyschnúť*.

rásť^{V: 1 902}; ako frekventované a nepríznačné: *pobeží*^{V: 1 562} – *bude bežať*^{V: 263}, *ponesie*^{V: 1 674} – *bude niesť*^{V: 1 214}, *povedie*^{V: 8 746} – *bude viesť*^{V: 2 925}, *povezie*^{V: 218} – *bude viezť*^{V: 21}, *poletí*^{V: 1 103} – *bude letieť*^{V: 87}).

5. Medziparadigmatický pohyb v najslabšie vymedzenom vzore *česať*

Prechod medzi vzorom (*u*)*česať* a (*za*)*volať* súvisí s ich spoločnými tematickými submorfami *-at'*, *-al'*, *-aný'*, *-anie'*, tie sú však aj pri iných nereceptívnych vzoroch, kde prechod nevzniká (porov. *a*-ové typy *kričať* – *volať* – *česať* – *plánovať* – *brať*). Zjednodušené je konštatovanie, že „návyk *chytá*, *správa sa* a pod. sa rozpína tak, že sa objavili tvary *hltá*, *gagotá*, *chichotá sa* atď.“ (Dolník, 2005); porov. aj formuláciu: „Z nominalistického hľadiska ide jednoducho o to, že morfológický návyk s častejším výskytom sa rozšíri na úkor iného morfológického návyku, čo sa deje prostredníctvom koexistencie rozširujúceho sa a zasiahnutého návyku“ (Dolník, 2011). Rozdiel vo frekvencii je síce výrazný (*volať* – cca 4 200, *česať* – cca 700), ale je to len jeden z faktorov, pretože napríklad od vzoru *česať* neprechádzajú slovesá k najbližšiemu a v SNK najreceptívnejšiemu vzoru *pracovať*, resp. k vzoru *volať* neprechádzajú slovesá od vzoru *kričať*, čo súvisí napr. s výrazne odlišnou koncovkou 3. os. pl. *-ia X -ajú*, ale k vzoru *volať* neprechádzajú ani slovesá zo vzoru *brať* s podobnou koncovkou 3. os. pl. *-ú X -ajú*.

Tab. 2: Prienikové tvary pri stupňovitom prechode sloviess od vzoru *česať* k vzoru *volať*

IIIa. tr. A/E-ový typ					
	1.	2.	3.	4.	5.
Infinitív	3. os. pl.	Transgresív	Aktívne participium	Imperatív	3. os. sg.
-at'	'-ú/-u	'-úc/-uc	'-úci/-uci	'-o/-i	'-e
I.					
<i>česať</i>	<i>učešú</i>	<i>učešúc</i>	<i>češúci</i>	<i>učeš</i>	<i>učeše</i>
<i>hundrať</i>	<i>zahundrú</i>	<i>zahundrúc</i>	<i>hundrúci</i>	<i>nehundri</i>	<i>zahundre</i>
<i>písať</i>	<i>napišu</i>	<i>napišuc</i>	<i>píšuci</i>	<i>napiš</i>	<i>napiše</i>
II.					
<i>šomrať</i>	<i>šomrú</i>	<i>šomrúc/šomrajúc</i>	<i>šomrajúci/šomrúci</i>	<i>nešomri</i>	<i>šomre</i>
<i>chápať</i>	<i>chápu</i>	<i>chápujúc/chápuc</i>	<i>chápujúci/chápuci</i> ^{V:4}	<i>cháp</i>	<i>chápe</i>
III.					
<i>šibať</i>	<i>šibú</i>	<i>šibúc/šibajúc</i>	<i>šibajúci/šibúci</i>	<i>šib/šibaj</i>	<i>šibe</i>
IVa.					
<i>brechať</i>	<i>brešú/brechajú</i>	<i>brešúc/brechajúc</i>	<i>brešúci/brechajúci</i>	<i>nebreš/brechaj</i>	<i>breše/brechá</i>
<i>bl'abotať</i>	<i>bl'abocú/bl'abotajú</i>	<i>bl'abocúc/bl'abotajúc</i>	<i>bl'abocúci/bl'abotajúci</i>	<i>nebl'aboc</i>	<i>bl'aboce/bl'abotá</i>
<i>hybať</i>	<i>hýbu/hýbajú</i> ^{V:6}	<i>hýbuc/hýbajúc</i>	<i>hýbajúci/hýbuci</i>	<i>nehýb</i>	<i>hýbe/hýba</i> ^{V:3}
IVb.					
<i>páchať</i>	<i>páchajú/pášu</i>	<i>páchajúc</i>	<i>páchajúci/pášuci</i>	<i>páchajte/pášte</i>	<i>pácha/páše</i>
V.					
<i>koktať</i>	<i>koktajú/kokcú</i>	<i>koktajúc</i>	<i>koktajúci</i>	<i>koktaj/nekokci</i>	<i>kokce/koktá</i>
<i>maznať</i>	<i>maznajú/maznú</i>	<i>maznajúc</i>	<i>maznajúci</i>	<i>maznaj/nemazni</i>	<i>mazná/mazne</i>
<i>trestať</i>	<i>trestajú/trescú</i>	<i>trestajúc</i>	<i>trestajúci</i>	<i>netrestaj/netresci</i>	<i>trestá/tresce</i>
<i>luhať</i>	<i>luhajú/lužú</i>	<i>luhajúc</i>	<i>luhajúci</i>	<i>neluhaj</i>	<i>luže/luhá</i>
<i>rátať</i>	<i>rátajú/rácu</i> ^{V:1}	<i>rátajúc</i>	<i>rátajúci</i>	<i>rátaj</i>	<i>ráta/ráce</i> ^{V:9}

II. tr. A/A-ový typ					
VI. -at'	-ajú	-ajúc	-ajúci	-ø	-á/-ia/-a
<i>volat'</i>	<i>volajú</i>	<i>volajúc</i>	<i>volajúci</i>	<i>volaj</i>	<i>volá/vracia</i>
<i>kloktat'</i>	<i>kloktajú</i>	<i>kloktajúc</i>	<i>kloktajúci</i>	<i>kloktaj</i>	<i>kloktá/klokce</i> ^{V:1}
<i>zahatať</i>	<i>zahatajú</i>	<i>zahatajúc</i>	<i>hatajúci</i>	<i>zahataj</i>	<i>zahatá/-hace</i> ^{V:2}
<i>čítať</i>	<i>čítajú</i>	<i>čítajúc</i>	<i>čítajúci</i>	<i>čítaj</i>	<i>číta</i>
<i>plávať</i>	<i>plávajú/plávu</i> ^{V:68}	<i>plávajúc</i>	<i>plávajúci</i>	<i>plávaj</i>	<i>pláva/pláve</i> ^{V:30}
<i>spáchať</i>	<i>spáchajú</i>	<i>spáchajúc</i>	<i>páchajúci</i>	<i>spáchajte</i>	<i>spácha</i>

Stupne prechodu od *e/a*-ového vzoru (*u*)*česať* k *a/a*-ovému vzoru (*za*)*volat'* súvisia s tvarmi utvorenými od 3. os. pl., ktorých koncovka je pri (*u*)*česať* variantná (-ú/-u), kým pri (*za*)*volat'* je stabilná koncovka -ajú bez variantov a s nulovou entropiou, bližšie tab. 2. Prechod sa začína pri tvaroch transgresívu, aktívneho participia a imperatívu, ktoré vznikli z 3. os. pl. prézenta, resp. syntetického futúra. Pri vzore (*u*)*česať* má koncovka 3. os. pl. okrem variantnosti -ú/-u ďalšie vlastnosti, ktoré možno pokladať za príčinu prechodu, a to alternácie *s/š*, *z/ž*, *dz/dž*, *c/č*, *k/č*, *d/dz*, *t/c*. Na druhej strane variantnosť v tvaroch 1. – 3. os. sg. pri vzore (*za*)*volat'* (-ám/-am/-iam) možno súvisí s faktom, že tieto tvary sa objavujú pri prechode najneskôr (*kýva*) a aj po prechode k vzoru (*za*)*volat'* sa vyskytujú dubletne aj tvary podľa vzoru (*u*)*česať* (*klokce*, *zahace*, *pláve*).

Medziparadigmatický prechod sa týka aj ďalších slovanských jazykov (porov. Šlosar, 1981; Saloni, 2002). J. Hašanová a N. Janočková (Hašanová – Janočková, 2011, s. 198) vyčleňujú pre slovenčinu viacero stupňov prechodu medzi (*u*)*česať* a (*za*)*volat'*:

I. Vyše polovica slovíes z cca 700 sa časuje podľa (*u*)*česať*, napr. *kľzat'*, *česať*, *pišať*, *vládať*, z nich veľkú skupinu síce tvoria slovesá s radixom zakončeným na nealternujúce konsonanty (*p*, *b*, *m*, *v*, *r*), napr. *nazvať*, avšak k (*za*)*volat'* prešlo aj sloveso *plávať*. Pri vzore (*u*)*česať* sa držia aj alternujúce konsonanty (*s/š*, *z/ž*, *dz/dž*, *c/č*, *k/č*, *d/dz*, *l*, *n*), napr. *rezať*, *mazať*, *kázať*, *vizať*, *pišať*, *klat'*¹¹.

II. Začínajúci prechod je signalizovaný variantným transgresívom a často súvisí s alternáciou *t/c*, porov. aj „kakofonické“ tvary transgresívu -*cúc* (*hahocúc*, *hlcúc* oproti *hahotajúc*, *hltajúc*), napr. *buchotať*, *odpratať*, *hatlať*, ale aj *chápať* (*chápajúc/chápuć*), *hýbať* (*hýbuc/hýbajúc*), *kolísať* (*kolíšuc*^{V:22}/*kolísajúc*^{V:9}).

III. Prechod okrem transgresívu a participia je aj pri imperatíve, porov. *šibať*. Z príkladov Z. Salonih (2002) nás zaujala poznámka o imperatíve, ktorý je jedným z „priekopníkov“ pri danom prechode. Prechod môže naštartovať aj podobnosť tvarov imperatívu, porov. v poľštine *ciesz!* – *czesz!* pri *ciosać* a *czeszyc/czesac'*, resp. v slovenčine rovnaký imperatív *teš!* pri *tešiť* aj *tesat'* (*Až potom schody teš/vyteš!*) a rovnaký imperatív *kúp!* pri *kúpiť* a *kúpať* (*Kúp si niečo. – Kúp sa vo vode.; Pravidelne sa kúpte. a Pravidelne kúpajte psa.*).

IV. Prechod s variantnosťou tvarov má poradie tvarov: a) *úc/ajúc* (*brechať*, *blabotať*, *stenať*, *stonať*, *metať* – *mece/metá*, *mecúc/metajúc*, ale pri prefigovaných verbách len *rozmetá*); resp. b) *ajúc/úc* (*páchať* – *pácha/páše*, ale pri prefigovaných verbách len *spácha*, ďalej *chl'astať*, *látať*, *kývať*). Prelínanie konjugácie kulminuje práve tu a typ IV.a možno pokladať za variantnosť v rámci vzoru (*u*)*česať* a typ IV.b možno pokladať za variantnosť v rámci vzoru (*za*)*volat'*.

¹¹ O prechode slovíes od *česať* k vzoru *volat'* svedčia výskumy D. Šlosara (1981), ktorý uvádza, že pri *česať* zostávajú verbá zakončené na -*sát*, -*zat*, ďalej *lhát*, *páchat*, *slat* atď. Pre poľštinu uvádza Z. Saloni (2002) časovanie podľa *česať* aj *chytat'* napr. aj pri -*zac*, -*sac*.

V. Takmer realizovaný prechod sa dá charakterizovať variantnosťou ako pri *luhať, maznať, trestať, rátať (ráta/ráce, rátajúc, rátajúci*, ale pri prefigovaných verbách už len *vyráta*), ktoré majú transgresív a participium len podľa *(za)volat'*.

VI. Úplne realizovaný prechod je napríklad pri *spáchať, kloktat', zahatať*¹².

Medziparadigmatický prechod medzi vzorom *(u)česať* a *(za)volat'* nie je teda špecifikom slovenčiny, trvá už stáročia a nedá sa vysvetliť len tendenciou eliminovať konsonantické alternácie. Vyvoláva ho variantnosť tvarov utvorených od 3. os. pl. pri vzore *(u)česať (úci/uc, úci/uci)*, kakofónia transgresívov po alternácii *t/c*, ale aj nejednoznačnosť imperatívov. Variantnosť po prechode k vzoru *(za)volat'* môže byť podporovaná jednotnou podobou tvarov 1. – 3. os. sg., 1. – 2. os. pl. pri vzore *(u)česať (pláv-em, kokc-em)* proti vzoru *(za)volat' (pláv-am, kokt-ám)*.

6. Záver

V príspevku sa pokúšam navrhnúť podľa podobných pravidiel ako pri deklinačnom systéme optimálny systém konjugačných typov, ktoré by sa mali využívať aj pri morfológickom analyzátore v SNK (bližšie Garabík, 2007). Okrem predstavenia súbernej tabuľky na vyčlenenie vzorov, podvzorov, variantov, subvariantov, dubletných či raritných variantov vydeľených podľa určitých tvarov a neurčitých tvarov sa osobitne venujem trom najreceptívnejším vzorom, najmenej receptívnym vzorom a najmenej stabilnému vzoru *(u)česať*. Slovenčina je vokalický jazyk s dominantnými vokalickými alternáciami a redukovanými konsonantickými alternáciami, čo sa prejavuje aj v konjugácii. Všetky receptívne vzory majú stabilný radix, vzor *(za)volat'* aj *(u)robiť* má okrem toho rovnaké tematické submorfy v neurčitých aj určitých tvaroch, v ktorých sú kvantitatívne neutralizovateľné koncovky (*-ám/-am, -ím/-im*), najreceptívnejší vzor *(na)plánovať* má nevariantný radix aj koncovky.

Literatúra

- BENKO, Vladimír – HAŠANOVÁ, Jana – KOSTOLANSKÝ, Eduard: Model morfolologickej databázy slovenčiny. Počítačové spracovanie jazyka. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2004. 188 s. ISBN 80-89034-70-5.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykový systém ako kognitívna realita. In: Jazyk a kognícia. Ed. J. Rybár – V. Kvasnička – I. Farkaš. Bratislava: Kalligram 2005, s. 39 – 83. ISBN 80-7149-716-9.
- DOLNÍK, Juraj: Spôsoby existencie morfológie. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 83 – 91. ISBN 978-80-555-0335-6.
- FURDÍK, Juraj: Pojem produktivity v slovtvorbe a v morfológii. In: Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2002, s. 22 – 29. ISBN 80-224-0715-1.
- GARABÍK, Radovan: Slovak morphology analyzer based on Levenshtein edit operations. In: 1st Workshop on Intelligent and Knowledge oriented Technologies. Proceedings of the WIKT'06 conference. Ed. M. Laclavík – I. Budinská – L. Hluchý. Bratislava: Institut of Informatics SAS 2007, s. 2 – 5. ISBN 978-80-969202-5-9.

¹² Podľa D. Šlosara (1981) k vzoru *volat'* prešli aj slovesá *postradati, žędati, lakati, klevati, tleskati, blyskati, dychati, metati* atď. Z. Saloni (2002) uvádza časovanie podľa *česať* aj *volat'* napr. pri *ukrajač, kaszlač, ciosac (tesať), kohysac, babrac, chlastac, taskotač*, ale aj pri *skakač, mlaskač, gwizdač, rwač, slač, kopač*.

- HAŠANOVÁ, Jana – JANOČKOVÁ, Nicol: Sloveso ako lexikografická výzva. In: Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia. Red. J. Svetlá – A. Jarošová – A. Rangelova. Brno: Tribun EU 2011, s. 193 – 205. ISBN 978-80-263-0097-7.
- HORECKÝ, Ján: Morfemická štruktúra slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problematika lexikálnej variantnosti a spôsoby jej lexikografického zachytenia. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 98 – 134. ISBN 978-80-224-1106-6.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 1. vyd. Bratislava: SPN 1984. 232 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3. vyd. Bratislava: Veda 2000. 592 s.
- SABOL, Ján: Vymedzenie časovacieho typu v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 9. Prednášky XVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1980, s. 339 – 352.
- SABOL, Ján: Syntetická fonologická teória. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.
- SALONI, Zygmunt: Czasownik polski. Odmiana. Słownik. 12 000 czasowników. 2. vyd. Warszawa: Wiedza Powszechna 2002. 256 s. ISBN 83-214-1265-3.
- Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0-prim-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklináčny systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 338 s. ISBN 80-8068-550-9.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Sloveso a jeho paradigma. In: Jubilejný zborník doc. O. Orgoňovej a J. Dolníka. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2012 (v tlači).
- SOKOLOVÁ, Miloslava – JAROŠOVÁ, Alexandra: Kvantitatívne alternácie v lexémach so sufixmi *-ár*, *-áreň*. In: Slovenská reč, 2008a, roč. 73, č. 4, s. 193 – 211.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – JAROŠOVÁ, Alexandra: Optimalizácia gramatickej charakteristiky substantív v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 2008b, roč. 73, č. 4, s. 212 – 220.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – JAROŠOVÁ, Alexandra – IVANOVÁ, Martina: Diftongizácia vokálnych skupín *ie*, *ia* a lexikografická prax. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 5, s. 281 – 292.
- ŠLOSAR, Dušan: Slovtvorný vývoj českého slovesa. Brno: FF UJEP 1981. 161 s. ISBN 55-983-81.

Conjugation Classes, Types and Subtypes Delimitation in Slovak

The paper deals with delimitation of conjugation types and subtypes, their variants and sub-variants according to similar rules that are applied within declension system. The aim is to manifest the continuity between synchrony and diachrony. The paper presents the table with overall specification of conjugation classes, types and subtypes as well as analysis of (a) three most receptive types, (b) the least receptive types and (c) the less stable type (*u*)*česať*.

doc. PhDr. Miloslava Sokolová, CSc.

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika

e-mail: miloslava.sokolova@unipo.sk, sokolom0@unipo.sk

Niekoľko poznámok o statuse a vymedzení kategoriálnych verb¹

Martina Ivanová – Miroslava Kysel'ová

1. Úvodné poznámky

Bezprostrednou motiváciou tohto príspevku bola práca na pripravovanom Valenčnom slovníku slovenských slovies na korpusovom základe. Pri korektúre jednotlivých hesiel Valenčného slovníka slovenských slovies (1998) sme narazili na problém spracovania štruktúr s tzv. kategoriálnymi verbami². Tieto problémy budeme manifestovať na vybraných príkladoch. Pri lexéme *dostať* sa ako konštrukcie s kategoriálnym verbom hodnotia nasledujúce spojenia: *dostať rozum*, *dostať strach*, *dostať chorobu*. V polysémante *dostať* sa však zároveň vymedzuje lexia „byť postihnutý, zasiahnutý niečím nepríjemným, nežiaducim“, ktorá je exemplifikovaná týmito dokladmi: *Chrípku dostala (od otca) postupne celá rodina.*, *Tretina zamestnancov dostala výpoveď.*, *Zrazu som dostal strašný hlad.*, *Náš pes dostal besnotu.*

Lexikografické spracovanie kategoriálnych slovies budeme sledovať v prvom diele Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006; ďalej SSSJ) a Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ).

KSSJ vymedzuje status formálneho slovesa ako osobitnú lexiu pri lexémach *mať*, *byť*, *dať*, *dostať*, *vziať*, *vykonať*, *viest*, *robiť/urobiť*, *držať*, *klásť*, *brať*. Delimitáciou osobitnej lexie zachytáva kategoriálnu funkciu verba aj SSSJ. Osobitným spôsobom sú spracované individuálne ustálené viacslonné pomenovania, ktoré sa v KSSJ i SSSJ zachytávajú znakom □ (napr. *uskutočniť reformu*, *poskytnúť pomoc*, *poskytnúť informácie*, *vydať svedectvo*, *dať do väzby*). V SSSJ sa takéto individuálne viacslonné pomenovania spracúvajú v rámci príslušných lexií, v KSSJ sa uvádzajú na konci verbálneho polysémantu pred frazémami.

Hoci berieme do úvahy, že KSSJ ani SSSJ nepredstavujú špecializované slovníky orientované na spracovanie viacslonných pomenovaní, v zásade možno predpokladať, že pokiaľ sa vo verbálnom polysémante vyčleňuje osobitná lexia pre prípady lexikalizovaných spojení s formálnym verbom, resp. prostredníctvom osobitného znaku sa zachytáva individuálne viacslonné pomenovanie, exemplifikácia pri jednotlivých autosémantických lexiách by lexikalizované spojenia obsahovať nemala. Práve lexikografické spracovanie valencie si vyžaduje jednoznačné vymedzenie statusu verba, keďže ono vplýva aj na podobu jeho valenčnej štruktúry³.

Po bližšom skúmaní lexikografického spracovania niektorých verbálnych jednotiek v SSSJ i KSSJ však ostávajú otvorené viaceré otázky. Budeme ich manifestovať na nie-

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0252/12 *Morfosyntaktické a lexikálne parametre kolokácií v slovenčine*.

² Termín kategoriálne verbá budeme používať vo význame špecifickej podskupiny slovies s oslabeným, resp. vyprázdneným lexikálnym významom, ktoré sa spájajú s predikatívnym substantívom abstraktnej povahy, resp. s príslovkou, pričom toto spojenie disponuje celostným slovesným významom.

³ V Pražskom závislostnom korpuse má predikatívne meno, ktoré je súčasťou verbo-nominálneho lexikalizovaného spojenia, pridelený funktor CPHR (porov. Cinková – Kolářová, 2006).

koľkých prípadoch. Ako prípady formálnych sloviess, ktoré so substantívom tvoria lexikalizované spojenie, sa v SSSJ hodnotia jednotky v spojeniach *dať bozk*, *dať život*, *dať do novin*, *dať do obeh*, *dať do árendy*, *dať do prenájmu*, *dať do predaja*, *dať garanciu*, *dať gól*, *dať hlas*, *dať hobl'a*, *dať k dispozícii*, *dať meno*, *dať možnosť*, *dať nádej*, *dať na dôvažok*, *dať najavo*, *dať na vedomie*, *dať návrh*, *dať odpoveď*, *dať dieťa niekomu*, *dať podnet*, *dať povolenie*, *dať pokoj*, *dať pokyn*, *dať príkaz*, *dať rozkaz*, *dať popud*, *dať prednosť*, *dať príklad*, *dať príležitosť*, *dať radu*, *dať súhlas*, *dať šancu*, *dať výpoveď*, *dať za pravdu*, *dať záruku*, *dať zbohom*, *dať znamenie*. Pri polysémante *dať* sa zároveň objavuje lexia „poskytnúť niekomu niečo hmotného alebo nehmotného charakteru“ s exemplifikáciou *dať prvú pomoc*, *dať úplatok*, *dať pôžičku*, *dať príležitosť*⁴. Podobná situácia je pri slovesnom polysémante *dostať*. Ako prípady formálnych sloviess, ktoré so substantívom tvoria lexikalizované spojenie, sa hodnotia jednotky v spojeniach *dostať doživotie*, *dostať guráž*, *dostať hobl'a*, *dostať chorobu*, *dostať mandát*, *dostať meno*, *dostať milosť*, *dostať mladé*, *dostať odvahu*, *dostať prednosť*, *dostať rozhréšenie*, *dostať rozum*, *dostať strach*. Pri polysémante *dostať* však nachádzame lexie „získať ako výsledok (prirodzeného) vývinu, procesu“ s exemplifikáciou *dostať smäd*, *dostať hlad*, *dostať dobrú, zlú náladu*⁵, „byť postihnutý, zasiahnutý niečím nepríjemným, nežiaducim“ s exemplifikáciou *dostať chrípku*, *dostať infarkt*, *dostať porážku*, *dostať záchvat zúrivosti*⁶, *dostať ranu (do hlavy)*, *dostať injekciu*, *dostať trému*, *dostať gól*, *dostať defekt*, *šmyk*, *dostať zásah*, „byť zasiahnutý niečím, obyč. ako odplata za previnenie, byť potrestaný“ s exemplifikáciou *dostať bitku*, *facku*, *zaucho*, *pokarhanie*, *dostať napomenutie*, *dostať pokutu*, „dosiahnuť ako výsledok úsilia, chcenia, predchádzajúceho konania, dopracovať sa k niečomu“ s exemplifikáciou *dostať pochvalu*, *dostať povolenie*, *dostať súhlas*, *dostať dobrý nápad*, *dostať odpoveď*, *dostať príkaz/rozkaz*, *dostať výpoveď*⁷, *dostať prácu*, *dostať príležitosť*. Porovnanie spracovania hesiel tak vedie k viacerým otázkam súvisiacim so statusom verbálnych jednotiek, najmä pokiaľ ide o odlišné spracovanie sémanticky blízkych prípadov, napr. *dostať chorobu* a *dostať chrípku*, *nádcu*; *dostať milosť* a *dostať pochvalu*; *dať súhlas* a *dostať súhlas*; *dať povolenie* a *dostať povolenie*; *dať gól* a *dostať gól* atď.

V slovenskom kontexte sa problematika kategoriálnych verb pertraktovala najmä v prácach A. Jarošovej (1992, 1999, 2000, 2007), J. Kačalu (1993, 1997), L. Kralčáka (2005), M. Wickleinovej (2008), M. Ološtiaka (2011) a iných. Možno konštatovať, že chápanie kategoriálnosti verba je v štúdiách niektorých citovaných autorov v porovnaní s lexikografickým spracovaním širšie. A. Jarošová (2000, s. 485) vyčleňuje ako verbo-nominálne spojenia (VNS) s kategoriálnym slovom napr. prípady *poskytnúť pomoc*, *získať dôveru*, *prejaviť záujem*, *spáchať zločin*. J. Kačala (1997) medzi kategoriálnymi slovesami

⁴ Táto istá exemplifikácia sa však objavuje aj ako doklad kategoriálneho verba, ktoré tvorí s predikatívnym menom lexikalizované spojenie. Podobne sa kolokácie *dostať pôžičku*, *dostať úver* uvádzajú ako lexikalizované spojenia pri verbe *dostať*.

⁵ Na základe exemplifikácie ide o prípady procesnej stavovej mutácie. Z tohto hľadiska by bolo možné pri danej lexii uvádzať aj spojenie *dostať strach*, ktorá sa však v osobitnej lexii vymedzuje ako lexikalizované spojenie.

⁶ Kolokácie s podobným významom (procesné predikáty s významom modifikácie psychického stavu s negatívnym sémantickým komponentom) *dostať zlú náladu* a *dostať záchvat zúrivosti* sa tak objavujú pri dvoch rozdielnych lexiiach.

⁷ V tomto prípade význam spojenia nezodpovedá príslušnej sémantizácii.

spomína aj verbá *wievst' (priklad, do súladu), prejavit', vysloviť, predložit' (námiety), príst' (na svet, do pomykova), doviest' (na svet), zíst' (zo sveta), priviest' (do pomykova), stratiť (uplatnenie), vyjst' (z pohybu), vyviesť (z omylu), vyjadriť (presvedčenie), prijať (rozhodnutie), strácať (pokoj), predstavovať (istotu), tvoriť (rámeč), podať (návrh)* a pod. V lexicografických prácach (KSSJ a SSSJ) však tieto verbálne jednotky ako formálne verbá spracované nie sú⁸.

Otázky, na ktoré sa pokúsime aspoň čiastočne v tejto práci odpovedať, sú tieto: Aká je sémantika kategoriálneho verba vo verbo-nominálnom spojení? Ktoré verbá vystupujú ako kategoriálne? Ktoré typy spojení vymedzovať ako prípady kategoriálnych verb s predikátnym substantívom? Otázky späté s verbo-nominálnymi spojeniami budeme overovať na dátach získaných zo Slovenského národného korpusu (ďalej SNK), z korpusovej verzie prim-5.0-public-all. Druhou dôležitou otázkou je problém ustálenosti, lexikalizácie verbo-nominálneho spojenia, avšak vzhľadom na limitovanosť rozsahu sa tomuto javu venovať nebudeme.

2. Sémantika kategoriálnych verb

Konštrukcia verbum – substantívum predstavuje kolokačné kontinuum: na jednom póle stoja voľné spojenia s doslovným konkrétnym významom (*dať darček niekomu*), na opačnom póle zasa idiomatické konštrukcie (*dať bodku za niečím, dať dušu za niekoho*). V strednom pásme sa vyskytujú konštrukcie, pri ktorých má doplnenie verba abstraktný charakter (*dať niekomu veľa práce*). Oslabovanie sémantiky verba v spojeniach s abstraktnými substantívami dejovej a stavovej povahy vedie k vzniku verbo-nominálnych spojení s kategoriálnym verbom (*dať radu niekomu*). Graduálnosť procesu desémantizácie možno pozorovať už pri autosémantických verbách, ktoré si na základe svojho významu vyžadujú doplnenie obsahovým objektom. J. Oravec (1967, s. 86) konštatuje: „Obsahový objekt bližšie vymedzuje, dopĺňa obsah málo konkrétneho deja.“

Pokiaľ ide o sémantiku kategoriálnych verb, v teoretickej literatúre sa profilujú dva názory. Niektorí autori tvrdia, že kategoriálne sloveso má slabý, takmer žiadny referenčný význam. Podľa J. Radimského (2010, s. 160) sa slovesná časť na konštituovaní lexikálneho významu prakticky nepodieľa, ide o sloveso depletívne, sémanticky vyprázdnené. Na druhej strane podiel kategoriálneho verba na sémantike VNS dokladujú existujúce klasifikácie kategoriálnych verb, napr. u Ľ. Kralčáka (2005), ktorý rozdeľuje formálne verbá na operátory a modifikátory. Operátory klasifikuje na akčné, stavové a procesné, modifikátory na fázové (v rámci nich inchoatívne, duratívne a terminatívne), limitné a modálne⁹. Schopnosť kategoriálneho slovesa signalizovať akčný, stavový

⁸ Ich formálny status nie je signalizovaný vyčlenením do osobitnej lexie a na úrovni individuálnej kolokácie ani prostredníctvom formálneho znaku, ktorým sa v KSSJ označujú lexikalizované spojenia.

⁹ K tejto klasifikácii možno vzniesť dve pripomienky: V prvom rade sa zdá, že v niektorých prípadoch nie je vymedzený sémantický príznak záležitosťou kategoriálneho verba, ale predikatívneho mena, resp. jeho predložkovo-pádového stvárnenia. Platí to napríklad o modálnych a limitných formálnych slovesách (napr. *mať možnosť, mať povinnosť, byť pred infarktom*). Ďalšia pripomienka sa týka možnosti jednoznačne vymedziť status operátorov so širokou kolokačnou paradigmou. Ľ. Kralčák (2005) napríklad považuje kategoriálne sloveso *mať* za operátor v rámci kategoriálnych stavových slovies. Avšak práve výskum psychofyziologických predikátov ukazuje jeho uplatnenie pri signalizácii procesných významov: *mať strach, mať obavu/y, mať bolesť/ti, mať radosť, mať odpor*.

a procesný význam indikuje, že sloveso si v takýchto spojeniach istú mieru sémantickej špecifikácie zachováva.

Pri skúmaní sémantiky kategoriálneho verba bude základným východiskom našich úvah téza, že kategoriálne verbá predstavujú skupinu verb s rôznym stupňom depletívnosti a desémantizácia verbálneho komponentu je graduálnej, skalárnej povahy¹⁰. O skalárnej desémantizácii kategoriálnych verb možno uvažovať v dvojakom zmysle. Jednak možno skúmať skalárnu desémantizáciu kategoriálnych verb v rámci jednotlivých sémantických mikroparadigiem (porov. napr. skupiny fázových inchoatívnych, fázových terminatívnych, akčných exekutívnych, akčných prebitívnych verb a pod. u Kralčáka, 2005), jednak možno uvažovať o skalárnej desémantizácii konkrétneho lexikálneho verba. V prvom prípade budeme uvažovať o intraparadigmatickej desémantizácii kategoriálnych verb, v druhom prípade o intralexematickej desémantizácii kategoriálneho verba.

Pokiaľ ide o intraparadigmatickú desémantizáciu, signálom, že kategória formálnych verb je štruktúrovaná graduálne, je ich diferenciácia na kategoriálne verbá všeobecného významu a kategoriálne verbá špecifického významu (Kralčák, 2005). V niektorých teoretických prácach sa zasa rozlišujú pravé kategoriálne verbá a verbá s významom vágneho diania (Kearns, 2002)¹¹.

Diferenciácia kategoriálnych verb so všeobecným významom, kategoriálnych verb so špecifickým významom a verb s významom vágneho diania sa teda týka miery ich desémantizácie. Najvyšší stupeň depletívnosti sa spája s kategoriálnymi verbami všeobecného významu, pri kategoriálnych verbách špecifického významu je miera desémantizácie nižšia. Najmenšia miera depletívnosti sa spája s verbami s významom vágneho diania, ktoré predstavujú hraničný prípad kategórie lexikálnych a kategoriálnych verb. Mieru sémantického vyprázdňovania verbálnej jednotky teda možno zachytiť prostredníctvom nasledujúcej schémy: lexikálne verbum > verbum s významom vágneho diania > kategoriálne verbum špecifického významu > kategoriálne verbum všeobecného významu.

2.1 Kategoriálne verbá a verbá s významom vágneho diania

Pre lexikografické spracovanie je rozhodujúca najmä hranica medzi kategoriálnym verbom a verbom s významom vágneho diania. Diferenciácia pravých kategoriálnych verb a verb s významom vágneho diania sa opiera o charakter sémantickej štruktúry verbálnej jednotky. Pri charakterizovaní funkcie kategoriálnych slovies vychádza J. Kačala (1997) z teórie sémantických príznakov, pričom uplatňuje členenie sémantických komponentov na kategoriálne, subkategoriálne a individuálne¹².

Nazdávame sa, že pri stanovovaní statusu verba je výhodnejšie pracovať so štruktúrou sémantických komponentov, ako ju uvádza J. Dolník (2003). Podľa J. Dolníka je vyčleño-

¹⁰ Namiesto termínu sémantické vyprázdňovanie verba sa v niektorých teoretických koncepciách používa termín kontextovo motivovaná reinterpretácia verba (porov. Cinková – Kolářová, 2006, s. 119).

¹¹ Spojenia s pravým kategoriálnym verbom sa vyznačujú fixovanou syntaktickou štruktúrou, čo sa prejavuje blokovaním istých syntaktických operácií, napr. nemožnosťou pasivizácie, vysunutia predikatívneho mena do pozície nadradeného substantíva a i.

¹² Pri kategoriálnych verbách slovesný rámec nezahŕňa individuálny významový komponent. Škála sémantických príznakov teda vyzerá nasledovne: a) kategoriálne: dynamický príznak, b) subkategoriálne: dejovosť – nedejovosť, procesualnosť – neprocesualnosť, činnosť – stavovosť, kauzativnosť – nekauzativnosť, tranzitivnosť – netranzitivnosť, zámernosť – nezámernosť.

vane kategoriálnych komponentov problematické, lebo nemajú čistú lexikálnosémantickú povahu, ale určujú lexikálno-gramatickú charakteristiku jednotiek. V jeho prístupe sa tak pracuje s klasifikačnými, generickými a špecifikačnými komponentmi. Klasifikačné komponenty sú komponenty spoločné istej lexikálnej triede. Na tejto úrovni by sme mohli pracovať so sémantickými príznakmi, ako ich vyčlenil J. Kačala na úrovni subkategoriálnych komponentov. Tie vlastne zodpovedajú sémantickým makroskupinám verb. Generické komponenty zodpovedajú konkrétne lexikálnosémantickému poľu, teda sémantickým mikroskupinám, ako sú napr. slovesá hovorenia, slovesá psychofyziologického stavu a pod. Špecifikačné komponenty reprezentujú úroveň osobitnej lexikálnosémantickej jednotky. Na základe miery depletívnosti v sémantickej štruktúre verba, tzn. depletívnosti na úrovni jednotlivých sémantických komponentov, možno diferencovať medzi základnými kategoriálnymi verbami a verbami vágneho diania. Ilustrujeme to na nasledujúcich príkladoch.

Najvyšší stupeň depletívnosti sa spája so sémantickým vyprázdnením na úrovni klasifikačných komponentov. Príkladom tohto stupňa depletívnosti je verbum *mať*, ktoré funguje ako stavový, procesný i akčný operátor (*mať odvalu, mať strach, mať otázku*). Oproti nemu si verbum *robiť* vo svojej sémantickej štruktúre zachováva konfiguráciu sémantických príznakov dejovosť, akčnosť, funguje ako akčný operátor (*robiť kontrolu, robiť krik, robiť poriadok*). Na úrovni generických komponentov je však desémantizované. V porovnaní s ním je napríklad v sémantickej štruktúre verba *cítiť* popri zachovanej konfigurácii klasifikačných komponentov prítomný aj generický komponent psychofyziologický stav (P-F stav). Sémantická redukcia zasahuje len úroveň špecifikačných komponentov (*cítiť strach, cítiť bolesť, cítiť hlad*). Pri verbe *trpieť* je stupeň depletívnosti najnižší, generický komponent psychofyziologický stav je špecifikovaný príznakom negatívny (*trpieť nespavosťou*).

	MAŤ	ROBIŤ	CÍTIŤ	TRPIEŤ
klasifikačné komponenty	±A, ±D	+A, +D	+A, -D	+A, D
generické komponenty	–	–	P-F stav	P-F stav
špecifikačné komponenty	–	–	–	negatívny
	kateg.	kateg.	verb. vágneho diania	

Za základné kategoriálne verbá možno považovať verbá, pri ktorých dochádza k sémantickému vyprázdneniu na úrovni generických a špecifikačných komponentov (v našich príkladoch teda verbá *mať* a *robiť*). Zachovanie generického sémantického príznaku a desémantizácia na úrovni špecifikačných komponentov sa vzťahuje na slovesá s významom vágneho diania (v našich príkladoch *cítiť* a *trpieť*).

Rozdiel medzi základnými kategoriálnymi verbami a verbami s významom vágneho diania možno ďalej ilustrovať na tzv. exekutívnych slovesách (porov. Kralčák, 2005). V synonymickom rade *robiť/urobiť* – *vykonávať/vykonať* – *uskutočňovať/uskutočniť* – *realizovať/zrealizovať* – *páchať/spáchať* – *dopúšťať sa/dopustiť sa* možno vymedziť na jednej strane verbá *robiť/urobiť* – *vykonávať/vykonať* – *uskutočňovať/uskutočniť* – *realizovať/zrealizovať* a na druhej strane verbá *páchať/spáchať* – *dopúšťať sa/dopustiť sa*. Na základe prítomnosti sémantického komponentu [zlé, nedovolené] pri verbách *páchať/spáchať* – *dopustiť sa/dopúšťať sa* možno v súvislosti s týmito jednotkami uvažovať skôr o verbách vágneho diania¹³.

¹³ V niektorých prípadoch je hranica medzi kategoriálnymi verbami a verbami s významom vágneho diania neostrá, čo sa prejavuje aj pri lexikografickom spracovaní verbálnych jednotiek. Napríklad spojenie *venovať*

Uplatnenie verbálnej jednotky vo funkcii kategoriálneho verba vysvetľuje L. Kralčák (2005, s. 29) na základe procesu sémanticko-syntaktickej transpozície. Tá v jeho prístupe funguje ako jedno z primárnych kritérií vymedzovania kategoriálnych verb (*dať knihu* – *dať odpoveď*, *byť v dome* – *byť v strese*). Uplatnenie procesu sémanticko-syntaktickej transpozície je však problémom pri verbách, ktoré sa nikdy nespájajú s konkrétnom: *cítiť lásku*, *prežívať bolesť*, *trpieť nespavosťou* a pod. V týchto prípadoch je kritérium sémanticko-syntaktickej transpozície buď nepoužiteľné, alebo možno citované slovesá považovať za autosémantické (Kralčák ich však uvádza v príkladoch kategoriálnych verb). Druhým problémom je tiež skutočnosť, že o syntakticko-sémantickej transpozícii by bolo možné uvažovať vo všetkých prípadoch sémanticko-derivácie sekundárneho abstraktného významu z primárneho konkrétneho významu (napr. *zabiť hus* – *zabiť čas*).

Nazdávame sa, že skalárnu desémantizáciu verb, teda graduálnosť na osi kategoriálne – lexikálne verbum, možno najlepšie manifestovať diferenciaciou všeobecných kategoriálnych verb, špecifických kategoriálnych verb a verb s významom vágneho diania¹⁴. Rozdiel medzi všeobecnými kategoriálnymi a špecifickými kategoriálnymi slovesami priblížime v nasledujúcej časti.

2.2 Kolokabilita verba ako jeden z indikátorov jeho sémantického statusu

Miera sémanticko-derivatívnej depletivnosti sa odráža aj v kolokabilnom potenciáli kategoriálnych verb. Všeobecné kategoriálne slovesá s najvyššou mierou sémanticko-derivatívnej depletivnosti sa vyznačujú širokou kolokabilitou (*byť*, *mať*, *robiť*, *dať*, *dostať*, *držať*, *klásť*, *viest* a pod.), naopak, špecifické kategoriálne slovesá s nižšou mierou sémanticko-derivatívnej depletivnosti majú zúženú kolokačnú paradigmu (*uskutočniť*, *venovať*). Pri špecifických kategoriálnych verbách práve zúžená kolokačná paradigma indikuje zachovanie niektorých sémantických komponentov v ich seméme. Daný stav budeme manifestovať na sémanticko-derivatívnej skupine tzv. exekutívnych verb.

Pri skúmaní kolokability verb možno diferencovať medzi absolútnou kolokabilitou (počet jednotiek, s ktorými sa kategoriálne verbum spája) a interparadigmatickou kolokabilitou (kolokabilita s jednotkami z rôznych sémantických tried).

Zo SNK sme extrahovali 10 najfrekvencovanejších deverbatívnych substantív s dejoiným významom v kolokácii s exekutívnymi verbami *robiť*, *uskutočňovať*, *realizovať* a *vykonávať*. Následne sme overovali ich spájateľnosť s ostatnými verbami v rámci danej podskupiny. V tabuľke uvádzame pri jednotlivých verbách tie substantíva, ktoré sú kolokabilné so všetkými slovesami zo skúmaného radu. Nízky výskyt kolokátov (≤ 50) označujeme *, kolokáty s veľmi nízkym výskytom (≤ 5) v tabuľke neuvádzame¹⁵.

pozornosť niekomu sa v KSSJ spracúva ako lexikalizované spojenie, ale kolokácia *venovať deťom starostlivosť* sa uvádza ako exemplifikácia lexie so sémantizáciou „poskytovať, poskytnúť“.

¹⁴ V tejto súvislosti sa niekedy používa termín postupná gradientnosť (Aarts, 2007). Autosémantické verba sa pokladajú za prototypický exemplár kategórie verb, kategoriálne verba reprezentujú neprototypický člen kategórie, pričom graduálna štruktúrovanosť kategórie spôsobuje, že medzi centrom a perifériou existuje rad prechodných medzistupňov.

¹⁵ V prvom riadku je pri každom verbe uvedených jeho 10 najfrekvencovanejších kolokátov. V druhom riadku uvádzame pri každom verbe spájateľnosť príslušného verba s desiatimi najfrekvencovanejšími kolokátmi ostatných exekutívnych verb (R – *robiť*, Re – *realizovať*, U – *uskutočňovať*, V – *vykonávať*). Posledný stĺpec v tabuľke prináša informáciu o súde kolokátov jednotlivých verb.

Verbum	Kolokáty	Počet
<i>robiť</i>	práca, rozhodnutie, zmena, prieskum, výskum, rozhovor, pokrok, pokánie, pokus, úprava	25
	U: reforma, operácia*, zmena, útok*, výskum, rozhodnutie, kontrola, prieskum, výber V: kontrola, dozor*, správa*, dohľad*, údržba, pohyb, robota*, oprava Re: reforma, aktivita*, zmena, práca, prieskum, obchod, predaj*	
<i>uskutočňovať</i>	reforma, operácia, zmena, útok, výskum, rozhodnutie, platba, kontrola, prieskum, výber	20
	R: zmena, výskum, rozhodnutie*, práca*, prieskum*, rozhovor*, pokus*, úprava* Re: reforma, platba, aktivita*, prieskum*, zmena, práca*, obchod*, stavba*, predaj* V: kontrola*, operácia*	
<i>realizovať</i>	výstavba, reforma, aktivita, platba, zmena, práca, prieskum, obchod, stavba, predaj	21
	R: prieskum, výskum, zmena, rozhodnutie, úprava*, práca*, rozhovor*, pokus* U: reforma, operácia*, zmena, výskum, rozhodnutie, platba, kontrola*, prieskum, výber* V: kontrola*, správa*, operácia*, pohyb*, oprava*	
<i>vykonávať</i>	kontrola, prax, dozor, správa, operácia, dohľad, údržba, pohyb, robota, oprava	22
	R: práca, rozhodnutie*, prieskum*, zmena*, výskum*, úprava*, pokus* U: reforma*, operácia, zmena, výskum*, rozhodnutie*, platba*, kontrola, prieskum*, výber* Re: reforma*, aktivita*, platba*, zmena*, práca, prieskum*, obchod*	

Malá korpusová sonda do správania exekutívnych verb priniesla niekoľko zistení. Jedným z nich je väčšia kolokačná roztvorenosť verba *robiť* v porovnaní so zvyšnými verbami nielen z aspektu absolútnej kolokability. Medzi desiatimi najfrekvencovanejšími kolokátmi verba *robiť* sú tri substantíva (*rozhovor*, *pokrok*, *pokánie*), ktoré neboli identifikované v kolokácii minimálne s jedným exekutívnym verbom.

Z hľadiska absolútnej frekvencie jednotlivých kolokátov sa tiež ukazuje, že deverbatívne substantíva najčastejšie uplatňované v kolokácii s verbom *robiť* majú tendenciu k veľmi nízkej kolokabilite s príbuznými verbami, v mnohých prípadoch tak exekutívne sloveso *robiť* slúži na vyjadrenie príslušného významu ako centrálné kategoriálne verbum (porov. *robiť pokus/y* – **uskutočňovať pokus/y* – **realizovať pokus/y* – **vykonávať pokus/y*). Popri verbe *robiť* najvyššiu roztvorenosť kolokačnej paradigmy pozorujeme pri verbe *vykonávať*. Napriek tejto podobnosti verbum *vykonávať* nevykazuje kolokabilitu s deverbatívom *rozhovor*, čo indikuje, že sa na rozdiel od predikátu *robiť* nepoužíva na vyjadrenie komunikačného významu¹⁶.

Deverbatívum *pokroky* patrí medzi desať najfrekvencovanejších kolokátov verba *robiť*, napriek tomu nie je kolokabilné ani s jedným z ďalších sledovaných exekutívnych verb. Možno si to vysvetliť oslabenou prítomnosťou sémantického príznaku zámernosť vo význame sprostredkovanom syntetickou formou „pokročiť, postúpiť, napredovať“. Inkolokabilita substantíva *pokroky* s verbami *realizovať*, *uskutočňovať* a *vykonávať*, a naopak, jeho kolokabilita výlučne s verbom *robiť* signalizuje vyprázdňovanie významu verba *robiť* až na úrovni klasifikačných komponentov, a teda jeho nerovnaký sémantický status vo vzťahu k zvyšným skúmaným verbám. Podobnú inkompatibilitu s verbami *uskutočňovať*, *realizovať* a *vykonávať* možno pozorovať aj pri iných substantívach s príznakom nezámer-

¹⁶ Verbum *vykonávať* sme nenašli ani v kolokácii s ďalšími komunikačnými deverbatívami: *žarty*, *výčitky* (okrem *pohovor* s nízkou frekvenciou 10).

nosť, vyskytujúcich sa v kolokáciách s verbom *robiť*, ktoré sme však do tohto miniprieskumu nezahrnuli, napr. *robiť chybu/y*, *robiť hlúposti*, *robiť zmätky*.

Mieru kolokačnej otvorenosti všeobecných kategoriálnych verb súvisiacu so stupňom sémantickej depletívnosti možno manifestovať aj na roztvorenosti interparadigmatickej kolokačnej paradigmy kategoriálneho verba, teda na základe jeho kolokability s ďalšími predikatívnymi menami jednotlivých sémantických tried. Najroztvorenejšiu interparadigmatickú kolokačnú paradigmu má verbum *robiť*, podľa korpusových údajov sa môže spájať so sémanticky heterogénnymi substantívami, s ktorými vystupuje vo funkcii predikátov s významom vydávania zvukov (*robiť krik*, *robiť hluk*), akčných a aj procesných modifikačných predikátov (*robiť zmeny*, *robiť reformy*; *robiť posun*), realizačných predikátov (*robiť výskum*, *robiť prieskum*, *robiť dohodu*), vzťahových predikátov (*robiť hanbu*, *robiť ústupky*), kreatívnych predikátov (*robiť zázraky*), predikátov pohybu (*robiť krok*, *robiť pohyb*), komunikačných predikátov (*robiť výčitky*, *robiť pohovory*), kognitívnych predikátov (*robiť rozhodnutie*). Pri ostatných verbách je interparadigmatická kolokabilita nižšia.

V skupine exekutívnych verb tak možno na báze uvedených zistení uzavrieť, že ako základné kategoriálne verbum sa profiluje jednotka *robiť/urobiť*, ako verbá so špecifickým kategoriálnym významom sa profilujú slovesá *vykonávať/vykonať*, *uskutočňovať/uskutočniť*, *realizovať/zrealizovať* a za verbá s významom vágneho diania možno považovať jednotky *páchať/spáchať*, *dopúšťať sa/dopustiť sa*.

Pokiaľ ide o intralexematickú skalárnu desémantizáciu, chápeme ju ako mieru sémantickej vyprázdnenosti verbálnej jednotky v konkrétnych lexikalizovaných spojeniach. V tejto súvislosti môžeme porovnať spojenia *dostať šancu*, *dostať výpoveď* a *dostať rozum*, *dostať chuť*. Výraznejšiu mieru sémantickej transponovanosti VNS a depletívnosti kategoriálneho verba evidujeme pri spojeniach druhej skupiny, naopak, v prvej skupine sú kategoriálne verbá desémantizované v menšej miere a zachovávajú si rámcový sémantický príznak recipiendi. To sa prejavuje aj v existencii paralelných konverzných štruktúr *dostať šancu* – *dať šancu*, *dostať výpoveď* – *dať výpoveď*, naopak, v nasledujúcich prípadoch ide o pseudokonverzívne štruktúry: *dostať rozum* – *dať rozum* (*Hre MFsK dal rozum.*), *dostať chuť* – *dať chuť* (*Gospel mi dal chuť znova spievať.*), a v možnosti pronominalizovať substantívny komponent VNS *šancu*, ktorú *dostal Peter* – **rozum, ktorý dostal Peter*.

3. Modelovosť verbo-nominálnych spojení s kategoriálnym verbom

Vo všeobecnosti sa prijíma predpoklad, že vyššia miera kolokačnej otvorenosti sa spája s vyššou mierou prediktability významu a modelovosti spojenia. V tomto kontexte A. Jarošová (2007, s. 146, 147) konštatuje, že jednotky s kategoriálnym komponentom stoja na dolnej hranici lexikalizovanosti, nevyznačujú sa kolokačnou anomálnosťou a ich kolokačná paradigma je relatívne vysoká. Majú nízku mieru reprodukovanosti, súčasť celkového významu spojenia postavená na pravidelných významoch jeho komponentov dovoľuje vnímať tieto spojenia ako exemplár modelu analogického svojou funkciou slovotvorným modelom.

V paradigme kategoriálnych verb teda platí, že stupňovanie depletívnosti vedie k roztváraniu kolokačnej paradigmy, otvorená kolokačná paradigma posilňuje modelovosť spojenia, čo sa odráža na zníženej miere ich dispozičnosti a reprodukovanosti

(najvyššiu mieru depletívnosti, kolokačnej otvorenosti a modelovosti majú spony¹⁷). V tomto zmysle by bolo možné vysloviť hypotézu, že všeobecné kategoriálne verbá s otvorenejšou kolokačnou paradigmou vykazujú vyššiu mieru modelovosti než špeci-
fické kategoriálne verbá. Platí však, že aj v skupine všeobecných kategoriálnych verb je situácia diferencovaná, teda že aj modelovosť všeobecných kategoriálnych verb sa prejavuje v rozličnej miere. Relatívne pravidelná modelovosť sa napríklad spája s fázo-
vými inchoatívnyimi modifikátormi (*dat' sa*), ktoré sú takmer neobmedzene kolokabilné so substantívami odvodenými z akčných verb a v týchto kolokáciách nevykazujú takmer žiadne kolokačné reštrikcie.

V niektorých prípadoch však všeobecné kategoriálne verbá napriek širokej kolokačnej paradigme nevytvárajú prediktabilné modely, čo zvyšuje mieru ich reprodukovanosti. Ako príklad možno uviesť všeobecné kategoriálne verbum *mat'*. Pokúsili sme sa o mikroanalýzu jeho kolokability so substantívami s významom psychofyziologického stavu. V nasledujúcej tabuľke zachytávame kolokabilitu týchto substantív s kategoriálnym verbum *mat'* a verbum *čítit'* ako verbum s významom vágneho diania.

	mat'	čítit'
strach	7 941	244
obava	847 sg. + 6 260 pl.	8 sg. + 23 pl.
bázeň	55	19
hnus	(len <i>mat' pocit' hnusu</i>) 3	13
odpor	333	217
nepokoj	26	72
pokoj	2 965	77
stres	153	21
tiesň	1	7
bolesť	89 sg. + 1 072 pl.	878 sg. + 172 pl.
únava	19	464
napätie	10	170
sila	5 906	384
úľava	1	163
vina	151	117
radosť	6 438	201
zúfalstvo	3	20
smútok	172	155
úzkosť	51	79
spokojnosť	2	33
sklamanie	3	275
starosť	2 441	1
hanba	36	48
nádej	2 328	34
beznádej	1	32
chaos	95	2

¹⁷ Z tohto dôvodu budeme v pripravovanom valenčnom slovníku diferencovať medzi kvalifikátorom spona a kategoriálne verbum. Verbá, ktoré uvádza L. Kralčák (2005, s. 49) v rámci verbo-nominálnych spojení, napr. *byť zástitou*, *byť učiteľom*, *byť príčinou*, teda budeme hodnotiť ako spony.

Doklady zo SNK ukazujú, že napriek sémantickej blízkosti substantív je ich kolokabilita s kategoriálnym verbom *mať* odlišná, napr. substantíva *strach* a *zúfalstvo* sa líšia tým, že substantívum *strach* vstupuje prednostne do kolokácie s kategoriálnym verbom *mať*, zatiaľ čo substantívum *zúfalstvo* sa preferenčne spája s verbom s významom vágneho diania *cítiť*. Podobné diferencie možno pozorovať pri sémanticky blízkych substantívach *nádej* a *beznádej*, *pokoj* a *nepokoj* a pod. Aj napriek najvyššej miere delexikalizácie pri verbe *mať*, ktorá sa všeobecne konštatuje, sa verbum *mať* nespája (alebo len veľmi obmedzene spája) s niektorými substantívami, napr. *tieseň*, *únava*, *napätie*, *úľava*, *zúfalstvo*, *spokojnosť*, *sklamanie*. Možno konštatovať, že spojenia s verbom *cítiť* implikujúce duratívnosť sa typicky objavujú tam, kde nie je možnosť vyjadriť duratívnosť jednoslovne, napr. *cíti úľavu* (porov. *uľavilo sa mu*), *cítil sklamanie* (porov. *sklamal sa*).

Výskum exekutívnych kategoriálnych verb a kategoriálneho verba *mať* v rámci skupiny psychofyziologických predikátov potvrdzuje, že z hľadiska modelovosti štruktúr so všeobecnými kategoriálnymi verbami možno uvažovať skôr o semiproductívnych vzorcoch tvorenia (porov. aj výskumy autorov Stevenson – Fazly – North, 2004).

Skúmanie skupiny psychofyziologických predikátov tiež potvrdzuje zistenie, že ak VNS nemá jednoslovný pendant, uplatňuje sa prednostne pri tvorení členov rodiny predikátorov (porov. Grepl – Karlík, 1998, s. 223)¹⁸, napr. *mať nádej/nádejať sa – dať nádej*, *byť rozpačitý – upadnúť do rozpakov/zrozpačíteť – priviesť do rozpakov*. Táto funkcia sa výrazne uplatňuje práve v skupine psychofyziologických predikátov, pri ktorých často absentujú syntetické lexikálne predikáty, napr. porov. *byť smutný – smútiť – rozosmutniť*, *byť unavený – mať únavu – unaviť/vzbudiť únavu*, *byť úzkostný – mať úzkosť – vyvolať úzkosť*.

Fungovanie kategoriálneho verba, resp. verba s významom vágneho diania, sa často spája s jemnou sémantickou špecifikáciou aspektových významov v prípade, že slovesný predikát ako imperfektívum tantum alebo perfektívum tantum nepodlieha slovotvornej aspektovej modifikácii, napr. *sklamať sa – x*, *prežiť sklamanie – prežívať sklamanie* (duratívnosť), *báť sa – x*, *cítiť strach – pocítiť strach* (ingresívnosť). Možnosť signalizovať ingresívnosť je dôležitá najmä pri jednovidových prevzatých verbách, ktoré sú z vidového hľadiska imperfektíva tantum, napr. *bilancovať – x*, *robiť bilanciu – urobiť bilanciu*, *kalkulovať – x*, *robiť kalkuláciu – urobiť kalkuláciu* a pod.

Ďalším dôležitým aspektom je fakt, že niekedy pri VNS existuje možnosť nevyjadriť niektorý z argumentov, ktoré sú pri ekvivalentnom slovesnom predikáte obligatórne. Možno teda konštatovať, že z pragmatického hľadiska plnia VNS v skupine psychofyziologických predikátov funkciu fokusácie (psychofyziologického) stavu, napr. *utrpieť stratu – stratíť*, *mať obavy – obávať sa*, *cítiť hnus – hnusiť sa*, *mať bolesť – bolieť*.

V prípade, že sa VNS uplatňuje popri syntetickom ekvivalentnom slovesnom predikáte, prichádzajú do úvahy dve možnosti. V prvom prípade sa VNS vymedzuje ako štýlová alternatíva syntetických predikátov, teda VNS sa chápe ako jeden z prejavov multiverbizácie (*kontrolovať – robiť kontroly*), resp. slúži ako motivačné východisko univerbizovaného slovesného predikátu (*robiť poklonky – poklonkovať*).

¹⁸ Podľa M. Grepla a P. Karlíka (1998) existuje pomerne výrazná tendencia k združovaniu predikátov do rodín, ktorých členy sa navzájom líšia kategoriálnym sémantickým príznakom: jeden člen rodiny je charakterizovaný príznakom [–MUTÁCIA], druhý príznakom [+PROSTÁ MUTÁCIA] a tretí príznakom [+AKČNÁ MUTÁCIA]. Na tvorenie členov takýchto rodín sa využívajú prostriedky slovotvorné, lexikálne a syntaktické.

O multiverbizácii možno uvažovať aj v takom prípade, ak jednoslovný verbálny pendant neexistuje. Multiverbáty s kategoriálnym verbom v takýchto prípadoch vznikajú na základe analógie, M. Ološtiak (2011, s. 137) v tejto súvislosti uvažuje o tzv. analogickej multiverbizácii. Nazdávame sa však, že všetky VNS vzhľadom na absentujúci štýlový príznak ako výsledok multiverbizácie hodnotiť nemožno. V niektorých prípadoch VNS a jeho ekvivalentný jednoslovný pendant (môže ním byť rovnakokorenný aj inokorenný korelát) fungujú popri sebe ako dve nominačné alternatívy bez štýlového odlišenia, napr. *bát' sa – mať strach, smútiť – mať smútok, mať stres – stresovať sa*. V týchto prípadoch VNS v porovnaní s jednoslovnými slovesnými jednotkami vykazujú vyššiu mieru onomaziologickej transparentnosti.

4. Záver

V štúdií sme sa pokúsili poukázať na rôzny stupeň desémantizácie verbálnych jednotiek vedúcej k vzniku kategoriálneho verba. Ide o jav škálovitej graduálnej povahy, lexikografická prax, osobitne zachytenie valencie verb, si však vynucuje najst' jednoznačnú hranicu medzi verbom kategoriálnej a nekategoriálnej povahy. Na odlišenie verba s významom vágného diania a kategoriálneho verba budeme pri príprave Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe využívať metódu sémantickej komponentovej analýzy. Základným predpokladom kategoriálnosti verba bude depletívnosť na úrovni klasifikačných komponentov. Na rozdiel od KSSJ a SSSJ sa v pripravovanom valenčnom slovníku bude zachytávať aj interparadigmatická kolokabilita verbálnej jednotky, a to na úrovni sémantických mikroskupín predikátov s kategoriálnym verbom, keďže tento jav vplýva na podobu valenčnej štruktúry a sémantických rolí participantov spracúvanej jednotky.

Literatúra

- AARTS, Bas: Syntactic gradience: The nature of grammatical indeterminacy. Oxford: Oxford University Press 2007. 280 s. ISBN-13: 978-0-19-921927-8.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava, Veda 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- CINKOVÁ, Silvie – KOLÁŘOVÁ, Veronika: Nouns as Components of Support Verb Constructions in the Prague Dependency Treebank. In: Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics. Bratislava: Veda 2006, s. 113 – 139. ISBN 80-224-0880-8.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s. ISBN 80-223-1733-0.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s. ISBN 80-7198-281-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 2, s. 116 – 126.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vyčleňovania ustálených lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. In: Jazykovedný časopis, 1999, roč. 50, č. 2, s. 95 – 101.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Lexikalizované spojenia v kontexte ustálených spojení. In: Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 138 – 153. ISBN 80-223-1566-4.

- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vymedzenia kolokácií. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102.
- KAČALA, Ján: Kategoriálne slová v slovných spojeniach (príspevok k teórii jazykového významu). In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 1, s. 14 – 24.
- KAČALA, Ján: K statusu lexikalizovaných spojení. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 4, s. 193 – 202.
- KEARNS, Kate: Light verbs in English. [online]. 2002. Dostupné na: <www.ling.canterbury.ac.nz/documents/lightverbs.pdf>.
- KRALČÁK, Lubomír: Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine. Synchronno-diachrónny pohľad. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2005. 204 s. ISBN 80-8050-832-1.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková, 4. doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol.: Valenčný slovník slovenských slovíec. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove, Prešovská univerzita 1998. 270 s. ISBN 80-88885-53-1.
- OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s. ISBN 978-80-555-0334-9.
- ORAVEC, Ján: Väzba slovíec v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. 392 s.
- RADIMSKÝ, Jan: Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2010. 216 s. ISBN 978-80-7394-227-4.
- Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- STEVENSON, Suzanne – FAZLY, Afsaneh – NORTH, Ryan: Statistical Measures of the Semi-Productivity of Light Verb Constructions. [online]. Proceedings of Second ACL Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing, 2004. Dostupné na: <<http://www.cs.toronto.edu/~ryan/mwe04-ref.pdf>>.
- WICKLEINOVÁ, Michaela: Sémantika verbo-nominálnych pomenovaní a ich aktualizácií. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 6, s. 344 – 351.

Some Remarks on Status and Delimitation of Light Verbs

The paper aims at a lexical description of light verbs in Slovak, with some implications for processing such verbs in the valency dictionary. The methods for delimitation of light verbs and verbs of vague action are introduced. A short analysis based on data gained from The Slovak National Corpus shows the relation between semantic bleaching of light verbs and the openness of their collocation paradigms as well as productive patterns of verbo-nominal constructions they enter.

Mgr. Martina Ivanová, PhD.

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika
e-mail: ivanovmartina@gmail.com

Mgr. Miroslava Kysel'ová

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika
e-mail: teleskopka85@gmail.com

Frekventatíva v gramatike a v slovníku¹

Nicol Janočková

0. V príspevku sa snažíme uchopiť frekventatíva hlavne z gramatického, morfematického, slovotvorného a lexikografického hľadiska. Frekvenčne sa pritom opierame o údaje získané zo Slovenského národného korpusu. Ide o pokus o istú systematizáciu tejto skupiny slovies a spôsob ich lexikografickej prezentácie v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka², projektu, ktorého vedúcou je Mgr. Alexandra Jarošová, CSc.

1. **Frekventatíva** alebo opakovacie slovesá patria do skupiny násobených slovies (popri napríklad indeterminatívnych slovesách typu *nosiť*, *chodiť* alebo distributívach typu *po-vynášať*, *poplatiť*). Ide o imperfektívne slovesá vyjadrujúce opakovanosť slovesného deja, ktorých formálnymi ukazovateľmi sú sufixy *-v-*, *-áv-/-av-/-iav-*, *-iev-*, *-ív-* (*lievať*, *chytávať*, *kráčať*, *kašliavať*, *chodievať*, *listívať*). Otázny je sufix *-ov-* v type *dobehovať* (popri *dobiehať*, *dobehávať*, *dobehúvať*), ktorý z morfematického hľadiska plní primárne imperfektivizačnú funkciu (*ozdobiť* → *ozdobovať*), resp. derivačnú funkciu (*pracovať*, *konštruovať*). Derivačne sú frekventatíva motivované imperfektívami, a to buď základovými, bezpredponovými (*hrať* → *hrávať*, *nosiť* → *nosievať*), alebo sekundárnymi (*jesť* → *objesť* → *objedať* → ***objedávať***; *piecť* → *opiecť* → *opekať* → ***opekávať***), s ktorými sa často prekrývajú (*hlodať* → *ohlodať* → *ohlodávať*). Netvorí sa od imperfektív vyjadrujúcich postupný prechod z jedného stavu do druhého a patriaciach do časovacieho typu *chudnúť* (*bohatnúť*, *smädnúť*; podľa Mluvnice češtiny 1, 2, 1986) ani od determinatívnych slovies (*ísť*, *bežať*, *letieť*, *niešť*, *viest'*, *voziť*) a obojvidových slovies cudzieho pôvodu (*aktualizovať*, *amnestovať*). Naopak, indeterminatívne slovesá bývajú ich motivantmi (*chodiť* → *chodievať*, *behať* → *behávať*, *lietať* → *lietavať*, *nosiť* → *nosievať*, *vodiť* → *vodievať*, *voziť* → *vozievať*). Ako motivanty majú blokovanú možnosť spájať sa s prefixmi, ale motivujú slovesá s prefixálno-reflexívnym formantom (*chodiť* → *chod-ievať* → *na-chodievať sa*; *Tolko sa tade nachodieval, a u strýka Kerna ešte nikdy nebol*. V. Šíkula: *Povetrie*, 1968).

Frekventatíva sa terminologicky vyčleňuje rôzne. Napr. v Encyklopédii jazykovedy (1993) sa frekventatíva uvádzajú ako podskupina v rámci iteratív (opätovacích slovies) typu *chodiť*, *chytáť*, *nosiť*. J. Furdík (2004) hodnotí iteratíva a frekventatíva popri duratívach typu *zahrabávať*, *prevárať* ako samostatné imperfektivizačné slovotvorné typy v rámci modifikačnej kategórie slovesného vidu a spôsobu slovesného deja. No ako príklad na duratívum a iteratívum uvádza totožnú lexému *chytáť*.

Pre svoj špecifický charakter sa frekventatíva prelínajú s lexikálno-gramatickou kategóriou slovesného vidu a radia sa medzi imperfektíva tantum. Niektorí autori (porov.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

² Ďakujem kolegovi Ing. Vladimírovi Benkovi, ktorý mi pomohol s extrahovaním frekventatív zo Slovníka súčasného slovenského jazyka. H – L (2011) a Slovníka súčasného slovenského jazyka. M – O (pracovná elektronická verzia).

Kopečný, 1962; Mluvnice češtiny 2, 1986) ich dokonca hodnotia ako tretí vid (*chytat' – chytávat'*) popri prefixálnych (*robiť – urobiť*), sufixálnych (*zabaliť – zabal'ovat'*), resp. transflexných vidových dvojiciach (*vyrobiť – vyrábat'*), alebo ich zaraďujú do modifikačnej onomaziologickej kategórie deverbatív – slovesný vid a spôsob slovesného deja (Furdík, 2004; Slovník koreňových morfém slovenčiny, 2005). Keďže F. Kopečný je reprezentantom gramatickej koncepcie slovesného vidu, t. j. vidovú dvojicu vníma ako zmenu gramatického tvaru, nie ako slovotvornú zmenu, potom aj frekventatíva považuje za gramatický tvar, a nie za novú lexikálnu jednotku.

Za základné vlastnosti frekventatív sa považujú neaktuálnosť a násobenosť (neaktuálne násobené slovesá), ktorá často prechádza do uzuálnosti (*Ako sprievodca nákladných vlakov na železnici jazdieval najmä na trasách Kúty – Zohor, Kúty – Skalica či Kúty – Trnava*. Sme 15. 1. 2009). Frekventatíva, na rozdiel od imperfektív, nemôžu vyjadriť aktuálny prítom. Aktuálnosť znamená podľa F. Kopečného priebeh činnosti v momente výpovede, pri akčných slovesách poukaz na činnosť práve prebiehajúcu, vykonávanú. Pri aktuálnom prítomí je možná odpoveď na otázku „Čo to tu robíš?“. V mimočasovom, atemporálnom prítomí môžu byť frekventatíva synonymné s imperfektívami, lexikálnymi alebo čisto vidovými perfektívami a sémanticky sa význam takých slovies posúva k statickej kvalifikácii (*fajčierva/fajčí/vyfajčí 20 cigariet denne = je silný fajčiar; hráva/hrá za Slovan = je hráčom Slovanu*; v takýchto pozíciách sa môže vyskytnúť aj perfektívum, ktoré nevyjadruje aktuálny prítomí), pričom na uzuálny charakter sa pri frekventatívach navrhuje aj príznak občasnosti. Preto napr. M. Ivanová (2006) hovorí o frekventatívach, že relativizujú výpoveď (*Výpredaje bývajú začiatkom roka. = zvyknú byť*). Len na okraj, neaktuálnosťou sa vyznačujú napr. aj perfektíva s významom veľkej miery deja (podľa F. Kopečného neaktuálne perfektíva) typu *nasmiať sa, narobiť sa, nabehať sa*.

Násobenosť môže byť vyjadrená aj bezprefixálnym imperfektívom, okrem typu *bohatnúť (dvíhať raneného na nosidlá – bez príznaku opakovanosti; dvíhať činky – s príznakom opakovanosti)*, aj sekundárnym imperfektívom (*pacient dopláca za lieky každý mesiac niekoľko desiatok eur – s príznakom opakovanosti; opakovanosť je spresnená aj lexikálne – každý mesiac*).

F. Kopečný sa venuje vzťahu medzi bezpredponovým imperfektívom a frekventatívom (typ *robiť → robievať*), ale nie vzťahu medzi sekundárnym imperfektívom a frekventatívom, čo je komplikovanejšie hlavne pri lexikografickom spracovaní týchto jednotiek. Tejto problematike sa budeme venovať v ďalšej časti príspevku.

2. Korpusová analýza frekventatív

Analýzu sme uskutočnili prostredníctvom korpusovej verzie prim-5.0-juls-sane. Vyhľadávali sme výskyt slovies s jednotlivými sufixmi *-v-*, *-áv-/-av-/-iav-*, *-iev-*, *-ív-*, *-ov-* v infinitíve (pomocou implicitného atribútu word) aj výskyt všetkých slovesných tvarov (pomocou implicitného atribútu lemma). Aby sme našli slovesá s jednotlivými sufixmi, pri vyhľadávaní pomocou implicitného atribútu word sme použili negatívny filter na odstránenie slovies s nežiaducimi sufixmi (*.*ávať, .*avať, .*iavať, .*úvať, .*ovať, .*ievať*). Poradie vo frekvencii výskytu jednotlivých sufixov sa pri porovnaní vyhľadávania prostredníctvom implicitného atribútu lemma a implicitného atribútu word zhoduje:

word	lemma	príklad
1. -ov- 1 871 946 výskyto	1. -ov- 9 041 314 výskyto	* <i>po-krač-ov-a:t'</i>
2. -áv- 283 342 výskyto	2. -áv- 1 751 336 výskyto	<i>hr-áv-a:t'</i>
3. -v- 150 113 výskyto	3. -v- 1 035 381 výskyto	<i>lie-v-a:t'</i>
4. -iev- 30 623 výskyto	4. -iev- 222 486 výskyto	<i>chod-iev-a:t'</i>
5. -úv- 27 062 výskyto	5. -úv- 130 076 výskyto	* <i>u-s-[po]rad-úv-a:t'</i>

*nie sú to frekventatíva v pravom zmysle slova

Jednotlivé sufixy:

-ov-

Frekvenčná distribúcia signalizuje, že týmto sufixom sa netvoria frekventatíva v pravom zmysle slova, ide skôr o imperfektíva tantum alebo imperfektíva z vidovej dvojice (*po-krač-ov-a:t'*, *ven-ov-a:t'*, *bo:j-ov-a:t'*; [*roz*]hod-ov-a:t'), s výskytom jeden napr. *z-dis-kred-it-ov-a:t'* (dok.), *kontr-ov-a:t'*, *z-nerv-óz:ň-ov-a:t'*, *valentín-ov-a:t'*, *mel-o-dram-at:iz-ov-a:t'*, *steh-ov-a:t'*.

-áv-

Pri bezprefixálnych slovesách ide zväčša o frekventatíva (*hr-áv-a:t'*, *stret-áv-a:t'*; ale imperfektíva tantum sú napr. *roz-práv-a:t'*, *s-práv-a:t'* sa), bezprefixálne imperfektíva z vidovej dvojice (*d-áv-a:t'*, *bozk-áv-a:t'*), prevládajú však najmä sekundárne imperfektíva z vidovej dvojice (*vy-kon-áv-a:t'*, *po-d-áv-a:t'*, *vy-hľad-áv-a:t'*, *vy-čk-áv-a:t'*, *o-čak-áv-a:t'*). S výskytom jeden sú to predovšetkým imperfektíva z perfektív, ktoré patria do časovacieho typu *pracovať* (*od-polit-iz:ov-a:t' → od-polit-iz:ov-áv-a:t'*, *z-majst-r-ov-a:t' → z-majst-r-ov-áv-a:t'*, *z-map-ov-a:t' → z-map-ov-áv-a:t'*, *roz-šnur-ov-a:t' → roz-šnur-ov-áv-a:t'*), príp. iné typy (dok. *vy-chut-n-a:t' → vy-chut-n-áv-a:t'*, nedok. i dok. *pred-čit-a:t' → pred-čit-áv-a:t'*, nedok. *ob-jed-a:t' → ob-jed-áv-a:t'*). Hoci sa formálne najviac približujú k frekventatívam, sú to skôr sufixálne utvorené imperfektíva k prefixálnym slovesám, lebo sú motivované perfektívami.

-v-

Frekvenčná distribúcia ukazuje, že ide najčastejšie o sekundárne imperfektíva z prefixálnych slovies (*po-u-ží-v-a:t'*, *vy-u-ží-v-a:t'*, *pre-ží-v-a:t'*, *s-kry-v-a:t'*) alebo primárne imperfektíva (*bý-v-a:t'*), pričom -v- je často súčasťou koreňovej morfémy (*trv-a:t'*, *hnev-a:t'*). S frekvenciou výskytu jeden sa v korpuse nachádzajú preklepy alebo chybné lemmatizované jednotky (*opaľovať*, správ. *opaľovať*, *spravovovať*, správ. *spravovať*, *komentovať*, správ. *komentovať*).

Frekventatív so sufixom -v- je málo. Otázne sú prípady typu *kl'u-t'*, *kl'u-v-a:t'*; *pl'u-t'*, *pl'u-v-a:t'* ktoré sa hodnotia ako imperfektívne varianty (typ *pl'ovať* asi nemožno hodnotiť ako frekventatívum, lebo má prefixálny derivát *na-pl'u-v-a:t'*).

-iev-

Vo väčšine prípadov nejde o frekventatíva, ale o primárne (*domn-iev-a:t'* sa) alebo sekundárne imperfektíva (*s-tm-iev-a:t'* sa, *po-bol-iev-a:t'*), príp. ide o sufix -v- (*na-lie-v-a:t'*, *zo-*

-*hrie-v-a:t*, *u-smie-v-a:t* sa, *do-zrie-v-a:t*, *pri-spie-v-a:t*) alebo je *-iev-* súčasťou koreňa (*s-piev-a:t*). Vlastné frekventatíva majú nízky výskyt (1) a prevažne sú motivované z bezprefixálnych imperfektív: *vod-iev-a:t*, *cvič-iev-a:t*, *jazd-iev-a:t*, *tráv-iev-a:t*, *mysl-iev-a:t*, *tvrd-iev-a:t*, *chvál-iev-a:t*, *konč-iev-a:t*.

-úv-

Frekvenčná distribúcia ukazuje, že nejde o sufix *-úv-*, ale o sufix *-v-* (*pre-sú-v-a:t*, *po-čú-v-a:t*) alebo je *-úv-* súčasťou koreňa (*cúv-a:t*). V druhom prípade sú to imperfektíva z prefixálnych dokonavých slovies (vidová sufixácia: *u-s-[po]riad-a:t* → *u-s-[po]rad-úv-a:t*; vidová transflexia: *pre-rok-ov-a:t* → *pre-rok-úv-a:t*, *s-pro-stred-k-ov-a:t* → *s-pro-stred-k-úv-a:t*). S výskytom jeden sú to aj frekventatíva z primárnych imperfektív (nedok. *d'ak-ov-a:t* → *d'ak-úv-a:t*, *zim-ov-a:t* → *zim-úv-a:t*), zriedkavo frekventatívum zo sekundárnych imperfektív (nedok. *v-dych-ov-a:t* → *v-dych-úv-a:t*) alebo zriedkavé transflexné imperfektíva z prefixálnych slovies (dok. *v-prac-ov-a:t* → *v-prac-úv-a:t*, *pre-hlas-ov-a:t* → *pre-hlas-úv-a:t*, *do-financ-ov-a:t* → *do-financ-úv-a:t*, *vy-[ú]čt-ov-a:t* → *vy-[u]čt-úv-a:t*; správne asi *vy-[ú]čt-úv-a:t*; porov. poznámku pod čiarou č. 3).

Z gramatických tvarov sa pri frekventatívach uplatňuje **atemporálny prítom** (*Občas mi v noci voláva kamarát a začne neuveriteľne nudne rozprávať obsahy filmov, ktoré práve videl*. InZine, 2002), **neurčitok** (*Na majeri bude zimúvať bača ujo Stieranka*. Ľ. Ondrejov: Slnko vystúpilo nad hory, 1977), **préteritum** (*Prázdniny trávil s rodinou vždy doma pod Tatrami*. Východoslovenské noviny Korzár 16. 2. 2001), aj **kondicionál** (*Žena, na ktorú myslel celkom inakšie a na ktorú by nesmierne rád myslel hoci aj s najväčšou láskou, bola preňho nedosiahnuteľná*. L. Ballek: Agáty, 1981) či **imperatív** (*Zostaň v pohode, rob, čo ťa baví, a chodievaj medzi ľuďmi*. InZine, 2001), zriedkavo sú doklady aj na **slovesné podstatné meno** ako slovesný gramatický tvar (*Od svojich počiatkov sa zamierovali na hrávanie koncertov aj vlastnú tvorbu*. Sme 4. 7. 2010).

3. Morfematická analýza frekventatív

Z morfematického hľadiska sa tvorenie frekventatív realizuje pomocou sufixálnych derivačných morféme *-v-*, *-áv-/-av-/-iav-*, *-iev-*, *-úv-*³ (*-ov-*). Hodnotenie týchto prípon ako derivačných naznačuje, že frekventatíva vnímame ako samostatné lexikálne jednotky, nie ako gramatické tvary, lebo v opačnom prípade by tieto segmenty mali status vidových modifikačných morféme. Ako samostatné lexémy ich posudzuje aj M. Sokolová, podľa ktorej tieto prípony nemodifikujú vid, keďže motivant aj motivát majú rovnaký aspekt (ide o imperfektíva), a zaraďuje ich do spôsobu slovesného deja. O ich samostatnosti svedčí aj ich zachytenie vo výkladových slovníkoch, kde sú zväčša spracované technikou prihniezdovania k svojmu motivantu. Týka sa to hlavne frekventatív odvodených z bezpredponových imperfektív (*hľad-a:t* → *hľad-áv-a:t*).

³ O prípadoch typu *zakódúvať* uvažuje Ľ. Kralčák (2012). Hoci sú tieto prípady zriedkavé (*háčkúvať*, *vykóstkúvať*, *prihniezdúvať*, *odčiarúvať*, *zarámúvať*, *zúčtúvať*), autor ich nehodnotí ako špecifickú jednotlivosť, ale ako štruktúrny typ, ktorý je opodstatnené vyčleniť ako ďalšiu výnimku z rytmického krátenia. Sufix *-úv-* tu totiž podľa autora nepodlieha kvantitatívnej neutralizácii pod vplyvom predchádzajúcej dlhjej slabiky a ani nevyvoláva kvantitatívnu alternáciu predchádzajúcej dlhjej slabiky.

Z gramatického hľadiska pokrývajú frekventatíva časovací typ *chytat'*. Zoberieme si ako príklad Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej aj SSSJ), konkrétne 2. zväzok (H – L, 2011), ktorý zachytáva 134 frekventatív. Vzhľadom na abecedný charakter slovesných hesiel sú v ňom spracované predovšetkým základové, bezprefixálne slovesá, preto sú aj zachytené frekventatíva derivátmi zo základových imperfektív.

-vat'

lievat' (1)

-ávať

hládavať, hladkávať, hľadávať, hnevávať, hnevávať sa, hojdávať, hojdávať sa, hrabávať, hrávať, hrávať sa, hrkávať, chovávať, chovávať si, chovávať sa, chrumkávať, chvastávať sa, chystávať, chystávať sa, chytávať, chytávať sa, ihrávať, ihrávať sa, jedávať, karhávať, kľakávať, kľakávať si, klepávať, klepkávať, klesávať, klopať, klopkávať, kochávať sa, konávať, konávať sa, kukávať, kukávať sa, listovávať (37)

-avať

hádavať, hádavať sa, hádzavať, hádzavať sa, hlásavať, hnávať, hútavať, hvízdavať, hýbavať, chrápavať, chýbavať, iskavať, iskavať sa, káravať, kázavať, kolisavať, kráčavať, kúpavať, kúpavať sa, lietavať, lihávať, lihávať si, lôchavať, lúchavať, lúpavať (25)

-iavať

kašliavať, kľačiavať, ležiavať (3)

-ievať

hanbievať sa, hanievať, hasievať, hašterievať sa, hľadievať, hľadievať si, hladievať, hlásievať, hlásievať sa, hniezdievať, hodnotievať, holievať, holievať sa, horievať, hostievať, hostievať sa, hovievať si, hovorievať, hrešievať, hrmievať, hromžievať, hrozievať, chladievať, chladievať sa, chmúrievať sa, chodievať, chránievať, chránievať sa, chutievať, chválievať, chválievať sa, chválievať si, iskrieť, iskrieť sa¹ (svietiť ako iskry), iskrieť sa² (neos. prejavovať sa vyletovaním iskier), istievať, jazdievať, kadievať, kadievať sa, kalievať, kalievať sa, kamošievať sa, kazievať, kladievať, klebetievať, končievať, končievať sa, kosievať, krátievať, krčievať, krčievať sa, kreslievať, krmievať, krmievať sa, kropievať, krstievať, krútievať, krútievať sa, kvasievať, ladievať, lovievať, lozievať, ľubievať, lúčievať sa, lúštievať (65)

-úvať

hodúvať, kupúvať, listúvať (3)

Spektrum imperfektívnych motivantov frekventatív je bohaté. Motivanty (bezprefixálne imperfektíva) sú zastúpené takmer zo všetkých časovacích typov.

Motivanty frekventatív z časovacích typov:

chytat' *hr-a:t'* → *hr-áv-a:t'*, *isk-a:t'* → *isk-av:at'*, *kašl-a:t'* → *kašl-iav-a:t'*
rozumieť *lia-t'* → *lie-v-a:t'*

brať	<i>hn-a:t' → hn-áv-a:t'</i>
niest'	<i>klás-t' → klad-iev-a:t'</i>
česať	<i>káz-a:t' → káz-av-a:t', hrab-a:t' → hrab-áv-a:t'</i>
pracovať	<i>hod-ov-a:t' → hod-úv-a:t', kup-ov-a:t' → kup-úv-a:t'</i>
robiť	<i>chrán-i:t' → chrán-iev-a:t', krút-i:t' → krút-iev-a:t'</i>
vidieť	<i>hl'ad-ie:t' → hl'ad-iev-a:t', hrm-ie:t' → hrm-iev-a:t'</i>
kričať	<i>kl'ač-a:t' → kl'ač-iav-a:t', lež-a:t' → lež-iav-a:t'</i>
nepravideľné	<i>jes-t' → jed-áv-a:t'</i>

Tieto sufixy sú vo vzájomnom synonymickom vzťahu, lebo vyjadrujú rovnaký štruktúrny význam – frekventatívnosť. Typ so sufixom *-iev-* (*chránievat'*) je v 2. zväzku SSSJ najfrekventovanejší. Zväčša má podvojnú funkciu, podieľa sa na tvorbe frekventatív (*rob-i:t' → rob-iev-a:t'*) aj na imperfektivizácii slovík vo vidových dvojiciach (*do-roz-um-ie:t' sa → do-roz-um-iev-a:t' sa*, *do-konč-i:t' → do-konč-iev-a:t'* popri *do-konč-ov-a:t'*). Sufix *-iev-* je v type *robievat'* a *dorozumievat' sa* v homonymickom vzťahu, lebo má iný význam a funkciu. Podľa M. Sokolovej ide v type *robievat'* o derivačnú morfému (vid motivanta aj motivátu zostáva rovnaký, je to frekventatívum), v type *dorozumievat' sa* o modifikačnú morfému (vid v motiváte sa mení, je to imperfektívum vo vidovej dvojici).

V podstate všetky tieto sufixy *-v-*, *-áv-/-av-/-iav-*, *-iev-* môžu vystupovať v imperfektivizačnej funkcii, kde majú charakter sufixálnej modifikačnej morfémy (*do-lia-t' – do-lie-v-a:t'*, *vy-nech-a:t' – vy-nech-áv-a:t'*, *o-voň-a:t' – o-von-iav-a:t'*, *o-bel-ie:t' – o-bel-iev-a:t'*; *-ov-* má osobitné postavenie *za-chrán-i:t' – za-chraň-ov-a:t'*). Pri morféme *-úv-* nejde o osobitný imperfektivizačný sufix, lebo pri slovesách z časovacieho typu *pracovať* sa nepripája ku koreňu alebo tvarotvornému základu ako segment navyše. Ide tu skôr o imperfektivizáciu prostredníctvom vidovej transflexie s alternáciou modifikačnej morfémy *-ov-/-úv-* pri type *pracovať*⁴, napr. *do-bud-ov-a:t' – do-bud-úv-a:t'*. V niektorých prípadoch *-úv-* vystupuje ako transflexný imperfektivizačný variant popri sufixálnom imperfektivizačnom variante, napr. *do-bud-ov-a:t' – do-bud-úv-a:t'/do-bud-ov-áv-a:t'*. Pri tvorení frekventatív z bezpredponových imperfektívnych slovík typu *zim-ov-a:t' → zim-úv-a:t'* dochádza ku kvantitatívno-kvalitatívnej alternácii *o/ú* v derivačnej morféme *-ov-/-úv-* (Sokolová, 2000, s. 425 – 426). Okrem toho, sufix *-úv-* je v porovnaní s ostatnými sufixmi trochu expresívnejší.

V iných prípadoch fungujú tieto sufixy ako derivačné morfémy frekventatív (*chyt-a:t' – chyt-áv-a:t'*). Možno uvažovať, či tieto segmenty nemajú vo vzťahu k rozličným jednotkám podvojnú funkciu, napr. *roz-jas-n-i:t' sa – roz-jas-n-iev-a:t' sa/roz-jas-ň-ov-a:t' sa* – sufix *-iev-* je modifikačnou morfému vo vzťahu k perfektívu *rozjasniť sa*, no derivačnou morfému vo vzťahu k imperfektívnemu variantu *rozjasňovať sa*.

Pri sufixálnom a transflexnom vidovom, nie frekventatívnom variante (*do-pln-i:t' – do-plň-ov-a:t'/do-plň-a:t'*; aj viacčlenné korelácie *pre-pad-n-ú:t' – pre-pad-a:t'/pre-pad-áv-a:t'/pre-pad-úv-a:t'*) je istý pohyb, ktorý naznačuje aj M. Sokolová (rkp.): „Rovnakoradixové imperfektívne varianty sú vo vzťahu konkurencie, ktorá vyvoláva pohyb (vznik preferovanej formy, koexistencia foriem s rovnakou pragmatickou hodnotou a zánik nepreferovanej

⁴ V rámci paradigmatu slovík časovacieho typu *pracovať* dochádza k alternácii v rámci derivačnej morfемы *-ov-/-uj-* (*prac-ov-a:t' – prac-u:j-e-m*). Porov. Sokolová (2000).

formy).“ Transflexia sa hodnotí ako najstarší imperfektivizačný postup, ktorý je postupne nahradzovaný morfematically priezračnejším sufixálnym postupom. Pri transflexno-sufixálnych koreláciách rozlišuje M. Sokolová dva prípady – ak prevažuje transflexná forma (*dopĺňať*) nad sufixálnou (*doplňovať*), vznikajú kovarianty (*doplniť* – *dopĺňať/doplňovať*); ak prevažuje sufixálna forma (*ohlasovať*) nad transflexnou (*ohlášať*), kovarianty zanikajú.

4. Slovtvorná analýza frekventatív

Pri slovtvorných vzťahoch frekventatív z 2. zväzku a čiastočne aj z 3. zväzku SSSJ sme slovtvornú motiváciu overovali prostredníctvom Slovníka koreňových morféme slovenčiny (2005; ďalej len SKMS). Niektoré prípady sme však prehodnotili, napr. *chvála* – *chváliť* uvádza SKMS len jednosmernú motiváciu *chvál-i:t' → chvál-a*, my sa nazdávame, že ide o vzájomnú motiváciu, ktorú podporuje aj vzájomná slovtvorná parafráza (*chvála* „to, keď niekto niekoho alebo niečo chváli“ ↔ *chváliť* „prejavovať, vyslovovať chválu“).

SKMS vníma zvrtné slovesá ako varianty nezvrtných sloviess, resp. ich väčšinou motivačne nerozlišuje, napr. *krč-i:t' (sa)*, *chyst-a:t' (sa)*. No v niektorých prípadoch zvrtné slovesá hodnotí ako motiváty od nezvrtných, napr. *mrz-ie:t' → mrz-ie:t' sa*. Pravdepodobne SKMS berie do úvahy status segmentu *sa*. Ak má komponent *sa* zámenný charakter, vystupuje zvrtné sloveso len ako variant nezvrtného slovesa, napr. *krčiť' (sa)*. Ak ide o derivačnú morfému, je zvrtné sloveso motivátom z nezvrtného (*mrziť' → mrziť' sa*). My pristupujeme k zvrtným slovesám ako k derivátom od nezvrtných sloviess, ak existuje ich nezvrtný pendant. Komponent *sa* je prvkom, na ktorom sa prejavuje rozličná miera dynamiky pri desémantizácii, t. j. prehodnotení zámena *sa* na derivačnú morfému (*kúpať sa*, *hlásiť sa*, *maznať sa*), resp. pri lexikalizácii, keď sa zvrtné pasívum nezvrtného slovesa lexikalizuje na zvrtné sloveso (*po prehratom boji o Apeninský polostrov sa Kelti latinizovali*).

1. motivantom frekventatíva je nemotivované sloveso – V_N:

hád-a:t' → hád-av-a:t'

hád-z-a:t'/hod-i:t' (paralelné motivanty) → hádz-av-a:t'

chod-i:t' → chod-iev-a:t'

káz-a:t' → káz-av-a:t'

kles-a:t' → kles-áv-a:t'

lež-a:t' → lež-iav-a:t'

2. vzájomná motivácia motivantov – motivantom frekventatíva je nemotivované sloveso alebo motivant frekventatíva je vo vzájomnej motivácii so substantívom – V_N/S:

hnev-0 ↔ hnev-a:t' → hnev-áv-a:t'

(*hnev* „to, keď [sa] niekto hnevá“ ↔ *hnevať* „vzbudzovať v niekom hnev“)

hod-y ↔ hod-ov-a:t' → hod-úv-a:t'

(*hody* „to, keď sa hoduje“ ↔ *hodovať* „mať hody“)

chvál-a ↔ chvál-i:t' → chvál-iev-a:t'

(*chvála* „to, keď niekto niekoho chváli“ ↔ *chváliť* „prejavovať, vyslovovať niekomu chválu“)

klebet-a ↔ klebet-i:t' → klebet-iev-a:t'

(*klebeta* „to, keď niekto klebetí“ ↔ *klebetiť* „širiť klebety“)

krst-0 ↔ *krst-i:t'* → *krst-iev-a:t'*

(*krst* „to, keď niekoho krstia“ ↔ *krstiť* „vysluhovať krst“)

3. motivantom frekventatíva je desubstantívne sloveso – V_S:

hniezd-o → *hniezd-i:t'* → *hniezd-iev-a:t'*

(*hniezdo* → *hniezdiť* „robiť, mať niekde hniezdo“)

iskr-a → *iskr-i:t'* → *iskr-iev-a:t'*

(*iskra* → *iskrit'* „tvoriť, vypúšťať iskry“)

kamoš-0 → *kamoš-i:t' sa* → *kamoš-iev-a:t' sa*

(*kamoš* → *kamošiť* „byť kamoš s niekým, byť kamošom niekoho“)

list-0 → *list-ov-a:t'* → *list-ov-áv-a:t'*

→ *list-úv-a:t'*

(*list* → *listovať* „obracat', prezerat' listy“)

4. motivantom frekventatíva je deverbatívne sloveso (ide hlavne o deriváciu deminutívnych sloviess a zvratných sloviess z nezvratných sloviess) – V_V:

hlad-i:t' → *hlad-k-a:t'* → *hlad-k-áv-a:t'*

(*hladiť* → *hladkat'* „jemne hladiť“)

chyst-a:t' → *chyst-a:t' sa* → *chyst-áv-a:t' sa*

(*chystať* → *chystať sa* „chystať seba“)

kal-i:t' → *kal-i:t' sa* → *kal-iev-a:t' sa*

(*kalit'* → *kalit' sa* „kalit' seba“)

kúp-a:t' → *kúp-a:t' sa* → *kúp-av-a:t' sa*

(*kúpať* → *kúpať sa* „kúpať seba“)

(*lež-a:t'*) → *lih-a:t'* → *lih-a:t' si* → *lih-av-a:t' si*

(*lihať* → *lihať si* – asi len formálny motivant, ináč sú variantmi; *si* sémanticky prázdna morféma, formálne derivačná morféma)

5. motivantom frekventatíva je deadjektívne sloveso – V_A:

hol-ý → *hol-i:t'* → *hol-iev-a:t'*

(*holý* → *holiť* „robiť niekoho holým“)

ist-ý → *ist-i:t'* → *ist-iev-a:t'*

(*istý* → *istiť* „robiť niekoho istým“)

(*kal-0*) → *kal-n-ý* → *kal-i:t'* → *kal-iev-a:t'* (trunkácia derivačnej morfémy *-n-* pri slovese)

(*kalný* → *kalit'* „robiť niečo kalným“, alebo *kal* → *kalit'* „vytvárať kal“)

krát-k-y → *krát-i:t'* → *krát-iev-a:t'* (trunkácia derivačnej morfémy *-k-* pri slovese)

(*krátky* → *krátiť* „robiť niečo krátkym“)

6. motivantom frekventatíva je deinterjektívne sloveso – V_I:

hrk → *hrk-a:t'* → *hrk-áv-a:t'*

(*hrk* → *hrkať* „spôsobovať hrk“)

klop → *klop-a:t'* → *klop-áv-a:t'*

(*klop* → *klopať* „robiť klop, klop“)

7. motivantom frekventatíva je adverbium – Adv:

[*o*]pät' → [*o*]pät-ov-a:t' → [*o*]pät-úv-a:t'

(*opät'* → *opätovať* „robiť niečo opät“)

8. motivantom frekventatíva je číslovka – Num:

mnoh-ý → *množ-i:t'* → *množ-iev-a:t'*
(*mnohý* → *množiť* „robiť mnohým“)

9. iné motivácie:

kroč-i:t' ↔ *krok-0* ↔ *kráč-a:t'* → *kráč-av-a:t'*
krok ↔ *kroč-i:t'* → () → *kráč-a:t'* → *kráč-av-a:t'*

5. Lexikografické spracovanie frekventatív

Frekventatíva sa vo výkladových slovníkoch zachytávajú zväčša v podobe prihniedzovania k príslušnému imperfektívnemu slovesu, nemajú teda samostatnú heslovú stať. 1. zväzok SSSJ (A – G) v úvode uvádza: „Hniezdovanie sa obmedzuje len na niektoré pravidelne tvorené odvodeniny. Lexikálny význam prihniedzovaných odvodených slov obsahuje oproti lexikálnemu významu slovotvorne motivujúceho slova iba jeden významový príznak navyše...“ (s. 43). Je tu otázna pravidelnosť tvorenia frekventatív, lebo ide síce o vysokú potencialitu tvorenia, ale reálna produktivita nemusí zodpovedať vyššej potencii.

Frekventatíva sú v SSSJ označené skratkou opak., z gramatického aparátu sa zachytáva 3. os. sg., 3. os. pl. a préteritum. Nedokladujú sa, o čom možno diskutovať. Na porovnanie príklad spracovania frekventatíva v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968; ďalej SSSJ), Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) a SSSJ:

SSJ

ískat', -a, -ajú *nedok.*

1. (*komu i bezpredm.*) prehŕňať, prehrabávať vlasy (obyč. hľadať vši): *í. v hlave, vo vlasoch; í. niekomu;*

2. (*čo*) hľadať (obyč. vši): *í. vši; Ískajúc smeti v doháne, fajočku zapchá. (Žáry); opak. ískavat', -a, -ajú*

KSSJ

ískat' -a *nedok.*

1. (prehŕňaním vlasov) hľadať (vši): *í. vši*

2. prehŕňať (vlasy); takto prezerať hlavu: *í. vo vlasoch; í. dieťa*

SSSJ

ískat' -ka -kajú -kaj! -kal -kajúc -kajúci -kaný -kanie *nedok.*

1. (koho, čo; komu čo/v čom) ► rukami prehrabávať, prehŕňať vlasy, bradu, srst' a pod. a tým prejavovať lásku, škrabkať, hladkať: *í. dieťa pred spaním; í. si bradu, v brade; mama jej láskyplne ískala prstami vo vlasoch; dievčatko íska zajačiky pomedzi uší; dať si í.; Mat' íska Vratka, až mu vytrhne zlatý vlas. [Tudová rozprávka]; Škrabkám sa prstom vo vlasoch a navrávam si, že je to ískanie. [P. Jaroš]*

2. (*čo*) ► prehrabávaním hľadať (obyč. vši vo vlasoch, v srsti a pod.): *í. vši;*

□ opak. **ískavat'** -va -vajú -val

1. a 2. zväzok SSSJ zachytával vo väčšine prípadov opakovacie slovesá utvorené z jednoduchých imperfektív (*brechávať, číhavať, čakávať, hlásavať, chrániavať, istievať, listívať*). Problémy s ich spracovaním súviseli hlavne s otázkou, či sa dané frekventatívum v slovenčine používa, teda či existujú doklady na dané sloveso. Pri editácii 2. zväzku SSSJ sa prijalo (prostredníctvom konzultácií A. Jarošovej s M. Sokolovou) ako isté kritérium na

zachytenie konkrétneho frekventatíva reálny výskyt minimálne jedného dokladu. Preto sa registrujú aj také frekventatíva, ktoré doteraz zachytené neboli, napr. *hodnotievať, hovorievať si, kosievať, krstievať, kupívať, ladievať, lúčievať sa, lúpavať*.

Problémy s identifikáciou frekventatív sa najviac prejavujú pri koncipovaní 3. zväzku SSSJ, ktorý bude obsahovať prefixálne slovesá utvorené prefixmi *na-*, *nad(o)-*, *o-*, *ob(o)-*, *od(o)-*. Frekventatíva od prefixálnych slovies sa totiž prelínajú so sekundárnymi imperfektívami, ktoré vystupujú ako nedokonavý vidový korelát príslušného prefixálneho slovesa, napr. *čerpať – načerpať – načerpávať, pracovať – nadpracovať – nadpracúvať, ceniť – oceniť – oceňovať, fúkať – fúknuť – nafúknuť – nafukovať, černieť – očernieť – očernievať*. V prvých dvoch zväzkoch sa opakovacie slovesá hniezdovali pri imperfektívnych slovesných heslách (*baláchať – opak. baláchavať, blúdiť – opak. blúdiť, cestovať – opak. cestovávať, cestúvať, chystať – opak. chystávať, jesť – opak. jedávať, krstiť – opak. krstievať*), pri prefixálnych slovesách v 3. zväzku by ich „materským“ heslom muselo byť prefixálne dokonavé sloveso, ktoré však má svoje sekundárne imperfektívum, s ktorým sa frekventatívum vlastne kríži.

Príklad nadpárových slovies zo SSSJ:

1. zväzok

čerpať *-pá -pajú -paj! -pal -pajúc -pajúci -paný -panie* nedok.

1. (čo) ► ručne al. čerpacím zariadením brať, nabrať, nasávať niečo (obyč. tekuté látky) z väčšieho zdroja a dopravovať niekam inam, pumpovať: *č. vodu zo studne vedrom, pumpou; č. benzín do kanistry; č. naftu, olej čerpadlom; č. vodu z pivnice*

2. (čo; čo z čoho) ► brať niečo z niečoho, odniekiaľ; nadobúdať niečo odniekiaľ; syn. získať, využívať, ťažiť: *č. inšpiráciu, námet zo života, z histórie; č. z bohatých skúseností; č. silu, energiu, poznatky; č. úver; č. dôchodok; č. financie, prostriedky z úspor, zo štátneho rozpočtu, z fondu; č. dovolenku byť na dovolenke, mať dovolenku, informácie sme čerpali z vyplneného dotazníka; rastlina čerpá živiny, vlahu z pôdy; Výhody a podporu však čerpajú len niektorí, a nie vždy tí, ktorí ich aj skutočne potrebujú.* [Pd 2002]

▣ opak. **čerpávať** *-va -vajú -val*; dok. → **načerpať**

Heslá 3. zväzku ešte neprešli redakčnou úpravou:

načerpať *-pá -pajú -paj! -pal -pajúc -paný -panie* dok.

1. (čo čoho (z čoho)) ► vziať, odobrať ručne al. čerpacím zariadením tekutú látku z nejakého zdroja, načahať, napumpovať; syn. nabrať: *n. vodu, vody z jazera, zo studne; n. pohonné látky; n. plnú nádrž natankovať; Zje dvojnásobnú porciu polievky, hlavné jedlo, načerpá si a vypije tri dávky čaju alebo kávy.* [S. Rakús]; *Pri ceste do Chorvátska odporúčame načerpať benzín v Slovinsku, kde sa cena za 1 l pohybuje okolo 80 toliarov.* [Cs 1997]

2. (čo) ► skoncentrovať v sebe niečo, najmä isté duševné potencie; syn. nabrať: *n. dostatok nových síl; n. duchovnú pohodu; načerpajte počas dovolenky veľa energie; viem, že pri ňom načerpám potrebný duševný pokoj*

3. (čo) ► získať určité nové podnety; nadobudnúť vlastným úsilím určité potrebné vlastnosti, zručnosti: *n. poznatky, vedomosti, skúsenosti; n. množstvo inšpirácie z prírody; Voľakde musíme načerpať informácie, ako by mal ideálny človek vyzerat', aké modely správania by si mal osvojiť.* [Anton Hlinka];

▣ opak. **načerpávať** *-va -vajú -val*; nedok. → **čerpať**

Ak by sa považovalo sloveso typu *načerpávať* za opakovacie, stratilo by možnosť mať vlastnú heslovú stať a bolo by prihniedzované len k dokonavému slovesu. Z hľadiska kolokability sa všetky tri jednotky spájajú s podobnými výrazmi, napr.:

čerpať vodu zo zaplavených pivníc, benzín, naftu

úver, dovolenku, dotáciu

inšpiráciu, pomoc

načerpávať vzduch do kabíny

energiu, sily, vedomosti

načerpať vodu, palivo, benzín

silu, energiu

inšpiráciu, skúsenosti, poznatky

Jednou z možností by mohlo byť napríklad to, že k dokonavému slovesu typu *načerpať* by vystupovali ako nedokonavé koreláty bezprefixálne imperfektívum *čerpať* aj sekundárne imperfektívum *načerpávať*, ktoré implicitne aj morfeematicky (-áv-) vyjadruje rovnako frekventatívnosť. Vzniká však otázka, či v tomto prípade nie je gramaticky aj lexikálne dôležitejšie uvádzať skôr iba samotné vidové dvojice, ako signalizovať frekventatívnosť, ktorú so sebou sekundárne imperfektívum nesie ako istú svoju sémantickú potenciú, aktualizovanú väčšinou pod vplyvom od kontextu, napr. *Nachádza v nej (záhrade) útočisko po celodennom zhone, dobíja si energiu a načerpáva dobrú náladu.* (Záhradkár 2009/8).

Okrem problému s identifikáciou frekventatív v 3. zväzku SSSJ sa vyskytujú zriedkavé prípady obojvidových sloviess, ktoré majú svoje frekventatívum, napr. *menovať* – opak. *menúvať*, *obetovať* – opak. *obetúvať*:

(Heslo ešte neprešlo redakčnou úpravou)

menovať -nuje -nujú -nuj! -noval -nujúc -nujúci -novaný -novanie nedok. i dok.

1. (koho, čo) ► uvádzať, uviesť menom; označovať, označiť menom: *m. niekoho na prvom mieste; m. hlavné mestá Európy; menovať všetky dôvody, prečo nenastúpil do práce; všetci menovaní nech sa hneď hlásia u vedúcej zájazdu*

2. (koho) ► vhodnejšie vymenúvať, vymenovať: *m. niekoho za predsedu; dostať menovanie vymenovanie;*

☐ opak. **menúvať** -va -vajú -val

Ako hodnotiť tieto prípady? Tak ako dochádza k postupnej perfektivizácii obojvidových sloviess pomocou prefixácie (typ *konštatovať* – *skonštatovať*), tak v tomto prípade možno dochádza k imperfektivizácii obojvidových sloviess pomocou transflexie. Prípadov imperfektivizácie pomocou sufixu -áv- je málo, napr. *obetovať* – *obetovávať*: *Na sedle pri menšom prameni sa zastavujeme a obetováваме Burchanovi, miestnemu bohu, drobné predmety.* (Nové slovo 6. 5. 2008). Uvedené slovesá typu *menúvať*, *obetúvať* vo vzťahu k obojvidovým slovesám *menovať*, *obetovať* možno interpretovať dvojako – ako nedokonavý korelát k dokonavej lexii obojvidového slovesa (vtedy by sa mohli zachytiť pomocou skratky nedok. i) alebo ako opakovacie sloveso k nedokonavej lexii obojvidového slovesa (za skratkou opak.).

6. Záver

V príspevku sme sa zamerali na gramatický, morfeematický, slovotvorný a lexikografický pohľad na frekventatíva. Formálnym vyjadrením frekventatív sú sufixy -v-, -áv-/-av-/-iav-, -iev-, -úv- (otázny je status sufixu -ov-, ktorý je primárne imperfektivizačný).

Frekventatívnosť v sebe kumuluje aj príznaky imperfektívnosti a duratívnosti (*vyhrabávať*) a považujeme ju za jeden zo spôsobov slovesného deja. V súvislosti s lexikografickým zachytením frekventatív sa ukazuje ako problém ich správna identifikácia a odlišenie od sekundárnych imperfektív. To zároveň vyvoláva otázku, či sa popri tvorení z bezprefixálnych imperfektív (*chytať* → *chytávať*) a sekundárnych imperfektív (*objesť* → *objedať* → *objedávať*) netvorí aj z perfektív (*čerpať* → *načerpať* → *načerpávať*). Námetom pre ďalšie uvažovanie sú aj dvojice typu obojvidové sloveso a imperfektívne sloveso (*menovať* – *menúvať*), ktoré možno hodnotiť ako prípad imperfektivizácie obojvidových slovies alebo ako opakovacie sloveso k nedokonavej lexii obojvidového slovesa.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993. 513 s. ISBN 80-215-0250-9.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s. ISBN 80-89038-28-X.
- IVANOVÁ, Martina: Valencia statických slovies. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006. 273 s. ISBN 80-8068-529-0.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- KOPEČNÝ, František: Slovesný vid v češtině. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 145 s.
- KRALČÁK, Ľubomír: Ešte jedna výnimka z pravidla o rytmickom krátení alebo Niekoľko poznámok k problematike slovenských frekventatív. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 1 – 2, s. 31 – 39.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 4. doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- Mluvnice češtiny 1. Ved. red. J. Petr. Praha: Academia 1986. 568 s.
- Mluvnice češtiny 2. Ved. red. J. Petr. Praha: Academia 1986. 536 s.
- Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0-juls-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – O. [3. zv.]. (pracovná elektronická verzia).
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Alternácie v spisovnej slovenčine. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 417 – 444. ISBN 80-224-0641-4.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Konkurenčné formy v aspektových koreláciách (rkp. 26 s.).
- SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIK, Martin – IVANOVÁ, Martina – ŠIMON, František – CZÉREOVÁ, Beáta – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína – BENKO, Vladimír – MOŠKO, Gustáv: Slovník koreňových morféme slovenčiny. 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2005. 584 s. ISBN 80-8068-319-0.

Frequentative Verbs in Grammar and in the Monolingual Dictionary

In this paper we have presented an analysis of frequentative verbs from grammatical, morphemic, derivative and lexicographical point of view. The data from the Slovak National Corpus were used as the main source of frequency. We have tried to outline certain systemization of this group of verbs and the method of its processing in The Dictionary of Contemporary Slovak Language, the project headed by Mgr. Alexandra Jarošová, CSc.

Mgr. Nicol Janočková, PhD.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: nicolj@juls.savba.sk

Spracovanie zvratných slovies v Slovníku súčasného slovenského jazyka so zameraním na komponent *sa*¹

Jana Hašanová

Oddelenie súčasnej lexikológie a lexicografie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave sa v súčasnosti sústreďuje na práce spojené s tvorbou jednotlivých dielov Slovníka súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ, 1. zväzok SSSJ A – G, 2. zväzok SSSJ H – L). Zložitejšie je spracovanie slovies, pretože SSSJ ako slovník veľkého typu uvádza osobitne v samostatných heslových statiach aj zvrtné slovesá, teda tieto slovesá nie sú prihniedzované. Slovesá s komponentom *sa* sú v slovníku zastúpené ako:

1. reflexíva tantum – kde *sa* funguje ako **prázdna lexikálna morféma** (*chichotať sa, lúčiť sa*), t. j. ide o slovesá, ktoré neexistujú vo zvratnej podobe. Ukážka zo SSSJ H – L:

jašiť sa -ší sa -šia sa (ne)jaš sa! -šil sa -šiac sa -šiaci sa -šenie nedok. <VM>
(podľa mužského mena Jaš ako obmeny mena Ján)

1. expr. (0; s kým) ► správať sa nerozvážne, nerozumne, vystrájať; syn. jančiť sa, bláznit sa; *j. sa s deťmi, s kamarátmi; bláznivo sa j.; nejašte sa už!; Naháňali sa medzi snehovými stĺpmi, pokrikovali na seba a jašili sa.* [M. Jedinák]; pren. *Zavše sa predriapal škáročkou strapatý plameň, jašil sa, trepotal.* [V. Šikula] mihotal sa

2. expr. (za kým) ► prejavovať ľúbostnú túžbu; syn. blazniť (sa), šaliť: *jašia sa za tebou mládenci*

3. ► prežívať pocit strachu, ľakať sa, plašiť sa: *prosím ťa, nejaš sa zbytočne, upokoj sa; Nebudem sa jašiť Gize na posmech!* [K. Jarunková]

▣ fraz. žart. *mať drobné jašenie* vystrájať, neviazane sa baviť;

▣ dok. k 2, 3 → **zjašiť sa**

2. odvodené zvrtné slovesá – kde komponent *sa* je **derivačnou morférou**

2.1 odvodené zvrtné slovesá – pripojenie komponentu *sa* ako **derivačnej morfémy** spôsobuje **často výrazný posun v niektorom z významov** oproti nezvratnej podobe (*venovať – venovať sa, šetriť – šetriť sa*). Ukážky zo SSSJ H – L:

hrabať -be -bú hrab! -bal -búc/-bajúc -búci/-bajúci -baný -banie nedok.

1. (čo; 0) ► zhŕňať hrabľami na jedno miesto: *h. seno, pokosenú trávu; jesenné hrabanie lístia; Ja rád kosiť, ale nerád hrabem.* [F. Gabaj]

2. (čo) ► hrabľami zbavovať niečoho na povrchu: *h. líku; na jeseň hrabeme záhradu*

3. (čo) ► hrabľami upravovať zem: *h. hriadky*

4. (0; čo) ► (o niektorých zvieratách) nohami rozhrňať: *sličky hrabú zem; pes hrabe pri dverách; Kôň pri ňom opatrne hrabal.* [V. Šikula]; *Začína hrabať, sneh len tak odletuje spod jeho silných láb.* [J. Mlčochová]

5. expr. (v čom (čím)) ► hmataním premiestňovať, prehadzovať, často s cieľom niečo nájsť; syn. prehŕňať sa: *h. rukami v piesku; Belan rozpačito hrabal prstami vo vrecku.* [M. Krno]

6. (čím) ► robiť nezladené pohyby rukami, často v snahe nájsť oporu: *hrabala rukami proti valiacemu sa prúdu; Sedel nepokojne, stále sa vrtel, hrabal okolo seba rukami, há-*

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexicologicko-lexikografický výskum).*

dzal šišky do vody. [V. Mináč]; *Driape sa na slamu, hrabe rukami, chce sa o niečo zachytiť.* [L. Ťažký]

7. pejor. (čo; 0) ► **brať**, zhromažďovať pre seba (najmä peniaze, majetky); syn. zhŕňať, zhrabúvať: *h. peniaze; Bol taký zaslepený peniazmi a známosťami, že si namýšľal, že sa mu nemôže nič stať, a hrabal už celkom okato.* [P. Kováčik]; *Už by ste najradšej dedičstvo hrabali a mňa do starobinca zatvorili.* [Vč 1978]

8. neos. slang. (komu) ► strácať rozum; syn. šibať: *jemu už naozaj hrabe; hrabe ti?*

▣ fraz. **hrabať do svojho vrečka** obohacovať sa (obyč. na úkor iných)

▣ **parem.** *ani kura darmo/zadarmo nehrabe* každá práca zasluhuje odmenu; *každé hrable k sebe hrabú* al. *každá kura k sebe hrabe* ľudom ide predovšetkým o vlastný prospech, zisk;

▣ **opak.** **hrabávať** -va -vajú -val;

dok. k 4, 6 → **hrabnúť**, k 7 → **zhrabnúť**, k 1 – 3 → **pohrabáť**

hrabať sa -be sa -bú sa *hrab sa!* -bal sa -búc sa/-bajúc sa -búci sa/-bajúci sa -banie sa nedok. expr.

1. (v čom) ► **prehadzovať**, **prevracat'** obyč. s cieľom nájsť niečo; syn. **kutrať sa**: *h. sa v skrini, v taške; deti sa hrabú v piesku; Čo si to dovoľuješ, hrabať sa v mojich veciach?!* [N. Tanská]; *Nerád by som sa jej v tom hrabal.* [J. Puškáš]

2. (v čom) ► **niečím sa zaoberať**, **niečomu sa venovať**: *zbytočne sa hrabe v maličkostiach; Počasie ako stvorené na kúpanie. A ja sa tu musím hrabať v týchto lajstroch.* [E. Jurik]; *Vieš, že Magda bola kedysi v Bratislave vo výskume a hrabala sa v prognostike a vo futurologii?* [A. Hykisch]

3. (v čom) ► **preberať sa** v minulosti a **rozmyšľať** o nej; **hľadať** v niečej minulosti najmä negatívne, kompromitujúce al. bolestivé udalosti: *h. sa v spomienkach; h. sa v súkromí, v živote iného človeka; Našťastie človek ako ja, pokým má v kufri jeden dobrý oblek a husle, nepotrebuje sa hrabať v pamäti.* [J. Balco]

4. ► **nemotorne** al. s námahou sa **pohybovať**; syn. **teperiť sa**, **terigať sa**: *h. sa z lavíny; Potom už fujavica nebola taká strašná. Ale keď človek ide v trojici, nič nie je také strašné, ako keď sa hrabe sám.* [K. Jarunková]; *Pozrel na ženu spiacu na pravej strane manželských postelí a hrabal sa k nej.* [P. Kováčik]

5. (kam) ► **usilovať sa** niekam **dostať**, **niečo dosiahnuť**; **nenáležite si trúfať**; syn. **driapať sa**: *Dušíčka, keby si ty bola taká ľavá do kreslenia ako ja, nehrabala by si sa na umeleckú priemyslovku.* [P. Andruška]; *Preto si tu dlhšie nechcel ostať, hrabal si sa po dvoch týždňoch domov.* [Vč 1974]

▣ fraz. **hrabať sa v špine** podrobne **rozoberať** (niekedy **samoúčelne**) také konanie jednotlivca, ktoré porušuje mravné normy; *kde/kam sa hrabeš?!* (opovržlivo) *čo si to trúfaš?!*, *robiš si na niečo neoprávnený nárok*

2.2 odvođené zvrtné slovesá – pripojením komponentu *sa* ako **derivačnej morfémy** zvrtné sloveso označuje **činnosť vykonávanú na sebe samom** (*umývať sa, obliekať sa*). Ukážky zo SSSJ H – L:

holiť -lí -lia *hol!* -lil -liac -liaci -lený -lenie nedok.

1. (komu čo (čím)) ► **rezaním** (strihaním) **odstraňovať** z pokožky ochlpenie: *h. si fúzy, chlpy, vlasy; začala si h. nohy a podpazušie; tvár si holi strojčekom s nastaviteľnou dĺžkou strihu; úplná chudoba rehoľníkov, drsné rúcha, neholená brada* [F. Mikloško]; *Holí im [pacientom] hlavy, asistuje pri operáciách mozgu.* [B. Šikula]

2. (koho (čím); 0) ► **zbavovať** niekoho **chlpoj, vlasov** ich rezaním: *h. chorého otca; Trošičku ťa porezal. Holil ťa britvou, nasucho, chlpy hodil do smetí.* [D. Dušek]; *Otvoril si hoci len maličký holičský salónik a v ňom od rána do večera holiť a strihať.* [P. Jaroš]

3. **hovor.** (koho) ► **dopúšťať sa** vedomého **klamstva** al. **podvodu** voči niekomu, **podvádzat'**; syn. **šudiť**: *úžerníci holia dlžníkov; Hovoríš vážne? Nehol!* [R. Sloboda]; *Celý čas sedel v kaviarni hotelika a holil v preferanse mestských úradníkov.* [I. Gallo];

▣ opak. **holievať'** -va -vajú -val;
dok. → **oholiť'**

holiť sa -lí sa -lia sa hol' sa! -lil sa -liac sa -liaci sa -lenie sa nedok.

1. (0; čím) ► rezaním odstraňovať zo svojej tváre (al. častí tela) ochlpenie: *musí sa denne h.; h. sa namokro; h. sa strojčekom, žiletkou, britvou; h. sa v podpaзуši; Husto zarastal a z avčasu sa holil.* [Š. Žáry]; *Sám sa holiť nemohol, lebo sa mu od ťažkej roboty triasli ruky.* [B. Šikula]; *Dlho som sa neholil, narástla mi brada a fúzy.* [P. Jaroš]

2. ► dávať si odstraňovať chlpy z tváre (obyč. britvou): *otec sa už roky holí u toho istého holiča;*

▣ opak. **holievať' sa** -va sa -vajú sa -val sa;
dok. → **oholiť' sa**

2.3 odvodené zvrtné slovesá – pripojením komponentu *sa* ako **derivačnej morfémy** zvrtné sloveso označuje oproti nezvrtnej podobe **recipročnú činnosť s významom „navzájom, jeden druhého“** (*barany sa kolú*). Reciprocitu signalizuje spájateľnosť daného zvrtného slovesa so subjektom v pluráli. Ukážky zo SSSJ H – L:

kynožiť' -ží -žia kynož! -žil -žiac -žiaci -žený -ženie nedok. <maď.>

1. (čo) ► spôsobiť zánik, obyč. niečoho živého; syn. hubiť: *k. burinu, hmyz; budú sa k. premnožené holuby; sprej na kynoženie molí; odpor proti kynoženiu volne žijúcich zvierat*

2. expr. (koho, čo) ► pripravovať niekoho o život, zabíjať; syn. kántriť, nivočiť: *vojny kynožia ľudí; cholera kynožila národy Európy; presadzovali politiku genocídy, chladnokrvne kynožili obyvateľstvo*

3. expr. (čo) ► násilne potláčať, odstraňovať určité spoločenské javy: *diktátori kynožia opozičné názory; masová kultúra kynoží duchovné hodnoty;*

▣ dok. k 1, 2 → **vykynožiť'**

kynožiť' sa -žia sa (ne)kynožte sa! -žili sa -žiac sa -žiaci sa -ženie sa nedok. <maď.>

expr. ► spôsobiť si navzájom smrť, usmrcovať sa, zabíjať sa; syn. kántriť sa, hlušiť sa: *národy sa často navzájom kynožia; [Uvažoval som] nechať zaslepených Achájcov, aby sa ďalej kynožili v nezmyselnej vojne.* [J. Lenčo];

▣ dok. → **vykynožiť' sa**

2.3.2 odvodené zvrtné slovesá – pripojením komponentu *sa* ako **derivačnej morfémy** zvrtné sloveso označuje oproti nezvrtnej podobe **recipročnú činnosť s významom „navzájom, jeden druhého“**, pričom tieto slovesá majú subjekt v singulári a **väzobné doplnenie v inštrumentáli** (*láskat' sa, objímať' sa s niekým*). Ukážka zo SSSJ H – L:

kľbiť sa -bi sa -bia sa kľb sa! -bil sa -biac sa -biaci sa -benie sa nedok.

kníž. (s čím) ► navzájom sa prestupovať, spájať sa do jedného celku: *originality a odlišnosti sa dokázu dokonale k.; v hokejovom tíme sa kľbi skúsenosť s mladou dravosťou; Je to jeden zo vzácnych ľudí, u ktorých sa národná hrdosť kľbí s obrovskou mierou vzdelanosti.* [Sme 1999];

▣ dok. → **skľbiť sa**

Zmena v lexikografickom spracovaní sa prejavuje v SSSJ pri posledných dvoch uvedených skupinách slovies – 2.2 a 2.3 (aj 2.1, ale týmto slovesám sa nateraz nebudeme venovať). Morfológia slovenského jazyka (1966, ďalej MSJ) ich označuje ako zvrtné podoby nezvrtných slovies, napr. *umývať sa, česať sa, obliecť sa, oprášiť sa...*, recipročné *objímať sa, bozkávať sa, nenávidieť sa, biť sa...* Teoretické zdôvodnenie zmeny oproti doterajšej lexikografickej praxi nájdeme v príspevku vedúcej redaktorky SSSJ A. Jarošovej s názvom *Umývať*

sa: predmetová syntagma alebo zvrtné sloveso?, ktorý predniesla na vedeckej konferencii Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku (Smolenice 8. – 9. októbra 2001) a následne uverejnila v zborníku z tohto podujatia v roku 2003. Autorka v úvode tejto štúdie porovnáva svoje náhľady na problematiku zvrtných slovíe s náhľadmi slovenských i českých lingvistov (J. Dolníka, J. Kačalu, E. Paulinyho, J. Oravca, z českých P. Karlíka, K. Olivu, J. Panevovej a iných).

Odišnosť v hodnotení skupiny slovíe typu *umývať sa* najlepšie dokumentuje porovnanie ich spracovania v SSSJ so spracovaním v niektorých slovenských slovníkoch, ktoré vyšli v období pred SSSJ. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, ďalej KSSJ) sa odráža chápanie v súlade s MSJ, že komponent *sa* v týchto slovíach predstavuje z formálneho hľadiska predmet vyjadrený zvrtným zámenom. Spojenie *umývať sa*, *česať sa* a pod. je vlastne syntagma dvoch slov – slovesa a zámena. Pripojením zámenného predmetu *sa* sloveso nemení svoj lexikálny význam ani intencia slovesného deja *sa* nemení. Podľa toho sa toto spojenie so *sa* môže v slovníkovom hesle použiť len ako doklad pri hesle nezvrtného slovesa. „... pri slovku *sa* môžeme hovoriť o predmete“ (Kačala, 1989, s. 109). Ukážka z KSSJ:

holiť -ŕ! *nedok.*

1. (strojčekom, žiletkou, britvou) odstraňovať z pokožky: *h. fúzy, vlasy*

2. (strojčekom, žiletkou, britvou) zbavovať chlpy, vlasov: *h. si tvár, často sa h-í;*

opak. holievať -a

// **holiť sa** (britvou) si dávať odstraňovať chlpy: *h. sa v salóne;*

opak. holievať sa

Rozhodujúcim kritériom lexikografického prístupu KSSJ (v súlade s MSJ) je možnosť použiť pri zdôraznení alebo v protiklade dlhšiu podobu zvrtného zámena, napr. *vidieť sa* = *vidieť seba*, *obliekať sa* = *obliekať seba*, *holiť sa* = *holiť seba*. Lexikografické spracovanie slovesných doplnení v KSSJ chyba, inak sa predpokladá väzba s akuzatívom: *česať* (koho)... *česala sa pred zrkadlom*.

Toto kritérium spochybňuje A. Jarošová v uvedenom príspevku tým, že jednoduchú výmenu *seba* za *sa* pokladá za neprijateľnú aj preto, že výraz *seba* býva v ohnisku výpovede (réma) a obyčajne na úplne inom mieste vo vete ako výraz *sa* (*V studenej vode rada umývala seba aj deti*. Oproti: *Rada sa umývala v studenej vode*.). Výrazy *sa* a *seba* teda nemožno ľubovoľne zamieňať. „Tam, kde slovenčina potrebuje stvárniť skutočnosť, že objekt je totožný so subjektom, tam použije tvar *seba*. Forma *sa* na rozdiel od formy *seba* už túto funkciu v morfológickom systéme slovenčiny neplní“ (Jarošová, 2003, s. 207).

V KSSJ nájdeme aj slová vyjadrujúce činnosť, ktorej výsledok sa prejaví na vlastnej osobe, napr. *poraniť sa*, *odviezť sa*, *buchnúť sa*. Výklad aj dokladový materiál však vysvetľujú a dokladujú význam týchto slov ako nezámerný dej, ktorého vykonávateľom je subjekt, ale tento dej sa neprejaví vo forme zásahového objektu v akuzatíve. Napr. *buchol sa do kolena*, *poranil sa nožom*, *odviezť sa vlakom* atď. „Napríklad zvrtné slovesá *zabiť sa*, *zadusiť sa*, *porezať sa*, *pichnúť sa* a pod., ktorými vyjadrujeme mimovoľné uskutočnenie deja na nositeľovi, vznikli lexikalizovaním reflexívnej, zvrtnej podoby nezvrtných slovíe *zabiť*, *zadusiť*, *porezať*, *pichnúť*...“ (MSJ, s. 385). „Zvrtné sloveso vyjadruje nezámerný dej spontánne prebiehajúci na substancii, ktorá pri zodpovedajúcom nezvrtnom slovese funguje na mieste východiska“ (Kačala, 1981, s. 24 – 25).

Podľa SSSJ pri slovesách typu *umývať sa* „zvrtné sloveso, ktoré vzniklo pripojením slovotvornej morfémy *sa* k príslušnému základovému slovesu má tento slovotvorný význam: predstaviť kauzatívny dej vyjadrený základovým slovesom (t. j. zmenu spôsobenú pôvodcom na zasiahnutej substancii) ako dej neakuzatívny (t. j. ako prostú zmenu substancie bez poukazovania na pôvodcu)“ (Jarošová, 2003, s. 208). Okrem sloviac vyjadrujúcich činnosť vykonávanú na sebe samom (*umývať sa*, *pozorovať sa*) pomocou „formálneho príznaku (*sa*) je takto stvárnená: autokauzácia (*skloniť sa*, *hojdať sa*), nezámerný/zámerný zásah do telesnej integrity (*pichnúť sa*, *obesiť sa*), autonómne/neautonómne procesy prebiehajúce na objektoch (*rozlomiť sa*, *otvoriť sa*), premiestovanie sa (*hnať sa*), vizuálne pôsobenie objektu (*černieť sa*) a pod.“ (Jarošová, 2003, s. 207).

MSJ a KSSJ majú dodnes štatút kodifikačnej príručky a interpretácia problematiky zvrtných sloviac vplývala aj na koncepciu ich spracovania v iných slovníkoch. V žiadnom zo slovníkov z predchádzajúceho obdobia nenájdeme túto koncepciu jasne zdokumentovanú predovšetkým z hľadiska valencie. Valenčný slovník slovenských sloviac, 1. zv. (1998, ďalej VSSS 1) napr. pri hesle *zabiť sa* uvádza len valenčnú štruktúru typu s významom „neúmyselne prísť o život“. Častú štruktúru *so sa* interpretovaným ako zámeno (v súlade s ponímaním MSJ) vo význame činnosti namierenej na seba „spáchať samovraždu“ však nedokladuje. Ukážka z VSSS 1:

zabiť sa dok.

Valenčná štruktúra: /Sn/ – VF – ADB loc/mod/temp²

Brat sa zabil pri autonehode.

Rodičia sa zabil nešťastnou náhodou.

Pri dostihoch sa zabil najlepší kôň.

Oproti tomu pri slovese *udrieť sa* Valenčný slovník slovenských sloviac, 2. zv. (Nižníková, 2006) uvádza:

udrieť sa 2 zasiahnuť časť svojho tela...

SYN *biť sa*

Valenčná štruktúra: /Sn/ – VF – ADB loc

Udrel sa po čele a vybehol.

Chlap sa hrdo udrel do prs.

Komponent *sa* je tu súčasťou zvrtného slovesa (proti ponímaniu MSJ), pretože slovo patrí do skupiny sloviac označujúcich činnosť vykonávanú na sebe samom. Pri slovese *biť sa* vo VSSS 1 sloveso *udrieť sa* ako synonymum nenájdeme.

Osobitný vzorec nie je venovaný spojeniu slovesa vo význame činnosti namierenej na seba a zvrtného zámena *sa* vo funkcii predmetu ani v publikácii *Vetné modely v slovenčine* (Nižníková, 2001).

SSSJ sa v podstate vracia k lexikografickej praxi Slovníka slovenského jazyka (1959 – 1968, ďalej SSJ), kde sú slovesá označujúce činnosť vykonávanú na sebe samom zaradené ako zvrtné a predstavujú osobitné heslá, aj keď často prihniedzované s obmedzeným dokladovým materiálom alebo úplne bez dokladov. Ukážky zo SSJ:

² Význam značiek vo vetných vzorcoch: Sn = substantívum v nominative, VF – verbum finitum, ADB loc/mod/temp – príslovkové učenie (adverbiále) miesta/spôsobu/času.

zabiť sa

1. násilne si spôsobiť smrť, vziať si život, spáchať samovraždu, prípadne nešťastnou náhodou sa usmrtní: *zabili sa z lásky* (Min.); *Vraj sa potom zabila, lebo ju muž klamal.* (Švant.) *Tak som sa bála o starého otca, že spadne a zabije sa.* (Janč.)

• *hovor. expr. išli sa zabiť, boli by sa zabili, mali sa zabiť za niečím, za niekým* o bezhlavom počínaní pri snahe niečo dosiahnuť

2. *hovor. rozbiť sa, roztláčať sa: Pohár s cvengotom spadol jej z rúk a zabil sa na dlážke.* (Tim.)

3. utrpieť veľkú ujmu, zničiť sa, znivočiť sa: *Zabila sa, zničila mravne i telesne, aby som sa ja dostal vyššie.* (Urb.);

nedok. zabíjať sa

holiť sa odstraňovať si britvou al. žiletkou fúzy, chlpy z tvári;

opak. holievať sa

dok. oholiť sa

Aj náhodne zvolené príklady zo Slovenského národného korpusu (ďalej SNK) dokumentujú, že prosté dosadenie *seba* namiesto *sa* neznamená zachovanie rovnakého zmyslu vety, resp. zámena nie je možná:

„*Počkaj, neplač.*“ *hovori mu žena,* „*umyjem sa dočista, ustrojím sa pekne a zjdem ku Kirikovi.*“ [Slniečko 1972]

Ludke sa čizmy v teple scvrkli, nemohla sa obuť. [Sme 2009]

Niektoré slovesá tohto typu postupne nadobudli v slovenčine aj statický význam:

Rady sa [Iránky] maľujú a ešte aj povinnú šatku si nechávajú sklznúť do polovice hlavy. [Týždeň 2009] vo význame „používajú mejkap“;

Snaží sa prekryť smrad, ktorý vychádza z neho, keďže sa neumýva. [Šarm 2009] vo význame „nie je čistotný“.

Okrem dôvodu považovať formálne komponent *sa* za predmet je pre KSSJ rozhodujúci aj aspekt nazerania na významový obsah uvedenej skupiny slov. „Pri tomto type sloví zámeno *sa* nespôsobuje zmenu významového vzťahu slovesa k činiteľovi alebo k zásahu deja a nespôsobuje ani lexikálnu zmenu významu“ (Pisárčiková, 1985). Korpusové údaje však dokazujú, že ani z významového hľadiska nie je skupina sloví pomenúvajúcich činnosť vykonávanú na sebe samom identická s ich nezvrtnými činnosťnými pendantmi. V SNK (prim-5.0.10-public-sk) je pri lexéme *umývať* najčastejším spojením so substantívom – *umývať riad*, 375 dokladov vo význame „odstraňovať z riadu nečistotu“. Najväčšie množstvo spojení je však so *sa* – *umývať sa*, 678 dokladov (pričom je ťažké vylúčiť použitie *sa* v gramatickej funkcii, napr. *plast sa ľahko umýva*). Význam zvrtného slovesa *umývať sa* neznamená primárne „odstraňovať nečistotu“ ako v spojení *umývať riad*, príp. aj *umývať ruky*, je skôr pomenovaním situácie „staráť sa o osobnú hygienu“, napr. *dieťa sa nechce umývať, česať, strihať*. Podobne je to i pri iných zvrtných slovesách starostlivosti o vlastnú osobu, napr. *obliekať sa* „strojiť sa do šiat“: *pekne sa obliekli a išli do kina* oproti *obliekať perinu*, t. j. naťahovať obliečku. „... objektivosť zvrtného *sa* často cítiť slaboo“ (Oravec, 1967, s. 15). Na druhej strane sú slovesá, ktoré majú priamy význam činnosti vykonávanej na sebe samom, napr. *mydlieť sa, krémovať sa*, aj keď i ten je významovo modifikovaný samotným procesom reflexivizácie.

Okrem uvedených zvrtných sloví sú alebo ešte budú v ďalších dieloch SSSJ spracované napr. *fintiť sa, parádiť sa, zdobiť sa, líčiť sa, sťahovať sa (opaskom), voňavkovať sa, obesiť sa, zašpiniť sa*, recipročné *bozkávať sa, fackovať sa, objímať sa, mlátiť sa*.

Lexikografický prístup tvorcov SSSJ prináša väčšiu prehľadnosť, zjednodušenie systému zvrtných sloviel. Odpadá určovanie, kedy plní komponent *sa* funkciu predmetu a kedy je už súčasťou samostatnej lexikálnej jednotky, derivačnou morféomou. Napr. pri slovesách *pichnúť sa*, *udrieť sa* len kontext pomôže rozhodnúť, či niekto konal úmyselne alebo naopak. „Táto forma (*sa* vo zvrtných slovesách, pozn. J. H.) má funkciu rušiť objektovú pozíciu vo valenčnej štruktúre základového slovesa, a teda zrušiť nasmerovanosť činnosti na objekt chápaný externe“ (Jarošová, 2003, s. 207).

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: *Umývať sa*: predmetová syntagma alebo zvrtné sloveso? In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 204 – 208. ISBN 80-224-0732-1.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- KAČALA, Ján: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda 1989. 254 s. ISBN 978-80-224-0048-3.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana: Větné modely v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2001. 134 s. ISBN 80-8068-052-3.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana: Valenčný slovník slovenských sloviel. 2. zväzok (na korpusovom základe). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006. 166 s. ISBN 80-8068-540-1.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol.: Valenčný slovník slovenských sloviel. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, SLOVACONTACT 1998. 270 s. ISBN 80-88885-53-1.
- ORAVEC, Ján: Vázba sloviel v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. 392 s.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária: Zvrtné slovesá v súčasnom lexikografickom spracovaní. In: Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 6, s. 332 – 340.
- Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0-public-sk. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Processing of Reflexive Verbs in The Dictionary of Contemporary Slovak Language with Regard to Component *sa*

In our paper we would like to point out that there has come to a change in lexicographic approach to reflexive verbs in The Dictionary of Contemporary Slovak Language. The theoretical basis was explained by the chief editor of this Dictionary A. Jarošová. The core of the change is in a different approach to reflection forms of the verbs as a type of word forming. It is evident when compared with others, mainly older dictionaries, i. e. The

Concise Dictionary of the Slovak Language. The authors have built their theoretical basis on their approach to the reflexive verbs on The Morphology of the Slovak Language. The verbs denoting activity directed to oneself (*česať sa* – to comb oneself, *umývať sa* – to wash oneself, *obliekať sa* – get dressed, etc.) are according to The Concise Dictionary of the Slovak Language and The Morphology of the Slovak Language representing reflexive forms of non reflexive verbs, i. e. they are one syntagm, whereas the *sa* is being classified as an object expressed by reflexive pronoun. In The Dictionary of Contemporary Slovak Language these verbs are added to a group of the reflexive pronouns formed from their non reflexive counterparts and the *sa* component is interpreted as a derivational morpheme.

PhDr. Jana Hašanová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: janah@juls.savba.sk

Niekoľko poznámok k spracovaniu verb dicendi

Emília Nemcová

V publikácii *Problems in Quantitative Linguistics II* (Köhler – Altmann, 2009, s. 122) je ako jeden z problémov kvantitatívnej lingvistiky pre oblasť pragmatiky formulovaný problém škálovania a merania vlastností slovies, pri ktorých by sa mohla využiť teória rečových aktov. Sémantickým diferenciálom pri skúmaní vybraných významov slov sa zaoberali už Ch. E. Osgood – G. Suci – P. Tannenbaum (1957). Išlo o sémantické odstupňovanie asociatívne získaných významov adjektív viažucich sa na vybraný pojem (napr. *matka*) na osi dobrý – zlý, milý – nemilý a pod. v dvadsiatich deviatich rôznych škálach. Východiskom pre všetky kvantitatívne analýzy je získanie takých vlastností vybraných jednotiek textu, ktoré sú kvantifikovateľné a dajú sa ďalej štatisticky spracovať. A jednou z týchto metód môže byť aj sémantický diferenciál. Celú realitu vnímame prostredníctvom stupňov vlastností, len existencia je binárna (porov. Bunge, 1967), teda každú vlastnosť možno kvantifikovať. No kvantifikácia je niekedy zložitý proces. Prirodzene, potrebné je začať s výberom vlastností nejakej obmedzenej skupiny entít. Rozhodli sme sa pre lexikálno-sémantickú skupinu verb dicendi (ďalej VD). Naším cieľom bolo ukázať, že je možné abstrahovať také sémantické, resp. pragmatické, vlastnosti VD, ktoré sa dajú merať metódou škálovania a ďalej spracovať modelovaním.

Verba dicendi sú špecifickou lexikálno-sémantickou slovesnou skupinou. Zo sémantického, pragmatického i syntaktického hľadiska tvoria pomerne jednoznačne vyčleňovanú skupinu. Výraznou sémantickou vlastnosťou týchto slovies je opis rečovej činnosti, ktorej špecifiká sa odrážajú v sémantike jednotlivých typov, príp. lexikálno-sémantických podtried. Špecifikom tejto lexikálno-sémantickej skupiny slovies je metajazyková funkcia, ktorú VD získavajú v texte vo funkcii priamej a polopriamej reči, v ktorej opisujú rečovú činnosť, a funkčne podobná metajazyková funkcia v lingvistickej pragmatike, kde sú nosnými prostriedkami na parafrázovanie ilokučných aktov. Väčšinou svojich významov patria k performatívnym slovesám. Podľa F. Daneša (1999, s. 171) sú pre VD charakteristické parametre, ktoré sa v nerovnakej miere vyskytujú v syntakticko-sémantickej charakteristike VD:

1. obsah informácie, napr. budúce konanie alebo stav podávateľa
 - a) mentálny (prospechový)
 - b) záujmový
 3. a) mentálny (prospechový)
 - b) záujmový
4. vzťah medzi podávateľom a adresátom
5. vlastná výpovedná funkcia (napr. záväzok pri predikátore *sľubovať*),

pričom platí, že čím väčší počet parametrov sa vo význame performatívneho predikátora špecifikuje a čím užšie sú tieto špecifikácie, tým je jeho performatívny charakter výraznejší. Toto pomerne vágne kritérium je jednou z možností na výber kvantifikovateľných vlastností a korešponduje s teóriou rečových aktov, rovnako ako aj chápanie performatívnych slovies. Za performatívne sloveso považuje Daneš sloveso, ktoré vyjadruje verbálnu

činnosť a zámer (výpovedný zmysel, funkciu) a umožňuje charakterizovať „výpovednú funkciu“, ktorá v podstate zodpovedá postojovej modalite (Daneš, tamže).

S modalitou je spojených aj osem tried tzv. komunikačných funkcií výpovedí M. Grepla (Grepl – Karlík, 1998), predstavujúcich v syntetickom opise modalitu češtiny bezprostrednú nadväznosť na teóriu rečových aktov (uvádzame ju aj v tab. 1).

1. Aseratívne – tvrdenie, oznámenie.
2. Direktívne – rozkaz, povel, žiadosť.
3. Interogatívne (opytovacie) – všetky otázky.
4. Komisívne – sľub, prísaha.
5. Permisívne a koncesívne – súhlas/nesúhlas, zvolenie/odmietnutie.
6. Varovacie – výstraha, varovanie.
7. Expresívne – pochvala, blahoželanie, výčitka.
8. Deklaratívne – rozsudok, otvorenie/ukončenie napr. kongresu.

Keď porovnáme najznámejšie klasifikácie rečových aktov v tab. 1 (podľa Hirschovej, 2006, s. 112, ktorú dopĺňame o klasifikáciu Grepla – Karlíka, 1998), zistíme, že medzi nimi nie sú výrazné rozdiely a všetky môžeme prijať ako východisko na sémantickú analýzu VD vektorovou metódou, pokiaľ je v skupine možné vyčleniť istý parameter/dimenziu/kritérium, ktoré umožňujú usúvzťažniť výber vlastností prvkov skupiny.

Tab. 1: Klasifikácie rečových aktov vybraných autorov

Austin	Vendler	Searle	Bach a Harnisch	Allan	Grepl a Karlík
Expositives	Expositives	Assertives	Assertives	Statements	Aseratíva
Commissives	Commissives	Commissives	Commissives		Komisíva
Behabitives	Behabitives	Expressives	Acknowledgments	Expressives	Expresíva
Exercitives	Interrogatives	Directives	Directives	Invitationals	Interogatíva
	Exercitives			Authoritatives	Direktíva
Verdictives	Verdictives	Verdictives	Permisíva a koncesíva		
	Operatives	Effectives	Varovacie		
					Deklaratíva

No rovnako by sme mohli využiť akékoľvek iné sémantické klasifikácie slovies (porov. napr. Nemcová, 1989; Nemcová, 1990; Levin, 1998; Scheibman, 2001; Levickij – Lučák, 2005 a i.), v ktorých by mali VD zastúpenie. Na ilustráciu metódy vektorovej analýzy a jej modelovania sme použili klasifikáciu VD E. Nemcovej (1990).

Vzhľadom na špecifikum VD, t. j. zastúpenie informačnej zložky (propozičnej informácie) a pragmatickej zložky v procese jazykovej komunikácie, manifestovala E. Nemcová sémantiku VD na ôsmich parametroch, ktoré odrážajú mieru zastúpenia týchto zložiek. Ich kombinácia umožnila autorke vyčleniť v lexikálno-sémantickej skupine VD päť sémantických skupín VD:

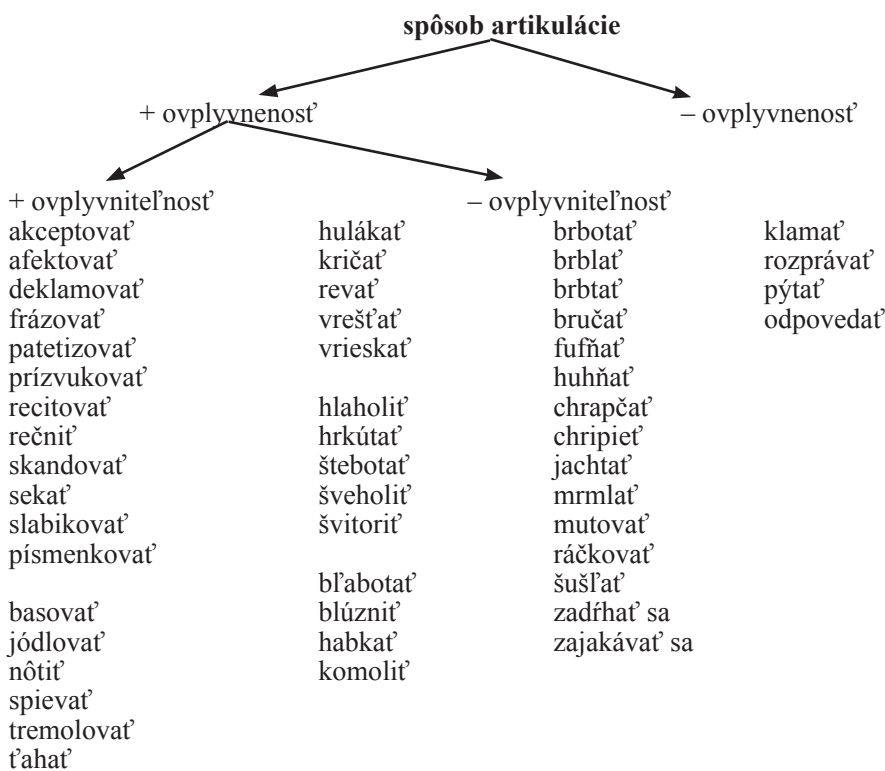
1. nezávisle informatívne,
2. závisle informatívne,
3. informatívno-pragmatické,
4. pragmaticko-informatívne,
5. pragmatické.

Každý z nižšie znázornených parametrov zjednocuje skupiny VD, ktorých sémantiku je možné presnejšie vyjadriť pomocou hierarchie sémantických príznakov. Tak sémantické parametre (SP) predstavujú významovo pomerne homogénne skupiny, miestami aj synonymické rady utvorené podľa zastúpenia dominantnej sémantickej vlastnosti¹. Keďže je štruktúra jednotlivých parametrov založená na binárnych vlastnostiach, škálovanie vlastností je efektívnejšie od jej najmenšieho zastúpenia, napr. od najnižšej intenzity (*šepkať*) až po najsilnejšiu intenzitu (*vrieskať*), t. j. vlastne naprieč štruktúrou stromov (porov. stro-mové znázornenia oboch parametrov na obr. 2 a 3).

Sémantické parametre VD predstavujú osem sémantických vlastností, ktorých štruktúra znázorňuje kombináciu sémantických príznakov tvoriacich danú vlastnosť. Ide o SP: 1. prenos informácie, 2. priebeh procesu, 3. vzťah k prozodickej informácii, 4. spôsob artikulácie, 5. vzťah k objektívnej skutočnosti, 6. postoj agensa, 7. zvukový efekt, 8. zámer agensa.

Ako príklad uvádzame štruktúru dvoch parametrov, z ktorých sme zostavovali naše škály (Nemcová, 1990, s. 59, 62). Základný binárny protiklad tvorí *ovplyvnená/neovplyvnená artikulácia*. *Ovplyvnenú artikuláciu* spôsobujú fyziologické ťažkosti alebo psychické problémy. Hierarchicky nižšie zaradený príznak *ovplyvniteľnosť/neovplyvniteľnosť* vyjadruje fakt, či je možné príznakovú artikuláciu ovplyvniť.

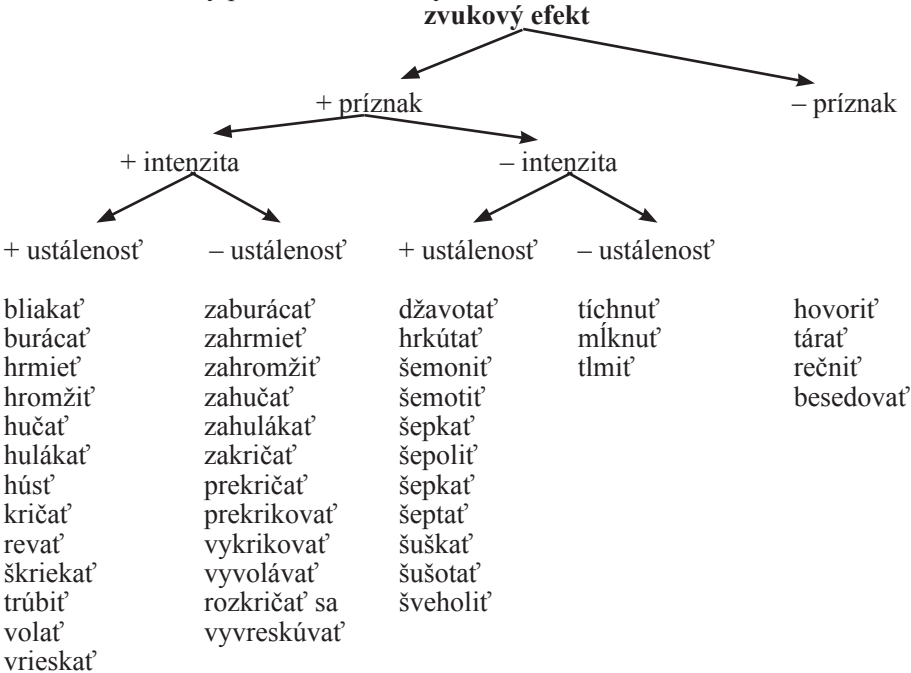
Obr. 2: Sémantický parameter **spôsob artikulácie**

¹ Pre obmedzený rozsah nemôžeme pracovať so škálami všetkých parametrov, vybrali sme si len dva: **spôsob artikulácie** a **zvukový efekt**. Preto sú získané dimenzie len veľmi zjednodušeným príkladom, ktorý môžeme rozširovať podstatne bohatšie.

Druhý sémantický parameter **zvukový efekt** rozlišuje + *príznačnú* a – *nepríznačnú* (*prírodnú*) realizáciu. Príznačová realizácia sa viaže najmä na *nízku* (–) alebo *vysokú* (+) *intenzitu* hovorenia, ktorá môže byť (+) *ustálená* alebo (–) *neustálená*, teda *klesajúca* alebo *stúpajúca*. Zdôrazňujeme, že každý parameter zachytáva len štruktúru jednej vlastnosti VD.

Obr. 3: Sémantický parameter **zvukový efekt**

Pri pohľade na uvedené klasifikácie a parametre relevantné pre VD môžeme využiť jednotlivé hľadiská a vyjadriť niektoré meniace sa (narastajúce alebo klesajúce) vlastnosti VD pomocou škál. Vzhľadom na pojmy kvantitatívnej lingvistiky, ktoré používame ďalej v texte, volíme namiesto termínu parameter termín **dimenzia**.

Za východiskový bod môžeme považovať VD v lokučnom akte, t. j. sloveso, ktoré môžeme z lexikálneho hľadiska vyjadriť ako „schopnosť agensa vydávať artikulované zvuky so zrozumiteľnou informáciou“ (Dolník, 1982, s. 111) a porovnať s chápaním lokučného aktu J. R. Searla, ktorý tvoria tri akty:

		J. R. Searle
fyziologicko-akustická potencia	schopnosť agensa vydávať, tvoriť artikulované zvuky	fonetický akt
významovosť	so zrozumiteľnou	fatický akt
cieľ	informáciou	retický akt

V našom chápaní tvorí tento lokučný akt nultý, východiskový bod všetkých troch dimenzií, teda bod, od ktorého hľadáme vzdialenosť skúmaných sloviess v texte. Príklad škál

lovania vybraných sloviess v troch dimenziách uvádza tab. 2. Na vyjadrenie sémantiky VD môžeme a potrebujeme vytvoriť toľko dimenzií, koľko sme schopní vytvoriť, aby sme čo najlepšie vyjadrili sémantiku sloviess. V našom prípade to znamená, že uvedené dimenzie sú len ukázkou možností škálovania, ktoré sa môžu podstatne rozširovať.

Tab. 2: Vybrané dimenzie na škálovanie významov VD

	Dimenzia mera schopnosti vydávať artikulované zvuky	Dimenzia postoj hovoriaceho k informácii (presupozícia – informácia)	Dimenzia intenzita rečového prejavu
0.	mať schopnosť vydávať artikulované zvuky		
1.	písmenkovať/hláskovať	pritakať	mlčať
2.	slabikovať	potvrdiť	šepkať/šepať
3.	artikulovať	súhlasiť	tlmiť hlas
4.	vyslovovať	hodnotiť/posudzovať	hovoriť
5.	komoliť	kritizovať	kričať
6.	formulovať	nesúhlasiť	revať
7.	hovoríť/vyjadrovať sa	protirečiť	hulákať
8.	rozprávať	odporovať	vrieskať

Zoradením sloviess podľa miery zastúpenia istej vlastnosti sme získali odstupňované kategórie, v každej dimenzii máme 8 stupňov. Vybranému slovesu priradíme uvedenú hodnotu (1 – 10). Sloveso sa môže vyskytovať vo všetkých stĺpcoch alebo len v jednom, príp. v dvoch stĺpcoch. Vektor vyjadríme priradením zodpovedajúceho stupňa vybraného slovesa vo všetkých troch dimenziách: $VD_i = \langle d_1, d_2, d_3 \rangle$, kde prvky d_i (prvý stĺpec tab. 2) množiny VD_i predstavujú jednotlivé miery skúmaného významu, pričom $i =$ jedno zo sloviess. Ak sloveso nemá v danej klasifikácii hodnotu, priradíme mu 0. Vyberme si napr. sloveso *hovoríť*, potom: $VD_{\text{hovoríť}} = \langle 7, 0, 4 \rangle$.

Počet stĺpcov, v ktorých je sloveso zaradené, rozhoduje o počte dimenzií. Ako sme spomínali, ich počet rastie podľa toho, koľko sme ich na danom stupni vedy schopní konceptuálne (pojmovo) konštruovať. Vzdialenosť od bodu 0 môžeme vypočítať pomocou euklidovskej vzdialenosti, v našom prípade $D^2_{\text{hovoríť}} = (7 - 0)^2 + (0 - 0)^2 + (4 - 0)^2 = 65$, čím dostaneme kvadrát vzdialenosti bodu od počiatku v trojdimenzionálnom priestore. Odmocnina z D^2 predstavuje euklidovskú vzdialenosť $D_{\text{hovoríť}} = (65)^{1/2} = 8,0623$ od počiatku. Sloveso *hovoríť* leží teda na bode 8,06, čiže je charakterizované vzdialenosťou 8,06 od bodu 0. Škály uvedené vyššie sa dajú, samozrejme, aj normovať (každý stupeň deliť ôsmimi). Ak analyzujeme viac za sebou idúcich sloviess v texte, tak dostaneme postupnosť predstavujúcu akýsi časový rad alebo fraktál². Pomocou vektorov možno počítať „rozdiele“ medzi slovesami (rôznymi spôsobmi), napr. „extrémnosť“ daného slovesa, možno klasifikovať slovesá, možno opísať text ako postupnosť vektorov a vyhodnotiť napr. priemernú vzdialenosť sloviess od ich predchodcov alebo priemernú „intenzitu“ textu podľa ilokučnej sily atď.

Postupnosť euklidovských vzdialeností potom možno modelovať rôznymi spôsobmi. Buď nájdeme krivku, podľa ktorej prebiehajú tieto vzdialenosti, alebo môžeme zistiť existenciu

² K pojmu fraktál a jeho meraniu pozri napr. R. Köhler, 1995; L. Hřebíček, 1998, 2002; M. Benešová, 2011 a. i.

tenciu autokorelácií v časovom rade, ak sa rovnaké slovné reakcie objavujú v pravidelných odstupoch; môžeme študovať prechodové pravdepodobnosti od jedného stavu k druhému (Markovove reťazce), alebo v extrémnom prípade vlastnosti fraktálu a rôzne druhy dimenzií, ktoré sa dajú vypočítať z fraktálov. Pre každý text možno vypočítať aj pravdepodobnostné rozdelenie vzdialeností, ktoré zrejme bude vykazovať istú tendenciu, smerovanie k prejavu nejakých vlastností. Tieto postupy nám potom umožnia skúmať a charakterizovať jeden text, sledovať vývoj daného spisovateľa alebo dieťaťa, charakterizovať žánre, porovnávať historické zmeny v danom žánri, kvantitatívne odlišiť poéziu od prózy, sledovať priebeh drámy, ktorý je doteraz známy len kvalitatívne a i. Škálovanie a jeho vyhodnotenie tak ponúka metodologické i kognitívne rozšírenie štylistiky. Na ukážku uvedieme spracovanie (škálovanie a vyhodnotenie) VD z 1. kapitoly románu J. Šebestu *Venussha* (2011). Hrubo vytlačené VD v tabuľke predstavujú VD z excerpovaného románu, zaradené do jednotlivých dimenzií. Keďže sme sa obmedzili len na tri dimenzie, sloveso, ktoré sa nedá zaradiť do žiadnej z uvedených dimenzií, získava hodnoty 0, 0, 0.

Tab. 3: Vektory troch dimenzií pre VD

	Dimenzia miera schopnosti vydávať artikulované zvuky	Dimenzia postoj hovoriaceho k informácii (presupozícia – informácia)	Dimenzia intenzita rečového prejavu
0.	mať schopnosť vydávať artikulované zvuky		
1.	písmenkovať/hláskkovať	přitakať	mlčať, zaseknúť sa, mlčať
2.	slabikovať	tvrdiť, potvrdiť, kázať, vysvetľovať	šepkať/šeptať, sipieť, pípnuť, zahuhňať, stíchnuť
3.	artikulovať	súhlasiť, odporučiť	tlmiť hlas
4.	vyslovovať	hodnotiť/posudzovať	hovoríť, povedať, potvrdiť, porozprávať sa, spýtať sa, kázať, odporučiť, vyvolať, prehodiť, vystreliť, vystreliť, skúšať, preložiť, vypichnúť, zavalíť, kritizovať
5.	komolíť, zahučať, jačať	kritizovať	kričať, jačať
6.	formulovať, vysvetľovať, vystreliť	nesúhlasiť	revať, zahučať
7.	hovoríť/vyjadrovať sa, povedať, potvrdiť, spýtať sa, odporučiť, vyvolať, prehodiť, vystreliť, skúšať, preložiť, vypichnúť, zavalíť, kritizovať	protirečiť	hulákať
8.	rozprávať, porozprávať sa, vřavieť, kázať	odporovať	vřieskať

Podľa zaradenia do jednotlivých dimenzií sme k jednotlivým slovesám priradili vektory a vypočítali euklidovské vzdialenosti.

Tab. 4: Vektory a euklidovské vzdialenosti D excerptovaných VD

Vektory VD	D	Vektory VD	D	Vektory VD	D
povedať = <7, 0, 4>	8,0623	potvrdiť = <7, 2, 4>	8,3066	mĺčať = <0, 0, 1>	1,00
jačať = <5, 0, 5>	7,0710	kázať = <8, 2, 4>	9,1651	vystreliť = <6, 0, 4>	7,2111
porozprávať sa = <8, 0, 4>	8,9442	vysvetľovať = <6, 2, 4>	7,4833	skúšať = <7, 0, 4>	8,0623
hovoriť = <7, 0, 4>	8,0623	zaseknúť sa = <0, 0, 1>	1,00	preložiť = <7, 0, 4>	8,0623
vravieť = <7, 0, 4>	8,0623	zahučať = <0, 0, 6>	6,00	stíchnuť = <0, 0, 2>	2,00
spýtať sa = <7, 0, 4>	8,0623	pípnuť = <0, 0, 2>	2,00	vypichnúť = <7, 0, 4>	8,0623
odporučiť = <7, 3, 4>	8,6023	zahuhňať = <0, 0, 2>	2,00	zavalit' = <7, 0, 4>	8,0623
sipieť = <0, 0, 2>	2,00	vyvolať = <7, 0, 4>	8,0623	kritizovať = <7, 0, 4>	8,0623
		prehodiť = <7, 0, 4>	8,0623		

Euklidovské vzdialenosti (D) sme vypočítali podľa vzorca $D = \left(\sum_{i=1}^3 d_i^2\right)^{1/2}$, čím sme dostali vzdialenosť bodu od začiatku v trojdimenzionálnom priestore. Z údajov sme vytvorili časový rad (*povedať, jačať, porozprávať sa, hovoriť, vravieť, spýtať sa, odporučiť, sipieť, potvrdiť, kázať, vysvetľovať, zaseknúť sa, zahučať, pípnuť, zahuhňať, vyvolať, prehodiť, mĺčať, vystreliť, skúšať, preložiť, stíchnuť, vypichnúť, zavalit', kritizovať*) a zodpovedajúce euklidovské vzdialenosti (pozri stĺpce D v tab. 4).

Povahu textu možno zachytiť euklidovskými vzdialenosťami D pomocou kriviek, ktoré sa dajú prispôbiť ďalším dátam získaným rovnakým spôsobom. To nám podáva nielen plastický obraz o dynamike VD v texte, ale aj istú prognózu, ako sa budú VD predpokladane správať v ďalších analyzovaných textoch. Tieto krivky možno získať aj deduktívne, ak nájdeme sily, motívy a vplyvy pôsobiace na dej textu.

Literatúra

- BENEŠOVÁ, Martina: Kvantitatívni analýza textu se zvláštním zretelem k analýze fraktální. Dizertačná práca. Olomouc: FF UP v Olomouci 2011. 131 s.
- BUNGE, Mario: Scientific research I – III: The search for system. Berlin: Springer-Verlag 1967. I. – 536 s., II. – 374 s. ISBN 3-540-03994-5.
- DANEŠ, František: Verba dicendi a výpovední funkce. In: Jazyk a text I. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovej v Prahe 1999, s. 105 – 114. ISBN 80-85899-70-1.
- DOLNÍK, Juraj: Sémový rozbor obsahových rovín slova a jeho dynamiky. In: Jazykovedný časopis, 1982, roč. 33, č. 1, s. 109 – 119.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s. ISBN 80-7198-281-4.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzita Palackého 2006. 243 s. ISBN 80-244-1283-7.
- HŘEBÍČEK, Luděk: Language fractal and measurement in texts. In: Archív orientální, 1998, roč. 66, č. 3, s. 233 – 242.
- HŘEBÍČEK, Luděk: Vyprávění o lingvistických experimentech s textem. Praha: Academia 2002. 195 s. ISBN 80-200-0973-6.

- KÖHLER, Reinhard: Maßeinheiten, Dimensionen und fraktale Strukturen in der Linguistik. *Zet-Zeitschrift für Empirische Textforschung*, 1995, č. 2, s. 5 – 6.
- KÖHLER, Reinhard – ALTMANN, Gabriel: *Problems in Quantitative Linguistics II*. Lüdenscheid: RAM-Verlag 2009. VIII + 143 s. ISBN 978-3-9802659-7-3.
- LEVICKIJ, Viktor – LUČAK, Mykola: Category of tense and verb semantics in the English language. In: *Journal of Quantitative Linguistics*, 2005, roč. 12, č. 2 – 3, s. 212 – 238.
- LEVIN, Beth: *English verb classes and alternations: a preliminary investigation*. Chicago: University of Chicago Press 1998. 348 s. ISBN 0-226-47533-6.
- NEMCOVÁ, Emília: Dynamické tendencie v sémantike sloviess. In: Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989, s. 139 – 169. ISBN 80-224-0047-5.
- NEMCOVÁ, Emília: *Sémantická analýza verb dicendi*. Bratislava: Veda 1990. 132 s. ISBN 80-224-0213-3 (súbor), ISBN 80-224-0171-4.
- OSGOOD, Charles E. – SUCI, George – TANNENBAUM, Percy: *The Measurement of Meaning*. Urbana: University of Illinois Press 1957. 326 s. ISBN 0-252-74539-6.
- SCHEIBMAN, Joanne: Local patterns of subjectivity in person and verb type in American English conversation. In: *Frequency and the emergence of linguistic structure*. (= *Typological Studies in Language* 45.) Eds. J. L. Bybee – P. Hopper. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins 2001, s. 61 – 89. ISBN 90-272-2947-3.
- ŠEBESTA, Juraj: *Venussha (Ťažký týždeň)*. Bratislava: Edition Ryba 2011. 204 s. ISBN 978-80-89250-12-7.

Some Remarks to the Processing of Verba Dicendi

The aim of this article is the stating of measurable semantic or pragmatic properties in the lexical-semantic groups of verba dicendi (VD) that enables us to study more exactly the meaning of the given verbs by means of scaling and modelling. The criteria are based on properties differentiating individual verbal groups and furnishing us the possibility of investigating the mutual relations between the meanings of individual verbs. The contribution contains also an example of measurement of semantic properties of selected groups.

PhDr. Emília Nemcová, CSc.

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Slovenská republika

e-mail: milka@stonline.sk

binárnych
existencia miery
predchádzajúcich
byť
z roku
zásobu
opierame
javov všetkými
lexikografickej
akýsi
twill
slovníka
slovníkov
v rámci
slov
SSSJ
ktoré súčasť
opisu
Slovník
niektorému
tohto
použitia
bezprostredný pravopisu
tomto
Okrem
postojov
Pravidlá slovenčiny
jazykové keď
v iných
prvkov
status v porovnaní
autonomizácia
išlo kodifikačných
heslasú
by
časti
zákona spisovný
kultúry
hĺbka
ústav
rokov ministerstvo
uvádzanie
kodifikačná
súčasného
nepredstavuje
dokladových príručka
tak
v zmysle
podľa
prípade kodifikáciou
roku prvého
predovšetkým
výkladu
význame
Československej
slovníkom
KSSJ
prvej
schválenie
spracovania
heslu
povahy
tento
slovenského
tradície
Alexandra
slovníku
prvky
via
nie kost
pomocou
text
pravidiel
teórie
jemný
významu
v roku výsledkom
Táto spojenie
pracoviska
kodifikačnej
oficiálne
SSJ
komplexu
slovník
spojenia
kontexty
lexikálnej
konceptné
označovanej
ministerstvu
národného
až
PSP
ide
správ
normy
jazyka
pozitívnu
duchu
ďalej koncepcie má
facti
slova špeciálnym deadjektívnych
ktorú prítomnosť vzhľadom
období
vydávanie pozícia
úroveň
základného

Spájateľnosť slova v dvojjazyčnom slovníku¹

Mária Košková

Formulácia témy predkladaného príspevku predpokladá širší záber problematiky spájateľnosti slov v dvojjazyčnom slovníku. Keďže spájateľnosť slova, stručne charakterizovanú ako schopnosť slova spájať sa s inými slovami, možno hodnotiť ako zložitý a mnohoaspektový jav, zameriame sa iba na isté aspekty jej prejavu v rámci bulharsko-slovenskej relácie. Bude to len slovo o fungovaní slova v texte/kontexte ako explikačnom rámci ilustrujúcom jeho použitie v danom význame heslového slova. Orientujeme sa na špecifiku spájateľnosti ekvivalentných slov v prekladovom slovníku a poukážeme na istý jav sťažujúci ich lexikografické spracovanie, ktorý možno charakterizovať ako nepredvídateľnosť spájateľnostných preferencií kognitívnych synonym v rámci slovných spojení.

Inšpiratívne sú pre nás práce Alexandry Jarošovej (1992, 1993) venované problematike spájateľnosti slov, ale najmä jej detailné analýzy výsledkov procesu tohto spájania, akými sú najmä lexikalizované spojenia. Plne súhlasíme s jej stanoviskom, že „dvojjazyčný slovník by mal popri ekvivalentoch stanovených na úrovni izolovaného slova a vychádzajúcich z jeho definície v jednojazyčnom slovníku ukazovať v oveľa väčšej miere ekvivalenty na úrovni nadslovných entít (kolokácií), prípadne systematicky označovať lexikálno-sémantické skupiny slov prednostne sa spájajúcich s lemov“ (Jarošová, 2003, s. 65). Uprednostňovanie takto chápanej textocentrickej pozície slova pri posudzovaní ekvivalentu v podstate korešponduje s teóriou prekladového ekvivalentu a obohacuje ju o ďalší rozmer.

V našej medzijazykovej bulharsko-slovenskej lexikografickej konfrontácii uplatňujeme princípy prekladového ekvivalentu, dôkladne teoreticky rozpracované najmä v slovenskej lingvistiky zásluhou predstaviteľov slovenskej rusistiky (Sekaninová, 1973, 1981, 1993 a ďalšie; Kollár, 1970, 1974 a ďalšie; Jarošová, 1994, 2003 a ďalšie), ktoré majú svojich zástancov aj medzi predstaviteľmi bulharskej lexikografie (Влахов, 1987), hoci sa v jej teórii ekvivalentu nevyhraňuje nejaké výraznejšie smerovanie. Prekladový ekvivalent je vlastne výsledkom reflexie textového fungovania slova, jeho sémantickej potencie spájať sa so slovami istého sémantického okruhu, v korelácii so súvzťažným pendantom cieľového jazyka, stavia teda na sémantickej spájateľnosti podmieňujúcej významové konkretizácie lexémy. No keď hovoríme o spájateľnosti slova, máme na mysli aj jeho lexikálnu spájateľnosť prezentujúcu konkrétny význam a dokladovanú typickými alebo ustálenými spojeniami tohto slova v exemplifikácii, ktorá prináša z hľadiska lexikografického spracovania dvojjazyčného slovníka oveľa viac úskalí. Hoci predmetom našich úvah je skôr lexikálna spájateľnosť, v krátkosti poukážeme na závažnú skutočnosť, ktorá vyplynula z konfrontácie spájateľnostných vzťahov súvzťažných lexém v oboch jazykoch, prezentujúcu ich odlišný denotačný potenciál.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0031/10 *Bulharsko-slovenský slovník*.

1. Sémantická spájateľnosť slova

1.1 Nediferencovanosť/zovšeobecnenosť pojmu bulharských slovies

Ukazuje sa, že bulharčina je v porovnaní so slovenčinou z hľadiska pomenovania najmä dejov všeobecnejšia. Spájateľnostné vzťahy mnohých slovies sú pre vyčleňovanie ich významov v bulharčine irelevantné, o čom svedčí aj častá absencia ilustračných príkladov v bulharských výkladových slovníkoch. Nediferencovanosť či zovšeobecnenosť pojmu pozorujeme najmä pri bulharských slovesách kvalifikujúcich výsledok deja, ktorých sémantická štruktúra môže pokrývať niekoľko významovo špecifikovanejších slovenských pendantov, avšak na ich konkretizáciu je nevyhnutná konfrontácia ich realizácií v texte. Na ilustráciu uvedieme bulharské sloveso *режа*, pre ktoré v jeho základnom význame „ostrým nástrojom rozdeľovať niečo, oddeľovať časti z niečoho“ nie je dôležitý spôsob vykonávania deja, nástroj, ktorým sa dej uskutočňuje (nôž, nožnice, píla, kosa), a preto možno v bulharčine okrem dreva, slamy, chleba rezať aj nechty, vlasy, látku, trávu a pod., kým pre slovenčinu je spájateľnosť slovesa *rezať* obmedzená na výrazy vzťahujúce sa iba na niektoré z uvedených objektov (*режа дърво – rezať al. píliť drevo; режа слама – rezať slamu; режа хляб – rezať al. krájať chlieb; режа нокти – strihať nechty; режа коса – strihať vlasy; режа плат – strihať látku; режа трева – kosíť trávu*). Na základe odlišnej sémantickej spájateľnosti slovesa *rezať* v slovenčine, prezentovanej rozdielnou syntagmatickou realizáciou, je potrebné vyčleniť až päť prekladových ekvivalentov: 1. rezať, 2. krájať, 3. strihať, 4. píliť, 5. kosíť. Zámerne sme na ilustráciu použili sloveso *rezať*, aby sme porovnali jeho spájateľnostnú potenciú s jeho ruským náprotivkom *резать*, dávnejšie prezentovanú D. Kollárom (1970, s. 62), ktorý dospel na základe medzijazykovej lexikálnej konfrontácie slovenčiny a ruštiny k podobnému záveru. Rozsah nediferencovanej lexiky v bulharčine, ako podobné slová so všeobecnejšou pojmovou extenziou nazýva S. Vlachov (Влахов, 1987, s. 59)², narastá s možnosťami prefixálnej derivácie mnohých slovies, ktorých prefixálna morféma modifikujúca význam ich slovesných základov prispieva k vyčleňovaniu ďalších významov (napr. *режа – нарежа, отрежа, порежа, срежа; кълям – накълям, скълям; надя – донадя, понадя, принадя, снадя; остря – изостря, наостря, подостря; ползвам се – възползвам се; ситня – наситня; троша – изпотроша, изтроша, натроша, потроша, строша* a mnohé ďalšie).

1.2 Viacintenčnosť bulharských slovies

V rámci sémantickej spájateľnosti slova v bulharsko-slovenskej relácii je vhodné spomenúť ešte jeden poznatok z našich doterajších výskumov. Bulharčina, na rozdiel od slovenčiny, disponuje množstvom lexém, ktoré majú jednotnú formu pre dva rozličné sémantické obsahy so spoločným sémantickým konštitutívnym príznakom. Integračná séma „zmena stavu nadobúdaním istého príznaku“ usúvzťažňuje jednak objektové slovesá so sémantickým obsahom „spôsobovať/spôsobiť zmenu stavu“, jednak subjektové slovesá so sémantickým obsahom „meniť/zmeniť svoj stav“, založené na rozličnej intencii slovesného deja, napr. *вледенявам/вледеня – 1. premieňať/premeniť na ľad, zmrazovať/zmraziť niečo (студът вледени земята – mráz zmrazil zem); 2. ľadovať/zľadovať (снегът*

² O diferenciacii pojmu z hľadiska historickej dimenzie pozri Němec (1980, s. 38).

вледенява – *sneh ľadovatie*). V rozpore s bulharskou teóriou, ktorá významový vzťah takýchto lexém (*вкаменявам, вкиселявам, вкостенявам* a pod.) hodnotí ako homonymný (Речник на българския език, 2002, s. 264 – 272; ďalej ПБЕ), pokladáme sémantickú spätosť ich významov za zreteľnú, ich diferenciaciu sa zakladá len na prítomnosti či neprítomnosti kauzátoru, resp. nositeľa alebo pôvodcu zmeny stavu sémantického objektu alebo subjektu (Košková, 2004, s. 17). Možno ich teda označiť ako viacintencné slovesá, ako tento jav nazýva J. Kačala (cit. podľa Jarošovej, 1992, s. 118), a lexikograficky ich spracúvať ako polysémické lexémy. O nevyhnutnosti textovej konkretizácie uvedených slovíčok pri vymedzení ekvivalentu, ako aj uvádzaní ilustrácií ich spájateľnosti v heslovej stati niet pochybností. Uvedená lexikálno-sémantická skupina bulharských slovíčok je problematická aj z hľadiska lexikografického spracovania v prekladovom slovníku, pretože nie vždy je možné stanoviť príslušný slovenský ekvivalent s rovnakou sémantickou charakteristikou, rovnakou intenciou slovesného deja, čo vyžaduje ich špecifické spracovanie. Možno to ilustrovať na slovese *вкочанявам*, ktorému v jednom z jeho dvoch významov v slovenčine zodpovedá subjektívne sloveso *kl'avieť, tuhnúť* (*вкочанявам от студ – kl'avieť* al. *тухnúť od zimy*), objektívne sloveso *вкочанявам* však nemá adekvátny jednoslovný slovenský ekvivalent, preto sa izosémovosť s východiskovou semémou rieši vytvorením opisného ekvivalentu *robiť meravým, robiť tuhým niečo, kl'avieť, meravieť, tuhnúť* (so zmenou vetnej konštrukcie) nemôže fungovať *студът ми вкочанява ръцете* nemožno preložiť **mráz mi robi meravé ruky*, ale tento sémantický obsah možno pretlmočiť subjektívnym slovesom *kl'avieť* v odlišnej syntactickej pozícii *ruky mi kl'avejú od mrazu*. Takéto prípady s rozdielnou sémantickou spájateľnosťou riešime uvedením poznámky v kurzíve (so zmenou vetnej konštrukcie):

ВКОЧАНЯВАМ – 1. *kl'avieť, tuhnúť: вкочанявам от студ – kl'avieť* al. *тухnúť od zimy*
 2. *какво robiť meravým, robiť tuhým niečo, kl'avieť, meravieť, tuhnúť* (so zmenou vetnej konštrukcie): *студът ми вкочанява ръцете – ruky mi kl'avejú od mrazu*.

2. Lexikálna spájateľnosť

Ako sme už uviedli, pod pojmom spájateľnosť slova máme na mysli jednak jej sémantickú dimenziu podmieňujúcu vymedzovanie jednotlivých významov danej polysémickej lexémy na základe typových slovných spojení, jednak lexikálnu spájateľnosť prejavujúcu sa v rámci konkrétneho významu slova (lexie). V druhom prípade ide o spájateľnosť slova v rámci typických a ustálených slovných spojení ilustrujúcich v slovníku daný význam, na túto spájateľnosť možno nazerať z rozličných uhlov pohľadu. Lexikálna spájateľnosť prináša celý rad otázok, ktoré sú kameňom úrazu lexikografického spracovania slov aj v rámci výkladového slovníka každého jazyka zvlášť, počnúc vystihnutím hranice medzi ustálenými a voľnými spojeniami cez problém identifikácie lexikalizovaných spojení až po otázku jazykovej normy regulujúcej syntagmatickú realizáciu systémových možností slov a jej obmedzení, ktoré nie sú motivované (Benkovičová, 1993, s. 133). Lexikografické spracovanie slov v dvojazyčnom slovníku v plnej miere odhaľuje asymetriu spájateľnosti ekvivalentných slov dvoch jazykov. Sústredíme sa iba na ekvivalentné slovné spojenia na úrovni kontextuálnej ekvivalencie, ilustrujúce postulovaný význam v dvojazyčnom slovníku so zreteľom na vymedzenie istej typológie odlišností. V posledných rokoch sa tak v bulharskej, ako aj v slovenskej lingvistike intenzívnejšie používa pomenovanie

kolokácia, ktoré vo svojom najširšom význame zamieňa pomenovanie **slovné spojenie** (Jarošová, 2007, s. 81 – 102; Баракова, 1995, s. 245), ale pre nejednoznačnosť jeho vymedzenia zatiaľ s týmto termínom nepracujeme. Mimo našej pozornosti ostávajú frazémy, ktoré majú svoje špecifické postavenie, viacslovné termíny a motivačne odlišné lexikalizované spojenia s odlišným lexikálnym obsadením, označujúce v oboch jazykoch obsahovo identické pojmy, ktoré sú síce z hľadiska vnútornej formy zaujímavé (*акт за раждане – rodný list, единен граждански номер – rodné číslo, нотариален акт – list vlastníctva, свидетелство за съдимост – výpis z registra trestov, телефонен код на населено място – predvoľba* a pod.), ale z hľadiska spájateľnosti ekvivalentnej lexie nerelevantné.

2.1 Odlišná štruktúrácia ekvivalentných spojení

Rozdiel v spájateľnosti slova v medzijazykovej konfrontácii sa často dotýka formálnej stránky slovných spojení, prejavuje sa v ich odlišnej štruktúre, v povrchovom stvárnení. Štruktúru nezhodnosť pozorujeme najmä pri adjektívno-substantívnych spojeniach, či už voľných, alebo v platnosti viacslovného pomenovania, hoci v niektorých konkrétnych prípadoch je stanovenie hranice medzi nimi problematické. Nemožnosť vyjadriť atributívny vzťah adjektíva bulharského spojenia príslušným adjektívom v slovenčine vyplýva zvyčajne z jeho zúženej alebo výlučnej spájateľnosti predurčenej normou, zriedkavejšie z neexistencie takého adjektíva v cieľovom jazyku (platí to rovnako aj v opačnom pomere). Napr. adjektívum *надморски*, ktoré má obmedzenú spájateľnosť aj v bulharčine, popri odbornom nominačnom spojení, v ktorom sa výlučne uplatňuje jeho slovenský ekvivalent *надморска височина – nadmorská výška*, má schopnosť spájať sa aj s inými slovami *надморски скали, надморско дере, надморски център*, ktorým v slovenčine zodpovedajú iba syntagmatické konštrukcie s nezhodným prívlastkom *скалы над мором, стрмина над мором, средиско над мором*. Podobne bulharskému adjektívu *растителен – rastlinný*, s približne rovnakým rozsahom spájateľnosti v oboch jazykoch, v spojení *растителна зацита* zodpovedá v slovenčine spojenie s nezhodným prívlastkom *охрана растлин*. Hoci má bulharčina ako analytický jazyk skôr tendenciu utvárať nominačné spojenia s atributívnym substantívom (*мач по водна топка – vodnopólový zápas; масло за чай – čajové maslo; мелачка за месо – mäsový mlynček, мlynček на месо; бременност с рисков фактор – rizikové tehotenstvo; орган на речта – rečový orgán; кабинет в сянка – tieňový kabinet; надценка за вноса – dovozná prírážka; тенис на маса – stolný tenis; хоккей на лед – ľadový hokej* a pod.), v mnohých prípadoch disponuje alternatívnymi výrazovými prostriedkami, v ktorých je adjektívne a substantívne vyjadrenie atribútu často vzájomne zameniteľné. Princiálna možnosť konkurencie adjektíva s atributívnym substantívom, ktorú v slovenčine v rámci vzťahových adjektív veľmi precízne analyzovala M. Nábělková (1993, s. 69 – 79), sa teda rovnakým spôsobom prejavuje aj v bulharčine (*диабетичен хляб/хляб за диабетици – diabetický chlieb, chlieb pre diabetikov; инвалидна пенсия/пенсия за инвалидност – invalidný dôchodok; ипотечен заем/заем срещу ипотечка – hypotekárna pôžička; лотариен билет/билет от лотарията – lós, žreb* a pod.). Z lexikografického hľadiska pokladáme za vhodné uvádzať v exemplifikácii substantívnej zložky spojenia ako heslového slova obe konkurenčné formy, aj s vedomím, že objem slovníka značne narastie. Pre slovník však bude obohatením poskytovať informácie o rozličných možnostiach spájateľnosti daného slova.

2.2 Odlišná motivácia ekvivalentných spojení

Dotýka sa najmä nominálnych spojení, v ktorých rozlišujúci sa komponent spojenia vystupuje buď vo svojom priamom význame (*бащин език – materinský jazyk; етническа група – národnostná menšina; нисък поклон – hlboká poklona; околна среда – životné prostredie* a pod.), alebo vo svojom odvodenom, sekundárnom význame, ktorý má zväčša metaforický alebo metonymický základ (*бели кахъри – malé starosti; главна квартира – hlavný stan; дълго кафе – slabšia káva; мъртва тишина – hrobové ticho; сериен убиец – masový vrah; химически молив – atramentová ceruzka* a pod.). Ide o spojenia, v ktorých sa prejavuje špecifika jazykov stvárniť danú skutočnosť osobitými výrazovými prostriedkami. Niektoré z nich reflektujú svojrázny historický vývin, čo možno ilustrovať príkladmi, ktoré potvrdzujú staršie zistenie V. Blanára (1990, s. 119) o bulharských slovesách *стоя – седя – лежа*, vytvárajúcich užšie synonymné vzťahy ako ich pendanty v západoslovanských a východoslovanských jazykoch, pretože komponent <ostávať, zdržiavať sa, byť uložený> sa v nich uplatňuje výraznejšie. Jeho konštatovanie vyplývajúce z lexikálno-sémantickej analýzy historických textov dosvedčujú aj lexikalizované spojenia súčasného jazyka *лежа в затвора – sedieť vo väzení; лежа на яйца – sedieť na vajciach; стоя в къщи – sedieť doma; стои мирен – a)* (výzva k dieťaťu) *сед' pokojne; b)* (povel psovi) *lež pokojne*.

2.3 Odlišná spájateľnosť synonym v ekvivalentných spojeniach

Problém sa dotýka uplatňovania a zámény synonymických výrazov v ekvivalentných spojeniach a ich čiastočne sa prekrývajúcej alebo odlišnej spájateľnosti. Tu je potrebné rozlišovať obmedzenie spájateľnosti vyplývajúce z jemných významových diferenciácií synonym a obmedzenie spájateľnosti synonym spĺňajúcich podmienky významovej a funkčnej rovnocennosti dané normou, ktoré nie je sémanticky motivované. J. Dolník (1996, s. 127) uvádza, že pri kognitívnych synonymách je účelné hovoriť o sekundárnych komponentoch odlišujúcich členy radu, ktoré nemajú vplyv na pravdivostné podmienky, kým pri čiastkových synonymách ich dištinktívne komponenty vplývajú na tieto podmienky. Pokúsime sa poukázať na obidva prípady v rámci medzijazykovej konfrontácie a ich lexikografického spracovania.

2.3.1 Obmedzenie spájateľnosti vyplývajúce z jemných významových diferenciácií synonym

Rozdiely dištinktívnych príznakov synonym možno ilustrovať na možnosti/nemožnosti vzájomnej zameniteľnosti adjektív *кафяв, кестеняв – hnedý, gaštanový*, pričom je zaujímavé upozorniť na aktualizáciu ich výkladov vo výkladových slovníkoch. Bulharské adjektívum *кафяв – hnedý* sa v najnovšom slovníku bulharského jazyka vykladá ako „ktorý má farbu praženej kávy – medzi žltou a čiernou“ (РБЕ, 1993, s. 305) a exemplifikuje sa spojeniami *кафяви очи – hnedé oči, кафява почва – hnedá pôda, кафяви каменни възлища – hnedé kamenné uhlie*, v staršom slovníku (Речник на съвременния български книжовен език, 1955, s. 593; ďalej РСБКЕ) sa jeho výklad definuje „ktorý má farbu kávy“ a dokladá sa synonymami *шоколаден, кестеняв*, čím vymedzuje synonymickú platnosť oboch výrazov. Existuje isté napätie medzi normou a jazykovou praxou, pretože norma obmedzuje jeho použitie v spojení *hnedé vlasy – кестенява коса – gaštanové vlasy*

aj napriek tomu, že jazyková prax prináša množstvo príkladov používania tohto spojenia *кафява коса*. Adjektívum *кестеняв* sa v novšom slovníku vykladá „ktorý má hnedú farbu ako zrelý gaštan“ (РБЕ, 1993, s. 375) a exemplifikuje sa spojeniami *кестенява коса* – *gaštanové vlasy*, *кестенява косина* – *hnedá srst'*, *кестеняви мустаци* – *hnedé fúzy*; kým v staršom slovníku sa vykladá ako „ktorý má farbu gaštana, svetlohnedý“. Slovenský výklad adjektíva *hnedý* „zafarbený ako zrelý plod gaštana, ako pražená káva, ako čokoláda“ a adjektíva *gaštanový* „majúci farbu zreých gaštanov, hnedočervený“ (Slovník slovenského jazyka. I. diel. a – k, 1959, s. 429; ďalej SSSJ) umožňuje ich vzájomnú zameniteľnosť v spojení *hnedé vlasy*, *gaštanové vlasy*. Ako vyplýva z diferencných príznakov, odlišne hodnotených v oboch jazykoch, vzájomná zámena synonym *кафяв*, *кестеняв* – *hnedý*, *gaštanový* v uvedených spojeniach nie je vždy možná.

2.3.2 Preferovaná spájateľnosť jedného z absolútnych (úplných, kognitívnych) synonym

Z hľadiska teórie, ale aj z hľadiska lexikografického spracovania sú zaujímavejšie prípady preferovanej spájateľnosti jedného z absolútnych (úplných, kognitívnych) synonym v konkrétnych spojeniach, výrazne sa uplatňujúcej pri dvojiciach pôvodného a prevzatého slova (napr. *арест/затвор*, *аграрен/селскостопански*, *лекарски/медицински*, *паришен/финансов*, *правен/юридически* a mnohé ďalšie). Za všetky možno toto sémanticky nemotivované obmedzenie normy ilustrovať na adjektívach *пряк* a *директен* vo význame „bezprostredne zúčastnený, bezprostredný“, ktoré sú vzájomne zameniteľné v spojeniach *пряка/директна връзка* – *priate spojenie*; *пряко/директно осветление* – *priate svetlo*; *пряк/директен телефон* – *priata (telefónna) linka*, ale pre spojenie *priaty vlak* norma pripúšťa iba spojenie *директен влак*, hoci sa v poslednej dobe často narúša nenáležitým *пряк влак*. Možnosť či nemožnosť syntagmatických kombinácií v tomto konkrétnom prípade nie je sťažená možnosťou zámeny slovenského adjektíva *priaty*, lebo jeho synonymum *direktný* má status hovorového zastaraného slova.

2.3.3 Na záver chceme poukázať na nepredvídateľnosť preferencie spájateľnosti konkrétneho synonyma na príklade nie tak dávno utvoreného pomenovania *Европейски съюз* – *Európska únia*, pričom sa môžeme opierať o analýzu L. Dvonča (1994, s. 217) o používaní slov *únia*, *zväz*, *spolok*, *spoločenstvo* vo význame „vzniknutý útvar spojením štátov“ v súčasnej slovenčine. Poukazujúc na odlišné výklady týchto slov v slovenských slovníkoch autor konštatuje, že slovo *únia* sa začína používať vo väčšej miere ako v minulosti. Novoutvorený názov sa tak vyčlúča z radu zhodne utváraných názvov spoločenstva štátov v oboch jazykoch (*Австралийски съюз* – *Austrálsky zväz*; *Съветски съюз* – *Sovietsky zväz*; *Люблинска уния* – *Lublinská únia*; *Общност на независимите държави* – *Spoločenstvo nezávislých štátov* a pod.). Preto je dôležité, aby konkrétny význam slova v prekladovom slovníku dokladali všetky jeho synonymné ekvivalenty prezentované ilustratívnymi syntagmami v exemplifikácii. Lexikografickú prácu, či už na výkladovom, alebo prekladovom slovníku, by značne uľahčila normatívna príručka spájateľnosti slov, o ktorej potrebe písala naša jubilančka už pred takmer desiatimi rokmi (Jarošová, 1993, s. 275).

Naším cieľom bolo upozorniť na niektoré aspekty textovej konkretizácie slova s ohľadom na jeho sémantickú i lexikálnu spájateľnosť z pohľadu medzijazykovej konfrontácie.

Na vybraných slovných spojeniach sme poukázali na isté typy asymetrie spájateľnosti ekvivalentných slov v dvojazyčnom slovníku a snažili sme sa poskytnúť východisko pre ich lexikografické spracovanie.

Literatúra

- БАРАКОВА, Пенка: Прилагателни с минимален колокационен обхват в съвременния български книжовен език. In: Български език, 1995, год. XLV, кн. 3, с. 245 – 248.
- ВЛАХОВ, Сергей: Речников превод и контекстуален превод. In: Езикови проблеми на превода (Руски език). София: Наука и изкуство 1987, с. 51 – 64.
- РБЕ: Речник на българския език. Том 7. К – координати. София: Издателство на БАН 1993. 768 с. ISBN 954-430-193-3.
- РБЕ: Речник на българския език. Том 2. В. София: Академично издателство Проф. Марин Дринов, ЕТ ЕМАС 2002. 768 с. ISBN 954-8793-41-5.
- РСБКЕ: Речник на съвременния български книжовен език. Том 1. А – К. София: Институт за български език БАН 1955. 682 с.
- BENKOVIČOVÁ, Jana: Medzijazykové lexikálne porovnávanie na úrovni reči. In: Dolník, J. – Benkovičová, J. – Jarošová, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava: Veda 1993, s. 123 – 138. ISBN 80-224-0344-X.
- BLANÁR, Vincent: O vývinových zákonitostiach čiastkových lexikálno-sémantických systémov. In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 116 – 122.
- DOLNÍK, Juraj: Opis synonymického bohatstva slovenčiny. In: Jazykovedný časopis, 1996, roč. 47, č. 2, s. 125 – 128.
- DVONČ, Ladislav: Používanie slov *únia, združenie, zväz, spolok, aliancia a spoločenstvo* v súčasnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 4, s. 212 – 218.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 2, s. 116 – 125.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spájateľnosť slov a jazyková norma. In: Kultúra slova, 1993, roč. 27, č. 9 – 10, s. 270 – 276.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Východiská dvojazyčnej lexikografie (konfrontačná semaziológia a onomaziológia). In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 1, s. 19 – 30.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Impulzy korpusovej lingvistiky pre dvojazyčnú lexikografiu: medzi textovou a slovníkovou ekvivalenciou. In: Jazykovedný časopis, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 59 – 68.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vymedzenia kolokácií. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102.
- KOLLÁR, Dezider: Prekladový význam – jeho podstata a problémy. In: Slavica Slovaca, 1970, roč. 5, č. 1, s. 48 – 65.
- KOLLÁR, Dezider: Špecifikum systémového opisu lexiky v konfrontačnom pláne. In: Československá rusistika, 1974, roč. 19, č. 2, s. 74 – 80.
- KOŠKOVÁ, Mária: Denominálne stavové rezultáta v bulharčine a slovenčine (so zreteľom na ich lexikografické spracovanie). In: Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 1, s. 16 – 25.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov). Bratislava: Veda 1993, s. 69 – 79. ISBN 80-224-0352-0.
- NĚMEC, Igor: Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1980. 193 s.

- SEKANINOVÁ, Ella: Význam lexikálnej jednotky z konfrontačného aspektu. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička – I. Poldauf. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 113 – 120.
- SEKANINOVÁ, Ella: Prekladové ekvivalenty v dvojazyčnej lexikografii. In: Československá rusistika, 1981, roč. 26, s. 101 – 11.
- SEKANINOVÁ, Ella: Dvojazyčná lexikografia v teórii a v praxi. Bratislava: Veda 1993. 251 s. ISBN 80-224-0373-3.
- SSJ: Slovník slovenského jazyka. I. diel. a – k. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

Collocability of a Word in a Bilingual Dictionary

The following study focuses on some aspects of the complex and multi-aspect phenomenon of words collocability within the Bulgarian-Slovak relation whilst resting on the results of the lexicographic work on Bulgarian-Slovak Dictionary. Lexicographic words processing in bilingual dictionary fully uncovers the asymmetry of equivalent lexemes collocability of two languages. The aim of the author is to call attention to some aspects of text concretisation of a word with respect to its semantic and lexical collocability. With the help of selected word phrases, she points to certain types of asymmetry of equivalent words collocability in a bilingual dictionary and suggests a starting point for their lexicographic processing.

Mgr. Mária Košková, CSc.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: maria.koskova@savba.sk

Valencia slovenských a poľských adjektív¹

Marta Vojteková

1. V príspevku stručne predstavujeme vznik pojmu valencia a jeho súčasné chápanie. Uvedený pojem vymedzujeme vo vzťahu k adjektívam, uvádzame valenčné obmedzenia tohto slovného druhu a formálne typy adjektívnej valencie. Podrobne analyzujeme stav a spôsob zachytenia valencie adjektív v lexikografických príručkách slovenčiny a poľštiny. Na základe tejto analýzy vyčleňujeme hlavné problémy v oblasti lexikografického spracovania valencie. Prostredníctvom konfrontácie valencie vybranej vzorky slovenských a poľských adjektív ilustrujeme vysokú mieru rozdielov, ktorá súvisí najmä s odlišnou frekvenciou a distribúciou tohto javu. V príspevku načrtávame model konfrontačného spracovania heslového slova, ktorý by mohol slúžiť ako východisko pre širšie lexikografické spracovanie s využitím informačnej základne národných korpusov slovenčiny a poľštiny. V centre tohto konfrontačného spracovania stoja najmä lexémy podliehajúce jazykovej interferencii v najvyššej miere, t. j. formálne totožné alebo podobné lexémy vyjadrujúce rovnaký význam odlišným valenčným vzorcom.

2. Vznik pojmu valencia

Vznik modernej valenčnej teórie sa kladie do 20. storočia, ale počiatky vzniku valenčnej idey siahajú do stredoveku. Za predchodcov valenčnej teórie možno považovať rakúskeho psychológa a filozofa jazyka Karla Bühlera (*Sprachtheorie*, 1934) a nemeckého filológa Waltera Porziga (*Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*, 1934; *Das Wunder der Sprache*, 1950). K. Bühler je autorom teórie konotácie, podľa ktorej sa uvedením ľubovoľného výrazu do textu otvárajú v jeho susedstve prázdne pozície pre ďalšie výrazy reprezentujúce určité lexikálno-gramatické triedy slov. Schopnosť výrazov otvárať pozície, teda konotovať elementy kontextu, je predpokladom tvorby koherentného textu na základe stálych syntaktických schém reprodukovaných v každej individuálnej výpovedi. W. Porzig predstavil koncepciu syntaktických polí. Podľa neho isté výrazy, najmä slovesá a prídavné mená, predstavujú centrum gravitačného poľa, ktoré priťahuje iné výrazy dopĺňajúce ich obsah. Sloveso alebo prídavné meno so svojimi otvorenými pozíciami tvorí pre výrazy určitej sémantickej kategórie tzv. elementárne syntaktické pole. Rozdiel medzi uvedenými koncepciami spočíva v tom, že Bühler sa zamerl na syntakticko-morfologický mechanizmus tvorby textu, kým Porzig na sémantické dopĺňanie výrazov (Buttler, 1976, s. 9).

Za skutočného tvorca modernej valenčnej teórie sa považuje francúzsky syntaktológ L. Tesnière (*Éléments de syntaxe structurale*, 1959), ktorý chápe valenciu ako schopnosť slovesa viazať na seba určitý počet aktantov. Jeho teória sa opiera o rozlišovanie aktantov a cirkumstantov, pričom klasifikácia aktantov je vedená sémanticky a pri vymedzení cirkumstantov rozhoduje formálne kritérium. Tesnièreova teória je verbocentrická a monistická (Ivanová, 2006, s. 15).

¹ Táto štúdia bola vytvorená realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

3. Chápanie valencie

Vo vzťahu k valencii možno vymedziť dva základné prístupy. V prvom chápaní je valencia považovaná za povrchový morfológicko-syntaktický jav, pričom v centre pozornosti stojí zachytenie počtu valenčných doplnení a podoby podradených členov. V druhom chápaní sa dôraz kladie na sémantickú závislosť medzi prvkami, pričom syntaktické schémy a flektívna podoba členov predstavujú len vonkajšiu reprezentáciu (Buttler, 1976, s. 10). Z uvedeného vyplýva, že valenciu možno skúmať na troch rovinách: 1. na štruktúrálnej (kvantitatívnej) rovine (predmet: počet doplnení); 2. na morfológicko-syntaktickej rovine (predmet: morfológicko-syntaktická podoba doplnení); 3. na lexikálno-sémantickej rovine (predmet: sémantická charakteristika doplnení).

Niektorí autori skúmajú valenciu len na prvých dvoch rovinách, autori Valenčného slovníka slovenských slovies (Nižníková – Sokolová a kol., 1998; ďalej VSSS) k nej však pristupujú ako ku komplexnému javu, ktorý syntetizuje všetky uvedené roviny, a definujú ju ako schopnosť slov viazať na seba istý počet ďalších jazykových jednotiek (doplnení, participantov) a určovať ich tvarové a významové vlastnosti (s. 7).

4. Valencia adjektív

V jazykovednej literatúre sa termín valencia spočiatku spájal so slovesami, až neskôr sa začal používať aj v súvislosti s inými slovnými druhmi, najmä substantívami, adjektívami a príslovkami. Argumenty v prospech používania pojmu valencia aj pri iných slovných druhoch než pri slovesách podávajú zástancovia sémantickej koncepcie valencie. Rozlišujú dve triedy lexém: lexémy so zatvoreným významom, ktoré si nevyžadujú sémantické doplnenia, a lexémy s otvoreným významom, ktoré si vyžadujú členy dopĺňajúce ich obsah. V ich chápaní teda valencia závisí od stupňa sémantickej úplnosti výrazu, a preto je príznačná nielen pre slovesá, ale aj pre iné slovné druhy (Buttler, 1976, s. 17).

5. Valenčné obmedzenia adjektív

Schopnosť viazať na seba ďalšie jazykové jednotky majú len niektoré adjektíva, pričom možno vyčleniť niekoľko valenčných obmedzení. Prvé obmedzenie vyplýva z ich syntaktickej funkcie. O valencii možno uvažovať len v predikatívnej a doplnkovej funkcii adjektív, porov. *Môj priateľ nebol spokojný s odpoveďou. Pískal si spokojný s prácou. – Mimo wszystko był zadowolony z zakupu. Pogwizdywał zadowolony z dzieła.* So syntaktickou funkciou je úzko spojená sémantika adjektív, čo znamená, že v atributívnej pozícii sa prioritne využívajú vzťahové adjektíva a v predikatívnej funkcii zase hlavne kvalifikačné adjektíva. Valencia je teda relevantná pre kvalifikačné adjektíva, ktoré okrem dominantnej predikatívnej funkcie môžu vystupovať aj v doplnkovej funkcii. Vzťahové a privlastňovacie adjektíva sú z tohto hľadiska obmedzené. O valenčných obmedzeniach možno hovoriť aj pri tvaroch komparatívu a superlatívu, ktoré sa v porovnaní s pozitívom formálne vyjadrujú obmedzeným počtom prostriedkov: komparatív spojkami *ako, než – jak, niż* (v poľštine sú považované za komparatívne predložky) a predložkou *od*; superlatív predložkovými pádmami s predložkami *z (zo), spomedzi, medzi – z (ze), spośród, między*. Valencia napokon súvisí aj so slovotvornou stránkou adjektív. Najvyššou mierou valenčného potenciálu disponujú slovotvorne motivované deverbatívne adjektíva, porov. *dlhovať susedovi – dlžný susedovi*.

6. Formálne typy adjektívnej valencie

Formálne typy adjektívnej valencie tvoria: a) bezpredložkové pády substantív alebo ich ekvivalentov (*hodný lásky – godny monarchy*), b) predložkové pády substantív alebo ich ekvivalentov (*mierny v jedení – korzystny dla dziecka*), c) infinitív (*ochotný pomôcť, povinný vysvetliť – zdolny robić*), d) vedľajšia veta (*Som zvedavý na to, ako sa to skončí/čo z toho bude/či príde. – Są rozczarowani tym, że trwa to tylko chwilę.*). Infinitívnymi doplneniami po menných tvaroch adjektív a iných slovných druhoch vo funkcii predikatívov sa venuje vo svojej štúdii R. Panocová (2011, s. 364 – 368).

7. Klasifikácia adjektívnych doplnení

J. Panevová (1978) člení doplnenia (v tom aj adjektívne) na: a) vnútorné a voľné, b) obligátne a fakultatívne. Vnútorné doplnenie (aktant, participant) sa pri jednom výraze môže vyskytovať iba raz a vyskytuje sa pri obmedzenom počte výrazov. Na povrchovej rovine je reprezentované členmi objektového typu a príslovkovým určením pôvodu a výsledku. Rozlišujú sa vnútorné doplnenia sémanticky obligátne a sémanticky fakultatívne. Tak obligátne, ako aj fakultatívne doplnenia sú súčasťou valenčného rámca adjektíva. Voľné doplnenie môže rozvíjať akýkoľvek výraz a pri jednom adjektíve sa môže vyskytovať aj viackrát. Na povrchovej rovine je reprezentované adverbialnými určeniami. Voľné doplnenia sa delia na sémanticky obligátne a sémanticky fakultatívne. Obligátne voľné doplnenia sú súčasťou valenčného rámca, kým fakultatívne voľné doplnenia doň nepatria. Pri protiklade vnútorný – voľný ide o sémantický typ samotného doplnenia, t. j. aký druh informácie daný člen do štruktúry prináša, či informáciu o objekte deja, adresátovi, pôvode (aktant) alebo o okolnostiach (voľné doplnenie). Protiklad obligátny – fakultatívny sa týka nutnosti tohto doplnenia vo vzťahu k nadradenému výrazu: bez sémanticky obligátneho doplnenia nie je význam nadradeného výrazu kompletný. Niektoré sémanticky obligátne doplnenia musia byť v povrchovej stavbe vety realizované (povrchovo vypustiteľné obligátne doplnenia), iné realizované nemusia byť (povrchovo vypustiteľné obligátne doplnenia). Valenčný rámec výrazov podľa J. Panevovej tvoria: a) obligátne vnútorné doplnenia (bez ohľadu na ich povrchovú vypustiteľnosť), b) fakultatívne vnútorné doplnenia, c) obligátne voľné doplnenia. Mimo valenčného rámca stoja fakultatívne voľné doplnenia (porov. Radzímová, 2004, s. 10, 15).

VSSS rozlišuje doplnenia valenčné a nevalenčné. Valenčné doplnenia (participanty, aktanty) delí na: a) obligátne, teda také, ktoré sa vo valenčnej štruktúre musia realizovať vždy; b) potenciálne, ktoré sa za istých podmienok môžu vo výpovedi vynechať. Fakultatívne, čiže voľné doplnenia nepovažuje za participanty valenčnej štruktúry slovesa, ale za nevalenčné doplnenia. Slovník zachytáva len doplnenia valenčné: a) obligátne, b) potenciálne. Rozlišuje sa v ňom 27 sémantických typov väzobného pravovalenčného participanta – objekty – a 8 typov nevazobného pravovalenčného participanta – adverbiale (Nižníková – Sokolová a kol., 1998, s. 29).

Z uvedeného je zrejmé, že jednotlivé pramene sa čiastočne rozchádzajú v tom, čo patrí do valenčného rámca lexikálnej jednotky. Podľa nášho názoru je z hľadiska získavania jazykových kompetencií dôležité poznať rozdiely nielen v obligátnych, ale aj vo fakultatívnych doplneniach, a preto ich v relevantných prípadoch zahrňame do analýzy vybraných lexii.

Na rozlíšenie sémantickej obligátnosti a fakultatívnosti slúži Panevovej dialógový test. Jeho podstata spočíva v tom, že na otázku týkajúcu sa obligátneho doplnenia nie je možné odpovedať „Neviem.“, pričom hranicu medzi obligátnymi a fakultatívnymi doplneniami je niekedy ťažké určiť (bližšie porov. Panevová, 1978).

8. Stav spracovania valencie adjektív v slovenskej a poľskej lexikografii

Valencia adjektív nemá doposiaľ komplexnejšie, samostatné spracovanie ani v slovenskej, ani v poľskej lexikografii. Pri akýchkoľvek pochybnostiach týkajúcich sa valencie sa preto môžeme opierať len o existujúce výkladové slovníky slovenského a poľského jazyka. Do akej miery tieto slovníky zohľadňujú valenciu, poukážeme prostredníctvom spôsobu jej zachytenia v jednotlivých prameňoch a zároveň sa pokúsime pomenovať základné problémy v oblasti lexikografického spracovania valencie.

Zo slovenských lexikografických diel sme stav spracovania valencie adjektív analyzovali v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968), Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) a Slovníku súčasného slovenského jazyka (A – G, 2006; H – L, 2011). V poľštine sme podrobili analýze Słownik języka polskiego (1996), Nowy słownik poprawnej polszczyzny (1999) a Inny słownik języka polskiego (2000). Všetky uvedené pramene spája to, že sa prioritne zameriavajú na zachytenie valenčných doplnení väzobnej povahy, a preto sa v textovej časti k príslušným slovníkom nepoužíva termín valencia, ale väzba alebo rekcia.

8.1 Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968; ďalej SSJ) väzbu zaraďuje medzi gramatické údaje. Pri polysémantických adjektívach na ňu poukazuje prostredníctvom explicitnej informácie uvedenej za číslom príslušného významu a pred jeho výkladom, pri monosémantických adjektívach ju uvádza bezprostredne pred výkladom významu. Informácia je doplnená exemplifikáciami, ktoré ilustrujú, v akých typických spojeniach, kontextoch či väzbách sa slová v danom význame používajú.

mierny prid.

3. (v čom) striedmy: *m. v jedení, v pití*

8.2 Najnovšie vydanie **Krátkeho slovníka slovenského jazyka** (2003; ďalej KSSJ) väzbu ako osobitný gramatický údaj neuvádza. Na jej signalizáciu slúžia výlučne dokladové spojenia (exemplifikácie), ktoré ukazujú, ako sa výkladové slovo uplatňuje v kontexte a akú má spájateľnosť. Pri adjektívach sa využívajú dokladové spojenia, do ktorých slová vstupujú v konkrétnej dorozumievacej situácii. Sú to spojenia typické, reprezentatívne, všeobecne známe, živé a reprezentujúce súčasný úzus.

zvedavý prid.

2. *byť z. zaujímať sa o výsledok niečoho, o niečo: je z. na nového suseda, na stav zápasu; som z., ako sa to skončí, čo z toho bude, či príde*

8.3 V existujúcich dvoch zväzkoch **Slovníka súčasného slovenského jazyka** (A – G, 2006; H – L, 2011; ďalej SSSJ) sa väzba (reakcia) uvádza rovnako ako v SSJ, a to prostredníctvom explicitnej informácie uvedenej za číslom príslušného významu a pred jeho výkladom pri polysémantických slovách alebo v záhlaví hesla pri monosémantických slovách. Spolu s príslušnou väzbou sa navyše uvádza údaj v prísudku, ktorý sa týka výlučného

alebo preferenčného fungovania niektorého z významov v istej syntaktickej funkcii. Údaj o väzbe informuje navyše o spájateľnosti so živým alebo neživým objektom, porov. *divý* (za kým, za čím). Informácia je rovnako ako v SSSJ doplnená exemplifikáciami, ktoré ilustrujú syntagmatickú potencialitu heslového slova, tak kategoriálnu (spájateľnosť na úrovni slovného druhu), ako aj kolokačnú (lexikálnosémantickú).

divý *divá divé* príd.

8. v prísudku (za kým, za čím; do čoho) ► vášnivo, veľmi silno túžiaci: *deti sú divé za cukrom, za sladkosťami; byť d. za peniazmi, za majetkom; byť d. do módných výstrelkov; Róbert je oplán a ona bola za ním celá divá.* [Vč 1980]; *Šarvanci sú z neznámych dôvodov celí diví do katalógov všetkého druhu.* [F. Cádra]

8.4 Trojzväzkový **Słownik języka polskiego** (1996; ďalej SJP) ilustruje typické syntaktické spojenia, do ktorých v danom význame vstupuje lexéma, výlučne dokladovými spojeniami, ktoré nasledujú po výklade významu a ktoré charakterizuje všeobecná používanosť, aktuálnosť, typickosť a správnosť.

przychylny ~ni, ~niejszy

1. «dobrze, przyjaźnie usposobiony do kogoś; będący wyrazem zyczliwości»: *Przychylna widownia. Być dla kogoś (kogoś) przychylnym. Patrzeć na coś niezbyt przychylnym okiem.*

8.5 Jednozväzkový **Nowy słownik poprawnej polszczyzny** (1999; ďalej NSPP) väzbu podáva pri jednotlivých významoch v podobe syntaktických schém označených štvorčekom, ktoré dopĺňajú príklady ilustrujúce typickú spájateľnosť výrazov. Cieľom NSPP je informovať nielen o tom, ako správne hovoriť a písať, ale aj o tom, ako nehovoriť a akým chybám sa vyhýbať. Preto sa v slovníku uvádzajú aj nesprávne a zriedkavé väzby, ktoré sú explicitne označené. V slovníku sa navyše zátvorkami odlišujú fakultatívne doplnenia od obligátnych doplnení.

wygodny *st. w. wygodniejszy*

1. «pełen wygód, zapewniający wygodę; taki, którym dobrze i przyjemnie jest się posługiwać»: *Wygodne buty. Wygodne łóżko.* □ W. dla kogoś (*nie*: na kogoś, *nie*: komuś) (*używane z rzeczownikami konkretnymi*): *Te buty są dla mnie wygodne (nie: na mnie wygodne, nie: mi wygodne).* □ W. dla kogoś, *rzad.* komuś (*używane z rzeczownikami abstrakcyjnymi*): *Jego postępowanie było dla mnie, rzad. mi, wygodne.* □ W. do czegoś: *Samochód wygodny do jazdy po mieście.* □ W. w czymś: *Urządzenie wygodne w obsłudze.*

8.6 Dvojzväzkový **Inny słownik języka polskiego** (2000; ďalej ISJP) valenciu adjektív signalizuje až trojakým spôsobom: 1. syntaktickou schémou, ktorá je súčasťou gramatickej charakteristiky lexikálnej jednotky umiestnenej na margu hesla, pričom v schéme sú odlišené fakultatívne doplnenia od obligátnych; 2. prostredníctvom tzv. kontextových definícií predstavujúcich definovanú jednotku v jej prirodzenom kontexte, ktorý informuje o jej syntaktickej aj lexikálnej spájateľnosti; 3. príkladmi, ktoré ilustrujú použitie výrazov (syntaktickú aj lexikálnu spájateľnosť), pričom príklady sú usúvzťažnené so syntaktickými schémami (napr. prostredníctvom dodržania poradia členov syntaktickej schémy) aj

s kontextovými definíciami (napr. definícia všeobecne opisuje kontext použitia danej lexikálnej jednotky a príklady ho konkretizujú).

obojetny, *ni*, *niej·szy*.

1 Ktoś, kto jest **obojetny** wobec jakichś spraw lub ludzi, nie zajmuje się nimi lub okazuje im brak zainteresowania. *Dlaczego pismo pozostaje obojetne wobec wszelkich zmian w sztuce?... zimny i obojetny na wszystko, co nas porusza... Twoje kłopoty nie pozwalają mi być obojetną.* ► Także o czymś charakterystycznym dla takiej osoby, np. o jej zachowaniu. *... obojetne reakcje... Z resztą pracowników łączyli go obojetne, raczej poprawne stosunki.*

PRZ ST
[[wobec-D/
na-B/dla-D]]²

2 **Obojetna** nam sprawa, rzecz lub osoba nie wywołuje w nas żadnych uczuć, ani negatywnych ani pozytywnych, i nie ma dla nas znaczenia. *Jest mi całkowicie obojetne, co się z nim stanie. Sprawy narodowościowe były dla niego obojetne. Rozmawialiśmy na obojetne tematy.*

PRZ ST
[[C/dla-D]]

Uvedené slovníky zohľadňujú všetky formálne typy adjektívnej valencie: a) bezpredložkový pád substantíva alebo jeho ekvivalentu, b) predložkový pád substantíva alebo jeho ekvivalentu³, c) infinitív, d) vedľajšiu vetu. Pri uvádzaní valenčných vzorcov typu adjektívum + bezpredložkový/predložkový pád a ich dokladovaní sa v uvedených slovníkoch využívajú: a) konkrétne substantíva, b) opytovacie zámená, c) neurčité zámená, pričom pre model využívajúci konkrétne substantíva platí najvyššia miera komunikatívnosti. Porovnaj modely v jednotlivých slovníkoch: SSJ **hodný** (čoho, zried. i koho): *h. obdivu, lásky, závidenia, poľutovania; Tvoja dcéra je hodná teba.*; KSSJ **zvedavý**: *je z. na nového suseda, na stav zápasu*; SSSJ **divý** (za kým, za čím; do čoho): *Róbert je oplán a ona bola za ním celá divá.; deti sú divé za cukrom, byť d. do módnych výstrelkov*; SJP **godny**: *Ktoś jest bardziej godny współczucia niż zazdrości.*; NSPP **wygodny** (dla kogoś): *Te buty są dla mnie wygodne.*; ISJP **obojetny** (dla-D): *Sprawy narodowościowe były dla niego obojetne.*

9. Základné problémy v oblasti lexikografického spracovania valencie

Z predstavených modelov spracovania adjektívnej valencie v jednotlivých lexikografických prameňoch vyplýva jednak nejednotnosť v prístupe, jednak sa dajú vymedziť problémové oblasti, ktoré by sme mohli zhrnúť do niekoľkých bodov.

1. Uvádzajú sa valenčné doplnenia výlučne väzobnej povahy (aktanty reprezentované najmä členmi objektového typu), pričom bokom sa ponechávajú neväzobné doplnenia (voľné doplnenia reprezentované adverbialnými určeniami).
2. Vo väčšine lexikografických prameňov sa uvádzajú len obligátne doplnenia alebo doplnenia bez rozlíšenia ich obligátnej alebo fakultatívnej povahy.
3. Niektoré adjektíva sa prezentujú ako slová výlučne nevalenčnej povahy, porov. napr. *vinný* v KSSJ, *podstawowy* v SJP, *koleżeński* v ISJP, čo vyplýva z predchádzajúcich dvoch bodov.

² PRZ ST – przymiotnik/adjektívum; stopniowalny/stupňovateľný; [[wobec-D/na-B/dla-D)], [[C/dla-D]] – v hranatých zátvorkách sa uvádza syntaktická schéma danej jednotky; okrúhle zátvorky obsahujú fakultatívne elementy syntaktickej schémy; spojovník vystupuje medzi predložkou a členom, s ktorým sa spája, lomka označuje variantnosť, D – dopelniacz/genitív, B – biernik/akuzatív, C – celownik/datív.

³ Pri ilustrácii predložkovými pádmami sa zväčša nechávajú bokom viacсловné sekundárne predložky.

4. Absencia syntaktickej a sémantickej charakteristiky doplnení (objekt – adverbiálne a ich sémantické typy). Valenčný vzorec obsahuje zväčša len implicitnú informáciu o spájateľnosti s neživotným alebo životným objektom (*divý za kým/za čím*), ktorá nie je vždy kompletná, porov. *zhovievavý* – v KSSJ iba *zhovievavý voči/k niekomu (žiakom)*, neuvádza sa valencia *zhovievavý voči/k niečomu (chýbám)*.

5. Často sa uvádza len základná valencia adjektív, čím sa nepodáva komplexný obraz o spájateľnosti daného adjektíva. Táto skutočnosť vyplýva jednak zo zamerania výkladových slovníkov, jednak z ich rozsahu. Porov. napr. adjektívum *citlivý*, pri ktorom je v KSSJ uvedená len väzba *citlivý na niečo*, pričom toto adjektívum má aj ďalšie pomerne frekvencované väzby: *citlivý k/voči niečomu/niekomu*.

6. Absencia valenčných vzorcov (KSSJ, SJP), prípadne nedôslednosť v ich uvádzaní v tých slovníkoch, ktoré tento typ koncepcie prijali v úvode. Porov. napr. adjektívum *citlivý* v SSJ (*citlivý na niečo, oproti niečomu*) a v SSSJ (*rastlina je citlivá na svetlo, zvieratá sú citlivé na zmeny životného prostredia, chorý zub je citlivý na chlad, na teplo, veľa ľudí je citlivých na zmenu počasia*), *blady* v ISJP (*Byla blada ze zmęczenia i miała podkręzone oczy.*), kde je valencia zrejme len z dokladového spojenia.

7. Absencia príkladov ilustrujúcich valenčný vzorec, porov. *miły* v ISJP (význam č. 2): *miły (dla-G)/miły (wobec-G): Szczególnie miły był wobec niektórych pań*.

10. Spracovanie valencie v konfrontačnom pohľade

Lexikografické spracovanie valencie adjektív sa javí ako omnoho zaujímavejšie v konfrontačnom pohľade. V centre konfrontačného spracovania valencie adjektív dvoch geneticky príbuzných jazykov by mali stáť najmä lexémy podliehajúce jazykovej interferencii, t. j. formálne totožné alebo podobné lexémy vyjadrujúce rovnaký význam odlišným valenčným vzorcom. Pri adjektívach s viacerými valenčnými doplneniami by sa mali v súlade s konfrontačným založením slovníka okrem rozdielných väzieb uvádzať aj totožné. Východisko pre konfrontačné spracovanie adjektívnej valencie predstavujú dnes národné korpusy slovenského a poľského jazyka s bohatou materiálou bázou, ako aj existujúce lexikografické pramene. Tento typ slovníka by si našiel nepochybne uplatnenie nielen pri výučbe slovenčiny a poľštiny ako cudzieho jazyka, ale aj v prekladateľskej praxi.

V ďalšej časti sa zameriame na konfrontáciu valencie vybranej vzorky slovenských a poľských adjektív, ktorej cieľom je ilustrovať opodstatnenosť skúmania a opisania tohto problému. Vychádzajúc z postulátu o obmedzených valenčných možnostiach niektorých druhov adjektív (privlastňovacích, vzťahových) zameriame sa na kvalifikačné adjektíva, ktoré podrobnejšie opísala v monografii *Sémantika kvalifikačných adjektív* J. Sokolová (2003). Autorka vyčlenila šesť základných sémantických typov kvalifikačných adjektív: kvalitatívne, kvalitatívno-apreciatívne, kvalitatívno-intenzitné, apreciatívno-kvalitatívne, apreciatívno-intenzitné a apreciatívne adjektíva. Každý z uvedených typov ilustrujeme jedným adjektívom, ktoré je spracované do podoby heslového slova⁴. Pri výstavbe hesla sme sa inšpirovali Valenčným slovníkom slovenských slovies (Nižníková – Sokolová a kol., 1998) a jeho štruktúra je nasledujúca: 1. heslové slovo (adjektívum) v základnom tvare, 2. výklad významu lexie (lexií) relevantných pre valenciu, 3. sémantická štruktúra

⁴ Vynechávame apreciatívny typ adjektív, ktorý podľa našich zistení disponuje najnižšou mierou valenčného potenciálu.

lexie opísaná pomocou sémantických príznakov vymedzených v knihe Sémantika kvalifikačných adjektív (Sokolová, 2003), 4. valenčná schéma adjektíva zahŕňajúca pravovalenčné adjektívne doplnenia a obsahujúca informáciu o ich morfologickej charakteristike, 5. syntaktická charakteristika doplnení, 6. sémantická charakteristika doplnení informujúca o type objektu alebo adverbiale, 7. exemplifikácie ilustrujúce príslušný valenčný vzorec a informujúce o spätateľnosti so životným alebo neživotným doplnením.

10.1 Kvalitatívny typ významu zastupuje relatívne vymedziteľný počet prvkov – adjektíva označujúce príznaky vnímané hmatom, zrakom a chuťou a ktoré odrážajú reálne, empiricky overiteľné projekcie vlastností (Sokolová, 2003, s. 33). Sémantické príznaky ilustratívneho kvalitatívneho adj. *červený/czerwony*: kvalitatívnosť, vizuálnosť, farba.

červený	czerwony
«majúci farbu ako krv a pod.»	
kvalitatívnosť, vizuálnosť, farba	
A – od S (G)	A – od S (G)/z S (G)
ADV: príčina	
(od čoho – pri vonkajšej aj vnútornej príčine) <i>Otec bol červený od mrazu/od zlosti.</i>	(od czego – pri vonkajšej príčine) <i>Był czerwony od mrozu.</i> (z czego – pri vnútornej príčine) <i>Malinowski był czerwony z wściekłości.</i>

10.2 Kvalitatívno-apreciatívny typ významu reprezentujú osobnostné adjektíva. Nociálna, informatívna zložka ich sémantiky charakterizuje psychické a fyzické vlastnosti človeka, prítomnosť aktualizovaného hodnotenia vyplýva z toho, že človek nevytvoril hodnotiace kritériá len na okolie, ale aj na seba. Jeho schopnosti, záujmy, charakter a aj výzor sú posudzované buď kladne, alebo záporne, a to z aspektu celej škály spoločenských a konvenčných noriem (Sokolová, 2003, s. 41). Sémantické príznaky ilustratívneho kvalitatívno-apreciatívneho adj. *srdečný/serdeczny*: kvalitatívnosť-apreciatívnosť, aktivnosť, vôľovosť.

srdečný	serdeczny
«prejavujúci láskavosť»	
kvalitatívnosť-apreciatívnosť, aktivnosť, vôľovosť	
A – k S (D)	A – dla S (G)/wobec S (G)
ADV: zreteľ	
(ku komu) <i>Je nadmieru srdečný k iným ženám.</i>	(dla kogo) <i>Była serdeczna dla dzieci.</i> (wobec kogo) <i>Była serdeczna wobec dzieci.</i>

10.3 Sémantický typ kvalitatívno-intenzitných adjektív tvoria najmä také adjektíva, ktorých význam vyjadruje konkretizované, bližšie špecifikované pojmové spracovanie intenzitných, kvantitatívnych vlastností (Sokolová, 2003, s. 49). Sémantické príznaky ilustratívneho kvalitatívno-intenzitného adj. *bohatý/bogaty*: kvalitatívnosť-intenzitnosť, spaciálnosť, obsah.

bohatý	bogaty
«obsahujúci dostatok, hojnosť niečoho, oplývajúci niečím»	
kvalitatívnosť-intenzitnosť, spaciálnosť, obsah	
A – na S (A)	A – w S (A)
OBJ: obsahový predmet	
(na čo) <i>Zeler je bohatý na vitamíny A a C.</i>	(w co) <i>Sok z marchwi jest bogaty w witaminę A.</i>

10.4 Adjektíva apreciatívno-kvalitatívnej sémantiky vyjadrujú vlastnosti podobnosti, racionálneho a senzitívneho hodnotenia a vlastnosti posudzované subjektom podľa určitých kritérií: estetických, etických, utilitárnych a pod., t. j. čo S považuje v X za dôležité, užitočné, originálne, atraktívne atď. (Sokolová, 2003, s. 62). Sémantické príznaky ilustratívneho apreciatívno-kvalitatívneho adj. *analogický/analogiczny*: apreciatívnosť-kvalitatívnosť, podobnosť, analogickosť.

analogický	analogiczny
«majúci približne tie isté, podobné vlastnosti, znaky, črty z určitého hľadiska»	
apreciatívnosť-kvalitatívnosť, podobnosť, analogickosť	
ADV: zreteľ	
A – s S (I)/S (D)	A – do S (G)
(s čím) <i>V tomto smere je Rúfusov prístup analogický s prístupom súčasného poľského prekladateľa Žalmov Czesława Miłosza.</i> (čomu) <i>Liečba je analogická liečbe neuralgie trigeminu.</i>	(do czego) <i>Sytuacja analogiczna do wyborów sprzed pięciu lat.</i>

10.5. Appreciatívno-intenzitné adjektíva vyjadrujú: a) vyšší stupeň intenzitnosti hodnotenia, b) vyšší stupeň intenzitnosti príznaku (Sokolová, 2003, s. 73). Sémantické príznaky ilustratívneho apreciatívno-intenzitného adj. *zamilovaný/zakochany*: apreciatívnosť-intenzitnosť, nenormatívna intenzitnosť, emotívnosť.

zamilovaný	zakochany
«veľmi ľúbaci»	
apreciatívnosť-intenzitnosť, nenormatívna intenzitnosť, emotívnosť	
A – do S (G)	A – w S (I)
OBJ: cieľový predmet	
(do koho/do čoho) <i>Scarlett bola vždy zamilovaná do Justina. Je zamilovaná do talianskej kuchyne.</i>	(w kim/w czym) <i>Śmiertelnie zakochany w Ewie Wiśniewskiej. Była zakochana w poezji.</i>

11. Téma nášho príspevku zachytáva oblasť, ktorá nemá doposiaľ komplexnejšie, samostatné lexikografické spracovanie ani v jednom zo skúmaných jazykov. Pri akýchkoľvek pochybnostiach týkajúcich sa valencie adjektív sa preto môžeme opierať len o existujúce lexikografické príručky. Prevažná časť výkladových slovníkov však pristupuje k valencii

adjektív ako k okrajovému javu, čo sa odzrkadľuje v rozsahu a spôsobe jeho zachytenia. Opodstatnenosť výskumu tohto problému vystupuje do popredia najmä pri jeho konfrontácii v geneticky príbuzných jazykoch. Prostredníctvom konfrontácie valencie vybranej vzorky slovenských a poľských adjektív sme poukázali na existujúce rozdiely, ktoré sú formálnej povahy, alebo súvisia s rozličnou distribúciou či frekvenciou valenčných vzorcov. Načrtnutý model konfrontačného spracovania valencie adjektívnych lexém by mohol byť východiskom pre širšie lexikografické spracovanie tohto javu, ktoré by nepochybne našlo uplatnenie nielen v pedagogickej či v prekladateľskej praxi.

Literatúra

- BUTTLER, Danuta: Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976. 279 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- BÜHLER, Karl: Sprachtheorie. Jena 1934.
- Inny słownik języka polskiego. [1., 2. zv.]. Red. M. Bańko. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000. 1213 s. 1423 s. ISBN 83-01-12826-7.
- IVANOVÁ, Martina: Valencia statických slovies. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006. 273 s. ISBN 80-8068-529-0.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego. Dostupné na: <<http://nkjp.pl/>>.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol.: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 1998. 270 s. ISBN 80-88885-53-1.
- Nowy słownik poprawnej polszczyzny. Red. A. Markowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1999. 1786 s. ISBN 83-01-12660-4.
- PANEVOVÁ, Jarmila: K významové stavbě větého centra. In: Slovo a slovesnost, 1978, roč. 39, č. 1, s. 33 – 39.
- PANOCOVÁ, Renáta: A corpus-based view of predicatives in Russian. In: Sučasni doslidženňa z inozemnoji filolohiji. Rec. L. O. Belej – L. V. Rohač. Užhorod: Užhorodskij nacional'nyj uniwersytet 2011, s. 364 – 368. ISBN 9789662303001.
- PORZIG, Walter: Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. In: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 1934, roč. 58, s. 70 – 97.
- PORZIG, Walter: Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft. Bern: Francke 1950. 125 s.
- RADZÍMOVÁ, Magda: Funkce adverbálního dativu v hloubkové a povrchové stavbě české věty. Diplomová práca. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2004. 123 s.
- Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

- Słownik języka polskiego. [1., 2., 3. zv.]. Red. M. Szymczak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996. 1032 s. ISBN 83-01-11835-0.
- SOKOLOVÁ, Jana: Sémantika kvalifikačných adjektív. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 2003. 102 s. ISBN 80-8050-575-6.
- TESNIÈRE, Lucien: Éléments de syntaxe structurale. Paris: Klincksieck 1959. 670 s. ISBN 2-252-01861-5.

The Valence of Slovak and Polish Adjectives

The paper briefly introduces the origins of the notion of valence and its contemporary understanding and delimits its relations to adjectives while also listing their formal types and valence limitations. Their complements are classified from the perspective of their semantics and of their complementation requirements. The paper also analyses the state and the means of detecting valence of adjectives in the selected Slovak and Polish lexicographical manuals. On the basis of this analysis the paper outlines some essential problems in the area of lexicographical description of valence. Applying the comparative method to the valence of the selected sample of Slovak and Polish adjectives it illustrates a high degree of difference stemming primarily from a different frequency and distribution of this phenomenon. The centre of the comparative processing of the valence of adjectives is represented esp. by lexemes which undergo the processes of interference to the highest degree. They are those adjectives which are formally identical or close and which denote an identical meaning through a different pattern of valence. The paper also outlines a model of a lexicographic lexeme which could serve as a basis for a wider lexicographic processing employing the existing Slovak and Polish national corpora.

Mgr. Marta Vojteková, PhD.

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika
e-mail: marta.vojtekova@gmail.com

Ustálené slovesno-menné spojenia z pohľadu poľskej a slovenskej lingvistiky

Mariola Szymczak-Rozlach

V štúdií venujeme pozornosť ustáleným slovesno-menným spojeniam v slovenčine a v poľštine, ktoré tvoria súčasť analytických konštrukcií a majú jednotný slovesný význam. Ide o spojenia slovesa a abstraktného mena typu *dat' možnosť*, ktoré často koexistujú so synonymnými jednoslovnými ekvivalentmi. Ustálené slovesno-menné spojenia sa dajú schematicky predstaviť ako:

	Verb syntet	+	N abstr/N praep	←	Verb /E synt/
Napr.:	<i>dat' súhlas</i>			←	<i>súhlasit'</i>
	<i>dat' možnosť</i>			←	<i>umožniť</i>

Dané konštrukcie sa tvoria podľa určitého sémanticko-syntaktického modelu – spojenie kategoriálneho slova s determinujúcim prvkom. Kategoriálne slová, ako naznačuje J. Kačala (1997, s. 97), nepochybne „predstavujú konštitutívny prvok lexikalizovaných spojení a zároveň aj najvýraznejší znak, ktorým sa lexikalizované spojenia v rámci viac-slovných pomenovaní odlišujú od frazeologických jednotiek“.

Tieto definované spojenia sa stali objektom podrobnejšieho jazykovedného skúmania poľských a slovenských lingvistov, a to z pohľadu lexikologicko-lexikografického, sémanticko-syntaktického a štylistického. Vyplýva to z toho, že tieto štruktúry sa hodnotia ako „prechodné útvary“, ktoré sa nachádzajú na rozhraní viacerých rovín jazyka a siahajú aj k frazeológii (ako ustálené zvraty). Ľ. Kralčák zdôrazňuje: „Táto skutočnosť však zároveň znamená, že ich opis, ale aj samotné vymedzenie bude spojené s riešením rôznorodejších teoretických otázok“ (Kralčák, 2005, s. 27). Kým prejdeme k podrobnejšiemu opisu týchto ustálených spojení z pohľadu poľskej a slovenskej lingvistiky, na základe rozličných príkladov predstavíme ich sémanticko-syntaktické vlastnosti v oboch jazykoch, aj s uvedením ich zhôd a rozdielov.

Medzi slovesno-menné ustálené spojenia (analytizmy) sme zaradili také konštrukcie, ktoré sa skladajú z dvoch invariantných kategoriálnych komponentov: verba a substantíva. Na ilustráciu uvádzame nasledujúce príklady: *mat' strach – báť sa//być w strachu/mieć stracha* (hovor.); *mat' úctu/v úcte – uctievať//mieć szacunek/odczuwać szacunek*; *dat' odpowied' – odpowiedź//dać odpowiedź/udzielić odpowiedzi*; *dat' radu – poradiť//udzielić rady*; *brať na wedomie – uveďomovať si//brać/wziąć pod uwagę/mieć na uwadze*; *mat' k dispozici – disponovať//mieć do dyspozycji*.

Verbum ako prvý komponent typu *mat', dat', brať, byť* v slovenčine a *mieć, dać, udzielić, brać, być* v poľštine má všeobecný význam, ktorý môže znamenať určitú fázu deja, napr. *dat' odpowied', dat' informácie, robiť prekážky – udzielić odpowiedzi, podać informacje, robić przeszkody*. Je to najčastejšie duratívum. Druhým komponentom je substantívum vyjadrené abstraktným podstatným menom, ktoré je jadrom celej analytickej štruktúry. Medzi uvedenými dvojicami spojení sa vyskytujú syntaktické rozdiely, najmä vo väzbe,

a to predložkovej alebo bezpredložkovej, čo môže byť objektom ďalších osobitných výskumov. Je zaujímavé, že v slovenčine a poľštine majú tieto spojenia, napr. *mať nádej/mieć nadzieję*, svoj jednoslovný verbálny korelát – v slovenčine *nádejať sa* a v poľštine *ufać* vo význame „liczyć na coś, spodziewać się czegoś“. Dávnejšie bolo sloveso *nadziewać się*, *spodziewać się* a jestvovalo aj substantívum *nadzieź* (Brückner, 2000, s. 353). V poľštine existuje ekvivalent s iným slovotvorným základom. Z iného základu sú utvorené aj spojenia v slovenčine. M. Pisárčiková (1977, s. 147) o nich píše: „Istou osobitosťou ustálených slovesno-menných spojení je to, že v sémantickom pláne utvárajú synonymické vzťahy s jednoduchým slovesom.“ Z tohto hľadiska vyčleňuje dve skupiny ustálených slovesno-menných spojení:

a) spojenia, ktoré majú pri sebe synonymné sloveso v slovenčine (je ich väčšina), napr. *robiť kontrolu – kontrolovať*; *robiť žarty – żartovať*; *robiť prekážky – przekázać*; *dať možnosť – umożliwić*; *dať prednosť – uprednostnić*; *dať prikaz – prikazać*; *vysloviť súhlas – súhlasić*; *uskutočniť zjednotenie – zjednotić*; *prijatť rozhodnutie – rozhodnúć sa*; *klásť odpor – odporovať*; *podatť vysvetlenie – vysvetlić*. Z poľských príkladov môžeme uviesť: *dokonywać kontroli – kontrolować*; *robić żarty – żartować*; *dać/wydać rozkaz – rozkazać*; *dać/zadać/wymierzyć karę – ukarać*; *mieć/prowadzić konsultacje – konsultować*; *czuć/odczuwać lęk – lękać się*; *dać/dawać pomoc – pomagać*; *dać/dawać radę/rady – radzić/doradzać komu*; *mieć wpływ – wpływać*.

b) spojenia, ktoré jednoslovné synonymum alebo nemajú, alebo je utvorené z iného základu. Druhá skupina spojení je oveľa menšia a príklady na ňu uvádzame iba pre úplnosť (centrom nášho záujmu sú spojenia z prvej skupiny): *zastávať stanovisko, prijatť rezolúciu, uzavrieť mier, dostať nádech, dopustiť sa nevery, dostať chuť (na dačo), dať pokyn (dakomu)*. Sem zaraďujeme aj spojenia, ktoré síce majú jednoslovné synonymá, ale s iným základom ako menné časti ustálených spojení; chýbanie synonyma s rovnakým základom často poukazuje na väčší stupeň frazeologizácie, napr. v slovenčine *byť v ceste – przekázać*; *dať za pravdu – súhlasić*; *dať do novín – uverejnić*; *pustiť z mysle – zabudnúć*; *mať v úmysle – hodlać*; *mať za následok – spôsobić*; v poľštine *być w strachu/mieć stracha/poczuć strach/doświadczyć strachu – bać się*; *mieć/odnosić/odnieść/osiągnąć sukces/sukcesy – wygrywać zwyciężyć*; *być w konflikcie/mieć konflikt – być skłóconym*; *sprzeczać się/brać/wziąć pod uwagę/mieć na uwadze – myśleć o czymś/uwzględnić co*.

Zo sémantiky slovesných komponentov *mať, dať, udeliť* v týchto ustálených analytických štruktúrach vyplýva význam „posesívnosti“ v metaforickom zmysle alebo význam „dostávať, dostať, získavať, získať niečo“, napr. *mať úspech//odnieść sukces*, ale *mieć sukcesy*; *podatť informáciu//podać informację*; *poskytnúť pomoc//(vo význame dať) udzielić pomocy*.

Analytické štruktúry, najmä slovesno-menné spojenia, predstavujú rozličné modálne a vidové odtienky. Existujú však aj slovesno-menné spojenia, ktoré môžeme tvoriť podľa určitého podobného vzorca:

dať/dávať do prenájmu – prenajať/prenajímať; *dać do najmu – wynajmąć/wynajmować*;
mať trápenie – trápić sa; *mieć zmartwienie – martwić się*;
dať potechu – potešić; *dawać pociechę – pocieszać*;
dať/dávať možnosť – umożliwić/umożnować; *dać możliwość – umożliwić*;
wzbudić záujem – zaujać; *wzbudzić zainteresowanie – zainteresować*.

Verbá typu *mať, dať, udeliť, vzbudiť; mieč, dač, udzielić, udzielać* v slovesno-menných spojeniach existujú ako komponenty so všeobecným, takmer kategoriálnym významom a plnia skôr funkciu spony (neplnovýznamové verbum). V spojení s plnovýznamovým podstatným menom tak vo vete nahrádzajú plnovýznamové sloveso, pričom sú sémanticky bohatšie a presnejšie. Dochádza k procesu desémantizácie slovesa. Verbo-nominálne štruktúry typu *mať k dispozícii – disponovať, dať návrh – navrhnúť, dať odpoveď – odpovedať* v porovnaní s jednoslovnými ekvivalentmi majú navyše doplňujúci významový komponent, ktorý naznačuje určitú zložitú činnosť.

Z tejto analýzy vyplýva ešte aj ďalší pozoruhodný fakt, že slovesno-menné spojenia sú v porovnaní so svojimi jednoslovnými korelátmi často oficiálnejšie a knižné, ide o štylistický aspekt, napr. *dať potvrdenie – potvrdiť, dať inštrukcie – inštruovať*.

O týchto vzťahoch medzi spojením a jednoslovným ekvivalentom je teda možné uvažovať ako o určitej synonymii, pričom je to neúplná synonymia. To znamená, že výmena komponentov alebo konštrukcie za jednoslovný korelát je možná iba v tom istom kontexte a v rovnakom sémantickom poli. Možno pritom odhaliť niektoré menšie významové a štylistické diferencie.

Menná časť, čiže druhý komponent ako podradený člen, je zo sémantického hľadiska významovým jadrom celého ustáleného slovesno-menného spojenia. Práve tento fakt rozhoduje o tom, že medzi slovesno-mennými spojeniami a voľnými syntaktickými spojeniami je veľký rozdiel. Ustálené slovesno-menné spojenia vyjadrujú jeden pojem. Ich význam vyplýva z oboch častí štruktúry a nie zo spojenia jednotlivých komponentov, napr. *nájsť uplatnenie – uplatniť sa, dať/dávať rozkaz – rozkázat/rozkazovať*; v prípade voľných spojení typu *nájsť peňaženku* má každá z lexém svoj vlastný zmysel a tvorí samostatný celok.

Zaujímavé sú aj slovenské štruktúry typu *vryť si do pamäti – zapamätat' si, dostať sa do rozpakov – zrozpačítieť* s jednoslovnými ekvivalentmi, ktoré majú prenesený význam a ťažko sa kvalifikujú ako analytizmy. Táto hranica nie je pri niektorých typoch spojení dostatočne ostrá, preto pokladáme metaforické pomenovania za otvorené prípady. Podobné typy nachádzame v poľštine, napr. *wpaść w rozpacz, wpaść w tarapaty*. Dané metaforické vyjadrenia sa v podstate vyznačujú ustálenosťou ako frazeologické jednotky, preto naznačujú tendenciu príslušnosti k frazeologizmom. Tento fakt otvára pole pre ďalší výskum, ktorý v tomto príspevku len naznačujeme.

Zvyšovanie abstrakcie uvedených spojení, ich podiel na posilňovaní intelektualizácie vyjadrovania vyplýva z toho, že menná časť štruktúry – substantívum utvorené transpozíciou – má navyše v porovnaní s východiskovým slovesným motivantom sémanticky príznak „substančnosti“. Substantíva ako komponenty slovesno-menného spojenia v slovenčine a v poľštine sú tvorené predovšetkým abstraktami označujúcimi najčastejšie rôzne stavy pozitívne, ako aj negatívne, duševné pocity, napr. *nádej//nadzieja, radosť//radość, zlosť//złość, pozornosť//uwaga, záujem//zainteresowanie, spomienka//wspomnienie, nenávisť//nienawiść* atď. Používanie abstrákt v týchto konštrukciách je podmienené tým, že stále rastie intelektualizácia súčasného jazyka a rovnako aj význam a miera používania abstrákt. Evidentné je to najmä v odborných textoch, kde uvádzanie faktov vyžaduje takéto schematické konštrukcie. V týchto prípadoch dochádza k zníženiu agensovosti a vzniká tu potreba uplatňovať ustálené, často automatizované spojenia, napr. *vziať na vedomie, brať do úvahy, predložiť návrh*.

Pri porovnaní slovesno-menných spojení v oboch jazykoch by bolo ešte zaujímavé skúmať okrem syntaktických záležitostí aj problém rozdielu v morfolologickej kategórii čísla a ich vplyv na sémantiku ustálených spojení. Je to široká a pozoruhodná oblasť hodná vedeckej jazykovednej analýzy.

Ustálené slovesno-menné spojenia v poľskej lingvistickej literatúre

Ustálené slovesno-menné spojenia sa uplatňujú ako zložitá a zároveň bohatá sústava analytického spôsobu vyjadrovania slovesného významu. Aj preto predstavujú zaujímavú a ešte nie dostatočne prebádanú problematiku, a to najmä z diachrónneho hľadiska. Doterajšia lingvistická literatúra predstavuje túto problematiku z hľadiska súčasného jazyka. Na základe najvýznamnejších prác z tejto oblasti ukážeme ich chronologický prehľad (porov. Jędrzejko, 1992, 1993, 1998, 2002; Loewe, 2000; Żmigrodzki, 2000).

Ustálené slovesno-menné spojenia tvoria súčasť širšej triedy viacsovných analytických výrazových prostriedkov, pre ktoré je spoločné, že vznikajú v procese multiverbizácie. Okrem uvedených spojení sa do tejto triedy zaraďujú menné spojenia, napr. adjektívno-substantívne (*súdna sień//sala sądowa, umelecký salón//salon artystyczny*) a substantívno-substantívne (*otázka własnictwa/własnictwo*). O tomto type menných spojení píše J. Anusiewicz (1978) a M. Pančíková (1997), ktorá poukázala na rozdiely a podobnosti medzi analytickými a syntetickými pomenovaniami v slovenčine a poľštine.

Dvojslovné slovesno-menné spojenia boli v poľskej lingvistickej literatúre dosiaľ označované dosť širokým terminologickým registrom: **wyrażenia//orzeczenia peryfrastyczne** (Bogusławski, 1978); **peryfrazy predykatywne** (Topolińska, 1979); **konstrukcje peryfrastyczne** (Buttler, 1988); **analizyzy werbo-nominalne, zwroty werbo-nominalne, łączliwe związki werbo-nominalne o jednostkowym znaczeniu globalnym, złożone znaki orzekania, predykaty analityczne, peryfrastyczne analizyzy, predykcja peryfrastyczna** (Jędrzejko, 1992, 1993, 1998, 2002); **konstrukcje werbo-nominalne, analizyzy werbo-nominalne AWN** (Żmigrodzki, 2000); **struktury werbo-nominalne** (Szymczak-Rozlach, 2010).

K problematike slovesno-menných spojení a adekvátnejšie analytických verbo-nominalných štruktúr – tento termín pokladáme v príspevku za vhodnejší – vzniklo množstvo teoretických textov, ktoré sa venovali tejto oblasti buď priamo, alebo v súvislosti s riešením iných príbuzných problémov. Prehľad začneme prvou monografiou venovanou viacsovným spojeniam širšieho typu, a to prácou J. Anusiewicza (1978), v ktorej verbo-nominalne analytické spojenia predstavujú len časť opisovaného materiálu. Anusiewicz predovšetkým vyčleňuje päť typov analytických konštrukcií, a to substantívne, slovesné, adjektívne, príslovkové a predložkové. Tieto spojenia triedi podľa toho, z akých slovných druhov sú konštruované, a podľa slovnodruhovej príslušnosti ich jednoslovných ekvivalentov. Bola to prvá klasifikácia analytizmov, no široký rozsah práce nedovolil autorovi vytvoriť a vymedziť precízne kritériá týchto spojení.

Ďalšie roky priniesli hlavne porovnávacie poľsko-slovanské štúdie, založené na teórii generatívnej sémantiky a sémantickej syntaxe (porov. Sawicka, 1979; Feleszko – Koseska-Toszewa – Sawicka, 1981; Mindak, 1982; Korytkowska, 1992; Topolińska, 1979).

Podrobnejším opisom analytických verbo-nominalných spojení (ďalej AVNS), zdôrazňujúcim rozličné stránky týchto prostriedkov, sa zaoberali autori zo Sliezskej univerzity

pod vedením Ewy Jędrzejkovej – Iwona Loewe a Piotr Żmigrodzki. Výsledkom týchto výskumov bol prvý slovník poľských verbo-nominálnych spojení (Jędrzejko, 1998). Vybrané štruktúry boli usporiadané podľa abecedy – podľa základnej formy ich nominálnych komponentov. Heslovým slovom bolo abstraktné podstatné meno ako reprezentant pomenovacej jednotky, s ktorou sú spojené všetky verbo-nominálne štruktúry zaevidované v danom hesle a spolutvoriace tzv. „frazologickú rodinu“. Predmetom lexikografického opisu sú analytické jednotky zaevidované pod heslom. Jednotlivé heslové slová majú trojstupňovú štruktúru. Okrem iných sú tu uvedené aj varianty heslového slova, spájateľnosť týchto jednotiek a funkčné kvalifikátory. V úvodnej časti tohto slovníka sa E. Jędrzejko venuje problémom lingvistického opisu zaujímavých konštrukcií, ďalej systémovým mechanizmom, ktoré generujú verbo-nominálnu lexiku, syntaktickým vlastnostiam týchto spojení, mimojazykovým činiteľom aj otázke desémantizácie slovesa v procese sekundárnej verbalizácie pomenovania. V závere práce predkladá návrh lexikografického opisu poľských verbo-nominálnych štruktúr aj tzv. analytických funkčných slovies. Jędrzejko zdôrazňuje, že pri opise štruktúr používa „aparatus badawczy lingwistyki systemowej (składni formalnej i semantycznej, leksykologii i frazeologii), jak i językoznawstwa kulturowego i semantyki kognitywnej dla wyjaśnienia tych kwestii, z którymi nie zawsze skutecznie radziło sobie tradycyjne językoznawstwo wewnętrzne czy gramatyki generatywne, głoszące postulat adekwatności“ (1998, s. 22). V tejto monografii sa tiež dotýka metodologických problémov riešenia opisu slovesno-menných konštrukcií.

I. Loewe (2000) na báze kognitívnej koncepcie opisu charakterizuje analytické konštrukcie z obdobia „Młodej Polski“, ich systémové vlastnosti, analyzuje „młodopolską“ metaforu a javy spoločné pre metafory a analytizmy. Poukazuje na možnosti využitia perifrastických spojení v umeleckých textoch. Autorka poskytuje pohľad na perifrastickú predikáciu, a to z hľadiska štylistiky.

Syntaktické vlastnosti analytických verbo-nominálnych konštrukcií rieši v monografickej práci P. Żmigrodzki (2000), ktorý sa vo svojich výskumoch odvoláva najmä na teoretické koncepcie generativizmu. Okrem štandardných štruktúr AVNS opisuje vzájomné vzťahy medzi nimi, metaforickými štruktúrami a idiómami, napr. *wzniecać bunt, rozruchy; nieść zniszczenie a rozpałać uczucie; rozpacz spłynęła z niego jak woda* (2000, s. 2 – 54). Uvádzané príklady pochádzajú zo slovníkov súčasnej literatúry, z tlače a z korpusu poľského jazyka.

Doplnením podrobnejších analýz verbo-nominálnych konštrukcií je monografia E. Jędrzejko (2002), ktorá zhrňuje predchádzajúce výskumy a koncepcie poľských lingvistov a dopĺňa ich. Významne modifikuje problematiku, ktorú už naznačila v slovníku týchto kolokácií (Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych, 1998). Poukázala okrem iného na vágnosť termínu **konstrukcje analityczne**. V centre pozornosti je analytickosť v slovníku (Jędrzejko, 2002, s. 12). Na tento fakt terminologickej neustálenosti upozorňuje veľmi podrobne v slovenskej lingvistickej literatúre L. Kralčák, ktorý konštatuje: „U jednotlivých autorov prevládajú označenia verbo-nominálne alebo slovesno-menné spojenie, podľa nášho názoru nie sú to termíny celkom adekvátne, alebo inak povedané, nie sú celkom presné“ (Kralčák, 2005, s. 15).

E. Jędrzejko si veľmi dobre uvedomuje potrebu výskumu najmä v oblasti štylistiky vybraných štruktúr: „Obserwacja aktywności predykatów analitycznych w różnych

tekstach polszczyzny dawnej i współczesnej prowokuje także pytania o stylistyczno-pragmatyczne walory peryfrastyki tego typu i o konsekwencje wyboru tej formy orzekania spośród konkurencyjnych środków predykacji – zatem o funkcje AWN w dyskusie (zwłaszcza artystycznym). Wiele tych zwrotów nosi bowiem wyraźnie znamiona konwencjonalizacji i przynależności do różnych rejestrów stylowych (urzędowe, potoczne, poetyckie, żartobliwe)“ (2002, s. 15). Vo svojej monografii načrtáva aj problém perifrastických predikátov v kontexte rozvoja frazeológie, ich etnokultúrny a kognitívny aspekt. V poslednej časti práce sa zameriava na charakteristiku týchto predikátov v dejinách poľštiny. Teoretickým východiskom pri hodnotení perifrastických predikátov sú koncepcie generatívne, kognitívne a lingvokultúrne, ktoré sa autorka snaží integrovať: „Akceptujúc ‚metodologický pluralizmus‘ po česťi podzielamy vyražane dočť často stanovisko, že jazykoznavstvo prelomu vekův znalazlo się na rozdrožu, czy nawet w pewnym kryzysie“ (2002, s. 22).

Slovenským slovesným štruktúram ako ustáleným spojeniam z pohľadu poľskej lingvistiky sme sa venovali v štúdií (Szymczak-Rozlach, 2010), v ktorej sme sa snažili predstaviť pohyb týchto štruktúr v troch priestoroch jazykovej stavby, a to v syntaktickom, lexikálnosémantickom a štylistickom. Skúmané spojenia sme hodnotili ako „prechodné útvary“, hľadali sme v nich invariantné príznaky a ich hierarchické usporiadanie. Z publicistických a odborných materiálov sme pre potrebu ilustrácie vyexcerpovali 450 slovenských príkladov a zistili sme, že slovesno-menné multiverbizované štruktúry predstavujú veľmi širokú problematiku. V protiklade k univerbizovaným výrazom sú vyjadrením procesu, ktorý významne profiluje slovnú zásobu a nesie so sebou aj štylistické diferenciacie. S rastom profesionálnej odbornosti používateľov jazyka, so zvyšovaním intelektualizácie jazyka sa táto problematika stáva aktuálnou nielen v teórii, ale aj v každodennej praxi. Verbo-nominálne štruktúry často ako „prechodné útvary“ siahajú k frazeológii a spôsobujú problémy najmä študentom cudzieho jazyka.

Ustálené slovesno-menné spojenia v slovenskej lingvistickej literatúre

Na základe našich pozorovaní sa tejto tematickej oblasti venovala v slovakistickej lingvistickej literatúre mimoriadna (sústredenejšia) pozornosť koncom 90. rokov 20. stor., no niektoré práce, ktoré vznikli ešte v 70. rokoch, tiež analyzujú túto problematiku (porov. Kučerová, 1976; Pisárčiková, 1977; Oravec, 1986; Kačala, 1978). Podrobnejšie informácie o týchto publikáciách si môžeme nájsť v monografii Ľ. Kralčáka (2005). Analytické verbo-nominálne spojenia vznikajú, ako sme už uviedli, ako produkty rozširujúcich sa multiverbizačných tendencií v súčasnom jazyku. V rámci skúmania multiverbizačných procesov v spisovnej slovenčine venuje podstatnú časť svoje štúdie analytickým verbo-nominálnym spojeniam S. Ondrejovič (1988). Na označenie dvojslovných a viacslovných pomenovaní používa termín **multiverbizované spojenia**, v rámci triedenia týchto spojení urobil klasifikáciu analytických spojení, v ktorej rozlišuje dva základné typy spojení podľa typu slovesného komponentu, a to sloveso + substantívum a sponové sloveso + substantívum. Tematiku multiverbizovaných spojení ďalej rozširuje v kolektívnej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989). Poukazuje na štruktúrne vlastnosti fungovania a klasifikácie uvedených spojení (s. 251 – 259). Vyčleňuje šesť štruktúrnych typov multiverbizačných spojení, a to slovesných a menných, napr. *podat' vysvetlenie* – vy-

svetliť, byť odrazom – odrážať sa, čitateľská verejnosť – čitatelia, mechanickým spôsobom – mechanicky (op. cit., s. 253). Okrem rozdielov v štylistickej hodnote medzi ustálenými slovesno-mennými spojeniami a synonymnými jednoslovnými korelátmi charakterizuje S. Ondrejovič sémantické skupiny kategoriálnych sloviess, ktoré vytvárajú multiverbizačné spojenia (1989, s. 255).

Kategoriálne slovesá sú objektom podrobnejšieho výskumu J. Kačalu (1978, 1993). V prvej štúdií na príklade slovesných multiverbizačných spojení so substantívom *pozornosť* medzi inými analyzuje syntakticko-sémantickú stránku sloviess vstupujúcich do takéhoto spojenia. V druhej štúdií pri hodnotení spojenia kategoriálne sloveso + meno si autor podrobne všíma rozdielnu povahu lexikalizovaných spojení (viacslovných a analytických pomenovaní) a syntaktických spojení, v ktorých ide o analytický typ vetného člena (s. 16 – 17). Vidí aj potrebu sémantickej analýzy kategoriálnych sloviess v konkrétnom spojení. Sloveso sa v spojení stáva nositeľom gramatických kategórií. Ide tu o tzv. kategoriálne a subkategoriálne komponenty. „Realizácia kategoriálneho a subkategoriálneho komponentu vo význame slova, ako aj slovesných gramatických a lexikálno-gramatických kategórií je viazaná na sloveso ako na kategoriálny prvok lexikalizovaného spojenia, kým vyjadrenie individuálneho komponentu vo význame slova sa viaže na podstatné meno v akuzatívne a iných nepriamych pádoch ako na nekategoriálny člen slovného spojenia“ (Kačala, 1993, s. 17), napr. sloveso *dať* v spojeniach *dať príkaz, dať popud, dať súhlas, dať pozor* atď. Čiže sloveso *dať* vyjadruje kategoriálny významový komponent „dynamický príznak“, ktorý je vlastný celej kategórii sloviess a tiež subkategoriálne významové komponenty, také ako „dejovosť“, „tranzitívnosť“, „kauzativnosť“ či „zámernosť“. J. Kačala vo svojich výskumoch používa rôznu terminológiu: lexikalizované spojenie, analytický viacslovný typ pomenovania, analytizmus či viacslovné pomenovania s kategoriálnym slovesom. Rovnako ako vo výskumoch poľských lingvistov sa terminologická rôznorodosť analytických spojení slovesa vyskytuje aj u slovenských lingvistov.

O pomerne širokom terminologickom registri píše E. Kralčák (2005, s. 15). Medzi inými uvádza takéto termíny: slovesno-menné spojenia, resp. ustálené slovesno-menné spojenia (Pisárčiková, 1977), multiverbizačné spojenia (Ondrejovič, 1988), multiverbizačné spojenia (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989), lexikalizované slovesno-menné spojenia, verbo-nominálne spojenia (Jarošová, 1992, 2000), verbo-nominálne pomenovania (Sokolová, 2001). Výrazne treba naznačiť, že pomenovanie **lexikalizované spojenie** nemá vo vzťahu k slovesno-menným ustáleným spojeniam v poľskej terminológii svoju tradíciu. Problém statusu lexikalizovaných spojení je predmetom osobitného výskumu J. Kačalu (1997, s. 193 – 203) a A. Jarošovej (2000).

V prvom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka. A – G (2006, s. 40) sa ako lexikalizované spojenia uvádzajú združené pomenovania (vlastné lexikalizované spojenia), napr. *biela káva, červený diplom*, aj slovesno-menné spojenia s kategoriálnym slovesom a abstraktným substantívom, ktorých ekvivalentom je jednoslovná lexikálna jednotka (synonymné sloveso): *robiť agitáciu, viesť, mať evidenciu*. A. Jarošová (2000) sa vo svojej štúdií snažila vymedziť obsah a rozsah pojmu **lexikalizované spojenie** tak, aby nezahŕňal terminologické pomenovanie. Poukázala na rôzne varianty tohto pojmu, ktorý funguje v slovenskej a českej jazykovede. Na základe doterajších teoretických prác E. Kučerovej (1976), J. Mlacka (1980) a S. Ondrejoviča (1988) vyčlenila nasledu-

júce typy lexikalizovaných spojení: menné spojenia so spresňujúcim prívlastkom, menné spojenia s kategoriálnym slovom, verbo-nominálne spojenia s kategoriálnym slovom a predložkovo-adjektívne spojenia, predložkovo-substantívne spojenia (Jarošová, 2000, s. 481 – 493).

Otázka lexikalizovaných a nelexikalizovaných analytických spojení bola tiež predmetom osobitného výskumu Ľ. Kralčáka, ktorý uvádza, že „zreteľným znakom lexikalizovanosti AVNS je ustálenosť, t. j. konštantnosť spoločného výskytu komponentov spojenia. Okrem toho lexikalizovanosť viacslovných pomenovaní spočíva jednak v istej miere odúpanosti od utvárajacej sémanticko-syntactickej štruktúry a jednak v potrebnej miere ustálenosti takéhoto, príp. iného sémantického posunu“ (2005, s. 103 – 105).

Pri vymedzení problematiky ustálených slovesno-menných spojení treba uviesť aj mená iných slovenských lingvistiek a lingvistov, napr. M. Sokolová (1995) a J. Sokolová (2001). M. Sokolová pri sémantickom opise i klasifikácii predikátov zaraďuje kategoriálne slovesá medzi pomocné slovesá a celé spojenie kategoriálneho slovesa a mena označuje termínom analytické predikáty. J. Sokolová na ruskom jazykovom materiáli analyzuje verbo-nominálne pomenovania. Medzi spojením a jednoslovným korelátom charakterizuje paradigmatické vzťahy.

Najnovšie sa problematikou analytických verbo-nominálnych spojení zaoberal Ľ. Kralčák. Jeho monografia je prvým komplexným a systematickým opisom týchto zaujímavých spojení v slovenčine. Autor si zvolil synchronno-diachrónny prístup a hneď v úvode upozorňuje na prítomnosť analytických spojení v starších obdobiach formovania spisovnej slovenčiny (Kralčák, 2005, s. 7). Za základnú koncepciu si stanovuje sémanticko-syntaktický a lexikálny opis analytických verbo-nominálnych spojení. Monografia má dve časti. Prvá je zameraná na kritériá vymedzenia podstatných znakov analytických spojení, na ich štruktúru a klasifikáciu, na vzťahy medzi komponentmi dvojslovnéj štruktúry. Autor ukazuje aj intencno-valenčnú charakteristiku verbo-nominálnych spojení a spracováva lexikálnu stránku spojení. Pri vymedzení hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami zdôrazňuje, že ešte stále jestvujú niektoré nevyjasnené otázky pri ich odlišovaní.

Druhá časť publikácie je zameraná na charakteristiku analytických spojení v textoch napísaných v spisovnej štúrovskej slovenčine. Ľ. Kralčák hodnotí niektoré štruktúrne a sémantické zvláštnosti skúmaných spojení vyskytujúcich sa v štúrovských textoch, predovšetkým v porovnaní s fungovaním týchto výrazových prostriedkov v súčasnom jazyku. (op. cit., s. 9). Autor uvádza veľké množstvo príkladov v podobe celých viet z textov prevažne publicistického a umeleckého štýlu. Pri koncipovaní monografie si zvolil okrem synchronno-diachrónneho prístupu aj deskriptívny prístup, odlišujúc sa od metodológie aplikovanej vo výskumoch poľskej lingvistiky E. Jędrzejkovej.

V uvedenom prehľade výskumov v oblasti analytických ustálených slovesno-menných spojení v poľskej a slovenskej lingvistickej literatúre sme sa pokúsili ukázať len niektoré špecifiká tejto kategórie lexikalizovaných spojení. V súčasnosti sú verbo-nominálne spojenia naďalej predmetom záujmu vedeckých výskumov pre ich komplikovanú štruktúru, ktorá si žiada sémantickú analýzu, a pre ich charakter, ktorý ich umiestňuje na hranicu rôznych jazykových rovín. Sú aj súčasťou multiverbizačných tendencií spôsobujúcich neustály pohyb v slovnej zásobe.

Literatúra

- ANUSIEWICZ, Janusz: Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978. 199 s. Pr. Język. 0084-3016.
- BOGUSŁAWSKI, Andrzej: Jednostki języka a produkty językowe. Problem tzw. orzeczeń peryfrastycznych. In: Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. Red. M. Szymczak. Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978, s. 17 – 30. Pr. Język. 0079-3485.
- BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Wyd. IX. Warszawa: Wiedza Powszechna 2000. 806 s. ISBN 83-214-0410-3.
- BUTTNER, Danuta: Leksykalne czasowniki posiłkowe w konstrukcjach peryfrastycznych typu „wywrzeć wpływ“ na przełomie XIX i XX wieku. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. T. IV. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy 1988, s. 71 – 82.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- FELESZKO, Kazimierz – KOSESKA-TOSZEWA, Violetta – SAWICKA, Irena: Zagadnienia predykcji imiennej w językach południowo-słowiańskich. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1981. 113 s. ISBN 83-040 007746.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s. ISBN 80-224-0047-5.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 2, s. 116 – 125.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: Človek a jeho jazyk I. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 481 – 493. ISBN 80-224-0641-4.
- JĘDRZEJKO, Ewa: Słownictwo analityczne w opisie leksykalnym. Propozycja opisu i klasyfikacji. In: Opisać słowa. Red. A. Markowski. Warszawa: Elipsa 1992, s. 50 – 61. ISBN 8385466142.
- JĘDRZEJKO, Ewa: Status des prédicats analytiques. „Linguistica Silesiana“ 15, Katowice: Energeia 1993, s. 29 – 39.
- JĘDRZEJKO, Ewa: Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych. Zeszyt próbny. Warszawa: Energeia 1998. 151 s. ISBN 83-85118-65-9.
- JĘDRZEJKO, Ewa: Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje – znaki – pojęcia. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2002. 232 s. ISBN 83-87819-61-1.
- KAČALA, Ján: Slovesá v spojeniach so substantívom *pozornosť*. In: Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 3, s. 139 – 146.
- KAČALA, Ján: Kategoriálne slová v slovných spojeniach (Príspevok k teórii jazykového významu). In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 1, s. 14 – 24.
- KAČALA, Ján: Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: Frazeologické štúdie II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 95 – 102. ISBN 80-8898-37-5.
- KORYTKOWSKA, Małgorzata: Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. T. 5. Cz. 1: Typy pozycji predykatowo-argumentowych. Warszawa: SOZ 1992. 334 s. ISBN 83-85262-25-3.
- KRALČÁK, Ľubomír: Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2005. 204 s. ISBN 80-8050-832-1.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Slovesno-menné slovné spojenia so slovesným komponentom „delat“. In: Slavica Slovaca, 1976, roč. 11, č. 3, s. 253 – 259.
- LOEWE, Iwona: Konstrukcje analityczne w poezji Młodej Polski. Katowice: Wydawnictwo UŚ 2000. 140 s. ISBN 83-226-1035-1.

- MINDAK, Jolanta: O łączliwości semantycznej komponentów złożonych wyrażen predykatywnych. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Red. M. Basaj – D. Rytel. T. 1. Wrocław – Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy 1982, s. 99 – 104.
- MLACEK, Jozef: O spôsoboch vznikanja frazém. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 5, s. 268 – 278.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 6, s. 337 – 348.
- ORAVEC, Ján: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: SPN 1986. 261 s.
- PANČÍKOVÁ, Marta: Analytické a syntetické pomenovania. In: Slovensko-poľské jazykové a literárne vzťahy. Ed. J. Hvišč. Bratislava: Medium 1997, s. 31 – 41. ISBN 978-80-8874616-4.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária: Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach typu *dat' súhlas*. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 3, s. 144 – 153.
- SAWICKA, Irena: Problematyka predykcji imiennej na przykładzie języka serbsko-chorwackiego. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1979. 151 s. ISBN 8304001403.
- SOKOLOVÁ, Jana: O komunikativnosti verbo-nominálnych pomenovaní. In: Acta Nitriensia 4. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Red. J. Čukan. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2001, s. 55 – 63. ISBN 80-967951-5-5.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: SLOVACONTACT 1995. 178 s. ISBN 80-901417-7-3.
- SZYMCZAK-ROZLACH, Mariola: Analityczne struktury werbo-nominalne w języku słowackim. Katowice: Wydawnictwo Para 2010. 165 s. ISBN 978-83-61061-01-4.
- TOPOLIŃSKA, Zuzanna: O rzeczownikach jako o wykładnikach predykcji. In: Opuscula Polono-Slavica. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1979, s. 383 – 390.
- ŻMIGRODZKI, Piotr: Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w języku polskim. Katowice: Wydawnictwo UŚ 2000. 230 s. ISBN 83-226-0972-8.

Complex Verbo-nominal Structures in the Polish and Slovak Linguistics

This paper concerns the complex verbo-nominal structures in Polish and Slovak languages, such as: *dat' súhlas/súhlasit'*, which are the borderline constructions between phrases and lexicalized structures. These are complex word-signs that combine the meaningful verb and an abstract noun with the uniform verbal global meaning. The problem of complex verbo-nominal structures has been pointed out in many Slovak and Polish linguists' publications on the lexical, syntactic and lexicographical ground. The results of this research were two the most important monographs in each language and the sample of the verbo-nominal structures' dictionary.

Dr. Mariola Szymczak-Rozlach, PhD.

Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec, Poľská republika

e-mail: sz967@wp.pl

Dominanty jazykového obrazu sveta v národnom korpuse (rusko-slovenský aspekt)¹

Natália Korina

Všetky druhy ľudskej činnosti vrátane rečovej majú univerzálne črty, ktoré sú spoločné pre celé ľudstvo a podmienené samotnou podstatou mozgovej činnosti človeka a ľudského vedomia, ale aj črty individuálne, osobité, typické iba pre určité spoločenstvo (národ, národnosť, sociálnu skupinu atď.). Vo vzťahu k národu hovoríme o národných špecifikách, ktoré sú viazané na mentalitu, tradície a zvyklosti, náboženské a kultúrne prostredie. Tieto osobitosti sa priamo podieľajú na formovaní **jazykového obrazu sveta (JOS)**. Od čias zavedenia tohto termínu W. von Humboldtom je JOS veľmi rozmanito definovaný rôznymi kognitívnymi školami. Pri všetkej nejednotnosti prístupov a uhlov pohľadu na tento fenomén sa väčšina bádateľov zhoduje v tom, že JOS zahŕňa komplexné predstavy o okolitom svete, ináč povedané „spôsoby konceptualizácie sveta ukotvené v systéme, čiže v lexike, frazeológii a gramatike“ (Bartmiński, 2009, s. 7; tu a ďalej sa všetky cudzojazyčné citáty uvádzajú v preklade autorky). Práve v JOS sa prelínajú univerzálne (spoločné) a individuálne vlastnosti národa, pretože „individuálne a spoločné môžeme vnímať ako dialektickú jednotu subjektívna a objektívna“ (Штырова, 2011, s. 13).

Duchovné hodnoty a univerzálne pojmy, ktoré sú spoločné pre celé ľudstvo, je možné vyjadriť v konceptoch *život, smrť, láska, bohatstvo, chudoba, štedrosť* atď. Sémantický obsah týchto konceptov, ako aj príslušné obrazy a ich asociatívne prepojenia sa však líšia v rôznych kultúrach založených na odlišnom spôsobe života národov, ich pôvodných existenčných podmienkach, tradičnom náboženstve a celom rade ďalších faktorov. Preto aj pri príbuzných národoch s geneticky blízkymi jazykmi vždy nájdeme rozdiely v sémantickom obsahu jednotlivých konceptov, ako aj v úlohe, ktorú zohrávajú vo vedomí predstaviteľov daného národa, a teda aj v ich jazyku. Ak budeme vychádzať z definície konceptu ako zo základnej jednotky, „kvanta“ štruktúrovaných poznatkov o okolitom svete (Попова – Стернин, 1999; Алефиренко, 2008; Краткий словарь когнитивных терминов, 1997; ďalej KSKT) a pritom zohľadníme fakt, že štruktúra poznávania je určená poznávajúcim subjektom, a preto má vždy národné a kultúrne špecifiká, môžeme očakávať, že pri totožnej verbalizácii konceptu v rôznych jazykoch sa jeho sémantický obsah a asociatívne súvislosti môžu značne rozchádzať. Inak povedané, v prípade formálne identickej sústavy konceptov v príbuzných jazykoch sa ich jazykové obrazy sveta nemusia zhodovať, pretože môžu mať (spravidla aj majú) odlišné kognitívne dominanty, ktoré sú nositeľmi národných a kultúrnych špecifik. Na „vyprofilovanie“ týchto dominánt vplýva celý komplex faktorov, medzi ktoré patrí faktor geografického determinizmu ako jeden z nosných faktorov.

Pozrime sa z tohto hľadiska na dva príbuzné slovanské jazyky, ruský a slovenský. Národy hovoriace týmito jazykmi žijú v odlišnom prírodnom prostredí: Slováci v horskom, Rusi v rovinnatom, čo sa odzrkadlilo v JOS oboch národov (podrobnejšie Киселева,

¹ Tento výskum sa uskutočňuje v rámci vedeckého grantového projektu VEGA č. 1/0376/12 *Kognitívne dominanty v jazyku a kultúre*.

2009). Aj keď samotná idea geografického determinizmu nie je ničím novým (porov. napr. Словарь по межкультурной коммуникации. Понятия и персоналии, 2010; ďalej SMK, s. 82 – 83), doteraz nepatrila do lingvistických výskumov a vyslovovali ju skôr filozofi a historici, pričom sa nehľadali konkrétne skutočnosti, ktoré by dokazovali jej platnosť (Бердяев, 1990; Гумилев, 1991; Ключевский, 1956; Федотов, 1926 a i.). Premietli sme túto myšlienku do lingvistických výskumov a našli sme celý rad jazykových skutočností, ktoré potvrdili podmienenosť národného JOS príslušného národa štruktúrou a osobitosťami prírodného prostredia, v ktorom sa formoval daný národ a jeho jazyk (Киселева, 2008, 2009). Tieto osobitosti sa prejavujú v dominantách – svojho druhu kognitívnych prioritách – JOS príslušného národa a vyjadrujú jeho národné a kultúrne špecifiká.

Zistili sme, že odlišnosti v štruktúre dominant JOS ruského a slovenského jazyka majú charakter geograficky determinovaných binárnych opozícií, ktoré sa pravidelne vyskytujú v rôznych jazykových rovinách, ako napr. šírka – výška, otvorenosť – uzavretosť, priestorová determinovanosť – priestorová indeterminovanosť, abstraktnosť – konkrétnosť (podrobnejšie Алефиренко – Корина, 2011). Na tomto mieste stručne priblížime kľúčovú opozíciu tohto systému *šírka – výška*, resp. *široký – vysoký* na materiáli rusko-slovenského paralelného korpusu ako súčasť Slovenského národného korpusu (<http://korpus.juls.savba.sk/parus/>).

Na účely analýzy sa z rusko-slovenského paralelného korpusu vyexcerpovali všetky tvary odvodené od lexém *široký* a *vysoký* (okrem sloviac) v minimálnom kontexte postačujúcom na interpretáciu. Vylúčili sme prípady použitia týchto lexém v priamom význame (napr. *У него были широкие плечи и большие тяжелые руки.*) z toho dôvodu, že koncept má obrazovú štruktúru s určitou mierou metaforizácie, čo je nezlučiteľné s použitím príslušnej lexémy v jej priamom význame. Podľa stavu k aprílu 2011 sme v korpusu zaznamenali 52 rusko-slovenských dvojíc na takomto základe, pričom sa v paralelnom texte nie vždy vyskytla opozíčná kognitívna dominant (široký – vysoký), niekedy absentovala analogická lexéma v paralelnom texte².

Prečo sme zaradili tieto pojmy medzi kľúčové? Pojem *široký* je pre ruskú mentalitu spojený najmä s dušou, s tzv. „šírkou ruskej náтуры“, t. j. vyjadruje neobmedzenosť, nekonečnosť, má vysokú mieru abstrakcie a hodnotiaceho potenciálu, najmä emocionálneho. Práve cez takúto optiku nazeral na *šírku* popredný ruský filozof N. A. Berďajev (Бердяев, 1990, www.koob.ru), keď ju spájal s ruskou geografiou, preto si ho dovoľíme odcitovať podrobnejšie: „Existuje prepojenie medzi bezbrehosťou, bezhraničnosťou, nekonečnosťou ruskej zeme a ruskej duše, medzi geografiou fyzickou a geografiou duševnou. V duši ruského národa je prítomná rovnaká bezbrehosť, bezmedznosť, smerovanie do nekonečnosti ako v ruskej rovine. Ruský národ to mal ťažké, musel ovládnuť tieto obrovské priestory a prispôbiť si ich. [...] Ruský národ nebol kultúrnym národom do takej miery ako národy západnej Európy, bol skôr národom ‚откровения‘ (ktoré by sme mohli do slovenčiny voľne preložiť ako zjavenie – N. K.) a inšpirácie, nepoznal žiadne obmedzenia a s ľahkosťou

² Poznamenávame, že rusko-slovenský paralelný korpus sa ešte tvorí a zatiaľ je založený prevažne na umeleckých dielach a prácach klasikov marxisticko-leninskej filozofie (V. I. Lenina), t. j. na textoch, ktoré sa najviac prekladali do slovenčiny za socializmu a ktoré sa prekladajú v súčasnosti. Populárno-náučné a publicistické texty sú zatiaľ zastúpené veľmi málo. Predpokladáme preto, že stupeň objektivity získaných výsledkov po doplnení korpusu bude čím ďalej, tým vyšší.

prechádzal do krajností. Západoeurópske národy majú všetko determinované a vymedzené, rozdelené na kategórie a ohraničené. Ruský národ je však iný, je menej determinovaný, viac zameraný na nekonečnosť, odmieta podriaadiť sa zatriedeniu do kategórií.“

Ruský filozof používa veľa abstraktných pojmov, z ktorých najfrekventovanejší je pojem *duša* tvoriaci základ univerzálneho konceptu ruskej mentality. V terminológii J. S. Stepanova (Степанов, 2004) je duša **kultúrna konštanta**. O *šírke* ruskej duše a ruskej povahy sa vo vedeckej literatúre vrátane lingvistickej písalo veľa, pričom hodnotenie šírky ruskej duše malo obrovský rozsah od výrazne pozitívneho do negatívneho (Бердяев, 1990; Шмелев, 2005; Семенова, 2009; Буянова, 2008; SMK, 2010 atď.). Prevláda však pozitívne vnímanie (široko = dobre). Táto šíra bezmedznosť sa len ťažko vyjadruje prostriedkami iného jazyka, ktorého mentalita inklinuje k racionalite a determinovanosti. Výnimkou nie je ani slovenčina: napr. v rusko-slovenskom paralelnom korpuse z 18 výskytov derivátov od *široký* v ruskom texte iba v jedinom prípade (1 z 18) sa v slovenskom preklade vyskytlo tiež slovo *široký* a bol to kultúrne podmienený kontext – úryvok z románu F. M. Dostojevského *Zločin a trest*, kde nebolo možné nahradiť slovo *široký* čímsi iným, pretože ďalej nasledovalo vysvetľujúce prirovnanie odvodené od toho istého koreňa:

... русские люди вообще
широкие люди, [...] **широкие**, как их
земля...
(ru/rus-Dostojevskij1/257608)

... ruskí ľudia majú vôbec
širokú dušu, [...] **širokú**, ako je ich
krajina...
(sk/rus-Dostojevskij1/260733)

Zaujímavým faktom je, že väčšina slovných spojení obsahujúcich komponent *široký* sú frazeologizmy rôznych sémantických typov (11 z 18), pričom 6 z nich obsahuje kognitívnu opozíciu *široký* – *высоký* (pozri tab. 1)³.

Tab. 1: Ekvivalenty ruských spojení s (odvodeným) komponentom *široký*⁴

Ruský jazyk	Slovenský jazyk
жил на широкую ногу (ДМ)	žil na vysokej nohe
зажил на широкую ногу (ДМ)	žil na vysokej nohe
любит широко пожить (ДМ)	rád žije na vysokej nohe
разгул широкой жизни (Г)	voľnosť bujarého života
жил широко (Гр)	žil na vysokej nohe
чересчур широко размахнулись (ДМ)	príliš vysoko rúbali
широкие идеалы (Л)	высокие идеалы
широкие идеалы (Л)	ďalekosiahle идеалы
более широкие горизонты (ДМ)	вắщие горизонты
по широкому пространству страны (Л)	z вắщей časti krajiny
его всегда отличала [...] глубина и широта суждений (БС)	vyznačoval sa hlbokými a všestranými úsudkami
не только широкая страсть, но ничтожная страстишка к чему-нибудь мелкому (Г)	namiesto mocnej životnej vášne zbujnie úbohá náruživosť k čomuś celkom malichernému

³ Tabuľka je zostavená na materiáli rusko-slovenského paralelného korpusu (<http://korpus.juls.savba.sk/parus/>).

⁴ Tu a ďalej používame nasledujúce skratky mien autorov textov: Б – М. Bulgakov; БМ – А. Bestužev-Marlinskij; БС – В. Sergejev; Г – Н. V. Gogol'; Гр – А. Grin; Д – Ф. М. Dostojevskij; ДМ – Ю. М. До́д-Миха́йлик; Кр – Р. Krusanov; Л – В. I. Lenin; Т – Л. N. Tolstoj.

под условием широкой свободы (Л)	v prípade plnej slobody
теперь у нас нет ни широкой , ни узкой свободы (Л)	teraz nemáme ani plnú , ani obmedzenú slobodu
широкое развитие революции (Л)	nepretržité rozvíjanie revolúcie
широкий и неопределенный рынок (Л)	neznámy a d'aleký trh
поиск проведен недостаточно широко (БС)	nepátrali sme dost' dôkladne
русские люди вообще широкие люди, [...] широкие , как их земля (Д)	ruskí ľudia majú vôbec širokú dušu, [...] širokú , ako je ich krajina

Z prirodzeného vnímania sveta v intenciách šírky aj z viacerých jazykových skutočností (bližšie porov. Алефиренко – Корина, 2011) vyplýva, že pre ruskú mentalitu je celkovo príznačná abstraktnosť a indeterminovanosť, v čom spočíva jej základná odlišnosť od západoeurópskej mentality. Slovenská mentalita vykazuje skôr znaky konkrétnosti a determinovanosti, v čom sa približuje k západnej Európe, avšak nemá ich také výrazné. Jednu z príčin vidíme v tom, že Slovensko je lokalizované medzi Ruskom a západnou Európou nielen geograficky, ale aj areálovo a geneticky. K odhaleniu koreňov týchto súvislostí prispeje vymedzenie kognitívnych dominánt slovenskej mentality, čo sa pokúsime urobiť na základe lingvokognitívnej analýzy korpusu a slovníkov – výkladových a frazeologických. Zo zemepisného hľadiska je slovenské územie obmedzené horami, čo spolu s historicky podmienenou sociálno-politickou izolovanosťou viedlo k formovaniu jazykového obrazu sveta, ktorý vymedzoval okolitý svet pevnými hranicami a prisudzoval výške výrazné pozitívne vlastnosti (vysoko = dobre). Výška (a vertikálny rozmer vo všeobecnosti) sa stávala významným meradlom viacerých ľudských činností, čo sa odzrkadlilo aj vo frazeológii: *žiť na vysokej nohe; vysoko rúbať; sadať (si) na vysokého koňa; hovoriť z vysokého koňa; sľubovať hory-doly; rásť ako drevo v hore; (ísť) dolu kopcom; byť hore koncom* atď. (Smiešková, 1988; Habovštiaková – Krošláková, 1996; Krátky slovník slovenského jazyka, 2003; ďalej KSSJ; Slovník súčasného slovenského jazyka H – L, 2011; ďalej SSSJ a i.). Preto sa prikláňame k názoru, že práve výška bude patriť ku kognitívnym dominantám slovenskej mentality a tým bude vytvárať opozíciu s ruskou šírkou (bližšie porov. Алефиренко – Корина, 2011). Žiaľ, zatiaľ na Slovensku absentujú teoretické práce, ktoré by skúmali význam výšky pre slovenskú mentalitu, preto svoje tvrdenia budeme ilustrovať na praktických ukázkach.

O dominantnosti pojmu *vysoký* pre slovenský JOS svedčí aj počet výskytov v rusko-slovenskom paralelnom korpuse (21 z 52) a frekvencia použitia derivátov tohto slova v preklade ruského textu (pozri tab. 2).

Tab. 2: Slovenské ekvivalenty obsahujúce komponent *vysoký/výška* a ich ruské paralely

Slovenský preklad	Ruský originál
žil na vysokej nohe	зажил на широкую ногу (ДМ)
žil na vysokej nohe	жил на широкую ногу (ДМ)
rád žije na vysokej nohe	любит широко пожить (ДМ)
žije na vysokej nohe	хорошо живет (Г)
zvykol si žiť na vysokej nohe	привык жить в свое удовольствие (Кр)
príliš vysoko rúbali	чересчур широко размахнулись (ДМ)
fejton <i>Kto vysoko rúbe</i>	фельетон «Не в свои сани...» (Б)

Jašvin vysoko staval na Vronského	Яшвин держал большое пари за Вронского (Г)
vysoké ideály	широкие идеалы (Л)
pre vysoký vek nevládze	по дряхлости не может (Г)
vysoké postavenie	хороший чин (Г)
vysoký peňažný dôchodok	крупный денежный доход (Л)
[boli] dostatočné na „ vysoký prírastok obyvateľstva”	[были] достаточными для « энергичного размножения» (Л)
priemerná cena človeka nie je veľmi vysoká	средняя цена человека весьма невелика (Кр)
dajaké vysoké miesta v Rusku	какие-нибудь административные посты в России (ДМ)
[využiť] vysoké postavenie	[воспользоваться] высоким положением (Л)
vysoký peňažný dôchodok	высокий денежный доход (Л)

Keď si všimneme v tab. 2, aké lexémy a frazémy boli preložené z ruštiny do slovenčiny s použitím derivátov od koreňa *vys(oký)*, zistíme, že tá istá slovenská frazéma sa v rôznych kontextoch prekladá odlišnými frazémami alebo voľnými slovnými spojeniami: **žiť na vysokej nohe** – *жить на широкую ногу, жить широко, жить в свое удовольствие, жить хорошо*; **vysoko rúbat'** – *широко размахнуться, [садиться] не в свои сани*, čo je potvrdením širokého sémantického záberu pojmu *vysoký*.

O dominantnosti *výšky* pre Slováka svedčí i sémantická pestrosť ruských ekvivalentov k slovenským kontextom obsahujúcim komponent *vysoký* (8 významov; v zátvorke sa uvádza počet výskytov): **vysoký** – **широкий** (9), большой (2), крупный (1), хороший (1), энергичный (1), административный (1), дряхлый (1), высокий (2), kde posledný sa najviac približuje k priamemu významu.

Z uvedeného vyplýva, že priestorová štruktúra reality vo vedomí človeka, ktorá, prirodzene, má pre každý národ tak horizontálny, ako aj vertikálny rozmer, nemusí byť rovnaká ani pre príbuzné národy. Pomer medzi vertikálnym a horizontálnym členením sveta závisí od toho, aké priestorové modely prevládajú vo vedomí daného národa. Je to podmienené štruktúrou prirodzeného prostredia (prírodnej scenérie) obývaného daným národom. V slovenskom JOS prevládajú vertikálne modely a v ruskom horizontálne, čo sa prejavuje v jazyku a kultúre, najmä v systéme hodnôt (pre Rusa dobre = široko, pre Slováka dobre = vysoko; samozrejme, neplatí to celoplošne bez rozdielov, hovoríme iba o určitej tendencii). Výskumu priestorových vzťahov v jazykovom obraze sveta sa venovali viacerí bádatelia, pre zdôvodnenie týchto tvrdení odkazujeme na ich podrobnejšiu analýzu u N. F. Alefirenka a N. B. Korinovej (Алефиренко – Корина, 2011, s. 139 – 143).

Na základe analyzovaných skutočností môžeme vyvodit' nasledujúce predbežné závery:

1. Aj keď sú jazykové obrazy sveta ruského a slovenského jazyka formálne analogické (genetická príbuznosť), v ich štruktúre sa vyskytujú odlišnosti podmienené národnými a kultúrnymi špecifikami.

2. Tieto odlišnosti sa prejavujú najmä v tom, že podmieňujú vznik odlišných štruktúrno-sémantických kognitívnych dominant v každom jazyku.

3. Národné kognitívne dominanty JOS sú geograficky determinované, viažu sa na priestorové modely objektívnej reality, ktoré sú typické pre daný národ.

4. Kognitívne dominanty ruského a slovenského JOS tvoria binárne opozície, z ktorých kľúčovou je geograficky determinovaná opozícia *šírka – výška* (rovina – hory), čo sa najvýraznejšie prejavuje vo frazeológii.

Literatúra

- АЛЕФИРЕНКО, Николай Федорович: Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Москва: Эллис 2008. 270 с. ISBN 978-5-902872.
- АЛЕФИРЕНКО, Николай Федорович – КОРИНА, Наталья Борисовна: Проблемы когнитивной лингвистики. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2011. 214 s. ISBN 978-80-8094-987-7.
- БЕРДЯЕВ, Николай Александрович: Русская идея. [online]. Москва 1990. Dostupné na: <www.koob.ru>.
- БУЯНОВА, Людмила Юрьевна: Концепт «душа» как основа русской ментальности: особенности речевой реализации. In: Фразеология и когнитивистика: Матер. 1-й междунар. науч. конф. В 2-х тт. Отв. ред. Н. Ф. Алефиренко. Т. 1. Идиоматика и познание. Белгород: Изд-во БелГУ 2008, с. 76 – 79. ISBN 978-5-9571-0328-8.
- ФЕДОТОВ, Георгий Петрович (псевд. Е. Богданов): Три столицы. In: Версты (Париж) 1926, № 1, с. 147 – 163.
- ГУМИЛЕВ, Лев Николаевич: Этногенез и биосфера Земли. Ленинград 1990. 246 с. ISBN 5-286-00669-8.
- КИСЕЛЕВА, Наталья Борисовна: К проблематике сопоставительного анализа этнокультурных концептов во фразеологии западных и восточных славян. In: Фразеология и когнитивистика: Матер. 1-й междунар. науч. конф. В 2-х тт. Отв. ред. Н. Ф. Алефиренко. Т. 2. Идиоматика и когнитивная лингвокультурология. Белгород: Изд-во БелГУ 2008, с. 305 – 308. ISBN 978-5-9571-0328-8.
- КИСЕЛЕВА, Наталья Борисовна: Когнитивные аспекты словацко-русского языкового параллелизма. In: Dialog kultur V. Sborník materiáľů z mezinárodní vědecké konference, která se konala ve dnech 20. – 21. 1. 2009 na Katedře slavistiky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. Eds. O. Richterek – M. Půza. Ústí nad Orlicí: Oftis 2009, s. 112 – 125. ISBN 978-80-7405-045-9.
- КЛЮЧЕВСКИЙ, Василий Осипович: Полное собрание сочинений в 8 тт. Т. 1. [online]. Москва: Политиздат 1956. Dostupné na: <http://read.newlibrary.ru/read/klyuchevskii_v_o_/page0/kurs_russkoi_istorii_sochinenija_v_9-ti_tomah_t_1.html>.
- ПОПОВА, Зинаида Даниловна – СТЕРНИН, Иосиф Абрамович: Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж: Воронежский ГУ 1999. 38 с.
- СЕМЕНОВА, Наталья Владимировна: Щедрость широкой русской души. In: Acta Nitriensia 11. Zborník Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Zodp. red. E. Fandelová. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2009, s. 233 – 249. ISBN 978-80-8094-670-8.
- СТЕПАНОВ, Юрий Степанов: Константы: Словарь русской культуры. [online]. 3-е изд. Москва: Академический проект 2004. Dostupné na: <http://ec-dejavu.ru/r/Russian_Stepanov.html>.
- ШМЕЛЕВ, Алексей Дмитриевич: «Широта русской души». In: Арутюнова, Н. Д. – Левонтина, Н. Д. (отв. ред.): Логический анализ языка: языки пространств. [online]. Москва: Языки русской культуры 2005. Dostupné na: <http://www.modernlib.ru/books/shmelev_a/shirota_russkoy_dushi/read/>.
- ШТЫРОВА, Алима Николаевна: М. Ю. Лермонтов в диалоге с европейским романтизмом. «Зачем я жил...». Научная монография. Тверь: Научная книга 2011. 100 с. ISBN 978-5-904380-07-6.

BARTMIŃSKI, Jerzy: *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydanie trzecie. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2009. 328 s. ISBN 978-83-227-2685-3.

Slovníky

- KSKT: КУБРЯКОВА, Елена Самуиловна и др.: *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Изд-во МГУ 1997. 141 с. ISBN 5-89042-018-6.
- SMK: ЗИНЧЕНКО, Виктор Георгиевич – ЗУСМАН, Валерий Григорьевич – КИРНОЗЕ, Зоя Ивановна – РЯБОВ, Геннадий Петрович: *Словарь по межкультурной коммуникации. Понятия и персоналии*. Москва: Флинта – Наука 2010. 136 с. ISBN 978-5-9765-0843-9.
- HABOVŠTIÁKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda 1996. 178 s. ISBN 80-224-0477-2.
- KSSJ: *Krátky slovník slovenského jazyka*. [online]. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková, 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>>.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN 1988. 272 s.
- SSSJ: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUŽÁSSYOVÁ, Klára (eds.). *Slovník spisovného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

Pramene

Rusko-slovenský paralelný korpus (Русско-словацкий параллельный корпус). In: *Slovenský národný korpus*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.

Dominants of Linguistic Image of the World in The National Corpus (Russian-Slovak Aspect)

This paper deals with the main factors that are influencing the linguistic image of the world forming in different national and cultural conditions in Russian-Slovak comparison. Relative nations can dispose the same set of concepts in their linguistic images of the world, but these sets will have different cognitive dominants depended on national specifics. We mean that one of the key factors in cognitive dominants forming is geographical determinism, so Slovak people living in mountains incline to vertical structuring of reality (height as a dominant) as well as Russian people living on plain incline to horizontal structuring of reality (wideness as a dominant), although every natural language have both vertical and horizontal dimension. Our research is based on national corpuses of Russian and Slovak languages.

doc. PhDr. Natália Korina, PhD.

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Slovenská republika

e-mail: natkis2007@yandex.ru, nkorina@ukf.sk

Medzijazyková homonymia niektorých športových termínov v slovenskom a bulharskom jazyku

Vladimir Ivanov

Medzijazyková homonymia je lexikografickým fenoménom, ktorý sa prejavuje pri príbuzných aj pri geneticky vzdialenejších jazykoch a v súčasnosti pri nepretržitej kultúrno-informačnej výmene a prekladoch sa stala jedným z najdynamickejších a najskúmanejších lingvistických javov. Každý, kto študuje cudzí jazyk, si môže všimnúť pozitívne stránky medzijazykovej homonymie, ktorými sú ľahšie zapamätávanie si a rýchlejší preklad neznámych cudzích slov. Presne tam sa však skrývajú aj jej negatíva, pretože rovnozvučnosť so známym slovom môže pomýliť pri vytvorení sémanticky nesprávneho ekvivalentu. Teda vzniká pseudodorozumievanie, ktoré sa najčastejšie vyskytuje pri nositeľoch dvoch príbuzných jazykov (Иванова – Алексич, 1999).

Všeobecná definícia pojmu homonymia (gr. *homos* „rovnaký“, *onoma* „meno“) hovorí, že homonymá sú dve slová alebo viac slov s rovnakou fonémovou štruktúrou a úplne odlišnou sémantikou. Podľa Filipca – Čermáka (1985, s. 238) sú to „rôzne jazykové jednotky stejné formy bez významového prűniku; různé lexikální jednotky mající stejný L-formém (lexikální formu) a navzájem nesouvisící významy“. E. Lubenová (Любенова, 2001, s. 79 – 80) sa vo svojom výskume vnútrojazykovej homonymie bulharčiny, ruštiny a češtiny snaží teoreticky odlišiť homonymiu a polysémiu. Lexikálne homonymá definuje ako „lexémy, ktoré sú charakteristické prítomnosťou totožnej zvukovej a grafickej formy, netotožného lexikálneho významu a totožného alebo netotožného gramatického významu“ (preklad V. Ivanov). Slovenská lexikológia vníma homonymá ako slová, ktoré sa „zblížujú na základe zhody, totožnosti ich zvukovej podoby, výslovnosti a gramatickej stránky. Odlišné sú však z významového a etymologického hľadiska“ (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 166).

Slovenská lexikológia rozlišuje tri skupiny homónym:

- vlastné homonymá – všetky tvary lexémy sa graficky a zvukovo zhodujú,
- homofóny – graficky rozličné lexémy, ale zhodujúce sa vo výslovnosti,
- homofórm – lexémy zhodujúce sa vo výslovnosti aj graficky, ale nie vo všetkých tvaroch (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 168).

Bulharská lexikológia však rozdeľuje homonymá do piatich skupín:

- lexikálne, ktoré majú dve podskupiny:
 - a) úplné – graficky i zvukovo sa zhodujú celé lexémy; zodpovedajú im vlastné homonymá v slovenčine,
 - b) čiastočné – zhoduje sa jeden alebo viac tvarov;
- homofóny (fonetické homonymá) – definované sú rovnako ako v slovenčine, čiže lexémy sa zhodujú len vo výslovnosti;
- homografy (grafické homonymá) – slová s rovnakým grafickým záznamom a rozdielnou výslovnosťou;
- homofórm (morfologické homonymá) – lexémy sa zhodujú vo výslovnosti alebo graficky v jednom alebo viacerých tvaroch;

- lexikálno-gramatické – vznikajú tzv. konverziou, čiže prechodom z jedného slovného druhu k druhému bez morfológických zmien (Бояджиев – Куцаров – Пенчев, 1999).

Odlíšne grafické sústavy bulharčiny a slovenčiny spôsobujú, že medzijazyková homonymia v týchto dvoch jazykoch sa skúma len na úrovni zvukového komplexu. To znamená, že aj keď sa slová zapisujú bežnými prepisovými grafémami rovnako alebo podobne v cyrilike aj v latinke, sú to len homofóny, a nie vlastné alebo úplne homonymá ani grafické homonymá. Preto sa najviac zhodujú jednoslabičné alebo dvojslabičné slová. Vplýva na to aj rozličné vytváranie menných (najmä adjektívnych) a slovesných koncoviek, osobitosti slovenského vokalizmu (dĺžka, mäkkosť, dvojhlásky), prítomnosť explozívneho *g* v bulharčine i frikatívneho *h* v slovenčine a v neposlednom rade prítomnosť slabičnej dĺžky (kvantita) a stály prízvuk v slovenčine.

V našom príspevku budeme za homonymá považovať športové termíny v základnom tvare, ktoré majú totožnú zvukovú podobu, výslovnosť v slovenskom a bulharskom jazyku alebo ktoré sa odlišujú len v dĺžke samohlásky, mieste prízvuku alebo vokalizkých odtienkoch samohláska – dvojhláska. Toto platí pre podstatné mená, prídavné mená, slovesá a pre viacslovné termíny. Ostatné budeme považovať za homoformy alebo paronymá.

Príčiny vzniku medzijazykových homonym môžu byť rôznorodé. Najčastejším zdrojom vzniku vnútrojazykových aj medzijazykových homonym je rozpad polysémie, t. j. oddelenie rozličných významov od zjednoteného systému polysémického slova, sémantické vzdialenie slov so spoločným pôvodom. Pri rozpade polysémie vznikajú dva od seba nezávislé výrazy.

K vzniku homonym vedie aj preberanie cudzích slov alebo ich kalkovanie, pričom odlíšne jazyky môžu prevziať rozličné významy toho istého cudzieho slova. Taktiež prevzaté slovo sa môže zvukovo zhodovať s domácim slovom z tretieho jazyka. Niekedy sa isté významy jedného slova, ktoré odlíšne jazyky prevzali, môžu zmeniť na iný, čiže ten istý prvotný význam sa zmení na iný význam v jednom alebo v oboch jazykoch, ktoré ho prevzali. V neposlednom rade medzijazykové homonymá vznikajú aj pri preberaní odlíšnych homonymných tvarov z východiskového jazyka (Димитрова, 1985).

Homonymá môžu byť aj výsledkom derivácie, vtedy hovoríme o slovotvornej homonymii. Ich vznik môžu podporovať fonetické a lexikografické odlišnosti v skúmaných jazykoch.

K homonymii dochádza v rámci jedného jazykového systému, ide o vnútrojazykovú homonymiu. V rámci viacerých jazykov hovoríme o medzijazykovej homonymii, zradných slovách alebo tiež o falošných priateľoch prekladateľov. Český lexikológ E. Lotko (1992, s. 8 – 9) charakterizuje zradné slová v bulharčine a češtine ako „takové lexikální jednotky, které jsou v obou jazycích formálně shodné nebo podobné, ale významově nebo/i stylově odlišné“. Spojenie **falošní priatelja prekladateľov** je jazykovým kalkom francúzskeho termínu *faux amis du traducteur*, ktorý zaviedli lingvisti Maxime Koessler a Jules Derocquigny v r. 1928 vo svojej štúdii *Les faux amis ou Les trahisons du vocabulaire anglais: Conseils aux traducteurs* a do konca 50. rokov 20. stor. sa objavil vo viacerých jazykoch na svete (angl. *false friends of a translator*, nem. *falsche Freunde des*

Übersetzers, rus. *ложные друзья переводчика*). V bulharčine sa používa výraz *неверни приятели на преводача* (Килева-Стаменова – Денчева, 1997).

Medzijazyková homonymia spôsobuje problémy bežným používateľom jazyka aj prekladateľom a tlmočníkom. Ešte nebezpečnejšie je to pri preklade odborných textov, kde sa používajú termíny. Prekladatelia a tlmočníci musia byť dokonale pripravení na lexiku, ktorú používajú pri prekladoch a tlmočení, a na zradné slová-termíny, ktoré sa môžu objaviť. Nesprávny prekladový ekvivalent môže zmeniť celý zmysel výrazu a môže viesť k vzniku nielen pseudodorozumievania, ale aj úplného nedorozumenia.

Športová terminológia je špecifická v tom zmysle, že jej lexiku pozná veľa ľudí. Najviac tí, ktorí sledujú športové podujatia a zápasy. No bežní diváci či poslucháči športových podujatí nerozlišujú, ktoré lexikálne jednotky sú termíny, profesionalizmy alebo čisté slangizmy. Ešte ťažšia je situácia, keď prekladatelia či tlmočníci nepoznajú detailne daný šport ani jeho terminologický subsystém, z ktorého prekladajú, resp. o ktorom tlmočia. Ťažká situácia nastane aj vtedy, keď síce ovládajú terminológiu jedného športu, ale nepoznajú termíny iného športu, v ktorom sa môžu objaviť vnútrojazykové homonymné dvojice. Dostávajú sa tak medzi zradné slová v terminológii.

V našom výskume sme zistili, že pri športových termínoch sa stretávame s medzijazykovou homonymiou najmä vtedy, keď sú dané termíny prevzaté z cudzích jazykov. Rizikové situácie vznikajú vtedy, keď bol daný termín prevzatý napr. do slovenského jazyka v jednom význame a do bulharského jazyka v inom význame. Takýto prípad je napr. pri anglickom termíne *out*, ktorý sa obyčajne používa v loptových hrách, keď lopta opustí hranice hracej plochy, alebo keď sa hrá mimo ihriska. Takáto situácia sa vyskytuje aj v basketbale, hádzanej, vo volejbale či v tenise. Význam je ten istý v oboch skúmaných jazykoch. Nie je to však tak v terminologickom subsystéme futbalu. V slovenčine termín *aut* znamená „vhadzovanie“ (bulh. *тъч, странично хвърляне*), t. j. lopta išla za postranné čiary hracej plochy a niekto z hráčov v poli ju vhodil rukami späť do ihriska. V bulharčine sa *аут* používa ako synonymum viacсловného termínu *удар от вратата* (slov. *kop od brány*), t. j. lopta išla za bránkovú čiaru a brankár ju nohou kopne mimo pokutového územia. Nie náhodou sa v slovenskej hádzanárskej terminológii bránková čiara označuje aj profesionalizmom *autová čiara* alebo *bránková autová čiara*.

Ďalšiu medzijazykovú homonymnú dvojicu medzi slovenčinou a bulharčinou, aj keď neúplnú, máme v prípade anglického futbalového termínu *stopper*, čo znamená „stredný obranca“. V tomto význame sa používa aj *stopér* v slovenčine, ale v bulharčine *смонеп* je už zastarávajúcim termínom označujúcim „hráča pred strednými obrancami a za stredopoliarimi“. V súčasnosti sa hrací post takého *stredného stredopoliar* (*stredného záložníka*) nazýva v bulharskej terminológii *дефанзивен полузащитник* (slov. *defenzívny stredopoliar*). Spoločne s vývojom športu sa vyvíja a mení aj jeho lexika – terminologizujú sa nové slová a determinologizujú sa zaužívané výrazy.

Nebezpečnú situáciu s hracím postom máme aj pri medzisystémovej homonymii v basketbale a hádzanej. Francúzsky technický a športový termín *pivot* (slov. *hlavná opora, os, otočný čap*) sa používa v slovenčine na označenie *podkošového hráča* v basketbale a v hádzanej na špecifickom poste *stredného hráča*. Ako jeho synonymum existuje aj termín *pivotman*, ktorý bol prevzatý z angličtiny z basketbalovej terminológie, v ktorej sa používa termín *center*, ale aj *pivot* a *pivotman*. V bulharskom hádzanárskom terminologickom

subsystéme *пивот* má taký istý význam ako jeho slovenský ekvivalent. V basketbalovej terminológii však taká slovná jednotka neexistuje. Na označenie tejto hracej pozície bulharčina prevzala z anglického jazyka termín *център*. Bulharský basketbalový terminologický subsystém však prevzal istým spôsobom aj slovo *pivot*; existujú v ňom totiž viacslovné termíny *пивотиращ крак* (slov. *pivotová noha, obrátková noha*) a *непивотиращ крак* (slov. *neobrátková noha*) (Ivanov, 2010).

Slovo latinského a ešte staršie gréckeho pôvodu *center* (gr. *kentron* → lat. *centrum*), aj keď nejestvuje v slovenskej basketbalovej terminológii, je tiež falošný priateľ prekladateľov. Futbalový a hokejový terminologický subsystém slovenčiny viditeľne preberá slovo *center* z angličtiny vo význame „útočník“ (bulh. *централен нападател*), vo futbale sa termín tiež používa vo význame „prihrávka lopty do stredú útok“ (bulh. *високо подаване, центриране*). Bulharský ekvivalent *център* sa zhoduje so slovenským výrazom *center len* v hokejovom terminologickom subsystéme – *útočník*. *Център* však existuje aj ako futbalový termín, ale v úplne inom význame – jednak označuje „stredovú značku“, jednak „výkop“, čo ukazuje, že bulharský futbalový terminologický subsystém prevzal z latinčiny význam „stred, ústredie“ (Спортен терминологичен речник, 2010).

Preberanie anglických termínov spôsobuje vznik zradných slov aj medzi volejbalom a tenisom. Podstata týchto športových hier – hrať v jednotlivých častiach – vedie k vnútrojazykovej homonymii medzi ich terminologickými subsystémami aj k medzijazykovej homonymii medzi bulharčinou a slovenčinou. Obidva jazyky prevzali priamo a takmer bezo zmien anglické termíny *game* a *set* (slov. *hra/gem – set*, bulh. *гейм – сет*). Keďže sa však volejbal vyvíjal na základe tenisu, prevzal aj niektoré z jeho pojmov. Časť hry bola nazvaná *set* a takto sa nazýva aj v slovenčine – *сет*. Bulharský volejbalový terminologický subsystém však prevzal z tenisovej lexiky slovo *гейм*, ktoré sa takto terminologizovalo a zostáva takým doteraz. Takže v slovenčine sa časti volejbalu nazývajú *sety* a v bulharčine *геймове*.

Volejbalová vlna pokračuje ďalšími dvoma výrazmi z tohto terminologického subsystému. Ide o viacslovné termíny *predná zóna* a *zadná zóna* označujúce „časti, na ktoré sa delí každá polovica hracej plochy“. Aj keď najlogickejšie by bolo preložiť ich bulharskými spojeniami *предна зона* a *задна зона*, v skutočnosti sú bulharskými ekvivalentmi *предно поле/първа линия* a *задно поле/задна линия*.

Časť, ktorá ukazuje na nebezpečné zradné slová v medzijazykových športových terminologických subsystémoch, ukončíme zaujímavou slovensko-bulharskou homonymnou dvojicou z oblasti *šermu* (bulh. *фехтовка*). V tomto bojovom športe dvaja súperia bojujú proti sebe bodnými alebo sečnými zbraňami. V jednotlivých variantoch šermu sa používajú tri druhy zbraní – *fleuret*, *kord* a *šabl'a*, v bulharčine *панура*, *шпага* a *сабя*. Na prvý pohľad to vyzerá tak, že falošní priatelia tu nie sú, naopak, máme aj internacionalizmus z francúzštiny – *sabre* (v angličtine *sabre*); príslušný výraz bol do slovenčiny prevzatý pravdepodobne z východiskového maďarského *szablya* a do bulharčiny skôr z nemčiny (*Säbel*). Pravda však je, že aj v slovenskom jazyku existuje slovo *rapír*, ktoré vychádza zo stredovekého francúzskeho slova *rapière* a v súčasnosti má význam „dvorná zbraň“. V slovenčine je tiež známe slovné spojenie *španielsky rapír*, ktoré pripomína dejiny šermu a jeho začiatky v 15. stor. v Španielsku (porov. Športy. Svet športu slovom aj obrazom, 2003).

V nasledujúcej časti uvedieme príklady, v ktorých nie sú prekladové ekvivalenty športovými termínmi, ale inými jednotkami slovnej zásoby skúmaných jazykov. Zaujímavo vyzerá homonymná dvojica *tandem* – *тандем*. Vo futbalovom a hokejovom terminologickom subsystéme slovenčiny sa *tandemom* nazýva „útočná kombinácia, pri ktorej hráč prenecháva loptu, resp. puk, spoluhráčovi, aby mu vytvoril lepšiu streleckú pozíciu“ (bez presného ekvivalentu v bulharčine). Basketbalová terminológia prevzala z angličtiny *tandem* na označenie „druhu zabezpečovania pri zónovej obrane“, ktorý sa v bulharčine nazýva *зонава зацита 2-3/подцигурияване при зонава зацита 2-3*. V bulharskej športovej lexike je slovo *тандем* slangizmom, ktorý sa používa vo všeobecnom význame slova „dvojica“ a označuje dvoch športovcov, ktorí synchronizujú svoju činnosť (slov. *tandem*). Etymológia slova *tandem* však ukazuje, prečo má tento pojem presne taký význam ako futbalový či hokejový termín. V r. 1785 začali latinským slovom *tandem* nazývať „dvojkolesový koč alebo vozík s dvoma koňmi zapriahnutými za sebou“, v r. 1884 už označovalo „bicykel pre dvoch jazdcov“ (Online Etymology Dictionary). V tomto význame funguje ako internacionalizmus v slovenčine a bulharčine doteraz.

Ďalší príklad, kde sa rôzne významy polysémického slova v jednotlivých jazykoch rozdelili, je všeobecný športový termín *pišťalka* (bulh. *свирка*) vo význame „časť rozhodcovského výstroja“. *Pišťala* v slovenčine má dva významy: 1. jednoduchý dychový hudobný nástroj, 2. niečo tvarom podobné pišťale (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003). V bulharčine *пищялка* znamená „malý vrbový piskor gájd“ a tiež „druh byliny, angelika“. Synekdochou pars pro toto v súčasnosti zostal čiastkový význam starobulharského slova *pišťak*, ktoré znamenalo „tenká pišťala“.

Zaujímavé medzijazykové homonymum má futbalový termín *záložník* (bulh. *полузащитник, халф*). Význam bulharského slova *заложник* vo význame „rukojemník“ je úplne iný, hoci obidve jednotky majú domáci slovanský pôvod, ktorý je viditeľný v ich základnom význame – „niečo, čo sa majiteľovi vráti po splnení istých podmienok“. Podobná situácia je aj pri futbalovom a hokejovom termíne v bulharčine *zасада* (slov. *ofsajd*), ktorý má slovenské homonymum *zásada* (bulh. *основа, база, принцип*). Anglický termín *offside* bol prevzatý priamo do viacerých jazykov a funguje vedľa domáceho ekvivalentu ako termín alebo profesionalizmus.

Záver

Medzijazyková homonymia športových termínov v slovenčine a bulharčine vzniká najmä pri preberaní cudzích slov, prípadne cudzích termínov, čo je v podstate jedna zo základných príčin vzniku zradných slov vo všeobecnosti. Je to pochopiteľné, pretože najpopulárnejšie športové hry vznikli v zahraničí a nie na Slovensku alebo v Bulharsku. Takže terminologická sústava týchto športov prichádza spolu s nimi, s ich pravidlami. S tým súvisí aj to, akej národnosti sú tí, ktorí „prinesú“ danú hru do novej krajiny, do akej miery je jazyk schopný prispôbiť cudzie slová alebo nahradiť ich domácimi. Ako sme videli, najviac falošných priateľov spôsobujú anglické slová, keďže angličtina je základným jazykom pre všetky terminologické subsystémy športov, ktoré vznikli v Anglicku (futbal) alebo v Spojených štátoch (basketbal, volejbal). Spoločný domáci pôvod termínov nespôsobuje medzijazykovú homonymiu, skôr ukazuje, ako sa slovo etymologicky a sémanticky rozvíjalo počas storočí. Podstatné však zostáva poznávať slovnú

zásobu jazyka, do ktorého sa prekladá, resp. tmočí, a tiež odbornú lexiku, v našom prípade terminológiu športov.

Literatúra

- БОЯДЖИЕВ, Тодор – КУЦАРОВ, Иван – ПЕНЧЕВ, Йордан: Съвременен български език. София: Издателска къща „Петър Берон“ 1999. 654 с. ISBN 954-402-036-5.
- ДИМИТРОВА, Татяна: О причинах межъязыковой омонимии (о некоторых французских заимствованиях в русском и болгарском языках). In: Съпоставително езикознание, 1985, No. 3, с. 10 – 15.
- ИВАНОВА, Ценка – АЛЕКСИЧ, Марияна: Сръбско-български тематичен речник. Лексикон на междуезиковите омоними и полисеми. Велико Търново: ПИК 1999. 287 с. ISBN 954-736-008-6.
- КИЛЕВА-СТАМЕНОВА, Ренета – ДЕНЧЕВА, Емилия: Речник на „неверните приятели“ на преводача. Пловдив: Лета 1997. 54 с. ISBN 954-516-066-7.
- ЛЮБЕНОВА, Елена: Формално моделиране на лексикалната омонимия върху материал от българския, руския и чешкия език. Пловдив: Макрос 2000, 2001. 168 с. ISBN 954-561-097-2.
- Спортен терминологичен речник. Ed. Никола Хаджиев – Лъчезар Димитров – Петър Боннов. София: НСА ПРЕС 2010. 523 с. ISBN 978-954-394-032-5.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 281 s.
- IVANOV, Vladimír: Lexikografický rozvoj a terminologické osobitosti športovej terminológie v bulharčine a slovenčine. In: Kam smeruje slovakistika. Zborník venovaný 20. výročiu sofijskej slovakistiky ako samostatného odboru a pomenovaniu slovakistického kabinetu podľa PhDr. Emila Kudličku, CSc. Ed. Veličko Panajotov. Sofia: Heron Press 2010. 114 s. ISBN 978-954-580-289-8.
- KOESSLER, Maxime – DEROCQUIGNY, Jules: Les faux amis ou Les trahisons du vocabulaire anglais: Conseils aux traducteurs. Paris: Vuibert 1928.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková, 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- LOTKO, Edvard: Zrádná slova v polštině a češtině (Lexikologický pohled a slovník). Olomouc: Votobia 1992. 183 s.
- ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: SPN 1980. 225 s.
- Online Etymology Dictionary. [online]. Dostupné na: <<http://www.etymonline.com/index.php>>.
- Športy. Svet športu slovom aj obrazom. Ed. François Fortin. Bratislava: Fortuna Print 2003. 384 s. ISBN 80-89144-03-9.

Interlingual Homonymy between Some Sport Terms in Slovak and Bulgarian Language

This paper tackles the problems of interlingual homonymy between sports terms in two Slavic languages – Slovak and Bulgarian. We try to find how do the sports terms- homonyms arise and what are the reasons for their beginning. Separate part of the article also studies so called “false friends” which are the most dangerous words for translators because of their

different meaning especially when being used in one and the same terminological system or subsystem. Etymology of some words shows more clearly the origin of interlingual homonymy between examined terms.

Mgr. Vladimír Ivanov

Fakulta slovanských filológií, Univerzita sv. Klimenta Ochridského v Sofii, Bulharská republika

e-mail: gabrovian@yahoo.com

Rané dielo slovenskej anglicistickej lexikografie¹

Ada Böhmerová

Predslov

Zámerom článku je prispieť k začleneniu začiatkov dejín anglicistickej kontrastívnej lexikografie do širšieho rámca dejín slovenskej lexikografie, ktorej poprednou a mimoriadne zaslúžilou predstaviteľkou v súčasnej modernej lexikografii je jubilujúca Alexandra Jarošová, ktorej je v rámci zborníka aj tento príspevok venovaný.

1. Historicko-kultúrne a lingvistické aspekty prvých prejavov záujmu o angličtinu na Slovensku

Začiatky slovenských kontaktov s angličtinou, a teda aj rané dejiny slovenskej anglicistickej lexikografie, ktorá je témou nášho príspevku, sa nesporne odvíjajú od vzniku potrieb angličtiny u slovenských používateľov. Oddávna, z rôznych geografických, historicko-spoločenských, politických, ale i kultúrnych dôvodov bola znalosť viacerých jazykov na Slovensku takpovediac samozrejmosťou, pričom išlo najmä o nemčinu, maďarčinu a češtinu, v istých súvislostiach aj o ruštinu, poľštinu, latinčinu a francúzštinu. Angličtina medzi tieto jazyky dlho nepatrila.

Začiatky kontaktov s angličtinou na Slovensku súvisia predovšetkým so záujmom slovenských literárnych dejateľov o diela anglických spisovateľov. Ak by sme vychádzali z raných zmienok o angličtine v slovenskej literatúre, na Slovensku jej znalosť nielen nebola prítomná, ale aj samotná angličtina často vyvolávala istú averziu. Ako uvádza M. Vojtech vo svojej práci *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť* (2004, s. 92), Ján Kolár (1793 – 1852) sa v súvislosti s ňou vyjadruje takto:

„K angličtine pre jej neľubozvučnosť som nikdy nepociťoval mimoriadnu lásku, hoci vždy som si anglických klasikov vysoko ctil pre ich myšlienkovú hĺbku. S pánom Seleckým sme prekladali z (Olivera) Goldsmitha *The Vicar of Wakefield* (Wakefieldsky farár, 1776).“

M. Vojtech (tamže, s. 39) podotýka, že Goldsmith sa pre slovenských prekladateľov a básnikov stal prítiažlivým najmä ako básnik. V roku 1809 vyšla v preklade Bohuslava Tablica (1769 – 1832) jeho rozsiahla baladická skladba *Poustevník z Warkworthu*, s podtitulom *Nortumberlandská balada z anglického jazyku přeložená*, ktorá tvorí ústrednú básnickú skladbu tretieho zväzku jeho *Poezyí* (1809). Tablic preložil aj *Monolog z Hamleta Šejkspirova* (1806) *Býti aneb nebýt, otázka jest vážná...* Takéto preklady sa robili sprostredkované a neraz vychádzali z existujúcich inojazyčných prekladov s asistenciou prekladových slovníkov do týchto jazykov.

Mimo okruhu slovenských vzdelancov a literátov angličtina nefigurovala, keďže z rozmanitých geografických, politických alebo hospodárskych dôvodov slovenčina s ňou prichádzala do kontaktu len veľmi okrajovo². Neexistovala teda potreba komunikácie v nej,

¹ Niektoré časti článku boli prednesené na medzinárodnej konferencii 16. – 18. 6. 2010 na Oxfordskej univerzite (uvedené v bibliografii) a 27. 1. 2011 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského.

² O záujme anglicky hovoriacich o Slovensko, ako aj o ich návštevách Slovenska podrobne píše napr. S. Gál (1947), J. Tibenský a V. Urbancová (2003) a I. Szabó a L. Švihran (2005). Medzi významnými osobnosťami,

resp. konfrontácia s ňou. Angličtina nebola medzi predmetmi vyučovanými vo vzdelávacom systéme, neexistovali teda ani učebnice angličtiny či slovníky.

Táto situácia pretrvávala aj začiatkom 20. stor., o čom svedčia napr. záznamy z rozhovorov Alberta Pražáka pod názvom *S Hviezdoslavom* (1955, s. 26 – 27). Podľa jeho vlastných vyjadrení, po nemecky a po maďarsky sa naučil dobre, po poľsky a rusky obstojne, ale po anglicky sa začal učiť najmä kvôli Shakespearovi, ktorého dielo mu bolo „blízke a milé, po biblii azda najmilšie“. Poznal ho v maďarskom preklade ako kvartán, ale neskôr ho čítal po nemecky a po česky. Pri príprave na jeho prekladanie prebral nemeckú učebnicu angličtiny (Plate: *Lehrgang der englischen Sprache*) a s originálom sa veľmi svedomito oboznamoval slovo za slovom pomocou slovníka. Neuvádza, pomocou akého slovníka, nesporne však môžeme usudzovať, že inojazyčného. Až potom svoj preklad Shakespearových hier *Hamlet* a *Sen noci svätajánskej* (1931) konfrontoval s českými, nemeckými a maďarskými prekladmi. Pri preklade *Hamleta* sa cítil priam slávnostne: on, syn chudobnej Oravy, uviedol „dánskeho princa“ do jazyka, o ktorom vraveli nepriatelia, že je rečou „kočšiv a najjednoduchších ľudí“ (tamže, s. 27 – 28). Shakespeara prekladal aj z ctižiadosti, aby dokázal, že slovenčina je sebestačný jazyk (s. 92).

2. Zrod novosvetských slovenských anglistických slovníkov

V čase, keď Hviezdoslav prekladal Shakespeara, už prinajmenej štyri desaťročia slovenské slovníky angličtiny existovali. Lenže na Slovensku, zjavne, neboli známe, čo o niektorých z nich platí doteraz. Vznikali v prostredí, kde bola ich potreba mimoriadne naliehavá – v Spojených štátoch amerických, kam už od druhej polovice 19. stor. a najmä v jeho posledných desaťročiach prúdili početní slovenskí vysťahovalci. Znalosť angličtiny sa pre nich stala bytostnou nevyhnutnosťou, *condicio sine qua non*, na získanie práce a každodenné zabezpečovanie existencie mimo slovenskej či slovanskej komunity.

Novosvetskú históriu slovenskej anglistickej lexikografie by na základe našich doterajších výskumov bolo možné rámcovo rozdeliť do troch hlavných období, pričom uvádzame aj príslušné najvýznamnejšie práce:

1. koniec 19. stor., keď slovníky tvorili súčasť jazykových príručiek na základnú komunikáciu prichádzajúcich vysťahovalcov:

Ján Slovenský (1887)

2. začiatok 20. stor., keď sa objavili prvé väčšie slovníky na pomoc integrácii prisťahovalcov v USA:

Paul K. Kadak A-S/S-A (1905), Emil Nyitray S-A (cca 1900 – 1910)*, Július Bučko A-S (1920)*³

3. roky 1930 – 1969, keď boli publikované rozsiahle slovníky:

ktoré, ako uvádzajú, v histórii navštívili územie Slovenska, boli okrem mnohých iných napr. Peter Payne, učiteľ z Oxfordskej univerzity, kňaz a popredný predstaviteľ a vodca lollardov – anglických protestantov, ktorý neskôr učil na Karlovej univerzite a podporoval husitské hnutie, v 17. stor. cestovateľ William Littgow; o území Slovenska bol pomerne dobre informovaný aj veľikán vedy Isaac Newton, hoci ho nenavštívil. Slovensko v roku 1802 navštívil anglický mineralóg Edward Daniel Clarke, ktorý svoj pobyt najmä v Banskej Štiavnici zahrnul do svojho cestopisu, podobne ako v roku 1818 Richard Bright. Samostatné kapitoly *Bratislava* a *Slováci* uviedol koncom 19. stor. na základe svojej návštevy vo svojej knihe aj anglický geograf A. A. Paton.

³ Hviezdička označuje slovníky, ktoré vo svojich Dejiniach slovenských slovníkov do roku 1945 uvádza M. Hayeková (1979).

- a) na pokročilú komunikáciu v angličtine,
- b) na pomoc pri uchovávaní či rozširovaní znalostí slovenčiny medzi prisťahovalcami slovenského pôvodu,
- c) na sprostredkovanie medzinárodného prístupu k slovenčine:

Filip Anton Hrobák (Philip A. Hrobak) A-S (1944), Jozef J. Konuš S-A (1930)*, A-S (1941)*, S-A (1969).

Na tomto mieste sa zameriame na publikáciu Jána Slovenského z prvého z uvedených období.

3. Ján Slovenský a zrod Amerického Tlumača⁴

Nezastupiteľnú úlohu pri začiatkoch učenia sa angličtiny, ale aj pri zrode slovenskej anglicistickej lexikografie na americkom kontinente zohrala pre Slovákov prvá slovenská kniha vytlačená v Spojených štátoch a zároveň jedna z najvzácnejších slovenských knižných rarít. Išlo o dielo Jána Slovenského, ktoré vzhľadom na jednoznačne dominantný východoslovenský pôvod vystažovalcov autor nazval Americký Tlumač ku naučeniu še najpotrebnejších začatečných známoscoch z anglickej reči pre uherských Slovákov v Amerike žijúcich. *American Interpreter*⁵. Vo východoslovenskom, prevažne šarišskom nárečí bol písaný aj slovenský text v nej. Kniha vyšla v Pittsburgu v roku 1887 nákladom Americko-Slovenských Novín⁶ ako ich bezplatná prémia, hoci za dva doláre si ju bolo možné kúpiť aj samostatne. Z jej prvého vydania je na Slovensku známy iba jeden exemplár zachovaný v depozitári Slovenskej národnej knižnice v Martine. Jednotlivé zdroje uvádzajú, že vyšla vo viacerých vydaniach („v troch“ Mináč, 1992, s. 296; „v niekoľkých“ Čulen, 1954, s. 160), nie sú však známe jej ďalšie zachované exempláre. Možno predpokladať, že padli za obeť intenzívnemu používaniu, alebo ak existujú, sú roztrúsené a zabudnuté v domácnostiach potomkov niekdajších slovenských vystažovalcov, alebo naopak tvoria súčasť vzácných súkromných zbierok. Ako uvádzajú elektronické zdroje⁷, kniha je registrovaná v Knižnici Amerického kongresu⁸ a dostupná v jej Európskej čítárni. Európske oddelenie na stránku o Slovákoch v Amerike⁹ zahrnilo nasledujúcu krátku informáciu:

„Americký Tlumač (*American interpreter*)¹⁰, the first Slovak-English dictionary serving the needs of the immigrants, was published by Jan Slovensky, in an eastern dialect. It readily became very popular because it aided the immigrants with their English language problems. Several other such works were published in subsequent years.“¹¹

⁴ V origináli názvu slovníka je aj vzhľadom na anglické grafické konvencie „Tlumač“ uvedený veľkým písmenom. Z dôvodov rešpektovania autenticity ho aj v texte článku uvádzame s veľkým písmenom.

⁵ V odkazoch na publikáciu sa v literatúre o nej uvádza aj anglický preklad celého názvu publikácie, teda: *American Interpreter for learning the most important elementary knowledge of English for Hungarian Slovaks living in America*.

⁶ Tu i v texte článku uvádzame znenie názvu knihy aj novín, ktorých prílohu tvorili, v podobe, aká je uvedená v Slovenského publikácii. Neskôr však existovali aj viaceré iné grafické varianty, z ktorých jednu uvádza E. Bartalská (pozri aj bibliografiu).

⁷ <http://www.loc.gov/tr/european/imsk/slovakia.html>

⁸ Ako sa uvádza v tiráži Tlumača, Knižnici Amerického kongresu ju poskytol autor.

⁹ <http://www.loc.gov/tr/european/imsk/slovakia.html>

¹⁰ V citáte rešpektujeme grafiku názvu uvedenú v zdroji.

¹¹ „Americký Tlumač, prvý slovenský slovník slúžiaci potrebám prisťahovalcov, vydal Ján Slovenský vo východoslovenskom nárečí. Zakrátko sa stal veľmi obľúbený, pretože prisťahovalcom pomáhal s ich problémami s angličtinou. V nasledujúcich rokoch bolo vydaných niekoľko ďalších podobných prác.“

Ukážka, ktorú stránka následne uvádza, nie je však z knihy Jána Slovenského, ale práve z práce jedného z jeho nasledovateľov, Paula K. Kadaka, ktorá vyšla v roku 1905.

Autor Amerického Tlumača, Ján Slovenský (1856 – 1900), pochádzal z Krompách na Spiši. Jeho matka bola Nemka a otec Slovák. Absolvoval maďarskú „kráľovskú preparandiu“ v Kláštore pod Znievom (1875 – 1878), kde bol jeho spolužiakom napr. Martin Kukučín. Iba po ročnom pôsobení ako učiteľ a vychovávateľ v statkárske domoch¹² sa ako 23-ročný vybral v roku 1879 spolu s bratrancom Júliusom Wolfom do USA. Na rozdiel od väčšiny slovenských vystaľovalcov z konca 19. stor. ho tam nevyhnala bieda, ale pre cestu sa rozhodol z dobrodružných dôvodov. Jeho pôvodný zámer bol však iný, keďže najprv na základe rozprávania olejkárov chcel ísť do Ruska. Napokon plány zmenil a s bratrancom sa zo Slovenska vybrali do Afriky. Až potom, keď si plavbu z Hamburgu do Liverpoolu odpracúvali v horúčave lodnej kotolne a kapitán ich varoval, že v Afrike ich čaká ešte väčšia páľava, rozhodli sa pre Ameriku, kam z Liverpoolu i tak vtedy smerovala väčšina lodných pasažierov. J. Slovenský v USA spočiatku vystriedal množstvo namáhavých robotníckych zamestnaní – pracoval ako hutník, robotník v trubkárni či tesár. Avšak aj vďaka jeho jazykovému nadaniu a rýchlemu zvládnutiu angličtiny sa mu už v roku 1886 podarilo získať miesto úradníka na rakúsko-uhorskom konzuláte.

Z vlastnej skúsenosti, zo života medzi krajanmi, ako aj z ich korešpondencie a z osobných stretnutí s nimi na konzuláte veľmi dôverne poznal ich obrovské problémy pri zabezpečovaní transatlantickej existencie slovenských vystaľovalcov. Preto v roku 1885 – 1886 založil Bulletin, ktorý im raz týždenne, vlastne v podobe pravidelných listov či krajanskej korešpondencie, na dvoch stranách prinášal praktické informácie a poučenia, ako aj správy z ich domoviny. Ako uvádza K. Čulen (1954, s. 94), odoberali ho najmä slovenskí „saloonisti“, teda krčmári. Niekde bol v rámci vyložený za sklom a celá osada si ho chodila čítať alebo si ho ľudia dali prečítať.

Ako Slovenský v Bulletine prisľúbil, na jeseň v roku 1886 začal vydávať Americko-Slovenské Noviny a práve ich bezplatnú prílohu ako prémii tvoril jeho Americký Tlumač. V predslove ku knihe autor uvádza nasledujúce dôvody jej vzniku¹³:

„Ku vydaňu¹⁴ Americkeho Tlumača nás pohla všeobecna žiadost za podobnu knihu, ze stranky našich v Amerike žijucích krajanoch.

Cieľ toho Tlumača je, tu žijúcim uherským Slovákom prostriedkom býc, ku privalstňeňiu najpotrebnejších začatečných známoscoch z anglíckej reči, bez kterých človek v Amerike pokračovac ňemože. Z tej príčini je Tlumač ku tutejším pomerom prímerňe, ľechko srozumiteľňe a jednoduche písaný.

Človek môže býc schopný, spôsobný ľebo učení, ked mu aľe reč chybi, je aj pri dálnych príľežitoscach ňe v stave svoju schopnosc dokazac, co zapričiňi, že zodpovednu službu na ňeho ňichto ňezveri.

¹² Autorom jeho 197-stranového životopisu J. Slovenský je K. Čulen (1954); informácie o ňom uvádza aj V. Mináč (1992, s. 296).

¹³ Podobne ako všetok slovenský text v knihe, aj predslov je písaný vo východoslovenskom, prevažne šarišskom nárečí, hoci autor sa ho nie vždy pridržal dôsledne.

¹⁴ V texte zachováваме grafému *ň*, ktorú autor v origináli diela používal na zápis daného palatalizovaného konsonantu. Zachováваме aj ostatné grafické črty originálu vrátane písania mena autora.

Keď človek v Amerike pokračovav chce, muší na každý pád v stave býc še v angľickej reči vyjadric. Pravda je, že učeňe z počatku češko padňe, aľe vytervalosc a dobra voľa premože šicke češkosce.

Naposľedy ešči spomnuto býc muší, že prítomný Tlumač je perše vydaňe a že v ňim ešči veľo nápravy uskutočňene býc možu, nasľedkom čeho dobroprajuce porády s podzekovaňim prijate budu.

Ján Slovensky
vlastňik.“

Existenciu tejto knihy spomínajú na Slovensku iba dva nám známe a dostupné staršie zdroje (Čulen, 1954, s. 156 et al.; Mináč, 1992, s. 296), pričom hovoria o slovníku, i keď žánrovo ide skôr o jazykovú príručku. Ako K. Čulen (1954, s. 161) uvádza v životopise Jána Slovenského, jeho Tlumačom sa začína neobjasnené obdobie americko-slovenskej literatúry.

4. Analýza niektorých aspektov Amerického Tlumača Jána Slovenského

Obsahovo sa Slovenského 129-stranová kniha člení na dve časti: prvou je jazyková príručka, druhou príručka základnej konverzácie, obe s tematickými slovníkovými pasážami.

V prvej časti autor postupuje od ortografie po ortoepiu cez jednotlivé slovné druhy a ich gramatické kategórie. Keďže v prvých vlnách vyst'ahovalectva zo Slovenska do Ameriky prakticky neprichádzala žiadna inteligencia, mnohí krajanovia, ktorí sa z jeho knihy učili, neraz sa zároveň učili aj čítať a písať, takže Slovenského kniha im poskytovala tiež základy vzdelania. Zároveň bola istým predvojom pri vytváraní jazykovednej terminológie, resp. svedectvom o jej hľadaní vo vzťahu k angličtine. Autor používa napr. *član* namiesto neskôr kodifikovaného *člen*, či *neriadne slovesa* namiesto *nepravidelné slovesá*. Je však zrejmé, že má skúsenosti učiteľa jazykov, keďže napriek tomu, že pravdepodobne nemal dostatočné východiskové materiály¹⁵, látku podáva jednoducho, prehľadne a aj zo súčasného hľadiska pomerne spoľahlivo. Z jazykového hľadiska kniha svedčí o jeho veľmi dobrej znalosti angličtiny a o premyslenom a dôslednom metodologickom postupe pri spracovaní a prezentácii jazykového materiálu.

Už v časti opisujúcej anglický jazyk autor priebežne prezentuje anglickú slovnú zásobu so slovenskými prekladmi, napr. pri uvádzaní nepravidelných slovíčok. Prvú časť knihy uzatvárajú *Najpotrebnejšie slova ku mluveňu*, teda základná frazeológia a slovná zásoba z rozličných základných tematických oblastí. Okrem iného zahŕňa *Čas a jeho podzelenie, Človek a rodzina, Častký ľudskeho cela, Odzieza, Šaty, Chorosce, Smysľe, duševne a cel'esne činnosce, Nebezke telesa, žem a rozličné poveterné úkazy, Robotny narod a remesla*. Na ilustráciu možno uviesť, že v kapitole *Potrava* okrem potravín bežných pre Slovákov, ako *krúpy – barley, šviňina – pork, dymene meso – smoked meat, kolbasa – sausage, šmal'ec, šviňska masc – fat, lard, kervavka, hurka – blood pudding, čarný chľeb – brown bread*, uvádza napr. aj na Slovensku neznáme, ale v Amerike bežné *ustrice – oysters* či *rice – ryžkaša*, čo by síce mala byť *ryža*, ale americkí Slováci ju spočiatku poznali iba v podobe uvedeného jedla.

¹⁵ Potvrdenie či vyvrátenie tohto predpokladu by bolo podmienené výskumom dobových existujúcich jazykových príručiek angličtiny, prípadne aj učebníc angličtiny pre iné etniká.

Pri každom anglickom slove je v zátvorke výslovnosť, ktorú autor zjednodušil a prispôbil potrebám slovenských používateľov. Je však príznačné, že vzhľadom na rozdiely oboch foneticko-fonologických systémov sa v jeho prepise vyskytujú aj typicky slovenské nedopatrenia. Ide napr. o výslovnosť (*sasič*)¹⁶ namiesto (*sasidž*), teda o typickú stratu znelosti konsonantu na konci slova, ďalej o nezachovanie dĺžky vokálu, napr. (*pork*) namiesto (*pórk*) či o nahradenie dvojhĺasky dlhým vokálom, napr. (*békn*) namiesto (*beikn*), (*stél bred*) namiesto (*steil bred*) či (*lóf of bred*) namiesto (*louf of bred*). Tieto a niektoré ďalšie odchýlky od anglickej výslovnosti sú dôsledkom najmä interferencie slovenčiny do anglickej výslovnosti, ktorú Slovenský ako prvý zachytil a ktorá pri výučbe angličtiny naďalej mnohým spôsobuje problémy.

Druhá časť knihy ako doplnok viet či frazeológie tiež obsahuje čiastkové slovníkové zoznamy, napr. *Kratké pozdraveňe*, *O cestovaňe*, *V cudzym mesce*, *Rozmluva na pošce*, *V sklěpe*, *S mešarom*. Väčšina vychádza zo slovenčiny, iba časti o práci – *O baňictve* a *O fabrikoch* – vychádzajú z angličtiny, keďže ich cieľom bolo zrejme naučiť používateľov porozumieť anglicky hovoriacemu „bosovi“ či spolupracovníkovi, prípadne vopred sa oboznamovať s pracovným prostredím, o čom svedčia aj vysvetlenia významov slov, napr. *tipple*¹⁷, *hoisting machine*¹⁸, *bin*¹⁹ či *hose*²⁰, hoci neraz dôvodom ich začlenenia je iba neexistencia či vari neznalosť ekvivalentu. Autor zároveň prisťahovalcov oboznamuje s americkou slovenčinou používanou ich predchodcami, keďže sa v nej už udomácnilo nejedno anglické slovo, ako vidno napr. pri vysvetlení slova *bin*.

Z viacerých hľadísk sú zaujímavé dialogické časti, v ktorých autor strieda otázky s odpoveďami, príkazmi, konštatáciami atď. v rámci tém potrebných pre bežný život. Okrem jazykového a pedagogického účelu spĺňajú aj sociolingvistické ciele, keďže používateľ zároveň oboznamujú s realiami nového prostredia. Základnou potrebou prisťahovalcov bolo zabezpečiť si obživu, teda nájsť si prácu. Nie je preto prekvapujúce, že v časti *O robotu* je jednou z prvých otázok *Či mi možu robotu dac? – Can you give me a job?* Keďže do emigrácie odchádzali neraz celé rodiny či väčšie skupiny, autor zaradil aj vetu: *Aľe ja mám dzešec krajanoch a rad by som pre nás šických robotu dostac. – But I have ten countrymen and I would like to get employment for all of us.*

Autor čitateľom knihy poskytuje aj sociálne rady, napr. že si majú dohodnúť pracovné a platobné podmienky, že sa majú v banke spýtať na úrok poskytovaný na uložené peniaze alebo sa pri kúpe tovaru pokúsiť o zjednanie ceny. Kniha je v mnohom svedectvom o neľahkom sociálnom položení vysťahovalcov v ďalekej, neznámej a nezrozumiteľnej krajine. Svedčí o tom mnoho častí dialógov, ktorých obsah nebyva súčasťou bežných jazykových učebníc, ako to dokumentuje aj nasledujúci úryvok:

Ja še trašem od zimy. – I shiver with cold.

Doktor, ten chlap ma zlamanu nohu. – Doctor, this man has a broken leg.

Noha muši byc odňata po vyšej členka. – The foot has to be taken off above the ankle.

¹⁶ Slovenský neuvádza výslovnosť v hranatých zátvorkách. Keďže naša exemplifikácia vychádza zo Slovenského záznamu výslovnosti, pri argumentácii používame jeho zjednodušený prepis, a nie v súčasnosti platný prepis podľa medzinárodnej fonetickej transkripcie.

¹⁷ Vysoká drevena budova nad šachtu, dze še uhľe vycahuje a z kadzi še dolu sypaju.

¹⁸ Mašina, ktera hore šachtu uhľe caha, ľudzi a všelico potrebne do šachty spušča.

¹⁹ Bin, veľka drevena kasta, do ktorej še uhľe sypaju, kym jich ďalej беру.

²⁰ Gumovy pytel, na koncu železna rurka, pomocu ktorej še koks s vodu chladzi.

Moj pracelju, ja jich život oratovac chcem. Oñi muša rozhodnuc či žic lebo či zomrec chcu. – My friend, I want to save your life. You must decide whether you want to live or die.

Súhrnne možno konštatovať, že Slovenského kniha predstavuje priekopnícke anglistické jazykové a lexikografické dielo pre slovenských používateľov, ktoré sa nielenže u nich tešilo veľkej obľube, ale zohralo aj mimoriadne záslužnú úlohu v prospech prežitia a začiatkov integrácie slovenských vysťahovalcov na americkej pôde. V neposlednom rade slovenčinu začlenilo aj do medzinárodného kontextu prác, ktoré svojim hovoriacim sprostredkujú angličtinu.

Záver

Článok prezentuje časť výsledkov prebiehajúceho širšieho výskumu z histórie slovenskej anglistickej lexikografie. Pri jej skúmaní sa potvrdzuje a markantne vystupuje do popredia podmienenosť vzniku slovníkov komunikačnými potrebami a spoločensko-kultúrnymi podmienkami. Zároveň však treba konštatovať, že v tejto oblasti, najmä pokiaľ ide o práce napísané mimo vlastného územia daného etnika, existuje nedostatočná kontinuita a nadväznosť, prípadne práce celkom absentujú. Hoci priekopnícka kniha Jána Slovenského, obsahujúca rozsiahle lexikografické pasáže, zohrala mimoriadne významnú úlohu v živote slovenských vysťahovalcov do Ameriky, mnohí neskorší autori ju ani tam pravdepodobne nepoznali, napr. ani P. Hrobák ju neuvádza v bibliografii svojho anglicko-slovenského slovníka z roku 1944. Na Slovensku, podobne ako viaceré ďalšie slovníky napísané v USA – vari iba okrem Konešových slovníkov, slovensko-anglického (1930) a anglicko-slovenského (1941) –, táto kniha takmer nebola známa, resp. z rozličných dôvodov nebola dostupná. Prístup k raným slovenským anglistickým slovníkom, ktoré vznikli v USA, a možnosť ich používania by určite boli mohli prispieť aj k štúdiu angličtiny na Slovensku, ktorého začiatky v roku 1923 sa viažu na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského.

Domnievame sa, že Slovenského Americký Tlumač by mohol v budúcnosti poslúžiť ako vďačný predmet ďalších historických, sociolingvistických, dialektologických či kulturologických výskumov, a to aj v kontexte podobných raných anglistických jazykových príručiek a slovníkov, ktoré vznikli pre iné jazyky. Keďže Americký Tlumač doteraz nebol preskúmaný, článkom sa pokúšame splatiť istý dlh voči autorovi, ako aj voči danému obdobiu slovenskej kultúry v zahraničí.

Literatúra

- BARTALSKÁ, Lubica: Začiatky slovenského novinárstva v Amerike. 115. výročie založenia prvých tlačených americko-slovenských novín. [online]. Dostupné na: <<http://www.czsk.net/svet/clanky/svet/amertlac.html>> (nedatované).
- BÖHMEROVÁ, Ada: Some Notes on the History of Slovak Anglicist Lexicography. In: Brno Studies in English. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Masarykova univerzita v Brne – Filozofická fakulta, 1991, roč. 19, s. 35 – 44.
- BÖHMEROVÁ, Ada: Socio-Historical and Linguistic Aspects of Early Slovak Anglicist Lexicography. Prednesené na konferencii International Conference on Historical Lexicology and Lexicography 5, Oxford, Oxford University, 16. – 18. júna 2010. Publikované v Oxford Research

- Archives, 2011. Dostupné na: <<http://ora.ouls.ox.ac.uk/objects/uuid%3A69debble-bc4f-4eec-99e8-a9da888fdddb>>.
- BUČKO, Július: Slovník anglicko-slovenský. Chicago, Illinois 1920. 612 s.
- ČULEN, Konštantín: Dejiny Slovákov v Amerike. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej Ligy 1942. 265 s., prílohy XLVIII s.
- ČULEN, Konštantín: J. Slovenský. Životopis zakladateľa prvých slovenských novín v Amerike. Winnipeg: Kanadský Slovák 1954. 197 s.
- GÁL, Stephen: Hungary and the Anglo-Saxon World. [online]. Budapest: Officina Hungarica 1947. Dostupné na: <<http://mek.niif.hu/02000/02096/html/>>.
- HAYEKOVÁ, Matilda: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 254 s.
- HROBAK, Philip A.: Hrobak's English-Slovak Dictionary. Middletown: Jednota Printery 1944. 702 s.
- KADAK, Paul K.: Praktičný Slovensko-Anglický Tlumač. The Practical Slovak American Interpreter. New York: Slovak v Amerike 1905. 263 s.
- KONUŠ, Jozef J.: Slovensko-anglický slovník. Slovak-English Dictionary. Scranton: Združenie Slovenských katolíkov v Amerike 1930. 628 s.
- KONUŠ, Jozef J.: New English-Slovak Dictionary. Pittsburgh: published by the author 1941. 643 s.
- KONUŠ, Jozef J.: Slovensko-anglický frazeologický slovník. Slovak-English Phraseological Dictionary. Passaic: Slovenský Katolícky Sokol 1969. 1664 s.
- MINÁČ, Vladimír (hl. red.): Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). Zväzok V, R – Š. Martin: Matica slovenská 1992. 559 s. ISBN 80-7090-216-7.
- NYITRAY, Emil: Slovensko-anglický a anglicko-slovenský slovník. New York cca 1900 – 1910. 116 s.
- PRAŽÁK, Albert: S Hviezdoslavom. Rozhovory s básnikom o živote a diele. Text pre slovenské vydanie pripravil Gabriel Rapoš. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1955. 93 s.
- SLOVENSKÝ, Ján: Americký Tlumač ku naučeňu še najpotrebnejších začatečných známosoch z anglickej reči pre uherských Slovákov v Amerike žijúcich. American Interpreter. Pittsburgh: Náklad Amerikansko Slovenských Novín 1887. 129 s.
- SZABÓ, Ivan – ŠVIHRAN, Ladislav: Vzácné návštevy Bratislavy. Poprad: Región Poprad 2005. 234 s.
- TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera: Slovensko očami Európy: 900 – 1850. Bratislava: Academic Electronic Press 2003. 330 s. ISBN 80-89104-23-1.
- VOJTECH, Miloslav: Literatúra, literárna história a medziliterárnosť. Bratislava: Univerzita Komenského 2004. 136 s. ISBN 80-223-2017-X.

An Early Work of Slovak Anglicist Lexicography

This paper aims at highlighting some aspects of early Slovak Anglicist lexicography from the historical, social and linguistic points of view in relation to the emergence of the need of English for Slovaks. In Slovakia itself, for various reasons, only men of letters, mainly writers and translators, started to develop their interest in English in the 19th century, though they had to work with English-German and English-Hungarian dictionaries. It was on the American continent that, as a result of the communicative needs of Slovak immigrants, English proved to be crucial as their “survival means”. Hence, it is not surprising that the first predecessor of Slovak dictionaries of English, the American interpreter for learning the most important elementary knowledge of English for Hungarian Slovaks living in

America (1887), was written and published in the USA. Its author was Ján Slovenský – a teacher, adventurer, labourer, later a diplomat, journalist, and an immigrant himself. In this paper we focus on the circumstances of the rise of this work, which is a combination of a textbook of English for Slovaks, a thematically organized dictionary and a conversation manual, and we deal with some of its linguistic features, as well as its merits within the Slovak Anglicist studies and the Slovak culture.

doc. PhDr. Ada Böhmerová, CSc.

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika

e-mail: bohmerovaada@yahoo.com

Morfologická adaptácia anglicizmov v slovenčine¹

Bronislava Chocholová

V príspevku sa zameriavame na morfológickú adaptáciu anglicizmov prevzatých do slovenčiny ako na jeden z viacerých adaptačných procesov prebiehajúcich pri ich integrácii do jazykového systému slovenčiny. Ukazujeme, že väčšina anglicizmov sa integruje do deklinačného a konjugačného systému a je schopná tvoriť slovotvorné hniezda. Vychádzali sme z materiálu spracovaného v Slovníku súčasného slovenského jazyka (A – G, 2006; H – L, 2011; M – O – pracovná elektronická verzia), ako zdroj sme využili aj Slovenský národný korpus, verziu prim-5.0.40-public-sk.

1. V súvislosti s internacionalizáciou a prenikaním internacionalizmov do slovnej zásoby treba hovoriť aj o adaptácii prebiehajúcej pri samotnom preberaní. Preberané slová podliehajú adaptačnému procesu, čiže asimilácii (jazykový systém reaguje na prieniky zo svojho okolia), a diferencujú sa podľa stupňa adaptovanosti (najmenším stupňom adaptácie sa vyznačujú citátové slová a výrazy) (Dolník, 2003). Podľa stupňa adaptovanosti člení preberané jazykové prostriedky aj O. Orgoňová (1991). Rozlišuje cudzie slová so zachovanou pôvodnou podobou vo východiskovom jazyku a prevzaté slová, ktoré sa v preberajúcom jazyku adaptovali najskôr na zvukovej a grafickej rovine, neskôr aj gramaticky, slovotvorne a štylisticky. Aj z takéhoto hľadiska možno nazerať na lexikálne jednotky anglického pôvodu vyskytujúce sa v slovenčine.

Adaptačné procesy prebiehajú na niekoľkých jazykových rovinách, foneticko-fonologickej, ortografickej, morfológickej, slovotvornej a štylistickej. Týmto jednotlivým procesom sa vo svojich prácach venujú najmä R. Filipović (1990), ktorý skúmal adaptáciu anglicizmov v chorvátskom a srbskom jazyku, a J. Furdík (1994). Veľmi precízne sa touto problematikou zaoberá aj M. Ološtiak (2007) na úrovni proprií, samotnej morfológickej adaptácii prevzatých substantív sa venuje už spomínaný autor spolu s L. Gianitsovou-Ološtiakovou v monografii Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007). Ide najmä o procesy na úrovni pravopisu a výslovnosti (prepis najčastejšie podľa poslovenčenej alebo slovenskej výslovnosti, napr. *interface* – *interfejs*, *broker*), a ďalej na úrovni morfológickej a slovotvornej – väčšina internacionalizmov sa integruje do deklinačného a konjugačného systému a je schopná tvoriť slovotvorné hniezda, napr. *interface* – *interfejs* – Gsg *interfejsu* – adj. *interfejsový*, *upgrade* – *upgradovať* – *upgradovaný*, *lobby* – *loby* – *lobing* – *lobista* – *lobistický* – *lobovať*. Túto skutočnosť konštatovali už aj autori Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (J. Horecký – K. Buzássyová – J. Bosák a kol., 1989, s. 35; ďalej len DSZSS). Čo sa slovotvorby týka, ďalším stupňom je sufixálne adaptovanie, takže dochádza ku konkurencii domácich a internacionálnych sufixov *-ost’/-ita*, *-(ova)nie/-(iz)ácia/*, *-izmus/-stvo* (Buzá-

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

ssyová, 1987; DSZSS, 1989), prefixálne adaptovanie, čo sa prejavuje najmä v dotváraní dokonavých podôb obojvidových slovies internacionálneho charakteru (pozri aj Buzássyová, 2010), napr. *logovať sa – lognúť sa – nalogovať sa, manažovať – zmanažovať, skenovať – naskenovať*, a tiež tvorenie kompozít, hlavne kvázikompozít často s jedným prvkom internacionálnym a druhým domácim (Martincová – Savický, 1987). Práve s tým súvisí tendencia smerom od flektívnosti k analytickým a aglutinačným črtám v jazyku (Gutschmidt, 1998).

Prevzaté anglicizmy možno rozdeliť podľa stupňa adaptácie do niekoľkých skupín. Poľská lingvistka K. Waszakowa (2005) rozlišuje výpožičky, pri ktorých sa neukazujú žiadne adaptačné zmeny, ďalej výpožičky adaptované morfológicky a nakoniec také výpožičky, ktoré sa adaptovali slovotvorne s rôznym stupňom ortografickej, fonetickej a morfológickej adaptácie. Podobnú situáciu zaznamenávame aj v slovenčine a rozlišujeme:

- a) Slová, ktoré prešli minimálnym adaptačným procesom, a to na fónickej úrovni, keďže ich výslovnosť nie je anglická, ale tzv. poslovenčená – anglické fónické prvky sa nahrádzajú najbližšie stojacimi slovenskými ekvivalentmi (Ološtiak, 2007, s. 47): *know-how* [nouhau], *standing ovation* [stending ovejšn], *master* [mástr], *slave* [slejv], *open air* [oupn ér] (festival, koncert), *all inclusive* [ól inkluziv], *last minute* [lást minit], *reality show* [reality šou], *cherry* [čeri] (paradajky), *cash & carry* [keš end kery], *party service* [párti servis], *puzzle* [pazl], hovorovo, žartovne i [pucl], *trendy* [trendi], *handsfree* [hencfrí], *in-store* [in stór] (podpora), *light* [lajt] (najmä o potravinách), *nonfood* [nonfúd].

Väčšina týchto slov a výrazov funguje len v istej komunikačnej sfére, len v istom komunikačnom prostredí, napr. v technickej oblasti má svoje opodstatnenie použitie anglických výrazov *master/slave*, *handsfree*, vo sfére obchodu zase *in-store*, *nonfood*, *cash & carry*, v gastronómii *party service*, *light* (nápoje, jogurty a pod.), v umeleckej alebo hudobnej oblasti sa zasa možno stretnúť so spojeniami *open air* (koncert, festival) či *standing ovation*.

I keď sa tieto výrazy adaptovali slovenskému jazykovému systému len čiastočne výslovnostne, čiže nepodliehajú deklinácii, predsa len pri niektorých možno vidieť ďalší stupeň adaptácie, a to na úrovni slovotvorby, napr. *last minute* – *lastminutka*, *lastminutovka* – *lastminutový* (*lastminutový zájazd*), *inline* (pričom pri odvodeninách dominuje prepis podľa výslovnosti) – *inlajny* – *inlajnový* (*inlajnové preteky*) – *inlajnista*, *pushup* – *pushupka*, *sci-fi* – *scifičko* (*pozrieť si výborné scifičko*).

- b) Slová, ktoré sa adaptovali čiastočne:

– a to na rovne výslovnostnej (foneticko-fonologickej; opäť tu ide o poslovenčenú výslovnosť), morfológickej aj slovotvornej, prepis je však pôvodný, napr. *team-building* [tímbilding], *zoom* [zúm], *touchscreen* [tačskrin], *touchpad* [tačped], *paintball* [peintbol/peintbal]; *handout* – *rozdať pred prednáškou handouty*; *outsourcing* – *mnohé firmy už nepracujú bez outsourcingu menších spoločností*; *workshop* – *v rámci výstavy sa organizujú aj workshopy pre návštevníkov*; *airbag* – *auto disponuje piatimi airbagmi*; *artrock* – *skupina bola vrcholným predstaviteľom artrocku*; *download* – *downloadovanie*; *outdoor* – *outdoorový*; *fastfood* – *fastfoodový*; *macdonald* – *macdonaldizácia*; *babysitter* – *babysitterka*, *babysitterský*;

– slová so samohláskovým zakončením, ktoré sa adaptovali výslovnostne aj ortograficky, no nevstupujú do deklinačného systému, napr. *šou* (ako aj kompozitá *tolkšou, megašou*), *párty, action, džentry*.

- c) Slová, ktoré sa v slovenčine adaptovali na všetkých rovinách, a to postupne najskôr na výslovnostnej a potom na ortografickej, morfolologickej a slovotvornej rovine: *díler – díleri, dílerka, dílerský; džoging – džogingový; katering/ketering – kateringový/keteringový; lajtka, líder, sejnúť, softvér, šoubiznis, tolkšou; spiker – spikerský; bilbord – bilbordový; logovať sa – nalogovať sa; čet – četovať – četovací; skener – skenovať – skenovací – skenovanie; píling – pílingový*.

Do tejto skupiny slov by sme mohli zaradiť aj slangové slová typu *sekuriták*, ktoré vzniklo derivačným postupom na označenie osoby pracujúcej pre bezpečnostnú službu zo slovného spojenia anglického pôvodu *security service*, pričom to sa v slovenčine neadaptovalo, používa sa len ako citátové; podobne fungujú slová *scifičko* – z citátového výrazu *sci-fi*, ďalej *homlesák*, ktoré vzniklo z anglického slova *homeless*, či slangové slovo *sekáč* utvorené z anglického slova *secondhand*.

Mnohé slovenské náprotivky prevzatých anglických výrazov sú kalky, napr. *brainwashing – vymývanie mozgov, headhunting – lovenie hláv, bodygard/bodyguard – telesný/osobný strážca, abstract art – abstraktné umenie, body art – telo ako umenie, gardenparty – záhradný večierok, happyend – šťastný koniec, teambuilding – budovanie tímu*. Nie vždy ich však možno zamieňať v kontexte, pretože majú inú komunikačnú platnosť, odlišujú sa menšími či väčšími významovými odtienkami a takisto môžu mať rozličné štylistické hodnotenie.

2. Ako sme už spomenuli, prevzaté slová anglického pôvodu sa prispôsobujú deklinačnému a konjugáčnemu systému slovenčiny, a zvyčajne tak získavajú gramatické významy, ktoré vo východiskovom jazyku nemuseli mať. Tento typ adaptácie slov cudzieho pôvodu označuje J. Furdík (1994) ako transmorfológizácia, spomínaný R. Filipovič (1990) nepoužíva jednoslovný termín, hovorí o adaptácii morfológických kategórií anglicizmov. Pri morfológickej adaptácii prevzatých anglicizmov teda dochádza k trom procesom – prevzaté slovo sa stáva nositeľom gramatickej kategórie rodu (mužského, ženského alebo stredného), vyjadruje gramatickú kategóriu čísla a pádu, čiže sa začleňuje do jednotlivých skloňovacích vzorov. M. Ološtiak (2007) nazýva tieto tri procesy transgenderizácia, transnumerizácia a transdeklínácia (analogicky podľa termínov transfonemizácia a transmorfológizácia).

Najviac prevzatých slov, v našom prípade anglicizmov, partí k substantívam a k jednotlivým rodom sa zaraďujú jednak formálne, čiže podľa zakončenia (tu zohráva úlohu najmä to, či je zakončenie na samohlásku alebo spoluhlásku), jednak z hľadiska významu, teda podľa toho, akého rodu je ich náprotivok v slovenčine, ale aj kombináciou oboch týchto princípov (Ološtiak, 2007, s. 76 n.).

Slovenčina je flektívny jazyk, takže preberané slová sa začleňujú do jej deklinačného systému. Výnimku tvoria jednak slová typu *know-how, gardenparty* či *handsfree* – stávajú sa však nositeľmi gramatickej kategórie rodu, najmä ak ich v kontexte treba použiť s ad-

jektívom, napr. *firma zverejnila dlhé roky utajované know-how, usporiadali skvelú gardenparty, kúpil si nové handsfree* –, jednak slová fungujúce v slovenčine ako nesklonné adjektíva, napr. *light (jogurty, nápoje), openair (podujatie, festival)*.

2.1 Keďže anglické substantíva sa klasifikujú na základe prirodzeného rodu, pri integračii prevzatého slova do slovenčiny zohráva dôležitú úlohu kategória životnosť/neživotnosť (a to nielen pri mužskom rode, ale aj pri ženskom rode, napr. *miss, lady*). Aj podľa nášho výskumu väčšina anglicizmov je v slovenčine mužského rodu a na základe sémantiky sa potom zaraďujú k životným alebo neživotným substantívam:

A. Životné maskulína skloňujúce sa podľa vzoru *chlap* (bližšie ich rozčleňujeme podľa tvaru nominatívu plurálu):

– v Npl je prípona *-i*: *babysitter, barman, biznismen, bloger/blogér, bluesman, bodyguard/bodygard, broker, centerhalf, dabér, diskdžokej, didžej, diler, džentlmen, džezmen/jazzman, džokej, exlíder, finišman, folker, forvard, franchisant, gagman, gangster, gambler/gembler, gólman, greenhorn, hacker/heker, hipík, hipisák, hitmejer/hitmaker, insider, kickboxer, klaun, kongresman, koroner, kovboj, krauliar, kvaker, líder, lord, lúzer, manažér, mašér/mašer, medicinman, skín, spíker, tinedžer*;

– v Npl je prípona *-ovia*: *boss/bos, dandy, earl, gay, half*;

– v Npl je dvojtvar *-ovia/-i*: *kouč – koučovia/kouči*.

Špeciálnym prípadom je anglicizmus *liftboy*, kde popri ortograficky neadaptovanej podobe prevažuje tvar Npl s príponou *-ovia* (*liftboyovia*), zatiaľ čo pri adaptovanej podobe *liftboj* prevláda tvar s príponou *-i* (*liftboji*) (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007, s. 43).

V tejto skupine životných maskulín je bezproblémové skloňovanie slov napr. *barman, džokej, hipisák, greenhorn, kauč/kouč*. Problémy často nastávajú tam, kde je problematické skloňovanie aj pri domácich slovách (jednoslabičných so spoluhláskovým zakončením), najmä v Ipl, napr. *klaun – klaunami/klaunmi* (porov. Sokolová – Jarošová, 2010).

Ako najvýraznejšie sa v tomto deklináčnom type vyprofilovali životné maskulína, ktoré rozdeľujeme do nasledujúcich skupín:

a) so zakončením na *-(e)r*, pričom je problematické tvorenie Gsg:

– Gsg sa tvorí pridaním prípony *-a* bez toho, aby vypadla hláska *-e-*: *armwrestler – armwrestlera, biker – bikera, bloger/blogér – blogera/blogéra, bodybuilder – bodybuildera, boxer – boxera, brejker – brejkera, broker – brokera, diler – dílera, folker – folkera, gambler/gembler – gamblera/gemblera, hacker/heker – hackera/hekera, kickboxer – kickboxera, koroner – koronera, kvaker – kvakera, mašér/mašer – mašéra/mašera, merchandiser – merchandisera, punker – punkera, rafter – raftera, rocker – rockera, sniper/snajper – snipera/snajpera, surfer – surfera* (porov. Sokolová, 2007);

– Gsg sa tvorí pridaním prípony *-a*, pričom hláska *-e-* vypadáva: *center – centra, jumpmajster – jumpmajstra, líder – lídra*;

– v Gsg tejto podskupiny slov vzniká variantnosť, čiže aj s hláskou *-e-*, aj bez nej: *gangster – -tera/-tra; hitmaker, hitmejer – -kera/-kra; imidžmaker; imidžmejer – -kera/-kra; insider – -dera/-dra; lúzer – -zera/-zra; outsider – -dera/-dra; spíker –*

-kera/-kra; variantné tvary sú aj v Lsg (gangsterovi/ganstrovi; hitmakerovi, hitmejkerovi/hitmakrovi, hitmejkrovi; insiderovi/insidrovi; lúzerovi/lúzrovi), v Npl (gangsteri/gengstri; hitmakeri, hitmejkeri/hitmakri, hitmejkri; imidžmakeri/imidžmejkri; insideri/insidri; lúzeri/lúzri; outsideri/outsidri; spikeri/spíkri) aj v Ipl (gangstermi/gangstrami; hitmakermi, hitmejkermi/hitmakrami, hitmejkrami; imidžmakermi, imidžmejkermi/imidžmakrami, imidžmejkrami; insidermi/insidrami; lúzermi/lúzrami; outsidermi/outsidrami; spikermi/spíkrami);

b) so zakončením na -ér, pričom Gsg sa tvorí príponou -a: *blogér, driblér, dizajnér, kontrolér, manažér*.

B. Životné maskulína skloňujúce sa podľa vzoru *hrdina* (dominuje zakončenie s príponou -ista, pri skloňovaní k problémom nedochádza): *barista, bridžista, bicyklebalista, deblista, deblikanoista, emailista, florbalista, folklorista, futbalista, golfista, heavymetalista, hobbista/hobista, hokejista, hokejbalista, imidžista, inlajnista, internetista, klubista, labourista, lobista*.

C. Neživotné maskulína skloňujúce sa podľa vzoru *dub*: *airbag, artrock, autotuning, background, bilbord, boom, brainstorming, catering/katering, katering, comeback, drink, fastfood, happyend, harddiskont, headhunting, outfit, outlet, patchwork, piling, plejбек, sexepil, soundtrack, teambuilding, wellness, workshop, zoom*; variantný je Ipl pri lexémach s konsonantickou skupinou na konci slova, napr. *hejk, heik – hejkami, heikami/hejkmi, heikmi, keks – keksami/keksmi, kemp – kempami/kempmi, komiks – komiksami/komiksami, knockdown – knockdownami/knockdownmi, koncert – koncertami/concertmi, kontradrav – kontradravami/kontradravmi, lift – liftami/liftmi, link – linkami/linkmi* (pozri aj Sokolová – Jarošová, 2010).

Podobne ako pri vzore *chlap*, aj v tomto deklinačnom type neživotných maskulín vyčleňujeme niekoľko skupín podľa zakončenia prevzatej lexémy a následného skloňovania:

a) neživotné maskulína so zakončením na -(e)r; pričom pri tvorení Gsg môže dochádzať k variantnosti:

– maskulína, pri ktorých sa Gsg tvorí príponou -a, pričom hláska -e- nevypadáva: *blockbuster – blockbuster, bomber – bombera, bojler – bojlera, brojler – brojlera, bestseller – bestsellera, boxer – boxera, damper – dampera, enter – enter, challenger – challengera, cheesburger/čísburger – cheesburgera/čísburgera, hamburger – hamburgera, hunter – huntera, chopper – choppera, kliper – klipera, landrover – landrovera, marker – markera, oldtimer – oldtimer, poster – postera, printer – printera, provider – providera, pager/pejdžer – pagera/pejdžera, skener – skenera, trailer – trailera, trigger – triggera*; Lsg týchto prevzatých slov sa tvorí príponou -i, Npl príponou -y, nevznikajú varianty; tvary Ipl majú príponu -mi;

– maskulína, pri ktorých sa Gsg tvorí príponou -a, pričom hláska -e- vypadáva: *aker – akra, barter – bartra, blejzer – blejzra, center – centra, empajer – empajra, grejder – grejdra, koker – kokra, klafter – klastra, kuter – kutra, líder (neživ.) – lídra, skúter – skútra, šejker – šejkra*; Lsg sa tvorí príponou -i, Npl príponou -e, nedochádza k variantnosti; v Ipl je prípona -ami (pozri tiež Sokolová, 2007);

– maskulína, pri ktorých sa Gsg tvorí príponou -a, pričom dochádza k variantnosti, keďže hláska -e- niekedy vypadáva, niekedy nie: *kreker – kreker/kreka, laser – la-*

sera (no výslovnostný variant *lejzer* má tvar Gsg *lejzra*), *charter* – *chartera/chartra*, variantné tvary sú aj v Lsg, i keď len s príponou *-i* (*krekeri/krekri, laseri, lejzeri/lejzri, charteri/chartri*); v Npl sú variantné tvary jednak s alternáciou i bez nej typu *kekery/kekry*, jednak na úrovni skloňovacích vzorov, napr. *chartery/chartre*; k variantnosti dochádza aj pri Ipl, *kekermi/kekrami, chartermi/chartrami* (pozri aj Sokolová, 2007); – maskulína, pri ktorých sa Gsg tvorí príponou *-u/-a*, pričom vypadáva/nevypadáva hláska *-e*: *fíčer* – *fíčru/fíčeru/fíčra/fíčera*;

b) neživotné maskulína so zakončením na *-l*:

– v Gsg je prípona *-u*, pričom v Lsg majú tieto lexémy príponu *-e*: *basketbal, bejzbal, bicyklebal, futsal, hokejbal, kraul, mečbal, metal*;

– v Gsg je prípona *-u*, pričom v Lsg majú tieto lexémy príponu *-i* a v Npl príponu *-y*: *flanel, level*;

– v Gsg je prípona *-u*, pričom v Lsg majú tieto lexémy príponu *-e/-i*, v Npl príponu *-y*, v Ipl *-ami/-mi*: *e-mail* – *e-mailu, e-maile/e-maili*²; *koktejl/koktail* – *kokteilu/koktailu, kokteile/koktaile, kokteili/koktaili*;

– v Gsg je prípona *-a*, pričom v Lsg majú tieto lexémy príponu *-i* a v Npl príponu *-y*: *botel, hostel, motel*.

V rámci neživotných maskulín je veľmi silná skupina anglicizmov prevzatých s príponou *-ing*, napr. *advertising, armwrestling, aquaplanning, bodybuilding, bossing, catering/katering/ketering, doping, drafting, dressing, džoging, facelifting, happening, holding, hostessing, jachting, kaňoning, koučing, mailing, mobing, míting, outsourcing, piling, recruiting, skríning, teambuilding*. Gsg sa tvorí pomocou prípony *-u*, podobne v Ipl je len prípona *-mi*.

D. Neživotné maskulína skloňujúce sa podľa vzoru *stroj*:

– maskulína, pri ktorých sa Gsg tvorí príponou *-u* alebo *-a*, prípadne je prípona variantná *-a/-u*: *backstage* – *backstageu, bridž* – *bridžu, buš* – *buša, deosprej* – *deospreja, displej* – *displeja, imidž* – *imidža/imidžu, match* – *matchu, squash* – *squashu, switch* – *switchu*.

Ako vidno, najproduktívnejšie sú vzory *chlap* a *dub*, najmenej prevzatých slov zahŕňajú zvyšné vzory *hrdina* a *stroj*, pričom pri vzore *hrdina* je dominantná slovotvorná prípona *-ista*. Mnohé slová v angličtine pomenúvajúce osoby majú rovnaký tvar bez ohľadu na to, či pomenúvajú osobu mužského alebo ženského pohlavia, a zistiť rod možno len podľa kontextu. Prevzaté slová preto najčastejšie nadobúdajú v slovenčine mužský rod a v prípade potreby sa ženská podoba dotvorí, obyčajne pomocou najproduktívnejšej slovotvornej prípony *-ka*, napr. *babysitter* – *babysitterka, boxer* – *boxerka, biznismen* – *biznismenka, bloger* – *blogerka/blogérka, diler* – *dilerka, folker* – *folkerka, gambler/gembler* – *gamblerka/gemblerka, imidžmejker/imidžmaker* – *imidžmejkerka/imidžmakerka, kickboxer* – *kickboxerka, líder* – *líderka, outsider* – *outsiderka, tínedžer* – *tínedžerka, vorkoholik* – *vorkoholička*. Takto vytvorené substantíva ženského rodu sa skloňujú podľa vzoru *žena*.

² I keď sa v SSSJ A – G, 1. zv., v gramatickom aparáte hesla *e-mail* uvádza len tvar lokálu s príponou *-e*, vzhľadom na veľký výskyt tvaru slova v Lsg s príponou *-i* uvádzame pri tomto slove variantný tvar prípony.

Podobne sa skloňujú podľa vzoru *žena* aj prevzaté anglicizmy, ktoré nadobudli ženský rod pri slovotvornej adaptácii, pričom nejde o slovotvorbu v pravom zmysle slova, ale o využitie slovotvorných prípon ako flektivizačného prostriedku (Furdík, 1994, 2005), napr. *agrofarma*, *bombera*, *netiketa*, *fitneska*, *misska*, *lajtká*, *lastminutka*, *bugina* (vytvorené od slova *buggy*, *bugy*), *didžina*, *džínsy*, *legíny*, *legínsy*, *inlajny*, resp. anglicizmy vzniknuté univerbizáciou z viacslovných pomenovaní, napr. *hitovka*, *imidžovka*, *klubovka*, *džokejka*, *golfska* (golfová čiapka), *golfsky* (golfové nohavice nosené pri golfe), *kokteilký/koktailky* (porov. Orgoňová, 1997).

Nesklonné slová anglického pôvodu majú v slovenčine ženský alebo stredný rod, prípadne ich rodová príslušnosť je rozkolísaná medzi obidvoma rodmi (pozri aj Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007):

- ženského rodu sú prevzaté slová napr. *avenue*, *afterparty*, *brandy*, *barbie*, *callgirl*, *country*, *džentry*, *ekšn*, *gardenparty*, *girl*, *high society*, *lady*, *lobby/lobby*, *megastar*, *miss*, *mylady/milady*, *non fiction*, *playstation*, *popmusic*, *science fiction*, *story*, *šou*;
- stredného rodu napr. *barbecue*, *blues*, *body*, *buly*, *handsfree*, *interview*, *know-how*;
- stredného aj ženského rodu napr. *fantasy*, *jamsession*.

Stredného rodu sú tiež odvodené slová *brokerstvo*, *dilerstvo*, *gamblerstvo*, *outsiderstvo* a pod. zaraďujúce sa do deklinačného vzoru *mesto*, ako aj slová, ktoré vznikli zo skratiek, napr. *cédečko*, *dévedéčko*, či slovesné podstatné mená *downloadovanie*, *krakovanie*, *lobovanie*, *upgradovanie* a pod., zaraďujúce sa do deklinačného vzoru *vysvedčenie*.

Prevzaté substantíva sa adaptovaním stávajú slovotvorne motivujúcimi a pomocou rôznych slovotvorných postupov sa k nim v prípade potreby dotvárajú najmä adjektíva, slovesá, prídavia a slovesné podstatné mená a vytvárajú tak slovotvorné hniezda. No niektoré anglicizmy, ktoré boli prevzaté do slovenčiny a zvyčajne prešli len minimálnou transfonemizáciou (výslovnostným adaptačným procesom), sa zaraďujú medzi adjektíva, najmä v spojení so substantívami, napr. *in-store podpora*, *aqua gél*, *wellness dovolenka/víkendový pobyt*, *non-food tovar*, *online registrácia*, *jumbo veľkosť/balenie produktu*, *test centrum*, *bassreflex reproduktory*, *light nápoj/jogurt/džem*, *open air festival/koncert*, *live vystúpenie kapely*, *new edge dizajn*, *stand by pôžička*, *single hosť v reštaurácii*, *sparring partner*, *unplugged koncert*, *handsfree súprava*, *hi-fi zariadenie*, *byť trendy*, *byť cool*, alebo medzi príslovky, napr. *vystupovať/hrať live*, *byť in*.

Hoci sa teda v slovenských textoch stretne s použitím anglických slov a výrazov ako citátových, náš výskum ukazuje, že slová prevzaté z angličtiny sa pomerne rýchlo adaptujú výslovnostne, morfológicky aj slovotvorne do systému slovenčiny.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Konkurenčné formanty ako prostriedky štylistickej a sémantickej diferenciácie. In: *Dynamika súčasnej češtiny z hľadiska lingvistickéj teórie a školskej praxe*. Red. R. Brabcová – F. Štícha. Praha: Univerzita Karlova 1988, s. 113 – 120.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Vzťah internacionálnych a domácich slov v premenách času. In: *Jazykovedný časopis*, 2010, roč. 61, č. 2, s. 113 – 130.

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Vydavateľstvo UK 2003. 236 s. ISBN 80-223-1733-0.
- FILIPOVIĆ, Rudolf: Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga 1990. 336 s. ISBN 86-03-99111-1.
- FURDÍK, Juraj: Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 2, s. 95 – 102.
- FURDÍK, Juraj: O slovtvorných príponách s gramatickou funkciou. In: Život so slovtvorbou a lexikológiou. Ed. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005, s. 241 – 244. ISBN 80-969447-5-4.
- GUTSCHMIDT, Karl: Obščije tendencii i specifičeskije formy ich realizacij v sovremennyh slavjanskich jazykach. In: Jazykovedný časopis, 1998, roč. 49, č. 1 – 2, s. 15 – 26.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s. ISBN 80-224-0047-5.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- MARTINCOVÁ, Olga – SAVICKÝ, Nikolaj: Hybridní slova a některé otázky neologie. In: Slovo a slovesnost, 1987, roč. 48, č. 2, s. 124 – 139.
- OLOŠTIAK, Martin: Jazykovoštruktúrne a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (Adaptácia anglických proprií v slovenčine). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 225 s. ISBN 978-80-8068-637-6.
- OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 152 s. ISBN 978-80-8068-694-9.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Falošní priatelia (faux-amis) v jazykových kontaktoch slovenčiny s francúzštinou. In: Studia Academica Slovaca 20/1991. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1991, s. 193 – 212. ISBN 80-05-00953-4.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 2, s. 146 – 154.
- Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0.40-public-sk. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklinačný systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 338 s. ISBN 80-8068-550-9.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – JAROŠOVÁ, Alexandra: Optimalizácia gramatickej charakteristiky substantív v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 4, s. 213 – 220.
- WASZAKOWA, Krystyna: Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2005. 265 s. ISBN 83-235-0055-X.

A Morphological Adaptation of Anglicisms in the Slovak Language

The presented paper deals with a morphological adaptation of Anglicisms within the Slovak language as being one of various adaptation processes realized during their integration into the Slovak language system. There is stressed the fact that the majority of Anglicisms are integrated into the declination and the conjugation systems and are capable to create word-formative groups. The author analysed processed material and documents in The

Dictionary of Contemporary Slovak Language (A – G, 2006; H – L, 2011; M – O – recently compiled electronic version); as the source of documents was also used The Slovak National Corpus, version prim-5.0.40-public-sk.

Mgr. Bronislava Chocholová, PhD.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: bronah@juls.savba.sk

Kam so spojovníkom?¹

Problematické používanie znamienka (aj) s ohľadom na adjektívne heslá v Slovníku súčasného slovenského jazyka

Miroslava Avramovová

1. Úvod

Spojovník je v rámci interpunkcie zvláštnym úkazom. Profesor Jozef Mistrík v Štylistike napísal, že nejde o „interpunkčné znamienko v pravom zmysle slova“ (Mistrík, 1985, s. 244). Nazval ho tiež „pomocným znamienkom v lexikológii“ (tamže, s. 239), kým ostatným interpunkčným znamienkam prisúdil úlohu pomocníkov v gramatike a štylistike. V tejto práci sa pokúsime ukázať problematické používanie spojovníka najmä v zložených adjektívach (kompozitách), kde nie je jednoznačné, či spojovník písať, alebo nie. Chceme pootvoriť otázku, či závislosť písania krátkej horizontálnej čiarky od kontextu, od významového zreteľa nie je priveľmi komplikujúca život nielen bežnému, ale aj tzv. prestížnemu, poučenému, vzorovému, profesionálnemu a pod. používateľovi jazyka. Pozrieme sa zvlášť na adjektíva súvisiace s históriou, literatúrou, umením, ale aj so spoločnosťou, so sociálnymi, politickými, ekonomickými otázkami. A nazrieme aj do inojazyčnej kuchyne. To všetko nie na pripomenutie tzv. „pomlčkovej vojny“, ktorá zaznamená 22 rokov², ale práve na počesť jubilujúcej Mgr. Alexandry Jarošovej, CSc., ktorá je tiež takým jedinečným a pre nás neodmysliteľným spojovníkom: medzi ostatnými tvorcami, ale aj medzi jednotlivými časťami každého zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka (SSSJ).

2. Spája, ale aj rozdeľuje

Na rozdiel od vyslovene kladnej úlohy našej jubilatky v procese tvorby SSSJ spojovník ako interpunkčné znamienko je zaujímavý najmä svojou **nejednoznačnosťou**. Ako sme už naznačili v úvode, Jozef Mistrík ho nepovažuje za pravé znamienko, „pretože sa používa iba v rámci slova na hranici zloženín ako *slovesno-menný, červeno-biely, zubami-nechtami, kontextovo-situačný, ako-tak*, pri rozdeľovaní slov na konci riadka alebo zo štylistických dôvodov na označenie zdôrazňovaného, deklamovaného slova, napríklad *ne-pre-sta-nem!; ne-od-chá-dzaj!*“ (Mistrík, 1985, s. 244). V tej istej Štylistike na s. 239 však autor píše, že všetky ostatné interpunkčné znamienka **okrem spojovníka** sú pomocnými prostriedkami v štylistike a gramatike. A spojovníku, ako sme už spomenuli v úvode, vydeľuje pomocnú úlohu v lexikológii. Pri všetkej úcte k pánu profesorovi a k jeho cennému dielu dovoľíme si tvrdiť, že práve toto znamienko lexikografom veľmi nepomáha. Zato

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

² „Pomlčkovú vojnu“ prejavujúcu sa vášnivými spormi o písanie názvu spoločného štátu spustilo prijatie ústavného zákona č. 81 o názve republiky z 29. marca 1990, podľa ktorého sa názov *Československá socialistická republika* mení na *Česko-slovenská federatívna republika*, v českom jazyku *Československá federatívni republika*. Slováci v tom období bežne písali *Česko-Slovensko, česko-slovenský štát*, v českých krajoch *Československo, československý štát*.

môže vo veľkej miere ovplyvniť sémantiku verbálnych výrazových prostriedkov v písomných jazykových prejavoch. No keďže vo výkladovom slovníku slovenského jazyka prostredníctvom dokladov ukazujeme, ako heslové slovo funguje vo svojom bežnom, najbližšom okolí, t. j. v kratších dokladových spojeniach, ktoré len výnimočne predstavujú celé vety, **dokladat' najmä zložené adjektívum vôbec nie je jednoduché. Skutočnosť, či ide o jednotný celok písaný bez spojovníka, alebo je namieste spojenie dvoch (rovnocenných) zložiek slova spojovníkom, totiž často odhalí až širší kontext, napr. celý odsek textu – ako doklad do hesla výkladového slovníka neprenosný.**

Najčastejšou charakteristikou spojovníka v definíciách je, že ide o znak v podobe malej horizontálnej čiarky písanej bez medzier, slúžiaci na spojenie určitých zložených slov (Le Robert Micro, 1998, a i.). Alebo: „Spojovník je kratšia vodorovná čiaračka, ktorá sa neoddeľuje medzerami od častí zloženého slova, ktoré spája do jedného celku“ (M. Považaj v Jazykovej poradni Slovenského rozhlasu, 11. 10. 2007). Vo Wikipédii, slobodnej encyklopédii, sa dočítame, že spojovník „spája tesne viazané slová, na konci riadka sa používa pri delení slov. Píše sa zásadne bez medzier“ (<http://sk.wikipedia.org/wiki/Interpunkcia>). Pravidla českého pravopisu majú túto definíciu: „Spojovací čárka neboli spojovník je grafický znak v podobe vodorovné čárky (-) kladené bez mezer medzi slova alebo jejich časti. Užívá sa, chceme-li vyjádřit, že jím spojené výrazy tvoří těsný celek“ (2005, s. 65). V Internetovej jazykovej príručke Ústavu pro jazyk český AV ČR (na adrese <http://prirucka.ujc.cas.cz/>) sa o. i. píše: „V češtině tento znak užíváme tehdy, chceme-li vyjádřit, že jím spojené výrazy tvoří těsný významový celek.“³ Hlas neznámeho na internete dodáva: „Spojovník se klade do výrazů složených ze dvou slov. Často se jedná o přídavná jména nebo slova, kdy výraz za spojovníkem upřesňuje slovo před ním. Používá se také tam, kde je vyjádřena vzájemnost/podvojnost“ (<http://www.liteera.cz/slovník/spojovník>). A ešte z českej Wikipédie: „**Spojovník**, někdy též **rozdělovník** (-) je interpunkční znaménko, které slouží ke spojení dvou slov v jeden celek, ke spojení neslovního výrazu se slovem a k naznačení, že slovo pokračuje na jiném místě. Spojovník je součástí slova, proto se neoddeľuje mezerou“ (<http://cs.wikipedia.org/wiki/Spojovník%C3%ADk>).

Ako sme si ukázali, väčšina definícií hovorí o spájacej funkcii spojovníka, spočívajúcej v spájaní dvoch výrazov do jedného celku. Je to trait d'union, spájacia čiarka. Ale jedným zo synonym spojovníka je aj rozdeľovník: rozdeľuje slová na hranici riadka. Je to teda aj rozdeľovacie znamienko, divis, podobne ako všetky interpunkčné znamienka (na rozdiel od rozlišovacích alebo diakritických znamienok). A niekedy spojovník rozdeľuje aj politicky.

3. Stopy spojovníkovej vojny

Napriek predsavzatiu ne'ahať do príspevku politiku ani staré historiky, nedá sa vyhnúť tzv. pomlčkovej vojne, ktorá, ako vieme, sa viedla o spojovník. V názve spoločného štátu, v jeho krátkom tvare a odvodeninách predstavujúcich adjektívum a adverbium sa

³ Internetová jazyková príručka je výsledkom projektu Jazyková poradna na internetu. Na jej vzniku mali účasť pracovníci Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., (Anna Černá, Jan Chromý, Hana Konečná, Hana Mžourková, Markéta Pravdová, Martin Prošek, Kamila Smejkalová, Ivana Svobodová, Ludmila Uhlířová) a pracovníci Fakulty informatiky Masarykovej univerzity (Dana Hlaváčková, Karel Pala, Pavel Šmerk). Ide o prvú jazykovú pomôcku svojho druhu, zahŕňa obdobie 2008 – 2012 a stále sa dopĺňa; má slovníkovú a výkladovú časť.

uplatňovali odlišné pravidlá. Slovenská strana sa písaním spojovníka hlásila k pôvodnému historickému písaniu názvu štátu a súčasne jej išlo o vyjadrenie federatívneho usporiadania jestvujúceho štátu. Pre českú stranu znamenalo písanie názvu štátu bez spojovníka jednotu a celistvosť, oveľa užšiu jednotu a oveľa väčšiu celistvosť ako spojenie dvoch samostatných a rovnocenných zložiek (názvov krajín a ich odvodenín) spojovníkom. Odrazu – napriek našim jazykovedám – tento znak akoby už nevyjadroval, že ním spojené výrazy tvoria tesný významový celok. Českí poslanci Federálneho zhromaždenia chápali spojovník v takomto použití ako symbol rozdelenia, a preto ho, chybné, ale nie mylne, označovali za pomlčku (aj bez medzier). Slováci v tom období bežne písali *Česko-Slovensko*, *česko-slovenský štát*, v českých krajinách *Československo*, *československý štát*⁴.

Prečo pripomínáme toto háklivé obdobie, v istom zmysle zakončujúce spoločnú cestu Čechov, Moravanov a Slovákov v jednom štáte? V českej Wikipedii na internete sa aj aktuálne v stati Pomlčková válka možno dočítať: „Podle slovenské reformy pravopisu z roku 1991 se ve všech názvech obsahujících ‚Československo‘ nebo ‚československý‘ píše spojovník, tedy jako ‚Česko-Slovensko‘, resp. ‚česko-slovenský‘. Toto pravidlo se v současné době uplatňuje i na starší názvy, které podle něj nebyly vytvořeny“ (http://cs.wikipedia.org/wiki/Poml%C4%8Dkov%C3%A1_v%C3%A1lka). Ťažko usudzovať, kedy tento článok vznikol, aj portál Wikipedie upozorňuje, že chýba zdroj a informácie teda treba overiť⁵. My môžeme len potvrdiť, že citované tvrdenie (už dlho) nie je pravdivé.

V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 v slovníkovej časti skutočne nájdeme iba *česko-slovenský*. V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 2000 sa už uvádzajú dva zápisy, aj s vysvetlivkou v zátvorke: *československý* (český a slovenský v jednote) a *česko-slovenský* (český a slovenský). Pre nedostatok priestoru na ešte podrobnejšie spresnenia, nehovoriac už o nulových dokladoch, si však obsahy týchto zátvoriek možno vyložiť všelijako.

Vo 4. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) sú opäť dve heslá, so spojovníkom aj bez neho, ibaže výklad adjektíva *československý*, teda spoločný pre Čechov a Slovákov, nedajúci sa presne a jasne rozdeliť, je oklieštený na jeden – historický a pre Slovákov aj negatívny – význam: taký, ktorý je „v duchu čechoslovakizmu“. Skôr ako sa pozrieme na heslá *československý* a *česko-slovenský* v 1. zväzku SSSJ (2006), vráťme sa ešte na chvíľu k Wikipedii a k odkazu pod zavádzajúcim článkom Pomlčková válka.

V externých odkazoch pod týmto textom nájdeme veľmi objektívne napísanú politologickú štúdiu Martina Hakaufa Dělení Československa aneb vztahy mezi Čechy a Slováky v letech 1989 až 1992, uverejnenú 8. 2. 2011 v internetovom politologickom časopise e-Polis, ktorý vydáva Akademický spolek Československé unie studentů politických věd (AS CPSSU) v Plzni, s korektnejším „spojovníkovým“ názvom v angličtine: Czech-Slovak Political Science Students Union in Pilsen. Kým medzinárodná študentská únia ukazuje v písaní vlastného pomenovania rozpaky, medzitulok v spomenutej štúdii je napísaný logicky, so znakom: První fáze česko-slovenských sporů (1989 – 1990) (pozri bližšie: [⁴ Krátky tvar *Česko-Slovensko* bol v r. 1991 kodifikovaný v Pravidlách slovenského pravopisu \(PSP\).](http://www.e-polis.cz/politické-teorie/583-deleni-ceskoslovenska-aneb-vztahy-mezi-cechy-a-</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁵ Pod staťou Pomlčková válka je aj referencia na Ústav pro jazyk český AV ČR, kde sa však po kliknutí dočkáme len ospravedlnenia a textu: „Požadovaný dokument bohužel nebyl v naší prezentaci nalezen.“

-slovaký-v-letech-1989-az-1992.html). Podľa toho by pravopis zloženého adjektíva mal byť ovplyvnený významom určovaného substantíva: slovo „únia“ evokuje niečo spoločné, zjednotené, a tak je aj „československá unie“, napriek takmer 20 rokom samostatného fungovania Českej republiky a Slovenskej republiky, bez spojovníka; slovo „spor“, navyše v pluráli, zúčastnené strany rozdeľuje (aspoň kým ho/ich nevyriešia), preto aj „česko-slovenské spory“. No čo potom napr. taká Francúzsko-slovenská obchodná komora, po česky Francouzsko-česká obchodní komora (Chambre de commerce franco-tchèque, resp. franco-slovaque)? Celý tento inak veľmi zaujímavý a iste aj zásluhný projekt, umožňujúci publikovať najmä mladým autorom, študentom a absolventom politológie a príbuzných odborov v indexovanom časopise, z hľadiska našej témy len potvrdzuje pocit rozpačitého váhania: kam so spojovníkom?⁶

Dobré by bolo môcť povedať: Stačí si pozrieť heslá *československý* a *česko-slovenský* v 1. zväzku SSSJ. Objektívne sa v ňom k heslám *československý* a *česko-slovenský* pristupovalo po novom. V prvom rade podľa prijatej lexikografickej zásady, že lexikálne jednotky súvisiace s národom, rasou, náboženskou príslušnosťou a pod. treba spracúvať nanajvýš citlivo. Tieto dve heslá sú v 1. zväzku SSSJ spracované aj na väčšom priestore. Heslová stať so záhlavím *československý* obsahuje dva významy. Prvý je onen historický – ktorý je v duchu čechoslovakizmu atď. Druhý význam má na konci gramatického aparátu poznámku o dvojakom písaní (pís. i *česko-slovenský*), teda bez spojovníka aj so spojovníkom, a jeho výklad znie: „súvisiaci s bývalým štátom Československom“. Práve tu chýba aj variant: *Česko-Slovenskom*. V hesle príslušného zloženého vlastného mena sú totiž varianty *Česko-Slovensko* a *Československo*, a práve v takomto poradí. Keby malo zložené adjektívum súvisieť len „s bývalým štátom Československom“, prečo by bolo treba uvádzať aj písanie so spojovníkom? Pritom jediný jasný – citátový – doklad v tomto význame je prevzatý z tlače aj s dobovým pravopisným poznačením: *Spoločný filmový projekt by zahrnoval prehliadku česko-slovenskej, českej a slovenskej filmovej tvorby navrhnuť na udelenie tradičných Oscarov*. [Pc 1999] Pravdepodobne išlo o prehliadku spoločnej česko-slovenskej filmovej tvorby (filmy označované ako československé, skr. ČSSR) a zvlášť českých a slovenských filmov, prípadne aj novších koprodukčných snímok. Napríklad oscarový film *Obchod na korze* z roku 1965 bol uvádzaný s krajinou pôvodu Československo a štát s týmto názvom aj reprezentoval v zahraničí. Bol výsledkom spolupráce slovenských, českých a iných umelcov, ale nemôžeme ho celkom dobre klásť do jedného radu s koprodukčnými česko-slovenskými filmovými snímkami, ktoré vznikli dajme tomu v spolupráci Koliby a Barrandova v závere 20. stor., krátko pred rozpadom spoločného federatívneho štátu alebo krátko po vzniku samostatných štátov. Relevantným dôvodom písania spojovníka v citovanom doklade teda je, že PSP z roku 1991, odporúčajúce iba tvar *česko-slovenský*, platili aj v čase uverejnenia onej vety v denníku *Práca* (1999).

Tak či tak, heslá *československý* a *česko-slovenský* sú v 1. zväzku SSSJ spracované doteraz najpodrobnejšie a s veľkým úsilím uvážlivo splniť túto háklivú úlohu. Svedčí o tom napr. uvedenie dokladu *česko-slovenské hranice* v hesle *česko-slovenský* s výkladom „súvisiaci s Českom a so Slovenskom ako dvoma samostatnými štátmi, súvisiaci s Čechmi a so Slovákmi, s češtinou a so slovenčinou, český a slovenský“, ale aj v 2. význame hesla

⁶ Zároveň je v externých odkazoch aj neobjektívny článok Diny Podzimkovej *Pomlčková válka: když spojovník rozděluje* z 3. 9. 2007, ktorý bol tiež istou inšpiráciou tohto nášho príspevku.

československý s vyznačeným variantným písaním: *československé hranice*, teda spoločná hraničná čiara medzi bývalým Československom a jeho susedmi. Aj keď – pri tvare kodifikovanom v PSP v roku 1991 – boli by aj spoločné hranice Česko-Slovenska *česko-slovenské*.

Politika, história, život ako taký dokážu kadekoho zaskočiť – prečo nie práve jazykovedca? Pri týchto dvoch zložených adjektívach by zrejme bolo treba zvažovať aj historický čas. Napríklad nedávno v Pravde (5. 2. 2012) sme si prečítali takúto vetu: *To sa predsa dalo ľahko prekonať a minister sa aj sám snažil v praxi demonštrovať česko-slovenskú jazykovú jednotu*. Ako postupovať pri slove „jednota“, ktoré už samo osebe nemôže označovať jazykovú jednotu jednej strany a druhej strany, ale splynutie v jednom (pri asimilácii menej početnej skupiny)? Každú úvahu o tom zastaví kontext: Ide o ministra Ivana Déru a Pravidlá slovenského pravopisu Václava Vážneho z roku 1931. To mohla byť iba česko-slovenská jazyková jednotu, v duchu čechoslovakizmu. Zároveň si však vieme predstaviť jednotu Čechov a Slovákov v názore na nejaký súčasný európsky problém. Vyjadruje vzájomnosť, obapolnosť. So spojovníkom. Azda (pozri aj M. Nábělková, 2008).

V načrtnutých „politických“ alebo spolitizovaných prípadoch by mohla platiť aj takáto definícia spojovníka: **Spojovník je znak (znamienko, grafický vizuálny symbol) spresňujúci význam zloženého adjektíva v prirad'ovacom vzťahu, ktorého zložky spája alebo odsúva.**

Túto kapitolu by sme uzavreli športom a umením ponúkajúcimi národné, medzinárodné, ale aj nadnárodné podujatia (tie osobitne medzi našimi národmi, ktoré išli dlho jednou cestou). Doklad zo športu je opäť tohtoročný (Sme, 16. 2. 2012): *V stredu vyvrcholil na Pasienkoch Česko-Slovenský pohár vo volejbale*. Po národných turnajoch o Český pohár v Českej republike a o Slovenský pohár v Slovenskej republike nasledoval medzinárodný finálový zápas víťazov týchto národných turnajov o nadnárodnú trofej. Je však zápis so spojovníkom a s veľkými začiatočnými písmenami oboch zložiek adjektívneho pomenovania skutočne adekvátny? Alebo ide len o (aj grafické) vyjadrenie rovnocennosti oboch zložiek navzdory pravopisu? Podobný problém trápi napr. predstaviteľ'ov zmiešaných obchodných komôr.

Aj umenie alebo kváziumenie televíznych šou je schopné prekvapení. Niektoré zdroje chápu spojovník len ako grafický znak alebo typografický oriešok (kratšia, dlhšia, tenšia, hrubšia vodorovná čiarka, medzery-nemedzery). Čo povedať na zápis *Česko Slovenská SuperStar* s medzerou medzi zložkami adjektívneho pomenovania, ale bez spojovníka (nehovoriac už o dvoch veľkých *S* v slove *superstar*)? Na internete je variantov písania tejto súťaže mnoho, ale logo je len jedno – takéto. V súvislosti s touto speváckou súťažou sa ešte nescelo objavil aj zápis: *Česko Slovensko* (s čistou medzerou). Keď prišla na obrazovky nadnárodná súťaž pod názvom *Česko Slovensko má talent*, vyzeralo to sprvu ako vec imidžu, úsilie upútať záujem svojským grafickým podaním. Medzera bez spojovníka medzi názvami dvoch krajín je však aj v štatúte tejto súťaže (<http://www.csmatalent.tv/fileadmin/templates/csmatalent2-statut.pdf>). Ide o súperenie, povieme si, možno by teda nebola vylúčená ani asociácia so športovým zápasom... Veď keby Česko a Slovensko hrali futbal, písali by sme dokonca v medzerách pomlčku. Lenže nedávno sa objavila nová (speváčka) súťaž – a športové úvahy poprela: *Hlas Česko Slovenska*. Opäť len s medzerou medzi dvoma zemepisnými názvami, hoci (len) ten druhý je skloňovaný (nie však vyluč-

ne, našli sme aj podobu v pomenovacom nominatíve *Hlas Česko Slovensko*, kde sa ohýba len *hlas*). Vraj to už nesúvisí so zloženými adjektívami? S (ne)písaním spojovníka však áno. Nezanedbateľná je aj aktuálna vysoká frekvencia „medzerového“ *Česko Slovenska* na internete, hroziaca ovplyvniť najmä pravopis mladých ľudí. Lenže v tejto súvislosti by bolo správne a vhodné, aj keď asi banálnejšie a menej bohémske, písanie nie spojovníka, ale spojky *a*: *Hlas Česka a Slovenska. Česko a Slovensko má talent. Česká a slovenská superstar. Český a Slovenský pohár vo volejbale*. Ten, keďže je zložený z názvov národných súťaží, by si mohol ponechať aj veľké začiatkové písmeno v slove *slovenský*.

4. Nevedia ani odborníci...

Na skutočnosť, že použitie spojovníka v zložených prídavných menách nie je jednotné ani v kruhoch jazykovedcov, poukazuje napr. vysokoškolská pedagogička ThDr. Monika Zaviš, PhD., pôsobiaca v odbore filozofie a religionistiky, v recenzii knihy Terézie Rončákovskej *Ako cirkev hovorí mediálnym jazykom* (internetová revue Theofil.cz, 10. 9. 2010). Autorka článku sa o. i. domáha správneho písania zloženého adjektíva *cyrilo-metodský*. Ako uvádza, napriek tomu, že spisovná podoba, prvý raz zachytená v KSSJ roku 1997, je *cyrilo-metodský*, *cyrilo-metodovský*, existuje významná inštitúcia, Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK v Bratislave, ktorá si v tomto zloženom adjektíve uvádza názov bez spojovníka (pozri aj M. Považaj, 1997, a jeho argumentom oponujúci J. Jacko⁷, 1998). Je však tiež možné, že spomenutá fakulta sa dodnes drží niektorého staršieho úzu, pravdepodobne trnavského vojtešského. **Jednoducho, spojovník, či už v zmysle jeho zastávania, alebo odmietania, má pre odborníka, či už jazykovedca, alebo aj tzv. prestížneho používateľa jazyka, pomerne veľkú výpovednú hodnotu.**

Prestížnym, poučeným, vzorovým, profesionálnym a pod. používateľom slovenského jazyka je nepochybne aj prof. Viliam Marčok, aj keď je hlavne známym literárnym vedcom – literárnym kritikom a historikom. Ako inak, vo svojej ešte čerstvej knihe o literárnej postmoderne *V poschodovom labyrinte* (LIC 2010) má veľký výskyt zložených adjektív s prvou časťou *literárno-*: najviac sa vyskytuje kompozitum *literárnohistorický*. Zväčša bolo pôvodne bez spojovníka, ale niekedy aj s ním. Čo urobí redaktor takéhoto rukopisu knihy takéhoto autora? Zneistie. A pozrie sa do slovníkov a do Pravidiel slovenského pravopisu. Všade bez spojovníka. V starších výkladových slovníkoch (Slovník slovenského jazyka, ďalej SSSJ; KSSJ) nájdeme výklad „týkajúci sa literárnej histórie“. V 2. zväzku SSSJ (2011) je obsiahnuté vysvetlenie: „vzťahujúci sa na literárnu históriu, časť literárnej vedy; poukazujúci na súbežný historický vývin a vývin literatúry“. Tomuto opisu takmer nemožno nič vyčítať; len by som ešte pridala – „vzťahujúci sa na literárneho historika“. Popri spojeniach: *literárnohistorické aspekty svetovej literárnej postmodernity*, *literárnohistorický konceptualizmus*, *literárnohistorický prístup k postmoderne*, *literárnohistorické skúmanie postmodernity*, *literárnohistorická platnosť*, *dôkladná literárnohistorická porovnávací analyza typických literárnohistorických problémov*; *postmoderna z literárnohistorického hľadiska*, *literárnohistorický operačný údaj*; *literárnohistorická rekonštrukcia*, *literárnohistorický dôvod* – sú tu aj spojenia *literárnohistorické dobrodružstvo*, *literárnohistorický vstup*, *literárnohistorické opisy*, *literárnohistorický pohľad*, *literárnohistoric-*

⁷ J. Jacko, zástanca písania slova *cyrilometodský* bez spojovníka, by takto písal „vtedy, keď máme na mysli skutočnú alebo pomyselnú jednotu. Spojovník sa píše v prípadoch, keď ide o spojenie dvoch entít“ (1998, s. 51).

ká skúsenosť, ktoré sa väčšmi alebo výlučne vzťahujú na prácu literárneho historika. Pre zjednodušenie boli v rukopise opravené pokusy o dvojaké písanie (bez spojovníka i s ním) – veď nijaký jazykovedný zdroj takéto písanie neuvádza. Spätne sú tu však pochybnosti. Dobré, Marčokova už dávnejšia štúdia vyšla pod názvom *Literárnohistorické aspekty postmoderny* (1990), takže sa s tým nedalo hýbať, aj keby si po rokoch sám spojovník v tom istom odseku a v tom istom spojení niekde bol pridala. Lenže – nemohli, resp. nemali by to predsa len byť literárne a historické aspekty? Najmä po zvážení druhej časti výkladu v 2. zväzku SSSJ „poukazujúci na súbežný historický vývin a vývin literatúry“? Niečo súbežné predsa nebýva zmiešané, nanajvýš charakterizované občasnými prienikmi. Iné by to bolo pri znení: poukazujúci na historický vývin literatúry. O tom, že toto zložené adjektívum nie je celkom jednoznačné, pokiaľ ide o grafickú podobu, svedčí aj rozkolísané písanie názvu jedného slovenského múzea: oficiálne Literárnohistorické múzeum Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši je na internete písané aj v tvare *literárno-historické*. A zrejme je ten „nesprávny“ zápis vcelku správny. Múzeum má totiž v ponuke nielen materiály o básnikovi Jankovi Kráľovi, resp. nielen zbierky literárneho charakteru, ale ako sa dočítame v propagačnom článku: „Múzeum sa vo svojej zbierkotvornej činnosti zameriava na dokumentovanie historických a literárnych tradícií horného Liptova a dejín mesta Liptovský Mikuláš“ (<http://www.tatradata.sk/literarnohistoricke-muzeum-janka-krala-muzeum-nizke-tatry/index.php?lang=sk&menu=r.0%7Crr.19084%7Crc.19084.51%7Co.1835.51>).

Nielen „intelektuálne“ zložené adjektíva alebo tie, čo súvisia s históriou, literatúrou, umením, ale aj so spoločnosťou, so sociálnymi, s politickými, ekonomickými otázkami, sú niekedy nevymedziteľné, pokiaľ ide o písanie či nepísanie spojovníka. Známe svojou nejednoznačnosťou je kompozitum *sladkokyslý*. Áno, SSJ, PSP a KSSJ ho zhodne uvádzajú bez spojovníka a v podstate to nik nespochybňuje, len František Kočíš sa vyslovil o vecnej nesprávnosti perifrázy „sladký a kyslý zároveň“ (Kočíš, 1991). Predstavme si však teraz, že sladkokyslá chuť nie je len jedna, že môžu byť rôzne sladkokyslé chute, inak chutí octový a cukrový nálev šalátu, inak citrónový so sladidlom; inú sladkokyslú chuť má jablko, inú ovocný nápoj a inú tvrdý cukrík drops. Závisí to aj od pomeru sladkých a kyslých prísad. Predstavme si teraz tehotnú ženu, ktorá uprednostňuje, hovorovo má sladkokyslé chute: chutí jej všetko takto „zmixované“. Budúca mamička však môže uprednostňovať/mať aj sladko-kyslé chute, a vtedy zo všetkých možných chutí (sladkej, kyslej, horkej, trpkkej, štiplavej či ostrej, pálivej) si vyberá na konzumáciu iba sladké a iba kyslé pokrmy, resp. nápoje. Dá si napr. palacinky, za nimi zákusok, a aby si napravila chuť, keďže sa cíti presladená, zaje to kvasenou uhorkou alebo kyslou kapustou, čiže strieda sladkosť a kyslosť. (Empiricky overené – niekedy sa to dá jesť aj naraz.)

So spojovníkom je to teda trochu ako s písaním čiarky. **Vo väčšine prípadov jasné, zautomatizované pravidlá, lenže nie vo všetkých prípadoch.** Niekde platí iba ak ten zdravý sedliacky rozum a poznanie cieľa – jazykovej výpovede, jazykového prejavu.

5. Záver

„Závažným momentom je však aj okolnosť, že pre rozhodovanie o sémantickej povahe zložených prídavných mien treba vychádzať z úplnejších, vyčerpávajúcich definícií,“ píše J. Horecký v štúdiu *Zložené prídavné mená v slovenčine* (Horecký, 1977, s. 132). Ďalej píše o potrebe prihliadať popri sémantickej rovine na onomaziologickú, logickú i pome-

novaciu rovinu. O prípadoch, keď „jedno a to isté zložené prídavné meno môže mať dve odlišné fundujúce syntagmy (teda aj prirad'ovaciú, aj podrad'ovaciú)“, uvažoval František Kočíš napr. v stati *Jazyková kultúra a odborný preklad* (Kočíš, 1978). Produktívnym typom zložených adjektív sa obšírne a hĺbkovo venoval Ján Bosák v rovnomennej štúdií v *Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Bosák, 1989). Klára Buzássyová písala o zložených slovách z hľadiska internacionalizácie (Buzássyová, 2003a, b). Mohli by sme menovať (a aj sme už menovali) ďalších; ale skutočne brilantnú analýzu problematiky z pohľadu lexicológie a lexicografie podala najnovšie Alexandra Jarošová v *Slovenskej reči*, v štúdií pod názvom *Percepcia a lexicografické spracovanie zložených adjektív* (Jarošová, 2011).

Tento príspevok nechcel opakovať to, čo už inak a fundovanejšie vyslovili predchodcovia. Možno sa v ňom však podarilo trochu priblížiť úskalia jazyka aj slovníkárskej práce. Ukázať v slovníkových heslách týkajúcich sa zložených adjektív všetky významové odtienky, odlišiť tú-ktorú „fundujúcu syntagmu“, čiže presne určiť, kedy sú zložky v prirad'ovacom a kedy v podrad'ovacom vzťahu (a kedy aj-aj), bolo, je a bude dosť náročné, niekedy až nereálne pre obmedzenú dĺžku dokladov. Nezrušiť radšej ten spojovník aspoň v zložených adjektívach? Veď rozpútal aj veľké spory, nepokoje, obrazne vojnu. Či nie je tá závislosť jeho písania od kontextu, od významového zreteľa priveľmi komplikujúca život nielen bežnému používateľovi jazyka, ale aj tzv. prestížnemu? Kacírske otázky? Veď každý sa chceme v prípade pochybností len pozrieť do slovníka, do Pravidiel a odpísať. Málokedy totiž ide iba o farebný odtieň zo zmesi farieb verzus dvojfarebný pruhovaný sveter. A pýtať sa je dovolené. Niekedy aj prospešné.

A odpoveď?

„Inšpirácia idúca od J. Horeckého prostredníctvom jeho chápania kompozít so zreteľovým významom nám umožňuje opísať mnohé zložené adjektíva adekvátnejšie a reflektuje prevládajúcu pravopisnú podobu jestvujúcu v textoch rozmanitých štýlových a žánrových registrov. Je však potrebné podrobiť tento koncept ďalšej analýze na veľkej vzorke materiálu, aby sme ho v slovníku mohli naplniť konkrétnymi a primeranými typmi výkladov,“ uzatvára spomenutú štúdiu hlavná redaktorka *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (Jarošová, 2011, s. 147).

Tak, žiaľ, odpoveďou je lexicografická výzva do boja.

Literatúra

- BOSÁK, Ján: Produktívne typy zložených adjektív. In: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989, s. 234 – 241. ISBN 80-224-0047-5.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: K dimenziám internacionalizácie slovnej zásoby. In: *Internationalizmy v nové slovní zásobe*. Sborník príspevků z konferencie Praha, 16. – 18. června 2003. Zost. Z. Tichá – A. Rangelova. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2003a, s. 5 – 16. ISBN 80-86496-11-2.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií. In: *Jazykovedný časopis*, 2003b, roč. 54, č. 1 – 2, s. 32 – 50.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). *Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.

- HAKAUF, Martin: Dělení Československa aneb vztahy mezi Čechy a Slováky v letech 1989 až 1992. In: E-polis.cz, [online], 8. únor 2011. [citované 26. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/583-deleni-ceskoslovenska-aneb-vztahy-mezi-cechy-a-slovaky-v-le-tech-1989-az-1992.html>>.
- HORECKÝ, Ján: Zložené prídavné mená v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie XIII. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 131 – 137.
- Internetová jazyková príručka. [online]. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.
- Interpunkcia. [online]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://sk.wikipedia.org/wiki/Interpunkcia>>.
- JACKO, Jozef: *Cyrlometodský* či *cyrilo-metodský* (*cyrlometodovský* či *cyrilo-metodovský*)? In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 1, s. 49 – 53.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Percepčia a lexikografické spracovanie zložených adjektív. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 3, s. 132 – 148.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- KOČIŠ, František: Jazyková kultúra a odborný preklad. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 10, s. 325 – 330.
- KOČIŠ, František: Ako písať zložené prídavné meno *hluchonemý*. In: Slovenská reč, 1991, roč. 56, č. 4, s. 254 – 256.
- Kolektív autorov: Pravidla českého pravopisu. 4. vyd. Olomouc: Fin Publishing 2005. 495 s. ISBN 80-86002-84-5.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., doplnené a prepracované vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 944 s. ISBN 80-224-0464-0.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.
- Le Robert Micro. Red. A. Rey. 2. vyd. Paríž: Dictionnaires Le Robert 1998. 1506 s. ISBN 285036 530-0.
- Literárnohistorické múzeum Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši. [online]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://www.tatradata.sk/literarnohistoricke-muzeum-janka-krala-muzeum-nizke-tatry/index.php?lang=sk&menu=r.0%7Crr.19084%7Crc.19084.51%7Co.1835.51>>.
- MARČOK, Viliam: Literárnohistorické aspekty postmodernity. In: Slovenská literatúra, 1990, roč. XXXVII, č. 6, s. 489 – 504.
- MARČOK, Viliam: V poschodovom labyrinte. Bratislava: Literárne informačné centrum 2010. 284 s. ISBN 987-80-8119-024-7.
- MISTRÍK, Jozef: Jazyk a reč. Bratislava: Mladé letá 1984. 430 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: SPN 1985. 584 s.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava – Praha: Veda, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2008. 364 s. ISBN 978-80-224-1060-1.
- PODZIMKOVÁ, Dina: Pomlčková válka: když spojovník rozděluje. [online]. [publikované 3. 9. 2007]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/15-let-od-rozpadu-csfr/pomlckova-valka-kdyz-spojovnik-rozdeluje_21158.html>.
- Pomlčková válka. [online]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Poml%C4%8Dkov%C3%A1_v%C3%A1lka>.
- POVAŽAJ, Matej: *Cyrlometodský* (*cyrlometodovský*) či *cyrilo-metodský* (*cyrilo-metodovský*). In: Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 2, s. 104 – 106.

- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Red. V. Vážný. Praha: Matice slovenská, Štátne nakladateľstvo 1931. 360 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda 1991. 536 s. ISBN 80-224-0080-7.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3., upravené a doplnené vyd. Bratislava: Veda 2000. 590 s. ISBN 80-224-0655-4.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Spojovník. [online]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://www.liteera.cz/slovník/spojovník>>.
- Spojovník. [online]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Spojovník%C3%ADk>>.
- Štatút súťaže ČESKO SLOVENSKO MÁ TALENT. [online]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://www.csmatalent.tv/fileadmin/templates/csmatalent2-statut.pdf>>.
- ZAVIŠ, Monika; Terézia Rončáková: Ako cirkev hovorí mediálnym jazykom. [online]. [publikované 10. 9. 2010]. [citované 1. 5. 2012]. Dostupné na: <<http://revue.theofil.cz/revue-clanek.php?clanek=1440>>.

Where to Put a Hyphen?

Problematic use of a punctuation mark (also) with respect to adjectival entries in The Dictionary of Contemporary Slovak Language

The paper deals with the problematic use of hyphens, especially in compound adjectives (composites). The same compound adjective can have two different supporting expressions; in addition to the semantic level, there is considered also logic level and some other levels. The question arises whether the dependence of using a short horizontal lines on the context, further on a meaningful viewpoint is not too complicated, not only for a standard user, but even for a professional user of the Slovak language. Particular attention is given to adjectives associated with the history, literature, art, but also with society, with its social, political, economic issues in which the wider context often determines whether to use a hyphen or not. The question is, how to process this spelling ambiguity in an explanatory dictionary, in which a length of documentary sentence is limited in such a way, that it can only shortly illustrate the entry.

PhDr. Miroslava Avramová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: miraa@juls.savba.sk

Judaizmy v slovenčine¹

Dáša Zvončeková

1. Úvod

Po roku 1989 nastali na Slovensku zásadné spoločenské zmeny a naša krajina „sa otvorila svetu“. Prostredníctvom internetu, televízie, literárnych a filmových diel rôznej proveniencie sa častejšie dostávame do kontaktu s cudzími jazykmi a s cudzím kultúrnym prostredím, čo sa odzrkadľuje na lexikálnej úrovni čoraz väčším preberaním slov, najmä anglického pôvodu. Medzi preberanú lexiku patria aj judaizmy, hoci tu je kultúrno-historické pozadie iné ako pri väčšine prevzatej lexiky.

2. Zaradenie judaizmov v prevzatej lexike

Judaizmy môžeme zaradiť medzi **bezekvivalentnú lexiku**, pretože nemajú ekvivalenty v slovenčine a ich písaná podoba sa zväčša prevádza do slovenčiny transliteráciou buď z hebrejčiny, alebo z angličtiny. S pojmom **bezekvivalentná lexika** sa stretávame v príspevku M. Filkusovej (1984, s. 231) Z problematiky bezekvivalentnej lexiky vo veľkom Slovensko-ruskom slovníku: „Tvorí ju slová pomenújúce reálie vlastné iba istej národnej kultúre. Označujú predmety a javy súvisiace so spôsobom života a kultúrou, s historickou epochou a sociálnym usporiadaním, so štátnym zriadením, s folklórom, t. j. osobitosťami istého národa, krajiny, ktoré sú cudzie inému národu, inej krajine.“ V lexikografickom spracovaní sa ako ekvivalent používajú prostriedky metajazyka, opis a výklad (Balážová, 1984, s. 241).

3. Zachytenie judaizmov v slovníkoch

Zachytenie prevzatej lexiky, a teda aj judaizmov, vo výkladových slovníkoch je prejavom toho, že slovo v slovenskej lexike žije a je v nej ukotvené. „Textové fungovanie rusizmov v rozličných obdobiach vývoja slovenčiny je dôležitým východiskom ich lexikografického spracovania“ (Nábělková, 2001, s. 214). V úvodnej časti Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006, s. 13; ďalej SSSJ) v kapitole Východiská a zásady spracovania slovníka sa uvádza: „Ambíciou autorského kolektívu je, aby SSSJ plnil vedecko-poznávaciú, informačnú, normatívnu, národnoreprezentatívnu aj kulturologickú funkciu.“

Zisťovali sme, ktoré judaizmy sú zachytené v slovenských výkladových slovníkoch, ktoré doteraz vyšli: v **Slovníku slovenského jazyka** (6 zväzkov, 1959 – 1968; ďalej SSJ) v **Krátkom slovníku slovenského jazyka** (2003; ďalej KSSJ) a v **Slovníku súčasného slovenského jazyka** (1. zväzok A – G, 2006; 2. zväzok H – L, 2011; 3. zväzok M – O v štádiu príprav). Tieto slovníky reprezentujú určité vývojové etapy slovenskej lexiky. Judaizmy sme identifikovali podľa kvalifikátora hebr. a jid. v jednotlivých zväzkoch SSSJ

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

a overovali pomocou vlastnej databázy i pomocou databázy judaizmov, ktorú sme spracúvali pre encyklopédiu Beliana.

4. Prečo názov judaizmy?

V 2. zväzku SSSJ sa uvádza k heslu *judaizmus* táto perifrása: „židovské monoteistické náboženstvo opierajúce sa najmä o päť kníh Mojžišových (Tóra, Pentateuch); kultúrny a sociálny systém židovského národa (podľa Júdu, syna biblického patriarchu Jakuba)“. Uvažovali sme aj nad termínom *hebraizmus* alebo *hebrejizmus* „lingv. jazykový prvok (slovo, výraz, syntaktická konštrukcia) prevzatý z hebrejčiny do iného jazyka al. podľa hebrejčiny v inom jazyku utvorený“, či nad termínom *judaikum* „literárne dielo, kniha, listina, stará tlač al. iné kultúrnohistorické dielo pochádzajúce zo židovského prostredia al. týkajúce sa Židov“. Vychádzali sme aj z analogických názvov iných prevzatých slov, ako sú *anglicizmus*, *germanizmus*, *rusizmus*. V SSSJ je *germanizmus* „lingv. jazykový prvok (slovo, výraz, syntaktická konštrukcia) prevzatý z nemčiny do iného jazyka al. v ňom podľa nemčiny utvorený, napr. v slovenčine slová rytier, šľachta, leitmotív“. Keďže sa označenie *hebrejizmus* týka iba lexiky prevzatej z hebrejčiny a označenie *judaikum* pomenúva iba literárne diela, knihy, listiny, staré tlače a pod., budeme v tomto príspevku používať označenie *judaizmus*. Výraz *judaizmus* podľa nás najlepšie vystihuje jazykové prvky prevzaté nielen z **hebrejčiny**, ale aj z jazyka **jidiš** (jazyk východoeurópskych Židov s nemeckým základom a početnými hebrejskými a slovanskými prvkami), vystihuje spätosť so židovským etnikom, jeho kultúrou a tradíciami a vplyv jazykov majoritnej spoločnosti, na ktorej území židovské obyvateľstvo žilo (to sa prejavovalo najmä vo výslovnosti v jidiš). Výraz *hebrejizmus* budeme v tomto príspevku používať v súvislosti s lexikou spätou s kresťanstvom a s lexikou prevzatou z hebrejčiny zo Starého zákona (Starej zmluvy), pričom v SSSJ je označená kvalifikátorom bibl.

5. Kultúrno-historické súvislosti

Prv než sa budeme venovať judaizmom, chceli by sme načrtnúť základné kultúrno-historické súvislosti. Židovské etnikum žije na Slovensku už takmer dvetisíc rokov. Prišlo sem pravdepodobne s Rimanmi, s príslušníkmi 15. rímskej légie Apollinaris, ktorá dobyla Jeruzalem. Časť jej jednotiek bola prevelená na územie dnešnej Bratislavy za vlády Domiciána niekedy medzi rokmi 81 – 96 n. l. Židia prišli buď ako vojenský zajatci, otroci, ale pravdepodobne aj ako obchodníci a zásobovatelia (Augustín, 1993, s. 8, 11). Najstaršie historicky doložené osídlenie na území Slovenska sa datuje do obdobia na prelome 9. a 10. stor., keď sa na území dnešnej Nitry v osade Párovce usadili prví židovskí obchodníci.

V druhej polovici 11. stor. existovala už v Bratislave početná židovská náboženská obec. Židovská komunita žila izolovane v getách až do polovice 19. stor. V strednej a vo východnej Európe sa Židia (aškenázski Židia) medzi sebou dorozumievali prevažne po hebrejsky, po nemecky a jidiš, jazykom, ktorý vznikol v Európe v 9. až 12. stor. Základ tohto jazyka tvorila stredoveká nemčina – jidiš znamená **jüdisch Deutsch** –, ktorá sa zapisovala hebrejským písmom, bola popretkávaná hebrejskými výrazmi a okrem toho priberala výrazy zo slovanských jazykov, napr. z poľštiny či ruštiny. Židia sa po stáročia živili predovšetkým remeslami a obchodom, a teda museli vedieť aj po slovensky a niektoré ojedinelé výrazy začali prenikať z ich jazyka aj do slovenčiny.

Židovské náboženské texty boli a doteraz sú zväčša v hebrejčine. Preklady vznikali iba koncom 20. rokov a v 30. rokoch 20. stor. v nitrianskej *ješive* (vyššia škola pre židovských mladých mužov, zaoberajúca sa štúdiom hebrejskej Biblie). Takto vyšla prvý raz v slovenčine v preklade hlavného rabína E. Schweigera *Pesachová Hagada* (In: Modlitebná kniha pre kostol, školu a rodinu; bez uvedenia roku), pravdepodobne najstarší náboženský spis o vyslobodení Židov z Egypta, ktorý sa číta pri domácich obradoch počas *Pesachu*, jedného z veľkých židovských sviatkov, keď Židia oslavujú vlastné vyslobodenie z egyptského zajatia. Sviatok *Pesach* sa svätí približne v období kresťanskej Veľkej noci podľa lunárneho kalendára. V nitrianskej *ješive* vydali v slovenčine, takisto v preklade rabína Eliezera Schweigera (usiloval sa, aby sa náboženstvo vyučovalo po slovensky), v medzivojnovom období celý *sidur*, súbor liturgických textov usporiadaných podľa stanoveného poradia (Newman – Sivan, preklad G. a D. Zbavitelovci, 2004). Úroveň slovenského jazyka v týchto náboženských spisoch pripomínala skôr hovorevú slovenčinu tých čias, napr. „Ráno po vstávaní si máme hned' umyť ruky. Vezme sa nádoba s vodou, leje sa až ku koreňu ruky, najprv pravej, potom ľavej a dvakrát sa to ešte opakuje. [...] Svätenie sviatkov je to isté ako svätenie soboty. Je zakázaná každá namáhavejšia práca, dovolené je, len čo je nutné k udržiavaniu života na ten deň ako varenie, pečenie atď.“ (Schweiger, bez roku uvedenia, s. II, s. XXIII). Od tých čias až do 90. rokov 20. stor. nevychádzali po slovensky nijaké náboženské texty ani literatúra zo života židovskej menšiny žijúcej na Slovensku, čo spôsobila 2. svetová vojna a obdobie komunizmu. Po holokauste nastalo ďalšie obdobie tabuizácie židovstva, jednak zvonku – zo strany komunistickej spoločnosti, jednak zvnútra – zo strany samotnej židovskej komunity, pretože sa v mnohých rodinách o židovstve nehovorilo kvôli traumám, ktoré členovia rodín prežili. Po 2. svetovej vojne a po nástupe komunizmu sa judaizmy sporadicky objavovali v literárnych dielach, najmä v období politického uvoľnenia počas tzv. Pražskej jari. Napr. v roku 1968 bol na Novej scéne v Bratislave uvedený slávny muzikál *Fidlikant na streche*, ktorý sa hral len krátko a s nástupom normalizácie bol z repertoára stiahnutý. Od 70. rokov zriedkavo vychádzali prekladové tituly zo židovského prostredia, napr. *Gold nad zlato* Josepha Hellera v r. 1984. V dôsledku tabuizácie sa táto lexika nešírila v majoritnej spoločnosti ani ústnym podaním. Keďže bolo v tomto období preložených do slovenčiny len málo diel zo židovského prostredia a pôvodné diela či židovské noviny v slovenčine nevychádzali, nemohli sa judaizmy vo väčšej miere v slovenčine adaptovať.

Diela judaizme, o živote Židov aj na našom území začali vychádzať až po roku 1989. Judaizmy si teda pomaly hľadajú cestu do bežnej slovnej zásoby. Tie lexikálne jednotky, ktoré sa adaptovali v slovenčine, sú zachytené aj v SSSJ. Mnohé však prenikajú do slovenčiny cez angličtinu prostredníctvom prekladov a ich prepis je veľmi rozkolísaný. O rozkolísanosti v písaní judaizmov sa zmiňuje i J. Horecký (2001, s. 241) v recenzii *Ďalšia kniha s náboženskou tematikou*, kde uvádza, že mnohí prekladatelia, ale aj iní používatelia jazyka sa pri prepise do slovenčiny často pridŕžajú anglického prepisu a zriedkavejšie prepisu z hebrejčiny. Uvedieme zopár príkladov: názov *Hagada* sa pod vplyvom angličtiny prepisoval ako *Haggada*; dvojslovné pomenovanie sviatku Deň zmiernenia, *Jom kipur*, sa spočiatku písal ako *Yom Kippur*, hoci stále je tendencia písať ho s oboma veľkými písmenami – *Jom Kipur*; názov sviatku *Pesach* (161 výskytov

v Slovenskom národnom korpuse; ďalej SNK), ktorý sa často prepisuje ako *Pesah* alebo *Pascha* (z ruštiny², SNK 18 výskytov); názov sviatku *Chanuka*, Sviatok svetiel, sa prepisoval nesprávne aj ako *hanuka*, *hanukka* či *hanukkah*, čo je takisto prepis z angličtiny. I známe slovo *šabat*, prepísané z hebrejčiny so š a v jidiš vyslovované ako *šábes*, sa istý čas pod vplyvom angličtiny vyslovovalo aj písalo ako *sabat*, hoci sa už aj angličtina prikláňa k prepisu *shabbath*. Spomeňme aj niektoré mená, napr. meno *Sarah*, v slovenčine dávno zdomácnené ako *Sára*, sa opäť vracia do slovenčiny cez angličtinu ako *Sarah*. Ako sme už spomínali, preberané judaizmy majú pôvod v hebrejčine alebo v jidiš, jazyku, ktorý sa zapisoval hebrejským písmom.

6. Ako túto situáciu reflektujú slovenské výkladové slovníky?

V KSSJ sa nachádzajú predovšetkým **hebrejizmy** prevzaté zo Starého zákona (Starej zmluvy) a používané v židovskej a kresťanskej liturgii: *aleluja*, *amen*, *eden*, *hosana*, *cherubín*, *manna*, a **judaizmy** *čurbes*, *gauner*, *chochmes*, *jidiš*, *maces*.

SSJ a SSSJ okrem nich uvádzajú i **hebrejizmy** *cherub*, *leviatan* a **judaizmy** súvisiace s praktizovaním židovského náboženstva a s náboženskou filozofiou, ako sú *bócher*, *gój*, *chásid*, *chásidka*, *chásidizmus*, *kabala*, *kóšer*, *kóšerný*, *kóšerovať*, *mesianizmus*. Azda jedinú výnimku tvorí lexikálna jednotka *gój*, ktorá nemá s náboženstvom nič spoločné. SSJ ju vykladá ako „židovský, obyč. hanlivý názov pre neizraelitu, inoverca“ a SSSJ ako „nežidovský občan, Neizraelita, inoverec (z pohľadu Židov)“.

KSSJ a SSJ uvádzajú **judaizmy**: *rabín*, *sabat*, správne *šabat*.

Iba SSJ spracúva aj lexikálnu jednotku *pajes*, -a (*obyč. mn. č. pajesy*, -ov) *m.* dlhé vlasy pri ušiach, ktoré nosia ortodoxní židovskí muži [predovšetkým chasidi, pozn. D. Z.].

V SSSJ sa okrem lexiky uvedenej v SSJ a KSSJ uvádzajú navyše aj lexikálne jednotky súvisiace s kultúrou a bežným životom tohto etnika: *Aškenáz*, *aškenázsky*, *barches*, *dalet*, *efod*, *golet*, *galut*, *golem*, *haleluja*, *chala*, *chanukija*, *ivrit*, *jad*, *jarcajt*, *jarmulka*, *ješiva*, *kibuc*, *klezmer*, *kneset*, *kóšernosť*, *mešuge*. Vo všetkých uvedených slovníkoch je spracovaných spolu 47 lexikografických jednotiek prevzatých z hebrejčiny.

Židovská lexika sa v dôsledku kultúrno-historických okolností udomáčňovala v slovenčine v rôznej miere. Najviac sa adaptovala lexika, ktorá je dávno súčasťou slovnej zásoby slovenčiny a celkom zdomácnela. Ide predovšetkým o lexikálne jednotky s kvalifikátorom bibl., ktorý označuje **bibliizmus** – výraz alebo výrok z Biblie –, alebo s kvalifikátorom náb., ktorý označuje náboženské termíny. Prejavom zdomácnenia tejto lexiky je aj iné ako len náboženské použitie, napr. expresívne a prenesené použitie, a skutočnosť, že sa táto lexika stáva súčasťou frazém. Patria sem aj slová so zastretou motiváciou, ako napr. *čurbes* hebr., *háky-báky* nem. ~ hebr. pôvodne z jidiš *hakol-bakol* (všetko dohromady), *jubileum* lat. ~ gr. ~ hebr., pri ktorých si vôbec neuvedomujeme ich cudzí pôvod.

Ako sme už uviedli, predovšetkým náboženská lexika vychádzajúca zo Starého zákona, používaná v židovskom aj v kresťanskom náboženstve, v slovenčine celkom zdomácnela, o čom svedčí aj počet výskytov v SNK, napr. citoslovce *aleluja* (SNK 1 425 výskytov). Prinášame ukážku spracovania niekoľkých hesiel zo SSSJ (2006, 2011):

² Môže byť z cirkevnej latinčiny (cez gréčtinu z hebrejčiny), resp. vo východnom obraze z cirkevnej slovančiny a tam z gréčtiny (< hebr.); ďakujeme za konzultáciu PhDr. L. Králikovi, CSc.

aleluja¹ cit. <hebr.>

1. náb. ► radostné zvolanie na oslavu Boha na začiatku al. na konci niektorých žalmov: *A., z celého srdca chcem oslavovať Pána*

2. náb. vo funkcii podmetu, predmetu ► radostné zvolanie na oslavu Boha s významom Chváľte Pána, používané kresťanmi najmä v liturgii Veľkonočného obdobia: *slávnostné, radostné a.; veľkonočné a. sa nieslo kostolom; v pôstnom období sa vynecháva a.; spievať a. Bohu; zvolať a.* i pren.

3. expr. ► zahrešenie vyjadrujúce nespokojnosť, hnev: *A basom ti aleluja, priateľ Julko, tak ty takto na mňa?* [P. Hajdúk]

☐ → i **haleluja**

aleluja² neskl. s. <hebr.>

1. náb. ► (v katolíckej liturgii) krátky spev pred evanjeliom ako osobitný obrad omšovej liturgie: *po druhom čítaní nasleduje spev a.*

2. hud. ► úsek väčšej mimoliturgickej hudobnej skladby: *A. z oratória Mesiáš od G. F. Händela*

☐ fraz. expr. *do aleluja a)* veľmi dlho, do omrzenia, bez konca: *do aleluja opakoval to isté; mohli by sme pokračovať do aleluja b)* veľmi veľa: *peňazí mal do aleluja*

Citoslovce *amen* (SNK 2 513 výskytov) sa používa v Starom i v Novom zákone (Starej zmluve i Novej zmluve), v kresťanskej a židovskej liturgii, ale aj v ďalších dvoch významoch:

amen¹ cit. <hebr.>

1. bibl. ► (v Starom zákone) vyjadruje potvrdenie výroku, ktorý povedal niekto iný, tak je

2. bibl. ► (v Novom zákone) vyjadruje Ježišovo potvrdenie pravdivosti svojich slov, veru: *a., hovorím ti*

3. náb. ► v kresťanskej liturgii záver modlitieb, hymnov, požehnaní, sviatostných formúl vyznania viery a pod., ktorým sa vyjadruje súhlas s tým, čo bolo povedané, tak je: *V mene Otca i Syna i Duchu Svätého. Amen; Povedal amen a kajúcne sa prežehnal.* [M. Krno]

4. ► slovo na záver potvrdzujúce nemennosť povedaného: *Povedal som, čo som chcel, amen.* [I. Stodola]; *Čas zideniu, čas rozídeniu, berte sa každý po svojej práci, amen.* [V. Bednár]; *Si zelenáč. Odteraz až naveky. Amen.* [V. Mináč]

5. ► vyjadruje nespokojnosť, pohrdanie, iróniu; syn. no zbohom, no hotovo: *Keby si mal rozprávať ty, tak amen.* [P. Hruz]

☐ fraz. *je to ako amen v Otčenáši a)* jasné, samozrejmé *b)* neoddeliteľne späté; *amen aleluja* zvolanie pri prekvapení, strachu

amen² neskl. s. <hebr.>

1. hovor. expr. (i s kým, s čím) ► (je) koniec: *už je s ním a.; s pokojným životom bol a.; S jeho rozvážnou povahou je amen.* [D. Mitana]; *V tomto kraji je už so včelami amen.* [V. Bednár]; *So všetkým pekným je v mojom živote navždy a nemeniteľne amen.* [H. Zelinová]; *Treba tu dačo urýchlene robiť, lebo amen.* [P. Karvaš] bude zle

2. zried. ► krátky časový úsek, chvíľka, moment: *Starena sa na amen zastavila.* [M. Urban]; *Za amen sú hore.* [A. Plávka]; *Nemusí čakať osemdesiaty rok, vlasy mu zbelejú za amen.* [F. Švantner]

☐ fraz. *prísť na amen* na záver, na samý koniec niečoho; *už mu je amen a)* zomrel *b)* bude s ním zle, je koniec s jeho činnosťou, aktivitami a pod.

Plne zdomácnené sú citoslovčia *amentma*, *amenglória*, *amendolores* a pod., kde *amen* tvorí prvú zložku tohto kompozita. Podobne sa v slovenčine udomácnili aj ostatné lexikálne jednotky a SSSJ uvádza tieto významy:

eden (SNK 990 výskytoV)

eden [-d-] -nu m. <hebr.>

1. **Eden** ► podľa Bible krajina, v ktorej sa nachádzala rajská záhrada s Adamom a Evou: *ovocie zo stromu v záhrade E.*

2. i **Eden** kniž. ► miesto hojnosti, blaženosti, raj: *rozprávka o európskom Edene* [LT 1991]
o bohatej krajine

hosana (SNK 137 výskytoV), *hosanna* (SNK 122 výskytoV)

hosana¹, **hosanna**¹ cit. <hebr.>

bibl. ► vyjadruje zvelebovanie, volanie na slávu (z hebrejského slovného spojenia značiacieho *spas ma!*): *h. Bohu na výsostiach!; raz volať h., raz ukrižuj ho!*

hosana², **hosanna**² neskl. s. <hebr.>

bibl. ► báseň, skladba vznešeného, oslavného charakteru, chválospev, velebenie (z hebrejského slovného spojenia značiaceho *spas ma!*): *spievať h.*

maces (SNK 163 výskytoV)

maces -su pl. N. -sy m. <hebr.>

1. ► nekysnutý chlieb z múky a vody v tvare tenkých plátok: *chrupkavý m.; miska s macesmi; nahrádzať chlieb macesom*

2. jud. ► chlieb, ktorý sa je na najväčší židovský sviatok Pesach, keď sa nesmie jesť nič kvasené ani kysnuté: *tri obradné macesy; Pesach sa nazýva aj sviatkom nekysnutého chleba a jeho symbolom je maces.* [Sme 2009]

manna (SNK 479 výskytoV)

manna -ny ž. <hebr.>

1. náb. ► chutné časti niektorých rastlín zbierané v púšťových oblastiach: *nebeská m.* v kresťanskom podaní pokrm zaslaný z neba Židom na púšti; pren. *Vzdelanostná úroveň nepadá ako manna z neba, ktorá by mala nasýtiť naše školstvo a vedeckú základňu.* [Sme 1996]

2. expr. ► veľmi lahodné, osviežujúce jedlo: *obed chutil ako m.*

■ parem. *teplý dážď v apríli vzácnejší nad mannu, sľubuje žeň dobrú, jeseň požehnanú*

Maces je príkladom adaptácie na fonetickej rovine, po hebrejsky *matsah*, v angličtine *matzo*, *matzos*, po nemecky *die Matze* alebo *der Matzen*.

Medzi **plne zdomácnené** slová patria ďalej výrazy ako *cherub*, *cherubín*, *cherubínsky*, *chochmes*, *kóšer*, *kóšerovať*, *kóšernosť*, *kóšerný*, *leviatan*, o čom svedčí ich frekvencia v SNK a aj iný ako náboženský význam: *cherub* má okrem kvalifikátora náb. aj kvalifikátor poet., a tu je rozdiel medzi uvedením SSSJ a KSSJ. *Cherub* sa v KSSJ uvádza ako variant k *cherubín*, zatiaľ čo v SSSJ sú *cherub* a *cherubín* dvomi lexikálnymi jednotkami.

cherub (SNK 26 výskytoV)

cherub -ba pl. N -bovia/-bi m. <hebr.>

náb., poet. ► ideálna, krásna, nevinná, nadprirodzená bytosť: *žulový, okridlený ch.; mal nežnú tvár a svetlé vlásky ako ch.; chlapec vystavoval na obdiv svoju podobu s cherubmi*

cherubín (SNK 277 výskytoV) má iba kvalifikátor náb.

cherubín -na pl. N -ni m. <hebr.>

náb. ► nadprirodzená anjelská bytosť vyššieho stupňa (po serafínovi), strážca raja a vykonávateľ Božej vôle: *hierarchia anjelov, archanjelov, cherubínov a serafínov; veľké figúry cherubínov z olivového dreva; Serafín horí ohňom lásky, cherubín žiari leskom múdrosti* [LT 1998]

■ fraz. *krásny ako cherubín, nádherný; spievať ako cherubín* veľmi pekne spievať

chochmes (SNK 44 výskytov)

chochmes -su pl. N -sy m. <hebr.>

hovor. expr. ► schopnosť rýchlo, pohotovo uvažovať a konať, poradiť si v danej chvíli; rozum, dôvtip, prefíkanosť; syn. fištrón: *nemat' ch.*; *keby si mal aspoň trochu chochmesu, už dávno by si sa to bol dovtipil; treba vysvetliť všetky tie právnické chochmesy; Čo by on radil pánovi, keď by sám potreboval chochmes, ako ešte chytrejšie zbohatnúť.* [Milan Ferko]

kóšer (SNK 693 výskytov)

kóšer¹ neskl. prid. <hebr.>

1. ► vhodný, rituálne čistý podľa židovských náboženských predpisov: *k. jedlo; k. reštaurácia; tradičná židovská k. kuchyňa; príprava k. mäsa; piť k. víno; k. riad na varenie; piecť chlieb v k. podmienkach*

2. obyč. v zápore hovor. ► taký, aký má byť, aký sa vyžaduje, predpokladá: *výsledky niektorých zápasov nie sú k.; cena elektriny sa im zdá k.; To nie je kóšer, bratku!* [P. Andruška]; *S tými daňovými rajmi asi nebude všetko úplne kóšer.* [InZ 2002]

Istá miera adaptácie a zdomácnenia sa prejavuje aj pri niektorých lexikálnych jednotkách typických pre židovskú kultúru, filozofiu a tradície, ktoré sa cez literatúru, publicistiku, preklady a filmy dostali do širšieho povedomia používateľov jazyka, ako napr.

bajgel' (SNK 3 výskytov)

bajgel -gla pl. N -gle, **bajgel'** -gl'a pl. N -gle G -l'ov m., **bajgl'a** -le -lí ž. <nem.>

hovor. zastar. ► orechové a makové rožky (charakteristické bratislavské zákusky), pajgle: *nedeľňajšie popoludnia trávila pri čaji a pri misách makových bajglí; Nikdy nechýbal ani veľký bratislavský bajgel.* [V. Feglová]; *V ktorej našej kaviarni sú v ponuke tradičné prešporské orechové a makové bajgle?* [Sme 2005]

golem (SNK 446 výskytov)

golem -ma pl. N -movia m. <hebr.>

► podľa židovskej stredovekej pražskej povesti magicky oživovaná mohutná, silná ľudská postava z hliny (pôvodne vystupujúca ako ochranca židovskej komunity): *oživiť golema*

kabala (SNK 353 výskytov)

kabala -ly L -le ž. <hebr.>

1. ► zbierka stredovekých židovských náboženských spisov: *štúdium kabaly*

2. ► židovská mystika, šírená spočiatku ústnym tradovaním ako tajná náuka, pripisujúca biblickým udalostiam alegorický význam: *vykladači, znalci, zasvätení kabaly; rozpravy o kabale; pren. Preníkanie európskej integrácie do nových oblastí je akoby veľkou hrou tajnej kabaly, ťahajúcej za nitky európskej politiky.* [NS 2008]

Azda **najmenej sú udomácnené** lexikálne jednotky špecifické pre židovskú kultúru, náboženstvo a jeho praktizovanie a tradície, pretože sa vyskytujú vo veľmi špecifických kontextoch, či už v literatúre, filme a pod. najmä od roku 1990, ako napr. *Aškenáz, aškenázsky, bócher, barches, golet, chanukija, chasid, chasidizmus, jarmulka, jarcajt, jidiš, kohen.*

Aškenáz (SNK 27 výskytov)

Aškenáz -za pl. N -zi/-zovia m.

hist. ► príslušník židovskej komunity najmä v strednej a vo východnej Európe používajúcej jazyk jidiš: *história, potomok aškenázov* ▣ **Aškenázka** -ky -zok ž.

jarmulka (SNK 97 výskytov)

jarmulka -ky -liek ž. ⟨jidiš ⟨turk.⟩

► okrúhla priliehavá prikrývka hlavy židovských mužov, ušitá zo štyroch al. z ôsmich dielov látky (napr. plátna, saténu), ktorá sa nosí najmä ako prejav zbožnosti a vernosti tradícii; syn. kipa: *slávnostná j.*; *rabín s jarmulkou*

Niektoré lexikálne jednotky sa do SSSJ nedostali, lebo neboli dostatočne adaptované, a teda ani známe, napr. *chamec* (kysnuté jedlo počas sviatku Pesach), *chucpe* (drzý, bezočivý), *ijar* (ôsmy mesiac židovského kalendára), *kehila* (židovská náboženská obec), alebo išlo o dvojslovné pomenovania ako *bar micva* (uviedenie chlapca do dospelosti vo veku 13 rokov), *bat micva* (uviedenie dievčaťa do dospelosti vo veku 12 rokov), či o propriá označujúce názvy sviatkov, ktoré sa v SSSJ neuvádzajú, napr. *Chanuka*, ďalej dvojslovné pomenovania ako *Roš Hašana* alebo *Jom Kipur*. Niektoré židovské sviatky majú aj slovenské ekvivalenty, napr. *Chanuka – Sviatok svetiel*, *Pesach – Sviatok nekvaseného chleba*, *Jom Kipur – Deň zmierenia*, *Sukot* či v jidiš *Sukos – Sviatok stánkov*.

Literatúra

- AUGUSTÍN, Milan: Krátke dejiny Židov na Slovensku. Edícia Judaica Slovaca, Zv. 3. Bratislava: Slovenské národné múzeum, oddelenie židovskej kultúry 1993. 105 s. ISBN 80-900498-6-9.
- BALÁŽOVÁ, Ľubica: Sociolingvistický pohľad na slovenské reálie a ich ekvivalenty v ruštine. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. Bratislava: JÚLEŠ SAV 1984, s. 239 – 243.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 978-80-224-0932-4.
- FILKUSOVÁ, Mária: Z problematiky bezekvivalentnej lexiky vo veľkom Slovensko-ruskom slovníku. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. Bratislava: JÚLEŠ SAV 1984, s. 231 – 238.
- HORECKÝ, Ján: Ďalšia kniha s náboženskou tematikou. In: Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 4, s. 241 – 243.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Východiská a zásady spracovania slovníka. In: Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda 2006, s. 13 – 47. ISBN 80-224-0932-4.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 4., doplnené a upravené vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: Rusizmy v slovenčine, text a slovník. In: Lexicographica '99, Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava: Veda 2001, s. 203 – 217. ISBN 80-224-0604-X.
- NEWMAN, Ja'akov – SIVAN, Gavri'el: Judaismus od A po Z. Přel. Gita a Dušan Zbavitelovi. Praha: Sefer, nakladatelství Federace židovských obcí v České republice 2004. 285 s. ISBN 80-900895-3-4.
- SCHWEIGER, Eliezer: Modlitebná kniha pre kostol, školu a rodinu. Nitra: Sväz žid. náb. obcí JESURUN bez uvedenia roku. 509 s.

Slovenský národný korpus – verzia prim-5.0-juls-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Judaisms in Slovak Language

We traced the extent of lexicalization of Judaisms, that is, words from Hebrew or Yiddish adopted to Slovak language, and their place in three dictionaries of the Slovak language, i. e. The Dictionary of the Slovak Language (1959 –1968), The Concise Dictionary of the Slovak language (2003) and The Dictionary of Contemporary Slovak Language A – G (2006), H – L (2011). We have classified Judaisms as lexical items without equivalents in the Slovak language, the meaning of which must be explained by metalanguage. These dictionaries represent certain stages of development of the Slovak lexis, and thus also the number of the lexical items adopted from Hebrew and Yiddish denoted by register labels as hebr. (Hebrew), bibl. (Biblical), Yiddish, and náb. (religious) in those three dictionaries differs as well as in the extent of their adoption. Judaisms represent specific lexis because the cultural and historical background of these loan words differs greatly from the loans adopted to Slovak from English, German, Russian and other European languages. The Jewish community lives in Slovakia since the 1st century A. D. The extent of lexicalization of loans, and Judaisms as well, is determined by their usage in spoken and written language and while mostly the written language is being recorded in the dictionaries their usage in the written texts is playing the decisive role in their lexicalization.

PhDr. Dáša Zvončeková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: dasaz@juls.savba.sk

Příklady ve výkladovém slovníku

Zdeňka Tichá

V úvodu našeho příspěvku si dovolíme připomenout známé a nepopíratelné skutečnosti, které ve svém důsledku ovlivňují celkovou podobu jednojazyčného výkladového slovníku (ale i slovníku jiného typu), jeho makrostrukturu i mikrostrukturu, do které patří – kromě dalších částí – zpracování příkladové části slovníkového hesla – exemplifikace –, již se ve svém příspěvku budeme věnovat především.

Výkladový slovník národního jazyka jako komplexní lexikografické dílo by měl být syntézou vědeckých lingvistických poznatků ze všech oblastí (současné) lingvistiky. Těžiště práce na slovníku samozřejmě spočívá v práci lexikografů, neméně důležitá je spolupráce s kolegy, kteří se zabývají gramatikou, syntaktikou, sémantikou, jazykovou kulturou atd. Slovník by měl v sobě zahrnovat poznatky z mnoha oborů a disciplín, aktuální v době, ve které slovníkové dílo vzniká. Výkladový slovník plní kulturní a národně-reprezentativní funkci. Slovníky tohoto typu nepatří k něčemu zastaralému či zbytečnému, vznikají ve všech jazycích a patří doslova k národním pokladům, neboť uchování jazykového bohatství patří k základním kulturním a vědeckým povinnostem jazykového společenství. Základní podoba jednojazyčného výkladového slovníku je podoba knižní – není to nic zastaralého. Slovník nemůže být virtuálním dílem umístěným „kdesi“ na internetu, které se bude v průběhu času měnit. To je velmi lákavá představa, která ovšem ve svém důsledku vede k neukotvenosti jak autorů, tak uživatelů, kteří nemají pevný opěrný bod, ale jakousi databázi slov, neustále se měnící. Na druhou stranu to nevylučuje možnost mít takovou databázi jako podklad ke zpracování slovníku. České přísloví „Co je psáno, to je dáno.“ i latinské „Vox audita perit, littera scripta manet.“, tj. „Slyšené slovo pomíjí, napsané slovo zůstává.“ nás upomínají na fakt pomíjivosti, který neplatí jen u mluveného slova, ale právě i pro texty na internetu. V současné době se objevují hlasy – bohužel z míst, která mají na dění v lingvistice vliv – které zpochybňují výše uvedená fakta, zpochybňují podstatu lexikografické práce – to však svědčí o hlubokém neporozumění práci na slovníku obecně i o neporozumění lingvistiky jako vědní disciplíně vůbec.

Jednojazyčný výkladový slovník je základním typem slovníku, jehož východiskem je současný lexikální materiál, s tím, že přesné vymezení materiálové základny, která může být různě bohatá a strukturovaná, včetně např. údajů frekvenčních, je součástí koncepce daného slovníku. V jednojazyčném výkladovém slovníku je tedy zachycena lexikální zásoba, pro výklady a další popis lexikálních jednotek je užíván metajazyk.

Předpokladem tvorby slovníku je vytyčení koncepce, stanovení makrostruktury a mikrostruktury slovníku. To vše ale není rigidní a neměnné dogma, koncepce se může v průběhu prací na slovníku, které jsou dlouhodobého charakteru, měnit, a to především na základě zkušeností s prací s lexikálním materiálem. Celkovou koncepci bezpochyby ovlivňuje též stav poznání o jazyce.

Exemplifikace ve slovníku obecně slouží k ilustraci a dokreslení výkladu významu lexikální jednotky, včetně jejích významových odstínů, ale také kontextových významů, přene-

sených užití významu, konotací. V příkladové části lexikograf ilustruje chování, fungování lexikální jednotky v úzu, dokládá a dokresluje jazykové jevy, mezi které patří např. kolokabilita, valence, variantnost, gramatické informace, komunikačně-pragmatické informace.

Pomocí vhodně zvolené exemplifikace lze vhodně doložit rovněž synonymii, antonymii či kohyponymii lexikální jednotky, ale také sémantické/věcné pole, do kterého lemma patří. V neposlední řadě je možné vhodně zvoleným dokladem ilustrovat rovněž encyklopedické prvky náležející dané jednotce.

Podívejme se nyní na exemplifikaci a její zpracování ve třech dosud vydaných českých výkladových slovnících a ve výkladovém slovníku, který vychází na Slovensku.

Příruční slovník jazyka českého (1935 – 1957; dále PSJČ) v předmluvě na s. IX uvádí: „3. Uspořádání článku o hesle je toto: a) heslo, b) mluvnický popis, je-li ho třeba, c) výklad významu, d) citáty z autorů.“ Dále pokračuje: „Ad d). Citáty jsou nezbytným doplňkem významových výkladů, neboť teprve souvislost slova s okolím náležitě objasňuje význam slova. Jsou vybírány se zřetelem lexikálním, významovým a stylistickým, někdy v případech potřeby též se zřetelem mluvnickým (na objasnění pravopisu, tvarů u slov a p.). Též jména citovaných spisovatelů podávají často cenné poučení o významu slov a o jejich jazykovém prostředí. Citáty jsou jen stručným výběrem z materiálu mnohem hojnějšího a jsou pouhým zlomkem z bohatství nashromážděných dokladů. Seznam vysvětlených zkratk nevyčerpává všech pramenů, kterých bylo při zkoumání významu slova použito. V některých případech bývá citát autorský nahrazen ustáleným spojením bez udání autora; jde přitom hlavně o spojení obecně známá. Názvy odborné nejsou zpravidla dokládány citáty z autorů, protože jejich význam je určen do značné míry již zkratkou oboru nebo jednoznačně definován jiným způsobem (např. latinským názvem), anebo jejich přesné definování leží mimo úkol PSJČ. V citátech se jazyk neopravuje, leda jde-li o zjevné chyby tisku. Proto se v dokladech objevují i rozličné úchytky od nynější mluvnické normy. Citáty básní se otiskují zpravidla beze změny, citáty prosaické se někdy zkracují. Má-li slovo několik významů, *třídí se článek ve skupiny významové*, oddělené značkou. Odborné významy, ustálená spojení básnická i významy přenesené připojují se ke skupině, do níž svým významem patří.“

Slovník spisovného jazyka českého (1989, Výklad o uspořádání slovníku, s. XIII; dále SSJČ) uvádí: „§ 31 Příkladová část heslového odstavce následuje (po dvojtečce) za výkladem. Příklady **ilustrují a konkretizují význam slova, doplňují, zpřesňují nebo i podrobněji rozčleňují významové odstíny a zároveň podávají obraz o tom, v jakých situacích a jazykových kontextech se slovo nebo význam vyskytuje i k jakému významovému okruhu a jazykovému prostředí náleží.**

Jádrem jsou **příklady spojení, v nichž se slovo běžně vyskytuje** a která jsou pro jeho užívání typická; taková spojení netvoří jednotlivý významový celek a význam jednotlivých slov se v nich plně zachovává. Uvádějí se jednak **spojení volná**, s členy více méně volně zaměnitelnými (dát někomu peníze, knihu, květiny, dar k svátku...), jednak **spojení těsná**, s členy vzájemně vázanými (dát slovo, dát za vyučenou) a spojení tvořící víceslovná pojmenování a sousloví. Za příklady, jejichž význam by nebyl zcela zřejmý z úvodního výkladu o významu slova, uvádí se **výklad doplňující** (tištěný menším ležatým písmem), popř. vhodné synonymum (viz § 29). Bývá tomu tak zejména u příkladů na přenesený význam slova, u spojení individuálně užitých a také u spojení frazeologických (viz § 32).

Zvláštní výklad mají obvykle i víceslovná pojmenování, sousloví, zejména terminologická (např. hlava válce, matečný louh, ledovcový jazyk), která tvoří samostatné pojmenovávající jednotky; nelze je tedy považovat za pouhou ilustraci výkladu heslového slova, i když jsou uvedena v příkladové části.

§ 32 Samostatný oddíl příkladové části tvoří **ustálená spojení frazeologická a rčení**, uváděná v Slovníku (za značkou v) u příslušných významů. Protože však ustálená frazeologická spojení jsou z významového hlediska jednolitými, v podstatě nerozložitelnými celky, vysvětlují se v přímém, popř. i v přeneseném významu jako celek (výklad tištěn drobným ležatým písmem), např.: tady je dobrá rada drahá *v tom lze těžko radit*; dělat si z někoho dobrý den *zesměšňovat někoho*; u řidších variant se upozorňuje na běžnější, např.: mít mušky (část. mouchy) v hlavě. K frazeologickým spojením jsou v Slovníku přičleněna také **pořekadla**, např.: na Nový rok o slepičí krok (pořek.) *je poněkud delší den...* přísloví, např. lepší vrabec v hrsti než holub na střeše (přísl. *je výhodnější mít málo, ale jisté, než mnoho, ale nejisté*).

§ 33 Heslové slovo se v příkladech a citátech zkracuje (s výjimkou slovesných tvarů, dále předložek, spojek, částic a citoslovcí, zvláště jednoslabičných). Vyskytuje-li se tam v základní podobě hesla, je uvedeno pouze začáteční písmeno s tečkou. U podstatných jmen více než dvouslabičných a u přídavných jmen více než jednoslabičných se v ostatních tvarech připojuje k začátečnímu písmenu spojovací čárkou pádová koncovka. Např. **hlavička** ...: h. dítěte; má bystrou h-u; **hlava**: lidská h.; sklonit hlavu; **krátký**: k-á nit; k-é šaty; **mdlý**: mdlá vůně. Má-li heslové slovo rovnocennou dvojí podobu, krátí se v příkladech tak, aby bylo patrné, zda se užívá některé z nich jen v určitých spojeních, např. lehce, lehko...: l-ce oblečen; je mi l-ko u srdce; l. stravitelný (tj. lehce i lehko). Jsou-li u heslového slova uvedeny i další podoby nerovnocenné (v závorce), je zkráceno v příkladech obvyklým způsobem jen heslové slovo; užití podružné podoby je v příkladech vhodně naznačeno, např.: hezounký (*hezouninký) ...: h-é děvče; h-ninká dcera (Havl.).“

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978, 1994, 2003; dále SSČ) má v úvodu Základní poučení o zpracování slovníku spisovné češtiny: „Heslová slova se většinou uvádějí v dokladových spojeních a ve větách. Heslová slova se přitom účelně zkracují. Jednotlivé doklady se oddělují čárkou, jsou-li stejného typu, jinak středníkem. První slovo větných dokladů se píše s malým začátečním písmenem. Výjimka je jen u dialogu... Slovesné vazby se uvádějí jen formou konkrétních dokladů...“ (SSČ, 1978, s. 10).

Zásady zpracování slovníku jsou zařazeny na konci tohoto slovníku. V kapitole 8 Slovní spojení (s. 795) autoři uvádějí: „**8.1** Příkladová spojení (exemplifikace) uvedená v slovníku podávají obraz o hlavních typech spojovatelnosti jednotlivých (heslových) slov, a to po stránce formální (syntaktické, v. 7) i významové, o kterou zde jde, popř. – v případech zvláštních – naznačují její omezenost. Uvádění příkladových spojení je v slovníku omezeno na nejnutnější míru. Tato slovní spojení ilustrují užívání heslového slova v daném významu a naznačují typický jazykový a situační kontext, v němž se slovo v jazykových projevech nejčastěji vyskytuje, např. břeh: b. potoka, řeky, rybníka; mořský, plochý, písčitý, skalnatý b.; voda podemílá b-y, vystoupila z b-ů ... **8. 11** V rámci příkladových spojení bývá uvedeno i nepřímé poučení o takových tvarech slova, které se systematicky v záhlaví neuvádějí, např. 6. j.: *na jaře, na východě*; 1. mn.: *čeští autoři* aj. **8. 12** Jen ojediněle se v rámci příkladových spojení uvádějí i citáty (s jménem autora pramenu), a to tehdy, jsou-

-li pro určitý význam zvlášť typickou ilustrací (Např. *lidé, bděte!* Fučík ...) nebo je-li určité slovo právě pro takový výskyt do slovníku zařazeno (např. *bory šumí* hymna ...).“

Pro příklad si uveďme zpracování hesla *jaro* v těchto výkladových slovnících; nejlépe jsou vidět rozdíly ve zpracování včetně rozdílů v příkladové části.

PSJČ

jaro, -a n. *část kalendářního roku od 21. března do 21. června*. Jaro se otvíralo – práce volala hospodáře do polí. Baar. Na jaře, z jara, k jaru *atd.* Jedna vlašťovka jara nedělá z jednoho případu není radno soudit. Přísl. Krajina na Bretonově plátně jak v jeho verších směje se jarem. Vrch. *Přen.* Bylo mu, jako by jaro v sobě cítil *měl jasnou náladu*. Zey. V očích spanilé hospodyňky zrcadlilo se věčné jaro radosti a lásky. Šmil. Teď v srdci pusto – tenkrát jaro lásky. Hál. Do jara mých illusí a fantasií zavál náhle mrazivý dech. Šub. Jaro bujných nadějí v bujném srdci. Svět. Z nového myšlenkového jara i nový skutečný život se vyvine. Sab. Národ, dokud vůbec žije, je schopen více jar. Ner. To nově skvělé jaro mého národa. Podl. Jaro lidstva. Vrch. Jaro druhého manželství. Mrš. Krásné mládí, jaro života. Zey. *Ď mládí*. Šťastný byl věk jara mého. Tyl. Dívka, obestřená všemi půvaby a kouzly ženského jara. Herrm. Uvadlá kráska ve všech koutech kryje uvadlé květy, památky svých jar *mladých let*. Mach. *Ď rok života*. Dámy mezi šestnáctým a dvacátým jarem. Ner. Ačkoli zažila na třicet jar, přece posud byla svěží. Svob. Již je tomu hezká řada jar. Mach.

SSJČ

jaro, -a s. (6. j. -u, ale na jaře) 1. roční období mezi zimou a létem; část kalendářního roku od 21. března do 20. června: na jaře, z jara (ps. též zjara), k jaru; Pražské j. hud. festival pořádaný v Praze každoročně na jaře v květnu; přen. kniž. a bás. svěžest, mládí, obrození: cítil v sobě, v srdci j.; j. nadějí; v prvním jaru ženství; j. národů (zprav. o roce 1848) ♦ jedna vlašťovka j. nedělá (přísl.) z jednoho případu není radno dělat obecné závěry *2. rok, léto: je tomu již řada jar; dámy mezi šestnáctým a dvacátým jarem (Ner.)

SSČ

jar | o, -a s *roční období od 21. 3. do 20. 6.*: na jaře, z jara (i zjara), k jaru; o jaru; hudební festival Pražské j.; -n | í příd.: j. měsíce, šaty; j. barva *svěže zelená, svěží*; j. nálada *veselá*; hvězd. j. rovnodennost (21. březen); -ě přísl.: obloha j. modrá; být j. oblečen

Slovník současného slovenského jazyka

V Jazykovědném ústavu L. Štúra v Bratislavě je v současnosti pod vedením Alexandry Jarošové připravován **Slovník současného slovenského jazyka** (SSSJ). V úvodu 1. svazku přinášejí autoři čtenářům a uživatelům Východiská a zásady spracovania slovníka (2006, s. 15): „Za výkladom sa uvádzajú dokladové spojenia a vety (exemplifikácia), ktoré ilustrujú a konkretizujú význam heslového slova. Na konci dokladovej časti sa za značkou □ uvádzajú viacslovné pomenovania a ustálené formuly. Za nimi sa za značkou ■ uvádza frazeológia – frazémy a parémie, ktoré sú v prípade viacvýznamového hesla umiestnené za posledným významom.“

A dále (2006, s. 39 – 40): „9. Uvádžanie dokladov (exemplifikácia)

Uvádžaním dokladov sa potvrdzuje, konkretizuje a dopĺňa výklad heslového slova. V dokladoch sa premieta jeho syntagmatická potencialita, tak kategoriálna (spájateľnosť na úrovni slovného druhu), ako aj kolokačná (lexikálnosémantická). Súbor dokladov (exemplifikácia) sa uvádza za výkladom a jednotlivé doklady sa oddeľujú bodkočiarkou.

Doklady sa ilustruje význam všetkých heslových slov okrem značiek a skratiek. Inicialové skratky (akronymá) sa dokladajú vtedy, ak sa pri nich uvádza aj kategória rodu.

Zo slov, ktoré nemajú výklad, teda z prihniezdovaných slov, sa dokladá použitie zdobenín, hypokoristik a augmentatív, aby sa pomocou kontextu manifestoval pragmatický prvok ich významu. Výnimočne sa dokladajú aj menej frekventované prechýlené mená.

V ilustračných spojeniach sa skracujú do podoby začiatočného písmena s bodkou tie tvary heslového slova, ktoré sú totožné s tvarom heslového slova v záhlaví. Neskracujú sa tie tvary heslového slova, ktoré sa od tvaru heslového slova uvedeného v záhlaví odlišujú pádom, číslom, rodom a pod. vrátane záporných tvarov sloviac a stupňovaných tvarov adjektív. Tvary heslového slova sa neskracujú v citátových dokladoch. Podobne sa neskracujú viacslovné cudzojazyčné výrazy, sekundárne predložky, krátke citoslovčia, častice a spojky.

Doklady sú v heslovej stati usporiadané podľa ich povahy a funkcie takto: 1. frekventované a typické spojenia; 2. vety (zriedkavo spojenia), ktoré sú autorské citáty alebo citáty z periodík (s uvedením autora alebo zdroja v hranatých zátvorkách); 3. spojenia alebo vety, v ktorých nastal posun významu slova v porovnaní s jeho výkladom, tzv. prenesené použitie slov, ktoré sú označené skratkou *pren.* Všetky tri typy dokladov reprezentujú voľné spojenia.

Typické spojenia ilustrujú bežné, uzualizované, ale neidiomatické použitia heslového slova. Poradie voľných spojení je určované poradím výkladových perifráz. Výraznejšie sa to uplatňuje najmä v adjektívnych heslách, napr. **dukátový** -vá -vé *príd.* ► súvisiaci s dukátom; určený na výrobu dukátov: *dukátová minca; dukátové zlato* takmer rýdze zlato (23 3/4 karátu). V substantívnych heslách sa význam dokladá najprv spojeniami so zhodným prívlastkom, po ktorých nasledujú spojenia s nezhodným prívlastkom a napokon slovesné spojenia, v ktorých je dokladané substantívum objektom alebo subjektom, napr. **dukát** -ta *pl. N -ty m. tal.* ► (v minulosti) zlatá minca...; platidlo vysokej hodnoty...: *zlatý, falošný d.; uhorský, viedenský d.; mešec dukátov; rozdávať dukáty*. V slovesných heslách sa ako prvé uvádzajú spojenia slovesa s typickým závislým substantívom (spravidla vo funkcii objektu) a na druhom mieste s adverbialným doplnením, napr. **čítať** -ta -tajú -taj! -tal -tajúc -tajúci -taný -tanie *nedok. I. (čo; o)* ► vnímať zrakom text, príp. ho nahlas reprodukovat': *č. knihu, noviny, elektronickú poštu; č. pomaly, zreteľne, plynule*.

Kým v necitátových dokladoch v podobe spojení sa ilustruje typickosť, bežnosť použitia, v citátových dokladoch sa poukazuje na menej zvyčajné, kreatívnejšie použitie slova. Pri prenesených použitíach označených skratkou *pren.* je zväčša pripojený krátky výklad, napr. **dohasnúť**... *dok.* ► prestať horieť, svietiť: *fajka dohasla...* *pren. Vojna vo svete dohasla.* [L. Ťažký] skončila sa.

Heslová stať obsahuje ďalšie typy spojení, ktorých komponentom je heslové slovo, ale ktoré sa na rozdiel od voľných spojení charakterizujú ustálenosťou a s ňou spojenou reprodukovateľnosťou. Ustálené spojenia sa nepovažujú za ilustráciu významu v pravom zmysle slova.“

Velký výkladový slovník

Vraťme sa k českým výkladovým slovníkům a zaměřme se především na výkladový slovník budoucí. Po ukončení výzkumného záměru **Vytvoření databáze lexikální zásoby**

českého jazyka počátku 21. století, který byl v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., zpracováván pod vedením K. Olivy v letech 2005 – 2011, začaly přípravy koncepce a hesel **Velkého výkladového slovníku** (zkratka VVS; pracovní název). Práce byly v době psaní tohoto příspěvku, tj. v lednu – únoru 2012, ve stadiu přípravy koncepce a vzorových hesel, pro která byla vybrána část abecedy, a to hesla začínající *ba-*.

Příkladová část je součástí koncepce připravovaného díla – oboje je v počátečním stadiu. Nejde v této chvíli v žádném případě o konečnou podobu slovníkového hesla, jde o první verze možné budoucí podoby slovníku. V koncepci příkladové části ve slovníku vycházíme především ze zkušeností získaných při práci na lexikální databázi, v níž byla příkladová část jednotlivých položek – hesel – velice podrobně zpracovaná. Toto zpracování vycházelo z formálně-syntaktického hlediska a je nyní nutné jej kriticky zhodnotit a přepracovat pro potřeby lexikografického díla¹.

Pro budoucí velký výkladový slovník češtiny je v koncipování exemplifikační části primární určit, jaké typy příkladů budou ve slovníku uváděny. U příslušných lexikálních jednotek se zaměříme na typy a charakter používaných dokladů. Jde o:

1) Typické kontexty, typická volná spojení. Můžeme mluvit o běžných kolokacích (textové pravidelné kolokace²). Ve slovníku by měly být uváděny bez uvedení zdroje, s malými počátečními písmeny. Stejně typy spojení by měly být oddělovány čárkou, v případě různých typů středníkem, např. *vyšívací bavlnka, štipovací bavlnka; bavlnka na stehování; zbytky vlny a bavlnek*³. Pro substantiva by pro uvádění typických spojení mohla být částečným vodítkem jejich spojitelnost dle slovních druhů. Pořadí typických příkladů pro substantiva by potom bylo následující: adjektivum – substantivum, např. *dvouleté batole, zhýčkané batole*; substantivum – substantivum (heslové slovo), např. *údobi batolete, výživa batolat*; substantivum – prepozice – substantivum (heslové slovo), např. *první kroky u batolat, přesnidávky pro batolata*; verbum – substantivum, např. *tišit batole, vychovávat batole*; substantivum – verbum, např. *batole se snaží (uplácát bábovičky), batole sedí na zemi*.

2) Delší, rozvedenější, typizované doklady, zpravidla polovětné, např. *navléknout do jehly bavlnku; podávat bavlnky ze šicího košíčku; barvy vybíral ze tří set druhů bavlnek; náramky přátelství z bavlnek, příze a korálků*⁴. Z formálního hlediska by měly být uváděny bez počátečního velkého písmene, bez tečky na konci (není to věta).

3) Citátové (autentické) doklady, tj. neupravené kontexty s uvedením zdroje a roku vydání (u periodik), s uvedením autora a roku vydání (u novější beletrie) a s uvedením pouze autora (u děl klasických, u kterých dochází k opakovanému vydání jejich děl, např. K. Čapek) – tyto údaje by měly být uváděny v hranatých závorkách za příslušným dokladem, normálním písmem, menší velikostí písma. Je nutné, aby citátové doklady byly vybírány z různých typů zdrojů, a to z publicistiky, z beletrie, ze zdrojů odborných či naučných, spe-

¹ O exemplifikaci v lexikální databázi blíže viz M. Koutová: Exemplifikace substantiv v lexikální databázi Pralex (zpracování příkladové části hesla). In: Česká a slovenská výkladová lexikografie na začátku 21. století. Sbor příspěvků v rámci mezinárodního projektu Principy a metody tvorby výkladového slovníka. Red. J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova. Brno: Tribun EU 2011, s. 39 – 50.

² Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002, s. 218.

³ Kontexty uvedené zde i v následujících příkladech nejsou finální podobou příkladové části slovníkového hesla v připravovaném slovníku. Jde o ilustraci daných jevů na základě práce s jazykovým materiálem.

⁴ Zdrojem těchto i dále uváděných příkladů je Český národní korpus, konkrétně korpus orig_syn.

cializovaných (je-li to možné a vhodné). Takový výběr zdrojů ukazuje na lexikální i stylovou rozmanitost, např.:

A zkuste si pak třeba uháčkovat pavoučka z bavlnky jako talisman. [Story 1995];

Barevnými bavlnkami před dvěma lety co nejméně vyšíla stránky z deníků Blesk a Mladá fronta Dnes. [LN 1999];

Na stolech se vršily bavlnky a vzory. [MFD 1999];

Na šaty figurek používá autorka různé bavlnky a odstřížky látek. [Chatař a chalupář 2000];

Základem práce zuberských vyšivaček je bílá látka, bavlnka, jehla a rám. [MFD 2000];

Teprve s rozvojem průmyslu, kdy se začaly dovážet jemné tkaniny a bavlnky, začal rozmach vyšívání. [MFD 2000];

Zdeňka honem rozvinula bavlnku z prstu a než se paní lesní nadála, byly děti venku. [F. Háj];

A bílé jupky těch voskových babek za kolovrátkem byly barevnými bavlnkami vyšité kvítek-kama a lístkama. [V. Třešňák 1996];

Jehla mi propadávala dírkami, takže jsem byl věčně pod lavicí a jehlu hledal, bavlnky různých barev se zadržovaly do knotů a uzlů. [V. Stiborová 2000];

Na jedné z kratších stran udělejte 3 cm okraj; na druhou nastehujte uháčkovaný lem a připevněte ho vyšívací bavlnkou tureckým stehem. [Háčkovaná krajka 2001];

Veselý povlak na polštářek, který vám nabízíme, tvoří základna z krátkých sloupků, uháčkovaná z bílé bavlnky. [Háčkovaná krajka 2001].

Ne všechny zde uvedené příklady budou součástí daného hesla ve slovníku, je to ukázka těch, ze kterých je nutné ještě vybírat. Pro uvádění těchto typů příkladů by měly platit rámcové zásady:

- Pokud to bude možné, nebudou vybírány a uváděny citátové doklady z překladové literatury (nebezpečí tzv. fascinace originálem u překladatele). Neznamená to však, že by citáty z překladové literatury nemohly být užity vůbec, je však nutné jejich výběr pečlivě zvažovat. Např. u hesla *bavlna* v připravovaném souboru hesel je uveden doklad: *Přijmou se česáči bavlny.* [J. Steinbeck]. Užití tohoto dokladu odkazuje k obecně známé próze tohoto autora (Hrozny hněvu).
- U citátových dokladů je možné naznačit vypuštění části textu třemi tečkami (podobně jako citace v odborné literatuře), např.: *Nová vlna, látky či vyšívací bavlnky jsou drahé...* [Právo 2001]; *... muž z obchodu, který nabízí rámečky a pestrobarevné bavlnky na vyšívání.* [Právo 2002].
- Co se počtu citátových dokladů týče, je prozatím stanoven na jeden až dva; v odůvodněných případech (např. u některých slovních druhů, citoslovce apod., příp. víceslovných lexikálních jednotek) i více.
- Citátové doklady nebudou uváděny nutně u každého slova; budou jimi dokládány především přenesené, kreativní či méně obvyklé užití slova.
- Při výběru citátového příkladu by měl být vybírán pečlivě zdroj i autor, důležitá je důvěryhodnost, všeobecná známost.
- Citátové doklady by měly být uváděny v pořadí dle roku vydání, chronologicky, např.: *Vyčerpaný tým dnes bude dobíjet baterky.* [LN 1998]; *Rodinou dobím baterky pro muziku a naopak.* [Blesk 1999]; *Často si dobím baterky pomocí vonných olejů a relaxační hudby.* [Blesk magazín 1999]; *Po těžkém a vyčerpávajícím zápase v Hradci jsme nejdříve obrazně řečeno dobíjeli baterky a teprve potom směřovala naše příprava k zítřejšímu*

zápasu. [MFD 2000]; *Vypnul jsem telefon a dobíjel baterky, fyzické i psychické, aby tělo zase naskočilo.* [MFD 2004].

Zařazování zejména citátových dokladů je zapotřebí velmi pečlivě zvažovat. Nicméně je stále otázkou, zda některé prozatímní zásady přijmout definitivně pro zpracování slovníku a zda se jich striktně držet – to se týká zejména počtu uváděných citátových dokladů či nezařazování citátových dokladů ke všem heslovým slovům. V této souvislosti je často zmiňován a připomínám argument o rozsáhlosti hesel nebo o velkém rozsahu slovníku, v němž při uvádění většího počtu příkladů rozsah nabývá. Zde je třeba říci, že tyto argumenty jsou překonané. Slovník má takový rozsah, jaký určí v koncepci jeho autoři, stejně jako mikrostrukturu hesla, k níž patří exemplifikace. Má-li být nový výkladový slovník skutečně moderní a inovativní, pak právě část exemplifikační nabízí – kromě dalších částí hesla – možnost ke změně, k tomu, aby slovník byl pro uživatele skutečně přátelský, neboť uživatelé především očekávají od slovníku komplexní informaci, k níž příklady užití daného hesla nepochybně patří.

V rámci jednotlivých výše uvedených skupin příkladů by se mělo postupovat jednak na základě frekvence, tj. uvádět příklady frekventované, běžné v úzu, ale na druhé straně i uvádět některá užití méně častá, okrajová, přičemž je nutné přihlížet k sémantice daného slova tak, aby byly na stejném místě uváděny kolokace z jednoho sémantického pole, např.: *košile z batistu; nařasený límec ze vzdušného batistu; jemný batist na košile; mušelíny a batisty dovážené z Anglie; k šití potřebujeme 0,30 m batistu, 90 cm šíře; Nakoupily se šůčky jemného batistu, etamínu nebo damašku a domácí zpracování pak (re)prezentovalo pili a šikovnost panny nevěsty.* [Domov 1997]; *Tržby podniku, který kromě kapesníků vyrábí i hotelové prostírání, batisty, košiloviny a příze, se loni zvýšily o 1,5 procenta na 614 miliónů korun.* [HN 1997].

Příklady by měly být uváděny v pořadí typické kontexty – přenesená užití – ojediněle autorské metafory, resp. typická spojení – přenesená užití – termíny (terminologická souloví) – frazémy.

Exemplifikace u termínů

Samostatnou kapitolu v rámci exemplifikace tvoří uvádění příkladů u termínů, zejména u binominální nomenklatury, tj. dvouslovné soustavy vědeckých jmen. Prozatím je stav takovým, že binomická jména jsou uváděna v rámci exemplifikace, a to s uvedením zkratky oboru (bot., zool. atd.) a s jejich latinským ekvivalentem, např.:

bavlník -u m.

keř pěstovaný pro plody (tobolky), jejichž semena hustě obrůstají vlákny; bavlna 1: *pole bavlníku; pěstitel bavlníku; zpracování vláken bavlníku; domorodci okopávají řádky bavlníku; skoro milion lidí je zaměstnáno pěstováním bavlníku; celá řada jedlých olejů a margarínů připravovaných ze semen bavlníku; letos se očekává osázení bavlníku na 13,5 milionu akrů;* bot. *bavlník keřovitý* *Gossypium barbadense; bavlník srstnatý* *Gossypium hirsutum; bavlník bylinný* *Gossypium herbaceum*

V případech, kdy samotný český název je neprůhledný, nelze z něj poznat, zda jde o živočicha, květinu apod., lze užít dovýkladu, např.:

bahenní příd. ... 3. vyskytující se v mokřadních, bahnitých oblastech, typický pro ně: *bahenní rostliny; bahenní ptáci;* bot. *blatouch bahenní* *Caltha palustris* bylina; *dáblík bahenní* *Calla palustris* bylina; *klikva bahenní* *Oxycoccus palustris* keř; *kruštík bahenní* *Epipactis palustris*

bylina; *rojovník bahenní* *Ledum palustre* keř; zool. *modrásek bahenní* *Maculinea nausithous* motýl; *rak bahenní* *Astacus leptodactylus*; *rybák bahenní* *Chlidonias hybrida* pták; *želva bahenní* *Emys orbicularis*

Z formálního hlediska je zkratka oboru uváděna normální typem písma velikosti 10 b., samotná exemplifikace kurzívou velikosti 12 b., latinský ekvivalent je uváděn normálním písmem velikosti 10 b. a dovýklad normální písmo velikosti 12 b.

Pro jednotlivá heslová slova je prozatím stanoven počet příkladů z každého oboru na nejvýše pět příkladů, přičemž pořadí oborů je abecední, tj. např. bot., zool. V případě uvádění více termínů z jednoho oboru následují po jedné zkratce oboru všechny příklady (viz výše příklad *bahenní*).

Termíny z jiných oborů budou uváděny na konci heslové stati jako samostatné položky (terminologická sousloví), např.:

bahenní příd. ... **bahenní sopka** geol. ploché kuželovité těleso s kráterem v místě výronu plynů nebo vodních par: *naučná stezka s bahenními sopkami*; *největší raritou v sousedství bublajících bahenních sopek jsou mohutní ptáci*; *Bublající bahenní sopky v americkém Yellowstoneském národním parku jsou vyhledávanou turistickou atrakcí*. [Encyklopedie vědy 1996]; *Dalším cílem může být přírodní rezervace Soos, rozsáhlé rašeliníště a minerální slatiniště s bahenními sopkami, nebo dva kilometry vzdálená nejmladší česká sopka Komorní Hůrka*. [MFD 1996]; *V sousedství bahenních sopek tu právě ožívá království zpěvného ptactva i dravců*. [Nedělní Blesk 1997]

Pozornost musí být věnována rovněž formální úpravě. Příklady budou uváděny kurzívou, velikost písma 12 b. Mezi uváděnými doklady bude čárka, pro oddělení např. sémantických skupin středník, podobně bude středník použit pro oddělení typově jiných dokladů, např. *basketbalový míč*, *basketbalový koš*; *basketbalová liga*, *basketbalová soutěž*; *basketbalový klub*, *basketbalový celek*; *basketbalový trenér*; *basketbalová legenda*.

Je na zvážení, do jaké míry uvádět v exemplifikaci (na jejím konci, tj. po polovětých, resp. po citátových dokladech) ty příklady, v nichž heslové slovo funguje v názvu, a to s tímto explicitním označením (normální písmo, 10 bodů), s možností dovýkladu, např. že jde o hudební skupinu, uvedení jména interpreta, event. jiné zpřesnění (z formálního hlediska normálním písmem, 10 bodů, bez závorek apod.), např. v názvech *Báječná léta pod psa* román M. Viewegha; v názvech *festival Hradní bašta*, *Rybářská bašta* restaurace, *galerie Bašta*; *ulice Na Baště*; *hospoda Na Baště*. Uvedení podobných kontextů by nepochybně napomohlo k osvojení pravopisných pravidel, zejména co se psaní velkých písmen týče.

Co se zdrojů a jejich zkratk týče, opět jsou prozatím stanoveny obecné zásady⁵. U jednoslovných pojmenování zdrojů bude uváděn celý název, např. *Blesk*, *Právo*, *Marianne*, *Apetit*, *Architekt*, *Ekolist*, *Stavba*, *Ekonom* a další. Pro víceslovná pojmenování bude zvolena smysluplná zkratka, např. *MFD – Mladá fronta Dnes*; *HN – Hospodářské noviny*; *SM – Svět motorů*. Samostatné přílohy jednotlivých periodik budou nejspíše zahrnuty pod jejich „mateřské“ (centrální) periodikum (deník).

⁵ S využitím MEDIASERCH – mediálního archivu společnosti NEWTON, a. s., a Českého národního korpusu.

Periodika tištěná**A2****Aha!** Aha! vč. Aha! Tv**Betynka****Blesk** Blesk vč. Blesk Hobby, Blesk pro ženy, Blesk zdraví**BL**

Britské listy

Clavis**Českokrumlovské listy****Data & fakta****DB**

Deníky Bohemia (Plzeňský, Nymburský...: celkem 50)

DM

Deníky Moravia (Brněnský, Novojičinský...: celkem 22)

Dům a bydlení**E15**

E15 vč. ZEN magazín

Haló noviny**HN**

Hospodářské noviny vč. Hospodářské noviny + BoutlQue, Exportér, ICT revue, IN magazín, Kariéra speciál, Kariéra start, PRAHA HN, Proč ne?, Reality, Víkend HN, Zdraví – HN

Host**Hradecké noviny****Ikare****Ikaros****MFD**

Mladá fronta Dnes vč. City DNES, Doma DNES, Magazín MFD, Magazín Víkend DNES, Ona DNES

Lidé a země**LN**

Lidové noviny vč. Esprit, Pátek LN

Logistika**Náš region****Pražský deník****Právo**

Právo vč. Dům a bydlení, Magazín Práva, STYL

Reflex**Respekt****Sedmička****Silnice a železnice****Svobodné slovo/Slovo****SM**

Svět motorů

Sport

Sport vč. Sport magazín

Story**Svoboda****Šíp****Tina****TR**

Týdeník Rozhlas

TT

Týdeník Televize

Tvar**Týden****Vlasta**

Média (rádio + televize, celostátní)**BBC****ČRo**

Český rozhlas + číslovka pro označení stanice (ČRo 1, ČRo 2, ČRo 6, ČRo 7)

ČRoRČ

Český rozhlas – Rádio Česko

ČT

Česká televize + číslovka pro označení programu (ČT1, ČT2, ČT24)

Evropa 2**Frekvence 1****Impuls****Prima Family****RTA****TV3****TV NOVA****Z1**

Na okraji s největší pravděpodobností zůstane uvádění zdrojů z internetu, ale nelze se mu vyhnout úplně. Prozatím je uplatňována zásada, že pokud čerpáme z internetu, uvádíme údaj [internet], bez data, neboť v mnoha případech není prokazatelné, kdy byl dokument na internet vložen, zda datum uveřejnění je shodné s datem tvorby dokumentu ap. Je otázka, zda spíše neuvádět konkrétní zdroj, např. [Aktualne.cz], [blogiDnes.cz] ap., případně i autora, zejména u frekventovaných blogů, které spravují servery iDnes, Lidovky.cz aj.

Otázky uvádění zdrojů z beletrie jsme se částečně dotkli již výše v tomto příspěvku. Doplňme ještě, že je nutné zaznamenávat seznam zdrojů (nemusí být nutně součástí slovníku). Pro příklad uveďme některé dosud užitá zdroje, z nichž bylo citováno, např.:

[K. Čapek]

Čapek, Karel: Korespondence II., Československý spisovatel, Praha 1993.

[F. Háj]

Háj, Felix: Školák Kája Mařík, Vyšehrad, Praha 1990.

[J. Škvorecký, 1992]

Škvorecký, Josef: Příběh inženýra lidských duší II, Atlantis, Brno 1992.

Jak jsme již uvedli výše, primární podobou velkého výkladového slovníku národního jazyka by měla být podoba knižní (tištěná). Uživatelům může být k dispozici rovněž podoba elektronická, kterou může být jednak elektronická verze tištěné podoby slovníku (např. na CD-ROMu), jednak slovník přístupný po internetu. Zejména v internetové podobě je možné uvádět daleko větší množství příkladů, lze v ní uvádět např. i odkazy na další zdroje, v nichž je možné se o daném heslovém slovu dozvědět více, i nalézt další kontexty, v nichž se dané slovo vyskytuje.

Tento příspěvek je jen malým „kamínkem v mozaice“ nelehké práce slovníkáře. Přejme si, aby velký výkladový slovník češtiny počátku 21. století našel podporu odborníků i veřejnosti při svém vzniku, aby jej provázela trpělivost a lexikografická erudice a zručnost jeho tvůrců a aby budoucí uživatelé ocenili kvalitní moderní lexikografické dílo.

Literatura

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). Slovník současného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- Český národní korpus – orig_syn. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2012. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – E. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X.
- KOUTOVÁ, Marta: Exemplifikace substantiv v lexikální databázi Pralex (zpracování příkladové části hesla). In: Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia. Súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka. Red. J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova. Brno: Tribun EU 2011, s. 39 – 50. ISBN 978-80-263-0097-7.
- Příruční slovník jazyka českého. Praha: SPN 1935 – 1957.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec – F. Daneš – J. Machač. 1. vyd. Praha: Academia 1978. 799 s.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec – F. Daneš – J. Machač – V. Mejstřík. 2. vyd. Praha: Academia 1994. 647 s. ISBN 80-200-0493-9.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec – F. Daneš – J. Machač – V. Mejstřík. 3., opravené vyd. Praha: Academia 2003. 647 s. ISBN 80-200-1080-7.
- Slovník spisovného jazyka českého. 8 sv. Red. B. Havránek a kol. 2., nezměněné vyd. Praha: Academia 1989.

On Exemplification in the Monolingual Interpretative Dictionary

The article deals with exemplification as an important part of an entry in the monolingual dictionary (of its microstructure). As known, lexicographers' decisions about type, extent and specifics of examples are part of the dictionary conception. Monolingual interpretative dictionary of the national language as a basic type of dictionary has to provide complex information about lexical items and their usage in the real texts, thus it presents synthesis of linguistic knowledge available nowadays. Generally, exemplification provides text evidence of all aspects of lexical unit presented in the dictionary, e.g. definitions, collocability, pragmatic aspects of usage, stylistic labels and s.o.; properly chosen examples can also illustrate formal variability or semantic relations between lexical items (synonymy, antonymy, hyponymy etc.) including semantic field to which the item belongs. Examples could also obtain certain encyclopedic information needed for proper interpretation of the definition itself.

Based on the brief survey of elaboration of examples in the previous monolingual dictionaries of the Czech language and in The Dictionary of Contemporary Slovak Language as well, the article discusses the way of processing exemplification and presents some basic decisions applied for the new mother tongue monolingual dictionary, which is to be compiled in the Department of Contemporary Lexicology and Lexicography of the Institute of the Czech Language of the Czech Academy of Sciences.

PhDr. Zdeňka Tichá

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha, Česká republika
e-mail: zdenka.ticha@gmail.com

Problémy a výsledky počítačového spracovania diela *Slowár Slowenský Češko-Lat'insko-Ňemecko-Uherský seu* *Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*

Radovan Garabík – Michaela Kajanová

1. Úvod

Slowár Slowenský Češko-Lat'insko-Ňemecko-Uherský seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum (Bernolák, 1825; ďalej Bernolákov slovník), v modernej slovenčine *Slovník slovenský česko-latinsko-nemecko-maďarský alebo slovník slovenský česko-latinsko-nemecko-maďarský*, je prvý veľký prekladový slovník slovenčiny, ktorý vyšiel až po autorovej smrti v roku 1825 zásluhou J. Palkoviča. Slovníkom sa Bernolák snažil zavŕšiť svoje úsilie kodifikovať spisovnú slovenčinu. Za základ si zvolil jazyk vzdelancov západoslovenských kultúrnych centier, ako je Trnava a Bratislava.

Slovník je prvým veľkým prekladovým slovníkom slovenčiny, pozostáva z piatich dielov, v ktorých sú heslá uvádzané spôsobom: slovenské slovo – latinské ekvivalenty, nemecké ekvivalenty, maďarské ekvivalenty, české ekvivalenty¹, slovenské synonymá, a zo 6. dielu (tzv. Repertorium), ktorý obsahuje index latinských, nemeckých a maďarských slov s odkazmi na príslušné slovenské heslá. Pozostáva z 88 508 hesiel na 5 273 stranách (4 417 strán má prvých 5 zväzkov a 856 strán šiesty zväzok).

Slovník nie je chránený autorským zákonom, lebo A. Bernolák nebol občanom Slovenskej republiky a ani jeho dielo nebolo publikované v Slovenskej republike (a teda sa na neho nevzťahuje slovenský autorský zákon). Navyše, jeho dielo už nie je chránené ani v USA (jedna z krajín s najdlhšou dobou autorskoprávnej ochrany – 100 rokov po smrti autora), takže jeho digitalizácii, ďalšiemu spracovaniu a sprístupneniu verejnosti nestoja v ceste žiadne legálne prekážky.

2. Prvý krok: scan

Prvý krok k digitalizácii Bernolákovho slovníka sme urobili² už pred niekoľkými rokmi v rámci sprístupňovania najvýznamnejších slovenských jazykových zdrojov na webovej stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ). Scan slovníka bol vyhotovený s rozlíšením 600 DPI v 24-bitovej farebnej hĺbke a na archivačné účely je uložený v bezstratovom PNG formáte (ISO/IEC 15948:2004). Na sprístupnenie verejnosti sme použili formát DJVU (Bottou – Haffner – Howard – Simard – Bengio – LeCun, 1998). Ide o formát navrhnutý špeciálne na uchovávanie scanovaných dokumentov, ktorý ponúka vynikajúci kompresný pomer pre bitonálne obrazy (stratovú aj bezstratovú kompresiu), a separátny formát založený na vlnkovej kompresii (IW44), určený pre plnofarebné fotografické obrázky. DJVU súbory majú aj možnosť vloženia textovej vrstvy (typicky využívanú pre OCR), avšak v nami zverejnenom slovníku sa táto vlastnosť nevyužila.

¹ Ak sa odlišujú od slovenského tvaru.

² <http://www.juls.savba.sk/ediela/berbolak/>

Na stránke sme zverejnili prvých 5 zväzkov slovníka, v tvare bitonálneho čiernobieleho DJVU v pôvodnom rozlíšení 600 DPI a v podobe farebného DJVU v zníženej kvalite a v redukovanom rozlíšení 300 DPI. Veľkosť DJVU dokumentov je v rozmedzí 50 až 100 megabajtov, asi o tretinu viac pre farebné obrázky. Pre používateľov, ktorí nedisponujú možnosťou prezerania si DJVU súborov, sme poskytli aj jednotlivé dvojstránky v PNG formáte so zníženou kvalitou. Základným nedostatkom takto zverejnených dokumentov je to, že v nich nie je možné nijako vyhľadávať, ani k nim neexistuje heslár.

3. Druhý krok: dict

Hlavným zmyslom počítačovo spracovaného slovníka je možnosť rýchlo vyhľadávať jednotlivé heslá, bez zdĺhavého listovania či už v papierovej podobe, alebo v mnohostranovom grafickom súbore. Na webovej stránke³ slovníkov JÚLŠ sú sprístupnené rôzne slovníky a iné diela, spracované vo formáte vhodnom pre dict protokol (Faith – Martin, 1997), prostredníctvom ktorého prebieha vyhľadávanie prezentované cez www rozhranie. Systém umožňuje vyhľadávať heslové slová podľa prefixov, sufixov, častí slov a (v prípade prístupu cez IPv6) aj podľa regulárnych výrazov.

Aby sme umožnili vyhľadávanie v Bernolákovom slovníku podľa heslových slov, potrebujeme mať tieto heslové slová označené – OCR by bolo veľmi problematické, pretože všeobecne dobre fungujúci OCR systém pre švabach⁴ neexistuje (a vyžadoval by si nátrénovanie na Bernolákovy znaky s diakritikou). Preto sme pristúpili k ručnému spracovaniu textu. Vzhľadom na náročnosť celého projektu sme zachovali samotné heslá iba ako obrázky, označili sme iba kľúčové slová.

Na vnútorné spracovanie a ukladanie dát (t. j. obrázkov ako pozadie, s textovou vrstvou, kde by sa pridávali a editovali kľúčové slová) sme vybrali SVG formát (Eisenberg, 2002). Medzi jeho hlavné prednosti patrí pomerne jednoduché parsovanie a počítačové spracovanie (ide o formát založený na XML). Spracovanie prebiehalo v grafickom vektorovom editore InkScape (Bah, 2007). V záujme ergonómie spracovania a dosiahnutia čo najpriaznivejšieho času sme do súboru vkladali iba kľúčové slová umiestnené na rovnakom mieste, na ktorom sa nachádzali na obrázku, ktorý bol v pozadí.

Heslo (v grafickej podobe ako časť obrázka) je potom jednoznačne určené ako obrázok siahajúci od aktuálneho kľúčového slova po najbližšie nasledujúce slovo. Analýza výsledného označovaného súboru je skomplikovaná tým, že typograficky je Bernolákov slovník vysádzaný v dvojstĺpcovom usporiadaní, heslo často presahuje do nasledujúceho stĺpca, niekedy aj na nasledujúcu stranu, a je veľké množstvo hesiel, ktoré svojím rozsahom presahujú niekoľko strán. Vyskytli sa však aj vážnejšie komplikácie – nie vždy je postupnosť textu lineárna. Na obr. 1 je príklad komplikovanej postupnosti textu pri začiatku nového písmena, obsahujúci šesťstranový výklad slova *na*. Rozdeľovanie takýchto úsekov sme vyriešili tabuľkou výnimiek pre konkrétne miesta, kde text nepokračoval priamo pozdĺž stĺpca (typicky na konci jedného písmena a začiatku ďalšieho).

³ <http://slovníky.korpus.sk/>

⁴ Zaujímavé je, že slovenský a český text je v Bernolákovom slovníku vysádzaný švabachom, ale nemecký text fraktúrou. Latinský a maďarský je vysádzaný antikvou.

pôvodný reťazec	g	ğ	w	ű	ñi	ñe	d'i	d'e	t'i	t'e	ñi\$ ⁵	d'í	t'í	ñí
zmenený reťazec	j	g	v	ô	ni	ne	di	de	ti	te	nie	dí	tí	ní

Tab. 1: Transformácie heslových slov počas indexovania

Pri spracovaní slovníka sme v heslových slovách našli niekoľko nečakaných javov:

- písmeno *l* sa v heslári vyskytuje 2 851-krát,
- apostrof sa vyskytuje 2 936-krát (často namiesto mäkčeňa, ale aj v niektorých iných prípadoch),
- ypsilon sa vyskytuje 99-krát (zväčša nahrádza písmeno *j*),
- *ě* (*e* s mäkčeňom) sa vyskytuje 33-krát,
- *'e* (apostrof, za ktorým nasleduje písmeno *e*, pravdepodobne omylom použitý namiesto chybné použitého *ě*) sa vyskytuje 987-krát,
- *e'* (*e*, za ktorým nasleduje apostrof, pravdepodobne omylom použité namiesto *e*, ktoré je chybné používané namiesto omylom použitého *ě*) sa vyskytuje 2-krát.

Pri spracovaní sme tiež našli väčšie množstvo chýb alebo preklepov. Objavili sa prípady, keď chýbajú mäkčene (*grobianski*, *Gróf*, *Grófik* namiesto *ğrobianski*, *Ğróf*, *Ğrófik*), keďže samotné *g* bez mäkčeňa má význam dnešného *j* a hláska /g/ bola v Bernolákovom slovníku zapisovaná ako *ğ*. Tiež sú pri niektorých prípadoch zamenené písmená: *eñiptčanow* namiesto *eğiptčanow*, *Gegnodušnost'* namiesto *Gednodušnost'*. Nachádzame aj slová s vynechaným písmenom: *pašliwe* namiesto *plašliwe*, prípadne s písmenom navyše: *občerwehení* namiesto *očerwehení*. Apostrof namiesto mäkčeňa je napr. vo výrazoch: *nepow'edom'e* namiesto *nepowědomě*, *Neskrownosk'* namiesto *Neskrownost'* (v tomto slove je aj koncové *t* nahradené písmenom *k*), *Krest'an* namiesto *Kreš'an*.

Do elektronickej podoby sme tieto slová prepísali presne tak, ako sa nachádzajú v slovníku, avšak pri vyhľadávaní ich nie je problém nájsť ani pod správnu podobou, pretože rozhranie ponúka pri vyhľadávaní neexistujúceho slova zoznam podobných slov odlišujúcich sa od hľadaného slova o Levenštejnovu vzdialenosť 1 (Левенштейн, 1965).

3.2 Spracovanie označkových dát

Po označovaní heslových slov v SVG súboroch sme pristúpili k ich spracovaniu. Keďže nás zaujímajú súradnice heslových slov, z pomerne komplikovanej XML štruktúry sme vybrali iba atribúty *x* a *y* tagu *rect* v rámci jedného *flowRegion*. Vybraný obrázok zodpovedajúci jednému heslovému slovu bude potom všetko až po nasledujúce súradnice v nasledujúcom *flowRegion*. Na ilustráciu uvádzame obr. 2, ktorý prezentuje príklad vnútornej štruktúry SVG súboru.

⁵ Regulárny výraz – t. j. skupina písmen *ñi* na konci slova je nahradená reťazcom *nie*. Toto zachytí časté prípady deverbatív.

```

<g
  inkscape:label="Vrstva 1"
  inkscape:groupmode="layer"
  id="layer1">
  <image
    sodipodi:absref="/home/extras/extra10/berolak/2/scan0004.png"
    xlink:href="scan0004.png"
    width="2861"
    height="2465"
    id="image2471"
    x="-870.5"
    y="-342.995" />
  <flowRoot
    xml:space="preserve"
    id="flowRoot2475"
    style="font-size:40px;font-style:normal;font-weight:normal;fill:#000000;fill-opacity:1;stroke:none;stroke-width:1px;stroke-linecap:butt;stroke-linejoin:miter;stroke-opacity:1;font-family:Bitstream Vera Sans"><flowRegion
      id="flowRegion2477"><rect
        id="rect2479"
        width="241.42857"
        height="41.42857"
        x="-787.85712"
        y="-161.92354" /></flowRegion><flowPara
          id="flowPara2481">Kachovitost</flowPara></flowRoot>
    <flowRoot
      xml:space="preserve"
      id="flowRoot2483"
      style="font-size:40px;font-style:normal;font-weight:normal;fill:#000000;fill-opacity:1;stroke:none;stroke-width:1px;stroke-linecap:butt;stroke-linejoin:miter;stroke-opacity:1;font-family:Bitstream Vera Sans"><flowRegion
        id="flowRegion2485"><rect
          id="rect2487"
          width="167.85715"
          height="42.857143"
          x="-787.85712"
          y="-119.78068" /></flowRegion><flowPara
            id="flowPara2489">Kačica</flowPara></flowRoot>
    <flowRoot
      xml:space="preserve"

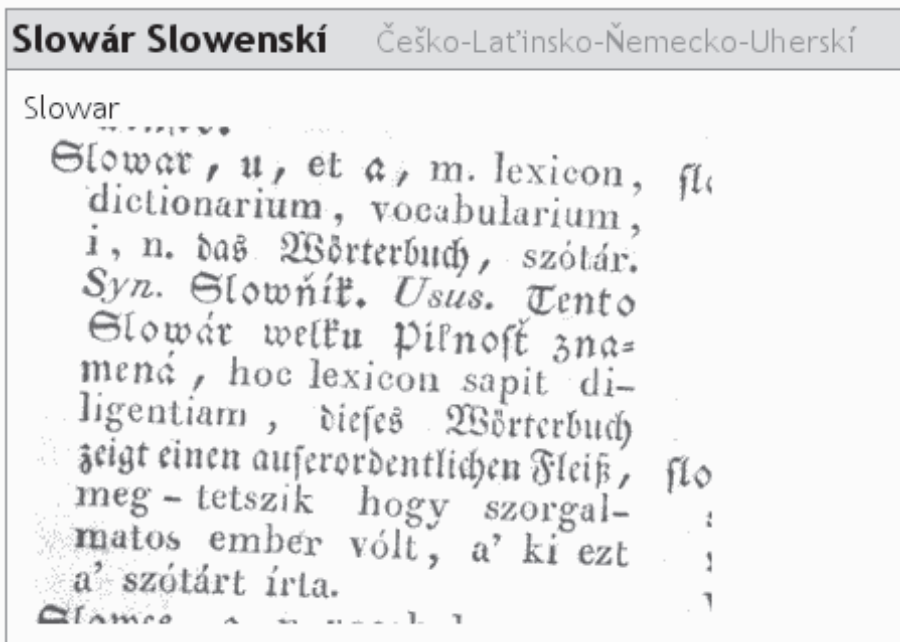
```

Obr. 2: Príklad vnútornej štruktúry SVG súboru

Na grafické spracovanie používame program *imagemagick* (Still, 2005), ktorý slúži na vyrezanie konkrétneho obdĺžnika zodpovedajúceho danému heslu, ale aj na úpravu obrázka na prezentačné účely. Ako najvhodnejšie sa ukázalo zmenšiť rozlíšenie na polovicu, mierne upraviť úroveň jasu – stmaviť tmavšie časti (t. j. písmo), zosvetliť svetlé (t. j. pozadie) a znížiť počet farieb na 15. Príkaz upravujúci jednotlivé obrázky potom vyzerá takto:

```
convert vstup.png -level 10,85% -auto-level -resize 50% -colors 15 +dither vystup.png
```

Jednotlivé časti hesla sú potom uložené v PNG formáte, pričom ako meno súboru je použité priamo heslové slovo. V prípade komplikovanejších hesiel presahujúcich hranice jedného stĺpca sú k názvu pridané arabské číslice. V slovníkovom dict súbore sú uložené iba mená týchto súborov, zobrazenie príslušných obrázkov zabezpečuje www rozhranie. Príklad zobrazeného hesla je uvedený na obr. 3.

Obr. 3: Ukážka vyhľadávania slova *Slowar*. V hornej, dolnej a pravej časti obrázka vidieť presah predchádzajúceho a nasledujúceho hesla a susedného stĺpca. Heslové slovo je uvedené s krátkym *a*, avšak vo výklade hesla, ako aj v názve slovníka sa už vyskytuje v podobe *Slowár*.

4. Záver

Digitalizácia Bernolákovho slovníka sleduje niekoľko cieľov. Jednak je to spôsob uchovania cenného historického diela, ktorý nepodlieha klasickej časovej degradácii (ako je žltnutie a rozpadanie papiera, blednutie tlače a pod.), jednak ponúka aj možnosť, ako sprístupniť toto dielo čitateľom, ktorí by sa k nemu ináč dostali len veľmi ťažko.

Indexované dielo s možnosťou vyhľadávania potom ponúka nové možnosti pre profesionálny, ale aj amatérsky výskum histórie slovenského jazyka. Slovník je prístupný (spolu s ostatnými slovníkmi a inými databázami JÚEŠ) na adrese <http://slovníky.korpus.sk/?d=bernolak>.

Literatúra

- ЛЕВЕНШТЕЙН, Владимир Иосифович: Двоичные коды с исправлением выпадений, вставок и замещений символов. Докл. АН СССР 1965, выпуск 163, номер 4, с. 845 – 848.
- BAH, Tavmjong: Inkscape: Guide to a Vector Drawing Program. Upper Saddle River: Prentice Hall Press 2007. ISBN 978-0137051731.
- BERNOLÁK, Antoninus: Slowár Slowenský Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherský seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum. Budaë: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricæ 1825.

- BOTTOU, Léon – HAFFNER, Patrick – HOWARD, Paul G. – SIMARD, Patrice – BENGIO, Yoshua – LECUN, Yann: High quality document image compression with “DjVu”. *J. Electron. Imaging* 7, 410 (1998).
- EISENBERG, J. David: *SVG Essentials*. Sebastopol: O’Reilly & Associates, Inc. 2002. ISBN 0-596-00223-8.
- FAITH, Rik – MARTIN, Bret: “A Dictionary Server Protocol”. [online]. Request for Comments 2229, Network Working Group 1997. Dostupné na: <<http://tools.ietf.org/html/rfc2229>>.
- Information technology – Computer graphics and image processing – Portable Network Graphics (PNG): Functional specification (ISO/IEC 15948:2004) 2004.
- STILL, Michael: *The Definitive Guide to ImageMagick*. Apress 2005. ISBN 978-1-59059-590-9.

Problems and Results of Computer Processing of *Slowár Slowenský Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*

The article describes the digitalization of the first large (pentalingual) Slovak dictionary written by A. Bernolák and published posthumously in 1825. The dictionary has been scanned and released on the webpages of the L. Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences in DJVU and PNG formats. The keywords have been manually transcribed and the dictionary has been indexed for use by the dictd program, enabling queries via the dictionary web interface. The query interface offers several search strategies (exact, prefix, suffix, substring and regular expression) and returns the results in graphical format as an image of the dictionary entry and is available at the URL <http://slovniky.korpus.sk/?d=berbolak>.

RNDr. Radovan Garabík

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovenská republika

e-mail: garabik@kassiopeia.juls.savba.sk

Bc. Michaela Kajanová

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovenská republika

e-mail: michaela.kajanova@gmail.com